

ISSN:1304-4796

e-ISSN:2146-2844

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

2025

CİLT:23

SAYI:2

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Bilimsel Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Kamil ŞİRİN

Editör/Editor

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Nazmi AVCI	Doç. Dr. Turan KOCABIYIK
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Doç. Dr. Sibel KİRAZ
Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL	Doç. Dr. Gamze ŞEN
Prof. Dr. Meryem AYAN	Doç. Dr. Ayça TÜMTÜRK
Prof. Dr. Halit YANIKKAYA	Doç. Dr. Burak ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Doç. Dr. Pınar GÜNER KOÇAK
Prof. Dr. Zeki Atıl BULUT	Doç. Dr. Nihat Ozan KÖROĞLU
Prof. Dr. Duygu ALPTEKİN	Doç. Dr. Sezen TOFUR
Prof. Dr. Selim DURAMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU
Prof. Dr. Serkan CURA	Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Elif ERER
Doç. Dr. Fatih KAHRAMAN	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKAR
Doç. Dr. Bilal ELBİR	Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAVAŞLAR ÖZAKINCI
Doç. Dr. Deniz DİRİK	Arş. Gör. Dr. Musa OVALI
Doç. Dr. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN	Arş. Gör. Gencay TEPE
Doç. Dr. Osman İYİLİKCİ	Araş. Gör. Mert MORALI
Doç. Dr. Fatih DOĞAN	

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.

Telefon / Phone: +902362012757 | **Faks / Fax:** +902362332766 | **E-mail:** lee.sosyaldergi@cbu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> **Basım Yeri / Place:** Online

©Copyright: MCBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri surulen görüşler yazarlara
aittir.

Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan
uluslararası hakemli bir dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed
international journal.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFLI	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Adem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Muller	University of Augsburg

Hakem	Kurum
Abdullah Alperen	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Abdullah Ömercioğlu	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ, HUKUK FAKÜLTESİ
Abide Doğan	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Ahmet Gökhan Biçer	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Aylin Çakıroğlu Çevik	TED ÜNİVERSİTESİ
Beyhan Marşap	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Burak Özdoğan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Burcu Kocarik Gacar	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Bülent Özgül	ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ, YALVAÇ MESLEK YÜKSEKOKULU
Cüneyt Özata	Ordu Üniversitesi
Deniz Erer	
Dilan Kılıç Onar	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
Dilara Berrak Tarhan	Ankara Medipol Üniversitesi
Dilek Evirgen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Elif Oztabak Avcı	MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY, FACULTY OF EDUCATION
Enes Kavak	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
Erol Sözen	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ
Fatih Özyurt	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Fatih Ecer	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
Fatih İbrahim	
Kurşunmaden	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Güler Tozkoparan	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Günce Demir	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
Hakkı Aktaş	İstanbul Üniversitesi
Halil Karlı	BARTIN ÜNİVERSİTESİ
Halil Göker Gülay	CELAL BAYAR UNIVERSITY
Hamza Yakar	KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ
Hande Nur Bozbuğa	BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Hüseyin Ergen	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
Kasım Oyarçın	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Kemal Bakır	ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Mahmut Sami Öztürk	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
Mesut Günenç	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Mina Furat	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Muhammet Enes Akpınar	İZMİR BAKIRÇAY ÜNİVERSİTESİ, İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ, İŞLETME BÖLÜMÜ, İŞLETME PR.
Muhittin Çeken	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Murat Doğan	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Mustafa Gürol Durak	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ, İŞLETME FAKÜLTESİ
Nedim Karaduman	ERCİYES ÜNİVERSİTESİ, İLETİŞİM FAKÜLTESİ
Orçun Berrakçay	İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ
Osman Geyik	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Osman Uslu	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
Pelin Dogan Özger	Munzur University
Pinar Karababa	
Demircan	İstanbul Topkapı University
Ramazan Bulut	Uşak Üniversitesi
Sadiye Tutsak	UŞAK ÜNİVERSİTESİ
	HİTİT ÜNİVERSİTESİ, İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ, FİNANS VE BANKACILIK BÖLÜMÜ
Selcuk Kendirli	
Selim Kurt	Giresun Üniversitesi
Selin Çavuşoğlu	CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Taner Bilgin	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Tuğba Erhan	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yunus Adigüzel	İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Zeliha Demirel Gökalp	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Zeynep Ağdemir
Özgür Esen
Özgür Eroğlu
Özlem Duğan
Ümit Akçay
Şahabettin Akşab
Şükran Yaşar

AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ, TÜRK MUSİKİSİ DEVLET KONSERVATUVARI
uşak üniversitesi
Berlin School of Economics and Law
GAZİANTEP UNIVERSITY, GAZİANTEP FACULTY OF EDUCATION
MCBÜ

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Özel Eğitim Bölümü Öğrencilerinin Sürdürülebilir Deprem Farkındalığının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi	Fatma Yıldırım	1-13
Okul Yöneticilerinin Depreme Hazırlık Sürecinde Kriz Yönetimi Yeterlilikleri	Melih Yün, Aydın Balyer	14-34
Sesliliğin Güçlendirilmesi: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Alan Araştırması	Onur Gözübüyük, Senem Kufacı, İlayda Sarı	35-49
Hannah Arendt’de Radikal Kötülük	Nilüfer Uurlu Ünalı	50-70
Dini Motivasyonlu Terör Örgütlerine Yönelik Dekapitasyonun Etkisinin Analizi	Kerem Aydemir	71-92
Tam Zamanlı Üretim Ortamında Müşteri Tedarikçi İlişkilerinin Optimizasyonu: Bir Davranışsal Muhasebe Yaklaşımı Uygulaması	Niyazi İnan Sabırcan	93-116
Gelecekteki İnsana Yakışır İş Algısının Yordayıcıları Olarak Kariyer Uyumluluğu Ve Kariyer İyimserliği	Aleyna Can, Fatmagül Gürbüz Akçay	117-133
İşletmelerde Harman Reçetesiyle Balya Dizilim Planının Python Programlama Diliyle Hazırlanarak Abrajın Önlenmesi	Berkant Dulkadir	134-151
Selecting the Appropriate Machine Using the Entropy and Combined Compromise Solution Methods: An Application for A Steel-Fabrication Company	V. Sinem Arıkan Kargı	152-172
Müslüman Fetihlerinden-Reconquista’ya (711-1147) Portekiz Şehirleri: Siyasi Ve Kültürel Bir Analiz	Mustafa Yıldırım, Selim Karagöz	173-197
A Different Perspective to Value Co-Creation within the Context of U-I Collaborations	Ahenk Aktan	198-212
Deneyimleyen Ve Acı Çeken Beden: Lucy Kirkwood’un It Felt Empty When The Heart Went At First But It Is Alright Now Oyunu	Mesut Günenç	213-226
Lives on the Margins: Multiculturalism and Austerity in Zeldin’s The Inequalities	Hakan Gültekin	227-240
Petrol Fiyatları Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz	Jiyan Kılıç, Sefer Uçak	241-259
Yönetimde Dijital Dönüşüm: Lojistik Yönetimi Bağlamında Görgül Bir Araştırma	Korhan Arun, Saniye Yıldırım Özmutlu	260-279
Yeni Nesil Karşılaştırmalı Kapitalizm: Büyüme Modelleri Yaklaşımı Üzerine Teorik Bir İnceleme	Fatin Şevki Bulut, Birol Kovancılar	280-310
“Tamamen Yeni Bir Üslup”: Yaşamının Bir Dönüm Noktasında Beethoven’ın Eroica Varyasyonları. Biçimsel Bir İnceleme	Aylin Uysal Mergen	311-336
1930’lar Türkiye’sinde Bilecik’te Ve Uşak’ta Yaşanan Sosyal Vakaların Örnekler Üzerinden Değerlendirilmesi	İlker Bayram	337-354
The Lived and Learned Narratives of the Past: Memory in Andrea Levy’s The Long Song	Deniz Kırpıklı Kırdım	355-367
Bigadiç Definesi	Mehmet Kayhan Murat	368-376
Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar Romanının Jack Mezirow’un Dönüşümsel Öğrenme Kuramı Bağlamında İncelenmesi	Sevcan Altıntaş, Ahmet Gökhan Biçer	377-395
Theoretical-Methodological Contribution of Chicago School Urban Ecology Approach to Communication Studies	Sevil Bal	396-417
Vergi Uyuşmazlıklarının Çözüm Yollarının Vergi Uyumuna Etkisi: Manisa İli Örneği Üzerine Bir Araştırma	Ali Rıza Gökbunar, Muhammet Emin Coşkun	418-436
Türkiye’de Zorbalığa Maruziyet Ve Öğrenci Refahı	Zeliha Karaağaç Cingöz	437-459
Konkordato Riskinin Nakit Dönüşüm Döngüsü Çerçevesinden Değerlendirilmesi: BIST Kobi Sanayi Endeksi Örneği	Batuhan Mollaoğulları	460-481
Reflexivity in Social Sciences in Türkiye: Methodological Reflections and Applications	Emine Dünder, İlkur Yüksel Kaptanoğlu	482-500

Özel Eğitim Bölümü Öğrencilerinin Sürdürülebilir Deprem Farkındalığının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Fatma Yıldırım^{1,2}

ÖZET

Özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeyi, özel gereksinimi olan çocukların deprem öncesi ve sonrasına ilişkin problemlerinin çözümünde kilit rol oynamaktadır. Bundan dolayı araştırmanın amacı, özel eğitim bölümü 1, 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesidir. Bu bağlamda 286 özel eğitim bölümü öğrencisi ile araştırma yürütülmüştür. SPSS kullanılarak betimsel analiz, bağımsız örneklem t-test, ANOVA ve ANCOVA testleri yapılmıştır. Bağımsız örneklem t-test sonucunda cinsiyete göre özel eğitim bölümü öğrencilerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ayrıca yapılan ANOVA testi sonucunda sınıflar arasında da anlamlı bir farklılık görülmemiştir. ANCOVA testinde genel yetkinlik inancı ortak değişken olarak kullanılması sonucunda özel eğitim bölümü 2. Sınıf öğrencilerinin lehine 4. sınıfla anlamlı farklılığa rastlanılmıştır. Araştırma sonuçları göz önüne alındığında doğal afet ve acil durum okur-yazarlığının zorunlu ders olması, özel eğitim bölümünün AFAD gibi kuruluşlarla ortak uygulamalara gidilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Sürdürülebilirlik, Genel Yetkinlik, Özel Eğitim.

Investigation of Sustainable Earthquake Awareness of Special Education Department Students in Terms of Various Variables

ABSTRACT

The sustainable earthquake awareness level of special education students plays a crucial role in addressing the challenges faced by children with special needs before and after an earthquake. This study aims to examine the sustainable earthquake awareness levels of 1st, 2nd, 3rd, and 4th-grade special education department students involving a total of 286 according to various variables. Descriptive analysis, independent sample t-test, ANOVA, and ANCOVA tests were conducted using SPSS. As a result of the independent sample t-test, no significant difference was found in special education department students according to gender. There was no significant difference between the classes for the ANOVA test. As a result of using general competence belief as a covariate in the ANCOVA test, a significant difference was found in favor of the 2nd-grade students of the special education department with the 4th grade. It is recommended that natural disaster and emergency literacy should be a compulsory course and that the special education department should join applications with organizations such as AFAD.

Keywords: Earthquake, Sustainability, General Competence, Special Education

¹ İletişim Yazarı: fatmay11056@gmail.com

² Dr., Soonchunhyang University (South Korea), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1981-1765>

(Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1470058](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1470058)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Dünyanın her yerinde çeşitli doğal afetlerden dolayı yıkımlar yaşanmaktadır. Doğal afetler, yeryüzünde yaşayan bütün canlıların yaşam kalitesi ve gücünü etkileyen bir dizi doğa olayına verilen genel addır (UN Department of Humanitarian Affairs-UNDHA, 1992; Glade & Alexander, 2013). Fırtına, kasırga, tsunami, sel, volkanik patlamalar ve deprem gibi doğal olaylar, bir heykeltıraş gibi yeryüzünü şekillendirmektedir. Bunlar biyolojik, iklimsel, hidrolojik ve jeolojik olaylar gibi çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Bunların bazıları insan faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkarken bazılarıysa doğanın kendisinin gerçekleştirdiği yıkımlardır. Gerçekleşen bu doğal yıkımlar sadece yaşamları tehdit etmemekle birlikte ekonomiden eğitime birçok alana zarar vermektedir (Below vd., 2009). Bu zararları en aza indirmek için tam olarak önlem alınamazsa da bazı önleyici yaklaşımlar ve tedbirler alınmaktadır. Ayrıca eğitim yoluyla bu yaklaşımlar nesillere aktarılmaktadır. Bu yönüyle eğitimin doğal afetlere karşı önemli bir misyonu vardır.

Doğal afetlerden biri olan jeolojik olaylar, insanların tedbir almada en zayıf olduğu olaylardan biridir. Jeolojik olaylardan insan yaşamına en çok doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen afet ise depremdir. Deprem, yer kabuğunun yatay setlerinin hareketli yapısından doğan ve bu hareketlenme sonucunda sıkışmış olan enerji birikiminin yeryüzüne yayılması sonucu olduğu gibi volkanik hareketler ve diğer çeşitli nedenlere bağlı olarak da gerçekleşmektedir (Canpolat vd., 2020). Deprem, dünyanın en zorlayıcı doğal yıkım türlerinden biridir. İnsanları sadece fiziksel olarak değil ayrıca psikolojik açıdan etkilemektedir. Her ne kadar etkileri önlemeye yönelik bazı hazırlıklar yapılsa da yeterli olamamaktadır. Birçok ülke yerin derinliklerinden gelen bu hareketlenmeleri tolere edecek argümanlara da sahip değildir. Ayrıca, deprem kavramı gayet açık olsa da ne zaman nerde gerçekleşeceğini tam olarak saptayabilmek bugünkü teknoloji ile mümkün değildir (Pal vd., 2023). Dünya risk raporu (2022) incelendiğinde, afet riskinin en fazla olduğu ilk üç ülke Filipinler, Hindistan ve Endonezya'dır. Kıta bazında Amerika kıtası ve Asya kıtası en yüksek risk alanındayken Avrupa kıtası riskin en az olduğu kıta olmuştur. Bu afetler içinden depreme gelince National Aeronautics and Space Administration-NASA (2023) verilerine göre Türkiye ve Suriye'yi etkileyen 7.8 büyüklüğünde (Richter ölçeğine göre) deprem 2023'ün en yıkıcı depremi olmuştur. Bu deprem sonucunda, insanların doğal afetler ve depremler konusunda bilinçlendirilmesinin kritik önem taşıdığı görülmüştür.

Afetlerin yıkıcı sonuçlarını minimize etmek için 1985'te Birleşmiş Milletler Bölgesel Kalkınma Merkezi, "*Afet Yönetim Planlaması Programı*"nı yürürlüğe koymuştur. Bu program gelişmekte olan ülkelerde afet yönetimi, araştırma ve eğitim projeleri gibi ortak çalışmaları hedefleyen bir program olup iki önemli amaca odaklanmıştır. Bu iki amaçtan biri etkili ve sürdürülebilir afet yönetim planını oluşturmak diğeri ise doğal afetlerin etki ve sonuçlarına yönelik toplumsal bilinci arttırmaktır (Shaw vd., 2004). Diğer bir çalışma Avrupa Birliği tarafından yürütülmektedir. Doğal afet ve deprem konusunda Avrupa Birliği Komisyonu tarafından pek çok düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeler yönünde, Avrupa birliği deprem mühendisliği birliği kurulmuştur. Kamu kurum ve kuruluşlarının binaları optimize edilmekte, kontrol ve uyarı merkezleri oluşturulmakta ve

bu çalışmaları desteklemek için yasal çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca binaların güçlendirilmesi, nüfusun bilgilendirilmesi, stratejik yerlerin belirlenmesi, sivil halkı korumaya yönelik girişimler yapılmaktadır (Spence vd., 2007). Böylelikle, yönetsel ve toplumsal farkındalığı arttırmak hedeflenmiştir. Ayrıca, doğal afet risk algısı ve afet okur-yazarlık seviyesi de artırılmaya çalışılmıştır.

Sürdürülebilir deprem farkındalığı, bulunan coğrafyanın özelliklerine yönelik yeterli bilgi birikiminin yanında deprem öncesi-sırası-sonrasına ilişkin bilgi ve beceri temelli araştırmaya dayanan gelişen ve sürekli olarak kendini güncelleyen bir bilinçtir (Demirci & Yıldırım, 2015). Bu bilincin sürdürülebilir olmasına katkı sağlayan afet ve depremler hakkında yeteri derece de hazırbulunuşçuluğa sahip olmaktır (Becker vd., 2017; Miranda vd., 2021). Bununla birlikte sürdürülebilir deprem farkındalığını destekleyebilecek diğer bir unsur genel yetkinlik inancının yükseltilmesidir. Genel yetkinlik inancı, farklı güçlükler ve stresli durumlara karşı baş etme yeterliliğidir (Luszczynska vd., 2005). Genel yetkinlik inancı, sürdürülebilir deprem farkındalığı için önemli bir basamaktır. Kişisel gelişimde katalizator görevi görmekle birlikte depremlere hazırlık konusunda da önemli bir etmen olmaktadır. Çünkü deprem öncesi ve sonrasında genel yetkinlik inancının aktif olarak çalıştığı görülmüştür (Wardani & Tjandraningtyas, 2023). Özellikle deprem eğitimlerinde planlama, uygulama ve problemlerle baş etme yeteneğinin desteklenebilmesi için genel yetkinlik inancının desteklenmesi gerekmektedir (Ronan & Towers, 2014). Bunun nedeni ise genel yetkinlik inancı, biliş ve davranışın kesişim noktalarından biridir. Bütün bu etmenlere bakarak genel yetkinlik inancının sürdürülebilir bir deprem farkındalığı için vazgeçilmez bir katalizator olduğu görülmüştür. Genel yetkinlik inancı, davranışların önceden planlanması ve sistematize edilmesi olup eyleme hazır hale gelme durumudur (Bandura, 1977). Genel yetkinlik inancı, davranışta sürekliliği sağlamada temel itici güç olarak görülmekle birlikte yeterliliğine olan inancıyla ilişkilidir (Arifin, 2021). Bu yönüyle deprem farkındalığının oluşmasında ve hazırlığının yapılmasında kritik bir göreve sahiptir (Inal vd., 2018). Sadece deprem öncesi değil aynı zamanda deprem sonrası oluşabilecek travma ve psikolojik sorunların üstesinden gelme açısından da genel yetkinlik inancı önemlidir (Sümer vd., 2005). Fakat bu öneme rağmen genel yetkinlik ve sürdürülebilir bir deprem farkındalığına ilişkin çalışmalar literatürde yeterli seviyede değildir.

The United Nations Children's Fund-UNICEF verilerine göre dünyada doğmuş olan 236 milyon çocukta görülen özel gereksinim ihtiyacının on yedi yaşına gelinceye kadar tahmini olarak 266 milyona çıkacağı öngörülmektedir (UNICEF, 2021). Üstelik bu çocukların büyük çoğunluğunu ağır ve orta dereceye sahip özel gereksinimli olacağı beklenilmektedir. The World Bank and the Global Burden of Diseases-GBD (Dünya Bankası ve Küresel Hastalık Yüğü)'ye göre 20 yaş altı 291 milyon çocuğun özel gereksinime sahip olacağı tahmin edilmektedir (GBD, 2019). Türkiye de iki milyon üzerinde özel gereksinime sahip insan bulunmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı -ASHB, 2022). Gün geçtikçe sayıları hızla artan özel gereksinimi olan çocuklar deprem gibi afetlerde en fazla zararı gören gruptur, çünkü bu çocuklar afet öncesi ve sonrasında dair

hazırlıklarda ya da okuma-yazmada sadece güçlüklerle karşılaşmaz aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve duygusal boyutlarda da karşılaşılır. Karşılıklı zorluklar, sürdürülebilir bir deprem farkındalığının oluşumunu da engellemektedir. Bu durum ailelerin ve öğretmenlerin yükünü arttırmaktadır. Ailelerde sürdürülebilir bir deprem farkındalığı sosyal projelerle ile gerçekleştirilirken öğretmenlerin bu konuda geliştirilmesi kısmen daha kolaydır. Bunun nedeni ise öğretmenlerin üniversite yıllarında birçok kaynaktan yararlanabilme ve araştırma fırsatına sahip olmasıdır. Genç ve Sözen (2021a)'ın 500'ün üzerinde üniversite öğrencisi ile yaptığı çalışmada öğrencilerin depreme ilişkin farkındalıklarının düşük olduğu fakat üst sınıflara geçtikçe bu farkındalığın arttığı saptanmıştır (Genç & Sözen, 2022b). Burdan da yola çıkarak bilgi, deneyim ve farkındalık düzeyi arttıkça deprem ve depremin etkileriyle mücadele etme gücünün arttığı görülmüştür. Bundan dolayı mevcut çalışmanın amacı, özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeylerini çeşitli değişkenlere göre inceleyerek geleceğin özel eğitim öğretmenlerinin sürdürülebilir deprem farkındalıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte özel eğitim programlarına deprem eğitiminin yerleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu amaçla şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalıkları, genel uyarılmışlık hali düzeyleri ve demografik dağılımı nedir?
2. Özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık taşımakta mıdır?
3. Özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeyleri sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık taşımakta mıdır?
4. Özel eğitim bölümü öğrencilerinin genel uyarılmışlık hali puanları kontrol altına alındıktan sonra sürdürülebilir deprem farkındalıklarında sınıf düzeyine göre farklılık var mıdır?

2.YÖNTEM

Araştırmada, tasvire dayalı olan ve çalışmalarda sıkça kullanılan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model olay ve durumların yapısına müdahale etmeden olduğu gibi ortaya koyan bir modeldir (Karasar, 2002). Tarama modellerinde sıklıkla kullanılan nicel araştırma yöntemi mevcut araştırmada kullanılmıştır. Mevcut araştırma ile özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktadır.

2.1.Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örneklem kullanılmıştır, çünkü örnekleme ulaşma ve çeşitlilik açısından araştırmacıya hareket kabiliyeti sağlayan bir örneklem türü olmakla birlikte nicel araştırma yöntemlerinde geniş katılımcı kitlesine ulaşmayı da sağlamaktadır (Strauss & Corbin, 2014). Araştırma grubu olarak, Atatürk Üniversitesi özel eğitim bölümü öğrencileri yer almıştır, çünkü Atatürk Üniversitesi özel eğitim bölümü, Doğu Anadolu’da 2022 yılı Yök verilerine göre en fazla öğrenci sayısı olan ikinci üniversitedir (YÖK, 2022). Atatürk Üniversitesi özel eğitim bölümü öğrencilerine google form aracılığıyla formlar gönderilmiştir. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Araştırmaya 286 özel eğitim bölümünde eğitimine devam eden öğrenci katılmıştır. Kadın öğrenciler araştırmanın %50.7 (145)’ini, erkek öğrenciler ise %49.3 (141)’ünü oluşturmaktadır. Sınıf bazında 1. Sınıf %22.7 (65), 2. Sınıf %29.4 (84), 3. Sınıf %25.5 (73), 4. Sınıf %22.4 (64)’ini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait bilgiler

	N	%
Cinsiyet		
Kadın	145	50.7
Erkek	141	49.3
Sınıf		
1.Sınıf	65	22.7
2.Sınıf	84	29.4
3.Sınıf	73	25.5
4.Sınıf	64	22.4
Total	286	100

2.2. Veri Toplama

Araştırma verilerinin toplanması öncesinde ölçek sahiplerinden izinler alınmıştır. Daha sonra Atatürk Üniversitesi KKEF Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulundan gerekli izinler alınmıştır. Genç ve Sözen (2021a)’nin geliştirdiği ölçeğin üç alt faktörü bulunmaktadır. Bunlar: Deprem Yapı İlişkisi (4 madde), Deprem Hazırlığı Uygulaması (11 madde) ve Depreme Karşı Hazırlıklı Olma (7 madde)’dir. Güvenirlik kat sayısı .88 bulunurken mevcut araştırmada .85 olarak bulunmuştur. İkinci olarak Çelikkaleli ve Çapri (2008)’nin geliştirdiği Genel Yetkinlik İnancı Ölçeği kullanılmıştır. Tek boyuttan oluşmakla birlikte güvenilirliğini .92 olup mevcut çalışmada güvenilirlik .86 tespit edilmiştir. Ayrıca cinsiyet ve sınıf düzeyini belirlemek için iki demografik soru sorulmuştur.

2.3. Veri Analizi

Araştırmada SPSS programı kullanılmakla birlikte demografik dağılım tespit edildikten sonra gruplar arasındaki farklılık için bağımsız örneklem t-test, ANOVA ve ANCOVA testleri kullanılmıştır. Ayrıca ANCOVA testi analizinin varsayımlarına ilişkin testler gerçekleştirilmiş ve gereken koşulları sağladığı görülmüştür. Bu koşullar: 1- Normal

dağılım, 2- Bağımsız ve ortak değişkenin bağımlı değişken ile doğrusallık ilişkisi, 3- Kolerasyon, eş-varyanslılık, 3- Varyansların homojenliği konusunda analizler yapılmış ve ANCOVA için uygun şartların olduğu görülmüştür (Green vd., 2000). Mevcut araştırmada eğitimlerin homojenliği testinde, kontrol değişkeni ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin Sınıf için $*F(3)=1.52$, $p=.20>.05$ anlamlı olmadığı da görülmüştür. Böylelikle ANCOVA testinin ön şartları sağlanmıştır.

3.BULGULAR

Normallik analizinde istenilen basıklık ve çarpıklık değerleri +2 ve -2 arasında olması gerekmektedir (Kim, 2013). Mevcut araştırmada normallik değerlerinin bulunması için yapılan analizlerde Skewness skoru .441 ile -.441 Kurtosis skoru 1.01 ile -.147 arasında bulunmuştur. Bu sonuca bakarak araştırma verilerinin normal dağılım varsayımını karşıladığı görülmektedir. Tablo 2’de betimsel analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Betimsel analiz sonuçları

	N	Min.	Max.	$\bar{x}$	Sd	Skewness	Kurtosis
SDFÖ	286	1.36	4.14	2.74	.504	.256	-.016
SDF-Yapı	286	1.00	4.75	2.96	.776	-.441	-.062
SDF-Uygulama	286	1.00	4.45	2.49	.662	.253	-.147
SDF-Hazırlık	286	1.71	4.43	2.99	.390	.441	1.01
GYİÖ	286	1.00	3.70	2.50	.456	-.085	-.085

*SDFÖ(Sürdürülebilir Deprem Farkındalığı Ölçeği), GYİÖ (Genel Yetkinlik İnancı Ölçeği)

Tablo 2’e göre özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalık düzeyi ortalamanın biraz üzeri ($\bar{x}=2.74$) olup genel yetkinlik inancının ise ortalama bir düzeyde ($\bar{x}=2.50$) olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Cinsiyete göre bağımsız örneklem T-testi sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	T-test		
					t	sd	p
SDFÖ	Kadın	145	2.77	.49	.99	284	.58

Erkek	141	2.71	.51

Anlamlılık değeri= $p < .05$

Tablo 3'te cinsiyete göre özel eğitim bölümü öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($t_{(284)} = .99, p > .05$).

Tablo 4. Sınıf düzeyine göre ANOVA testi sonuçları

	Grup	N	$\bar{x}$	Ss	VK	KT	Sd	KO	F	p
SDFÖ	1.sınıf	65	2.66	.47	G.A	2.20	3	.73	2.30	.33
	2.sınıf	84	2.86	.48	G.İ	70.27	282	.25		
					Toplam	72.475				
	3.sınıf	73	2.76	.56			285			
	4.sınıf	64	2.64	.48						
Total		286	2.74	.50						

Anlamlılık değeri= $p < .05$

Tablo 4'e bakıldığında sınıf düzeyine göre özel eğitim bölümü öğrencilerinin arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır ($F_{(2.30)}, p > .05$).

Tablo 5. GYİÖ kovaryant olarak kullanıldığı SDFÖ ortalama puanlarına yönelik düzeltilmiş puanları

	$\bar{x}$	Ss
1.sınıf	2.68	.06
2.sınıf	2.88	.05
3.sınıf	2.72	.06
4.sınıf	2.65	.06

Tablo 5'te ANCOVA testi sonucunda genel yetkinlik inancı puanlarının kontrol altına alınmasıyla ortaya çıkan ortalamalar görülmektedir. En düşük ortalama 4. sınıflara ($\bar{x} = 2.65$) aitken sırayıyla 1. sınıf ($\bar{x} = 2.68$), 3. sınıf ($\bar{x} = 2.72$) ve en yüksek ortalama 2. sınıflara aittir ($\bar{x} = 2.88$).

Tablo 6. Sınıf düzeylerine göre GYİÖ ortak değişken olarak SDFÖ'e ilişkin ANCOVA testi

Varyansın Kaynağı	Kareler T.	SD	Karaler O.	F	p	Etki B.
Düzeltilmiş Model	4.129	4	1.032	4.24	.00	.057

Kesişim	45.026	1	45.026	185.12	.00	.397
GYİÖ	1.926	1	1.926	7.91	.00	.027
Sınıf	2.275	3	.758	3.11	.02	.032
Hata	68.345	281	.243			
Toplam	2222.120	286				
Düzeltilmiş Toplam	72.475	285				

Anlamlılık değeri= $p < .05$

Tablo 6’da yürütülen ANCOVA analizi sonucunda modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Genel yetkinlik inancı puanları kontrol altına alındığında, sınıf düzeyine göre öğrencilerin sürdürülebilir deprem farkındalık puanlarında anlamlı bir farklılık saptanmıştır, ($F_{(3,281)} = 3.11$, $p < .05$). Bu farklılık, Bonferroni post-hoc analiz sonuçlarına göre 2. sınıf özel eğitim bölümü öğrencilerinin ($\bar{x} = 2.88$) lehine olup; bu grubun sürdürülebilir deprem farkındalığı, 4. sınıf öğrencilerine ($\bar{x} = 2.65$) kıyasla daha yüksektir. Analizde kovaryant olarak kullanılan genel yetkinlik inancı, sürdürülebilir deprem farkındalığı (bağımlı değişken) üzerindeki varyansı açıklayan bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Sınıf düzeyinin (bağımsız değişken) bu farkındalık üzerindeki etkisine ilişkin kısmi etki büyüklüğü $\eta^2 = .032$ olarak hesaplanmıştır. Cohen’e (1988) göre bu değer, “küçük” düzeyde bir etkiye işaret etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre bağımsız örneklem t-test sonucunda özel eğitim bölümü kadın ve erkek öğrencileri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Benzer bir şekilde sınıf değişkenine göre yapılan ANOVA testi sonucunda da anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. ANCOVA analizi sonucunda modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Genel yetkinlik inancı puanları kontrol altına alındığında, sınıf düzeyine göre öğrencilerin sürdürülebilir deprem farkındalık puanlarında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Gruplar arası farklılık incelendiğinde, 2. sınıf özel eğitim bölümü öğrencilerinin lehine olup; bu grubun sürdürülebilir deprem farkındalığı, 4. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksektir. Kısmi etki büyüklüğüne bakıldığında “küçük” düzeyde bir etkiye işaret etmektedir.

Sürdürülebilir bir deprem farkındalığı genç yer yapısı itibarıyla Türkiye için hayati bir önem taşımaktadır. 6 şubat 2023’te gerçekleşen 7.7, 7.6, 6.4 ve artçıl depremler (Richter ölçeğine göre) sonrası bu farkındalığın geliştirilmesi ve sürdürülmesinin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu depremlerin sonucunda 50 binin üzerinde ölü ve 100 binin üzerinde de yaralı olmakla birlikte ağır ve orta hasarlı bina sayısı ile ülkenin neredeyse dörtte biri hasar görmüştür (Anadolu Haber Ajansı-AA, 2023). Bu sonuçlar, deprem ve etkilerinin insanlardan başlayarak yerleşim yerlerine kadar birçok alana zarar verdiği görülmektedir. Bundan dolayı sürdürülebilir deprem farkındalığı büyük önem kazanmaktadır. Bu önem

özellikle kendini fiziksel ve psikolojik olarak koruma konusunda yetersizlik gösteren özel eğitim öğrencileri ve onların eğitim ve öğretiminden sorumlu olan öğretmenler için daha hassas bir durumdur (Salaka & S, 2025). Çünkü depremden en çok zarar gören grup özel gereksinimi olan çocuklardır ve bu gruba temel becerileri kazandıracak olan kişiler de özel eğitim öğretmenleridir. Bu yüzden özel eğitim öğretmenlerine deprem öncesi ve sonrası hakkında gerekli bilgi ve beceriler kazandırılmalıdır. Bu bilgi ve becerileri alabilecekleri en uygun iki dönem, öğretmenlik öncesi ve sonrası dersler ve hizmetiçi eğitimidir (Ayyıldız vd., 2024). Sürdürülebilir deprem farkındalığının temelleri üniversite yıllarında yapılan bilimsel araştırmalar ve dersler ile kazanılmaktadır. Bundan dolayı özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalığı ve bu farkındalığı etkileyen faktörlerin belirlenmesi büyük önem kazanmaktadır.

Depreme ve sonuçlarına ilişkin araştırmalara bakıldığında çocuktan yaşlılara, kadınlardan erkeklere her kesimin etkilendiği görülmüştür. Mevcut çalışma ve birkaç çalışma kadın ve erkeklerin deprem farkındalığı hazırlığı ve bilgisi yönünde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Turan Bayraktar ve arkadaşları (2024) deprem hakkında sürdürülebilir bilgi ve farkındalık konusunda 500'ün üzerinde üniversite öğrencisi ile yürüttüğü çalışmada cinsiyet ve sınıf düzeyi bakımından sürdürülebilir deprem bilgisi ve farkındalığı hakkında anlamlı bir farklılık saptamamıştır. Sözen ve Genç (2023) sürdürülebilir deprem farkındalığı açısından üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada cinsiyet bakımından anlamlı bir farklılık bulmamıştır. Batu ve arkadaşları (2024) deprem ve benzeri doğal afetler eğitimi öncesi ve sonrası yaptığı araştırmada eğitim öncesinde cinsiyet yönünden bir farklılık saptamazken eğitim sonrası cinsiyete göre farklılık saptamıştır. Bu çalışmaların aksine diğer çalışmaların bazılarında deprem ve doğal afetler farkındalığı konusunda cinsiyete göre farklılık saptanmıştır (Yayla & Şahinöz, 2020; Ciftci & Ciftci, 2024; Tercan, 2024). Bundan yola çıkarak hangi cinsiyet olursa olsun verilecek depreme yönelik eğitim ile sürdürülebilir bir deprem farkındalığına katkı sağlayacağı esastır (Çıngı & Yazgan, 2022; Rahman vd., 2023). Kadın ve çocukların deprem ve deprem sonrası sonuçlar ile baş etmesi hassas ve savunmasızlıkları nedeniyle daha zordur. Bundan dolayı özellikle kadın ve çocuklara sürdürülebilir bir deprem farkındalığının kazandırılması elzem bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı karşılamak için okullarda depreme hazırlık eğitimleri ve farkındalık etkinliklerinin düzenlenmesi ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin uygulamalara gidilmesi gerekmektedir (Subedi vd., 2020; Bhandari vd., 2023). Bundan dolayı erken eğitimsel müdahaleler ve toplumsal bilincin yükseltilmesi için okulöncesinden yüksek öğretime kadar bütün formal eğitim kademelerinde bu eğitimin zorunlu tutulması önemlidir. Deprem ve depreme ilişkin yapılacak sosyal etkinlik ve projeler aracılığıyla bütün öğrenci, öğretmen ve sosyal gruplara ulaşılması önemlidir.

Özel eğitime ihtiyacı olan çocukların deprem gibi doğal afetlerde ölüm oranları yüksektir. Ayrıca bu grup çocuklar ve ebeveynleri deprem ve sonrasında negatif olarak eğitimsel, fiziksel ve psikolojik alanlarda problemlerle karşılaşmaktadırlar (Peek & Stough, 2010). Bundan dolayı özel gereksinimi olan çocukları, ebeveynlerini ve öğretmenlerini afet yönetimine dahil edilmelidir. Bu çocukları ve ailelerini yönlendirecek olan öğretmenlerin

mesleğe başlamadan önce afet yönetimi, hazırlığı ve farkındalığı konusunda yeteri düzeyde eğitime ve uygulama yeterliliğine sahip olması sürdürülebilir deprem farkındalığının özel eğitimle bağdaştırılmasında önemli bir adımdır (Ronoh vd., 2015; Jang & Ha, 2021). Bu adımların kazandırılması üniversite yıllarında daha kolaydır, çünkü hem seçmeli ders olarak alınabilir hem de kaynaklara ulaşmak daha kolaydır. Ayrıca bu yıllarda bilimsel araştırma faaliyetleri daha aktif olarak yapıldığı için deprem ve doğal afetlere ilişkin bilgi ve farkındalık artmaktadır (Patel vd., 2023). Özel eğitim bölümü öğrencilerinin sürdürülebilir deprem farkındalıklarının ilk sınıftan başlayarak son sınıfa kadar yeteri düzeyde olması gerekmektedir. ANOVA testinde bir farklılık yokken ANCOVA testinde genel yetkinlik inancı kontrol altına alındığında 2. Sınıf farkındalığının 4. Sınıf ve diğer sınıflara oranla daha yüksek olduğu görülmüş buda uzun vadede deprem farkındalığının her sınıf düzeyine normal dağılmadığını göstermektedir. Bunun en önemli nedenlerinin biri deprem ve acil duruma ilişkin yeterince uygulamaların olmayışının yanında doğal afetlere ilişkin hazırlık gibi derslerin sadece seçmeli ders olarak kalmasıdır. Ayrıca bu farklılığa neden olabilecek sebeplerden ikisi ise öğrencilerin deneyimleri ve farklı illerden yani farklı coğrafyalardan gelmeleri olabilmektedir (Bulu & Avcı, 2023; Gündüz vd., 2024; Torpuş & Işık Demirarslan, 2025). Bundan dolayı öncelikle özel eğitim bölümünde doğal afetler ve acil durumlara ilişkin derslerin zorunlu ortak ders olarak resmi programlarda yer alması gerekmektedir. Bununla beraber üniversitelerde özel eğitim bölümleri ve AFAD işbirliğinde yılda en az iki defa toplu tatbikatın yapılması kritik önem taşımaktadır. Çünkü deprem öncesi-sonrası eğitimlerin özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin durumları göz önünde bulundurularak eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı birinci yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul Kararı

Bu araştırma için Atatürk Üniversitesi KKEF Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulundan 03.11.2023 tarihinde E-56785782-050.02.04-2300356933 sayılı etik izin alınmıştır.

KAYNAKÇA

Anadolu Haber Ajansı (AA), (2023). Kahramanmaraş merkezli depremlerde hayatını kaybedenler. Erişim Tarihi:22/08/2023.<https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/kahramanmaras-merkezli-depremlerde-hayatini-kaybedenlerin-sayisi-50-bin-96-oldu/2850716>

- Arifin, M. A. (2021). Competence, competency, and competencies: a misunderstanding in theory and practice for future reference. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(9), 755–764. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v11-i9/11064>
- ASHB (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı), (2022). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. Erişim Tarihi:06.08.2023. https://www.aile.gov.tr/media/98625/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_2022.pdf
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191–215.
- Batu, M., Oz, M., Karaaslan, İ.A., Yanık, A., Kayacan, Ş., & Dıvrak, E. (2024) The effect of education types on knowledge level in natural disaster information transfer. *Front. Commun.*, 9, 1492719. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2024.1492719>
- Becker, J.S., Paton, D., Johnston, D., Ronan, K.R., & McClure, J. (2017). The role of prior experience in informing and motivating earthquake preparedness. *International journal of disaster risk reduction*, 22 (1), 179-193. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.03.006>
- Bhandari, A.K.C., Rahman, M., & Takahashi, O. (2023). Enhancing earthquake preparedness knowledge and practice among Nepalese immigrants residing in Japan. *Sci Rep*, 13(1), 4468. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-31729-y>
- Bulu, D., & Avcı, G. (2023). Determination of disaster awareness perception levels of class teachers. *Gelecek Future Visions Journal*, 7(1), 2023, 15-29.
- Ciftci, S., & Ciftci, L. (2024). Disaster awareness levels and institutional responsibility perceptions of international students in Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 114, 104939. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104939>.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2th edition)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- Çelikkaleli, A.G.Ö., & Çapri, Y. D. B. (2008). Genel Yetkinlik İnancı Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 93-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4380/60070>
- Çiğrı, T.G., & Yazgan, Ç. Ü. (2022). Examination of risk perception, fear and preparedness of individuals experiencing earthquakes. *Journal of Disaster and Risk*, 5(2), 656-668. <https://doi.org/10.35341/afet.1138901>
- Demirci, A., & Yıldırım, S. (2015). Evaluation of earthquake awareness of secondary school students in Istanbul. *National Education*. 45(207), 89-117.
- GBD, (2019). Diseases and injuries collaborators. Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990-2019: A systematic analysis for the global burden of disease study 2019. *Lancet*, 396 (10258), 1204–22. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30925-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30925-9)
- Genç, M. & Sözen, E. (2021a). The Sustainable scale of earthquake awareness, development, validity and reliability study. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 11(1), 24-41. <https://doi.org/10.18497/iejeegreen.794680>
- Genç, M., & Sözen, E. (2022b). Earthquake knowledge level scale: development, validity and reliability study. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 2745-2781. <https://doi.org/10.29299/kefad.1049922>
- Glade, T., Alexander, D.E. (2013). Classification of natural disasters. In: Bobrowsky, P.T. (eds) *Encyclopedia of natural hazards. Encyclopedia of earth sciences series*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4399-4_61
- Gündüz, F., Atalay, E., Torpuş, K., & Usta, G. (2024). The effect of earthquake knowledge and risk perception on social sustainable earthquake awareness. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(3), 1624-1643. <https://doi.org/10.54688/ayd.1510586>
- Inal, E., Altintas, K. H., & Dogan, N. (2018). The Development of a general disaster preparedness belief scale using the health belief model as a theoretical framework. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 5(1), 146-158. <https://doi.org/10.21449/ijate.366825>
- Jang, J. H., & Ha, K. M. (2021). Inclusion of children with disabilities in disaster management. *Children (Basel, Switzerland)*, 8(7), 581. <https://doi.org/10.3390/children8070581>
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi (11. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Luszczynska, A., Scholz, U., & Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: multicultural validation studies. *The Journal of psychology*, 139(5), 439–457. <https://doi.org/10.3200/JRLP.139.5.439-457>
- Miranda, C., Becker, J. S., Toma, C. L., Vinnell, L. J., & Johnston, D. M. (2021). Seismic experience and structural preparedness of residential houses in Aotearoa New Zealand. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 66, 102590. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102590>.
- Pal, S.C., Saha, A., Chowdhuri, I., Ruidas, D., Chakraborty, R., Roy, P., & Shit, M. (2023). Earthquake hotspot and coldspot: Where, why and how? *Geosys Geoenviron*, 2(1), 100130. <https://doi.org/10.1016/j.geogeo.2022.100130>
- Patel, R.K., Pamidimukkala, A., Kermanshachi, S., & Etmnani Ghasrodashti, R. (2023). Disaster Preparedness and Awareness among University Students: A Structural Equation Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20, 4447. <https://doi.org/10.3390/ijerph20054447>
- Peek, L., & Stough, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: a social vulnerability perspective. *Child Development*, 81(4), 1260–1270. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01466.x>
- Rahman, M. M., Asikunnaby, Chaity, N. J., Abdo, H. G., Almohamad, H., Al Dughairi, A. A., & Al-Mutiry, M. (2023). Earthquake preparedness in an urban area: The case of dhaka city, bangladesh. *Geoscience Letters*, 10(1), 27. doi:<https://doi.org/10.1186/s40562-023-00281-y>
- Ronan, K. R., & Towers, B. (2014). Systems education for a sustainable planet: Preparing children for natural disasters. *Systems*, 2(1), 1-23. DOI:10.3390/systems2010001
- Ronoh, S., Gaillard, J.C. & Marlowe, J. (2015). Children with disabilities and disaster risk reduction: A review. *Int J Disaster Risk Sci*, 6, 38–48. <https://doi.org/10.1007/s13753-015-0042-9>
- Salaka, S. A., & S, I. (2025). Earthquake Preparedness for Disabled Students Using the School Watching Approach. *Indonesian Journal of Global Health Research*, 7(1), 929-938. <https://doi.org/10.37287/ijghr.v7i1.5295>
- Sözen, E., & Genç, M. (2023). An investigation of university students' sustainable earthquake awareness levels in terms of different variables. *Sakarya University Journal of Education*, 13(4), 550-573. doi: <https://doi.org/10.19126/suje.1296398>
- Subedi, S., Hetényi, G., & Shackleton, R. (2020). Impact of an educational program on earthquake awareness and preparedness in Nepal. *Geosci. Communication*, 3(1), 279–290, <https://doi.org/10.5194/gc-3-279-2020>.
- Sümer, N., Karancı, A. N., Kazak Berument, S., & Güneş, H. (2005). Personal resources, coping selfefficacy, and quake exposure as predictors of psychological distress following the 1999 Earthquake in Turkey. *J Trauma Stress*, 18(4), 331–42. <https://doi.org/10.1002/jts.20032>
- Tercan, B. (2024). Disaster awareness of university students and their crisis management skills during a disaster situation: the case of the vocational school of health services. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 18-31. doi: 10.11616/asbi.1328006
- Torpuş, K., & Işık Demirarslan, E. (2025). Investigation of the Relationship Between Disaster Risk Perception and Sustainable Earthquake Awareness of Nursing Students. *Disaster Med Public Health Prep*. 14(19), 9. doi: 10.1017/dmp.2025.94. PMID: 40227016
- Turan Bayraktar, D., Kefeli Çol, B., Gümüşler Başaran, A., & et al. (2024). Earthquake knowledge level and sustainable earthquake awareness of university students. *Natural Hazards*, 120, 10001–10011. <https://doi.org/10.1007/s11069-024-06595-0>
- UN Department of Humanitarian Affairs-UNDHA. (1992). Internationally agreed glossary of basic terms related to disaster management,. Geneva: United Nations Pup. <https://reliefweb.int/report/world/internationally-agreed-glossary-basic-terms-related-disaster-management>
- UNICEF, (2021). Seen, counted, included: Using data to shed light on the well-being of children with disabilities. New York: United Nations Children’s Fund. Available online at: <https://data.unicef.org/resources/children-with-disabilitiesreport-2021/> (Erişim Tarihi: 06 August 2023).
- Wardani, R., & Tjandraningtyas, A. (2023). Personal growth initiative in students in the post-pandemic transition: Optimism, internal locus of control, and general self-efficacy. *Journal An-Nafs*, 8(1), 113-127. DOI: <https://doi.org/10.33367/psi.v8i1.3580>

- Yayla, U., Şahinöz, T. (2020). Preparedness for earthquake: Knowledge and behavior. *Journal of International Health Sciences and Management*, 6(11), 46-59. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jihsam/issue/57549/710328>
- YÖK, (2022). Yök/Program atlası. Erişim Tarihi: 01.10.2023 <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=103111079>
- Bruckman, A. (1997). *MOOSE Crossing: Construction, community, and learning in a networked virtual world for kids* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology). Retrieved from <http://www-static.cc.gatech.edu/-asb/thesis/>
- Bulut, O. (2013). Between-person and within-person subscore reliability: Comparison of unidimensional and multidimensional IRT models (Doctoral Dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database (UMI No. 3589000).
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2005). *Research methods in education*. London: Routledge.
- Göçer Şahin, S., Çakıcı Eser, D., & Gelbal, S. (2018). The interaction effect of the correlation between dimensions and item discrimination on parameter estimation. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9(3), 239-257. DOI: 10.21031/epod.402992

Okul Yöneticilerinin Depreme Hazırlık Sürecinde Kriz Yönetimi Yeterlilikleri ¹

Melih Yün^{2,3}, Aydın Balyer⁴

ÖZET

Bu çalışmada resmi okullarda görev yapan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde algıladıkları kriz yönetimi yeterliliklerini yönetim süreçlerinden; planlama, örgütleme, koordinasyon ve iletişim boyutlarında belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma desenlerinden betimsel araştırma deseni uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de resmi kurumlarda çalışan devlet memuru statüsündeki eğitim yöneticileri oluşturmaktadır. Çalışmada “2022 İstanbul İl Afet Risk Azaltma Planında(İRAP) fiziksel hasar görülebilirliği yüksek” olarak belirtilen; Adalar, Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Maltepe, Sultanbeyli, Tuzla, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçelerinde resmi eğitim kurumlarında görev yapan ve basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 346 eğitim yöneticisi ile yürütülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre resmi okullarda görev yapan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde algıladıkları kriz yönetimi yeterlilikleri planlama aşamasında “orta” seviyededir. Örgütleme ve iletişim aşamasına yönelik algıladıkları kriz yönetimi yeterlilikleri “yeterli” seviyede, koordinasyon aşamasına yönelik “yüksek seviyededir.” Resmi okul yöneticilerinin örgütleme, koordinasyon ve iletişim süreci yeterlilik algıları ile afet eğitimi alma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Okul Yöneticisi, Kriz Yönetimi.

Crisis Management Competencies of School Administrators in Earthquake Preparedness Process

ABSTRACT

This study aimed to determine the crisis management competencies perceived by school administrators in public schools during the earthquake preparedness process, focusing on management processes such as planning, organizing, coordinating, and communicating. A descriptive research design, a quantitative research method, was employed. The population of the study comprised educational administrators serving in official institutions in Turkey with the status of civil servants. The research was conducted with 346 educational administrators selected from schools in the districts of Adalar, Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Maltepe, Sultanbeyli, Tuzla, Üsküdar, and Zeytinburnu, which were identified as

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 5777 proje numarası ile kabul edilip desteklenmiştir.

² İletişim Yazarı: melih.yun@std.yildiz.edu.tr

³ Öğretmen, Çarşamba Şehit Nuri Pamir İlkokulu, ORCID: 0000-0003-0697-698X

⁴ Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-4157-1155

(Makale Gönderim Tarihi: 11.07.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1512923](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1512923)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

having high potential for physical damage in the 2022 Istanbul Provincial Disaster Risk Reduction Plan (İRAP). Participants were selected using simple random sampling. According to the research findings, the crisis management competencies perceived by school administrators in official schools during the earthquake preparedness process are at a "moderate" level in the planning stage. Their perceived competencies in organizing and communicating are at a "sufficient" level, while those in the coordination stage are at a "high" level. The study concluded that there is a statistically significant difference between the perceived competencies of school administrators in organizing, coordinating, and communicating during crisis management processes and their exposure to disaster training.

Keywords: *Earthquake, School Administrators, Crisis Management.*

1. GİRİŞ

Depremler dünyanın varoluşundan bu yana her bölgesinde gerçekleşen ve sonuçları itibari ile birçok etkenle beraber o bölge de yaşayan insanların depreme hazır bulunuşluklarına göre etkiler bırakan doğa olaylarıdır. Dünya'nın genç oluşumlu bir bölgesi olarak Anadolu'da yaşayan insanlar da tarihi süreçlerde depremlerin bu etkilerine şahit olmuşlardır. Antik çağdan itibaren bir deprem kuşağı olarak bilinen Anadolu'da depremlerin etkilerine şahitlik eden insanların bıraktığı ulaşılabilen en eski yazılı kaynaklar Hitit kaynaklarıdır. Hitit çivi yazılarında depremlerin evleri alt üst ettiğinden ve kentleri yok ettiğinden bahsedilmektedir (Soğandereli, 2024). Hititlerden yüzyıllar sonra Anadolu'da yaşayan Selçuklular Dönemi'nde de depremlerin yıkıcı etkileri devam etmiştir. Birçok tarihi kaynaktan tarama yapan Arık (1992) Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da yaşanan depremlerin halkta oluşturduğu kriz durumunu tarihi kaynaklarla betimlemiştir. Bu depremlerin kentleri, köyleri, dini yapıları, alt yapı tesislerini, kaleleri ve okulları kullanılamaz hale getirdiğini dile getirmiştir. Bulut (2017) çalışmasında Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1983) meydana gelen depremlerin okullarda bıraktığı hasardan, eğitim öğretimi faaliyetlerinin aksatmasından ve okullar için oluşan kriz tablosundan bahsetmektedir. Denli de (2018) Cumhuriyet'in 1928-1950 yılları arası için yürüttüğü çalışmasında depremlerin eğitim öğretim faaliyetlerine etkilerinden, okulların deprem sonrası durumundan bahsetmiştir. Tarihi süreçte olduğu gibi Anadolu için bugün de şiddetli depremlerin varlığı ve okullar gibi kamusal alanlara etkileri son bulmuş değildir. Buna en yakın tarih olarak 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen Richter ölçeğine göre 7.6 ve 7.7 şiddetindeki deprem felaketleri örnek verilebilir. Bugün depremin sayısal verilerini net sayılarla ifade etmek mümkündür. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem felaketlerinde zarar gören okullar ele alındığında; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu'na (2023) göre hasar belirleme çalışmaları yapılan binaların 2.533 tanesi az hasarlı, 331 tanesi orta hasarlı, 504 tanesi ağır hasarlı ve 72 tanesi ise tamamen yıkılmış eğitim kurumlarından /okullardan oluşmaktadır. Depremin okulların kapalı olduğu saatlere denk gelmesi bölgedeki eğitim kurumlarında gerçekleşmesi muhtemel krizlerinde önüne geçmiştir. Fakat tam tersi bir senaryoda yani depremin okulların açık olduğu saatlere denk gelmesi durumunda Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2021-2022 verilerine göre Kahramanmaraş merkezli depremin

etkilediği Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, Şanlıurfa illerinde okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde 11.175 okulda büyük bir kriz durumu yaşanabilirdi. Yine aynı MEB verilerine göre bu kriz durumundan etkilenecek unsurlar içindeki sayısal verilere bakıldığında sadece öğrenci sayısı bile 4.100.601 (dört milyon yüz bin altı yüz bir) gibi astronomik bir sayı idi. Depremın okulların eğitim-öğretime açık olduğu zaman diliminde gerçekleşmesi durumunda; bu eğitim kurumlarında ortaya çıkması muhtemel kriz durumlarını yönetmek eğitim kurumu yöneticilerinin kriz yönetimindeki yeterliliklerini gözler önüne serecekti.

Peki nedir bu kriz yönetimi? Kriz yönetiminin ne olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle krizin ne olduğunu tanımlamalıyız. Erpolat'a (2020) göre Yunanca'dan dilimize geçen bir kelime olan kriz kelimesi; bir karara varma, seçim yapma veya bir kurumun güç durumunda kalmasını ifade etmektedir. Yalçın (2022) kriz kavramı için beklenmedik bir anda ortaya çıkan, kişilerin ve kurumların üzerinde baskı oluşturarak onlara olumsuz yönde etki eden olaylar ifadesini kullanmaktadır. Genç (2009) ise bazı krizlerin hissedilebilir belirtilerle ortaya çıktığına bu belirtilerin doğru bir şekilde gözlemlenmesinin krizin olumsuz etkilerini azaltabileceğine değinmiştir. Haşit (1999) krizleri kırılgan bir yapı olarak ele almış geçici ve yüzeysel çözümler yerine derinlemesine çözümlerle müdahale edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Akdağ'a (2005) göre ise kriz; oluşumunda bir veya birden fazla neden bulunan, beklenmedik bir anda ortaya çıkarak örgütleri hazırlıksız yakalayan, hızla hareket ederek örgütü çöküşe kadar götürebilen durumlardır. Akdağ'ın (2005) krizi tanımlarken bahsettiği kriz nedenlerini Balaban da (2018) ele almış ve bunları işletmelerin veya kurumların kendi içlerindeki nedenler ve dışlarındaki nedenler olarak ikiye ayırmıştır. Murat ve Mısırlı'ya (2005) göre iç nedenler; örgütün büyüklüğü, örgütün merkezileşmesi, örgüt içi iletişim, örgüt yapısı, örgüt yöneticisinin yetersizlikleri gibi nedenlerdir. Dış nedenler ise çevresel değişimler, politik nedenler, teknolojik ilerlemeler, doğal afetler gibi nedenlerdir (Güneş ve Beyazıt, 2002). Bu kriz nedenlerinin tamamı örgüt kontrolü dışındaki değişimlerden veya gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Örneğin depremin neden olduğu bir kriz durumu; örgütlerin kontrolleri dışında gerçekleştiğinden örgüt dışı nedenlerden kaynaklanan kriz durumu şeklinde ele alınmaktadır (Demirtaş, 2000). İster örgüt içi nedenlerle isterse örgüt dışı nedenlerle ortaya çıkmış olsunlar krizler "iyi veya kötü, doğru veya yanlış" yönetilebilir olaylardır. Ayyürek'e (2014) göre kriz yönetimi krizden en az zararla çıkmak için gösterilen çabalardır. Sağlam ve Özsezer'e (2014) göre ise kriz yönetimi yalnızca kriz döneminde değil örgütün tüm yaşamında etkili olan bir süreçtir. Can ve diğerlerine (2011) göre kriz yönetimi ani bir krizin gerçekleşme ihtimaline karşı olası planlamaların yapılması, kriz öncesi beliren kriz sinyallerini doğru bir şekilde anlamlandırılması, kriz anında ise var olan planları ve tedbirleri uygulamaya koyarak krizin asgari düzeyde hasar ile atlatılması sürecidir. Bu konuda Haşit ise (1999) "Kriz yönetimi krizleri anlamak ve onlarla başa çıkmak için yürütülen faaliyetlerin bütünüdür." şeklinde geniş bir tanım yapmıştır. Haşit (1999) çalışmasında sadece kriz yönetimini tanımlamakla kalmamış bu yönetimin bazı özelliklerini de dile getirmiştir. Ona göre her krizin yönetimi kendine hastır. Sıkıntılı, olması gereken, karmaşık bir süreçtir. İster kriz durumları olsun isterse olağan durumlar

olsun Başaran'da (2000) yönetimi bir süreç olarak ele almış ve örgütlerin varlığını sürdürebilmelerinde yönetimin bir süreç olarak ele alınması gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca ona göre yönetim süreci birbirlerini etkileyen, birbirleri ile uyumlu kimi alt süreçlerden oluşmaktadır. Bursalıoğlu (2021) bu süreçleri bilimsel olarak ele alan ilk kişinin Henry Fayol olduğunu belirtmiştir. Henry Fayol yönetim süreçlerini planlama, örgütleme, yöneltme (emretme-iletişim), eşgüdümleme ve kontrol etme olarak beş alt süreçte ele almıştır.

Planlama; Balyer (2019) örgüt yönetimi açısından bu süreci geleceğe dair tahminlerde bulunma süreci olarak tanımlamıştır. Aydın'a (2022) göre planlama; örgütte harekete geçilmeden önce belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için çeşitli yollar belirlenmesi ve bu yollar ile ilgili yapılacak işler hakkında karara varılması sürecidir. Yani planlama süreci bir karar verme sürecini de içinde barındırmaktadır. Yönetim sürecinde planlama; yapılacak işlerin sırasını belirleme, kaynakların kullanım sırasını belirleme, yöntemleri ve çizelgeleri oluşturma sürecidir. Örgüt yönetiminde planlama yapılmadığı zaman olaylar rastlantıya veya kişinin isteğine bırakılmaktadır (Karagöz, 2008).

Örgütlenme; Başaran'a (2000) göre örgütlenme örgütün kaynaklarının bir araya getirilmesi ve amaca yönelik kullanılması sürecidir. Balyer'e (2019) göre ise örgütlenme bir uyum sürecidir. Bu süreçte hizmet veya mal imal eden örgütün hedefleri, kaynakları ve ihtiyaçlarının birbirleri ile eşgüdümünün sağlanması örgütlemeyi tanımlamaktadır. Sertkaya (2016) bir hedef uğruna bir araya gelen bireylerin bulunduğu her yerde bir örgütlenmenin olduğunu ve bu kişilerin belirlenen amaca ulaşmak için yürüttükleri faaliyetlerin belirli kurallarla düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

İletişim; Cüceloğlu (2019) insanlar arası iletişimi tanımlarken; iki bireyin birbirlerinin farkına varması ile başlayan bir süreç olduğundan bahsetmiştir. Ona göre iki insanın birbirlerinin farkına varması ile; yaptıkları veya yapmadıkları, konuştukları veya konuşmadıkları, giyim-kuşamları gibi tüm her şeyin bir mesaj niteliği vardır. Örgütler için iletişimin geniş bir tanımını yapan Bursalıoğlu'na (2021) göre iletişim; insan davranışlarında değişiklikler meydana getirmek, örgüt için bir haberleşme ağı oluşturmak, örgütte bulunan bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri geliştirmek, örgütte koordinasyonu sağlamaktır.

Koordinasyon (Eşgüdüm); Bursalıoğlu'na (2021) göre bu süreç; örgütün hedeflerinin tamamlanabilmesi için örgütte var olan insan ve madde unsurlarının bir araya getirilmesi, bu unsurlara ait olan bilgi ve yeteneklerin uzlaştırılarak örgütün hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik eylemlerin yapılmasıdır. Örgütte bulunan bireylerin amaçları ile örgütün amaçlarının uzlaştırılması sürecidir. Örgütte bulunan bireyler ile örgütün amaçları uzlaştırıldığında bireyler kendi amaçlarının gerçekleştirmek için bilgi ve becerilerini kullanacak bu sayede örgütü de amaçlarına ulaştırmış olacaklardır.

Bahsi geçen yönetim süreçlerini eğitim kurumları dışındaki tüm örgütler için uygulamak nispeten daha kolay olabilir. Çünkü eğitim kurumları diğer örgütlerden farklı olarak; farklı kültürden gelen, farklı algılama yeterlilikleri bulunan, birbirlerinden farklı fiziksel, zihinsel

ve duygusal gelişmişlikleri olan, inanışları, tutumları, davranışları ve kişilikleri ile birbirleri ile oldukça farklı özellikler gösteren yüzlerce hatta binlerce öğrenci ve öğretmenin bulunduğu yerdir (Türnüklü, 2006). Pekköz'e (2020) göre ise eğitim kurumları diğer kurumlardan farklı olarak anne-babalar, yakınlarında bulunan diğer eğitim kurumları, personel, öğrenciler gibi geniş bir topluluktan meydana gelmektedir. Bu durumlarda onları diğer örgütlerden ayırmaktadır. Temele bakacak olursak bu kadar farklılığın olduğu bir yerde kriz kaçınılmazdır (Aksoy ve Aksoy, 2003). Tüm bu farklılıklara kriz dönemi gibi sancılı bir dönemin de eklenmesi yönetim açısından oldukça zorlu bir süreci doğurabilir. Oysaki eğitim kurumları gibi kurumların en azından doğal afetler gibi kriz nedenleri ile karşılaşma ihtimallerini bölgesel olarak ele alan bir çalışmanın yapılması ve onların durumdan haberdar edilmesi kriz yönetimi için oldukça değerlidir. Çünkü Erten'e (2011) göre olası krizlere vaktinde engel olmak veya engel olunamayan krizler hakkında sinyallerin getirdiği ipuçlarını toplayarak krize yönelik stratejiler, planlar geliştirerek krizin etkilerinden korunmak yöneticilerin görevidir (Erten, 2011). Bu yüzden okul yöneticileri bu planları dikkate alarak kriz yönetimi planlarını bölgelerinde gerçekleştirme ihtimali yüksek olan doğal afetleri göre yapabilirler. Bu okulları depremler gibi doğal afetlerin getirebileceği krizin etkilerinden koruyabilir veya okul yöneticilerini kriz yönetim süreçleri açısından daha etkin kılabilir. Bu bağlamda son yıllarda İç İşleri Bakanlığı ülkemizde yaşanacak olan deprem gibi doğal afetler üzerine çalışmalarına ağırlık vermekte ve iller bazında doğal afet risklerini değerlendirmek, önlemler almak üzere ilgili ilin valilikleri aracılığı ile planlar hazırlayarak okullar gibi tüm paydaşları ile paylaşmaktadır. İç İşleri Bakanlığı'nın yapmış olduğu bu planlara "İl Afet Risk Azaltma Planı" kısa adı ile "İRAP" denilmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan İstanbul İl Afet Risk Azaltma Planına (İRAP) (2022) göre önümüzdeki otuz yıl içinde Marmara Denizi'nde 7 ve üzerinde Richter ölçeği şiddetine sahip deprem olma olasılığı yüzde 65 olarak paylaşılmaktadır. Tıpkı Selçuklular Döneminde (Arık, 1992) olduğu gibi Cumhuriyet'in erken dönemlerinde (Bulut, 2017; Denli, 2018) olduğu gibi önümüzdeki dönemlerde de şiddeti ne olursa olsun olası İstanbul depreminden etkilenecek kurumların arasında eğitim kurumları ve dolayısıyla buralarda eğitim-öğretim faaliyetine katılan öğrenciler, personel ve yöneticiler olabilir. MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı (2022) son verilerine göre İstanbul ilindeki okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında 2.997.530 öğrenci eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir. Yine aynı verilerde İstanbul ilindeki öğretmen sayısı 174.175 olarak sunulmuştur. İstanbul ilinde bulunan okulların; veliler, çalışan personel, kantin işletmeleri gibi diğer paydaşları da göz önüne alındığında olası depremin okullarda yaratacağı kriz durumunun doğru bir şekilde yönetilmesinin önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu bağlamda insanı, insanın sosyal davranışlarını ve toplumsal olayları merkezine alan sosyal bilimlerin bu hassas konu üzerine elinden geldiğince eğilmesi tabii bir görevdir. Alan yazın taramasında ulaşılan alan yazında okul yöneticilerinin kriz yönetimi yeterlilikleri üzerine birçok araştırma mevcuttur (Paterson ve Jones, 1992; Ocak, 2006; Adıgüzel, 2007; Karagöz, 2008; Dirim, 2011; Nelson, 2018). Paterson ve Jones'ın (1992) yayımlanmış olduğu "Kriz Zamanlarında Kaosu Önlemek: Okul Yöneticileri İçin Bir Kılavuz" adlı çalışmada; okullardaki kriz durumlarından, bu krizlere yönelik yöneticilerin yapabileceği

çalışmalardan ve okullarda kriz müdahale ekiplerinin eğitiminden bahsedilmiştir. Nelson'un (2018) yürütmüş olduğu "Kriz Yönetimi Okul Liderliğini Kritik Olayları Yönetmeye Hazırlamak: Bir Nitel Durum Çalışması" isimli çalışmada; okulların krize yönelik başarılı bir yönetim süreci geçirmelerinde krize karşı ilk müdahale ekiplerinin ve okul liderliğinin önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Dirim (2011) tarafından yürütülen "Birinci Deprem Bölgesi Yatılı İlköğretim Bölge Okul Müdürlerinin Acil Durum Yönetimi Yeterliliklerinin Saptanması" isimli araştırma sonucuna göre okul müdürleri kendilerini acil durum yönetimi konusunda hazır olma, zarar azaltma-önleme, müdahale ve iyileştirme alt boyutlarında yeterli seviyede görmektedirler. Karagöz (2008) tarafından yürütülen "İlköğretim Okul Müdürlerinin Yönetim Süreçlerinde Gösterdikleri Performansın Kendileri ve Okul Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi" isimli çalışma sonucunda okul müdürlerinin algılarına göre erkek okul müdürleri kadın okul müdürlerine göre kendilerini karar alma sürecinde daha etkili görmektedirler. Adıgüzel (2007) tarafından yürütülmüş olan "İlköğretim Okul Müdürlerinin Deprem ile İlgili Kriz Yönetimine İlişkin Yeterlilikleri" isimli çalışmada okul yöneticileri yönetim süreçlerinden planlama, örgütleme, koordinasyon, iletişim yeterlilikleri anlamında kendilerini öğretmenlerin değerlendirmesinden daha yeterli görmektedirler. Ocak'ın (2006) "Ortaöğretim Okullarında Kriz Yönetimi: Edirne İli Örneği" isimli araştırmasının sonuçlarına göre çoğu resmi ortaöğretim okulunda "Kriz Yönetim Planı" ve "Kriz Yönetim Ekibi" bulunmamaktadır. Alan yazında okul yöneticilerinin kriz yönetimi yeterlilikleri üzerine yürütülen benzer çalışmalar olmasına rağmen resmi okul kademelerinin tamamında görev yapmakta olan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde algıladıkları kriz yönetimi yeterliliklerini yönetim süreçlerinden; planlama, örgütleme, koordinasyon ve iletişim boyutlarında belirlemeye çalışan, bu yeterliliklerin okul yöneticilerinin; çalıştığı okul kademesi, yöneticilikte geçirdiği süre, mesleki kıdem yılı, öğrenim durumu, afet eğitimi alıp-almadığı gibi değişkenlere göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını ele alan ve okul yöneticilerinin kriz yönetimi yeterlilikleri ile ilgili resmi okul türlerinin (okul öncesi, ilkokul, ortaokul, ortaöğretim) tamamını "deprem kriz durumu" özelinde kapsayan bir çalışmaya ulaşılammıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

MEB'e bağlı okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında çalışan eğitim yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik kriz yönetimi süreçlerinden planlama, örgütleme, iletişim, koordinasyon süreci yeterliliklerini birlikte ele alan bu çalışma; ilgili personelin kriz durumu süreçlerinden planlama, örgütleme, iletişim ve koordinasyon süreci yeterliliklerini saptaması bakımından alan yazındaki boşluğu dolduracağı düşünülerek araştırmacılar tarafından yürütülmüştür ve bu bağlamda çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- a. Resmi okul yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik; planlama, örgütleme, iletişim ve koordinasyon süreci yeterlilik algıları hangi düzeydedir?

- b. Resmi okul yöneticilerinin kriz durumu süreçlerinden planlama, örgütleme, iletişim ve koordinasyon süreci yeterlilik algıları; çalıştığı okul kademesi, yöneticilikte geçirdiği süre, mesleki kıdem yılı, öğrenim durumu, afet eğitimi alıp-almadığı değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

Yürütülen bu çalışmanın bulguları ve sonuçları itibari ile Millî Eğitim Bakanlığı'nı, eğitim yöneticilerini, program geliştiricileri ve eğitim-öğretim örgütlerinin tüm paydaşlarını durumdan haberdar edeceği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Resmi okullarda görev yapmakta olan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde kriz yönetimi yeterliliklerini yönetim süreçlerinden; planlama, örgütleme, koordinasyon ve iletişim boyutlarında belirlemeyi amaçlayan bu çalışma nicel araştırma desenlerinden “tarama deseni” kullanılarak yürütülmüştür.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de resmî kurumlarda çalışan devlet memuru statüsündeki eğitim yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evreni “2022 İstanbul İl Afet Risk Azaltma Planında-İRAP” yer alan “fiziksel hasar görebilirliği yüksek” olan ilçelerde resmi okullarda görev yapan eğitim yöneticilerinden oluşmaktadır. Bu ilçeler alfabetik sıra ile: Adalar, Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Maltepe, Sultanbeyli, Tuzla, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçeleridir. İlgili ilçelerdeki resmi eğitim kurumlarında toplam 3.302 eğitim yöneticisi görev almaktadır. Araştırmada çalışma evreninde çalışmanın getireceği zorluklar göze alınarak “basit tesadüfi örnekleme” yöntemi ile örneklem alma yoluna gidilmiş ve toplam 346 katılımcının verisi araştırmada kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın demografik verileri araştırmacı tarafından oluşturulan demografik veri formu ile toplanmıştır. Resmi okullarda görev yapmakta olan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde kriz yönetimi yeterliliklerini yönetim süreçlerinden; planlama, örgütleme, koordinasyon ve iletişim boyutlarında belirlemek için ise Adıgüzel (2007) tarafından geliştirilen 21 maddeden ve 4 alt boyuttan oluşan “kriz yönetimi ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin planlama yeterliliği alt boyutunu 6 madde, örgütleme yeterliliği alt boyutunu 8 madde, koordinasyon yeterliliği alt boyutunu 2 madde ve iletişim yeterliliği alt boyutunu 5 madde oluşturmaktadır.

Tablo 1. Ölçeğin Cronbach Alpha Değerleri

Ölçek Alt Boyutları	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Planlama	6	$\alpha=.880$
Örgütleme	8	$\alpha=.818$

Koordinasyon	2	$\alpha=.763$
İletişim	5	$\alpha=.763$

Kaynak: Adıgüzel (2007)

Tablo 1’de de belirtildiği üzere Adıgüzel (2007) geliştirdiği “kriz yönetimi ölçeğinin” Cronbach Alpha değerlerini planlama alt boyutu ($\alpha=.880$), örgütlenme boyutu ($\alpha=.818$), koordinasyon boyutu ($\alpha=.763$), iletişim boyutu ($\alpha=.763$) olarak bulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 27 programı kullanılmıştır. Analiz kapsamında; frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA), LSD testi ve t- testinden yararlanılmıştır. Demografik değişkenlerden seçenek sayısına göre üç veya daha fazla seçeneekli olanlar “One-way ANOVA testi ile iki seçeneekli olanlar ise t- testi” ile analiz edilmiştir. One-way ANOVA testinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduyorsa LSD testi ile bu anlamlılığın neden kaynaklandığına ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Ayrıca anket maddelerine katılım düzeylerini anlamlandırabilmek için standart sapma, aritmetik ortalama gibi analiz araçlarından da yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, resmi okul yöneticilerinden elde edilen verilerin analizleri sonucunda ulaşılan bulgulara ve bu bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan ve verileri analiz edilen 346 katılımcıya ilişkin çalıştıkları okul kademesi, yöneticilikte geçirdikleri süre, mesleki kıdem yılı, öğrenim durumu ve afet eğitimi alıp-almama demografik verilerine ait bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Demografik Verilerine Ait Dağılımlar

Değişkenler	Alt Değişkenler	n	%
Çalışılan Okul Kademesi	Anaokulu	25	7,22
	İlkokul	122	35,26
	Ortaokul	95	27,45
	Lise	104	30,05
	1-5 Yıl	139	40,17
Yöneticilikte Geçirilen Süre	6-10 Yıl	95	27,45
	11-15 Yıl	43	12,42
	16-20 Yıl	31	8,95
	21 Yıl ve Üzeri	38	10,98
Mesleki Kıdem Yılı	1-5 Yıl	18	5,20
	6-10 Yıl	53	15,31
	11-15 Yıl	62	17,91
	16-20 Yıl	57	16,47

Öğrenim Durumu	21 Yıl ve Üzeri	156	45,08
	Lisans	192	55,49
	Yüksek Lisans	154	44,50
Afet Eğitimi Durumu	Evet	291	84,10
	Hayır	55	15,89
Toplam		346	100

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Araştırmanın Alt Amaçlarına İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın alt amaçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.2.1. Araştırmanın Birinci Alt Amacına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan 346 resmi okul yöneticisinin deprem kriz durumuna ait yönetim süreci yeterliliklerine yönelik standart sapma ve ortalama değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3.Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Durumu Kriz Yönetimi Yeterliliklerine Ait Standart Sapma ve Aritmetik Ortalama Değerleri Dağılımlar

Yönetim Aşamaları	<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>S</i>
Planlama	346	2,86	0,76
Örgütlenme	346	3,46	0,72
Koordinasyon	346	4,27	0,78
İletişim	346	3,90	0,81

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te de belirtildiği üzere araştırma sonucuna göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden planlama aşamasına yönelik yeterlilik algılarının “kararsızım ($\bar{X}$ =2,86)” düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu veriye göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden planlama aşamasına yönelik yeterlilikleri orta düzeydedir. Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin planlama aşamasına ilişkin algıladıkları yeterlilik düzeylerinin en yüksek olduğu madde Katılıyorum ($\bar{X}$ =3,64) değeri ile “20. Deprem sonrası ailelere ulaşım için bir planımız vardır.” maddesidir. Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin planlama aşamasına ilişkin algıladıkları yeterlilik düzeylerinin en düşük olduğu madde Katılmıyorum ($\bar{X}$ =2,05) değeri ile “19. Deprem sonrası göçük altında kalanları acil kurtarabilmek için yeterli aletimiz vardır.” maddesidir. En yüksek madde ele alındığında resmi eğitim kurumu yöneticilerinin ailelerin iletişim bilgilerine sahip olduklarına dair yorum yapılabilir. Ayrıca deprem kriz durumunda yönelik ailelere ulaşımın önemini göz önüne alarak planlamalar yaptıkları çıkarımına varılabilir. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden örgütlenme aşamasına yönelik yeterlilik algılarının “katılıyorum ($\bar{X}$ =3,46)” düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu veriye göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem

durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden örgütlenme aşamasına yönelik yeterlilik algıları yeterli düzeydedir. Araştırmaya katılan eğitim yöneticilerinin yüzde altmışa yakını 16 yıl ve üzeri mesleki kıdem yılına sahip kişiler oluşturmaktadır. Dolayısı ile onların mesleki tecrübeleri, insan ilişkileri ve örgüt kültürünü benimsemiş olmaları böyle bir sonucun oluşmasına neden olmuş olabilir. Araştırmanın bir başka sonucuna göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden koordinasyon sürecine yönelik yeterlilik algılarının “tamamen katılıyorum ($\bar{X}=4,27$)” düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu veriye göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden koordinasyon aşamasına yönelik algıladıkları yeterlilikleri yüksek düzeydedir. Bunun nedeni olarak eğitim kurumlarında sabotaj planlarının ve kriz planlarının zorunlu tutulması bu planlara ilişkin verilerin ilçe ve il milli eğitim müdürlükleri vasıtasıyla bakanlığın ilgili birimlerince takip edilmesi yer alabilir. Ayrıca MEB Bilişim Sistemleri’nde (MEBBİS) yer alan okul kriz müdahale ekiplerinin her yıl güncellenmesi zorunluluğu da bu yeterlilik algısını yüksek çıkmasında rol oynamış olabilir. Ülkemizde bulunan tüm okullarda 1-7 Mart Deprem Haftası’nda AFAD iş birliği uygulanan deprem tatbikatları da okul yöneticilerinin örgütlenme yeterliliğine yönelik algılarının yüksek çıkmasına neden olmuş olabilir. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuca göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden iletişim aşamasına yönelik algıladıkları yeterliliklerinin “katılıyorum ($\bar{X}=3,90$)” düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu veriye göre resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerinden iletişim aşamasına yönelik yeterlilik algıları yeterli düzeydedir. Bunun nedenleri incelendiğinde teknolojinin yaygınlaşması ile neredeyse tüm bireylerin teknolojik aletleri kullanabilecek yeterliliği sağlamaları, cep telefonu uygulamalarını iletişim ihtiyaçlarının neredeyse tamamına yanıt verir seviyeye gelmesi, okullarda rehberlik faaliyetlerinin önem kazanması gösterilebilir.

3.2.2. Araştırmanın İkinci Alt Amacına İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacında “Resmi okul yöneticilerinin deprem kriz durumu süreçlerinden planlama, örgütlenme, iletişim ve koordinasyon süreci yeterliliklerinin; çalıştıkları okul kademesi, yöneticilikte geçirdikleri süre, mesleki kıdem yılı, öğrenim durumu ve afet eğitimi alıp-almadıkları değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı” belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda toplanan demografik veriler çeşitli analizlerle işlenmiş ve alt amaca ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.2.2.1. Yöneticilerin Çalıştıkları Okul Kademesi Değişkenine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın çalışılan okul kademesi değişkenine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 4. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Kriz Durumu Yeterliliklerine Yönelik Çalıştıkları Okul Kademesi Değişkeni ile İlgili Betimsel İstatistikleri

Yönetim Aşamaları	Değişkenler	n	$\bar{X}$	Sd	F	P	Post-Hoc

Planlama	Anaokulu	25	2,75	0,74	0,53	0,66	-
	İlkokul	122	2,91	0,79			
	Ortaokul	95	2,88	0,82			
	Lise	104	2,81	0,68			
Örgütlenme	Anaokulu	25	3,47	0,72	2,51	0,058	-
	İlkokul	122	3,37	0,75			
	Ortaokul	95	3,63	0,72			
	Lise	104	3,43	0,68			
İletişim	Anaokulu	25	3,79	0,96	0,35	0,78	-
	İlkokul	122	3,88	0,81			
	Ortaokul	95	3,96	0,84			
	Lise	104	3,89	0,77			
Koordinasyon	Anaokulu	25	4,08	1,07	1,43	0,23	-
	İlkokul	122	4,27	0,77			
	Ortaokul	95	4,39	0,73			
	Lise	104	4,21	0,75			

* $p < 0.5$

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’te de belirtildiği üzere resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem kriz durumu süreci yeterliliklerine yönelik çalıştıkları okul kademesi değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin planlama, örgütlenme, iletişim ve koordinasyon yeterlilikleri çalışılan okul kademesi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemektedir ($p > 0,05$). Bunun olası nedeni olarak; kriz ve sabotaj planlarının tüm okullar için zorunlu tutulması, sene başı öğretmenler kurulunda krize müdahale ekiplerinin belirlenerek görevlerinin tebliğ edilmesi, tüm okul kademelerinde acil durum ekiplerinin aynı olması bu durumun yönetmeliklerle belirlenmesi ve tarif edilmesi gibi unsurlar gösterilebilir.

3.2.2.2. Yöneticilerin Yöneticilikte Geçirdikleri Süre Değişkenine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın yöneticilikte geçirilen süre değişkenine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 5. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Kriz Durumu Yeterliliklerine Yönelik Yöneticilikte Geçirdikleri Süre Değişkeni ile İlgili Betimsel İstatistikleri

Yönetim Aşamaları	Değişkenler	N	$\bar{X}$	Sd	F	P	Post-Hoc
Planlama	1-5 Yıl	139	2,75	0,77	4,87	<0,001	5-1
	6-10 Yıl	95	2,96	0,75			5-2
	11-15 Yıl	43	2,85	0,80			5-3
	16-20 Yıl	31	2,61	0,60			5-4
	21 Yıl ve Üzeri	38	3,26	0,69			2-1 2-4
Örgütlenme	1-5 Yıl	139	3,41	0,72	5,75	<0,001	5-1
	6-10 Yıl	95	3,55	0,74			5-2
	11-15 Yıl	43	3,35	0,74			5-3
	16-20 Yıl	31	3,11	0,61			5-4
	21 Yıl ve Üzeri	38	3,86	0,54			4-2 4-1
İletişim	1-5 Yıl	139	3,74	0,84	7,12	<0,001	5-1
	6-10 Yıl	95	4,00	0,72			5-2
	11-15 Yıl	43	3,89	0,93			5-3
	16-20 Yıl	31	3,64	0,80			5-4
	21 Yıl ve Üzeri	38	4,44	0,55			2-1 2-1
Koordinasyon	1-5 Yıl	139	4,11	0,80	3,97	0,004	
	6-10 Yıl	95	4,38	0,68			1-2
	11-15 Yıl	43	4,16	0,92			1-4
	16-20 Yıl	31	4,55	0,55			1-5
	21 Yıl ve Üzeri	38	4,47	0,79			3-4

* $p < 0.5$ **Kaynak:** Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te de belirtildiği üzere resmi eğitim kurumu yöneticilerinin planlama yeterliliklerine yönelik yöneticilikte geçirilen süre değişkeni ile ilgili betimsel test sonuçları incelendiğinde; yöneticilerin planlama, örgütlenme, iletişim ve koordinasyon yeterlilikleri yöneticilikte geçirilen süre değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermektedir ($p < 0,05$). Planlama, örgütlenme ve iletişim yeterliliğine ilişkin anlamlı farkın; diğer çalışma sürelerine göre 21 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olan yöneticilerin ortalamalarının daha yüksek olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak; yöneticilikte geçirilen sürenin artmasına bağlı olarak okul yöneticilerinin planlama yeterliliği artar denilebilir. Ayrıca uzun süre yöneticilik yapan bireylerin daha fazla örgütlenme tecrübesi kazandıkları söylenebilir. Okul yöneticilerinin yöneticilik süresi arttıkça iletişim deneyimleri artmış olabilir bu durumda da kendilerine

has etkili iletişim becerileri geliştirmiş olabilirler. Koordinasyon yeterliliklerine ilişkin anlamlı farklılığın ise “1-5 yıl arası” yöneticilik süresi olanlar ile “21 yıl ve üzeri, 16-10 yıl, 6-10 yıl” yöneticilik süresi olanlar arasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca “16-20 yıl” yöneticilik süresi olanlar ile “11-15 yıl” yöneticilik süresi olanlar arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. “16-20 yıl” ve “21 yıl ve üzeri” yöneticilik süresine sahip olan eğitim yöneticilerinin ortalamalarının diğer ortalamalardan yüksek olduğu verisinden yola çıkarak; yöneticilikte geçirilen süre arttıkça koordinasyon yeterliliği de artmaktadır denilebilir.

3.2.2.3. Yöneticilerin Mesleki Kıdem Yılı Değişkenine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın mesleki kıdem yılı değişkenine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 6. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Kriz Durumu Yeterliliklerine Yönelik Mesleki Kıdem Yılı Değişkeni ile İlgili Betimsel İstatistikleri

Yönetim Aşamaları	Değişkenler	N	$\bar{X}$	Sd	F	P	Post-Hoc
Planlama	1-5 Yıl	18	2,83	0,75	1,52	0,19	-
	6-10 Yıl	53	2,74	0,77			
	11-15 Yıl	62	2,72	0,77			
	16-20 Yıl	57	2,87	0,78			
	21 Yıl ve Üzeri	156	2,96	0,75			
Örgütlenme	1-5 Yıl	18	3,38	0,53	1,31	0,27	-
	6-10 Yıl	53	3,43	0,70			
	11-15 Yıl	62	3,31	0,78			
	16-20 Yıl	57	3,45	0,76			
	21 Yıl ve Üzeri	156	3,55	0,71			
İletişim	1-5 Yıl	18	3,87	0,74	1,99	0,96	-
	6-10 Yıl	53	3,71	0,77			
	11-15 Yıl	62	3,76	0,88			
	16-20 Yıl	57	3,92	0,70			
	21 Yıl ve Üzeri	156	4,01	0,84			

	1-5 Yıl	18	3,97	0,98			
	6-10 Yıl	53	4,10	0,76			
Koordinasyon	11-15 Yıl	62	4,06	0,82	4,08	0,003	5-1
	16-20 Yıl	57	4,32	0,72			5-2
	21 Yıl ve Üzeri	156	4,42	0,74			5-3

* $p < 0.5$

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da da belirtildiği üzere resmi eğitim kurumu yöneticilerinin planlama yeterliliklerine yönelik mesleki kıdem yılı değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin planlama, örgütleme ve iletişim yeterlilikleri çalışılan okul kademesi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemektedir ($p > 0,05$). Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin koordinasyon yeterliliklerine yönelik mesleki kıdem yılı değişkeni ile ilgili betimsel test sonuçları” incelendiğinde; yöneticilerin koordinasyon yeterlilikleri mesleki kıdem yılı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemektedir ($p < 0,05$). Varyanslar homojen dağılım gösterdiği için uygulanan LSD testi sonucunda anlamlı farklılığın 21 yıl ve üzeri mesleki kıdem yılına sahip olanlar ile “16-20 yıl, 6-10 yıl ve 1-5 yıl” olanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu anlamlı farkın; diğer mesleki kıdem yılı gruplarına göre 21 yıl ve üzeri mesleki kıdem yılı süresine sahip olan yöneticilerin ortalamalarının daha yüksek olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu durumun 21 yıl ve üzeri mesleki kıdem yılına sahip eğitim kurumu yöneticilerinin; çoğu işin el yordamı ve iş birliği ile yapıldığı yıllardan getirdikleri iş birliği anlayışını kurumlarında devam ettirmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

3.2.2.4. Yöneticilerin Öğrenim Durumu Değişkenine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın öğrenim durumu değişkenine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 7. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Kriz Durumu Yeterliliklerine Yönelik Öğrenim Durumu Değişkeni ile İlgili Betimsel İstatistikleri

Yönetim Aşamaları	Değişkenler	N	$\bar{X}$	Sd	Sh	t	P
Planlama	Lisans	192	2,89	0,75	0,054	0,84	0,39
	Lisanüstü	154	2,82	0,77	0,062		
Örgütleme	Lisans	192	3,48	0,72	0,052	0,44	0,66
	Lisanüstü	154	3,44	0,73	0,058		
İletişim	Lisans	192	3,87	0,80	0,057	-0,69	0,49
	Lisanüstü	154	3,93	0,83	0,067		
Koordinasyon	Lisans	192	4,23	0,80	0,058	-1,02	0,30

	Lisansüstü	154	4,32	0,75	0,060

* $p < 0.5$

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de de belirtildiği üzere resmi eğitim kurumu yöneticilerinin deprem kriz durumu süreci yeterliliklerine yönelik öğrenim durumu değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin planlama, örgütleme, iletişim ve koordinasyon yeterlilikleri ile öğrenim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Bu durumun nedenleri olarak; planlama sürecinin bir gereklilik olarak MEB tarafından yönetmeliklerle düzenlenmiş olması, eğitim kurumlarında örgütleme işlemlerinin sene başı kurul toplantılarında ve ara toplantılarda resmi evraklar üzerinden sağlanması, eğitim kurumu yöneticilerinin lisans eğitiminde kazandıkları iletişim ve koordinasyon becerilerinin lisansüstü eğitim için de yeterli olması gibi etmenler gösterilebilir.

3.2.2.5. Yöneticilerin Afet Eğitimi Değişkenine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmanın afet eğitimi değişkenine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 8. Resmi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Deprem Kriz Durumu Yeterliliklerine Yönelik Afet Eğitimi Değişkeni ile İlgili Betimsel İstatistikleri

Yönetim Aşamaları	Değişkenler	N	$\bar{X}$	Sd	Sh	t	P
Planlama	Evet	291	2,88	0,74	0,043	1,45	0,146
	Hayır	55	2,72	0,82	0,111		
Örgütleme	Evet	291	3,50	0,69	0,040	2,27	0,047
	Hayır	55	3,26	0,83	0,111		
İletişim	Evet	291	3,95	0,78	0,046	2,82	0,005
	Hayır	55	3,61	0,90	0,121		
Koordinasyon	Evet	291	4,34	0,73	0,043	4,23	<0,001
	Hayır	55	3,85	0,86	0,117		

* $p < 0.5$

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8’de de belirtildiği üzere resmi eğitim kurumu yöneticilerinin planlama yeterliliklerine yönelik afet eğitimi değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin planlama yeterlilikleri ile afet eğitimi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir ($t = 1,45 / p = 0,146$). Yürütülen bu çalışmada anlamlı bir farkın çıkmayışının nedeni olarak MEB’in yönetmeliklerine göre tüm eğitim kurumlarında standart planların; kriz planları, sabotaj planları, bina kat planları, tahliye planları, sene içi etkinlik planları vb. yapılması zorunluluğu gösterilebilir. Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin örgütleme yeterliliklerine yönelik afet eğitimi değişkeni ile ilgili

betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin örgütlenme yeterlilikleri ile afet eğitimi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir ($t = 2,27$ - $p = 0,047$). Afet eğitimi alan yöneticilerin algılarına göre örgütlenme yeterlilikleri afet eğitimi almayan yöneticilerin algıladıkları örgütlenme yeterliliklerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Afet eğitimi alan yöneticilerin algıladıkları örgütlenme yeterlilikleri yeterli düzeydeyken afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterlilikleri orta düzeydedir. Afet eğitimlerinde afet kriz durumuna karşı hangi ekiplerin kurulacağı, ekiplerde aranacak kriterler gibi unsurlar hakkında bilgiler verilmesi yöneticilerin örgütlenme yeterlilik algılarını yükseltmiş olabilir. Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin iletişim yeterliliklerine yönelik afet eğitimi değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin iletişim yeterlilikleri ile afet eğitimi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir ($t = 2,82$ - $p = 0,005$). Afet eğitimi alan yöneticilerin algılarına göre iletişim yeterlilikleri afet eğitimi almayan yöneticilerin algıladıkları iletişim yeterliliklerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Afet eğitimlerinde iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklerin yapılması bu duruma neden olmuş olabilir. Resmi eğitim kurumu yöneticilerinin koordinasyon yeterliliklerine yönelik afet eğitimi değişkeni ile ilgili betimsel istatistikler incelendiğinde; yöneticilerin koordinasyon yeterlilikleri ile afet eğitimi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir ($t = 4,23$ - $p = <0,001$). Afet eğitimi alan yöneticilerin algılarına göre koordinasyon yeterlilikleri afet eğitimi almayan yöneticilerin algıladıkları koordinasyon yeterliliklerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Afet eğitimi alan yöneticilerin algıladıkları koordinasyon yeterlilikleri yüksek düzeydeyken afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterlilikleri yeterli düzeydedir. Yüz yüze afet eğitimlerinde çeşitli senaryolar uygulanmakta ve bu senaryoların içerisinde kişilerin birbirlerini koordine ettikleri etkinliklerde yer almaktadır. Bu tür etkinlikler sayesinde afet eğitimine katılan eğitim yöneticilerinin koordinasyon yeterlilikleri afet eğitimine katılmayan yöneticilere göre yükselmiş olabilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde, toplanılan verilerin analizi ile elde edilen sonuçlara, tartışmalara ve önerilere yer verilmiştir.

4.1. Sonuç ve Tartışmalar

Bu çalışmada resmi okullarda görev yapmakta olan okul yöneticilerinin depreme hazırlık sürecinde kriz yönetimi yeterliliklerini yönetim süreçlerinden; planlama, örgütlenme, koordinasyon ve iletişim boyutlarında betimlemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda; resmi okul yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik yeterliliklerinden planlama aşamasına yönelik algılarının orta düzeyde, örgütlenme aşamasına yönelik algılarının yeterli düzeyde, koordinasyon aşamasına yönelik algılarının yüksek düzeyde ve iletişim aşamasına yönelik algılarının yeterli düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Adıgüzel'in (2007) yürütmüş olduğu çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve ilköğretim yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik planlama aşaması yeterlilik algıları; orta düzeyde (kararsızım),

örgütlenme aşaması yeterlilik algıları; yeterli düzeyde (katılıyorum), koordinasyon aşaması yeterlilik algıları; yüksek düzeyde (tamamen katılıyorum) ve iletişim aşaması yeterlilik algıları; yeterli düzeyde (katılıyorum) olarak betimlenmiştir. Araştırmanın bir başka amacı olarak resmi okul yöneticilerinin çalıştıkları okul kademesi değişkeninin deprem kriz durumu yeterlilik algılarına etkisini belirlemek amacıyla yapılan analizlerde okul yöneticilerinin planlama, örgütlenme, iletişim ve koordinasyon yeterlilik algıları üzerinde okul kademesi değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Toprakçı da (2001) araştırmasının sonucunda okul müdürlerinin planlama yeterlilikleri ile çalıştıkları okul kademesi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını belirtmiştir. Ertopçu (2000) da yürütülen bu çalışmanın bulgularını destekler nitelikte bir sonuca ulaşmıştır. Onun çalışmasında da okul müdürlerinin örgütlenme yeterlilikleri ile okul kademesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ağaoğlu ve arkadaşlarının (2022) yürüttüğü çalışmada okul yöneticilerinin yönetim yeterlilikleri okul kademesi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermemektedir. Sonuç olarak okul kademesi değişkeni resmi okul yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik yönetim yeterlilik algılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre 21 yıl ve üzeri sürede yönetici olanlar planlama ve iletişim süreçlerinde diğer çalışma sürelerine göre kendilerini daha yeterli algılamaktadırlar. Araştırmada ulaşılan bu sonuçtan farklı olarak hem Karagöz'ün (2006) hem de Karagöz'ün (2008) çalışmalarında planlama ve iletişim yeterlilikleri ile müdürün yöneticilikte geçirdiği süre arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Buna rağmen örgütlenme ve koordinasyon sürecine yönelik ulaşılan sonuçlar benzer araştırmayı yürüten Karagöz'ün (2006) sonuçlarıyla örtüşmektedir. Her iki araştırmada da yöneticilik süresi fazla olan gruplar örgütlenme ve koordinasyon yeterliliği boyutunda kendilerini diğer gruplardan daha yeterli algılamaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre benzer araştırmalardan farklı olarak; yöneticilerin planlama, örgütlenme ve iletişim yeterliliklerinin mesleki kıdem yılı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark gösterdiği saptanmıştır. Benzer araştırmaları yürüten Karagöz (2006), Adıgüzel'in (2007) ve Karagöz'ün (2008) araştırmalarında mesleki kıdem yılı değişkeni ile müdürlerin örgütlenme, planlama, iletişim yeterlilikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Fakat hem bu çalışmada hem de Karagöz'ün (2008) çalışmasında okul yöneticilerinin koordinasyon yeterlilik algıları ile mesleki kıdem yılı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Araştırmacılar tarafından yürütülen bu çalışmadaki anlamlı farklılığın diğer mesleki kıdem yılı gruplarına göre 21 yıl ve üzeri mesleki kıdem yılı süresine sahip olan yöneticilerin ortalamalarının daha yüksek olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir.

Araştırmanın bir diğer amacı olan resmi okul yöneticilerinin sahip olduğu öğrenim durumu değişkeninin deprem kriz durumuna yönelik yeterlilik algıları üzerine etkisi analiz edildiğinde yöneticilerinin sahip oldukları öğrenim durumlarının planlama, örgütlenme, iletişim ve koordinasyon yeterlilik algıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya

çıkmiştir. Karagöz'ün (2008) çalışması da ilgili bulguları destekler niteliktedir. Benzer bir çalışmayı öğretmen adayları üzerinde yürüten Dikmenli ve Yakar (2019) öğretmen adaylarının yani şu an ki resmi okul yöneticisi seçimi uygulamasına göre resmi okul yöneticisi adaylarının öğrenim görmekte oldukları lisans sınıfı düzeyindeki farklılaşmanın dahi afet bilincini anlamlı şekilde farklılaştırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Adıgüzel (2007) ise çalışmasında müdürlerin algılarına göre yönetim süreçlerinden iletişim yeterlilikleri ve örgütlenme yeterlilikleri ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı düzeyde bir fark bulmuştur. Bu anlamlı farklılık lisansüstü mezunları ile diğer eğitim düzeyi mezunları arasındadır. Araştırmaya göre lisansüstü mezunları örgütlenme ve iletişim süreci yeterliliklerini diğer eğitim düzeyi mezunlarından daha yüksek seviyede algılamaktadırlar.

MEB son yıllarda resmi eğitim kurumlarında görevli personelin afet eğitimine tabii tutulmasına oldukça önem vermekte ve bu konuda uzaktan eğitimler, online seminerler ve yüz yüze eğitimler düzenlemektedir. Araştırmanın bir diğer amacına göre resmi okul yöneticilerinin afet eğitimi alıp-almadıkları değişkeninin deprem kriz durumuna yönelik yeterlilik algıları üzerine etkisi analiz edildiğinde ulaşılan sonuçlar şöyledir: Afet eğitimi alma değişkeni ile planlama yeterliliği algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Sayın'ın (2008) çalışmasında ise kriz ile ilgili hizmet içi eğitime katılan müdürler ve hizmet içi eğitime katılmayan müdürler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Söz konusu araştırma da kriz yönetimine dair hizmet içi eğitim alan yöneticilerin hizmet içi almayan yöneticilere göre kriz yönetim süreçlerinde kendilerini daha yeterli algıladıklarını sonucuna ulaşılmıştır. Afet eğitimi alma değişkeni ile örgütlenme yeterliliği algısı arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bir farktır. Afet eğitimi alan yöneticilerin algıladıkları örgütlenme yeterlilikleri afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterliliklerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Afet eğitimi alan yöneticilerin algıladıkları örgütlenme yeterlilikleri yeterli düzeydeyken afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterlilikleri orta düzeydedir. Sayın (2008) araştırmasında bu bulguyu destekler nitelikte bir veri elde etmiştir. İlgili araştırma kriz yönetimine dair hizmet içi eğitim alan yöneticilerin hizmet içi almayan yöneticilere göre kriz yönetim süreçlerinde kendilerini daha yeterli algıladıklarını ortaya koymuştur. Afet eğitimi alma değişkeni ile iletişim yeterliliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Afet eğitimi alan yöneticilerin iletişim yeterlilikleri afet eğitimi almayan yöneticilerin iletişim yeterliliklerinden anlamlı olarak daha yüksektir. Sayın'ın (2008) araştırma sonuçları da ilgili bulguyu destekler niteliktedir. Afet eğitimi alma değişkeni ile koordinasyon değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Afet eğitimi alan yöneticilerin örgütlenme yeterliliği algıları afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterliliği algılarından anlamlı olarak daha yüksektir. Afet eğitimi alan yöneticilerin algıladıkları koordinasyon yeterliliği algıları yüksek düzeydeyken afet eğitimi almayan yöneticilerin örgütlenme yeterliliği algıları yeterli düzeydedir.

Sonuç olarak bu çalışma; okul yöneticilerinin (resmi okul öncesi, ilkököl, ortaokul, ortaöğretim) kriz yönetimi yeterliliklerini “deprem kriz durumu” özelinde ele almış ve ulaştığı bulgular itibarıyla alan yazındaki bu boşluğu doldurmuştur.

4.2. Öneriler

Bu bölümde araştırmanın sonuçları baz alınarak eğitim politikası geliştiricilerine ve diğer araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Eğitim politikası geliştiricileri; araştırmanın alt boyutlarında anlamlı olarak daha yeterli olan eğitim kurumu yöneticileri ile deprem kriz durumuna yönelik diğer tüm paydaşları buluşturacak çalıştaylar, konferanslar ve seminerler düzenleyebilir. Öğretmenler, çalışanlar ve yöneticiler için aynı afet eğitiminin verilmesi, aynı kriz yönetimi süreci eğitiminin verilmesi eğitim yöneticileri ile diğer paydaşları aynılaştırmış olabilir. Oysaki yönetici diğerlerini yönetebilecek kadar tüm süreçlere hâkim olmalı, bu doğrultuda özel ve senaryolara dayalı simüle eğitimler almaları sağlanabilir.

Araştırmacılar; yürütülen bu çalışmayı karma yöntemle daha geniş evrende ele alabilirler. Bu sayede konuyla ilgili daha detaylı veriler elde edilebilir ve alan yazına daha detaylı bir katkı sunabilirler. Resmi okul yöneticilerinin deprem kriz durumuna yönelik kriz durumu yönetim yeterlilikleri öğretmen algıları ve yönetici algıları bakımından incelenmiş bir konu haline gelmiştir. Bundan sonraki araştırmalarda üst konumdaki kişilerin, eğitim kurumu yöneticilerinin deprem durumu kriz yönetimi yeterliliklerine yönelik algıları ele alınabilir. Özel okul yöneticilerini kapsayan benzer bir çalışma yürütülerek özel-kamu karşılaştırması yapılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2007). İlköğretim okulu müdürlerinin deprem ile ilgili kriz yönetimine ilişkin yeterlilikleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Vn_swJQCJx9eS6ItPBPzmg&no=ssG35tvLpG_oM3R-6K8w_pg
- Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi. (2024, 15 Haziran). T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler>
- Ağaoğlu, E., Altunkurt, Y., Yılmaz, K., Karaköse, T. (2012). Okul yöneticilerinin yeterliliklerine ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri (Kütahya ili örneği). Eğitim ve Bilim Dergisi, 37(164), 159-175. https://www.researchgate.net/publication/290380066_Opinions_of_School_Administrators_and_Teachers_about_Proficiency_of_School_Administrators_In_Kutahya
- Akdağ, M. (2005). Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (14), 1-20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19549/208415#article_cite
- Aksoy, H. H., & Aksoy, N. (2003). Okullarda Krize Müdahale Planlaması. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 36(1), 37-49. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000076

- Arık, F. Ş. (1992). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 13-32. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000066
- Aydın, M. (2022). Eğitim Yönetimi (11.Baskı). Gazi Kitabevi.
- Ayyürek, O. (2014). Eğitim örgütlerinde kriz yönetimi: Van depremi örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=RdvblmkBXAQN3gtdTCdBBa&no=vcxYYoc0xw6yE0egUA-n6g>
- Balaban, S. (2018). Kriz yönetiminde liderlik ve liderlik özelliklerinin kriz yönetimine etkisi üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11363/1234/530415.pdf?sequence=1>
- Başaran, İ.E. (2000). Yönetim (3.Baskı). Umut Yayın Dağıtım.
- Balyer, A. (2019). Eğitim Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar (2. Baskı). Anı Yayıncılık
- Bulut, Ü. (2017). Cumhuriyet Dönemi depremlerin basına yansması (1923-1983), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tükiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=9okiIRJy7aYf7Luzp_-EbQ&no=TtelYDyqQz-YMe-zSMKLLA
- Bursalıoğlu, Z. (2021). Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış (21.Baskı). Pegem Akademi.
- Can H., Azizoglu, Ö.A., & Aydın, E.M. (2011). Organizasyon ve Yönetim (8.Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches (4th ed.). Sage.
- Cüceloğlu, D. (2019). Öğretmenim Bir Bakar Mısın? (6.Baskı). Final Kültür Sanat Yayınları.
- Demirtaş, H. (2000). Kriz yönetimi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 23(23), 353-373. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuvey/issue/10373/126950>
- Denli, Y. (2018). Türkiye'de depremler (1928-1950), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kars). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=flWvh8JrObLt1hXOmsp61w&no=rCwFXvHwR81RWXLcYFdINQ>
- Dikmenli, Y., & Yakar, H. (2019). Öğretmen Adaylarının Afet Bilinci Algı Düzeylerinin İncelenmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(1), 386-416. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuefd/issue/50700/660832>
- Dirim, İ. (2021). Birinci deprem bölgesi yatılı ilköğretim bölge okul müdürlerinin acil durum yönetimi yeterliliklerinin saptanması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Muğla). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=MFHJ7On-nhB51hwCplpvUw&no=rMldBEZ8BMLHpi4MOPX0ig>
- Erten, Ş. (2011). Türk kamu yönetiminde kriz yönetimi anlayışı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ISl9Y7dJnWpbyqbNV_ddlw&no=BsNstVLaFZfLjQgLKyt_ow
- Ertopçu, N. (2000). İlköğretim okul müdürlerinin örgütlenme becerilerine ilişkin algı ve beklentileri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(7), 196-205. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114927>
- Erpolat, H. (2020). Kriz kavramı, finansal kriz ve 2008-2012 finans krizi: Türkiye özelinde gelişme yolundaki ülkelere etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). <https://nek.istanbul.edu.tr/4444/ekos/TEZ/ET002608.pdf>
- Genç, F. N. (2009). Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği. Verimlilik Dergisi (4), 7-22. <https://verimlilik.kutuphanesi.sanayi.gov.tr/Library/ShowPDF/1238>
- Güneş, M., & Beyazıt, E. (2010). Özel İşletmelerde kriz yönetimi üzerine genel bir değerlendirme. Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 15-33. <http://aksaray.iibd.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/209436>
- Haşit, G. (1999). İşletmelerde kriz yönetimi ve Türkiye'nin büyük sanayi işletmeleri üzerinde yapılan araştırma çalışması. Anadolu Üniversitesi Yayınları. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/9100>

- İstanbul İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP) (2022). İstanbul İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü. https://istanbul.afad.gov.tr/kurumlar/istanbul.afad/PDF-Dosyalar/irap_istanbul.pdf
- Jones, M., & Paterson, J. (1992). Preventing Chaos in Times of Crisis: A Guide for School Administrators. Southwest Regional Lab. <https://eric.ed.gov/?id=ED350700>
- Karagöz, B. K. (2006). Okul yöneticilerinin yönetim süreçleri açısından karşılaştıkları problemler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne). <https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/1471>
- Karagöz, S. (2008). İlköğretim okulu müdürlerinin yönetim süreçlerinde gösterdikleri performansın kendileri ve okul öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=QzU09QdZ_av0XDRc3ptc9g&no=SBwEYPxvGXZuqRXleYYCw
- Karasar, N. (2002). Bilimsel araştırma yöntemi (11. Baskı). Nobel
- Metin, M. (2014). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi.
- Murat, G., & Mısırlı, K. (2005). Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kriz yönetimi: Çaycuma örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 1(1), 1-19. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1145346>
- Nelson, J. (2018) Crisis Management Preparing School Leadership to Manage Critical Incidents: A Qualitative Case Study. University of Phoenix ProQuest Dissertations Publishing <https://www.proquest.com/docview/2212210951/1253FA5FDFD2488BPQ/1?sourcetype=Dissertations%20&%20Theses>
- Ocak, Y. (2006). Ortaöğretim okullarında kriz yönetimi: Edirne ili örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi. <http://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/93>
- Övünç, Şahin (2019). Antik Dönemden Ortaçağ'a Kadar Deprem Oluşumuna Dair Öne Sürülen Teoriler. Mavi Gezegen.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. Pegem
- Pekgöz, S. (2020). Teröre maruz kalmış eğitimcilerin karşılaştıkları sorunların ve çözüm stratejilerinin kriz yönetimi bağlamında incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sağlam, A. C., & Özsezer, S. (2015). Liselerde okul yönetimlerinin kriz yönetme becerilerine ilişkin öğretmen görüşleri. Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 4(7). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejedus/issue/15933/167546>
- Sayın, N. (2008). Ortaöğretim kurumlarında kriz yönetimi stratejisinin incelenmesi: İstanbul örneği (Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=P9OwphjQTK58zAfHZGVzsQ&no=JqWgcO50a8qaQFOjgHBDEw>
- Sertkaya, F. (2006). Zümre öğretmenler kurulu çalışmalarının yönetim süreçleri açısından değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın). <http://hdl.handle.net/11607/2850>
- Soğandereli, F. (2024). Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya, Anadolu ve Yunan'da Deprem Algısı. Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi, 10(6), 1939-1954. <https://doi.org/10.46868/atdd.2023.576>
- Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2023). Öğrenci İstatistikleri. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı. <https://istatistik.meb.gov.tr/OgrenciSayisi/Index>
- Toprakçı, E. (2016). Okul müdürlerinin planlama yeterliği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1506/18260>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>
- Türnüklü, A. (2006). Sınıf ve Okul Disiplinine Çağdaş Bir Yaklaşım Onarıcı Disiplin. Ekinos Yayınları.
- Yalçın, G. (2022). Okul müdürlerinin kriz yönetim becerileri ve öğretmenlerin psikolojik sermaye ilişkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale). <https://hdl.handle.net/20.500.12428/5527>

Sesliliğin Güçlendirilmesi: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Alan Araştırması

Onur Gözübüyük^{1,2}, Senem Kufacı³, İlayda Sarı⁴

ÖZET

Çalışanların sorunlarını, endişelerini ve önerilerini özgürce ifade edebilmesini sağlayan seslilik, örgütsel verimlilik ve kalitenin artmasında kritik bir rol oynar. Bu araştırma, örgütlerin çalışanlara yetki, kaynak ve esneklik sağlayarak onların karar alma süreçlerine katılımını destekleyen yapısal güçlendirmenin seslilik üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu etkide çalışanların yaptıkları işe ve örgütsel süreçlere yönelik olumlu tutumlarını destekleyen psikolojik güçlendirmenin aracı rolü de araştırılmaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye’deki sağlık çalışanları oluşturmakta olup, 511 katılımcıdan anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Bulgular, yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirmenin algılanan örgütsel seslilik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca yapısal güçlendirmenin algılanan örgütsel seslilik üzerindeki etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, sağlık kuruluşlarının çalışanların sesliliğini artırmak için yapısal ve psikolojik güçlendirme mekanizmalarını geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışanların fikirlerini ve yeteneklerini özgürce ifade edebildiği bir ortam, hem örgütsel başarıyı hem de toplumun sağlık düzeyini yükseltmede etkili bir strateji olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Güçlendirme, Psikolojik Güçlendirme, Örgütsel Ses, Sağlık Çalışanları.

Strengthening Voice: A Field Study on Healthcare Professionals

ABSTRACT

Voice, which enables employees to freely express their problems, concerns, and suggestions, plays a critical role in increasing organizational productivity and quality. This study aims to examine the effect of structural empowerment, which supports employees' participation in decision-making processes by providing them with authority, resources, and flexibility, on voice. In addition, the mediating role of psychological empowerment, which supports employees' positive attitudes towards their work and organizational processes, in this effect is also investigated. The population of the study consists of healthcare professionals in Turkey, and data were collected from 511 participants through a questionnaire survey. The findings showed that structural empowerment and psychological empowerment have a positive and significant effect on perceived organizational voice. In addition, psychological empowerment was found to mediate the effect of structural empowerment on perceived organizational voice. These results suggest that healthcare organizations should develop structural and psychological empowerment mechanisms to increase employee voice. An environment where employees can freely express their ideas and talents should be considered as an effective strategy to increase both organizational success and the health level of the society.

Keywords: Structural Empowerment, Psychological Empowerment, Organizational Voice, Health Workers.

¹ İletişim Yazarı: ogozubuyuk@bandirma.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6150-1488.

³ YL. Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ORCID: 0009-0007-7895-9632.

⁴ YL. Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ORCID: 0009-0004-6047-8556.

(Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2024 / Yayın Tarihi: 27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1562122](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1562122)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Örgütte görünenin aksine sonuçlar ortaya çıkıyorsa perde arkasında yanlış giden bir şeyler var demektir. Çalışanlarınızı bu nedenle daha fazla baskı altında tutmak muhtemelen sorunların daha fazla büyümesine neden olacaktır. Bu durumun farkındalığı, sizi arka planda daha başarılı olmaya sürükler bu da çalışanları güçlendirmekten geçmektedir. Örgüt-üye ve yönetici-üye arasındaki etkileşimin kalitesi ve çalışanın düşüncelerini üstlerine karşı özgürce ifade edebilmesi tüm taraflara yönelik fayda açısından gereklidir. Eğer çalışan bu konuda şüphesi olursa fikirlerini açıkça ifade etmede tereddütler yaşar (Morrison, 2014). Fırsat olarak değerlendirilen her seslilik kurumsallaşmada katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirir (Ruck, Welch ve Menara, 2017).

Çalışanın sesi kavramı, ilk olarak Albert O. Hirschman'ın 1970'li yıllarda yaptığı çalışmalarla literatüre kazandırılmıştır (Pourghafari vd., 2023). Hirschman (1970), bu kavramı "Exit, Voice, and Loyalty" (Çıkış, Ses ve Sadakat) adlı eserinde, örgütlerde yaşanan memnuniyetsizlik durumlarında bireylerin nasıl tepki verdiklerini açıklamak için kullanmıştır. Ona göre, "ses", çalışanların örgüt içinde karşılaştıkları sorunları yönetime ileterek değişim talep etme sürecini ifade eder. Bu yaklaşım, çalışanların örgütten ayrılma seçeneğini tercih etmek yerine, mevcut durumu iyileştirmek için aktif bir rol üstlenmelerini teşvik eder (Hirschman, 1970).

Çalışan sesliliğine öncülük eden önemli gelişmelerin başında sendikal hareketliliğin başlaması yer almaktadır (Budd, 2014). Sendikalaşma daha fazla söz hakkı, adil bir muamele, güç dengesizliği üzerine sesliliği anlamlandırmaya çalışılmaktaydı (Van Buren ve Greenwood, 2008). Görünen o ki tarihsel süreçte çalışanlar seslerinin duyulması için çaba harcadı. Çalışanın sesini duyurma çabası ile başlayan süreçten bu yana, çalışan sesinden faydalanmaya doğru bir yönelimin olduğu günümüzde daha açık bir şekilde görülmektedir. Seslilik, daha görünür ve ifade edilen bir durumu temsil ederken; sessizlik, çoğu zaman fark edilmeyen, örtük bir yönü yansıtmaktadır (Dyne, Ang ve Botero, 2003).

Wilkinson ve diğerleri (2018), çalışan sesliliğinin yokluğunu "duyulmayan ses" olarak tanımlamış ve örgüt içerisinde tasarlanan sistemlerin güçlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Örgütün sesliliği sistematik olarak güçlendirmesi, çalışanların fayda yönelimli davranışlarını tetikleyici unsurlar yaratabilir. Örgütsel ses sistemi, olumsuz düşüncelerin açığa çıkmasını, ast-üst iletişiminin olumlu olmasını, çalışanların söz sahibi olmalarını ve performanslarının aktif bir şekilde sergilenmesini sağlayarak fırsatların görünür hale gelmesine olanak tanıyabilir (Purcell, 2013).

Çalışan sesliliği kavramsal olarak genellikle karşıtı olan sessizlik kavramıyla birlikte ele alınsa da her iki durumda da esas amaç, bireylerin fikirlerini özgürce ifade edebilmeleridir. Çalışanların sorunlarını ve endişelerini dile getirebilmesi, belirli düzeyde çatışma barındırsa da gelişim odaklı bir yapıyı teşvik eder, üretkenliği artırır ve kaliteyi destekler (Dundon vd., 2004). Günümüzde örgütler, çalışanlarını daha iyi anlamaya ve onların yeteneklerinden daha fazla faydalanmaya yönelmiş; çalışan sesliliğini destekleyebilecek hem resmi hem de gayresmi programlar geliştirmiştir (Wilkinson ve Fay, 2011). Çalışan

sesi, yalnızca örgüt içindeki seslilik olarak ele alınmamalı, aynı zamanda örgütün dış çevresini etkileme potansiyeli de göz ardı edilmemelidir. Örgütler, çalışanlarını yapıcı davranışlara teşvik etmek için yalnızca memnuniyetlerini değil, tatminsizlik, endişe ve şüphelerini de dile getirebilecekleri bir çalışma ortamı oluşturarak, çalışan sesliliğini etkin hâle getirebilir ve böylece çevreye daha olumlu bir imaj sunabilir (Gorden, 1988).

Çok sayıda alanda insan kaynaklarının yönetimiyle birlikte değerlendirilen seslilik kavramı çalışanların örgütteki fikir alışverişini sağlayan performans ve verimliliği arttıran önemli bir unsur olarak da değerlendirilmektedir (Nechanska, Hughes ve Dundon, 2020). İş yeri ortamında çalışan sesini destekleyen güvenilir ortamın varlığı gereklidir ki bu ortamı oluşturma çabaları fikir ve düşüncelerin ortaya çıkmasını kolaylaştıracaktır (Abdulgalimov vd., 2020). Güçlenmeyen ve kendini baskı altında çalışmaya zorunlu hissetmek sonuçta çalışanın sessizliğe sürüklenmesi muhtemel bir sonuçtur.

Sesliliğin gücü, çalışanların örgütsel ortamlarda fikirlerini, endişelerini ve önerilerini özgürce ifade edebilme yeteneğini ve bu ifadelerin örgüt tarafından ciddiye alınarak karar alma süreçlerine dahil edilmesini ifade eder. Güç kavramı sesin yükselmesi şeklinde de ifade edilen fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayan bir araç olarak değerlendirilebilir (Bain vd., 2021). Ancak, sesliliğin güçlü olması başarıyı aramakta etkili olmayı ifade etse de aynı zamanda riskleri de beraberinde getirir (Bashshur ve Oc, 2015). Çalışanların farklı ve yenilikçi fikirlerini ortaya koymaları, mevcut sistemde değişim ihtiyacını doğurabilir ve bu durum örgüt içinde belirli dirençlerle karşılaşabilir. Bu durum baskı unsurunu etkileyebilir ve gücün seviyesine göre ortaya çıkması gerekliliğine dönüşebilir (Islam ve Zyphur, 2005). Bu tür düşünce sessizliğe yol açma potansiyelini artırırken hem bireysel hem de örgütsel düzeyde aynı zamanda örgütsel adalet, aidiyet ve motivasyon algılarını zedeleyebilir.

Klasik yönetim anlayışı, çalışanların sesliliğini genellikle bir tehdit unsuru olarak değerlendirmektedir. Ancak, günümüzde sessizliğin görünmeyen bir tehdit olarak algılanmasının önemi ve sesin güçlendirilmesinin daha fazla çaba gerektirebileceği görüşü giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu bağlamda, çalışanların sesinin etkin bir şekilde duyurulabilmesi için psikolojik ve yapısal açıdan güçlendirilmesinin önemi, örgütün başarı ve verimliliği üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine incelenmesine katkı sağlayacaktır.

1.1. Sağlık Hizmetlerinde Örgütsel Seslilik ve Güçlendirme

Zorlamak yerine esnek bir örgüt yapısı oluşturmak, hata oranını en aza indirmek ve performansı artmak ve tüm bunları sürdürmek için çalışanın hem psikolojik hem de yapısal güçlenmesi gereklidir (Spreitzer ve Doneson, 2005). Yapısal ya da psikolojik güçlendirme için sadece yönetici etkisini düşünmek yanıltıcı olabilir. Bu bakış açısıyla resmi yollarla sağlanan güçlendirme dışında meslektaş, ast ya da lider desteği gibi gayri resmi güçlendirme yollarını da içine almaktadır (Aggarwal, Dhaliwal ve Nobi, 2018). Yapısal güçlendirme kurumsal ve bireysel hedeflerin bütününe içeren bilgi, beceri ve kaynağın kazanılmasına olanak tanırken, psikolojik güçlendirme daha motive edici yetenek ve beceri temelli aynı zamanda çalışanın daha özgür davranış yönünü harekete geçiren bir faktördür (Monje-Amor vd., 2021).

Sağlık hizmetleri, giderek artan bir karmaşıklık içinde gelişimini sürdürmektedir. Karmaşık etkileşim, yoğunluğu tetiklemekte, yoğunluk da daha fazla stresi beraberinde getirmektedir. Sağlık sektöründe çalışan davranışlarının istendik davranışlara yönlendirmesi amacıyla çalışanları güçlendirmek ise bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Wanger vd., 2010). Çalışan sorumluluğunu arttırmak, bağlı kalmadan karar verme yetisini güçlendirmek, çalışanların bilgi ve yeteneklerinden daha fazla faydalanmak için ön koşul çalışmaları güçlendirmektir (Er ve Altuntaş, 2014; Tolay, Sürgevil ve Topoyan, 2012).

Çok sayıda çalışma göstermiştir ki yapısal ya da psikolojik güçlendirme, çalışma ortamını geliştirme amacı gütmekte ve fayda sağlama yönlü harekete olanak sağlamaktadır (Abel ve Hand, 2018). Bu çalışmalar sağlık çalışanı örnekleminde yapısal ve psikoloji güçlendirme arasındaki korelasyonu doğrulamaktadır (Zhang, Ye ve Li, 2018). Yapılan çok sayıda çalışma yapısal güçlendirmenin psikolojik güçlendirmeyi güçlendirdiği yönünde kanıtlar sunmaktadır (Laschinger vd., 2001; Ibrahim, 2001).

Güçlendirmeyi kolaylaştırma çabaları çoğunlukla sağlık kuruluşunun ve hastalara yönelik uygulama alanlarının başarısında kritik olarak önemlidir (Stewart vd., 2010). Güçlendirmede iki taraflı bir işleyiş dayanmakta, güçlendiren taraf olarak örgüt ve yönetici, güçlendirilmek istenen ise genellikle çalışan olmaktadır. Yöneticinin tutum davranışları örgüt başarısında temel bir belirleyici olmakla birlikte çalışanın bilgisini ve yeteneklerini bilinçli bir şekilde kullanmaları üzerinde etkisi büyüktür (Morrison ve Milliken, 2000).

Çalışanları sessizliğe iten güç ne derece yoğunsa, bilgiyi saklama ya da düşüncelerini hiç söylememe durumları açığa çıkar. Bunun sonucunda da yeteneklerin hiç açığa çıkmaması, örgütün amaç ve hedeflerine yönelik etkili olamaması ve örgütlerin çevredeki değişime karşı öğrenme yeteneklerini kaybetmesi kaçınılmazdır ve bu da karar alımında hatalara ve performans kayıplarına yol açabilir (Vakola ve Bouradas, 2005; Shojaie, Matin ve Barani, 2011). Bu yönüyle değerlendirildiğinde sağlık hizmetlerinde güçlendirme kavramı kadar çalışan sessizliği de hasta sağlığını etkileyen önemli faktörler arasında düşünülmelidir. Çalışanlar örgütsel problemlere yönelik çözüm öneri üzerinde sessiz kalmaları ya da faydaya yönelik hiçbir davranışta bulunmamaları, hastaların sağlığı üzerinde kalıcı etkilere yol açabilmektedir (Henriksen ve Dayton, 2006).

Bu araştırma, sağlık çalışanlarının mesleki ortamlarda seslilik düzeylerini incelemeyi ve bu durumun onların kendilerini ifade etme, karar alma süreçlerine katılım ve örgütsel adalet algıları üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Sağlık sektörü, yüksek stres ve yoğun çalışma koşullarıyla karakterize edilen bir alan olduğundan, çalışanların sesliliğinin artırılması hem bireysel hem de kurumsal performans açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışanların seslerinin duyulması, yalnızca psikolojik iyi oluşlarını desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda hasta güvenliği ve hizmet kalitesinin artırılmasına da önemli bir katkı sağlayabilir.

Çalışma, sağlık hizmetleri gibi karmaşık ve çok boyutlu etkileşimlerin yaşandığı ortamlarda, çalışanların örgütsel başarıya olan katkılarını artırmanın, sürdürülebilir bir

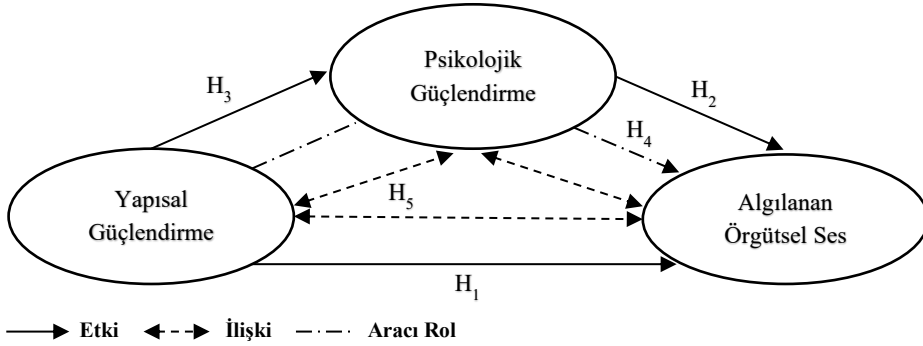
başarı ortamı yaratmada nasıl etkili olabileceğini incelemektedir. Bu kapsamda, sağlık çalışanları örnekleminde yapılan bu araştırma, yapısal güçlendirmenin algılanan örgütsel ses üzerindeki etkisini belirlemeyi ve bu etkide psikolojik güçlendirmenin aracı rolünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Çalışma yapısal güçlendirmenin algılanan örgütsel sesliliğe etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı rolü şeklinde modellenmiştir. Şekil 1’de araştırmanın modeli ve hipotezleri yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Şekil 1’de belirtilen hipotezlerin açıklamaları aşağıda belirtilmiştir:

H₁: Yapısal güçlendirme algılanan örgütsel sesliliği pozitif yönlü ve anlamlı etkiler.

H₂: Psikolojik güçlendirme algılanan örgütsel sesliliği pozitif yönlü ve anlamlı etkiler.

H₃: Yapısal güçlendirme psikolojik güçlendirmeyi pozitif yönlü ve anlamlı etkiler.

H₄: Yapısal güçlendirmenin algılanan örgütsel seslilik üzerine etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı rolü vardır.

H₅: Yapısal güçlendirme, psikolojik güçlendirme, algılanan örgütsel seslilik arasında anlamlı ilişki vardır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın verileri, Temmuz-Eylül 2024 tarihleri arasında Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanlarından toplanmıştır. Türkiye’de sağlık istatistikleri yıllık 2022 verilerine göre toplam 1.350.528 sağlık personeli görev yapmaktadır (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2024). Bu doğrultuda evreni temsilen değerlendirilmeye alınması gereken minimum örneklem sayısı 384 olarak belirlenmiştir (Bal, 2001; Karagöz, 2014).

Verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Hem yüz yüze hem de Google form üzerinden toplanan anketleri uygulamadan önce katılımcıların gönüllü olduklarına dair onayları alınmıştır. Rasgele örneklem yöntemiyle 511 sağlık çalışanından veriler toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın verilerinin toplanmasında anket tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmada demografik verileri toplamaya yönelik 8 sorudan oluşan kişisel bilgi formu ile 37 ifadede ve 3 farklı ölçekten (yapısal güçlendirme ölçeği, psikolojik güçlendirme ölçeği ve algılanan örgütsel ses ölçeği) oluşan bir anket formu kullanılmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu: Katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışılan birim, meslek, meslekteki çalışma süresi, kurumda çalışma süresi) ait ifadeler bulunmaktadır.

Yapısal Güçlendirme Ölçeği: Yapısal güçlendirme ölçeği Laschinger ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen Sürgevil, Tolay ve Topoyan (2013) tarafından uyarlanan bir ölçektir. Yapısal güçlendirme için (Conditions of Work Effectiveness Questionnaire) CWEQ ve CWEQ-2 olmak üzere iki ölçek kullanılmaktadır. Araştırmacılar kısa versiyonu olan CWEQ-2 ölçeğini Türkçeye uyarlamıştır. CWEQ-2 ölçeği 6 boyut (fırsat, bilgi, destek, kaynaklara ulaşma, biçimsel güç, biçimsel olmayan güç ve genel güçlendirme) ve 21 ifadeden oluşmaktadır. Bir ifade sektöre özgü olduğu için ölçek maddelerinde çıkartılmış bu nedenle 20 ifade olarak değerlendirilmiştir. Likert tipindeki ölçek ‘1=Hiç, 3=Biraz, 5=Çok’ arasında puanlandırılmaktadır. Boyutların cronbach alfa güvenirlik katsayıları 0.76-0.91 arasında değişmektedir.

Psikolojik Güçlendirme Ölçeği: Psikolojik güçlendirme ölçeği Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen Sürgevil ve diğerlerinin (2013) tarafından uyarlanan bir ölçektir. Ölçek 4 boyut (anlamlılık, yeterlilik, özerklik ve etki) ve 12 ifadeden oluşmaktadır. Likert tipindeki ölçek ölçek ‘1=Kesinlikle katılmıyorum’ ve ‘5=Tamamen katılıyorum’ arasında puanlandırılmaktadır. Boyutların cronbach alfa güvenirlik katsayıları 0.84-0.89 arasında değişmektedir.

Algılanan Örgütsel Ses Ölçeği: Algılanan örgütsel sesi ölçmeye yönelik Özdemir ve Uğur (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 5 ifadeden oluşmakta ve Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,74’tür. Likert tipindeki ölçek ‘1=Kesinlikle katılmıyorum’ ve ‘5=Tamamen katılıyorum’ arasında puanlandırılmaktadır.

2.4. Verilerin İstatistiksel Analizi

Verilerin analizinde SPSS 26 ve SPSS Amos programları kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, korelasyon analizi ve Hayes’in (2013) geliştirdiği Process Makro eklentisindeki model 4’ten faydalanılmıştır.

2.5. Etik İlkeler

Çalışmada kullanılan anketin uygulanması için etik kurul izni (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan 13.06.2024 tarihli 2024-6 sayılı toplantı kararı) ve ölçek kullanım izinleri alınmıştır. Anket uygulama esnasında katılımcılara çalışmaya katılmaya gönüllü olduklarına dair onay istenmiş ve onay vermeyenlere anket uygulanmamıştır. Çalışmanın tüm süreçleri Helsinki Deklarasyonuna uygun olarak yürütülmüştür.

2.6. Ölçme Araçlarının Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediğinin testi için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edildi. Normallik dağılımında çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ arasında olması genel anlamda kabul görmektedir (Tabachnik ve Fidell, 2013).

Tablo 1. Ölçme Araçlarına Ait Güvenilirlik Sonuçları

Ölçme Araçları	Ölçeklerin Alt Boyutları	Cronbach Alpha	Skewness	Kurtosis
Yapısal Güçlendirme Ölçeği	Fırsat	0,716	0,929	-0,526
	Bilgi	0,887		
	Destek	0,891		
	Kaynak	0,835		
	Biçimsel Güç	0,820		
	Biçimsel Olmayan Güç	0,740		
	Genel Güçlendirme	0,883		
Psikolojik Güçlendirme Ölçeği	Anlamlılık	0,824	0,870	-0,226
	Yeterlilik	0,855		
	Özerklik	0,802		
	Etki	0,907		
Algılanan Örgütsel Ses Ölçeği		0,884	-0,117	0,410

Tablo 1 incelendiğinde ölçeklerin normal dağıldığı görülmektedir. Güvenilirliğin testi için de Cronbach Alpha değerinden faydalanılmıştır. Yapısal güçlendirme ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı boyutlar için 0,716 ile 0,891 arasında değişmekte ölçeğin geneli için ise 0,929'dur. Psikolojik güçlendirme ölçeği boyutlarında 0,802 ile 0,907 arasında ve genel olarak da 0,870'tir. Algılanan örgütsel ses ölçeğinde ise Cronbach Alpha katsayısı 0,884 olarak belirlenmiştir. Sonuçlara göre ölçme araçları güvenilir düzeydedir.

Ölçme araçlarının yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapıldı. DFA sonuçları uyum değerleri ve Tablo 2'de sunulmuştur (George ve Mallery, 2019; Karagöz, 2017, Evcı ve Aylar, 2017). Algılanan örgütsel ses ölçeği mükemmel uyum gösterirken, yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme kabul edilebilir düzeydedir. Ölçeklerin madde uyum değerleri incelendiğinde uyum ölçütlerini sağladığı görülmektedir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Ölçütleri	Madde Uyum Değerleri

Ölçütler	Kabul Edilebilir	Mükemmel	YG	PG	AÖS
Ki-kare (CMIN)			305,666*	194,404*	10,623*
DF			104	47	5
CMIN/DF	$X^2/DF \leq 5$	$X^2/DF \leq 3$	2,939	4,136	2,123
GFI	$0,85 \leq GFI < 0,90$	$0,90 \leq GFI$	0,933	0,941	0,992
NFI	$0,90 \leq NFI < 0,95$	$0,95 \leq NFI$	0,938	0,944	0,992
RFI	$0,90 \leq RFI < 0,95$	$0,95 \leq RFI$	0,920	0,921	0,984
IFI	$0,90 \leq IFI < 0,95$	$0,95 \leq IFI$	0,959	0,957	0,996
TLI (NNFI)	$0,90 \leq NNFI < 0,95$	$0,95 \leq NNFI$	0,945	0,939	0,992
CFI	$0,90 \leq CFI < 0,95$	$0,95 \leq CFI$	0,958	0,957	0,996
RMSEA	$0,05 < RMSEA < 0,08$	$0,05 \leq RMSEA$	0,062	0,078	0,047
SRMR	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,049	0,049	0,015

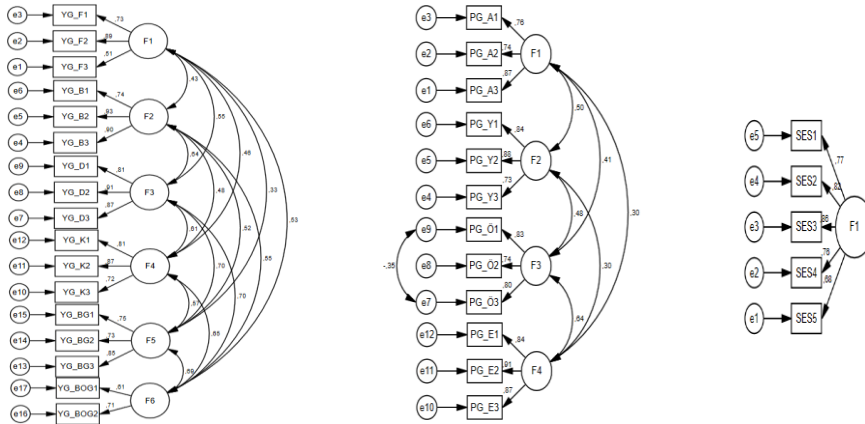
*p=0,000

YG: Yapısal Güçlendirme

PG: Psikolojik Güçlendirme

AÖS: Algılanan Örgütsel Ses

Şekil 2. Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Çıktıları

3. BULGULAR

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Araştırmaya katılanların %64,6'sı kadın, %51,3'ü evli ve $31,4 \pm 8,06$ yaş ortalamasına sahiptir. Eğitim durumu ağırlıklı olarak lisans (%57,7) düzeyindedir.

Tablo 3. Demografik Özellikler (n=511)

	Özellik	Sayı	Yüzde		Özellik	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	330	64,6	Çalışılan Birim	Poliklinik ve Servisler	129	25,2
	Erkek	181	35,4		Acil Servis	168	32,9
Medeni durum	Evli	257	51,3		Ameliyathane ve Yoğun	138	27,0
	Bekâr	254	49,7		Tanı Merkezi	10	2,0
Yaş	18-29	284	55,6		İdari Birimler	10	2,0
	30-39	135	26,4		Diğer Özellikli Birimler	56	11,0
	40-49	78	15,3	Meslek	Hekim	75	14,7

	≥50	14	2,7	Ebe/Hemşire	334	65,4
	Lise	42	8,2	Tekniker/Teknisyen	48	9,4
Eğitim	Önlisans	94	18,4	İdari Personel	50	9,8,1
durumu	Lisans	295	57,7	Diğer	4	0,8
	Lisansüstü	80	15,7			

Yapısal güçlendirme (Ort=56,4, SS=14,3), psikolojik güçlendirme (Ort=46,4, SS=7,3) ve algılanan örgütsel ses (Ort=17,7, SS=4,1) ölçekleri arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analiziyle test edilmiştir (Tablo 4). Yapısal güçlendirme ile psikolojik güçlendirme ($\beta=0,404$, $p<0,01$), yapısal güçlendirme ile algılanan örgütsel ses ($\beta=0,335$, $p<0,01$) ve psikolojik güçlendirme ile algılanan örgütsel ses ($\beta=0,489$, $p<0,01$) arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar H_5 'i doğrulamaktadır.

Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	Ort.	SS	1	2	3
Yapısal Güçlendirme	56,4	14,3	1		
Psikolojik Güçlendirme	46,4	7,3	0,404**	1	
Algılanan Örgütsel Ses	17,7	4,1	0,335**	0,489**	1

****p<0,01**

Bilinçli tedavi seçiminin yeniden hizmet alma niyetine etkisinde memnuniyetin aracı rolünü ölçmek için SPSS Procces makro 4 modeli kullanıldı. Tablo 5'te analiz sonuçları ve Şekil 3'te de sonuçlar görselleştirilmiş şekli bulunmaktadır. Analiz sonuçlarında da görüldüğü üzere hem yapısal güçlendirme ($\beta=0,164$) hem de psikolojik güçlendirme ($\beta=0,183$) algılanan örgütsel sesliliği pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir ($p<0,05$). Bu sonuçlar doğrultusunda H_1 ve H_2 kabul edilmiştir. Sonuçlar yapısal güçlendirmenin psikolojik güçlendirme üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu göstermekte ve H_3 'ü doğrulamaktadır.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

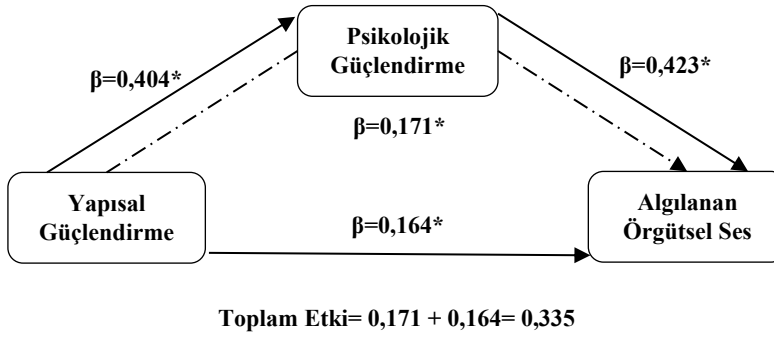
	Psikolojik Güçlendirme				
	B	β	SH	LLCI	ULCI
Yapısal Güçlendirme	0,209*	0,404*	0,021	0,168	0,250
Psikolojik Güçlendirme					
Sabit	34,670*	-	1,219	32,274	37,065
				$R^2=0,163$	$p<0,01$
	Algılanan Örgütsel Seslilik				
	B	β	SH	LLCI	ULCI
Yapısal Güçlendirme	0,47*	0,164*	0,012	0,024	0,071
Psikolojik Güçlendirme	0,235*	0,423*	0,023	0,190	0,281
Sabit	4,1226*	-	1,025	2,111	6,140
				$R^2=0,262$	$p<0,01$

	B	β	SH	LLCI	ULCI
Toplam Etki	0,096*	0,335*	0,012	0,073	0,120
Doğrudan Etki	0,047*	0,164*	0,012	0,024	0,071
Dolaylı Etki	0,049*	0,171*	0,008	0,034	0,067

*p<0,05

Yapısal güçlendirmenin algılanan örgütsel sese etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı rolü ($\beta=0,171$) pozitif yönlü ve anlamlıdır ($p<0,05$). Bu sonuçla H₄' te doğrulanmıştır. Bu etki düzeyi toplam etkiyi pozitif yönlü arttırmaktadır ($\beta=0,335$; $p<0,05$).

Şekil 3. Regresyon Analizi Sonuçlarının Yer Aldığı Model

*p<0,05 Dolaylı Etki ————— Doğrudan Etki

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışan davranışlarının daha esnek bir yapıda olması günümüz koşullarında rekabet avantajı sağlayacak ön koşullardan birisidir. Bunun yolu da çalışanı güçlendirmekten ve kendi kararlarını örgütün kararları ile örtüşecek şekilde baskı ve zorlama olmadan alabilmekten geçmektedir. Sağlık çalışanlarında etkileşim hasta sağlığını etkileyen ve bu açıdan güvenilir ve yeni değerlendirmelere gereksinimi olan bir alandır.

Çalışanlarının seslilik düzeyini artırma çabası çalışanın güçlendirmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını gerektirir. Bu nedenle güçlendirmenin çalışan sesliliğini etkilemesi ve bu etkide psikolojik güçlendirmenin aracı rolünün araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda sağlık çalışanları örnekleminde araştırmanın amacı test edilmiştir.

Yapısal ve psikolojik güçlendirme literatürde farklı sektörlerde ve kısıtlı sayıda çalışmalara konu olmuştur. Özellikle eğitim sektörü örgütsel davranış konularındaki inceleme sıklığı

dikkat çekicidir. Eğitim sektöründe güçlendirmeye en çok ilişkilendirilen çalışma örnekleri arasında örgütsel bağlılık ve vatandaşlık ve örgüte güven gelmektedir (Kahraman ve Çelik, 2020). Güçlendirme sağlık sektöründe en büyük sağlık profesyonel kitle olan hemşireler üzerindeki çok sayıda örnekler görülmektedir. İş doyumu, bağlılık, özdeşleşme, güven, örgüt kültürü, kalite, iş ve örgüt performansı ve personel devri gibi hasta sağlığı üzerinde etkileri olacak konular tartışılmıştır (Er ve Altuntaş, 2014; Serbest ve Yıldırım, 2023). Sağlık çalışanları genelindeki çalışma örnekleri hemşirelere göre nispeten daha sınırlıdır. Bahse konu olan örgütsel davranış konuları burada da karşımıza çıkmaktadır (Uğrak, Erigüç ve Uzuntarla, 2016).

Çalışmanın bulguları sağlık çalışanlarının seslilik algısı ile güçlendirme arasında pozitif yönlü korelasyonu doğrularken, yapısal ve psikolojik güçlendirmenin örgütsel ses algısı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir. Literatürde güçlendirme ile çalışan sesliliğinin nispeten daha az çalışmada geçtiği söylenebilir. Chamberlin, Newton ve LiPine (2018) çalışmamızın bulguları ile benzer şekilde çalışanı güçlendirmenin seslilik üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisini belirlemiştir.

Çalışmamızda psikolojik güçlendirme yapısal güçlendirmenin örgütsel sesliliğe etkisinde aracı rolünü pozitif yönlü destekledi. Yoo (2017), Frazier ve Fainshmidt (2012) ve Wei, Hisrich ve Peng (2020) psikolojik güçlendirme çalışan sesi arasındaki ilişkiyi belirtirken, Wang, Gan ve Wu (2016) de farklı firmalar üzerinde yaptığı çalışmada lider üye etkileşiminin çalışan sesini etkilemesinde psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünün olduğu tespit etmiştir. Benze şekilde Raub ve Robert (2013) de turizm sektörü üzerine yaptığı çalışmalarında psikolojik güçlendirme ve örgütsel seslilik arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Düğer (2020) otel kafe ve restoran işletmelerinde yaptığı çalışmada benzer şekilde lider üye etkileşiminin çalışan sesliliğini etkilediğini ve psikolojik güçlendirmenin düzenleyici rolünün olduğunu belirlemiştir. Farklı sektörlerde yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere çalışmamızla benzer bir şekilde sonuçlar örtüşmektedir.

Güçlendirme, literatürde güçlendirici liderliği de çalışan sesliliği ile ilişkilendirmektedir. Makwetta ve diğerleri (2021) çalışmalarında güçlendirici liderlik ile ses davranışının ilişkili olduğunu belirledi. Seyahat acentesi örnekleminde Elsetouhi ve diğerleri (2018) de çalışmalarında lider davranışının çalışan sesini etkilemesinde güçlendirici liderlik aracılık rolünü destekledi. Genel anlamda güçlendirici liderliğin de tıpkı çalışanın güçlendirilmesi gibi çalışan sesliliğindeki önemini açıklamaktadır.

Çalışmamızın odak noktası çalışanın güçlendirilmesidir. Örgütün süreç içerisindeki başarısını desteklemek ve aynı zamanda bireylerin düşüncelerini ve önerilerini açık bir şekilde ifade edebilmeleri amacıyla çalışanın güçlendirilmesi önemli bir faktördür. Yapısal ve psikolojik güçlendirme ile oluşturulan destekleyici bir ortam örgütsel sesin yükselmesine olanak sağlayacaktır. Sağlık çalışanları etkileşim yoğun ve karmaşık yapısı çalışanların bireysel karar almalarını, esnek olmaları açısından daha özgür hareket etmelerini gerektirmektedir. Bu açıdan sağlık kuruluşları ve yöneticileri, performansın ve

kalitenin artması, etkili bir sağlık hizmeti sunumu için çalışanların sesliliğini güçlendirerek daha yapıcı yönlü davranışları teşvik etme yollarını aktif etmelidir.

Araştırma, ulaşılan örneklem büyüklüğü, kullanılan ölçekler ve boyutları ile çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcılarla sınırlıdır. Örneklemen Türkiye genelindeki sağlık çalışanlarını kapsaması, elde edilen bulguların sağlık profesyonellerinin farklı meslek gruplarına ayrı ayrı genellenmesini kısıtlamaktadır. Gelecek araştırmalarda, çalışan sesliliğinin güçlendirilmesine yönelik farklı meslek grupları özelinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu tür çalışmalar, sesliliğin meslek bazında nasıl değiştiğini anlamaya ve daha hedefe yönelik stratejiler geliştirmeye olanak tanıyabilir.

Sağlık profesyonelleri, mesleklerini büyük bir özveriyle icra ederken çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve seslerini duyurabilmek adına ekstra çaba sarf etmek zorunda kalmaktadır. Çalışan sessizliği, her sektörde önemli bir sorun teşkil etse de sağlık alanında, doğrudan toplum sağlığını etkileyebilmesi nedeniyle daha büyük bir risk taşımaktadır. Bu çalışmanın bulguları, sağlık profesyonellerinin güçlendirilmesinin sesliliklerini artıracaklarını ve bunun sonucunda daha fazla sorumluluk alarak, problemlere daha hızlı çözümler üretebileceklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışan sesliliğinin artırılması daha iyi bir çalışma ortamının oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, sağlık politikacıları ve araştırmacıların, çalışan sessizliğini azaltmaya yönelik politikalar geliştirmesi, sağlık çalışanlarının performansını artırarak kaliteli hizmet sunumuna katkıda bulunacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdulgalimov, D., Kirkham, R., Nicholson, J., Vlachokyriakos, V., Briggs, P., & Olivier, P. (2020). Designing for Employee Voice. *In Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Newcastle University.
- Abel, S. E., & Hand, M. W. (2018, October). Exploring, defining, and illustrating a concept: Structural and psychological empowerment in the workplace. *In Nursing Forum* (Vol. 53, No. 4, pp. 579-584).
- Aggarwal, A., Dhaliwal, R. S., & Nobi, K. (2018). Impact of structural empowerment on organizational commitment: the mediating role of women's psychological empowerment. *Vision*, 22(3), 284-294.

- Albasal, N. A., Eshah, N., Minyaw, H. E., Albashtawy, M., & Alkhalwaldeh, A. (2022, July). Structural and psychological empowerment and organizational commitment among staff nurses in Jordan. *In Nursing Forum* (Vol. 57, No. 4, pp. 624-631).
- Bain, K., Kreps, T. A., Meikle, N. L., & Tenney, E. R. (2021). Amplifying voice in organizations. *Academy of Management Journal*, 64(4), 1288-1312.
- Bal, H. (2001). Bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi.
- Bashshur, M. R., & Oc, B. (2015). When voice matters: A multilevel review of the impact of voice in organizations. *Journal of Management*, 41(5), 1530-1554.
- Budd, J. W. (2014). The future of employee voice. *In Handbook of Research on Employee Voice* (pp. 477-488). Edward Elgar Publishing.
- Chamberlin, M., Newton, D. W., & LePine, J. A. (2018). A meta-analysis of empowerment and voice as transmitters of high-performance managerial practices to job performance. *Journal of Organizational Behavior*, 39(10), 1296-1313.
- Düger, Y. S. (2020). Lider-üye etkileşiminin çalışan sesliliği ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Psikolojik güçlendirmenin düzenleyici rolü. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 1215-1236.
- Dundon, T., Wilkinson, A., Marchington, M., & Ackers, P. (2004). The meanings and purpose of employee voice. *The International Journal of Human Resource Management*, 15(6), 1149-1170.
- Dyne, L. V., Ang, S., & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of management studies*, 40(6), 1359-1392.
- Elsetouhi, A. M., Hammad, A. A., Nagm, A. E. A., & Elbaz, A. M. (2018). Perceived leader behavioral integrity and employee voice in SMEs travel agents: The mediating role of empowering leader behaviors. *Tourism Management*, 65, 100-115.
- Er, F., & Altuntaş, S. (2014). Hemşirelikte personel güçlendirme. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(1), 155-160.
- Er, F., & Altuntaş, S. (2014). Hemşirelikte personel güçlendirme. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(1), 155-160.
- Evcı, N. & Aylar, F. (2017). Derleme: Ölçek geliştirme çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, 10:389-412
- Frazier, M. L., & Fainshmidt, S. (2012). Voice climate, work outcomes, and the mediating role of psychological empowerment: A multilevel examination. *Group & Organization Management*, 37(6), 691-715.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.
- Gorden, W. I. (1988). Range of employee voice. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 1, 283-299.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. NewYork, NY: Guilford Press.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press.
- Ibrahim, I. A. (2023). Influences of structural empowerment and demographic factors on nurses' psychological empowerment. *Journal of Nursing Management*, 2023(1), 8827968.
- Islam, G., & Zyphur, M. J. (2005). Power, voice, and hierarchy: Exploring the antecedents of speaking up in groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 9(2), 93.

- Jafari, F., Salari, N., Hosseini-Far, A., Abdi, A., & Ezatizadeh, N. (2021). Predicting positive organizational behavior based on structural and psychological empowerment among nurses. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 19, 1-9.
- Kahraman, Ü., & Çelik, O. T. (2020). Öğretmen Güçlendirme Üzerine Yapılan Araştırmalara Yönelik Tematik Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 151-177.
- Karagöz, Y. (2014). *SPSS 21.1 uygulamalı biyoistatistik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y., & Bardakçı, S. (2020). *Bilimsel araştırmalarda kullanılan ölçme araçları ve ölçek geliştirme*. Ankara: Nobel akademik yayıncılık.
- Knol, J., & Van Linge, R. (2009). Innovative behaviour: The effect of structural and psychological empowerment on nurses. *Journal of advanced nursing*, 65(2), 359-370.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J., Shamian, J., & Wilk, P. (2001). Impact of structural and psychological empowerment on job strain in nursing work settings: Expanding Kanter's model. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 31(5), 260-272.
- Makwetta, J. J., Deli, Y., Sarpong, F. A., Sekei, V. S., Khan, K. Z., & Meena, M. E. (2021). Effects of empowering leadership on employee voice behavior: The mediating role of psychological empowerment. *Sciences*, 10(4), 125-133.
- Monje-Amor, A., Xanthopoulou, D., Calvo, N., & Vázquez, J. P. A. (2021). Structural empowerment, psychological empowerment, and work engagement: A cross-country study. *European Management Journal*, 39(6), 779-789.
- Morrison E.W. & Milliken F.J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *The Academy of Management Review*, 25 (4): 706-725.
- Morrison, E. W. (2014). Employee Voice and Silence. *Annual Review of Organizational Psychology & Organizational Behavior*, 1(1), 173-197.
- Nechanska, E., Hughes, E., & Dundon, T. (2020). Towards an integration of employee voice and silence. *Human Resource Management Review*, 30(1), 100674.
- Purcell, J. (2013). *Employee voice and engagement*. In *Employee engagement in theory and practice* (pp. 236-249). Routledge.
- Pourghafari, S., Manzari Tavakoli, A., Salajeghe, S., & Dehghani Soltani, M. (2023). The Effect of Organizational Culture on Employees' Voice Through the Mediation of Employee Empowerment. *Management Studies in Development and Evolution*, 32(108), 223-273.
- Raub, S., & Robert, C. (2013). Empowerment, organizational commitment, and voice behavior in the hospitality industry: Evidence from a multinational sample. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(2), 136-148.
- Ruck, K., Welch, M., & Menara, B. (2017). Employee voice: an antecedent to organisational engagement?. *Public Relations Review*, 43(5), 904-914.
- Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2024). *T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı*, 2022. Ankara. Erişim adresi: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/48054/0/siy202205042024pdf.pdf>
- Serbest Ş, Yıldırım A. (2023). Türkiye’de personel güçlendirme konusunda hemşirelik ve işletme alanında yapılmış lisansüstü tezlerin retrospektif analizi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 10(1):134-142.
- Spreitzer, G. M., & Doneson, D. (2005). Musings on the past and future of employee empowerment. *Handbook of organizational development*, 4, 5-10.

- Stewart, J. G., McNulty, R., Griffin, M. T. Q., & Fitzpatrick, J. J. (2010). Psychological empowerment and structural empowerment among nurse practitioners. *Journal of the American Academy of nurse practitioners*, 22(1), 27-34.
- Sürgevil, O., Tolay, E., & Topoyan, M. (2013). Yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri. *Journal of Yasar University*, 8(31), 5371-5391.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Ed.) Boston, Pearson.
- Tolay, E., Sürgevil, O., & Topoyan, M. (2012). Akademik çalışma ortamında yapısal ve psikolojik güçlendirmenin duygusal bağlılık ve iş doyumu üzerindeki etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 449-465.
- Uğrak, U., Erigüç, G., & Uzuntarla, Y. (2016). Personel güçlendirme ve sağlık sektörü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 69-84.
- Van Buren, H. J., & Greenwood, M. (2008). Enhancing employee voice: Are voluntary employer-employee partnerships enough?. *Journal of Business Ethics*, 81, 209-221.
- Wagner, J. I., Cummings, G., Smith, D. L., Olson, J., Anderson, L., & Warren, S. (2010). The relationship between structural empowerment and psychological empowerment for nurses: a systematic review. *Journal of nursing management*, 18(4), 448-462.
- Wang, D., Gan, C., & Wu, C. (2016). LMX and employee voice: A moderated mediation model of psychological empowerment and role clarity. *Personnel Review*, 45(3), 605-615.
- Wei, X., Hisrich, R. D., & Peng, X. (2020). Chinese employees' psychological empowerment and voice behavior: Organizational justice as a moderator. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 48(6), 1-12.
- Wilkinson, A., & Fay, C. (2011). New times for employee voice?. *Human Resource Management*, 50(1), 65-74.
- Wilkinson, A., Gollan, P. J., Kalfa, S., & Xu, Y. (2018). Voices unheard: employee voice in the new century. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(5), 711-724.
- Yoo, J. (2017). Customer power and frontline employee voice behavior: Mediating roles of psychological empowerment. *European Journal of Marketing*, 51(1), 238-256.
- Zhang, X., Ye, H. & Li, Y. (2018). Kayıtlı hemşireler arasında yapısal güçlendirme, psikolojik güçlendirme ve duygusal tükenmenin korelasyonları: Bir meta-analiz. *Uygulamalı Hemşirelik Araştırması*, 42, 9-16.

Hannah Arendt’de Radikal Kötülük

Nilüfer Uurlu Ünalı¹

ÖZET

Hannah Arendt geçtiğimiz yüzyılın en önemli filozoflarından biridir. Arendt’in kötülük meselesini derinlemesine düşünmesinin ve işleminin nedenleri arasında yaşadığı soykırım deneyiminin büyük katkısı olduğunu düşünmek makuldür, ancak diğer neden Batı düşüncesinin bugüne kadar kötülüğe ilişkin getirdiği açıklamaların ve anlama denemelerinin yetersiz kalmasıdır. Kötülük anlamaya karşı direnir fakat anlamazsak direnemeyiz. Arendt, yirminci yüzyılın en büyük kötülüklerinden birini üreten Nazilerin oluşturdukları toplama kamplarının, radikal kötülüğü değiştirmek suretiyle yeniden icat ettiğini düşünür. Bu kamplarda önce insanların tüzel kişilikleri ortadan kaldırılır, sonra ahlaki vicdanları ve son olarak kendilikleri yani “otomatlar” gibi davranmalarını engelleyecek olan “yeni bir şey başlatma güçleri” yok edilir; böylece insanın, maruz kaldığı kötülüklerden “insan” sıfatını koruyarak çıkmasını sağlayacak olan “ahlaki sorumluluk” yok edilir. Bu makalede Arendt’in söz konusu süreci hazırlayan etkenlere ilişkin yapmış olduğu derin analizlere yer verilecek ve onların geleneksel felsefe ile örtüştüğü ancak daha ziyade ayrıldığı noktalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Radikal Kötülük, İnsanın Gereksizliği.

Radical Evil in Hannah Arendt

ABSTRACT

Hannah Arendt is one of the most important philosophers of the last century. It is reasonable to think that Arendt's experience of genocide is one of the reasons why she has thought and worked deeply on the issue of evil, but the other reason is that the explanations and attempts to understand evil offered by Western thought to date have been insufficient. Evil resists understanding, but we cannot resist if we do not understand. Arendt thinks that the concentration camps created by the Nazis, which produced one of the greatest evils of the twentieth century, reinvented radical evil by changing it. In these camps, people's legal personality is first eliminated, then their moral conscience, and finally their self, that is, their “power to initiate something new” that would prevent them from acting like ‘automatons’; thus, the “moral responsibility” that would enable human beings to emerge from the evils they are subjected to by preserving their “human” status is destroyed. In this article, Arendt's in-depth analysis of the factors that prepared the process in question will be presented and the points where they overlap with traditional philosophy will be emphasized, but rather where they diverge.

Keywords: Philosophy of Religion, Radical Evil, The Unnecessity of Human.

¹ İletişim Yazarı: niluferurluunalı@gmail.com, Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi ABD, ORCID: 0000-0002-8123-6706.

(Makale Gönderim Tarihi: 07.10.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1562807](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1562807)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Hannah Arendt geçtiğimiz yüzyılın en büyük kötülüklerinden birine, Nazilerin Yahudilere, Lehlere ve Çingenelere uyguladığı soykırıma maruz kalmış bir düşünürdür. Arendt'in insanın en kadim sorularından olan “kötülük meselesi” ile ilgisi bu tecrübesinin bir sonucu olarak okunabilir. Soykırım, görüp geçilemeyecek bir kötülüktür ve bir düşünür olarak onun düşünme sürecini son derece etkilemiştir. Kötülük problemi ile ilgili tek kitabı, bir gazete için hazırladığı rapor mahiyetindeki *Kötülüğün Sıradanlığı* ise de Arendt'in tüm çalışmalarının art alanında bir silüet olarak bu mesele durur. Arendt konu ile ilgili iki kavram ortaya atar: “Radikal Kötülük” ve “Kötülüğün Sıradanlığı”. Radikal kötülük kavramı Batı düşünce geleneğinde zaten mevcut olan bir kavramdır, ancak Arendt geleneğin kavrama yüklediği anlamı eleştirir, zira bugüne kadar felsefi gelenek “radikal” kelimesini insan doğasının bir parçası olarak, derinlerde bulunan bir kötülük türü olarak anlatır. Bu yaklaşım, Hristiyanlığın “düşmüş” insan anlayışından kaynaklanır. Diğer yandan modern dönemlerin en önemli filozoflarından olan Kant da aynı kavramı kullanır, ancak kavramın Kant'taki anlamı değişir, ona göre insan doğası gereği kötü değildir, kötülük “yalnızca sapkın bir kötü niyetin” tezahürüdür. Alain Badiou, “radikal kötülük” tanımlamasının her ne kadar Kant'a dayandırılrsa da bunun “Nazilerin Avrupa'daki Yahudileri imha edişleri” örneği ile temellendirildiğini söyler. Radikal kötü tanımlamasının, Nazilerin katliamları üzerinden verilen tek örnek oluşu bunun tekrar edilmesinin, taklit edilmesinin ne pahasına olursa olsun önüne geçilmesi gerektiğini işaret etmesi açısından son derece önemlidir. “Nazilerin” der Badiou, “Yahudileri imha edişi, zamanımız için, saf haliyle ‘kötünün benzersiz, rakipsiz -ve bu anlamda aşkın ya da dile getirilemez- ölçüsünü sunduğu için radikal kötülüktür” (Badiou, 2013).

Diğer yandan Baumann Holocaust'ı “omuz silkip geçilecek” bir şey haline dönüştürmenin iki yolundan birinin, Holocaust'un Yahudilerin başına gelmiş bir şey, Yahudi tarihine ait bir olay olarak sunmak olduğunu söyler. Bu, Bauman'a göre, Holocaust'un benzeri olmadığı için karakteristik olmadığını ima eder ve onu sosyolojik olarak önemsiz bir şeye indirger. Bu düşüncenin sonucu Holocaust'u “hiçbir şeyle kıyaslanamayan, kendi içinde benzersiz bir fenomen olan Avrupa Hristiyan antisemitizminin doruğa çıktığı nokta olarak sunmaktır” (Bauman, 1997). Böylece soykırım belli bir tarihe ve ulusa karşı işlenmiş bir gerçeklik olarak özelleştirilerek, onun modern dünyanın ürettiği gerçekliğin parçası olduğu düşüncesinin üzeri örtülür. Arendt ise hayatının büyük bölümünü ve yazılarının hemen hepsini yirminci yüzyılın ürettiği gerçekliğe adar ve onun yıkıcı güçlerini anlamaya çalışır. Onun konu ettiği meselelerin büyük çoğunluğu sosyal bilimlerde var olan ve genel olarak kabul görmüş araştırma yöntemlerinin ve kavramlarının çerçevesini aşar. Olaylar o kadar zordur ki tüm referans çerçevesini “patlatır”, insanın sosyal ve bireysel davranışlarıyla ilgili açıklama kategorilerine meydan okuyacak biçimde eşi benzeri görülmemiştir ve geleneğin tüm anlama/anlamlandırma çabalarını ötesinde anlaşılmalıdır (Dietz, 2006). Bu nedenle Arendt'in kötülük meselesine dair düşüncelerini geleneksel kötülük problemi için oluşturulmuş kavramsal çerçeveye oturtmak zor görünür.

Hannah Arendt’in kötülüğe ilişkin tezleri iki ayrı dönemde incelenir, zira düşünsel seyrinin erken dönemlerinde Kant’ın isim babası olduğu, ancak Kant’ın düşüncelerinin etkileri yanında ondan belirgin bir kopuşu içeren “radikal kötülük” tezini savunur. İkinci dönemde Arendt, “kötülüğün sıradanlığı” tezi ile büyük tartışmaların odağına oturur. “Kötülüğün sıradanlığı” tezi birçok tartışmaya konu olmuş, kuvvetli tepkiler almış bir görüş olmasına karşılık -böyledir çünkü bildiğimiz kötülük ve kötü tanımlarını derinden sarsar- “radikal kötülük” tezi çok az tartışılmıştır. Halbuki kanaatimizce bu tez de son derece önemli içerimlere ve ufkumuzu genişletecek yeniliklere sahiptir. Arendt’in kötülüğe ilişkin düşüncelerinde ilk göze çarpan, onun modern zamanlarda yaşanan kötülüklerin doğasının ve onlara getirilen açıklamaların işlevsiz kaldığını söyleyen geçmişle radikal bir kopuşu dillendiren yaklaşımıdır. Bilindiği üzere kötülük geleneksel olarak doğal, ahlaki ve metafizik kötülükler olarak tasnif edilir. Bu bağlamda insan iradesini ve kastını yansıtan ahlaki kötülükler bağlamında değerlendirilebilecek (Bozbuğa, 2022) olan Arendt’in görüşleri diğer yandan totalitarizmle birlikte gelenekle kuvvetli kopuşu ifade eden bir durumun var olduğunu iddia eder. Ona göre yirminci yüzyılda yaşananları kavramak için geçmişin ahlaki ve felsefi önerileri artık işimize yaramamaktadır. Bu çalışma Arendt’in bu iddiasının temel dayanaklarını ortaya koymaya çalışarak onun haklı olup olmadığını, şayet haklı ise modern zamanların ürettiği kötülüğün geleneksel olanla ayrıştığı ve yeni kavramlaştırmaları gerektirdiği yönlerini görmeye odaklanacaktır.

Arendt’in geleneksel kötülük meselesinden kopuşunu işaret eden noktaların başında kötülüğün mutlak iyi, mutlak bilgi sahibi ve mutlak kudret sahibi bir Tanrı ile ilişkisi bağlamında tartışılması gelir, zira ateizmin en önemli iddialarından biri bu sıfatlara sahip bir Tanrı ile kötülüğün varlığının açıklanamayacağı yönündedir. Buna karşılık teist geleneğin yüzyıllar içinde oluşmuş büyük teodise külliyatı, Tanrı ile kötülük arasındaki ilişkiyi açıklama gayretinin örnekleri ile doludur. Halbuki Arendt, konuyu tamamen seküler bir zeminde ve yalnızca insanla ilişkisi üzerinden tartışır. Bütün mesele insanın eylemlerinin ortaya çıkardığı ahlaki kötülüğün mahiyetinin araştırılması ve insanın eylemlerinin sorumluluğunu taşıması noktasında anlaşılmaya çalışılır. Ancak onun kötülükle ilgili bireyi işaret eden düşünceleri her ne kadar kategorik olarak bizi ahlaki kötülük olarak tanımlamaya zorlasa da aşağıda göreceğimiz gibi totaliter ilişki biçiminin nihai olarak bireylerin sebep olduklarından çok daha büyük kötülükleri ürettiğine ilişkin vurgusu ve iddiası onu farklı bir kategorik zeminde düşünmeyi gerektirmektedir.

Çalışmamızda temel olarak Hannah Arendt’in en önemli çalışmalarından biri olan *Totalitarizmin Kaynakları* adlı eserinden yararlandık, zira “radikal kötülük” kavramı büyük oranda söz konusu çalışmada işlenmekte ve derinleştirilmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere, Arendt’in hemen hemen bütün çalışmaları kötülük meselesine bir biçimde dokunur. O nedenle *Kötülüğün Sıradanlığı*, *Sorumluluk ve Yargı* gibi yine meseleyle doğrudan ilgili çalışmaları kaynaklarımız arasında yer aldı. Bunun dışında ikincil literatür “kötülüğün sıradanlığı” üzerine yoğunlaşmış olsa da özellikle Bernstein ve

Fatmagül Berktaş'ın çalışmalarını zikretmek önemlidir. Bu çalışma bir tez çalışması olmadığı için konuyla ilgili bütün literatürü burada serdetmenin gerekli olmadığını düşünüyoruz. Makalemiz alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Arendt'in "insanın varoluşuna saldırı", "kötülüğün anlaşılmazlığı", "insanı insan olarak gereksiz kılmak gibi" radikal kötülük bağlamında öne sürdüğü kavramların içeriklerine ve nasıl imkân alanına girdiğine odaklanmıştır. Konu hakkında Türkçede kıymetli çalışmalar bulunmaktadır, ancak bunların sonuç odaklı olduğu gözlenmektedir, halbuki bizim amacımız Arendt'in daha önce bilmediğimiz "yeni bir kötülük türüyle" karşılaştığımız iddiasını nasıl temellendirdiğini göstermektir. Elbette geçtiğimiz yüzyılın tek soykırımı Nazilerin uyguladığı soykırım değildir, Bosna'da Afrika'da yeni soykırımlar yaşandığı gibi halihazırda devam etmekte olan Gazze soykırımını da bu listeye eklemek gerekir. Arendt'in düşünceleri, geleneksel felsefenin uğramadan geçemediği kötülük meselesine modern dönemlerin paradigması açısından bakmış ve onu anlaşılmazlığı içinde anlaşılır kılmaya odaklanmıştır. Bu, bizlerin de karşılaştığımız bu büyük ve can yıkıcı kötülükleri anlamamıza, oradan adım adım ilerlememize ve nihayetinde onlarla baş etmemize imkân verecek bir kuramsal çerçeveyi oluşturmamıza yardımcı olacaktır diye umuyoruz.

1. Radikal Kötülük

Arendt birçok kitabında, insanlık tarihi boyunca peşine düşülen sorularla boğuşur: insanın kötülük yapmasının nedeni nedir, iyiliği seçmesini sağlayan nedir? Neden aynı eğitimi almış, aynı ailede yetişmiş ve aynı toplumsal çevreden gelmiş kişilerden biri "iyi"yi tercih ederken diğeri etmez? İyiliği ve kötülüğü insanda temellendireceğimiz yeti hangisidir? Alışılmış olan -gelenek, adet, örf- yerle bir olduğunda, tüm standartlar yıkıldığında bizdeki yargı yetimize ne olur? Arendt, insani yargı yetisinin "gizemli" kalmış analizinin tüm bu soruların cevaplarını bulmamızı sağlayacağını düşünür. Zira duygulara ya da kişisel çıkarlara kapılmadan, rasyonel bir şekilde yargılamayı mümkün kılan, aynı zamanda kendiliğinden işlevsel, yani tikel olayları kapsayan standartlara ve kurallara bağlı olmayan, ilkelerini yargılama yetisinin kendisi sayesinde edinen bir yetinin insanda bulunduğunu bildiğimizde, kendimize bir zemin bulma umudu taşıyabiliriz (Arendt, 2019).

Bu bağlamda Arendt, *Zihnin Yaşamı* adlı çalışmasında insan zihninin üç yetisinden söz eder: Düşünme, isteme/irade ve muhakeme/yargı. Bunlar birbirinden bağımsız üç ayrı yetidir. Bunlar arasında muhakeme/yargı, duyu deneyiminden gelen tikel genel ile birleştirme faaliyeti olarak tanımlanır. Muhakeme kendiliğindendir, güzeli-çirkini, iyi ve kötüyü ayırdığımız yetidir. Bu sayede yaşamın yaşanabilir olduğunu kavrar, kötülüğün farkına varır, yadsınız (Arendt, 2018). Hukuktan ve ahlaktan bağımsız olan yargı yetisi kendiliğindendir ve her farklı durumda ve olayda bu yeti, her edimi ve her niyeti yeni baştan ve kendiliğinden yargılar (Arendt, 2019).

Yargılama isteğimiz yani "bu kötü" ya da "bu iyidir" diyebiliyor oluşumuz, nihayetinde özgür bir faile duyulan inancımızla ilgilidir. Farklı şartlarda ve zamanlarda yaşıyor

oluşumuz yahut kötülüğün faili yahut kurbanı olmayışımız, yargılama yetimizi ve hakkımızı elimizden almaz. Yargılama yetisine itiraz, Arendt’in dediği gibi aslında şu anlama gelir: Bütün insanlar birbirine benziyor, yani “benim yerimde olan herkes aynı şeyi yapardı”; hepimiz aynı ölçüde kötüyüz. O nedenle, Arendt’e göre, tarihsel eğilimlere, diyalektik açıklamalara, bütün bunların insanların dahil olmadan gerçekleştiğini söyleyen “gizemli zorunluluğa” havale etmeden, failin işlediği kötülüklerin sorumluluğunu almasını beklemek ve buna bir mazeret bulmasını, kendini ve bizi kandırmaya çalışmasını engellemek yapmamız gereken ilk iştir (2019). Arendt’in sorumluluk duygusuna yönelik bu vurgusu bütün düşünsel serüveni boyunca ona eşlik edecektir.

Hepimizin ahlaki yasaların kaynağı ister ilahi olsun ya da akli, içimizde bize neyin iyi neyin kötü olduğunu söyleyen ve ülke yasalarına ve diğer insanların düşüncelerine bağlı olmayan bir ses olduğuna inandığımızdan söz eder Arendt. Nitekim Kant da erdemli bir davranış gördüğünde insan aklının “iyi”yi ve “kötü”yü tanıyabileceğini iddia eder. Kant’ın kategorik imperatifi, yalnızca filozofların, düşünürlerin değil tüm insanların erişimine açıktır (Kant, 2009)² ve hepimizi hem mutlu hem sorumlu kılan bir şeyden söz eder. Arendt düşüncelerini temellendirmek için Kant’tan şu pasajı alıntılar:

İşte böylece, sıradan insan aklının ahlak bilgisinin ilkesine kadar ulaştık... ona (sıradan insan aklına) hiç de yeni bir şey öğretmeden, yalnızca, Sokrates gibi, kendi ilkesine dikkati çekince, sıradan insan aklının, bu pusula elinde, karşılaştığı bütün durumlarda neyin iyi, neyin kötü, ödevine uygun ya da ödevine aykırı olduğunu nasıl ayırtmasını bildiğini, dolayısıyla dürüst ve iyi, hatta bilge ve erdemli olmak için hiçbir bilime ve felsefeye gereksinim olmadığını burada göstermek kolay olur. Her insanın yapmak, dolayısıyla bilmekle yükümlü olduğu şeyin bilgisinin, her insanın -en sıradan insanın bile-işi olduğu pekâlâ önceden kabul edilebilir (Kant, 2009).

En sıradan insana bile açık olan bu bilgi, Kant’a göre, hiç şüphesiz “insan zihninin rasyonel yapısında” içkindir. Ahlaki bilgi yani doğrunun ve yanlışın bilgisi tabii olabilir, ancak ahlaki davranış Kant’a göre tabii değildir, zira insan aklını kullanmayabilir, kalbini dinlemeyebilir yahut eğilimlerine uyabilir. Kant, bu durumu “radikal kötülük” olarak tanımlar. Arendt’e göre Kant, insanın kötüyü kötü olduğu için isteyebileceğine inanmaz; ona göre tüm ihlaller, kişiyi geçerliliğini tanıdığı bir yasadan sapmaya sevk eden istisnalardır; hırsız bu sebeple mülkiyet yasalarını tanır, hatta bu yasalarla korunmayı ister, ama kendi lehine bir istisna yapıp yasaları ihlal eder (Arendt 2019) “İşte bu yüzden sadece sıradan insanlarla ilgileniyoruz. (...) ahlak dediğimiz şey gerçekten varsa, kesinlikle böyle sıradan insanlar ve sıradan hadiselerle alakalıdır” (2019) diyecektir Arendt.³

² “(...) Çünkü ahlaklılık, sırf akıl sahibi varlıklar olarak bizler için yasa görevi gördüğünden, bütün akıl sahibi varlıklar için de geçerli olmalıdır ve ahlaklılığı sadece özgürlüğün özelliğinden türetmek gerektiğinden, özgürlüğü de bütün akıl sahibi varlıkların istemesinin özelliği olarak kanıtlamak gerekmektedir.”

³ Yargı yetisi üzerinde daha derinden durmak gerekiyor. Ancak bunu Kant’a uzanmadan yapmak mümkün değil, Arendt’in Kant’la farkları olmasına rağmen zeminde Kant’ın yaklaşımı durur. Diğer yandan *Zihnin Yaşamı* adlı çalışmasının Yargı yetisini inceleyeceği üçüncü bölümüne başladıktan -başlığını yazdıktan- hemen sonra vefat etmiş olması da bu konudaki bir çalışmanın, düşündürün eserlerinde dağınık halde bulunan düşüncelerinin toparlanmasını gerektirir. Böylesi bir çalışma bu makalenin sınırlarını aşacaktır. O nedenle kötülüğün görünümüne odaklanmayı ve onları incelemeyi uygun buluyoruz.

Arendt, “en sıradan insanın” insan olmaklığı bakımından, sahip olduğu iyi ve kötüyü ayırma, eyleme niyet etme ve niyetlendiği ahlaki eylemi gerçekleştirme ve nihayetinde eylemin sorumluluğunu alma konusunda sorumlu tutulabilir varlıklar olduğunu söyleyen yaklaşımıyla Kant ile örtüşür. Ancak Arendt’in kullandığı “radikal kötülük” kavramının Kant’ın kullandığı anlamla örtüşmeyen birçok farklı yönleri bulunmaktadır. Hatta yalnızca bireye sorumluluk veren söz konusu yaklaşımda örtüştüklerini söylemek mümkündür. Arendt’in kullandığı anlamda kavramın ilk özelliği “anlaşılmaz” oluşudur.

1.1. Kötülüğün Anlaşılmazlığı

Arendt, *Totalitarizm Kaynakları* adlı çalışmasında, totalitarizmin insanların kötülüğü yapmalarına ve içselleştirmelerine nasıl ortam oluşturduğunu ve dayandığı noktaları ortaya koymaya çalışır. Bu, bir yandan emperyalizmin ortaya koyduğu katliamların, diğer yandan ırka ya da ideolojiye dayanan kötülüklerin anlaşılmasını sağlamaya yönelik oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Böylece hem emperyalizmin tarihi hem antisemitizmin tarihi ve Nazilerin Yahudilere, Lehlerle ve Çingenelere uyguladıkları soykırım Arendt’in sorgulama sahası içine dahil olur. Arendt’in totalitarizm üzerine çalışmaları, bireylerin ve hatta tüm bir bireyler topluluğunun devamından tamamen sorumlu olmadığı bu sistemlerde kötülüğün doğasına odaklanır. Her birey ve liderler ortaya çıkan cürümlerin bir kısmından sorumludur, ancak tüm yapının kötülüğü parçaların toplamının ürettiği kötülükten daha büyüktür. Bu tür kötülüğü gizemli ve anlaşılmaz kılan bir yönüyle budur (Chignell, 2023). Bu, sözü edilen yeni kötülük türünün Arendt’in geleneksel olarak ahlaki kötülük olarak tanımlanan ve insan iradesinde temellenen kötülükten farklı bir boyutuna işaret eder, zira bireyin eyleminin sonuçlarını aşan bir kötülük söz konusudur ve bu durumda ahlaki fiille orantılı biçimde sorumlu tutulabilecek ahlaki fail ortada kalmaz. Bu eylemlerin Arendt’e göre “cezalandırılmıyor” oluşunun bir sebebi budur.

Totalitarizm yeni olarak ortaya koyduğu ikinci husus her şeyin mümkün olduğunu söyleyen, gerçeklikle bağlantısı koparılmış yapısıdır. Gerçek hayattaki sınırları yok sayan her şeyin olanaklı olduğuna ilişkin bu inanç, kötülüğün aklın sınırlarını aşan, anlamayı olanaksız kılan boyutlara ulaşmasının da imkân koşuludur; şayet her şey mümkünse kötülüğün de “insanların ne cezalandırabileceği ne de affedebileceği” boyutunu keşfetmek olanaklı hale gelir. İmkânsız mümkün kılındığında, geleneksel felsefi kavramlaştırmanın kişisel çıkarla, hırsla, açgözlülükle, hınçla, iktidar arzusuyla ve korkaklıkla açıkladığı kötülük anlaşılmaz hale gelecektir. Bu yüzden “öfkenin ölç alamayacağı, aşkın katlanamayacağı, dostluğun affedemeyeceği, cezalandırılmayacak, affedilemeyecek mutlak bir kötülük” ortaya çıkar. Nihai anlamda insanın bildiği en büyük kötülük, başka bir insanı katletmektir. Ancak bu kötülük bile yaşam ve ölüm gibi bildiğimiz, aşına olduğumuz bir dünyadan hareket eder. Katil kurbanını bir varlık olarak tanıır: “Bir yaşamı imha eder ama varoluşun kendisini imha etmez.” Halbuki Arendt, Nazilerin toplama

kamplarında gecenin kör karanlığında yaptıkları operasyonlarla/katliamlarla insanlara “hiç yaşamamışlar gibi muamele” ettiklerinden söz eder. Sanki hiç var olmamışlar gibi (Arendt 2021a) ya da Levi'nin dediği gibi “yaşayan cesetler” gibi (Akt. Berktaş, 2016). Böylece Arendt'in geleneksel kötülük tanımıyla kopuşu dillendiren ikinci argümanına ulaşırız: Bu, radikal kötülük mutlak ve insanların varlığına değil varoluşuna kasteder ve aşına olmadığı bir alanda cereyan eder, bu nedenle anlaşılabilir dolayısıyla mücadele edilemez kalır.

Ölüm fabrikalarındaki ya da unutmama hücrelerindeki kurbanların, cellatlarının gözünde artık ‘insan’ olmamaları gibi, bu tamamen yeni suçlu türü, beşerî günahkarlıkla ilgili dayanışmanın sergileyebileceği sınırların dışında kalır (Arendt, 2021a).

Böylece “radikal kötülük” kavramı, Arendt tarafından “önceden görüp bilmediğimiz yeni bir kötülüğün” ortaya çıkışını anlatmak için kullanılır. Almanların Yahudileri, Çingeneleri ve Lehleri öldürmek için kurduğu ölüm kamplarında, ölmenin ve yaşamının dışında bir oluş vardır, öyle ki ne tahayyül edilebilir ne de bütün bütün kavranabilir, kurbanlar “sanki hiç doğmamış gibidirler” (2021a). Gerçi kötülük mantıksal olarak açıklanamaz olmak anlamında anlaşılabilir zaten, ancak dünyanın aynı zamanda en bilindik şeyidir. Radikal kötülük, bizi hem kendi gerçekliğiyle baş başa bırakmakta hem de bildiğimiz hiçbir kötülükle bağdaştıramadığımız için anlayış sınırlarımızın daima dışında kalmaktadır (2021a).

Radikal kötülüğü, Arendt her şeyden önce şöyle tanımlar: “insanları insanlar olarak gereksiz kılmak”. Arendt'in radikal kötülükle ne demek istediğini kavramak için “insanları insanlar olarak gereksiz kılmaktan” ne kastettiğini anlamak gerekir. Burası Arendt'in Kant'tan uzaklaştığı yerdir zira radikal kötülüğün bencillikten kaynaklanan bir ahlaksızlıkla ya da Kant'ın “öz-sevgi” dediği şeyle bir alakası yoktur. Dahası insanı bir amaç için araç olarak kullanmak ve onurlarını reddetmek anlamına da gelmez, zira böyle bir çaba hala onları insan olarak, özlerine dokunmadan bırakmak demektir. Dolayısıyla radikal kötülük kavramı Arendt için, Kant'ın tersine, yalnızca rasyonel ilkeleri ihlal etmek manasında kullanılmaz, daha ziyade ahlaki rasyonaliteyi tamamen reddetmek ya da onu aşmak çabasını ifade etmek anlamına gelir. Kant'a göre çaldığımızda ya da yalan söylediğimizde başkalarına hak ettikleri saygıyı göstermemiş oluruz yahut yasayı – çalmayacaksın, öldürmeyeceksin vs- bilir ve ihlal ederiz. Kant bu tür seçimlerimizin “radikal kötülüğe” olan eğilimimizden kaynaklandığını söylese de Arendt için mesele tamamen farklıdır: “başka bir kişinin veya grubun herhangi bir ahlaki duruşa sahip olduğunu kabul etmeyi kasıtlı olarak reddetmeyi” içerir. Öyle ki bu ahlaki duruş bizi aşağılanmaktan, yok olmaktan, çürümekten kurtarır. Sonuç olarak radikal kötülük ahlaki aklın evrensel kapsamını ve dolaylı olarak varlığını reddeder, yani aklı büsbütün reddeden eylemlerde bulunur, bunun makul bir sebebi olmadığı için sadece irrasyonel olmak manasında anlaşılabilir değildir aynı zamanda anti-rasyondur ve bu durum onu anlaşılabilir ve açıklanamaz kılan şeydir (Chignell, 2023).

Arendt'in sözünü ettiği radikal kötülük, hepimizin aşına olduğu ölümün ve yaşamın sınırları içinde kalan kötülöklere benzemez. Bu tanımlama insanların "varoluşlarına" yönelik bir saldırıyı dillendirir ve bunun yolu insanın öngörülemezliğini ve kendiliğini ortadan kaldırmaktır. Bütün bunların sebebi ise, son tahlilde, insanın her şeye gücünün yettiğı yanılığısıdır. Halbuki şayet bireysel olarak tek bir kişi her şeye kadir olsaydı o zaman birlikte yaşamının gereğı kalmazdı. Bireysel olarak bir kişinin her şeye kadir olması diğeri insanları gereksiz kılması manasına gelir (Bernstein, 2000). Hepimizin parçası olduğu bu dünyanın anlaşılabilirliğı içinde iyi ve kötüyü tanımlarız. Ama bu dünyada hem kötüler hem de iyiler aynı ahlaki düzlemde durarak iyi ve kötü tanımlanır, hırsız yaptığı şeyin kötü olduğunu yapmaya devam ettiği halde bilir. Arendt'in anlattığı radikal kötülük ise bütün bu iyi-kötü tanımlarını paylaştığımız dünyanın reddedilmesidir. Ne kötülük ne iyilik ne de iyiler ve kötüler bildik anlamları taşımazlar.

Arendt, "anlaşılmaz" olanı anlamak/kavramak için öncelikle sarsıcı, çirkin ve benzeri görölmemiş gerçekleri indirgeyici klişelerle anlatmaya direnmemiz gerektiğini belirtir. Dietz'in aktardığına göre Arendt, yakın tarihi anlamak için tarihsel benzetmelerden yararlanmak mesela Hitler'i Cengiz Han'la karşılaştırmak en büyük tehlikedir diyordu. Öyleyse "kavramak" "fenomenleri bu tür benzetmelerle açıklamak" değildir (2000). Arendt, "yüzyılımızın üzerimize yüklediğı yükü bilinçli bir şekilde incelemeyi ve taşımayı" önerir, "ne varlığını inkâr etmeli ne de ağırlığına usulca boyun eğmeliyiz" (Arendt, 2021b). Dolayısıyla Arendt, ne olursa olsun gerçeklikle, önceden tasarlanmış kabulleri bir yana bırakarak yüzleşmek ve ona direnmek gerektiğı sonucuna varır (Dietz 2006). Her şeyden önce totaliter ideolojinin en önemli dayanaklarından biri olan "Doğa'nın ve Tarihin evrensel yasaları" vardır ve bunlar insanı önüne katıp sürüklemektedir, bu yasalar tüm insan yapabilirliklerini, öngörülemezliğini ve umutlarını aşarlar, yaşanacak olan yaşanacaktır diyen yaklaşımını reddetmekle işe başlamak gerekir. Zira bu düşünce bir yandan bireylerin dava, ideoloji veya hareket uğruna feda edilebilir olduğunu ima ederken, diğeri yandan onlardan umutlarını ve dirençlerini alır. Totaliter rejimlerin en tehlikeli olduğu nokta burasıdır, bir yandan kurbanlarına gereksizmiş gibi davranırken aynı zamanda yaptıklarını doğa ve tarihin yasalarının kendilerini aşan kanunları ile meşrulaştırırlar (Bernstein, 2000).

Sonuç olarak Arendt "kötülüğün anlaşılmağından" onun geleneksel kötülük tanımları ile anlaşılmağı bir gerçeklikten -totalitarizmden- neşet ettiğini dolayısıyla yeni kavramlaştırmalar gerektiğini söyleyerek ve yeniden insana ve onun iradi eylemlerine ve sorumluluğına vurgu yaparak çıkar. Bu yeni toplumsal ve politik gerçekliğin, insanı gereksiz kılan ve varoluşuna saldıran yapısı insanın eylemleriyle akamete uğratılabilir.

1.2. "İnsanları Gereksiz Kılmak"

Fatmagül Berktaý Hannah Arendt'in Politika anlayışını konu edinen *Dünyayı Bugünde Sevmek* adlı çalışmasında Primo Levi'nin Auschwitz kampına yönelik anılarını aktarır, sahne şudur: sağlıklı diye ayrılan ve gün doğumuyla birlikte zorunlu çalışmaya götürülen tutuklular, üzerinde “Çalışmak Özgürleştirir” yazan kapıdan ayrılırken, yine tutuklulardan oluşan bir orkestra Alman marşları çalmaktadır. Levi şöyle anlatır:

Orkestra çalmaya başlayınca yoldaşlarımızın sis içinde birer otomat gibi yürümeye başladıklarını anlarız; ruhları ölüdür ve tıpkı rüzgârın ölü yaprakları sürüklemesi gibi müzik onları yönlendirir ve iradelerinin yerini alır. Artık irade diye bir şey yoktur: Davulun her vuruşu, bir adım, yorgun kaslarda koşullu bir kasılma haline gelir. Almanlar bunu başardı. Çalışmaya giden tutuklular on bin kişi, ama tek bir gri makinaya dönüşmüş gibiler; nasıl hareket edecekleri kesinlikle önceden belirlenmiş durumda; düşünmüyorlar, arzu etmiyorlar, yürüyorlar (Akt. Berktaý, 2016).

Arendt tüm Nazi kamplarda benzer bir durum olduğunu farkındadır ve bunu anlamaya çalışır. Bu bağlamda Arendt'in kullandığı kavramların ilki “insanlığa karşı suç” tanımlamasıdır. Arendt, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yirminci yüzyılın büyük siyasi olaylarının, yalnızca evsiz ve vatansız olmakla kalmayıp, aynı zamanda tamamen vazgeçilebilir ve gereksizmiş gibi muamele gören milyonlarca insan yarattığını anlatır. Yukarıdaki alıntı, soykırım ile en uç noktasına varan radikal kötülüğün, insanları içinde eşit biçimde “gereksiz ilan eden” bir sistemi inşa etmesinin ve bireyleri birer otomata dönüştürmesinin çok iyi bir resmini verdiği için yapıldı. Arendt'e göre bu sistemi inşa edenler ve sürdürenler kendileri de dahil olmak üzere bizatihi insanın gereksizliğine inanırlar. Bu yüzden söz konusu suçlar “barışa karşı işlenmiş savaş suçları” olmanın çok ötesinde “bizatihi insan olma konumuna karşı işlenen bir suç, ‘insanlık suçu’”dur. Bu yüzden Arendt tarafından radikal kötülük (2016) olarak tanımlanırlar.

Arendt'in önemli tespitlerinden biri şüphesiz, totaliter toplumsal ve politik yapıların “insan doğasının değiştirilebileceğine” yönelik inançlarına yaptığı vurgudur ki bu yukarıda da belirttiğimiz üzere insanın varoluşuna yönelik bir saldırdır. Nazilerin kurdukları kamplar, insanların “ölü mü yoksa diri mi olduklarını, hiç yaşamamış mı yoksa hiç doğmamış mı” (Arendt, 2021a) olduklarının belli olmadığı bir durumu izhar eder. Totalitarizmin bugüne kadar bilinen tüm yönetim biçimleri ve politik tavırlardan farkı burada ortaya çıkar, zira “insan doğasının değiştirilebileceğini” iddia eder. Totalitarizmin kötülüğü ve insan varoluşuna yönelik saldırısı ve onu mesela tiranlıktan yahut başka bir yönetim biçiminden farklı kılan işte bu yaklaşımıdır. Arendt'e göre böylesi bir dönüşüm daha evvel hiçbir politik ve felsefi kuram tarafından iddia edilmemiştir, bilakis bütün kuramlar insan doğasının belirliliğini ve sürekliliğini zımnen ya da açıkça kabul eder ve tüm önerilerini bunun üzerine inşa ederler. Söz konusu farktan dolayı totalitarizm, insanları dışardan araçlarla itaat ettirmeyi düşünmez ve istemez, zira onun talebi “içten bir bağlılık”, “topyekûn tahakkümdür” (2021a). Topyekûn tahakküm ile insanın çoğulluğu, farklılığı ve öngörülemezliği ortadan kaldırılır, tüm insanlar sanki tek bir bireymiş gibi örgütlenir ve tahakküm olanaklı hale gelir (2021a).

Totaliter anlamlandırmanın temel özelliği, kitlelere dayanmasıdır. Kitlelerin altüst olan anlam dünyalarına, varoluşlarını anlamlı kılacak olan “tarihsel ve doğal güçlerin” emrinde oldukları savı ile bir açıklama getiren totaliter yapı, böylece kitlelere varlıklarının ve eylemlerinin tarih önünde hem kaçınılmaz hem de anlamlı olduğunu söylemek suretiyle sahte bir dünya sunar. Diğer taraftan insanların biricikliğini yok ederek onları “gereksizleştirir”. Bu “gereksizlik” duygusu kitlelerde büyük bir öfke yaratır, Arendt’e göre totaliter rejimlerin/ideolojilerin seferber ettiği enerji bu öfkeden açığa çıkar. “Kitleleşmiş bireyler, ellerinden uçup giden koşulları denetleme yetisinin telafisi olarak ideolojinin imal edilmiş içsel/mantıksal tutarlılığına bir can simidi gibi sarılırlar” (Berktaş, 2016).

Totalitarizm, kitlelerin anlam kaybını telafi etmek için bir “süper-anlam” inşa eder, herkes için geçerli, geçmiş ve geleceği açıklayan bu anlamın bütün insanlık tarafından da kabul edilmesini talep eder. Bunu sağlamak için insan haysiyetine saldırır; tüm insanların, diğer ulusların, insanlığın “ortak dünyasının” müşterek kurucuları olduğu düşüncesini yadsır. Halbuki, Arendt’in belirttiği üzere hiçbir süper-anlam insan çoğulluğunu, eylemliliğini ve bunların getireceği öngörülemezliği açıklayamadığı gibi bunu engellemeye muktedir de olamaz. İnsan haysiyeti, yeni bir dünya kurmayı tahayyül edebilir ve bunun için ölümü göze alabilir. Tam da bu yüzden totaliter hareketler insan doğasını dönüştürmeyi hedeflerler. Bu haliyle de hepimizi ilgilendirir ve sarsarlar. Bu nedenle, “Mesele yeryüzünde ziyadesiyle hep var olmuş acı değildir, kurbanların sayısı da değildir. Aslında insan doğası tehlikededir...” (Arendt, 2021a).

Totaliter toplumsal ve politik yapıların ve ideolojilerin amacı “topyekûn tahakkümü” mümkün kılmaktır. Arendt topyekûn tahakküm inşa edilirken üç analitik aşamayı ayırt eder ki bunlar aynı zamanda “insanı gereksiz kılmanın” anlamı ve aşamalarıdır: Topyekûn tahakküme giden yolda ilk adım, insandaki tüzel kişiyi öldürmektir. Bu, insanın tüm hukuki haklarından mahrum bırakan yasal kısıtlamalara atıftır. Keyfi bir biçimde insanları vatansız ve evsiz bırakmanın yanında onları “yasadışı” hale getiren bu yaklaşım, tüm nüfusun medeni haklarını yok etmiş olmaktadır. İnsanın hukuksal haklarının yok edilerek hukukun korunmasından mahrum edilişi insandaki tüzel kişiliğin yok edilmesi, totaliter yönetimleri egemen kılmak için bir ön koşuldur (Bernstein, 2000). İnsanlardaki tüzel kişiliğin yok edilmesinin bir anlamı da insanın hak verilmeye “değmeyen” bir “varlık” olarak konumlamak, onun insani varoluşuna saldırmaktır. Bu, insanın medeni hak kaybının ötesinde onun varlığına yönelik bir yok sayma olarak anlaşılmalıdır.

Toplama kampları, halihazırda o toplumda geçerli olan suç ve ceza sisteminden apayrı bir “ceza evreni” yaratarak keyfi ve mutlak bir iktidar yaratmanın en önemli adımını atarlar. Böylesi bir keyfîlik ve dolayısıyla belirsizlik, tutukluların eylemleri ile ceza arasında kavramsal bir bağ kurulmasını engeller, böylece hiçbir hukuki gücü kalmayan özneye karşı sınırsız güç kullanımının yolu açılır. Berktaş’ın belirttiği üzere tüzel kişiliğin ortadan

kaldırılması, hukuki kişinin ortadan kaldırılarak, bütün haklarından arındırılması onu “insanlıktan çıkarmak” ve onu topyekûn tahakküme açmaktır (Berkday, 2016).

İnsanların “canlı cesetlere” dönüştürülmesindeki ikinci adım, kurbanlardaki ahlaki kişiliğin öldürülmesidir. Bu, totaliter kötülüğün en büyük başarısıdır ve tarihte ilk kez “şehitliğin imkânsız kılınması” ile gerçekleşir. Ahlaki kişi, ahlaki iyi-kötü ayrımları bulunan vicdan sahibi kişidir. Halbuki kamplardaki kurbanlar ahlaki bir seçim yapma, şehitlik, kendini feda etme, kaderine başkaldırma gibi hiçbir ahlaki tercihe sahip değildirler. Peki bu nasıl mümkün olmaktadır? Arendt’e göre katiller bunun için suçlarına kurbanlarını da ortak ederler onları da kendi cürümlerine “bulaştırırlar”. Kamplardaki kurbanlarını çeşitli görevlere ortak ederek, yönetimden sorumlu hale getirerek tutukluları katiller gibi davranmaya zorlamaları, kendi arkadaşlarını yahut yeni gelen yabancıları ölüme göndermek gibi iki kötü seçenikle baş başa bırakmaları, katille kurban arasındaki farkı bulanıklaştırmakta, iyi ile kötü arasındaki ayrım kaybolmaktadır (Arendt, 2021a). Kamplarda biraz daha uzun yaşayabilmenin yolu celladıyla iş birliği yapmaktan geçtiği için nihai olarak kurbanlardan öldürmek ile ölmek arasında bir seçim yapmaları beklenir. Ahlaki kişinin yok edilmesi demek, totalitarizmin bizatihi vicdanı yetersiz, hatta anlamsız kılan koşulları yaratmasıdır (Berkday, 2016) ve bunu da büyük bir başarıyla gerçekleştirmiştir.

Arendt’in bu tespitlerine rağmen burada şunu sormak hakkımız: Peki neden iş birliğini, ikisi de “öldürmeyi” içeren seçenekleri reddetmediler? “Eğer kötü varsa” der Alain Badiou, “onu İyi’den kalkarak tanımlamalıyız” (Badiou, 2013). Aksı taktirde elimizde kalan, “İyi’nin ve Kötü’nün aşağısında kalan” hayatın “acımasız masumiyeti” (2013) yani hayvani bir biçimde hayatta kalma mücadelesi ve çıkarları için her şeyin peşinden koşmak olacaktır. Bu, “kötülük, ancak iyiliğin yokluğudur” diyen ve kötülüğe bir varlık atfetmemeye çalışan kadim açıklamayı onaylamak demek değildir. Bu, iyiliğin tanımlanamadığı, hatta apaçık bilincine sahip olunmadığı yerde kötülüğü tanımlamanın olanaksız olması demektir. Onun için Badiou asıl meselenin hakikat olduğunu düşünür. Arendt’in yukarıda anlattığımız kurbanların cellatları ile iş birliği yapmalarını, Badio’nun “hayvani biçimde hayatta kalma mücadelesi ve çıkarları için her şeyin peşinden koşmak” açıklaması anlaşılır kılar. Ahlaki davranışın Kantçı anlamda mutlulukla ilişkili olmadığı - en azından bu dünyada- düşünülürse, ahlaki eylemin sorumluluğunu almanın önemi hatırlanabilir. Ahlaki eylemin sonucu Nazi kamplarında olduğu gibi ölüm de olabilir. O zaman bize göre Arendt’in iddia ettiğinin tersine totaliter ilişki biçimi ahlaki dirençsizliğin sebebi değil sonucu olarak okunmalıdır.

Arendt’in “insanları insan olarak gereksiz kılmak” ile kastettiği şeye, radikal kötülüğün özüne ve dehşetine en çok yaklaştıran durum topyekûn tahakküm mantığının üçüncü aşamasıdır. Bu insan doğasını dönüştürmek, insan bireyselliğinin ve kendiliğinin her türlü izini silmek ve dolayısıyla insan özgürlüğünü yok etmek üzere girilmiş olağanüstü bir durumdur. Topyekûn tahakkümün son aşaması böylece insanı insan yapan şeyin, Arendt’in

çok sevdiği tanımlama ile söylersek her insanın doğmuş olmakla dünyaya hediye ettiği “yeni bir şey olarak yeni bir şey başlatma kapasitesinin” yani özgürlüğünün özünün yıkımıdır. Burada totalitarizmin kadir-i mutlaklık iddiasının önemi ortaya çıkar. Nazi liderleri her şeye güçlerinin yettiği zannına sahiptiler. Bu durum “tüm yıkımların ve en uç aşağılama biçimlerinin ötesinde insan doğasını dönüştürmek” suretiyle her şeye gücü yeten bir Tanrı’yla rekabet etmek manasına gelir ki bu da Bernstein’ın belirttiği üzere geleneksel ahlaksızlık, günah veya kötü niyet anlayışlarıyla ilgisi olmayan radikal kötülüğün en uç biçimidir (Bernstein, 2000).

Ahlaki kişiliğin ve tüzel kişiliğin yok edilmesi sonunda bireyselliğin yok edilmesini getirir. Arendt, milyonlarca insanın gaz odalarına doğru uygun adım yürütölmelerine direnmeden izin vermelerinin, nadiren cellatlarını kendileriyle birlikte ölüme götürme teşebbüslerinin, neredeyse hiç ciddi isyan olmamış olmasının, pek az SS katledilmiş olmasının nedeninin kurbanların bireyselliğinin yok edilmiş olmasına bağlar. Bu, insanın kendine özgü kaynaklarından hareketle, olaylara ya da çevreye verdiği tepkiye indirgenemeyecek, “yeni şeylere başlama gücü” olarak tarif ettiği “kendiliğin” yok edilmesi demektir (Arendt 2021a). Topyekûn iktidar kendiliğın olmadığı, ancak koşullu reflekslerin söz konusu olduğu, kuklaların dünyasında başarılabılır ve korunabilir. Halbuki insanın yapabilirlikleri ve imkânları “öngörülemezdir”, bu nedenle insanlar ancak “hayvan türünde insan” (Pavlovun köpekleri) durumuna geldiklerinde bütünüyle tahakküm altına alınabilirler (2021a).

Böylece insanın tahayyül edebildiği ama cüret edemediği tüm kötölüklerin cisimleşmiş hali olan cehennem yeryüzüne indirilir, insanın yapabildiği kötölüğün uçları öylesine nihayetsiz görünür ki insan bugüne kadar cesaret edebildiğinden çok daha güçlü/kötü olduğunu fark eder, böylece “şeytanca fantezileri”ni “göğü başına yıkmadan”, dünyayı ortadan kaldırmadan gerçekleştirebilir (2021a). Üstelik artık bir gün tüm bu olup bitenlerin hesabının sorulacağı, bir kıyamet günü, bir adalet fikri de ortadan kalkmıştır (2021a): “En kötüler korkularını yitirdi” der Arendt, “en iyiler ise umutlarını” (2021a).

Demek ki geriye Pavlov’un deneylerindeki köpek⁴ gibi davranan, kendi ölümlerine giderken bile kusursuz uyumla karşılık veren ve tepkimeye girmekten başka bir şey yapmayan insan yüzölü gibi solgun kuklalardan başka bir şey kalmıyor. Bu, sistemin gerçek zaferidir. ... ‘Kuklalar gibi kendi ölümlerine giden bu insan alaylarından daha korkunç bir şey yoktur. Bunu gören biri şöyle der: ‘onları böylesine alçaltmak için efendilerin elinde ne büyük bir iktidar gizlidir.’ ve acı içinde ama yenilmiş biçimde dönüp gider (2021a).

⁴ Bunun çok acımasız bir tanımlama olduğunu biliyorum, şahsen ben kullanmazdım, ama insanlara yapılan muameleyi anlatması bakımından da vurucu, bu nedenle kullandık. Bir hakaret kastı yok zaten Arendt’in de amacı otomatikleşmiş davranışları anlatabilmek.

2. Zalim/ Kurban/ Seyirci

Kötülüğün üç ayrı bileşeni var: kötüler, kurbanlar ve seyirciler. Bu bölümde Yahudi, Leh ve Çingene soykırımında bu üç bileşenin aldıkları tavrı, Arendt bağlamında ayrıntılı biçimde tespit etmeye çalıştık, çünkü her üç tarafında aldığı tavır, kötülüğün varlığı ve insanın ahlaki durumu açısından önem arz ediyor. Bütün bu kötülükleri nasıl yaptılar? sorusunu kaçınılmaz olarak, “Neden karşılık vermediler?” ve “Neden seyirci kaldılar?” soruları izliyor. Elbette zalim ile mazlum aynı kefeye konulamaz; bu, adil olmaz. Ancak kötülüğün varlığına imkân verecek bir boşluk olmasına izin vermek iyiliğin suçudur. Kötülüğe ilişkin en önemli açıklamalardan biri olan “kötülük, iyiliğin yokluğudur” şeklindeki yaklaşımı bu manada düşünebiliriz. Kötülüğe varlık vermemek onun bir tez olarak ortaya çıkmasını önlemek manasına gelir. Aksi taktirde bugün Gazze soykırımında olduğu ve Baudrillard’ın çok önceden söylediği gibi “öldürme hakkında” (Baudrillard, 2012) söz etmeye başlanır ve bir gün bütün haklar gibi alınır.

Alman halkının, Yahudi, Leh ve Çingenelerin soykırımına yönelik yaklaşımı, haklı olarak Arendt’i en çok düşündüren meselelerden biridir. Alman halkının, “insanların ne affedebilecekleri ne de layıkıyla cezalandırabilecekleri...insanın hiçbir şey öğrenmediği dilsiz dehşeti” (Arendt, 2019) seyretmesi, aynı zamanda yaşananları onaylaması anlamına geliyordu, ancak onlar, bununla da yetinmeyip komşularının, arkadaşlarının uğradıkları zulme çoğunlukla katılmışlardı, bundan daha şaşırtıcı ve yadırgatıcı olan ise kişisel iyi-kötü yargılarını birdenbire, Nazilerin lehine olacak biçimde değiştirmiş olmalarıydı. Zulmü, gerçekleştiriyor olmak, ona seyirci kalmak, hukuki olarak sorumluluk doğurmasa bile onaylamak anlamına geleceği için en şiddetlisinden ahlaki bir sorundur. Kadim ahlaki değerlerin ve belki de “en derin kriz anlarında hayatımıza yön veren”, doğruyu yanlıştan, iyi kötüden ayırmamızı sağlayan, geçerlilikleri herkes tarafından kabul edilen -rağmına suç işleyenler de dahil- ahlaki standartların ve ilkelerin bir gece de yıkılması ayağımızın altındaki ahlaki/insani zeminin kayması anlamına gelir. Ne oldu da ahlaki kurallar ve standartlar “sofra adabının değiştiği kolaylıkla” değiştiler ve bundan böyle ahlak bir töreler dizisi, örf ve adetler bütünü olarak açığa çıktı (2019)? Arendt bu sorunun peşinden gider. Alman halkı, neredeyse istisnasız biçimde Nazilere katılmıştı. Daha dün komşuları, yakın dostları olan, hayranlıkla taktir ettikleri insanları “düşman” olarak görmeyi kabullenmişler, hatta onlara yapılanlara bile isteye katılmışlardı. “Toplumda” der Arendt, “her zaman bir kimseyi o kimsenin olmak istediği biçimde sorgusuz sualsiz kabul etme eğilimi vardır.” Modern toplumların insanların iyi-kötü yargılarını ayırt etmedeki yetersizlikleri de bu kabulü güçlendirmiştir. “Görüşlerin modern kaosundan”, bir görüşü ısrarla ve “boyun eğmez bir tutarlılıkla” savunmak, o düşünce ne kadar “zıvalık” olursa olsun kabul görecektir. Nitekim, Arendt’e göre, Hitler’in yaptığı “zıvalıkların” böyle büyük bir kabulle içselleştirilmesinin nedeni budur (Arendt, 2021a).

Arendt totaliter yapıların kitleler üzerine oturduğunu söyler. Kitlelerin oluşturduğu toplum, her biri farklılıkları içinde benzersiz olan bireylerin “gereksiz, vazgeçilebilir” kılındığı bir

yapıdır. Kitlelerin siyasal örgütlenme arzuları vardır, lâkin bunlar ortak bir çıkar maksadıyla bir araya gelmezler, ulaşmaya çalıştıkları hedefleri ve sınırları yoktur, bu nedenle toplumsal bir sınıf oluşturmazlar. Nazi hareketinin, Arendt'in görüşüne göre, 1930'dan sonra en önemli tabanı bu kayıtsız kitlelerden oluşmuştur (2021a). Kitlelerin standartlarını, onlar bir sınıf olmadıkları için sınıfsal standartlar oluşturmaz, daha ziyade toplumsal sınıfların "örtük biçimde" ve "anlamlandırmadan" paylaştıkları etki ve kanaatler oluşturur (2021a).

Modern zamanlarda, kitleleri ortaya çıkışının en önemli nedeni, Arendt'in iddiasına göre toplumsal yapıda ortaya çıkan "radikal yabancılık, yalnızlık ve köksüzlük"tür (Berktaş, 2016). Kitlenin en önemli özelliği ise kayıtsızlığı/bensizliği'dir (Arendt, 2021a). Kitle toplumu insanların ferdiyetlerini yok ederek onları "gereksiz" konuma iter. Gerçek bireyselliğin yok edilmesi ve modernlikle beraber yıkılan aidiyetlerin eksikliği, bu kitleleri totaliter anlam dünyasının bir parçası olmalarına olanak sağlar, çünkü bunlar kitlelere güvenli bir alan ve aidiyet sağlayarak "demir bağlarla" kendilerine bağlarlar (Berktaş, 2016). Arendt, Nazi soykırımına Almanların şaşılacak derecede katılmasının/içselleştirmesinin temel nedenini kitlenin bu bağlılığıyla açıklar.

Kitlelerin söz konusu bensizliği/kayıtsızlığı yalnızca totaliter hareketin içinde yer almayanlara ya da ona açıkça düşmanlık besleyenlere karşı yönelmez, eğer öyle olsaydı bu bir ölçüde anlaşılabilirdi, ancak düşmanlık -mesela tutuklanmak, partiden atılmak, hapse gönderilmek vb.- yakınlarına hatta bizzat kendine yöneldiğinde, kitlelerin totaliter hareket hakkında hiçbir tereddüte düşmeyişi, totalitarizmin en önemli dayanak noktasıdır. Kendine dair bu kayıtsızlık, Ben'in gözden çıkarılması anlamına gelir ki insanın kendini/benliğini korumaya ilişkin güdüsünün zayıflaması neticesinde ortaya çıkar (2021a). Bunu idealizm olarak tanımlamak mümkün değildir, zira Arendt'in de belirttiği üzere idealizm bireysel kararları, seçimleri, inançları gerektirir ve deneyimle ortaya çıkar. Totaliter hareketlerin fanatizmi ise ancak yandaşlarında herhangi bir inanç bırakmayarak ayakta kalabilir (2021a). Alman halkının kayıtsızlığı kendilerinden olmayan Yahudilere, Lehlere ve Çingenelere çok daha kolay yönelir ve ortaya bir gece önce doğru/iyi bulduklarını bir gece sonra yanlışlayan yahut bir gece önce oturup yemek yedikleri komşularının, dostlarının bir gün sonra Naziler tarafından götürülüşüne arkasını dönen, görmezden gelen bir gerçeklik tezahür eder.

Kitleler, modern dünyanın getirdiği eşit koşullardan, yaygın eğitimden ve bunun eğitimin kalitesini ve standartlarını kaçınılmaz biçimde düşürmesinden doğmaz. Nitekim kitle hareketleri, özellikle yüksek kültürlü insanları kendi saflarına katmayı başarmış, işin ilginç tarafı bu yüksek kültürlülük benliği kitleye terk etmeyi engelleyememiştir, hatta Arendt zaman zaman özendirdiğinden bile söz eder (2021a). Bunun nedeni Horkheimer'in "araçsal akıl" kavramıyla açıklanabilir. Horkheimer, önemli olanın düşünmek olmayıp, öncesiz sonsuz totaliter rejim tarafından belirlenmiş değerlere uymak, itaat olduğu kabulünün arkasında, aklını amaçları sorgulamak için değil de amaca ulaşmak için bir araç olarak

kullanan insan tipi olduğunu söyler. Amaçların bizatihi kendilerinin akılcı olup olmadığı ise geçerli bir soru değildir (Sayın, 1994).

Kitlelerin oluşumunun en büyük nedeni, ayrılmış toplum yapısıdır, bu nedenle kitlelerin başlıca özelliği olağan toplumsal ilişkilerden yoksun olmaları ve tecrit edilmiş bir yaşam sürmeleridir (Arendt 2021a). Bu sayede totaliter hareketler ayrılmış ve toplumsal bağamlarından ve alışlagelmiş ilişkilerden kopmuş, yalıtılmış kişilerin kitlesel örgütü haline gelir. Bu hareketler müntesiplerinden sınırsız, koşulsuz ve değişmez, tam bir sadakat talep ederler. Böyle bir sadakat ancak insanın ailesine, sevdiklerine, arkadaşlarına karşı olabilir. Kitlelerin yalıtılmış ve yalnız olmaları bu anlamda totaliter talepleri karşılar, böylece bağlılık ve sadakat totaliter harekete ve onun liderine yönelir. Birey dünyada kendine ait bir yeri olduğu duygusunu, ancak harekete ait oluşundan çıkarsar hale gelir (2021a). Diğer yandan kitlelerin temel özelliği, gerçekliği yadsıyan tavırlarıdır. Hayatın “tesadüfiliği” onları içinde yaşadıkları dünyadan kaçmaya ve ideolojik tutarlılık içinde kalmaya iter. Bu nedenle totaliter propaganda sağduyunun önerdiği gerçeklikle uzlaşmayı yadsır, zira kitlelerin gerçeklikten kaçış ihtiyacını ancak böyle karşılayabilir (2021a).

Totaliter yönetimler, kitlelerin gerçeklikten kopuk tavrını tarihin ya da doğanın yasalarına uyduklarını öne sürerek ve böylece onlara sahte bir güven ve istikrar duygusu bahşederek kendilerine bağlamayı başarırlar. Berktaş’ın dediği gibi totaliter düşüncenin başarısı “denetleyemedikleri” koşulların tozu dumanı içinde yolunu kaybetmiş, ‘dünyasızlaşmış’ kitlelere, düşünmeden uyabilecekleri kesin buyrukların var olduğu “güvenli bir sahte dünya sunarak ‘yalanı yaşamalarını’ mümkün kılmasından kaynaklanır” (Berktaş, 2016).

Almanların Yahudilere yapılan zulmü bir “ehvenişer” mantığı ile açıklamaya çalışmaları da durumu açıklamak için, en azından iradenin gerekçesine ilişkin iyi bir neden değildir. Zira ehvenişer mantığı, totaliter yönetimlerin önemli dayanak noktalarından biridir. Bu yönetimlerin, insanları koşullandırmak için kullandığı ehvenişer yaklaşımı, nihayetinde insanları “kötüye” razı etmektir. Böylece milyonlarca Yahudi yok edilirken insanların seyretmeleri mümkün hale gelir. Ehvenişer mantığından, her şey en kötüye vardığında bile vazgeçilememesi ise insan zihninin, ideolojik referanslarına ters düşen gerçeklikle yüzleşememesi demektir. İnsanlar, olaylara ilişkin tecrübeyi unuturlar, ancak ondan geriye kalan ve zihinlerde derinlemesine yer etmiş kategorilerle ve formüllerle düşünür, yargırlar. Bunlar tutarlılığı sağlayabilir lakin gerçeklikle uyuşmaz (Arendt, 2019). Her tekil olay ve durumu zihnimizdeki ideolojik standartlarla açıklamak, o olay ve durumun getirdiği gerçekliği ıskalamayı ve getireceği beklenmedik değişimlerden umudu kesmeyi getirir.

Bütün bunlara rağmen Alman toplumu içinde, rejime başkaldıramasa dahi toplumun hiçbir kesimiyle iş birliği yapmayan, zalimce fiillere katılmayan, olan biteni onaylamayan bir kesim vardır. Bu insanlar Arendt’e göre “kendi başlarına karara varma cüretini göstermişlerdir” (2019). Rejime itaat etmeyen bu insanlar, “otomatikleşmeyen” yani tikel

olaylara göre karar verebilen, hazır kalıp kabulleri ile her olayın şartlarını ve koşullarını gözetmeden peşinen hükümde bulunmayan; öğrenilmiş ve sahiplenilmiş ilkeleri, kuralları karşılaştıkları olaylara uygulamayı ve buna göre yargıda bulunmayı becerebilmiş kişilerdir. Arendt, onların nihai anlamda kendi iç huzurlarını ve dünyanın değil kendilerinin iç barışlarını korumaya çalışmış olduklarını düşünür (2019). Direnen bu insanlara yüksek kültürden ya da hiç tahsil görmemiş; sosyete de yahut köylü, toplumun her kesiminde rastlanmıştır. Bunlar kendileriyle çelişkiye düşmemiş, kendileriyle mücadeleye girmemiş, doğruyu yanlış ayırt etmekte sıkıntı çekmemiş kimseler olarak görünürler. Bu tavırlarıyla basitçe şunu söylemektedirler: “Yapamam, ölsem daha iyi, çünkü bunu yaptığımda hayatım artık yaşamaya değer olmayacak” (2019).

Alman halkının bu tavırlarına karşılık Nazi organizasyonunda fiilen görev almış grubu ayrı bir yerde tutmak gerekir. Alman halkını seyirci -kitleler- kategorisinde tutarsak, bunlar bizatihi katiller/kötülerdir. Onlar itaat etmenin görevleri olduğunu, hatta dünyanın her yerinde her organizasyonun üstlere ve ülke yasalarına itaat etmeyi gerektirdiğini ve bunun nihayetinde erdemli bir tutum olduğunu dile getirdiler. Bunlar için itaat, en önemli politik erdemdir. Arendt bu yaklaşıma itirazını “itaat” ve “rıza” kavramlarını birbirinden ayırarak temellendirir. İtaat, son tahlilde “çocukça” bir şeydir, kendiliği, düşünceyi ve eylemi içermez ve kitlenin bir özelliği olarak tezahür eder. Halbuki yetişkin bir insan “rıza” gösterir. Rıza’nın içinde bilinç vardır. Eğer yetişkin bir insan itaat ettiğini söylüyorsa, bu ancak o yönetimi ya da filli desteklediğini ortaya koyar (2019). Bu yeni “emir kullarını” suçlayabilmenin tek yolu -emirlere itaat ederek ahlaki olarak “iyi” bir şey yaptıklarını iddia ettiklerini hatırlayalım- politik ve ahlaki meselelerde itaat diye bir şeyin ol(a)mayacağını hatırlatmak olmalıdır. Bu nedenle yetişkin insanlara rejime “neden itaat ettikleri” değil “neden destekledikleri” sorulabilir (2019).

Böylece bir taraftan Naziler en ince ayrıntısına kadar tasarlayarak ölüm fabrikaları kurarak “Nihai Çözüm”ü gerçekleştirmeye çalışırken, öte yandan buralarda imha faaliyetine katılan insanlar, bunu hayatlarının “rutini”, doğal bir parçası haline getirmişlerdir. Saklanacak, utanacak, kızacak, öfkelenecek hiçbir şey yoktur, zira her şey “tabii seyrinde” gerçekleşmektedir. Nazi rejimi, yeni bir değerler dizisi ortaya koymuş, bunları cisimleştirdiği bir sistem kurmuş ve Alman halkı ahlak anlayışını bu yeni sisteme göre değiştirmiştir (2019). Nazilere karşı örgütlü bir direniş yoktur, muhalefet eden çok az kişinin gerekçesinin ise Yahudilere, Çingenelere ve Lehlere yapılanlarla ilgisi yoktur, herhangi bir ahlaki kaygıdan da hareket etmemişlerdir; muhalefetleri Almanya’nın sonunun yaklaştığına kesin gözüyle bakmalarından kaynaklanmaktadır (Arendt, 2022).

Sonuç olarak Naziler ölüm kampları kurmuş, kitleselleşen toplumsal yapı bu zulmü itiraz etmeyerek onaylamıştır. Böylece Arendt, bir yandan totaliter anlam dünyasında suçluların/katillerin nasıl üretildiğini anlatırken, diğer yandan “kurbanların” da modernliğin “dünyasızlaştırma”sından payına düşeni aldıkları için bu totaliter anlamın bir parçasına dönüştüklerinden, zulme açık hale geldiklerinden söz eder (Berktaş, 2016). “Bir

Yahudi'nin gözünde" der Arendt, "Yahudi liderlerin kendi insanların imhasında oynadıkları rol, bu baştan sona karanlık hikâyenin şüphesiz en karanlık bölümüdür" (Arendt, 2022). Arendt, Yahudileri ölüme sürükleyen "itaatkâr uysallık"tan, infaz yerlerine kendi ayakları ile gitmelerinden, kendi mezarlarını kazmalarından, soyunmaları ve giysilerini muntazam biçimde yerleştirmelerinden, kurşuna dizilmek üzere yan yana yere yattıklarından ve iş birliğinden söz eder. Bütün toplama kamplarında olan biteni şöyle aktarır:

(...) 'SS'in zaferi, işkence kurbanının hiç karşı çıkmadan darağacına götürülmeyi kabul etmesini, kimliğini olumlamayı bırakacak kadar kendinden vazgeçmesini gerektirir. Bu durumun elbette bir sebebi vardır; SS'ler kurbanın yenilgiye uğramasını yok yere, sırf sadistliklerinden istemezler. Kurbanını daha darağacına çıkmadan yok etmeyi beceren sistemin ...koca bir halkı esaret altında tutmak, itaat altına almak için tartışmasız en iyi sistem olduğunu gayet iyi bilirler. Bu insanların kendilerine söyleneni harfiyen yapıp ölüme gitmelerinden daha korkunç bir şey yoktur' (2022).

Yahudilerin yaşadığı her yerde, tanınmış Yahudi liderler vardı ve Arendt bunların hemen hepsinin Nazilerle iş birliği yaptıklarını söyler (2022). Yahudilerin Nazilerle yaptıkları iş birliği açısından, Orta ve Batı Avrupa'daki asimile olmuş Yahudilerle, Doğu'daki daha geleneksel Yahudi toplulukları arasında bir fark yoktur: Tehcir edilecek insanların ve müsadere edilecek mallarının listesini yapmak, tehcir ve imha masraflarını bu kişilerden toplamak, terk edilmiş apartman dairelerini tespit etmek, Yahudilerin yakalanmasını ve trenlere bindirilerek ölüme gönderilmelerini sağlayacak polis gücünü sağlamak, Yahudi cemaatinin malvarlığını müsadere için eksiksiz teslim etmek gibi işlerin hepsini bizzat Yahudiler yapmıştır. Yahudi yetkililer, "kutsal ilkelere" göre ölüm listeleri hazırlamışlar ve "Yahudi yetkilileri" ve "önde gelen Yahudileri" kurtarmayı seçmişlerdir (2022). Kamplardaki cinayetler Yahudi komandolar tarafından gerçekleştirilmiş, gaz odalarında ve krematoryumlarda Yahudiler çalışmış, cesetlerin altın dişlerini sökmüş, toplu mezarlar kazmış, katliamlarını izlerini silmek için bu mezarları tekrar açmış; kendi halkının cellatlığını yapmış, hatta, ne acıdır ki Theresienstadt'taki gaz odalarını Yahudi teknisyenler inşa etmiştir (2022).

Bir Nazi subayı olan Adolf Eichmann İsrail'de yargılanması sırasında, Yahudi liderlerin Nihai Çözüm koşulları altında bile iş birliği yaptıklarını söyler, işin dehşet verici tarafı bunun doğru olmasıdır. Eichmann, Yahudi liderlere "emirler yağdırmadıklarını", onların "suyuna gittiklerini" ve birlikte karar verdiklerini söylerken, amaçlarının, onlara "işlerini severek yapmalarını sağlamak olduğunu" şeklinde bir savunma yapar. "İş" dediği ve sevilmesini umdukları şey, Yahudilerin kendi insanlarını öldürmeleridir, trajik olan ise bunu başarmış olmalarıdır (2022). "Sonunda Endlösung'da birleşen tüm basit eylemler" diyordu Bauman, "Holocaust'u yönetenlerin gözünde akılcıydı; bunların çoğu kurbanların gözünde de akılcıydı" (Bauman, 1997).

Arendt çok küçük bir azınlığın direndiğinden söz eder, o koşullarda bu bile mucizedir, doğru (Arendt, 2022). Ancak yine de insan şunu sormadan edemiyor: Başka türlü olamaz

mıydı? Arendt bu düşünceleri yüzünden Nazileri değil de Yahudileri suçlamış olmakla itham edilir ve bu nedenle çok fazla eleştiriye uğrar. Aslında Arendt de direnişin neredeyse imkânsız olduğunu kabul eder, ancak Mary McCarthy'nin dediği gibi direniş ile iş birliği arasında, bir eylemin ya da bir çözümün yapılabileceği küçük bir imkân alanı vardır. Bu, ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık gösterebilir, kimi yerlerde imkânsıza yaklaşıırken kimi yerlerde ise mümkün olabilirdi. Arendt'in, Yahudi Konseylerinin iş birliği olmasaydı şayet, dört buçuk milyonla altı milyon arasındaki Yahudi'nin yok olmayacağı yolundaki iddiası McCarthy'ye göre doğrudur, zira Naziler Yahudileri imha kampları için seçmek, numaralandırmak, bir araya getirmek, mallarını fişlemek vb. birçok işle kendileri uğraşmak zorunda kalacaklar, bu da daha fazla askeri insan gücüne ihtiyaç duymayı getirmenin yanı sıra daha az Yahudi'yi toplamalarını sağlayacaktı. İşbirliğini reddetmek, ağır bedeller ödenmesini getirebilirdi, bunlara karşı yapılacak misillemeler ağır kaotik ortamların doğmasını, ordunun ve sivil halkın demoralize olmasını doğurabilirdi (McCarthy, 1964). Yani başka türlü de olabilirdi. Arendt şöyle söyler: “Var olan ancak çok küçük bir rol oynayan direnişin tek anlamı şuydu: Biz bu tür bir ölüm istemiyoruz, onurlu bir şekilde ölmek istiyoruz. Ancak iş birliği sorunu gerçekten can sıkıcı. Yahudi liderlerin kesinlikle şunu söyleyebildiği bir an vardı: Artık iş birliği yapmayacağız, ortadan kaybolmaya çalışacağız” (Benhabib, 1996), ama söylemediler. Mary McCarthy'den şu alıntı ile bu bölümü bitirelim: “Hiç kimse bir silaha sahip olarak bir adamı, herhangi birini öldürmeye zorlayamaz; bu onun kendi kararıdır. Eğer biri size silah doğrultup ‘Arkadaşını öldür yoksa ben seni öldürürüm’ derse, sizi arkadaşınızı öldürmeye teşvik ediyordur. Hepsî bu” (McCarthy, 1964). Yahudi liderlerin bu işbirlikçi tavrı Eichmann gibilerin vicdanının yok olmasına katkı sağlayan etkenlerden birisiydi, ancak bu konudaki en büyük pay neredeyse tamamen sessiz kalan, komşularını almaya gelen SS'leri gördüklerinde başlarını başka yöne çeviren “saygın” Alman toplumuna aittir (1964).

Arendt, bütün bu olup bitenin, Çingenelere, Yahudilere ve Lehlere karşı işlenmiş olan soykırım ve daha nice suçların, yalnızca bu halklara karşı işlenmiş suçlar olmadığını tüm “insanlığa karşı işlenmiş” suçlar olduğunu söyleyerek meseleye son noktayı koyar, zira insanlık ve uluslararası sistem bütünüyle tehlikeye atılmış ve zarar görmüştür (Arendt, 2022). Soykırım bizatihi insan çeşitliliğine yani insan olmanın belirli bir özelliğine, onun biricikliğine karşı bir saldırıdır, bu özellik olmadan ne insandan söz edilebilir ne de beşerden, soykırım bu nedenle insanlığa karşı bir suçtur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kötülük bitmediğine göre kötülükle ilgili söyleyeceklerimiz de nihayete ermeyecektir. Arendt'in kötülüğün yeni bir biçimine ışık tutar, bunun nihai anlamda anlaşılamayacak bir şey olduğunu söylerken de anlamaya çalışır. O, kapsamlı bir kötülük teorisi sunmaz. Yaptığı şey yeni baştan kadim soruyu düşünmek ve anlamaya çalışmaktır. Bu anlamda geleneksel felsefenin kötülük meselesine ilişkin kavramları modern dönemin gerçekliğini

kavrayamadığını düşünür. Arendt, kötülük konusunda kapsamlı bir kuram ortaya atmasa da “radikal kötülük”, “sıradan kötülük”, “insan varoluşuna saldıran kötülük”, “insanı gereksiz kılmak”, “insanın varlığını değiştirmeye çalışmak” “topyekûn tahakküm” gibi son derece vurucu kavramlar ortaya atar ve tartışır. Totaliterlerin insanı dönüştürme girişimini tasvir ederken, bu yeni radikal kötülük biçiminin dayanışma, bireysellik, doğumla getirdiğimiz yeni bir şey başlatma gücümüz yani kendiliğimiz ve özgürlüğümüzün ortadan kaldırılarak insanları dönüştürme biçimlerini tasvir etmekle bu alana büyük katkıda bulunur. İnsanın doğasına yönelik bu saldırının “affedilemez ve cezalandırılmaz” olmasının nedeni budur. Arendt kötülüğün bu yeni biçimini ortaya çıkarırken, bunun bizim sorumluluğumuzu ortadan kaldırmadığını/kaldırmayacağını söyleyen elbette Kant’tır. Arendt’in “radikal kötülük” kavramının içeriği konusunda Kant’a katıldığı belki de tek nokta burasıdır. Zira o da insanın ahlaki eylemliliğini ve sorumluluğunu elinden alacak hiçbir açıklamaya yanaşmaz (Bernstein, 2000).

Arendt’e göre bir kötülüğü radikal olarak tanımlamamızı sağlayan şey bir insanı katletmek değildir. Radikal kötülüğü Arendt, insanın varoluşuna saldırmak olarak tanımlar. Nazilerin “gecenin pusu altında” işledikleri cürümlerle “insanlara sanki hiç yaşamamışlar gibi” muamele ettiklerinden söz eder. Radikal kötülük, kurbanlarının varlığına/varoluşuna saldırır. Bu mesele kanaatimizce Arendt’in kötülük problemi meselesine en büyük katkısıdır, modern dönemlerin ürettiği bu kötülük türünün ve boyutunun, geçmiş kötülüklerle farklılaştığı nokta da burasıdır. Elbette insanlık tarihi boyunca birçok kötülükler yapıldı ancak bunlar aşına olduğumuz, ölümü de yaşamı da içeren bir tahayyül dünyasında gerçekleşiyordu. Ancak Arendt’in sözünü ettiği bu yeni kötülük, insanın insani varoluşuna saldırmakta ve onu yok saymaktadır. İşte o zaman her şey mümkündür ve tahayyül dahi edemeyeceğimiz bir dünyada tahayyül dahi edemeyeceğimiz kötülüklerin kapısı açılmaktadır.

Arendt, totalitarizmin radikal kötülük olarak tanımlanmasına ilişkin savını, onun insan doğasını değiştirme iddiasına ve bunda başarılı olmasına bağlamıştı. Totalitarizm, bunu yaparken önce insanın tüzel kişiliğine, sonra ahlaki kişiliğine, kendiliğine saldırır ve bunların neticesinde bireyselliği yok edilerek insan, koşullu reflekslerden ibaret “hayvan türünde insan” seviyesine irca edilir. Arendt’in tanımlaması acımasızdır: Pavlov’un köpekleri. Yahudiler, Nazilerin suçlarına ortak edilerek ahlaki kişilikleri yok edilmiş; yalnızca çevrelerinde gerçekleşmekte olan olay ve durumlara tepki vermekten ibaret hale gelmiş, “yeni şeylere başlama gücü” olan kendilikleri yok edilmiştir. Ancak burada kendiliği koruyacak ve yeni bir dünyanın hayalini kuracak bir imkân olamaz mıydı? Arendt’in kendi halkı üzerinden insan ilişkin sorguladığı budur. MacCharty’nin sözünü hatırlayalım, “şayet biri kafamıza silah dayayarak arkadaşımızı öldürmemizi” söylemişse, yaptığı şey kafamıza silah dayamaktır, arkadaşımızı öldürmek ya da öldürmemek, son tahlilde bizim tercihimizdir. Arendt’in ahlaki kişiliğin öldürülmesinden kastı da kanaatimizce budur. Kurbanlar, nihayetinde bir yabancı ya da arkadaşlarını ama “öldürmeyi” seçmişlerdir. Halbuki ahlak/iyilik, doğası gereği “ölümle yarışacak bir ısrar”

(Özel, 1993)⁵ ister, onu insan olmaklığın ayırt edici özelliği haline getiren budur, zira ancak bu sayede kendilik ve bireysellik kurtarılabılır.

Bu bağlamda bütün Filistin direnişı, böyle bir ihtimalin yani ahlaki direnişin ve seçimin ve bu tercihte ısrarın mümkün olduğunu -yetmiş beş yıldır direndiklerine göre- gözler önüne sermiş olması bakımından son derece önemlidir. Bütün “modası geçmiş değerleri”, -Tanrı, vatan, onur, haysiyet, özgürlük- ölümü pahasına korumanın örneğini dünya Gazze Soykırımı esnasında hatırladı. Her daim “saldırıya uğramaya değen” bir tüzel kişiliğin korunmasını da insan haysiyeti için mücadeleyi de izzetli Gazze halkında gördük. Yeni ve daha iyi bir dünyanın imkanına olan inancı, bunun için ölmeyi bırakın, çocuklarını kurban vermeyi yine Gazze’de gördük. Son sözümüz şu olsun Arendt’in “radikal kötölük” kavramı her gün yeni veçheleri ile karşımıza çıkan kötölüğü açıklamak noktasında son derece önemli şeyler söylese de bugün karşımızda olan kötölüğü tanımlamak ve anlamlandırmak için yeni kavramlar ileri sürmek ve yeni şeyler söylemek gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (2018). *Zihnin Yaşamı*. çev. İsmail Ilgar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2019). *Sorumluluk ve Yargı*. çev. Müge Serin. İstanbul: Sel Yayınları.
- Arendt, H. (2021a). *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*. çev. İsmail Serin. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2021b). *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2022). *Kötülüğün Sıradanlığı*. çev. Özge Çelik. İstanbul: Metis Yayınları.
- Badiou, A. (2013). *Etik*, çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (1997). *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Sarmal.
- Baudrillard, J. (2012). *Kötülüğün Şeffaflığı*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, S. (1996). “Identity, Perspective and Narrative in Hannah Arendt’s “Eichmann in Jerusalem””, *History and Memory*, Indiana: Indiana University Press.
- Berktaş, F. (2016). *Dünyayı Bugünde Sevmek*. İstanbul: Metis.
- Bernstein, R. J. (2000). *Reflections on Radical Evil: Arendt and Kant*. Berlin: Wissenschaftskolleg.
- Bozbuğa, H. N.. “Hannah Arendt’in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılması”, *Tetik*, 1(2022), 151-167.
- Chignell, A. (2003). *Evil, Unintelligibility, Radicality*. Evil: A History içinde. London: Oxford University Press.

⁵ İsmet Özel’in “İçimden Şu Zalim Şüpheyi Kaldır” adlı şiirindeki dize şöyledir: Kalmışsa birkaç ısrar ölümle yarışacak/onların yardımıyla dünyamıza acidim.

- Dietz, Mary G.. (2006). *Arendt and Holocaust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. İoanna Kaçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- McCarthy, M. (1964). "The Hue and Cry", *The Writing On The Wall and Other Literary Essays* içinde. New York: Open Road.
- Özel, İ. (1993). *Erbain*, İstanbul: Çıdam.
- Sayın, Z. (1994). *Kötülük, Tekilcilik, Postmodernizm*. İstanbul: Mitos.

Dinî Motivasyonlu Terör Örgütlerine Yönelik Dekapitasyonun Etkisinin Analizi

Kerem Aydemir^{1,2}

ÖZET

Devletlerin terör örgütleriyle mücadele süreçlerine bakıldığında dekapitasyonun bu süreçlerde sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olduğu görülmektedir. Bu yönetime sıklıkla başvurulmasında yatan temel neden terörizmle mücadelede başarı sağladığı argümanıdır. Fakat terör örgütlerini doğalarının farklı olmaları çeşitli yöntemlerin kullanılmasını gerektirmektedir ve bunun özünde de hedef grubun doğru bir şekilde analiz edilmesi bulunmaktadır. Haliyle dekapitasyonun hangi tür terör örgütlerine yönelik başarı sağladığı sorusu öncelikle bu çalışmada incelenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde dini motivasyonlu terörizmde bu yöntemin başarısız olduğu saptanmıştır. Çalışmanın devamında düşük başarı oranının değerlendirilmesi için din faktörü bağımsız değişken olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda karizmatik lider kuramı ve sosyal ağ kuramı teorik çerçeve olarak ele alınarak dini terörizmle yönelik dekapitasyonun başarı oranının düşük olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Karizmatik lider kuramı açısından bakıldığında dinin verili bir amaç, ideoloji, strateji ve eleman kaynağı sunmasından dolayı bu tür örgütlerde lidere olan bağımlılık daha az olmaktadır. Sosyal ağ kuramı açısından ise dinî terör örgütlerinin küresel boyutta örgütlenebilecek beşerî ve maddi kaynak bulabilmesinden dolayı organizasyon şeması olarak ağ modeli benimsemekte ve sonucunda da güç merkezini daha yerel düzeylere dağıtarak dekapitasyondan minimum düzeyde etkilenmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Terörizmle Mücadele, Dekapitasyon, Dinî Terörizm.

Analysis of The Effect of Decapitation on Religion Motivated Terrorist Organizations

ABSTRACT

When the counter-terrorism processes of states are analyzed, it is seen that decapitation is a frequently used method in these processes. The main reason why this method is frequently used is the argument that it provides a success rate in counterterrorism. However, the different nature of terrorist organizations requires the use of various strategies, and the essence of this is to analyze the target group correctly. Therefore, the question of which types of terrorist organization decapitation are successful is primarily examined in this study. As a result of the research, it has been determined that this method is unsuccessful in religiously motivated terrorism. In the continuation of the study, the religion factor was determined as an independent variable to evaluate the low success rate. In this context, charismatic leader theory and social network theory are taken as theoretical frameworks, and it is tried to explain why the success rate of decapitation against religious terrorism is low. From the perspective of charismatic leader theory, the dependence on the leader is less in such organizations because religion offers a given purpose, ideology, strategy, and personnel source. In terms of social network theory, since religious terrorist organizations can find human and material resources to organize on a global scale, they adopt the network model as an organizational chart,

¹ İletişim Yazarı: kaydemir@gelisim.edu.tr

² Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-3483-388X

and as a result, they are minimally affected by decapitation by distributing the center of power to more local levels.

Keywords: Counter-Terrorism, Decapitation, Religious Terrorism.

1. GİRİŞ

Terörizm günümüzde gerek bireysel gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde ciddi bir tehdit halindedir. Bu tehdidin ortadan kaldırılmasına yönelik özellikle devletler tarafından önemli mücadele programları geliştirilmektedir. Bazı durumlarda çok sayıda mücadele stratejini kapsayan bu programlar kapsamında atılacak adımların başarı oranı temelde hedef alınan terör örgütünün yapısına doğrudan bağlı olup spesifik araçlar doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Bu sebeple başarılı bir terörizmle mücadele programının ilk kriteri hedefteki grubun doğru bir şekilde tanımlanmasıdır.

Terörizmle mücadele programlarına bakıldığında çok sayıda mücadele stratejileri ve yöntemleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en net ifadeyle “örgütün en üst düzey liderinin veya operasyonel seviyede bulunan lider grubunun tutuklanması veya öldürülmesi” şeklinde tanımlanan dekapitasyon yöntemi özellikle dikkat çekici bir yerde durmaktadır (Cronin, 2003). Bu yöntemi dikkat çekici kılan durumlar ise karşı taraftan doğrudan somut bir hedefin gösterilebilmesi, kısa vadeli bir sürece sahip olması ve sonuç üretebilecek bir yapıda olduğu düşünülmektedir. Fakat dekapitasyon her zaman terörizmle mücadelede etkili bir araç olamamakta ve hatta bazı durumlarda var olan sorunu daha karmaşık bir duruma getirebilmektedir. Haliyle bu stratejiyi uygulayabilmek ve sonuç alabilmek için öncelikle hedefteki terör örgütünün bu strateji sonucunda yüksek düzeyde bir hasar alabilmesi gerekmektedir.

Yapılan incelemeler devletler tarafından dekapitasyona başvurulmasının dinî motivasyona sahip terör örgütlerine karşı beklenen başarı oranını sağlamadığını göstermektedir (Jordan, 2009). En azından etnik-ayrılıkçı ve ideolojik terör örgütlerine kıyasla bu tür terör örgütlerine karşı başarı oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hazırlanan makalede “dinî terör örgütlerinde dekapitasyon yöntemi neden başarısızdır?” şeklinde tasarlanan araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Bu sorunun çözümü için öncelikle terörizmle mücadele süreçlerine yer verilecek ve dekapitasyonun bu süreçteki yerine değinilecektir. Ayrıca bu kısımda dekapitasyonun hangi terör örgütlerine yönelik başarı sağladığı da ele alınacaktır. Devamında ise önceki kısmı daha çok açıklayabilmek ve kategorik bir analiz sunabilmek için terör örgütlerinin motivasyonlarına ve organizasyonel yapılarına ilişkin sınıflandırmalara yer verilecektir. Çalışma kapsamında araştırma sorusunu cevaplandırabilmek için din olgusu bağımsız değişken olarak ele alınacak ve karizmatik lider kuramı ile sosyal ağ kuramı eksenlerinde açıklama getirilecektir.

2. TERÖR ÖRGÜTLERİYLE MÜCADELE STRATEJİLERİ

Doğalarına bakıldığında her terör örgütünün kendi içerisinde farklı dinamikleri ve yapıları olduğu görülmektedir. Bu durum karşımıza birbirinden farklı terör örgütlerini ve

nihayetinde de bu örgütlerle yine birbirlerinden farklı mücadele stratejilerini çıkarmaktadır. Bu sebeple mücadele stratejilerini belirleyen asıl nokta büyük ölçüde hedefteki terör örgütüne göre şekillenmektedir. Haliyle bu noktada hedef örgütün mutlak suretle ve her yönüyle doğru tespit edilmesi ve tanımlanması bir zarurettir. Bu sayede terörizmle mücadele eden hükümetler kaynaklarını doğru ve verimli bir şekilde kullanarak spesifik unsurlara yoğunlaştırması mücadele sürecinin başarılı kılınmasını sağlayacaktır.

Terör örgütleriyle mücadele stratejilerini belirleyen temel unsurların başında örgütün motivasyon kaynağı, organizasyonel yapısı ve ekonomik kaynakları gelmektedir. Terör örgütlerinin motivasyon kaynakları hedef alınarak örgütün eleman temini ile ideolojik ve psikolojik olarak çözülmesi sağlanmaktayken örgütün organizasyonel yapısı ve ekonomik kaynaklarının kurutulması ile saldırı kapasitesi kırılmaktadır (Makarenko, 2004). Ayrıca bu gibi durumlar alt düzeyde taktikler ve yöntemlerle de birleştirilmektedir. Bu sayede çok boyutlu stratejik bir yaklaşım terörle mücadelede yol haritası sunar. Ek olarak diğer ülkelerin benzer terörle mücadele stratejileri de yol haritası oluşturmada etkili olabilmektedir. Fakat böylesi durumda bile devletlerin mücadele yöntemlerinin taktiksel boyutta farklılaştığı ve birbirine örnek teşkil edemeyeceği durumlar da olabilmektedir (Bakker & Graaf, 2011). Bu sebeple terörizmle mücadelede net ve kesin bir yol olmadığı ve en iyi yolun terör örgütünün doğru bir şekilde tanımlanmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir (Miller, 2007, ss. 345-346).

Terörizmle mücadele esasen çok boyutlu ve uzun vadeli bir süreçtir. Bu süreç kendi içerisinde farklı yaklaşımları barındırmaktadır ve dekapitasyonun bu yaklaşımlar arasındaki yerini doğru tahlil etmek gerekmektedir. Devletler terörizmle mücadele süreçlerini genel bir konsepte dayandırmaktadırlar. Bu konsept içerisinde temel bir stratejiyi barındırır ve alt düzeyde taktiklerle belirli hamleler gerçekleştirilir. Bunu Barry R. Posen'ın (2002) çalışmasından okuyabilmek mümkündür. Posen çalışmasında terör örgütleriyle mücadele programlarını büyük strateji, bunun altında stratejik yaklaşımlar ve en alt düzeyde taktikler üzerinden okumaya çalışmış ve bunun için Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) El-Kaide'ye yönelik mücadele paradigmasını vaka olarak ele almıştır. Posen, büyük strateji olarak terörle savaş konsepti üzerine kurulu uluslararası işbirliğini gösterirken stratejik yaklaşımlar olarak askeri, ekonomik ve diplomatik işbirliğini vurgulamıştır. Taktik düzeyinde ise yerel ve bölgesel aktörlerin sürece dâhil edilmeleri, yaygın istihbarat ağı ve ortaklığı, karşı-saldırı teknikleri ve koalisyonları incelemiştir. Fakat bu taktikler arasında istihbarat ağının hayati önemi Posen tarafından özellikle belirtilmiştir (Posen, 2002, ss. 47-50). Bu kapsamda alt düzeyde askeri kapasite ile metotların birleştirilmesi, bunun için diplomatik kanallarla uluslararası bir işbirliğinin sağlanması yol haritası olarak çizilmiştir. Rohan Gunaratna (2017, s. 1) böylesi bir süreci üç temelli yaklaşım olarak adlandırmıştır: Stratejik terörle mücadele, operasyonel terörle mücadele ve taktiksel terörle mücadele. Stratejik boyutta önleyici ve düzeltici faaliyetlere ilişkin temel bir yaklaşım mevcutken diğer iki boyut doğrudan örgütün saldırı kapasitesine odaklanmaktadır. Ayrıca operasyonel ve taktiksel terörle mücadele kinetik ve reaktif niteliktedir ve teröristleri öldürmeyi/yakalanmayı içerir. Operasyonel boyutu taktiksel

terörle mücadeleden ayıran nokta ise operasyonda hangi aracın kullanılacağına ilişkindir (Gunaratna, 2017). Bunlar ışığında terörizmle mücadele süreci içerisinde dekapitasyonun daha alt düzeyde stratejiden ziyade bir yöntem olduğu görülmektedir. Çünkü burada devletler terörizm sorununu çözmek için geliştirdikleri genel strateji/konsept altında terör örgütünün saldırı kapasitesini ve dinamizmini kırmak için örgüt liderinin ya da çekirdek kadronun etkisiz hale getirilmesini planlamaktadırlar ve bunun için dekapitasyona başvurmaktadırlar.

Devletlerin terörle mücadele stratejilerine bakıldığında temelde bazı ortak kabul edilen araçlar yazarlar tarafından akademik çalışmalarında sunulmuştur. Bu yazarların başında Audrey Kurth Cronin (2009, s. 8-13) gelmektedir. Fakat Cronin'in çalışması özü itibarıyla terör örgütleriyle mücadele stratejilerinden ziyade terör örgütlerinin faaliyetlerinin ne şekilde sona erdiği üzerine odaklanmaktadır. Cronin bu çalışmada altı yoldan bahsetmiştir. Bunlardan ilki terör örgütü liderinin ya da çekirdek kadronun öldürülmesi veya yakalanması ile etkisiz haline getirilmesi anlamına gelen dekapitasyondur. İkinci yol ise hükümet temsilcileri ile terör örgütünden bir ekibin müzakereler yaparak ortak noktalar üzerinden mutabakat sağlayan görüşmelerdir. Üçüncüsü ise terör örgütünün amaçlarına ulaşmasından dolayı terör faaliyetlerine son vermesidir. Bir diğer yol terör örgütlerinin uzunca bir süre boyunca amaçlarına ulaşamamasından dolayı küçülmesi ve marjinalleşmesidir. Beşinci yol terör örgütüne yönelik yoğun bir askeri gücün kullanılmasından dolayı örgütün saldırı kapasitesinin kırılması ve son kertede bertaraf edilmesidir. Son yol ise hedefteki terör örgütünün politik amaçlarına ulaşmak için terörizm yerine başka bir stratejiye başvurmaları şeklindedir (Cronin, 2009). Terör faaliyetlerinin son bulma yollarına bakıldığında hem devlet hem de örgüt boyutu olduğundan dolayı bu durumun iki boyutlu şekilde ele alındığı görülmektedir. Fakat bunlardan özellikle dekapitasyon ve yoğun askeri güçlerle karşı tarafı bertaraf etme yolları bilinçli bir şekilde ve özellikle mücadelenin ilk safhalarında devletler tarafından başvuru yolları olduğu görülebilir.

Öte yandan Bard E. O'Neill (2005, s. 169) ise terörizmle mücadelede hedefteki örgütün profilinin doğru, somut ve kapsamlı şekilde tespit edilmesinin; örgütün amaçlarına, stratejilerine ve taktiklerine cevap verebilecek uygun araçların kullanılmasının ve bu araçların kullanmasında esnek bir paradigmanın benimsenmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda sadece askeri-merkezli bir yaklaşımdan ziyade politik, sosyal ve ekonomik araçların da bir bütünün parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu araçların hangi yoğunluklarda kullanılacağı hedefteki örgütün profil yapısına göre şekillenmekte olup yine bu araçlara başvurulmada esneklik ve kapasite dağılımı mücadele programının başarısını artırabilmektedir (O'Neill, 2005, ss. 156-158). Esnekliğe ek olarak mücadele programında yer alan araçlar arasındaki bütünlük ve kapsayıcılık yine sürece olumlu katkı yapan diğer unsurlardır (2005, ss. 189-192). Tüm bunlara ek olarak mücadele programını başarılı kılacak diğer etmenler ise coğrafya gibi fiziksel koşullar, halk desteği, devletin organizasyon yapısı ile tutarlılık ve diplomatik destek olarak belirtilmesi gerekmektedir (2005, ss. 164-188). Bu kapsamda O'Neill, Cronin'in askine, doğrudan terörizmle

mücadele stratejilerin neler olduğunu kategorik olarak tanımlamak yerine mücadele programının nasıl bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.

Diğer taraftan Cenker Korhan Demir (2017) ise çalışmasında terörizmle mücadele stratejilerini iki zemin üzerine kurmuştur. Bu zeminlerden ilki doğrudan stratejik yaklaşımın doğasına eğilmekte olup bunlar ise sırasıyla siyasal ve ekonomik araçlar, ceza-adalet sistemi, istihbarat, askeri kuvvet kullanımı ve diplomasi şeklindedir (2017, ss. 131-146). Bireylerin terör örgütlerine katılma nedenleri üzerine odaklanarak bu sorunun çözümü için demokratik ve sosyo-ekonomik araçların kullanımını içeren ilk strateji bütüncül ve yapısal bir nitelik taşımaktadır. İkinci araç olan ceza-adalet sistemi ise terörizmle mücadelede devletin meşru kuvvet kullanma tekeline sahip kolluk kuvvetleri ile terör suçlarının işlenmesi neticesinde bunların cezalandırılmasını kapsayan bürokratik bir stratejidir. İstihbarat ise diğer tüm stratejileri doğrudan besleyen bir araç olması nedeniyle diğerlerinden farklılaşmakta olup mücadelede hedef profilinin oluşturulmasında ve net olarak hedefe yönelik adımlar atılmasında önemli bir stratejik unsurdur. Dördüncü olarak askeri kuvvet kullanımı ise kolluk kuvvetlerinden ziyade askeri grupların ve unsurların süreçte başat rol oynamasını kapsamaktadır. Son olarak ise uluslararası işbirliği ile örgütün meşruiyetini kabul ettirmemek ve diğer devletlerle beraber ortak bir mücadele gösterebilmek için diplomatik kanalların işletilmesidir (Demir, 2017). Diğer zemin ise aktör düzeyindeki tasnifine ilişkin olup bu tasnif birey ve grup, örgüt, devlet ve uluslararası düzeyler şeklinde sıralanmıştır (2017, ss. 146-151).

Tüm bu stratejileri birbirinden bağımsız düşünmek hatalı olabileceği gibi doğru yaklaşımın hibrit ve çok boyutlu bir strateji üzerine kurulu olduğunu belirtmek gerekir. Burada örgütün karakteristik yapısı önemli bir etken olmasına karşın mücadeleyi sürdürecekt devletin yönetim yapısı da hayati bir unsurdur. Örneğin demokratik devletlerde ceza-adalet sistemi ile siyasi ve sosyo-ekonomik araçların daha ön planda tutulması o devletlerin kendi kamuoyuna ve uluslararası topluma olan sorumluluğuna dayanmaktadır. Bu sebeple terörizmle mücadele hassas ve kritik bir süreç olup “suyu bulandırmadan balığı tutmak” benzeri bir anlayış üzerine temellendirilmelidir (Nagl, 2005, s. 28). Bu kapsamda Jenny Hocking (1986) Batılı liberal demokratik ülkelerde yerel terörizmle mücadele stratejisi beş kapsamda ele almıştır. Bunlardan ilki terör suçları için ayrı bir yasal mevzuatın sağlanmasıdır. Bu sayede terör suçlarına yönelik atılacak faaliyetler diğer adli suçlardan ayrılmış olacaktır. İkinci olarak güçlü bir istihbarat yapısı sağlamak için önleyici faaliyetleri kapsayan iç (yerel) gözetim-denetim mekanizmalarının kurulmasıdır. Üçüncüsü doğrudan terörizmle mücadele alanında eğitim gören özel polis kuvvetleri birimlerinin teşkil edilmesidir. Dördüncü olarak asker, polis ve güvenlik birimleri arasındaki işbirliğinin gerek yasal anlamda gerekse operasyonel boyutta sağlanmasıdır. Son olarak ise terör faaliyetlerinin haberleştirilmesinde işbirliği ve gönüllü kısıtlanmanın uygulanabildiği medya faktörüdür (1986, ss. 299-304). Bunlar ışığında demokrasinin egemen olduğu devletlerde terörizmle mücadele programı yasal mevzuatla kurumsallaşmış bir şemada kolluk kuvvetlerinin öncülüğünde gerçekleşmesi ifade edilmiştir.

Max Abrahms (2008) ise çalışmasında terörizmin rasyonel seçimlerin ürünü olduğu ve terör faaliyetlerinin birer kâr-zarar hesaplamasına göre gerçekleştirildiği varsayımından hareketle terörizmle mücadele stratejisinin şekillenmesi gerektiğini incelemiştir. Bu kapsamda terör faaliyetlerinin stratejik açıdan hatalı ve maliyetli bir seçim olduğunu gösterecek tüm faaliyetleri stratejik model kapsamında değerlendirmekte ve bunu siyasi amaçlarına ulaşmak isteyen yapılar için terörizmin bir araç olmadığını işaret edecek “taviz vermeme politikası” üzerine kurmuştur (2008, ss. 103-104). Devam eden süreçte Max Abrahms yeni çalışmasında terör örgütleriyle mücadelede terörizmin stratejik bir araç olmadığı noktasında örgüt sempatzanlarının da caydırılmasını gerekli görmüştür (2014).

Yukarıda yer verilen terörizmle mücadele stratejilerine ve araçlarına farklı yaklaşımlar vermek mümkündür. Tüm bu açıklamalar ışığında terörizmle mücadeledeki temel nokta aslında başarılı ve etkin bir terörizmle mücadele stratejisinin ilk adımının hedefteki örgüt profilinin ve kapasitesinin doğru tespiti. Bu yaklaşımlar arasında özellikle dekapitasyon dikkat çeken bir noktada durmaktadır. Gerek örgüt içi organizasyonel yapı gerekse örgüt liderinin karakteristik özellikleri bu yöntemin ne derecede başarıya ulaşabileceğini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple bir sonraki kısımda dekapitasyona yer verilerek terörizmle mücadeledeki yerine ve başarı oranına değinilecektir.

3. DEKAPİTASYON

Bir önceki kısımda vurgulanan terörizmle mücadele süreçlerinde belki de en dikkat çekenin dekapitasyon olduğunu söylemek gerekir. Dekapitasyonu dikkat çekici kılan bir takım durumlar vardır. Öncelikle bu stratejide vatandaşlar bir kişiyi veya grubu doğrudan hedef olarak görebildikleri için düşmanı tanımlayabilmektedirler ve terörizmle mücadelede atılacak olağan-üstü tedbirleri meşru görebilmektedirler. Ayrıca düşmanın belirlenmesi hükümetler nezdinde de mücadele için bir hareket noktası oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak terörizmle mücadelenin uzun bir süreç olması ve bu süreçte başarının ne derece sağlanabildiğinin tespitinin zor olmasından dolayı dekapitasyona başvurmak bu mücadelenin başarısının mümkün mertebe tespit edilmesine olanak sağlar. Bunlardan dolayı dekapitasyon önemli bir strateji olarak terörizmle mücadele programlarında yer tutmaktadır. Fakat bu stratejinin her zaman olumlu sonuçlar verdiğini söylemek hatalı olacaktır.

Dekapitasyon ile ilgili birden çok kavramsallaştırma yapılmıştır. Örneğin Cronin (2009, s. 16), örgütün en üst düzey liderinin veya operasyonel seviyede bulunan lider grubunun tutuklanması veya öldürülmesi olarak tanımlarken; Abrahms ve Mierau (2015, s. 832) terör örgütünün karizmatik ve kült karakterdeki liderin etkisiz hale getirilmesi olarak belirtmiştir. Yasutaka Tominaga (2018, s. 55) ise kavrama devletlerin hem savaş hem de barış dönemlerinde hedef gözeterek öldürme stratejisi olarak yaklaşmıştır. Hedef gözeterek öldürme ya da etkisiz hale getirmede saptanan hedefin doğrudan örgüt lideri ve çekirdek kadro olmasını eleştiren görüşler de mevcuttur. Buradaki temel eleştiriler esasen dekapitasyondan sonraki süreçte örgütün saldırılarının artmasına odaklanmaktadır. Hafez and Hatfield (2006), dekapitasyondan sonraki süreçte örgütlerin baskılara karşı seferber

olduklarını ve şiddet oranını arttırdıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca şehitlik algısı ile liderlerinin intikamını almak için örgüt militanlarının daha fazla saldırgan oldukları durumlar da yaşanabilmektedir (David, 2002, s. 19). Öte taraftan örgüt içinde bazı etkin elemanlar doğrudan örgütün en tepesinde konumlanmasından ziyade örgütün organizasyon şemasında/hiyerarşisinde daha orta ve alt düzeylerde yer alabilmektedirler. Nitekim baskı karşısında seferberlik ve intikam alma gibi nedenlerden dolayı Argomaniz ve Vidal-Diez (2015) *Euzkadi Ta Askatasuna* (ETA) ile mücadelede ve LaFree, Dugan, and Korte (2009) ise *Irish Republican Army* (IRA) ile mücadelede benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Bu sebeple dekapitasyon stratejisi ayrıca terör örgütlerinin orta ve alt kademelerinde bulunan liderlere yönelik de olmalıdır. Kavrama ilişkin temelde farklı stratejik yaklaşımlar ve uygulamalar ortaya çıkabilmektedir fakat bunlar arasında ciddi bir fark olmamakta ve sonuçta bu kavram örgüt liderinin ya da çekirdek kadronun etkisiz hale getirilmesini kapsayan bir terörizmle mücadele stratejisi anlamını ihtiva etmektedir.

Literatüre bakıldığında dekapitasyona yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Öncelikle dekapitasyonun terörizmle mücadelede etkin bir strateji olarak gören araştırmacıların birçoğu konuyu karizmatik liderlik yaklaşımı üzerinden ele almışlardır (Jordan, 2014). Bu yaklaşım açısından bakıldığında karizmatik ve kült bir konumda bulunan liderin etkisiz hale getirilmesi neticesinde örgütte çözümler olacağı düşünülmektedir. Ek olarak liderlerin örgütte sağladığı meşruiyet, bağlılık ve organizasyonel dayanıklılık da bu durumun ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Price, 2012). Dekapitasyonun olumlu sonuç doğurabilmesinde diğer bir neden ise örgüt liderinin ya da çekirdek kadrodaki elemanların tutuklanmaları neticesinde bu kişilerden örgütün yapısı, kaynakları ya da planları hakkında bilgiler alınabilmesidir (Jordan, 2014). Ayrıca dekapitasyon ile örgütün organizasyon yapısı arasındaki bağıntının önemini vurgulayan Kathleen Carley vd. göre (2003) göre bu strateji hiyerarşik modele sahip örgütlerde daha etkili sonuçlar üretmektedir. Kaldı ki dekapitasyon sonucu örgütler tarafından gerçekleştirilen saldırıların sayısının ve yoğunluğunun düşmesine ilişkin sayısal verilerle görüşler de ortaya konmaya çalışılmıştır (Johnston, 2012). Fakat literatüre bakıldığında dekapitasyon sonrası terör örgütlerinde şehitlik, misilleme, eleman devşirilmede artış gibi durumlardan dolayı dekapitasyondan sonra terör eylemlerinin sayısının ve yoğunluğunun yükseldiği de karşıt bir görüş olarak belirtilmektedir (Jordan, 2014, s. 11). Johnston ise dekapitasyondan sonraki dönemlerde saldırıların artmasını; örgütün organizasyonel dayanıklılığı, liderlerinin intikamını almak isteyen örgüt üyelerinin şehitlik algıları ve merkezi-dışı yapıya sahip olan örgütlerde örgüt üyelerinin bağımsız şekilde ve rastgele saldırılar gerçekleştirmelerine dayandırmıştır (Johnston, 2012, ss. 50-53).

Bu noktada dekapitasyonun ne gibi durumlarda terörizmle mücadele için avantajlı ve tercih edilebilir bir strateji olabileceği cevaplanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle dekapitasyonun terörizmle mücadelede nasıl bir yerde durduğuna bakılması gerekir. Leonard Werlinger ve Arie Perliger (2010, s. 16) tarafından yapılan çalışmada terör örgütlerinin sona erme nedenleri sayısal olarak Tablo 1’de gösterilmiştir. Burada görüldüğü gibi faaliyetleri sona eren terör örgütlerinin %30,6’lık bir kısmında

dekapitasyon doğrudan etkili olmuştur ve bu strateji diğerlerine kıyasla ilk sırada yer almıştır.

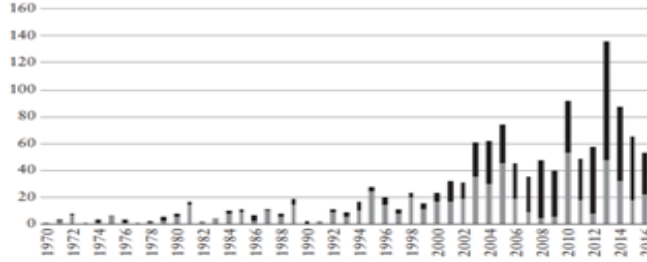
Tablo 1: Terör Faaliyetlerin Sona Erme

<u>Çıktılar</u>	<u>Sıklık</u>	<u>Yüzdelik</u>
Örgüt liderinin yakalanması veya öldürülmesi	71	%30,6
Otorite tarafından bastırılması	51	%21,9
Örgüte yönelik şiddeti içermeyen taktikler	29	%12,5
Bir başka terör örgütüyle birleşme	28	%12,1
Terör örgütünün amacına ulaşması	18	%7,7
Toplumsal desteğin kaybolması	10	%4,3
Örgüt içi ideolojik anlaşmazlıklar ve güç mücadeleleri	8	%3,4
Devlet destekli terörizmde destek kaybı	8	%3,4
Örgütün yeni eleman devşirememesi	6	%2,5
Örgütün diğer şiddet türlerine başvurusu	3	%1,2

Kaynak: Werlinger, L. ve Perliger, A. (2010, s. 16)

Şekil 1 ise devletler tarafından dekapitasyona başvurma sıklığına işaret etmektedir. Verilere bakıldığında özellikle 2000 yılından itibaren dekapitasyonun büyük bir ivmeyle arttığı görülmektedir. Aynı şekil ayrıca hedefi tutuklayarak etkisiz hale getirme yöntemine kıyasla öldürerek etkisiz hale getirmeye daha çok başvurulduğu görülmektedir. Tablo 2 dekapitasyona devletler tarafından terörizmle mücadele kapsamında sıkça başvurulduğu ve bazı durumlarda sonuç alındığını göstermektedir. Fakat terörizmle mücadelenin hassas bir süreç olması ve süreç içerisinde yapılacak hataların ciddi boyutlarda sosyal, ekonomik ve politik maliyetler yaratabileceği göz önünde bulundurulduğunda dekapitasyonun doğru ve uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu nedenlerden dolayı hangi terör örgütlerinde dekapitasyonun etkili olduğu önemli bir durumdur. Bunun için terör örgütlerine ilişkin bir sınıflandırma üzerinden dekapitasyonun hangi durumlarda etkili ya da etkisiz olduğu daha rahat tespit edilebilir.

Şekil 1. 1970-2016 Yılları Arasında Dekapitasyona Başvurulması

Kaynak: Jordan, J. (2019, s. 7)

Bir sonraki kısımda detaylıca verileceği gibi literatürde bu soruya ilişkin cevap için yapılan çalışmalarda genel itibarıyla terör örgütlerine ilişkin etnik/milliyetçi, ideolojik ve dinî terörizm şeklinde bir sınıflandırma yapılmaktadır. Her örgütün kendisine ait bir ideolojisi ya da manifestosu mevcuttur. Fakat buradaki ideolojik terörizmdaki ayrım terör örgütlerinin politik amaçlarına göre şekillenmiştir. Eğer terör örgütü ayrılıkçı bir amaca sahipse etnik/milliyetçi terörizm kategorisine girerken öte yandan amacı devlet düzenine ilişkin talepler ise ideolojik terörizm kategorisine dâhil edilir (Hoffman, 2006).

Jordan (2009) tarafından 1945-2004 yılları arasında 298 dekapitasyon yönteminin uygulandığı örnekleme yukarıda bahsi geçen terör örgütü türleri için bir takım bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulara ilişkin olarak Tablo 2’de sunulduğu dinî terör örgütlerine yönelik uygulanan dekapitasyon stratejisi sonucu %4,31 gibi oldukça düşük bir oranda başarı sağlanmış olup etnik/milliyetçi ve ideolojik durumlarda daha olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Hatta elde edilen olumlu sonuçlara bakıldığında ideolojik terör örgütlerinde dekapitasyon sonrası çözülme daha yüksek görülmektedir.

Tablo 2. Terörizm Türlerine Göre Dekapitasyonun Başarı Oranları

	<u>Etnik/Ayrılıkçı Terörizm</u>	<u>İdeolojik Terörizm</u>	<u>Dinî Terörizm</u>
Dekapitasyon sonrası aktif kalma	125 %89.29	80 %67.23	111 %96.69
Dekapitasyon sonrası son bulma	15 %10.71	39 %32.77	5 %4.31

Kaynak: Jordan, J. (2009, s. 740)

Tablo 3 ve Tablo 4 ise yine aynı tür terör örgütlerinin sırasıyla yaşam evreleri ve eleman kapasiteleri üzerinden bir incelemeye gidilmiştir. Tablo 4’e göre dinî terör örgütlerinde diğer terör örgütlerine kıyasla hem kısa hem uzun dönemlerinde dekapitasyonun başarı oranının daha düşük olduğu göze çarpmaktadır. Kaldı ki uzun süre varlığını idame ettirebilen dinî motivasyona sahip terör örgütlerinde dekapitasyonun başarısı yok denecek kadar az bir seviyededir.

Tablo 3. Terör Örgütlerinin Yaşam Sürelerine Göre Dekapitasyonun Başarı Oranları

	<u>Etnik/Ayrılcı Terörizm</u>	<u>İdeolojik Terörizm</u>	<u>Dini Terörizm</u>
Kısa dönem	%24	%39	%5
Uzun dönem	%4	%8	%0.8

Kaynak: Jordan, J. (2009, s. 742)

Tablo 4 üzerinden bir okuma yapıldığında ise örgütteki eleman sayısının artması neticesinde yine her üç terör örgütüyle mücadelede dekapitasyonun etkisinin azaldığı görülmektedir. Fakat buradaki tabloda önceki tablolara paralel olacak şekilde dinî terör örgütlerinde dekapitasyonun başarı oranı diğer ikisine kıyasla daha düşük seviyede kalmıştır.

Tablo 4. Terör Örgütlerinin Eleman Kapasitelerine Göre Dekapitasyonun Başarı Oranları

	<u>Etnik/Ayrılcı Terörizm</u>	<u>İdeolojik Terörizm</u>	<u>Dini Terörizm</u>
Küçük ölçekli örgütler	%25	%39	%5
Büyük ölçekli örgütler	%9	%18	%2

Kaynak: Jordan, J. (2009, s. 742)

Johnston (2012, s. 50) tarafından yapılan incelemede ise 118 dekapitasyon örneği ele alınmış ve benzer bir sınıflandırma kullanılarak yine dekapitasyonun başarıları değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada ideolojik terör örgütlerinde dekapitasyon aracılığıyla mücadelenin başarı getirdiği, kimlik temelli terör örgütlerinde ise bu başarının görece daha az olduğu ifade edilmiştir. “Mevcut hükümetten bağımsız bir merkez arayışında olan grupların” tanımlanması için kullanılan ayrılcı terör örgütlerinde ise ilk iki türe kıyasla dekapitasyonun başarı oranının daha düşük olduğu belirtilmiş olup dinî motivasyona sahip örgütlerinde ise bu stratejinin başarı oranı en az etkili olarak tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen veriler ışığında terörizmle mücadelede dekapitasyonun başarı oranının örgütün yapısına ve motivasyonuna göre değiştiği göze çarpmaktadır. Özellikle dinî terör örgütlerde dekapitasyonun etkili sonuç üretebilme şansı diğerlerine kıyasla çok daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Haliyle burada yer alan durumun anlaşılandırılması için din olgusunu bağımsız bir değişken olarak ele alınması gerekmektedir. Fakat bu durumun daha anlaşılabilir olması amacıyla bu kısımda yer alan üç tip terör örgütü sınıflandırmasına kısaca yer verilmelidir. Bu sayede din olgusunun neden bağımsız değişken olduğu daha açık hale gelecektir. Terör örgütlerinin sınıflandırılmasından sonraki kısımda da din olgusunun etkisi ve dekapitasyonun uygulanmasında çıkan düşük başarı oranlarının nedenleri ele alınacaktır.

4. TERÖR ÖRGÜTLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Tarihsel örnekler ve incelemeler neticesinde terör örgütleri ile ilgili literatürde birbirinden çeşitli sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu farklılık temelde incelemeye konu olan terör örgütlerinin motivasyon kaynaklarına, politik amaçlarına, şiddetin nasıl bir aktör tarafından yöneltildiğine ve terör saldırılarının hedeflendiği coğrafyaya göre şekillenmektedir. Fakat gününüzde teknolojinin ve küreselleşmenin artan bir ivmeyle yükselmesinden dolayı bu farklılıklardan bazılarına ait sınırların belirsizleştiği görülmektedir. Buna rağmen ilgili sınıflandırılmalardan bazılarına bu çalışma kapsamında yer verilmesi elzem bir durumdur.

Öncelikle ilk sınıflandırmaya bakıldığında, odak noktasının şiddetin nasıl bir aktör tarafından uygulandığı üzerine olmuştur. Burada Thomas P. Thornton (1964) yukarıdan-aşağıya ve aşağıdan-yukarıya terörizm şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Buradaki ayrıma göre şiddetin devlet mekanizması tarafından vatandaşlara yönelik olması devlet terörizmi olarak tanımlanırken; hâlihazırda var olan mevcut devlet düzenini yıkmak ya da değiştirmek için bireylerden veya gruplardan yöneltilen şiddet ise aşağıdan-yukarıya terörizm olarak ifade edilmiştir (Thornton, 1964). Bu ayrımda devlet terörizminin aşağıdan-yukarıya terörizme kıyasla daha arka planda kaldığı görülmesine rağmen terörizm kavramının ilk olarak Fransız Devrimi sonrası Maximilian Robespierre yönetimi tarafından uygulanan sert ve baskıcı politikaları tanımlamak için kullanıldığını ayrıca belirtmek gerekir (Hoffman, 2006, ss. 3-5).

Terör örgütlerine yönelik diğer bir sınıflandırma ise örgütün coğrafi etkisi üzerinden temellendirilmiştir. Buradaki ayrım özü itibariyle ulusal ve uluslararası terörizm şeklindedir. Ulusal terörizm, bir terör örgütü tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerde herhangi bir yabancı unsurun, desteğin veya katılımının varlığı olmaksızın yurt içerisinde yaşanmasıdır (Taşdemir, 2006, s. 34). Uluslararası terörizm ise terör saldırısının mağdurunun, hedefinin, destekçisinin, finansmanının başka milletten olması neticesinde yabancılık unsuru taşıması ile kavramsallaştırılmıştır (Dönmezer, 1978). Diğer taraftan Brian Jenkins (1975) ise uluslararası etkilere sahip, uluslararası toplumu hedef alan yine uluslararası hukuk kurallarına göre şiddet kullanımının meşru olarak görülmediği terör faaliyetleri de +uluslararası terörizm kapsamına girdiğini belirtmiştir. Günümüz küresel dünyada ise bu iki ayrımdan uluslararası terörizmin daha çok belirgin olduğunu da belirtmek gerekir.

Ulusal ve uluslararası terörizme ek olarak küresel terörizm ve siber terörizm de literatürde sıkça karşılaşılan kavramlardır. Küresel terörizmde aslında örgütlerin hedefi doğrudan başka bir ülkenin vatandaşı olmasından ziyade uluslararası sistemin tümüdür (Turinay, 2018, ss. 48-49). Siber terörizmde ise söz konusu coğrafya somut bir alandan veya vatandaşlıktan ziyade bilişim teknolojisinin gelişmesiyle beraber anlam bulan siber alanın bir çatışma alanı haline gelmesidir. Burada günümüz teknolojisinin gelişimi terör örgütlerini konvansiyonel olmayan stratejilere yönelmesine olanak verebilmektedir. Ayrıca siber terörizmde terör örgütleri siyasi amaçlarına ulaşmak için bilgisayar ve internet ağları

üzerinden saldırı gerçekleştirebildikleri gibi bu ağlar aracılığıyla haberleşme, bilgi toplama ve propaganda yürütme faaliyetlerinde bulunmaktadır (Nuhoğlu, 2022, s. 12).

Diğer bir ayırım ise motivasyon kaynakları ile amaçlarına göre şekillenmiş bir ayırımdır. Burada en belirgin ayırımın Audrey Kurth Cronin (2003) tarafından yapıldığını belirtmek gerekir. David C. Rapoport (2003) tarafından geliştirilen ve anarşist dalga (1880-1920), anti-sömürgeci dalga (1920-1960), yeni sol dalga (1960-1990) ve dini dalga (1970 ve sonrası) şeklinde tasarlanan modern terörizmin dört dalgası üzerinden sınıflandırma yapan Cronin'e göre solcu, sağcı, etnik-milliyetçi/ayrılıkçı ve dinî terörizm şeklinde dört kategori bulunmaktadır (2003, s. 39-41). Buradaki ayırımın temel nedeni terör örgütlerinin sahip oldukları ideoloji üzerine şekillenmiştir ve her bir ideoloji, bunu benimseyen terör örgütüne politik amaç, organizasyonel yapı ve strateji açısından yol haritası sunmaktadır. Benzer bir ayırım ise Jenna Jordan (2019) tarafından etnik/ayrılıkçı, ideolojik ve dinî terörizm olarak yapılmış olup bu çalışma kapsamında da bu üçlü ayırım motivasyon kaynaklarına göre terör örgütleri için baz alınacaktır.

Çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan diğer bir sınıflandırma ise organizasyon yapılarına göre terörizmdir. Burada öncelikle Lee Hamilton (2007) tarafından yapılan çalışmayı incelemek yerinde olacaktır. Hamilton her bir birey, hücre ya da mikro düzeydeki bir unsuru düğüm olarak tanımlamış ve bu düğümler arasındaki ilişkiye göre organizasyon yapılarını tanımlamıştır. Her bir düğümün kendi yapılanmalarına göre sorumluluk ve görev dağılımlarına sahip olmalarından dolayı aralarında yatay bir ilişki ağı olmakla birlikte yine bu düğümlerin kendi aralarındaki ast-üst ilişkisi ile hiyerarşik bir yapı karşımıza çıkmaktadır (2007, s. 59-60). Bu ikili yapı içerisinde yoğunluklarına göre örgütün organizasyon yapısı şekillenmektedir. Bu noktada üç tip yapılanma modeli karşımıza çıkmaktadır (2007, s. 62-64). Bunlardan ilki zincir model olup bu modelde yatay bir ağ içerisinde birbirlerine bağlı düğümler arasında iletişim sağlanmaktadır. Bu organizasyon modeli en çok mal ve insan kaçakçılığı yapan gruplarda gözlenmektedir. İkincisi yıldız-merkez modellemesi olup bu model içerisinde ise birkaç düğüm birbirlerine tek bir merkez düğüm üzerinden bağlanmaktadır. Düğümler arasındaki iletişim ise merkez düğüm aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu modele ise sıklıkla geniş finansal ve ekonomik ağlarda karşılaşılmaktadır. Son olarak dağıtık modelde ise tüm ağlar tek bir kat olacak şekilde birbirlerine bağlıdır ve üstlerinde hiyerarşik bir yapı bulunmamaktadır. Bu sayede bu tarz bir yapılanmanın hedef olunması durumunda karşı taraf için hedef şaşırtması yapılarak güvenli bir model oluşturulur.

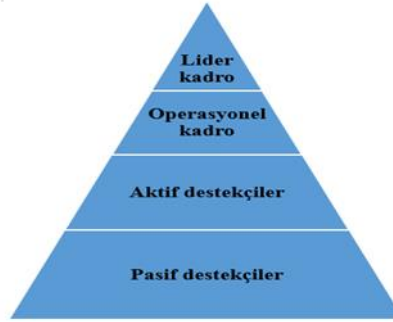
Şekil 2. Organizasyonel Modellemeler

Kaynak: Hamilton, L. (2007, ss. 62-63)

Hamilton (2007) aynı çalışmasında terör örgütlerinde yer alan elemanlara ilişkin bağıllık düzeylerine göre bir sınıflandırma da yapmıştır. Dörtlü kademede olan bu sınıflandırmaya göre hiyerarşik bir yapılanma içerisinde en üstte lider kadrosu yer almaktadır. Bu kadro amaçlar ile stratejileri belirler ve organizasyona yön verir. İkinci kademede ise çekirdek kadro olup örgütün istihbarat, finans, lojistik, bilgi işlemleri ve iletişim faaliyetlerinden sorumludur. Bir diğer kadro ise destekçilerdir ve bu kadro örgüte siyasi destek, bağış toplama, finansman sağlama ve bilgilendirme gibi alanlarda katkı sağlarlar. Son kademe ise sempatanlar olup örgütle doğrudan bağlantısı olmayan fakat örgüte sempati duyan, örgütün amaçlarına uyan fakat doğrudan bunları uygulamak için taahhütte bulunmayan birey ve grupları kapsar. Şekil 3'te de sunulduğu gibi bu dörtlü yapı içerisinde hiyerarşik yapı yukarıdan-aşağıya olacak şekilde dizayn edilmekte ve kademelerde bulunan eleman sayısı aşağıdan-yukarıya doğru azalmaktadır.

Şekil 3. Örgüt-İçi Bağıllık Düzeyleri

Kaynak: Hamilton, L. (2007, ss. 60)

Joshua Kilberg ise (2012) Lee Hamilton'un yapılanmasına ek olarak bürokratik modellemeyi de inceleme konusu olarak ele almıştır. Kilberg'e göre diğer üç yapılanmaya kıyasla daha hiyerarşik bir ilişki ağına sahip olan bürokratik modelde her departmanın ayrı sorumluluğu ve yetkileri, ayrıntılı raporlama mekanizmaları, resmî karar alma süreçleri ile denetim mekanizmaları mevcuttur. Bu modelleme ile beraber diğer üç tip modelleme arasında lider etkisi, fonksiyonel farklılaşma ve merkezi komutalara ilişkin farklı düzeylerde etkiler ve ayrışmalar da aynı çalışmada belirtilmiş ve bunlar Tablo.1 ile gösterilmiştir.

Tablo 5. Örgütlenme Modellerinin Temel Parametreleri

<u>Temel Parametreler</u>			
<u>Örgütlenme Yapısı</u>	<u>Liderlik</u>	<u>Fonksiyonel Farklılaşma</u>	<u>Merkezi Komuta</u>

Zincir	X	X	X
Dağıtık	✓	X	X
Merkez-Yıldız	✓	✓	X
Bürokratik	✓	✓	✓

Kaynak: Kilberg, J. (2012, s. 819)

Güncel terör örgütleri üzerinden okuma yapıldığında etnik-ayrılıkçı ve ideolojik terör örgütlerindeki genel stratejik yaklaşım uzun süreli halk savaşına dayanmasından ötürü bu tip terör örgütlerinde militarist yapı daha baskın olmaktadır. Bundan dolayı bu terör örgütlerinin örgütsel yapılanması daha çok bürokratik modellemeye uyarlanmıştır. Öte yandan dinî terör örgütlerinin yapısı ise –din gibi bir olgunun evrensel niteliklere sahip olması ve dünyanın her yerinden eleman devşirebilmesinden dolayı- her modellemeyi kapsayan hibrit bir düzene sahiptir. Bu yapıdaki terör örgütlerinde ayrıca hücre sistemi aracılığıyla küresel bir boyutta yayılım gösterebilmektedir. Bu hücreler doğrudan merkeze bağlı olması ve yerel düzeyde otonom bir yapıya sahip olması nedeniyle örgütsel yapıyı daha girift bir hale getirebilmektedir. Fakat bu girift yapının çözülmesi bütünlük strateji ve taktikler neticesinde mümkün olabilmektedir. Bundan dolayı durumun daha açıklayıcı olabilmesi için terörizmle mücadelede uygulanacak stratejilere de yer vermek gerekir.

5. BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN OLARAK DİN FAKTÖRÜ

Önceki kısımlarda da belirtildiği gibi dinî terör örgütleri ile mücadelede dekapitasyonun diğer terörizm türlerine kıyasla daha az etkili olduğu görülmektedir. Burada dinin terör örgütlerinde ne gibi belirleyici unsurlara sahip olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Kaldı ki bu etkinin temelde örgüt lideri ve organizasyonel yapı üzerinde belirleyici olduğu belirtilmelidir. Bu sebeple örgüt liderinin tespiti için karizmatik lider kuramından fayda sağlanacağı gibi organizasyonel yapı için de sosyal ağ kuramı kullanılacaktır. Bu kısımda sırasıyla ilgili kuramlar hakkında detaylara ve din olgusu üzerinden açıklamalara yer verilecektir.

5.1. Karizmatik Liderlik Kuramı Ekseninde Dekapitasyonun Etkisi

Kurumsal bir yapı içerisinde yetkinin karizmayla da elde edilebileceği görüşüne dayanan ve “karizmatik yetki” olarak tanımlanan kavram karizmatik lider kuramının temelini oluşturmaktadır (Weber, 2020, ss. 84-85). Bu kuram, karizmatik lider özelliklerine sahip kişilerin örgütsel şema içerisindeki etkilerini incelemektedir. Haliyle örgütsel liderlik ve karizma arasındaki ilişkinin doğasını incelemek çalışma kapsamında gerekli hal almaktadır. Bu kapsamda Amitai Etzioni'den (1961) aktaran Tanıl Kılınç'a (1996) göre

“bir aktörün diğer aktörlerin normatif yönelimleri üzerindeki derin ve yaygın etkisini kullanma yeteneği” olarak tanımlanan karizmatik liderlikte örgüt içerisinde normatif davranışların sembolik ödül ve cezalandırma aracılığıyla manipüle edilmesi esastır (Kılınç, 1996, s. 73). Bu yolla lider ile izleyicileri arasındaki etkileşim artabilmektedir. Fakat alandaki diğer çalışmalar karizmatik liderin etkisinin izleyicileri manipüle etmenin de ötesinde olduğunu göstermektedir. Örneğin karizmatik liderin örgütte ve izleyicilerinde “genel bir vizyon geliştirme”, “vizyon çerçevesinde değer yönelimli fırsat ve eylemleri yaratma” ve “örgüt üyelerinin kendilerini daha güçlü hissetmelerini sağlama” şeklinde üç davranışsal etki yarattığı da ifade edilmektedir (Celep, 2004, s. 31). Davranışsal etkiye ek olarak duygusal etkiyi de inceleyen Robert J. House ise bu etkinin “ideolojik hedefler belirleme ve açıklama”, “izleyenlere yüksek performans beklentilerini iletme”, “rol modelleme” ve “güdülerini canlandırma” şeklinde ortaya çıktığını ifade etmiştir (House, 1977, s. 189). Benzer bir yaklaşım Conger ve Kanungo tarafından da yapılmış olup yazarlar “vizyon belirleme”, “geleneksel olmayan yöntemleri kullanma”, “kişisel güç kullanma ve ikna etme”, “üye ihtiyaçlarına duyarlılık gösterme”, “kişisel özdeşleşme sağlama”, “kişisel risk üstlenilebilme” ve “mevcut durumu sürdürmeme” şeklinde davranış etkilerini genişletmişlerdir (Conger & Kanungo, 1988).

Hilmi Demir, karizmatik liderliği sadece bireysel niteliklerle sınırlı görmemekte, bu liderliğin mitolojik zeminini ve dinî meşruiyet kaynaklarını da göz önünde bulundurarak yapısal bir analiz sunmaktadır. Demir’e göre dinî terör örgütlerinde karizma, metafizik referanslarla beslenmekte, lider figürü yalnızca örgütsel değil aynı zamanda kutsal bir figür olarak inşa edilmektedir. Bu durum, lidere yönelik bir bağlılıktan çok, onun temsil ettiği ilahi mesaja duyulan sadakatle açıklanabilir (Demir H. , 2017). Bu bağlamda, dinî terör örgütlerinde karizmatik liderin etkisiz hale getirilmesi, örgütün ideolojik ve motivasyonel temellerini zayıflatmamakta; zira bu temeller bireyden bağımsız olarak zaten kutsal kabul edilen metinler, mitler ve idealler aracılığıyla inşa edilmektedir. Bu da dekapitasyonun başarısını sınırlayan temel faktörlerden biridir (Bulut, 2022). Bu doğrultuda karizmatik liderliğin dinsel inanç sistemleriyle bütünleşmiş yapılarda sadece bir organizasyon figürü değil, kutsallıkla bütünleşmiş bir simge olduğu, dolayısıyla fiziki olarak ortadan kaldırılmasının örgütsel çöküşle sonuçlanmayabileceği anlaşılmaktadır (Juergensmeyer, 2017). Bu durum, dekapitasyonun dini motivasyonlu örgütlerde neden düşük etki yarattığını açıklamada teorik bir derinlik kazandırmaktadır.

Yukarıda yer alan açıklamalar ışığında karizmatik liderin izleyicileri üzerinde özellikle davranışsal boyutta çok fazla etkili olduğu söylenebilir. Haliyle organizasyonel şema içerisinde bir karizmatik liderin örgütün vizyonunu ve stratejilerini belirlemede oldukça etkin olduğu, izleyicilerini yönlendirebildiği ve örgüt içinde oldukça kritik bir değere sahip olduğu görülmektedir.

Karizmatik lider kuramı açısından dekapitasyona bakıldığında örgütün tepesinde bulunan kişinin etkisiz hale getirilmesi sonucunda örgütün yolunu kaybetmesi ve örgütte çözümler yaşanması beklenmektedir. Bu durumu Sara Mahmood “başı kesilen yılan metaforu” ile tanımlamaya çalışmıştır (2015, s. 25). Bu benzetme ideolojik ve etnik-

ayrılıkçı terör örgütleri için yeterli bir açıklama olabilir. Nitekim ideolojik terör örgütlerinde organizasyonun düşünce ve eylem pratiğinin tek bir lider tarafından belirlenmesi ve bu liderin etkisiz hale gelmesi sonucunda örgütte dağılmaların yaşanması beklenen bir sonuçtur (Yaoren, 2019, s. 9). Öte taraftan etnik/ayrılıkçı terör örgütlerinde özellikle milliyetçi vurgunun lider ve elit kadro tarafından sıklıkla vurgulanması ve örgüt politikası haline gelmesi neticesinde de ideolojik terör örgütlerindeki benzer bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Fakat bu terör örgütlerinin stratejik yaklaşımı genel itibarıyla uzun süreli halk savaşına dayanması, toplumsal ve uluslararası destek bulabilmesi sebebiyle yaşam süreleri ideolojik terör örgütüne göre daha fazla sürebilmektedir. Öte yandan bu tür terör örgütlerinin bürokratik modellemesi daha güçlü olmasından dolayı ideolojik örgütlere kıyasla dekapitasyona karşı daha dirençli kalabilmektedirler (Jordan, 2014, s. 11). Yine bu terör örgütleri ayrılıkçı doğaları gereği devleti bir yapı kurma gayreti içerisinde hareket ederek örgüt içerisinde bürokratik bir yapı kurmaları da böylesi bir sonucun çıkmasına neden olmaktadır. Fakat dinî terör örgütlerinde ise karizmatik liderin etkisi görece daha azdır. Bunun sebeplerinden biri bu terör örgütlerinde motivasyon kaynağı dinî olgular olmasından dolayı herhangi bir lider tarafından bir ideoloji oluşturulması mümkün olamamakta, bu liderin etkisi sadece dinî olguların yorumlanmasında ortaya çıkmaktadır (Price, 2012, s. 21). Ayrıca bu tür terör örgütlerinde politik amaçlar yine dinî olgular üzerinden verili bir nitelikte olduğu için farklı bir politik amaç yaratma durumu olamamaktadır. Ek olarak dinin zaten eleman devşirmede kullanışlı bir araç olması sebebiyle örgüt liderinde karizmaya veya etki edebilme gücüne çok da ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu sebeplerden dolayı dinî motivasyona sahip terör örgütlerinde karizmatik liderin ideolojide ve politik amaçlarda doğrudan etkisinin olmaması sebebiyle dekapitasyonun başarı oranı düşmektedir. Kaldı ki bahsedilen bu durumlar Tablo 6'da özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 6. Karizmatik Lider Kuramı Bağlamında Terörizm Türlerinde Dekapitasyon

	<u>Örgüt Tipi</u>	<u>Dekapitasyon Etkisi</u>	<u>Karizmatik Lider Etkisi</u>
Karizmatik Lider Kuramı	Etnik-ayrılıkçı terörizm	Görece etkili	Görece yüksek
	İdeolojik terörizm	Görece etkili	Görece yüksek
	Dinî terörizm	Görece etkisiz	Görece düşük

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

5.2. Sosyal Ağ Kuramı Ekseninde Dekapitasyonun Etkisi

Herhangi bir sosyal yapı içerisinde yer alan ilişkileri ve bunların bireyler üzerindeki etkisini açıklamaya çalışan sosyal ağ kuramı, sosyal yapılar içerisindeki organizasyon modellerini ve unsurlar arasındaki etkileşimi incelemektedir (Williams & Durrance, 2008, s. 2). Bu sebeple kuram, bir yapı içerisindeki bireylerin davranışsal boyutta birbirlerine bağımlı olduğu varsayımı üzerine kurgulanmıştır (Robins, 2015, ss. 2-4). Bu sebeple bireyler

arasındaki ilişkisel ağlar ve örgütün modeli bireylerin davranışları üzerinde doğrudan belirleyici olabilmektedir (Wasserman & Faust, 1994, s. 4). Bu belirleyici yapı ise aynı zamanda “zamansal ve mekansal yakınlık”, “kişiler arası benzerliğin çekim gücü”, “yapısal denge, zayıf bağlarım gücü” ve “yapısal boşluklar” gibi dinamiklere göre etkili olmaktadır (Hangül, 2018, s. 11). Bunlardan ilki zaman ve mekandaki yakınlığın bireyler arasındaki ilişkiyi artırdığını ifade ederken ikincisi benzer özelliklere sahip bireylerin yapı içerisinde bulunmasının ilişki ağını artırdığını belirtir. Üçüncü dinamik bireyler arasındaki görüşler arasında bir dengenin sağlanılarak davranışların ortaya çıktığını; dördüncüsü zayıf bağların görünenin aksine yapılar içerisinde etkileşimi ve entegrasyonu sağladığını; son dinamik ise yapılar içerisindeki farklı grupların birbirleriyle olan etkileşimini açıklar (Hangül, 2018, ss. 11-14). Bunlar ışığında sosyal ağ yapı içerisinde bireylerin benzerlikleri, zaman-mekan boyutu, örgütün yapılanması ve yapının sistemik durumu genel itibarıyla o yapı içerisindeki bireylerin davranışlarını belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Terör örgütlerinin sosyal ağ yapılarına dayalı olarak organize olması, dekapitasyon stratejilerinin etkililiğini ciddi ölçüde sınırlayabilmektedir. Özellikle hiyerarşik yapının aksine, ağ temelli (*network-based*) yapılanmalarda karar alma süreçleri merkezi bir liderlikten ziyade dağılmış aktörler aracılığıyla yürütülmektedir. Bu durum, liderin etkisiz hale getirilmesini örgütün işleyişinde bir kırılma yaratmak yerine, yalnızca geçici bir adaptasyon sorununa indirgemektedir.

Nitekim Kathleen Carley vd. (2003) göre sosyal ağ analizlerine dayanan çalışmada, merkezi düğümlerin etkisiz hale getirilmesinin örgütü zayıflatabileceğini; ancak bu düğümlerin hızla yeniden yapılandırılabilirdiği yatay örgütlenmelerde kalıcı etkiler yaratmadığını vurgular. Bu tür ağ yapılarında karizmatik liderin yokluğu, örgüt içindeki ideolojik aktarım mekanizmaları ve çevresel figürler tarafından kolaylıkla telafi edilebilmektedir. Ayrıca Marc Sageman (2004) çağdaş cihatçı yapıların “organizasyonsuz bir organizasyon” özelliği gösterdiğini, bu nedenle klasik anlamda karizmatik liderliğe indirgenmiş çözüm stratejilerinin, örgüt içi adaptasyon kabiliyetini hafife aldığını belirtmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, dekapitasyon stratejisinin etkili olabilmesi için sadece bireysel hedefleri değil, aynı zamanda sosyal ağ içindeki köprü (bridge) aktörleri, iletişim kanallarını ve lojistik bağlantı düğümlerini hedef alan bütüncül bir strateji gerekmektedir (Arquilla & Ronfeldt, 2001).

Yukarıda anlatılanlar kapsamında sosyal ağ kuramı, temelde terör örgütünün organizasyonel modeli üzerinden bir açıklama fırsatı doğurabilmektedir. Öncelikle etnik-ayrılıkçı ve ideolojik terör örgütlerinde net bir hiyerarşik model görülmekte iken dini terör örgütlerinde ise daha yatay eksenle organize olma fırsatı sunan ağ model göze çarpmaktadır. İdeolojik terör örgütlerinde ideolojinin, amacın ve stratejini en tepede bulunan örgüt lideri ve çekirdek kadro tarafından şekillenmesi sebebiyle yukarıdan aşağıya doğru ilerleyen hiyerarşik bir zincire sahiptir. Etnik-ayrılıkçı terör örgütlerinde hiyerarşik modelin görülmesinin nedenleri ise devlet benzeri bir yapılanma kurma amaçları sebebiyle kendi yapılarını bürokratik bir modele uyarlamaları, uzun süreli halk savaşı ve gerilla yöntemini benimsemeleri sebebiyle militarist bir yapıya sahip olmaları, genelde kırsal ve

meskun mahalde saldırılar gerçekleştirmeleri sebebiyle görev dağılımının ve uzmanlaşmanın gerekliliği gibi durumlardır (Hamilton, 2007, s. 37). Bu nedenlerden dolayı aslında hem ideolojik hem de etnik-ayrılıkçı terör örgütlerinin hiyerarşik bir organizasyon modeline sahip olmaları dekapitasyonun başarı oranını artırmaktadır. Fakat ağ modele sahip din merkezli terör örgütlerinde ise bu durum tam tersi bir sonuç çıkarmaktadır. Özellikle din olgusunun ideolojiye ve milliyetçiliğe kıyasla daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi bu tür örgütlerin küresel düzeyde yayılmasını sağlamaktadır. Geniş bir alana yayılmasından dolayı tek bir merkezden örgütün yönetilmesi zorluk yaratmakta ve yerel düzeyde örgütlenmeye gitmektedirler (David, 2002, s. 8). Ayrıca yerel düzeyde özellikle hücre yapılanmaları ile daha fazla istihbarat, mali kaynak ve ani saldırı gücüne de sahip olmaktadır (Jordan, 2014, s. 26-27). Bu durumda da örgüt içinde otonom bir şekilde faaliyetlerde bulunma durumu diğerlerine kıyasla daha fazla artmaktadır. Bunlar neticesinde liderin veya çekirdek kadronun etkisiz hale getirilmesi dinî terör örgütlerinde sahip oldukları ağ modellemesi aracılığıyla- görece daha etkisiz olmaktadır.

Tablo 7. Sosyal Ağ Kuramı Bağlamında Terörizm Türlerinde Dekapitasyon

	<u>Örgüt Tipi</u>	<u>Dekapitasyon Etkisi</u>	<u>Örgütsel Yapı</u>
Sosyal Ağ Kuramı	Etnik-ayrılıkçı terörizm	Görece etkili	Hiyerarşik model
	İdeolojik terörizm	Görece etkili	Hiyerarşik model
	Dinî terörizm	Görece etkisiz	Ağ model

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

6. SONUÇ

Terörizmle mücadelede kullanılan yöntemler arasında lider kadronun hedef alınması, yani dekapitasyon stratejisi, uzun yıllardır devletlerin başvurduğu temel araçlardan biri olagelmıştır. Özellikle karizmatik liderliğe dayalı örgütlerde, liderin etkisiz hale getirilmesinin örgütsel çözülmeye yol açabileceği düşüncesi, bu yöntemi cazip kılan temel varsayımlardan biri olmuştur. Ancak bu cazibenin mutlak başarı getirdiği genellemesi, son yıllarda yapılan ampirik ve teorik çalışmalar ışığında sorgulanmaya başlanmıştır. Dekapitasyonun etkili olup olmadığı, yalnızca uygulamanın biçimiyle değil; hedef alınan terör örgütünün ideolojik, yapısal ve motivasyonel özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Bu bağlamda hazırlanan çalışmada, “Dinî terör örgütlerine yönelik dekapitasyon yöntemi neden daha az etkilidir?” sorusu ekseninde bir değerlendirme yapılmıştır. İlk olarak, terör örgütlerine yönelik genel mücadele stratejileri ele alınmış ve dekapitasyonun bu stratejiler içerisindeki yeri tartışılmıştır. Literatürde yapılan değerlendirmeler, dekapitasyonun özellikle etnik-ayrılıkçı ve ideolojik temelli örgütlerde kısa veya orta vadede etkili olabildiğini; ancak dinî motivasyonlu örgütlerde aynı düzeyde başarılı olamadığını göstermektedir. Bu farklılığın nedenlerini irdeleyebilmek adına, çalışmada hem örgüt

türlerine göre kategorik bir sınıflandırma yapılmış hem de din faktörünün etkisini anlamaya yönelik olarak karizmatik liderlik kuramı ile sosyal ağ kuramı teorik çerçeve olarak benimsenmiştir.

Karizmatik liderlik yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, dinî terör örgütlerinde liderlik figürünün karizması yalnızca bireysel niteliklere değil, aynı zamanda kutsal temsil ve dinsel meşruiyet üzerinden inşa edilmektedir. Bu nedenle, liderin fiziksel olarak etkisiz hale getirilmesi, örgütün ideolojik temellerini ve eleman temin kapasitesini derinden sarsmak yerine, söylemin yeniden üretimi ve kutsal referansların sürdürülmesi yoluyla telafi edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında karizmatik liderin ortadan kaldırılması, bu liderliğe duyulan kolektif inancın sarsılması anlamına gelmemekte; tersine, bu figür mitolojikleşerek örgüt içinde sembolik bir kuvvet hâline gelebilmektedir.

Sosyal ağ kuramı çerçevesinde ise dinî terör örgütlerinin merkezi olmayan, dağınık ve yatay örgütlenme yapıları benimsedikleri görülmektedir. Bu tür ağ yapılarında karar alma süreçleri lider merkezli olmaktan ziyade, farklı coğrafyalara yayılmış, yerel güç odaklarının koordinasyonu ile sürdürülmektedir. Dolayısıyla tek bir liderin ya da küçük bir grubun ortadan kaldırılması, örgütün bütünü üzerinde kalıcı bir zayıflamaya yol açmamaktadır. Bu tarz yapılar organizasyon şeması bakımından esnek, iletişimsel açıdan ise dirençli bir nitelik taşımakta ve bu yönüyle dekapitasyon stratejilerine karşı uyarlanabilirlik düzeyleri yüksek olmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, terörizmle mücadelede sıkça başvurulmuş dekapitasyon stratejisinin etkisinin örgüt tipine göre anlamlı biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur. Özellikle dinî motivasyonlu terör örgütlerinin ideolojik esneklikleri, sembolik yapıları ve söylemsel süreklilikleri dikkate alındığında, bu tür örgütlerin lider merkezli tasfiye operasyonlarına karşı yüksek bir direnç sergiledikleri görülmektedir. Bu durum, dekapitasyonun evrensel geçerliliği olan bir çözüm yöntemi olmadığını ve bağlamsal faktörlerin mutlaka dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Çalışma, bu çerçevede, terör örgütlerinin yalnızca organizasyonel hedefleme üzerinden çözümlenemeyeceğini, aynı zamanda inanç sistemleri, kültürel meşruiyet kodları ve ideolojik çoğaltım mekanizmalarının da stratejik analizlerde hesaba katılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle dinî temelli örgütlenmelerde, sembolik sermaye ve anlam üretim pratikleri, örgütsel sürekliliği sağlayan kritik unsurlar hâline gelmektedir. Dolayısıyla dekapitasyon, bu yönleri göz ardı ettiğinde yalnızca bir figürün ortadan kaldırılmasıyla sınırlı kalan bir müdahaleye dönüşmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı makale yazarı tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abrahms, M. (2008). What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy. *International Security*, 32(4), 78-105.
- Abrahms, M. (2014). Deterring Terrorism: a New Strategy. *Perspectives on Terrorism*, 8(3), 2-15.
- Abrahms, M., & Mierau, J. (2015). Leadership Matters: The Effects of Targeted Killings on Militant Group Tactics. *Terrorism and Political Violence*, 29(5), 830-851.
- Argomaniz, J., & Diez, A. V. (2015). Examining Deterrence and Backlash Effects in Counter-Terrorism: The Case of ETA. *Terrorism and Political Violence*, 27(1), 160-181.
- Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (2001). *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. California: RAND Corporation.
- Bakker, E., & Graaf, B. d. (2011). Preventing Lone Wolf Terrorism: some CT Approaches Addressed. *Perspectives on Terrorism*, 5(5-6), 43-50.
- Bulut, R. (2022). Dini Gruplarda Karizmatik Otoritenin Sosyal Temsilleri. *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 246-256.
- Carley, K. M., Reminga, J., & Kamneva, N. (2003). Destabilizing Terrorist Networks. *NAACSOS Conference Proceedings*. Pittsburgh: PA.
- Celep, C. (2004). *Karizmatik Önderlik: Dönüşümsel Liderlik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). *Charismatic Leadership: The Elusive Factor in Organizational Effectiveness*. San Francisco: CA: Jossey-Bass.
- Cronin, A. K. (2003). Behind the Curve: Globalization and International Terrorism. *International Security*, 27(3), 30-58.
- Cronin, A. K. (2009). *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*. New Jersey: Princeton University Press.
- David, S. R. (2002). Fatal Choices: Israel's Policy of Targeted Killing. *Mideast Security and Policy Studies*, 51, 1-26.
- Demir, C. K. (2017). *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Aynılıkçı Terörizm: PIRA, ETA, PKK*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Demir, H. (2017). *Gülen Örgütü: Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi*. Ankara: Anadolu Ay Yayınları.
- Dönmezer, S. (1978). Uluslararası Tedhişçilik. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 44(1), 55-70.
- Dumankaya, E. M. (2021, Temmuz). *Terörizmle Mücadelede Lider Odaklı Yaklaşım: Türkiye'nin PKK Terör Örgütü ile Mücadelesi (2015-2020)*. Yüksek Lisans Tezi . Ankara: YÖKTEZ.
- Etzioni, A. (1961). *A Comparative Analysis of Complex Organizations*. New York: NY: Free Press.
- Gunaratna, R. (2017). Strategic Counter-Terrorism: A Game Changer in Fighting Terrorism. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 9(6), 1-5.
- Hafez, M., & Hatfield, J. M. (2006). Do Targeted Assassinations Work? A Multivariate Analysis of Israel's Controversial Tactic During Al-Aqsa Uprising. *Studies in Conflict and Terrorism*, 29(4), 359-382.
- Hamilton, L. (2007). *Terrorist Organisational Models*. U. Command içinde, *A Military Guide to Terrorism in the Twenty-first Century*. Leavenworth: TRADOC.
- Hangül, Ş. (2018). *Okullardaki Sosyal Yapı Ve Doğal Liderlik Süreçlerinin Sosyal Ağ Teorisi Perspektifinden İncelenmesi: Bir Durum Çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hocking, J. (1986). Terrorism and Counter-Terrorism: Institutionalising Political Order. *The Australian Quarterly*, 58(3), 297-307.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. Ner York: Columbia University Press.

- House, R. J. (1977). A 1976 Theory of Charismatic Leadership. J. G. Hunt, & L. L. Larson içinde, *The Cutting Edge* (s. 189-207). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Jenkins, B. (1975). *International Terrorism: A New Mode of Conflict*. C. S. David Carlton içinde, *International Terrorism and World-Security*. Londra: Croom Helmen.
- Johnston, P. B. (2012). Does Decapitation Work? Assessing the Effectiveness of Leadership Targeting in Counterinsurgency Campaigns. *International Security*, 36(4), 47-79.
- Jordan, J. (2009). When Heads Roll: Assessing the Effectiveness of Leadership Decapitation. *Security Studies*, 18(4), 719-755.
- Jordan, J. (2014). Attacking the Leader, Missing the Mark: Why Terrorist Groups Survive Decapitation Strike. *International Security*, 38(4), 7-38.
- Jordan, J. (2019). *Leadership Decapitation: Strategic Targeting of Terrorist Organisations*. Stanford: Stanford University Press.
- Juergensmeyer, M. (2017). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (4 b.). California: University of California Press.
- Kilberg, J. (2012). A Basic Model Explaining Terrorist Group Organisational Structue. *Studies in Conflict and Terrorism*, 35(11), 810-830.
- Kılınç, T. (1996). Liderlikte Durumsallığın Ötesi: Karizmatik Liderlik Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 25(2), 67-108.
- Lafree, G., Dugan, L., & Korte, R. (2009). The Impact of British Counterterrorist Strategies on Political Violence in Northern Ireland: Comparing Deterrence and Backlash Models. *Criminology*, 47(1), 17-45.
- Mahmood, S. (2015). Decapitating the Tehrik-i-Taliban Pakistan: An Effective Counter-Terrorism Strategy? *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 7(6), 24-29.
- Makarenko, T. (2004). The Crime-Terror Continuum: Tracing the Interplay between Transnational Organised Crime and Terrorism. *Global Crime*, 6(1), 129-145.
- Miller, G. D. (2007). Confronting Terrorisms: Group Motivation and Successful State Policies. *Terrorism and Political Violence*, 19(3), 331-350.
- Nagl, J. (2005). *Learning to Eat Soup with a Knife*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nuhoğlu, Ö. (2022, 06 22). *Uluslararası Terör ve Terörizm*. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: YÖKTEZ.
- O'Neill, B. E. (2005). *Insurgency and Terrorism: From Revolution to Apocalypse* (2. b.). Washington: Potomac Books.
- Posen, B. R. (2002). The Struggle against Terrorism: Grand Strategy, Strategy and Tactics. *International Security*, 26(3), 39-55.
- Price, B. C. (2012). Targeting Top Terrorists: How Leadership Decapitation Contributes to Counterterrorism. *International Security*, 36(4), 9-46.
- Rapoport, D. C. (2003). *The Four Waves of Rebel Terror and September 11*. C. Kegley içinde, *The New Global Terrorism* (s. 46-73). New Jersey: Pearson.
- Robins, G. (2015). *Doing Social Network Research: Network-based Research Design for Social Scientists*. Australia: University of Melbourne.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK.
- Thornton, T. P. (1964). *Terror as a Weapon of Political Agitation*. H. Eckstein içinde, *Internal War: Problems and Approaches* (s. 71-99). New York: Free Press.
- Tominaga, Y. (2018). Killing Two Birds with One Stone? Examining the Diffusion Effect of Militant Leadership Decapitation. *International Studies Quarterly*, 62(1), 54-68.
- Turinay, F. Y. (2018). *Ceza Hukukunda Terör Amaçlı Örgütlenme Suçu*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Weber, M. (2020). *Bürokrasi ve Otorite* (9. Baskı b.). (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Werlinger, L., & Perliger, A. (2010). How Terrorist Groups End. *CTC Sentinel*, 3(2), 16-18.
- Williams, K., & Durrance, J. C. (2008). Social Networks and Social Capital: Rethinking Theory in Community Informatics. *The Journal of Community Informatics*, 4(3), 1-32.

Yaoren, K. Y. (2019). Leadership Decapitation and the Impact on Terrorist Groups. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 11(3), 7-12.

Tam Zamanlı Üretim Ortamında Müşteri Tedarikçi İlişkilerinin Optimizasyonu: Bir Davranışsal Muhasebe Yaklaşımı Uygulaması¹

Niyazi İnan Sabırcan^{2,3}

ÖZET

Türkiye'deki plastik/kompozit sektörlerinde imalat yapan küçük ve orta ölçekli işletmelerde tam zamanında üretim sistemi, kuruluşların gerek imalat gerek kalite gerekse tedarik zinciri yöntemlerinde büyük değişimler yaratmıştır. Bu sistemin işletmede ilk kuruluşu ve kuruluş sonrasında kontrollü olarak sürdürülmesi evrelerindeki insan davranışlarının davranışsal muhasebe kuramlarına göre incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, yeni bir imalat sistemi kuruluşunda ve sürdürülmesinde çalışanlar ve yöneticilerin nasıl davranışlar sergilediği, tam zamanında üretim ortamlarının sadece malzeme dolaşımı, imalat ve stoklama sisteminden mi ibaret olduğu, bu davranışların davranışsal muhasebe teorilerindeki karşılığının nasıl olduğu irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Davranışsal Muhasebe, Tam Zamanında Üretim.

JEL Sınıflandırması: M41, D81, M11

Optimization of Customer-Supplier Relationships in A Just-In-Time Manufacturing Environment: An Application of Behavioral Accounting Approach

ABSTRACT

The just-in-time production system in small and medium-sized enterprises manufacturing in the plastics/composite sectors in Turkey has created great changes in both the manufacturing, quality and supply chain methods of the organizations. It is aimed to examine human behaviors in the first establishment of this system in the enterprise and its controlled maintenance after establishment, according to behavioral accounting theories. For this purpose, it has been tried to examine how employees and managers behave in the establishment and maintenance of a new manufacturing system, whether just-in-time production environments consist only of a material circulation, manufacturing and stocking system, and how these behaviors are equivalent in behavioral accounting theories.

Keywords: Accounting, Behavioral Accounting, Just-in-Time Production.

JEL Classification: M41, D81, M11

¹ Bu makale yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² İletişim Yazarı: sabircaninan@gmail.com

³ Yüksek Lisans Öğr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8151-5214

(Makale Gönderim Tarihi: 07.10.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1562937](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1562937)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

İnsan düşüncesi, davranışlarından önce gelir ve bu düşüncenin eyleme dönüşmesi zaman alabilir. İnsanlık, tarih boyunca felaketler ve savaşlar yaşamış olsa da sosyalleşme ve idrak yeteneği sayesinde varlığını sürdürmüştür. Sanayi Devrimi, el emeğinin yerini makinelerin almasıyla büyük bir dönüşüm getirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Japonya kıt kaynaklarla maliyetleri düşürerek uluslararası rekabette başarı sağladı. Japon firmaları, dayanıklı ve uygun fiyatlı ürünler sunarak 1970'lerden 2000'lere kadar başarılarını sürdürdü. Aynı dönemde, Amerika'da davranışsal muhasebe çalışmaları ortaya çıktı. Bu çalışmalar, ekonomik değer taşıyan tüm hareketlerin izlenmesi gerektiğini vurguladı (Usul & Çağlan, 2018, s. 451). Ülkemizde tam zamanında üretim sistemleri, genelde büyük ölçekli firmalarda uygulanabiliyor. Yapılan araştırmada, ana sanayi ve yan sanayi ilişkilerinde tam zamanlı üretim ortamlarının etkileri ve çalışan davranışları incelenmiştir. Bu üretim sistemlerinin yeni alışkanlıklar gerektirdiği ve bireysel çıkarlarla nasıl örtüştüğü gözlemlendi.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Tam Zamanında Üretim Ortamı Tanımı

Tam zamanında üretim (TZÜ), gerektiği kadar, gerektiği vakitte üretim yapma felsefesine dayanır. Kaynakların son derece kısıtlı ve değerli olduğu durumlarda bu yaklaşım, israfı önlemek için zorunludur. TZÜ, sadece gerekli parçaların, gerekli miktarlarda ve zamanda üretilmesi anlamına gelir. Bunu sağlamak için, tüm süreçlere ne zaman ve ne miktarda üretim yapacaklarını bildiren bir bilgi sisteminin kurulması gereklidir.

2.2. Tam Zamanında Üretim Sisteminin Ana Hatları

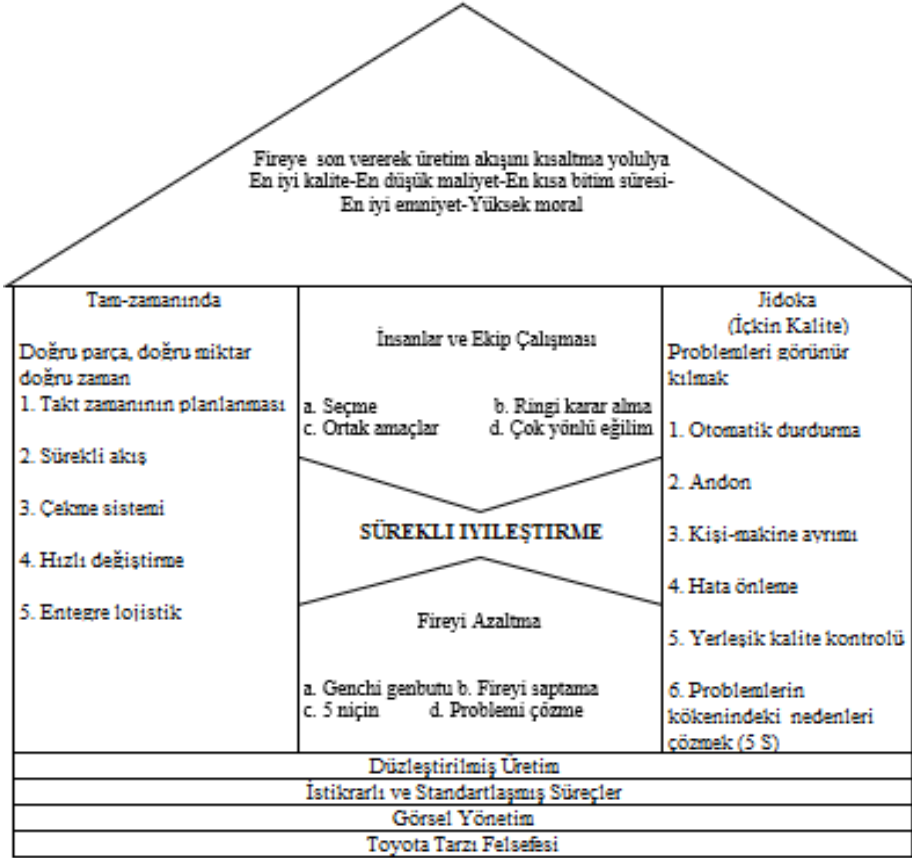
Tam Zamanında Üretim (TZÜ) ortamı, gereken parçaların istenen hacimde ve zamanda teslim edilmesi için sürekli akış, takt vakti, çekme sistemi, setup sürelerinin azaltılması ve entegre lojistik gibi ilkelere dayanır. TZÜ, ilk olarak Toyota tarafından uygulanmış ve Taichi Ohno tarafından geliştirilmiştir. Ford'un akış sisteminden esinlenen Ohno, akışı iyileştirmek, fazla üretimi önlemek, kısmi verimsizliği geçersiz kılmak ve akışı dengelemek gibi başlıklara odaklanmıştır (Goldratt, 2021, s. 378-379).

Ford, stoğun birikmesini sınırlamanın önemini vurgularken, Ohno stok yönetimini kullanmıştır. TZÜ, ana sanayi firması ve tedarikçi yan sanayilerin iş birliğini gerektirir ve tüm çalışanların aynı yöntemleri benimsemesi önemlidir. Fireyi önlemek, üretimi hızlandırmak, maliyetleri düşürmek ve güvenli bir çalışma ortamı yaratmak hedeflenir. Fujio Cho, TZÜ'nün anlaşılmasını şemalar ve grafiklerle sağlamıştır (Goldratt, 2021, s. 378-379).

İmalat, önceden belirlenmiş ve yinelemeli hareketlere dayanır ve bu hareketlerin değer yaratıp yaratmadığı incelenir. Görsel evraklar ve kayıtlar oluşturulmalı ve operatörlere öğretilmelidir. Operatörlerin hareket ve zaman analizleri yapılarak kayıpları önleyen

düzenlemeler yapılır. TZÜ'de operatörler aktif rol almalı, bilgiyi gizlememeli ve çözüm üretmelidir. Çalışanlar arasında kısmi bir eşitlik sağlanır.

Şekil 1: “Toyota Üretim Sistemi. Fujio Cho’ya Ait Ev Çizimi” (Liker, 2010, s. 57)

TZÜ, aşırı üretim, gereksiz elleçleme, verimsiz işleme ve kusurlu üretimden kaynaklanan atıkları ortadan kaldırmayı hedefler. Değer katmayan süreçler elimine edilmeli ve aşırı stok, en görünür atık bileşeni olarak azaltılmalıdır (Waples & Norris, 1989, s. 27)

2.2.1. Kanban Sistemi

Tam zamanında üretim (TZÜ) ortamında kanban sistemi, üretimi gerçekleştiren önemli bir araçtır ve Toyota üretim sisteminin temel alt sistemlerinden biridir (Acar, 2003, s. 15). Kanban, Japonca'da "kart" anlamına gelir ve uygulamada küçük stok parçalarının üretim merkezlerine dağıtımında kullanılır. Toyota'da kullanılan iki kartlı sistem, parçaların üretim merkezlerine dengeli aktarılmasını ve üretimde kullanılacak parçaların hızlı tedarik edilmesini sağlar (Tekin, 1999, s. 46).

Kanban, malzeme akışını düzenleyerek üretimin tam zamanında ve sıfır stokla yapılmasını öngörür. Bu sistem, stoksuz üretim yaparak planlama ve kontrol işlemlerini çekme sistemine dayandırır. Kanban sistemi, üretim kontrolünü ve malzeme hareketlerini yönetmek için kullanılan yeni bir yaklaşımdır ve üretim kontrol sistemleri, çekme ve itme sistemleri olarak iki gruba ayrılır (Acar, 2003, s. 15). Ohno, Toyota'nın operasyonlarını yönetmek için spesifik parçaların birikmesine izin verilen miktarı sınırlayarak fazla üretimi kısıtlamayı amaçlamıştır (Goldratt, 2021, s. 379).

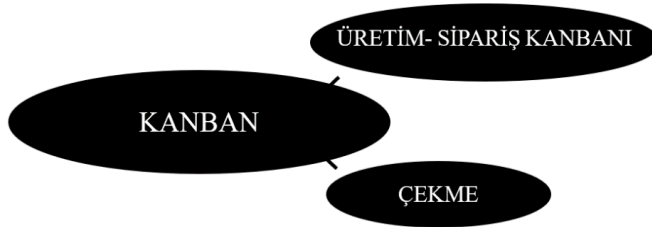
Tablo 1: Klasik ve Modern Sistemin Karşılaştırması

No	KLASİK SİSTEM	MODERN SİSTEM
1	İten sistemlerdir. Üretim ve envanter tutma süreci tahminlere dayalıdır.	Çeken sistemlerdir. Üretim kesin siparişlere dayalıdır.
2	Sipariş öncesi stok bulundurmak esastır. Talepteki değişim ve dalgalanmalara uyum hızlıdır.	Sıfır stok hedefi vardır. Stoklar kanban sistemine uyumludur. Talepteki değişim ve dalgalanmalara uyum hızlıdır.
3	Talepteki değişime ayak uydurmak için ara stok tutulur.	Talepteki değişim için ara stok tutulmaz.
4	Oldukça zaman alır.	Uzun zaman almaz.

2.2.1.1. Kanban Sisteminin İşleyişi için Gerekli Şartlar

Kanban sisteminde, kanban kartı olmadan malzeme veya parça stokları iş istasyonları arasında taşınmaz. Her arabanın taşıyacağı stok miktarı sabittir ve bu miktar, belirli bir kanban kartı ile kontrol edilir. Kullanılan malzemeler derhal yenilenmeli veya başka bir istasyona gönderilmelidir. İşçiler, başka bir kanban kartı gelmedikçe üretime ara vermezler. İş istasyonları ve arabaların standart taşıma kapasitesine ve ekipman kullanımına sahip olması zorunludur. Kanban sistemi, basit bir mantığa sahip olsa da çok istasyonlu imalat süreçlerinde kapasite dengesinin hassas olmasını gerektirir (Tekin, 1999, s. 49).

Şekil 2: Temel Kanban Çeşitleri

2.2.1.2. Tam Zamanında Üretim Ortamında Kanban Sisteminin Uygulanması

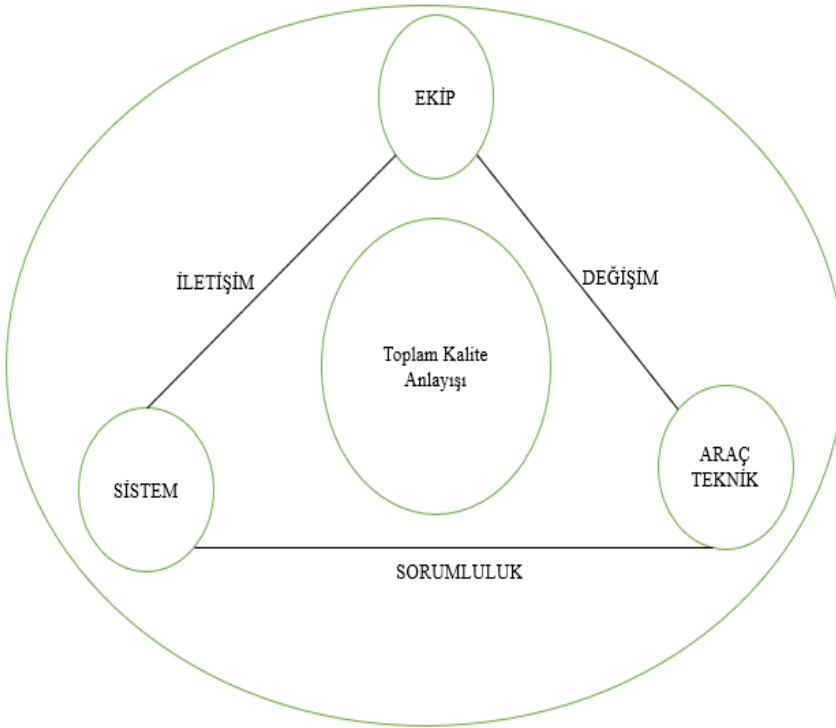
Sıfır stokla üretim, cazip avantajlar sunmasına rağmen her zaman pratik veya ekonomik olmayabilir. Ancak, sıfır stok yaklaşımının sağladığı faydalar göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Kanban sistemi ve tam zamanında üretim (TZÜ) sistemi bir arada kullanıldığında önemli sonuçlar elde edilebilir. Tam zamanında üretim sistemi, Kanban

sistemi olmadan etkili bir şekilde çalışmazken, Kanban sistemi dışında başka yöntemlerle de uygulanabilir. Kanban sisteminin, malzeme akışını tam zamanında ve sıfır stok hedefi doğrultusunda düzenlemesi gereklidir (Tekin, 1999, s. 51).

2.3. Kalitenin Tanımı, Toplam Kalite Yönetiminin Şartları ve Amaçları

Kalite kavramı üzerine genel bir mutabakat yoktur, ancak kalite algısı yedi ana nitelik kapsamında değerlendirilir: güvenlik, performans, uygunluk, dayanıklılık, servis kolaylığı, estetik ve uygun fiyat (Doğan, 2021, s. 289). Kalite kontrol faaliyetleri ise, üretilen ürünün belirlenen spesifikasyonlara ve performans standartlarına uygun olup olmadığını saptamak için yapılan muayene ve testleri içerir.

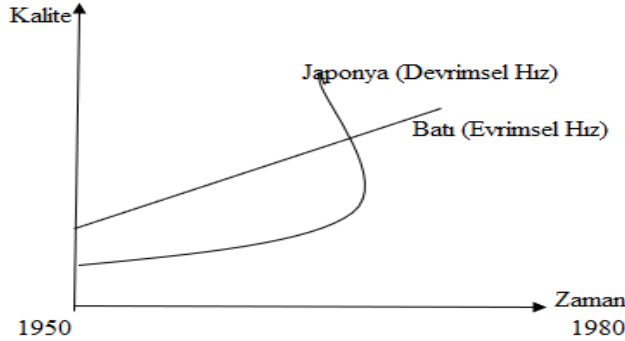
Şekil 3: “Toplam Kalite Yönetimi Temel Anlayışı” (Top, 2009, s. 33)

Kalite yönetiminin iki ana amacı vardır: müşterileri bozuk ve hatalı mamullerden korumak ve imalatın daha güçlü hale getirilerek nitelikli mamuller üretmesine destek olmak. Kalite, mamulü kullanacak kişilerin ihtiyaçlarına ve ödeme imkanlarına göre belirlenir. Tüketiciler, mamulden bekledikleri özellikleri bilmeli ve kullanım amacı dışındaki özellikleri dikkate almamalıdır. Mamulün kalitesini belirleyen iki temel faktör, kullanım amacı ve fiyatıdır (Tekin, 1999, s. 65).

2.3.1. Tam Zamanında Üretim Ortamı İçerisinde Toplam Kalite Kontrolü: Japon Yaklaşımı

Grafik 1: “Gelişme Hızları” (M. TEKİN, 1999, s. 150)

Üretim sürecindeki kalite kontrolü, Japonya'da uygulanan toplam kalite kontrolünün bir parçasıdır. Amerikan tarzı kalite yönetimi, kalite sorunlarını saptamak ve çözüm önerileri geliştirmek üzerine yoğunlaşırken, Japon tarzı ise üretim sürecini kontrol altına alarak hatalı ürünleri engellemeye odaklanır. Bu sayede, hurda, fire ve hataların saptanması ile giderilmesinden doğan maliyetler ortadan kalkar. ABD'de sorunların saptanması ve çözülmesi ön planda iken, Japonya'da üretim sırasında sorun çıkarmayacak ürünlerin tasarımı ve geliştirilmesi hedeflenir (Doğan, 2021, s. 297). Sıfır israf sistemi kurarken ilk adım, mevcut durumu belirlemektir. Bunun için bakılacak dönemin seçilmesi, projelerin listelenmesi ve her projenin durumunun belirlenmesi gereklidir (O'connell, 2013, s. 107).

Grafik 2: Üretim Sistemlerinin Tarihsel Dizilimi

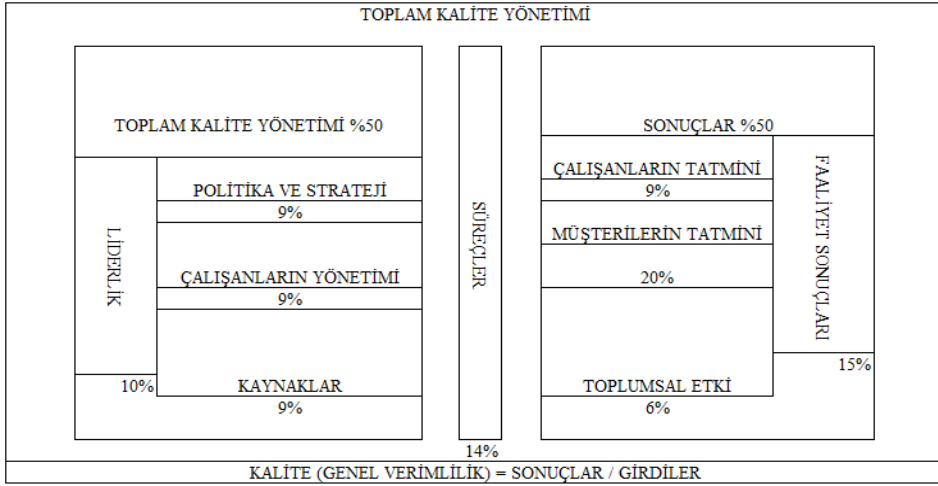
Taylorizm	1900
Fordizm	1920
Tzü-Yalın Üretim	1950
Optimize Üretim Teknolojisi...	1970

2.3.2. Toplam Kalite Yönetimi ve Sürekli İyileştirme

Şirketin yaşamsal kültürünü oluşturan sorunlar ve çözüm birikimini takip etmek ve kayıt altına almak, toplam kalite yönetimi sisteminin temel görevlerinden biridir. Bu süreç, personel değişimi, terfi veya emeklilik durumlarında şirketin ve bölümlerin faaliyetlerinin

sorunsuz devam etmesini sağlar. Toplam kalite yönetimi modelinin işleyişi bu şekilde özetlenebilir:

Şekil 4: “Toplam Kalite Yönetimi Modelinin İşleyişi” (Tekin, 1999, s. 141).

Kaizen, üretim yerindeki işçilerin kavramı anlaması ve enerjik bir biçimde uygulaması, üst yönetimin kaizen sonuçlarını doğru değerlendirip teşvik etmesi ve tüm katılımcıların kaizen ruhunu anlaması üzerine kuruludur (Vargün, 2008, s. 42). Takt süresi, müşteri talebinin hızını temsil eder ve tek parça akışının değerlerini yaratır. İşletmelerin kalıcı sistemler kurarak güncel gelişmelere uyum sağlaması ve müşteri memnuniyetini koruması gereklidir. Tam zamanında üretim ve toplam kalite yönetimi (TKY) simbiyotik bir ilişkiye sahiptir. Jidako kavramı, operatörlerin makine işlemlerinden ayrılmasını sağlayarak verimliliği artırır ve anormal durumlarda hızlı müdahaleyi teşvik eder (Suzaki, 2013, s. 119-120). Kalite kontrol çemberleri, gereksiz hareketlerin kaldırılması, iş gücünün ekonomik kullanımı ve malzeme kullanımında ekonomikliğin artırılmasıyla verimliliği artırır (Vargün, 2008, s. 48). Başarılı bir TKY organizasyonunda, ilerlemeleri izlemek, gelişme fırsatlarını tanımlamak ve başarıyı iç ve dış standartlarla karşılaştırmak önemlidir (Top, 2009, s. 198).

2.4. Tam Zamanında Üretim Ortamında Müşteri-Tedarikçi/Yan Sanayi İlişkileri

Tam zamanında üretim (TZÜ) ortamında sıfır stok hedefine ulaşmak için az sayıda satıcıdan, istenilen kalite düzeyindeki ürünlerin ufak miktarlarda ve zamanında satın alınması gereklidir. Bu çerçevede, alıcı (ana sanayi) ve satıcı (yan sanayi) ilişkileri gözden geçirilip yeni ilkeler doğrultusunda düzenlenmelidir. TZÜ felsefesi, üretimin tüm aşamalarında stokları yüksek maliyetlere yol açtıkları ve sistem içindeki yetersizlikleri gizledikleri için en önemli israf unsuru olarak görmektedir. Bu nedenle, stok azaltılması veya stok tutmaya yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Acar, 2003, s. 31).

Tedarik koordinasyonunun temel görevi, ihtiyaç duyulan alt bileşenleri, gereken tarihlerde, uygun miktarlarda, spesifikasyonlara uygun ve doğru lokasyonda hazır etmektir. Bu görev, alım işlemlerini başlatmanın yanı sıra imalata yön vermek ve gerekli tüm yardımcı bileşenlerin edinimini de kapsar. Başarılı ve rol model olan firmalar arasında Toyota firmasından bahsedebiliriz. Toyota'nın fiili olarak uyguladığı bu yöntemler, diğer araştırmacılar ve geliştiriciler için değerlidir. Toyota, işleri beraber büyütmek ve uzun vadede karşılıklı yarar sağlamak amacıyla tedarikçilerini Toyota Üretim Sistemine dahil etmiştir. Yeni partnerlerini dikkatle seçip küçük siparişler vererek onların kalite, maliyet ve teslimat performanslarını değerlendirmektedir (Liker, 2010, s. 253). Tam zamanında üretim (TZÜ) ortamı, ana sanayi ve yan sanayi arasında uzun vadeli ticari bağların kurulmasını gerektirir. TZÜ satın alma, güvenilir tedarikçilerle uzun vadeli ilişkiler geliştirilmesini teşvik eder ve küçük lot boyutlarının sık teslimatını hedefler. Bu sistemin düzgün çalışması için alıcı ve tedarikçi arasında iş birliğine dayalı bir ilişki gereklidir (Waples & Norris, 1989, s. 27).

2.5. Tam Zamanında Üretim Ortamında Satın Almanın Esas Ön Kabulleri

Tam zamanında üretim (TZÜ) ortamının tedarikçilere getirdiği ek teknoloji ve yatırım maliyetlerini karşılayabilmesi için, ana sanayi ve yan sanayi arasındaki ticari bağların yeniden düzenlenmesi gereklidir. TZÜ uygulayan tedarikçi firmalar, yüksek ve sabit kapasite taleplerini ana sanayiden bekleyecektir. Ana sanayi, tedarikçiye bu maliyetleri yansıtabilmeli ve yatırımların firma kâr oranlarına olumsuz etki yapmaması için tedarikçiye ayrıcalıklar tanımalıdır. Sektör hızla büyüyorsa, yeni işletmelerin girişi kısıtlıysa, ölçek ekonomileri yaratılıyorsa, personelin eğitim düzeyi yüksekse, AR-GE harcamalarıyla yeni ürün ve teknoloji geliştirilebiliyorsa, reklam harcamaları satışları artırıyorsa ve marka farkındalığı oluşmuşsa, bu etmenler gelecekte fırsatlar yaratır (Akgüç, 2017, s. 631).

3. DAVRANIŞSAL MUHASEBE

3.1. İnsan Davranışı

İnsan, entelektüel zekâya sahip olması nedeniyle Tanrı'nın en mükemmel yarattığı olarak kabul edilir (Widhianningrum, 2017, s. 194). İnsan davranışları, belirli uyarıcılara karşı yapılan veya yapılamayan hareketler olarak tanımlanabilir ve bu davranışlar, toplumların sorunlarını anlamak için sosyal bilimlere yatırım yapmayı gerektirir (Erdem, 2021, s. 49).

3.2. Bilinç/İdrak

İnsan sinir sisteminde bir hasar yoksa, uyarımlar algıyı ve davranışları etkiler. Sürekli uyarım almak, bir sistemin varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. İzole edilmiş yüksek nitelikli insanlar, düşünsel ve davranışsal hasarlar yaşayabilirler. Toplumdan veya sosyallikten uzaklaşmak, bilinci olumsuz etkileyebilir. Yeterince uyarım alan insanlar ise toplumsallaşma, kabul edilme, başarı ve haysiyet duygusuna ulaşabilirler. İnsan

davranışları, dış uyarımlarla gelişir ve değişir. "Uyanıklık," içinde yaşadığımız ortamı ve kendimizi fark etme işlevine denir (Teber, 2017, s. 291).

İnsan bilinci, çevresel koşullara göre sürekli değişir ve gelişir. İnsanın uyarıcılara doğru tepki vermesi, insan olmanın ve farklılaşmanın temelidir. Bilinç, insanın insan olmasının ön koşuludur. Beynimiz otomatik ve düşünsel kararlar verir; otomatik kararlar düşünme gerektirmezken, düşünsel kararlar beynin prefrontal korteks bölgesi tarafından yönetilir ve zordur (Erdem, 2021, s. 110).

3.3. Rasyonellik-İrrasyonellik

İnsan ve insanı anlama çabaları uzun yıllara dayalıdır ve nörobilim çalışmalarının Antik Mısır'a kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Rasyonellik ve davranışsal muhasebe üzerine bir örnekle devam edersek: Evde tadilat için contaları almak üzere hırdavat dükkanına gidildiğinde, iki farklı conta bulmak zor olabilir. Kolay ulaşılabilir olan dükkân tercih edilse de bu vakit kaybına neden olabilir. Bu örnekte, davranışsal tutumu belirleyen koşullar arasında isteklerin kolay ulaşılabilir olması, satıcıların tutumu ve ilgilenme düzeyi yer alır. Yeni teknolojiler ve çevresel uyarıcıların etkisi, muhasebedeki insan faktörünü daha belirgin hale getirmiştir (Kırhasanoğlu & Özdemir, 2021, s. 179).

İrrasyonelliğin beş temel nedeni vardır: evrim, beynimizin rastgele iliştilmiş sinir ağlarından oluşması, zihinsel tembellik, temel olasılık teorisi ve istatistik bilgisine sahip olmamak ve kendine hizmet eden yanlılık (Sutherland, 2019, s. 298-301). İş dünyasında ve uluslararası siyasette, taraflar genellikle kazancın paylaşımı konusunda pazarlık yapar (Dixit & Nalebuf, 2012, s. 45). İş dünyası, ekonomi ve akademi alanlarında genel kabul, insanların rasyonel düşündüğü ve davrandığı yönündedir. Ancak, teyit yanılığı nedeniyle insanlar, inandıkları fikri doğrulayan örnekler bularak fikirlerini güçlendirme eğilimindedir (Erdem, 2021, s. 89). Adam Smith, insanların gerçek bilgiye ulaştıktan sonra önyargılardan arınmış mükemmel davranışlar sergileyebileceğini savunmuştur.

3.4. Davranışsal Muhasebenin Amaçları ve Davranışsal Muhasebe ile İlişkili Teoriler

Çağdaş ekonomi teorileri, son yirmi yılda ana akım neoklasik ekonomide devrim yaratan davranışsal ekonomi ile daha davranışsal hale gelmiştir (Beerbaum & Puaschunder, 2019, s. 5). Toplumsal ve firma hayatında var olabilmek için çevreye katkı sağlamak gereklidir; aksi halde, görünmez olmaya çalışmak eleme riski taşır. Davranışsal muhasebe, bireylerin işletme içindeki ve dışındaki kararlarını, etkilendikleri faktörleri ve ilişkilerini anlamaya çalışır. İnsan davranışlarının işletme faaliyetlerindeki etkilerini, ön yargıları ve karar verme süreçlerini inceler. Ayrıca, rasyonel ve irrasyonel kararların nerede başladığını ve bittiğini tespit etmeyi amaçlar. Olay-tutum-çaba-amaç döngüsündeki yoğunluğun çalışanlardaki etkilerini ve birey davranışlarının örgütsel uyumunu anlamaya çalışır. Davranışsal yönetim muhasebesi, ekonomi, siyaset bilimi, örgüt teorisi, psikoloji ve sosyoloji ile yönetim muhasebesi teorilerini birleştirerek, bireylerin yatırım kararlarındaki irrasyonel davranışlarını açıklar. Bu disiplin, karar verme sürecini etkileyen bilişsel ve duygusal

unsurları anlamayı amaçlar ve bireylerin bilgi işleme, muhakeme kalitesi ve karar verme yeteneklerini ele alır (Usul, 2021, s. 12).

3.4.1. Eşitlik Kuramıyla İlişki

Firmaların çalışanları arasında bilgi üretim ve tüketiminde etkileşimde bulunan dinamikler şunlardır: personelin gerçek eğitim düzeyi, ölçümlenebilen yetenekleri, çalışma saatleri ve tükettiği/ürettiği emek ve fayda. Bu dinamiklerin sonuçları arasında prim ve maaş artışı, itibar, terfi ve tanınma bulunmaktadır. Neden-sonuç ilişkilerinde ters bağıntılar, personelin olumsuz güdülenmesine ve firmanın zarar görmesine yol açabilir. Eşitlik duygusunu yitiren personel, tükenmişlik sendromuna kapılıp işini doğru yapmamaya başlayabilir ve bu durum firmanın kararlarını olumsuz etkileyebilir. Sorun geç fark edilirse, yasa koyucu veya firma iştirak sahiplerine kadar intikal edebilir.

3.4.2. Amaç Kuramıyla İlişki

İşletmelerin iç ve dış etkenlerle şekillenen davranışlarının mali sonuçları, finansal raporlarla izlenir ve incelenir. Bilgi akışının gerçeğe en yakın şekilde sağlanması, karar verici aktörlerin düşünme, inceleme ve karar süreçlerinde önemlidir. Muhasebenin sağladığı bilgi akışı, üst yönetimin amaçları ile firmanın amaçlarının uyumunu gösteren kritik bir faktördür. Analitik sonuçlar, firma sahipleri, iştirak sahipleri ve hisse sahiplerinin davranışlarını belirler.

3.4.3. Beklenti Kuramıyla İlişki

Muhasebe bilgilerini üretenler, kayıtları nesnel ve objektif verilere dayanarak oluşturur. UFRS'ye göre muhasebenin politik tutumunu belirlemek, tahminlerde bulunmak ve beklentileri gözetmek sorumlulukları arasındadır. Bu tutum ve yöntemler, kişinin geçmiş tecrübelerinden, bilgi birikiminden ve problemlere karşı baş etme yeteneğinden etkilenir. Kayıtları yaratanların beklentileri, davranışlarına yansır.

3.4.4. Durumsallık Kuramıyla İlişki

İnsanlar farklı koşullarda farklı düşünüp davranabilirler. Çevresel etkiler, firmaların yönetimini, örgüt tarzını ve rakiplerle ilişkilerini doğrudan belirler. Değişimlerin etkisine göre muhasebe kayıtlarını üreten ve tüketen bireylerin veya bölümlerin adaptasyon düzeyi, ticari başarı ve hayatta kalma için zorunludur.

3.4.5. Vekalet Kuramıyla İlişki

Firmaların bünyesindeki çıkar grupları arasında üst yönetim, yöneticiler, çalışanlar, borç veren finansal kurumlar veya bankalar ile büyük-küçük yatırımcılar bulunur. Bu grupların farklı amaç ve çıkarları olabilir, bu da çelişkilere yol açabilir. Bu çelişkileri bertaraf etmek veya idare edilebilir düzeye indirmek önemlidir. Muhasebe kayıtlarını oluşturanların takdir edilme, başarıyı tatma, kıskançlık ve rekabetlerinin yarar ve zararlarını gözlemlemek, yönetim için elzemdir.

İşletmenin lideri olan genel müdür veya CEO, bilimsel yöntemleri bilen ve uygulayan biri olmalı, genç çalışanları geliştirirken nesnel ve analitik davranmalıdır (Usul, 2021, s. 27).

4. ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI: HUBAR POLİMER

4.1. Araştırmanın Amacı, Metodu ve Problemin Tanımı

Bu araştırmanın amacı, tam zamanında üretim (TZÜ) felsefesinin uygulanabilirliğini, bu sistemin ana sanayi ve yan sanayi ilişkileri üzerindeki etkilerini ve bu bağlamda insan davranışlarının davranışsal muhasebe yöntemleriyle nasıl şekillendiğini incelemektir.

Araştırma, bir örnek olay çalışması aracılığıyla, TZÜ'nün işletme içindeki uygulamalarını, karşılaşılan zorlukları ve çözüm yöntemlerini analiz ederek, bu üretim sisteminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için gereken koşulları ve insan faktörünün rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Polimer/kompozit kalıplama ve kalıp imalatında uzmanlaşmış firmanın, ana sanayi müşterisinin yönlendirmesiyle gruplama ve boyama bölümlerini kurması ve tam zamanında üretim yöntemlerini uygulaması sonucunda, ana-yan sanayi işleyişinde yaşanan sorunlar incelenecektir.

Ayrıca, işletme içinde değişim süreçlerinin organizasyonel yapı üzerindeki etkileri ve TZÜ'nün sürdürülebilirliği değerlendirilecektir.

Çalışmamız boyunca gerçek bir firma olan Hubar Polimer, yasal sorumluluk nedeniyle "Hubar Polimer" veya "Hubar" olarak anılacaktır. Ana sanayi ulusal çapta ve kurumsal bir firma olduğundan, örnek olay çalışmasında "ana sanayi" veya "müşteri" olarak tanımlanacaktır. Hammadde ve fason bileşen alımı yapılan metal firmaları ise baş harfleri ile belirtilecektir.

4.2. Hubar Polimer ile İlgili Genel Bilgi

Tam zamanında üretim (TZÜ) her işletme ve sektör için uygulanabilir mi ve başarıya ulaşması mümkün mü? 80-90'lı yıllarda TZÜ, her şeyi çözecek bir anahtar olarak görülmüştür. Ancak, idealist ve pragmatist yaklaşımlar arasında farklı görüşler vardır. TZÜ'nün temel ilkesi, ihtiyaç duyulduğunda ve talep edilen miktarda üretim yapmaktır. Çalışma Manisa Muradiye'de 1999'da kurulan ve polimer hammadde işleme ile kalıp tamiratında uzmanlaşan Hubar Polimer firmasının 2006-2014 yılları arasındaki sürecini incelemektedir. Aile şirketi olarak kurulan ve büyüme ile kurumsallaşma çabasında olan firma, üretim planlama, satın alma, depo, sevkiyat ve bakım gibi bölümlere sahiptir ve T tipi örgütlenme yapısındadır. Firma, personel temininde aile ve çevre kaynaklarını kullanarak yeni veya az kullanılmış makinelerle büyümekte ve hammadde alımlarında İran ve Katar'dan teknik speklere göre planlar yapmaktadır. Hubar Polimer, dünya genelinde kalite ve prestijiyile tanınan, global markalara yarı mamul üretiminde uzmanlaşmış bir firma olarak kalite politikasını ve hassasiyetini ön planda tutmaktadır. Bu anlayışla, uluslararası firmaların sürekli ve en güvenilir iş ortağı olmayı hedeflemektedir.

4.3. Hubar Polimer’de Gruplama Faaliyeti Öncesi Genel Durum

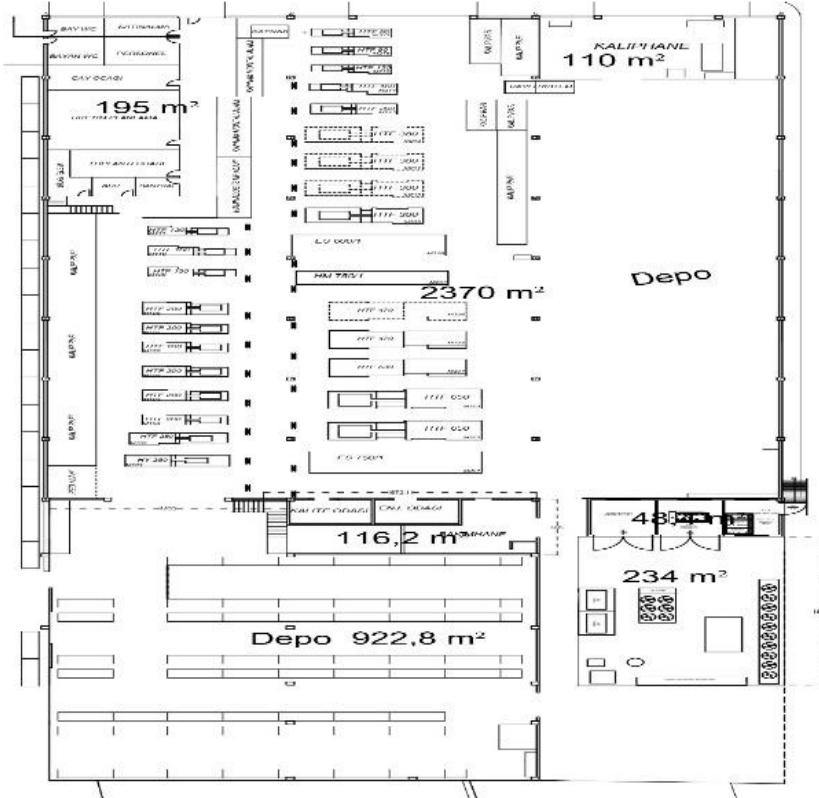
Hubar Polimer’in gruplama faaliyetleri öncesinde, firmada tam zamanında üretim (TZÜ) ortamları kurulmamış ve bu konuda bilgi sahibi olanların sayısı sınırlıydı. Aile firması olmanın ve beyaz yakalı ile teknik kadro arasındaki gruplaşmaların, koltuk kavgalarının, değişim yaratma potansiyeli olan personelin işsiz kalma kaygısının etkisiyle, TZÜ uygulamaları gecikmiştir. Üst yönetimin destek ve koruması olmadan TZÜ ortamlarının kurulması, firma içi çıkar gruplarının insafına bırakılmıştır, bu faktör değişimlerin başlamasını geciktirmiştir. Hubar Polimer, aile şirketi olarak T modeli örgütlenme yapısına sahiptir, ancak alt yönetim, patron ve üst yönetimle organik yatay ilişkiler içindedir, bu da orta kademe yönetimin alt kademe üzerinde etkili hegemonya kurmasına engel olur. Çalışanlar arasında kıskançlık ve ücret yarışırma açıkça yaşanmaktadır ve üst yönetim bu duruma kayıtsızdır. İmalat aşamaları basittir ve sorunlar baskı altına alınarak devam edilmektedir. Netsis programı kısmen kullanılmakta ve ürün ağacı çalışmaları sağlıklı yürütülmemektedir. Ana sanayi, Hubar Polimer'e gruplama faaliyeti teklif etmiş ve pilot işler ile faaliyete başlanmıştır. İşe alınan personel yetkin olmasına rağmen, TZÜ hakkında bilgi sahibi değildir. İşletmeler, sorunları idare ederek maddi ve manevi varlıklarını yönetmek zorundadır. Sorunları geçmeden başka bir soruna odaklanmak, işletme gelişimine katkı sunmaz ve geçmiş sorunlara karşı hafıza geliştirmezlerse aynı sorunlara geri dönebilirler.

4.3.1. Firma Yerleşim Planları Gruplamanın Başlaması ve Başlayan Sorunlar

Hubar Polimer içinde başka bir firma kiracı olarak bulunmaktaydı, ancak bu firma Muradiye kasabesindeki yeni tesisine taşındıktan sonra binayı boşalttı. Boşaltılan binanın bir kısmı depo olarak kullanılmaya başlandı.

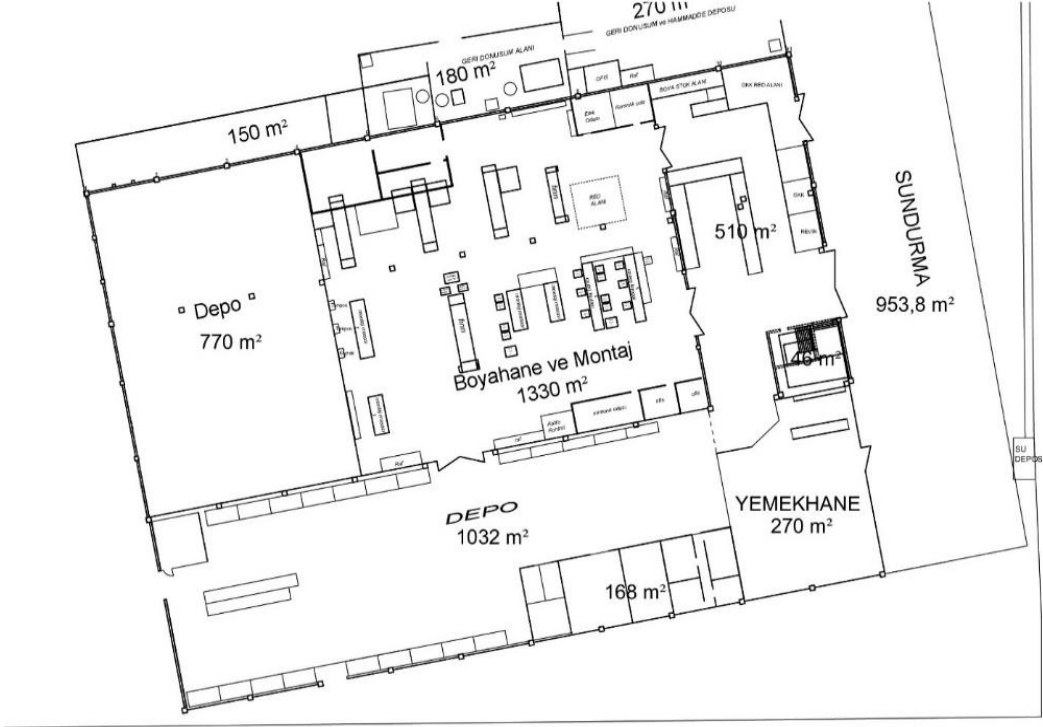
Ana yerleşim planını kısımlara ayırarak tekrar incelemek gerekirse; enjeksiyon, idari ofisler, kalıphane, deponun bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Şekil 5: Hubar Polimer Enjeksiyon, Depo, İdari Ofisler, Kalıphane ve Soğutma Makinaları Yerleşimi

Geçmişte başka bir firmanın kiracı olduğu, sonradan boyahane, serigrafî, montaj bölümüne dönüştürülen yerleşim planı ise aşağıdaki gibidir:

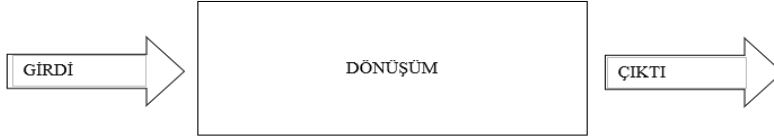
Şekil 6: Hubar Polimer, Boyahane ve Montaj Bölümü, Depo ve Yemekhane Yerleşimi

Hubar Polimer'in yerleşimi ve depolama alanlarının genişliği, firmanın istifleme açısından avantajlı olmasını sağlamaktadır. Ana sanayi, stratejik tedarikçi firmalarını kaybetmeye başlayınca, daha önce sadece polimer işlemesi yaptırdığı Hubar Polimer'e gruplama alanında da faaliyet yürütmesi için anlaşma yapmıştır. Firma, teorik olarak tüm bölümleri ve iş tanımlarını ulusal ve uluslararası standartlara uygun olarak önceden belirlemiştir. Gruplama ve montaj işlerine başlayan Hubar Polimer, ilk ürün onaylarını başarıyla geçtikten sonra ana sanayiden günlük üretim planları almaya başlamıştır.

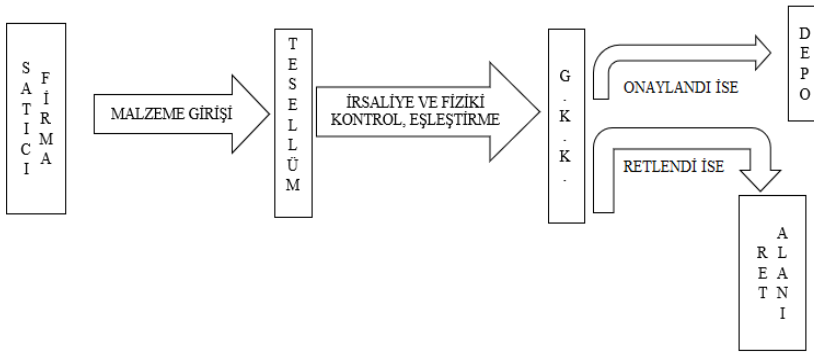
Ana sanayi, son teknolojiye sahip olup haftada altı gün, yirmi dört saat çalışma kapasitesine sahip olup sürekli revize edilebilen üretim planları ile çalışmaktadır. Buna karşılık, Hubar Polimer, ana sanayinin hızına ayak uydurmakta zorlanan, stok takibi yapamayan ve yeni girdiği alanda yetkin olmayan bir yardımcı sanayi konumundadır. Yapılan bu çalışmada ana konu, Hubar Polimer'de yaşanan sorunlara çözüm yolları bulmak değildir. İmalat mekanlarında sonradan eklenen işlemlerin oturması için yapısal sorunlara palyatif çözümlerle yaklaşmak yaygın bir hata olarak görülmektedir. Hubar Polimer'de de diğer firmalarda olduğu gibi sürekli tekrarlanan klasik nitelikli sekanslar gözlemlenmektedir.

Şekil 7: Hubar Polimer, İmalat Döngüsü

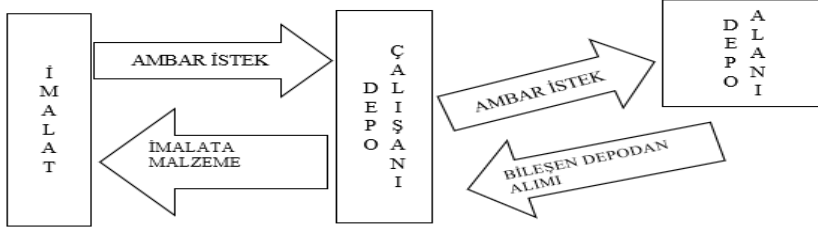

Firmanın aktif ve pasif atölyelerdeki hareket akışı incelendiğinde, satıcı firmaların yaptığı sevkiyatları firmanın tesellüm bölümü karşılamaktadır, ancak bu işlemler çeşitli nedenlerle gereğince yapılamamaktadır. Personel eksikliği, mevcut personelin iş ve görev tanımlarını bilmemesi, diğer bölümlerdeki eksiklikleri kapatmak için tesellüm çalışanlarının başka işlere yönlendirilmesi, teknik teçhizat eksiklikleri (tartı, ölçüm aletleri, raf, forklift, seyyar merdiven), gelen malzemelerin tam sayımının yapılmaması, yırtılan paketlerin tamir edilmemesi, ret malzeme alanının yetersizliği, bilgisayar eksikliği ve arızaları, barkod sisteminin olmaması ve manuel işlemler bu sorunlar arasında yer almaktadır. Bu durumlara göre, tesellüm ve giriş kalite personeli, girişi alınan tüm bileşenlerde beraber hareket etmekte ve imalatın aciliyetine göre esnek davranmaktadır.

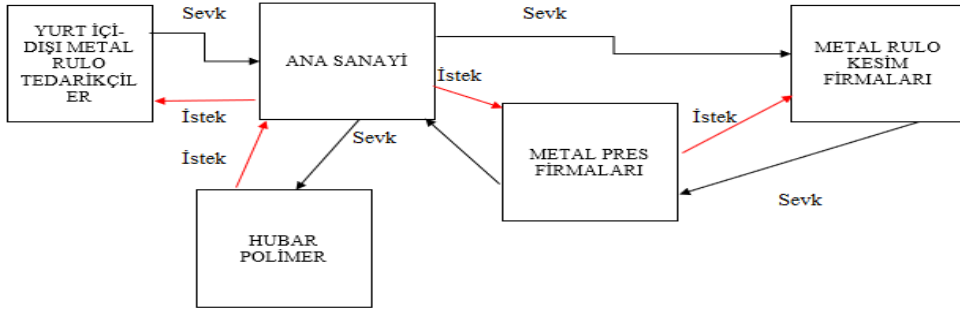
Şekil 8: Hubar Polimer, Tesellüm ve G.K.K. Alanı İşleyişi

Hubar Polimer’de giriş kalite kontrol (GKK) sürecinde, gelen ilk madde malzeme, dış tedarik, fason, yardımcı malzemeler ve teknik ekipmanlar, spektleri karşılamıyorsa reddedilmektedir. Ancak, satıcı veya tedarikçi firmalar (ana sanayi de dahil) reddedilen bileşenlerin geri teslim alınmasında süreci yavaşlatarak durumu sürüncemede bırakmaktadır. Bu nedenle, giriş kalite kontrol çalışanı ret işlemlerini yapmakta zorlanmaktadır.

Şekil 9: Hubar Polimer, İmalat Atölyeleri ve Depo Arasındaki İşleyiş

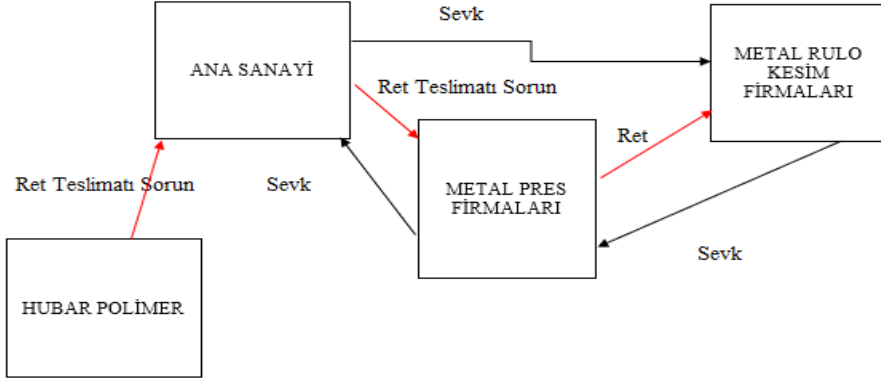
Hubar Polimer’de imalat ve depo arasındaki işleyişte, ambar isteğini imalat kendi yapmaktadır. Depodaki çalışanlar, imalata hangi parçanın verileceğini bilmediği için imalattaki malzemeciler ve operatörler uzun bekleme süreleri yaşamaktadır. Bu durum nedeniyle, posta başları ve formler, operatörleri planlanan işlerde değil başka işlerde değerlendirmek zorunda kalmaktadır. Bu şekilde imalat kesintileri geçici olarak baskı altına alınmakta ve sorunlar büyümeden massedilmektedir. Firmanın iç işleyişinde bu tür sorunlar yaşanırken, ana sanayi-yardımcı sanayi-tedarikçi ilişkileri de olumlu görünmemektedir. Gruplama faaliyetinin başlamasıyla, önemli parçalar olan metal bileşenler ana sanayi tarafından temin edilip, istiflenip Hubar Polimer’e gönderilmektedir. Hubar Polimer, ana sanayi ile yaptığı anlaşma gereği metal bileşenleri satın almamaktadır.

Şekil 10: Metal Tedarikçiler-Ana Sanayi-Rulo Kesim-Metal Pres-Hubar Polimer Metal Bileşen Akışı

Ana sanayi, yurtiçi ve yurtdışı tedarikçilerden metal rulolar alarak kesim firmalarına teslim etmektedir. Teslimat günlerinde, ana sanayi çalışanları ve bir kalite kontrol görevlisi tam sayım ve kontrol yapmaktadır. Kesim firmaları, metal ruloları pres firmalarından gelen siparişlere göre dilimleyip satış yapmaktadır. Metal pres firmaları, ana sanayinin talepleri doğrultusunda metal tabakaları işleyip geri göndermektedir. Hubar Polimer, ana sanayiden gelen üretim planına göre metal bileşenleri fason olarak almakta ve günlük sevkiyatlarla teslim almaktadır. Hubar Polimer, metal işleme konusunda uzmanlaşmamış olup, sorunlarını çözmek için ana sanayinin AR-GE ve kalite bölümleriyle iş birliği yapmaktadır.

Ana sanayi, kendi çalışanlarına eğitim vererek tüm bileşenlerde uzmanlaşmalarını sağlamaktadır.

Şekil 11: Ret Akışı, İlk Dönem

Hammadde olarak getirilen metal rulolar satın alınmakta ve kesim firmasına fason olarak gönderilmektedir. Dilimlenen metaller, metal pres firmalarına satılmakta ve pres metal firmaları ana sanayiye sipariş edilen miktarı teslim etmektedir. Ana sanayi, gruplama yapan yan sanayi firmasına metal bileşenleri fason olarak verip, bu bileşenleri bilgisayar üzerinden takip etmektedir. Hubar Polimer firmasında imalat sırasında fireler oluşmakta ve metal transferleri sırasında ret metallerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Metaller ana sanayiden geldiği için kalite kontrolü yapılmadan kabul edilmektedir. Gelen metal miktarları irsaliyede yazan miktarlarla uyuşmamakta ve fason metalin sayımı yapılmamaktadır. İmalat sırasında fazla üretim yapılarak stoklar şişmekte ve ana sanayinin üretim planları aksamaktadır. Ana sanayi bu sorunu çözmek yerine daha fazla metal siparişi vererek baskılama yoluna gitmektedir. Hubar Polimer, sipariş dışı üretim nedeniyle ara bileşen metaller kullanmakta ve ana sanayinin isteklerini zamanında karşılayamamaktadır. Ret metallerin sorumluluğu konusunda anlaşmazlıklar yaşanmakta ve süreç aksatılmaktadır. Ana sanayi, yan sanayideki fason metalleri sağlam kabul ederek yeni sipariş açmayıp imalatını sekteye uğratmaktadır. Planlama, tedarik, lojistik ve muhasebe bölümleri bu olumsuzluklardan etkilenmektedir.

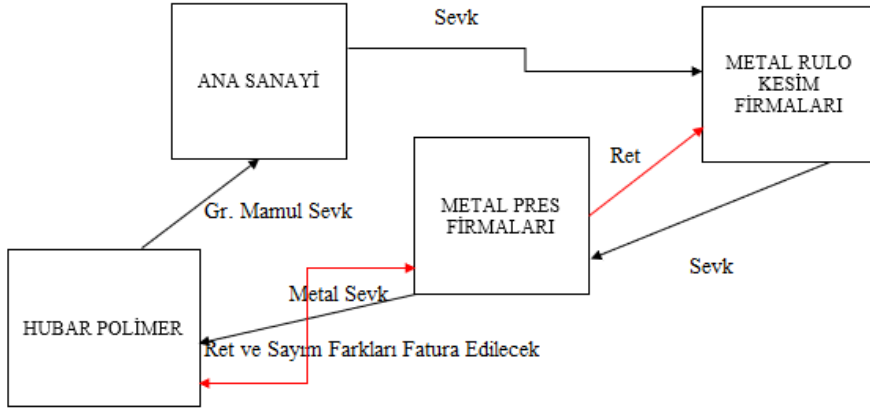
4.3.2. Malzeme Akışında Değişimler

Hubar Polimer’de yatay ilişkilerin geliştiği ve dikey hiyerarşinin zayıfladığı gözlemlendi. Fabrika müdürünün bölümleri baskı altında tutarak, sorunların çözülmesini engellemesi, sorunların baskılanmasına yol açtı. Sorunların bitmemesi bir işletme için normaldir; aksi takdirde bu, şirketin batmakta olduğuna işaret etmektedir.

Orta kademe ve bölüm sorumluları arasında gruplaşma, sorunların baskılanması ve çatışmasızlık ortamının üretim hacmini artırıp artırmadığı gibi sorular gündeme gelmektedir. Ana sanayi firması, metal hammadde alımını kendi belirleyecek ve gruplama firması metal ihtiyaçlarını doğrudan metal pres firmasına yapacaktır. Metal pres firması, ihtiyaçlarını dilimleme yapan diğer firmadan isteyecek ve gruplama firması, mamulleri

sevk ettikçe metal pres firması adına irsaliye kesilecekti. Metal pres firmaları, irsaliye koçanlarını takip etmekle görevli olacak ve gruplama firması her ay başında emanet metallerin sayımını yapacaktı. İlk etapta ret olanlar teslim alınacak ve eksik tutarlar fatura edilecekti. Ana sanayi, plastik ve metal gruplaması yapan firmalar arasında hakem rolü oynayacaktı. Ana sanayi, yüksek sezonda agresif bir imalat stratejisi benimseyerek, metal dolaşımını hızlandırmayı ve üretim aksaklıklarını aşmayı hedeflemektedir.

Şekil 12: Metal Tedarikçiler-Ana Sanayi-Rulo Kesim-Metal Pres-Hubar Polimer Yeni Dönem Metal Bileşen Akışı

Ana sanayi firmasındaki üst yönetim ve depo-planlama-tedarik bölümleri müdürlerinin hedefleri, fason bileşenlerin takibini dışarıya bırakarak stok yönetimini iyileştirmek, fiziki stoklarda ve ambarlarda yer sorununu azaltmak ve dönen varlıklardaki stokları düşürmektir. Ayrıca, plansız bant duruşlarını azaltmak, imalattaki sorunları baskılayarak fason-ara mamul stoklarını düşürmek ve tedarikçi firmaları sorumlu tutarak hesap verebilir hale getirmek amaçlanmaktaydı. Malzeme ve bilgi akışındaki sorunların çözümü için tedarikçi firmalarda uygulama mühendisliği, metot, etüt mühendisliği ile maliyet muhasebesinde yetkinleşme sağlanacaktı. Ana sanayi, yardımcı sanayiye habersiz ziyaretlerde bulunarak, gizli veya bildirilmemiş sorunları teftişlerle tespit edebilecekti. Bu hedefler, ana sanayinin yan, yardımcı sanayi firmalarını geliştirme ve ileriye çekme amacını dolaylı olarak göstermektedir.

4.3.3. Metal Akışında Yaşanan Yeni Durum Sonrası Yeni Sorunlar

Yan sanayi ve metal firmaları, ay başında sayımları gerçekleştirip stokları kayıt altına almışlar ancak sayımlar tam sayım esasına göre yapılmadığı ve sorunların ciddiyetinin farkında olunmadığı gözlemlenmiştir. Sayımlar tamamlandıktan sonra, metal firmaları oluşan farkları ana sanayiye faturalandırmış, ana sanayi aynı şekilde gruplama firmasına yansıtmıştır. Bu durum gruplama firmasında infial yaratmış, ancak ilk fatura sorgulanmadan ödenmiştir. İkinci ayda aynı süreç tekrarlandığında, alt ve orta yönetim uyarılmış ancak yine de ödeme yapılmıştır. Üçüncü ayda aynı sorun devam edince, orta ve

alt yönetimle toplantı yapılarak işlemlerin doğruluğu onaylanmıştır. İdari personelin imalata ilgisizliği ve ustaların bilgi saklama eğiliminin sorunları büyüttüğü tespit edilmiştir. İdari personel, imalattaki işleri statü düşüklüğü olarak görmüş ve atölyelerle irtibatı artıran orta kademe yöneticileri, imalat bölümlerindeki sorunlarla yüzleşmiştir. Yeni malzeme akışına karşı alt kadronun ek iş çıktığını düşünüp bildiği gibi davranmaya devam ettiği gözlenmiştir. Kalite ve imalat teknikleri arasında sürtüşmeler artmış, ret parçalar sağlam parçalarla karışmış. 5s gibi konularda ciddiyet, eğitim eksikliği, metallerin karışık yerleştirilmesi ve hatalı kodlama sorunlara yol açmıştır. Mevcut muhasebe sistemi, yaşanan karmaşanın çözümünde kullanılabilir durumdadır. Hubar Polimer'deki sorunlar sistem veya operatör hataları ile sınırlı değildir. Yapısal ve organizasyonel zaafılar, ana sanayinin tam zamanında üretim talepleriyle belirginleşmiştir. Veri tabanı sisteminin işleyiş kuralları, firmanın gerçekliği ile örtüşmemektedir. Üçüncü ayın sonunda hazırlanan rapor, genel bir toplantıda ele alınıp, dönem sonlarında sayım farkı faturası kesen metal firmaların nasıl durdurulacağı tartışılmıştır. Özetle:

- a. Malzemelerin kontrol edilmeden alındığı ve fason bileşenlerin kayıtlarının doğru tutulamadığı tespit edilmiştir.
- b. Eksik personelle çalışan bölümlerde sorunlar sumen altı edildiği tespit edilmiştir.
- c. Sorunları dile getiren personelin geri bildirimleri dikkate alınmayıp, kısmi çözümlerle durumun idare edildiği tespit edilmiştir.
- d. Depo ve imalat arasındaki kayıtların doğru tutulmadığı, stok transferlerinde hatalar yapıldığı tespit edilmiştir.
- e. Mevcut muhasebe sistemi, yaşanan sorunların çözümünde kullanılabilir durumda olduğu tespit edilmiştir.

Üst yönetim, aylık sayım faturalarına yoğunlaşmaya karar vermiştir.

Şekil 13: Hubar Polimer İşliklerinde Grublama için Talimat

ANASANAYI MANİSA	MANUEL DİZGİ İŞ TALİMATI JOB INSTRUCTIONS FOR MANUAL AS	Ref.No/Dok.ELK-T.05.03.00 Date/Tarih : 10.06.2008	DI01 Page No./Sa: 1/1
JOB NAME/İŞLEM ADI	CABINET/KABİN: PCB: DESCRIPTION/İŞ AÇIKLAMASI	Rev No/01 Page: 1	Rev Date: 23.06.2008 LINE: HUBAR POLİMER

HUBAR 42760 TFT SWIVEL

PARÇA MONTAJI

MALZEME KODU	MALZEME TANIM
20343461	HUBARCOVER FOOT LCD 42760(GLOSSY-PMMA)(I)
20343462	HUBARCOVER FOOT NECK 37-42 (I)
35021843	HUBARFOOT PLATE METAL LCD 42760
35021832	HUBARBRACKET FOOT METAL SWIVEL 42
20343480	HUBARSWIVEL TOP DISC 99x48x3 (I)
20364824	HUBARSWIVEL BOTTOM DISC 57x48x2 (I)
35021829	HUBARSWIVEL DISC METAL 58*8
40027292	HUBARFOOT RUBBER 12.7x5.5
20316149	HUBARSCREW HOUSING H30 (I)
35008089	HUBARSCREW P C ZN YSMB 4*10 RoHS
35005898	HUBARSCREW C ZN YAKB M5*12 RoHS
35015457	HUBARYAYLI RONDELA 1.3*5.3*9

** Swivel Top Disk, BRACKET FOOT METAL SWIVEL üzerine, tırnakları yukarı gelecek şekilde yerleştirilir ve FOOT PLATE METAL üzerine yerleştirilir.

NOT: BRACKET FOOT METAL'i üzerindeki metal boslardan ortada olanı önde olacak şekilde takılacak.

** COVER FOOT TFT plastiği hazırlanan bu metaller üzerine uygun şekilde yerleştirilir ve ters çevrilir.

** FOOT PLATE METAL'in alt yüzüne önce SWIVEL BOTTOM DISC, sonra da SWIVEL DISC METAL yerleştirilir.

** Foot Plate Metal üzerine yerleştirilen SWIVEL DISC METAL 4 adet yaylı rondela ve 4 adet vida ile vidalanır. (35015457 + 35005898)(Tork değeri : 1,5Nm + 0,5-0)

** Foot Plate Metali, Cover foot plastiğine 8 adet vida ile vidalanır. (35008089)

** Foot plate metalin alt kısmı 12 adet foot rubber ve FOOT PLASTIC (PINGOOD)lar takılır.

** SUPPORT FOOT METAL'i üzerindeki deliklere 6 adet SCREW HOUSING H30 (I) takılacak.

** Son olarak support foot metali, bracket foot metal üzerine yerleştirilmeden araya COVER FOOT NECK parçası yerleştirilir ve 3 adet yaylı rondela ve 3 adet vida ile vidalanır.

Equipment, Tools	Parts Used	Issued By	Checked By	Approved By
TORNOVIDA	Ürün Ağaçları, İşemri Bileşen Listesi			

Şekil 14: Hubar Polimer İşliklerinde Gruplama için Talimat

ANA SANAYİ	MANUEL DİZGİ İŞ TALIMATI	Ref.No/Dök. ELK-T.05.03.00 D101
CABINET/KABİN:	JOB INSTRUCTIONS FOR MANUAL AS	Date/Tarih : 10.06.2008 Page No./Sa: 1/1
PCB:	Rev No: 01	Rev.Dat: 23.06.2008
JOB NAME/İŞLEM ADI	DESCRIPTION/İŞ AÇIKLAMASI	Page: 2 LİNHUBAR POLİMER
HUBAR 42760 TFT SWIVEL		
Equipment, Tools	Parts Used	Issued By
TORNOVIDA	Ürün Ağaçları,İşemri Bileşen Listesi	Checked By
		Approved By

4.3.4. Örnek Olay, Sonuç ve Değerlendirme

Her ayın başında yapılan sayımlarında kesilen fark faturalarının çözümü kavuşturulması için, muhasebe ve işletme eğitimi almış personelin sahaya inmesine karar verilmiştir. Genç yöneticiler, denetim sonucunda işlerini kaybetme korkusuyla işlerine daha sıkı sarıldılar. İmalat alanlarında yapılan sayımlar ve kontrollerin doğru olmadığı, hatalı kodlama ve eksik tanımlamalar tespit edilmiştir. İmalat alanındaki akışın ve bekleme alanlarının belirlenmediği, ayrımcılığın ve eşitsizlik duygusunun yaygın olduğu gözlenmiştir. Operatörlerin çalışma evraklarının eksik ve eski olduğu, personelin ezbere çalıştığı belirtilmiştir.

Tesellüm kısmında gelen bileşenlerin kontrol edilmediği, rafların yetersiz olduğu, depolara sevk edilen bitmiş mamullerin kontrol edilmediği ve kayıtların doğru tutulmadığı tespit edilmiştir. Bölüm sorumlularının sorunları görmezden geldiği ve alt personelin baş başa bırakıldığı, bu nedenle personelin başka firmalara geçtiği gözlenmiştir. Ana sanayinin düzensiz planları ve depo stoklarının doğru olmaması, plansız duruşlara neden olmuştur. Muhasebe bölümü, sürekli geriye dönük tutanaklarla uğraşmak zorunda kalmış, bu da çalışanların davranışlarında olumsuzluklara yol açmıştır. Görevli yönetici, fark faturalarını durdurmak için imalat ve depolarda yapılan sayımlara bizzat nezaret etmiştir. Ürün ağaçları ve talimatlardaki eksikler tespit edilmiş ve muhasebe bölümünün tüm mutabakatlarını beklemeye karar verilmiştir. Ay sonunda, eldeki stoklar ve yapılan satış miktarları incelenmiş ve büyük miktarlarda sapmalar olmadığını tespit edilmiştir. Beşinci ayda metal firmalarının faturalarını kabul etmeyeceklerini ana sanayi ve metal pres firmalarına bildirmişlerdir.

Toplantıda, stok farklarının ana sanayi depolarındaki elle silmelerden kaynaklandığı kanıtlanmıştır. Ay başı sayımları ve muhasebe verilerinin kıyaslanması sonucunda, geriye dönük faturalar ana firmaya geri fatura edilmiştir. Tesellüm bölümlerine ek eleman alınması, tartı ve kantar sisteminin kurulması, Netsis modülüne ek yazılım ve raporların eklenmesine karar verilmiştir. Metal pres firmalarının sabit adetli paketlemeler yapması kararlaştırılmıştır. Doğru bilgi paylaşımı ortamı kurulmuş ve sayım sapmaları minimize edilmiştir. İşletme içinde atölyeler düzenlenmiş ve çalışanlar arasında iletişim ve güven artmıştır.

Tam zamanında üretimin en önemli hususu olan talepte dalgalanmanın az olması, ana sanayide iyileştirilememiştir. Ancak, metal pres ve Hubar Polimer arasındaki malzeme ve bilgi akışı iyileştirilmiştir. Ret ürünlerin bilançolarda gerçek değer oluşturmadığı ve dönen varlıkları gerçekte olandan fazla gösterdiği tespit edilmiştir. Hubar Polimer, dönen varlıklar içinde stokları işletmeyi daha güçlü göstermektedir. Değişim sürecinin uzun ve maliyetli olacağı göz önünde bulundurularak, işletme içinde düzenlemeler yapılmıştır.

SONUÇ

Tam zamanında üretim ortamı ya da sistemi, genel eşitliğin bozulmaması ve talep tarihlerinde değişimin sürekli olmaması gibi koşullarla etkin olabilmektedir. Davranışsal muhasebe, insan davranışı, bilinç, rasyonellik gibi kavramlar, insanın doğa ve uyarıcılar evreni ile ilişkilerini incelemektedir.

Örnek olay olarak sektöründe uzmanlaşmış bir aile firmasının tam zamanında üretim uygulamaları incelendi, bu sistemin tam anlamıyla tesis edilemediği, ana sanayi ve yan sanayinin bu sistemi tam olarak kavrayamadığı gözlemlendi.

Çalışmada tam zamanında üretim ortamının polimer sektöründe uygulanmasının zorlukları, muhasebe kayıtlarının doğru kullanımıyla belirlendi. Sorunların kaynağının ana sanayinin kendi baş edemediği sorunları dışarıya yansıtması olduğu sonucuna varıldı. Kuruluş aşamasında tam zamanında üretim sistemi olmayan aile şirketlerinde bu sistemin sonradan uygulanmasının beklenenden farklı sonuçlar doğurduğu gözlemlendi. Sorunlarla baş edebilme becerisini gösteren, gelişen tedarikçi firmaların, imalat ve üretim yönetiminde iyileşmeler sağladığı gözlemlendi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı makale yazarı tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acar, N. (2003). *Tam Zamanında Üretim* (6. basım, Vol. 542). MPM Yayınları.
- Akgüç, Ö. (2017). *Mali Tablolar Analizi* (16. basım). Arayış Basım Yayıncılık.
- Beerbaum, D., & Puaschunder, M. J. (2019). *Towards an XBRL-enabled sustainability taxonomy—A behavioral accounting approach*. Special Issue Journal of Applied Research in the Digital Economy, 2(1), 1-17.
- Dixit, K. A., & Nalebuf, J. B. (2012). *Stratejik Düşünme* (5. basım). Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. (2021). *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi* (12. basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdem, O. (2021). *Boşa Gitmesin- Beynimiz ve Paramız* (2. basım). Scala Yayıncılık.
- Goldratt, M. E. (2021). *Amaç-Süreklili İyileştirme Süreci* (1. baskı). Optimist Yayınları.
- Kırhasanoğlu, Ş., & Özdemir, M. (2021). *Neromuhasebeye Teorik Bir Bakış*. Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives, 9(2).
- Liker, K. J. (2010). *Toyota Tarzı* (1. basım). Optimist Yayınları.
- Sutherland, S. (2019). *İrrasyonel* (9. basım). Domingo Yayınevi.
- Suzaki, K. (2013). *İmalatta Mükemmellik Yolu* (1. basım). Optimist Yayınları.
- Teber, S. (2017). *Davranışlarımızın Kökeni* (14. baskı). Say Yayınları.
- Tekin, M. (1999). *Üretim Yönetimi* (Cilt: 2, 4. basım). Arı Ofset Matbaacılık.
- Top, S. (2009). *Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Sürekli İyileştirme Anlayışı* (1. basım). Beta Basım.
- Usul, H. (2021). *Davranışsal Yönetim Muhasebesi* (Vol. 1). Detay Yayıncılık.

- Uşul, H., & Çağlan, E. (2018). *Muhasebe Akademisyenlerinin Muhasebe Eğitiminde Uzaktan Eğitim Uygulamaları Kullanımına Yönelik Algılarının Teknoloji Kabulü*. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(2), 450-465.
- Waples, E., & Norris, D. M. (1989). *The Impact of just-in-time on the Audit of Purchasing*. Journal of Purchasing and Materials Management, 25(3), 26-30.
- Vargün, H. (2008). *Tam Zamanında Üretim Sistemi ve Muhasebe Uygulamaları* Yüksek Lisans Tezi.
- Widhianninrum, P. (2017). *The Influence of Intellectual Intelligence, Emotional Intelligence and Spiritual Intelligence on Understanding Magnitude of Behavioral Accounting*. Journal of Accounting and Business Education, 1(2), 191-207.

Gelecekteki İnsana Yakışır İş Algısının Yordayıcıları Olarak Kariyer Uyumluluğu ve Kariyer İyimserliği¹

Aleyna Can², Fatmagül Gürbüz Akçay^{3, 4, 5}

ÖZET

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin gelecekte sahip olacakları işleri ne kadar insana yakışır iş olarak algıladıklarını yordamada kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğu değişkenlerinin rolünü incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’deki üniversitelerde okuyan ve herhangi bir işte çalışmayan 403 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeği ve Kariyer Geleceği Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde Pearson korelasyon analizi ve Regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS ve JAMOVİ programları kullanılmıştır. Araştırma bulguları, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve kariyer iyimserliği ile kariyer uyumluluğunun birlikte gelecekteki insana yakışır işi orta düzeyde ($R = .47$) yordadığını göstermiştir. Bu durum, kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun, gelecekteki insana yakışır işteki toplam varyansın %22’sini açıkladığı anlamına gelmektedir. Elde edilen bulgular, ilgili literatür bağlamında tartışılmış ve araştırmacılara geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelecekteki İnsana Yakışır İş, Kariyer Uyumluluğu, Kariyer İyimserliği, Üniversite Öğrencileri.

Career Adaptability and Career Optimism as Predictors of Future Decent Work Perception

ABSTRACT

This study aimed to examine the role of career optimism and career adaptability variables in predicting the extent to which university students perceive their future jobs as decent work. The sample of the study consisted of 403 undergraduate students studying at universities in Türkiye who were not employed in any job. The Future Decent Work Scale and Career Future Scale were used as data collection tools. Pearson correlation analysis and Regression analysis were performed on the data obtained. SPSS and JAMOVİ programs were used to conduct the analyses. The research findings showed that there were significant relationships between the variables and that career optimism and career adaptability together predicted future decent work at a moderate level ($R = .47$). This means that career optimism and career adaptability explained 22% of the total variance in future decent work. The findings were discussed in the context of the relevant literature, and suggestions were made for future researchers.

Keywords: Future Decent Work, Career Adaptability, Career Optimism, University Students.

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 2023-2024 yılı içerisinde desteklenmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ORCID: 0009-0005-5196-6600.

³ İletişim Yazarı: fatmagulgurbuz@trakya.edu.tr

⁴ Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Edirne, Türkiye.

⁵ Misafir Araştırmacı, Padova Üniversitesi, Psikoloji Okulu, Padova, İtalya, ORCID: 0000-0001-9101-5889.

(Makale Gönderim Tarihi: 08.10.2024 / Yayın Tarihi: 27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1563622](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1563622)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Dünyada yaşanan ekonomik, kültürel, teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte her alanda olduğu gibi iş dünyasında da gerçekleşen hızlı değişimler, yeni iş kollarının ortaya çıkması ve nüfusun devamlı olarak artması, birçok ülkede istihdam ve çalışma koşullarına yönelik sorunların ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Büyükgöze-Kavas ve Keser, 2021). Bu sorunlara çalışma koşullarının giderek kötüleşmesi, insanların iş yerlerinde eşitsizlikle karşılaşması, haklarını korumada zorlanmaları, istemedikleri ücretlerde ve istemedikleri işlerde çalışma gibi birçok durum örnek verilebilir (Habibi, 2017). Yaşanan gelişmeler ışığında ortaya çıkan bu olumsuz çalışma koşulları, insana verilen değer ve insanın iyilik hali gibi konuların ön plana çıkmasıyla bir çatışma yaratarak çeşitli tepkilere yol açmaktadır. Bu tepkilerden biri, insana yakışır iş kavramının ortaya atılması ve bu kavramın iş hayatına yerleşmesi için çalışmalar yapılmasıdır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (1999) tarafından ortaya atılan insana yakışır iş kavramı, bireylerin çalışma koşullarını daha iyi hale getirilmesi, yeterli ücret alabilmeleri, haklarının korunması, yeterli güvenlik ve sağlık imkanının tanınması gibi birçok koşulu içinde barındıran bir kavramdır. Bu kavram iş hayatında sadece rekabetin, iş potansiyelinin, üretmenin önemli olmadığına vurgu yapmakla birlikte, iş görenlerin birer birey olduğunu göz ardı eden tutuma eleştiri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle günümüzde bireylerin yaşamın tüm alanlarında iyi oluşlarının ve iyilik hallerinin önceliklendirilmeye başlanmasıyla birlikte birçok alanda etkisini gösteren bu durum, kariyer alanlarına ve iş yaşamına da etkilerini göstererek insana yakışır iş kavramının ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Duffy, Blustein, Diemer ve Autin'in (2016) belirttiği gibi çalışma hayatı, yaşamın önemli bir yönü ve ruh sağlığının temel bir bileşeni olarak görülmektedir. Yazarların geliştirdikleri Çalışma Psikolojisi kuramı da bu düşüncüyü destekler nitelikte insana yakışır iş kavramının gelişmesine öncülük ederek, bu kavramı bireyin iyi oluşunun en önemli yordayıcılarından biri olarak nitelendirilmekte ve bireylerin birçok açıdan daha iyi çalışma ortamlarına ve koşullarına sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (1999, 2008) göre, bir işin insana yakışır iş sayılabilmesi için aşağıda belirtilen dört başlıkta toplanan şartları yerine getirmesi beklenmektedir. Bu şartlar şu şekildedir:

- “İstihdam: Her bireye insana yakışır bir işte çalışabilmesi için olanak sağlanmalıdır. Bireylerin istihdam imkanlarını arttırmada hükümetler etkili olmalıdır.”
- “İş Ortamındaki Haklar: İnsana yakışır iş bireylerin çalıştıkları ortamındaki insani haklarının tamamını kapsamaktadır. Bu sebeple sosyal güvenlik ve koruma programları genişletilmelidir.”
- “Sosyal Diyalog: İşgücü piyasasının gelişimi için işçi-işveren ve hükümetin bir sosyal diyalog oluşturmaları önemlidir.”

- d. “Sosyal Koruma: İnsana yakışır iş için bireylerde ayırım gözetmeksizin bireylerin iş yerlerinin güvenli olması, yeterli sağlık hizmeti, boş vakit, tazminat haklarının olması, kurumun ve bireyin değerlerinin birbiri ile uyuşması gerekmektedir.”

Bu başlıklandırmaya ek olarak Duffy ve diğerleri (2016), insana yakışır işi Uluslararası Çalışma Örgütü (1999, 2008) tarafından geliştirilen ve yukarıda açıklanan standartlar temelinde yeniden tanımlamış ve insana yakışır işin beş boyuttan oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu boyutlar şunlardır: (a) “fiziksel ve ilişkisel güvenli çalışma koşulları”, (b) “sağlık hizmetlerine erişim”, (c) “yeterli ücret”, (d) “boş zaman ve dinlenme” ve (e) “kurumsal değerlerle ailevi ve sosyal değerlerin uyumu”. Kuram, insana yakışır işin elde edilmesine yönelik algıların düzeyinin, bu boyutları ölçen maddelere verilen yanıtlara bağlı olduğunu belirtmektedir. Çalışma Psikolojisi Kuramı (Duffy ve diğerleri, 2016), merkezine aldığı insana yakışır iş kavramı ile; insana yakışır işe ulaşma sürecini kariyer anlamında yeterince ifade edilmemiş konuları dile getirerek derinlemesine incelemektedir. Bu konular; bireylerin ihtiyaçlarını ön plana çıkarmak, insana yakışır işi etkileyen bağlamsal faktörler (öncül değişkenler; marjinalleşme, ekonomik kısıtlamalar) ve insana yakışır işe ulaşan bireylerin karşılaşacağı sonuçları (sonuç değişkenler; hayatta kalma gereksinimi, sosyal bağlantı gereksinimi, kendi kaderini tayin etme gereksinimi) açıklamayı kapsamaktadır (Duffy ve diğerleri, 2016).

Tüm bu açıklamalar temelinde önemi ve değeri belirtilen insana yakışır iş kavramı, bir işte çalışan bireyleri ya da iş deneyimi edinmiş olan yetişkinleri kapsamaktadır. Yetişkin bireylerin ne derece insana yakışır işe sahip olduklarına ilişkin algıları ve bu algılarla ilişkili faktörler, kuramın ortaya atıldığı 2016 yılından bugüne çeşitli araştırmalarda incelenmektedir. Kim, Duffy, Lee, Lee ve Lee (2019), kavramın sadece çalışan ve yetişkin bireyleri kapsamasının dar bir kapsam oluşturduğunu ve iş yaşamına dair kaygıların ya da sorunların henüz iş yaşamına girmemiş olan üniversite öğrencileri için de geçerli olabileceğini belirtmişlerdir. Öyle ki, üniversite dönemi, on sekizli yaşlardan yirmili yaşların sonuna kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönem, kariyer gelişimi açısından oldukça önemli bir dönemdir. Ergenlikten yetişkinliğe geçişte, üniversite öğrencileri henüz iş yaşamına atılmadan iş olanakları üzerine düşünme sürecine başlamakta ve iş piyasasının iç dinamikleriyle ilgili konular onların kariyer seçimleri, iş olanaklarını değerlendirme gibi konularda tutumlarını ve algılarını etkilemektedir. Ergenlik dönemiyle birlikte başlayan kimlik geliştirme süreci, üniversite döneminde yükseköğrenime katılma ve iş olanaklarını keşfetmeyle birlikte netlik kazanmaya başlamaktadır (Büyükgöze-Kavas ve Keser, 2022). Bir kimlik oluşturmaya başlayan bireyler yetişkin iş rollerine hazırlanmaya başlamaktadır (Arnett, 2000). Gelecekteki iş rollerini düşünmeye ve hazırlanmaya başlayan üniversite öğrencileri geleceği bir nebze cesaret kırıcı bulabilmektedirler. Durumun böyle olmasında ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların halihazırda getirdiği kısıtlamalarla rekabetçi bir iş piyasasına girilmesi ve istenilen pozisyonların elde edilmesinde zorlanılması etkili olmaktadır (Büyükgöze-Kavas ve Keser, 2022). Nihai olarak üniversite öğrencilerinin işlere ve çalışma ortamlarına yönelik tutumları iş piyasalarının mevcut durumundan oldukça etkilenmektedir (Büyükgöze-Kavas ve Keser, 2022). Bu gerekçeden hareketle,

bireylerin insana yakışır iş algısını ölçmek amacıyla geliştirilen İnsana Yakışır İş Ölçeği'nin maddeleri, gelecek zaman formu ile yeniden yazılarak üniversite öğrencileri için geçerli olan Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeği oluşturulmuştur (Kim ve diğerleri, 2019).

Gelecekte insana yakışır iş elde etmeye yönelik algı, bir yandan birçok farklı duruma yol açan bir öncül durum iken bir yandan da birçok değişkenden etkilenen sonuç durumu olarak düşünülebilir. Bu araştırmada, gelecekteki insana yakışır iş, bir sonuç durumu olarak ele alınmış ve insana yakışır işi yordadığı düşünülen değişkenlerden ikisi incelenmiştir. Bu kavramla ilişkisi olduğu çalışmalar ile ortaya konulan kariyer iyimserliği bunlardan biridir (Rottinghaus, Day ve Borgen, 2005). Geleceğe iyimser bakmak insan hayatında oldukça kritik bir öneme sahiptir. Kişinin geleceğe yönelik olumlu bir beklenti ile geleceğini iyimser bir şekilde kurgulaması, kendine ve hayatına verdiği değer bir yansıması olarak görülebilir. Kişilerin bireysel beklentileri ve değer algısı başarı ile ilgili davranışlarını etkiler (Wigfield ve Eccles, 2000). İyimserlik; sadece başarılı performansı ön görmekle kalmayıp, aynı zamanda görev kalıcılığını artırması ve bunu yapma çabalarını kolaylaştırıcı bir etkisinin de olmasıyla yüksek motivasyonu da yordamakta ve bu durum iyimserliğin önemini desteklemektedir (Oettingen ve Mayer, 2002). Burada bahsedilen ve daha genel bir nitelik taşıyan iyimserlik kavramı, kariyer iyimserliği için de geçerli olmaktadır. Kariyer iyimserliği, bireyin gelecekteki kariyer gelişimi ile ilgili olumlu sonuçlar elde edeceği beklentisi içinde olması olarak tanımlanmaktadır (Kalafat, 2012). Kariyer iyimserliğine sahip bireyler, olayların en olumlu yönüne vurgu yapan ve kariyer planlama sürecinde kendini rahat hisseden bireyler olarak nitelendirilmektedirler (Rottinghaus ve diğerleri, 2005). Olumlu beklentilere sahip, bu beklentileri için çaba sarf eden ve yüksek motivasyona sahip üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş elde etmelerine yönelik algılarının da yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu açıklamalar ışığında; kariyer iyimserliğinin, gelecekteki kariyerin ne kadar insana yakışır olarak beklendiğini yordayan, olumlu bir beklentiyi temsil eden bir kavram olduğu söylenebilir (Duffy, Kim, Perez, Prieto, Torgal ve Kenny, 2022).

Gelecekteki insana yakışır iş kavramını yordadığı düşünülen bir diğer değişken olarak kariyer uyumluluğu, bireylerin gelecekteki değişimlerle başa çıkma ve bu değişimlerden faydalanma noktasında sahip olduğu yeteneklere ilişkin bakış açısını yansıtmaktadır (Wei, Chan ve Autin, 2022). Kariyer uyumluluğu aynı zamanda, yeni iş sorumlulukları karşısında kendini rahat hissetme, kariyer planlarının değişmesinde etkili olan beklenmedik olaylara karşı kendini toparlama gücüne sahip olma yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (Rottinghaus ve diğerleri, 2005). Kariyer uyumluluğu yüksek olan üniversite öğrencilerinin iş hayatına geçiş sürecinde karşılaşılabilecek sorunlara karşı etkili başa çıkma stratejilerine sahip olacakları için gelecekteki işlerinin ne kadar insana yakışır olacağına dair beklentilerinin de yüksek olacağı düşünülmektedir (Kirazcı, Yazan ve Büyükgöze-Kavas, 2023). Bu açıdan bakıldığında, kariyer uyumluluğu kavramı gelecekteki kariyere dair unsurlar içeren bir kavram olarak nitelendirilebilir. Gelecekteki insana yakışır iş algısını etkileyen faktörlerin neler olabileceği noktasında düşünüldüğünde gelecekle ilgili

noktalara temas eden kariyer uyumluluğu kavramı tutarlı bir kavram olarak değerlendirilmiş ve bu araştırmanın bir diğer değişkeni olarak seçilmiştir.

Rottinghaus ve diğerleri (2005), kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği üzerine yaptıkları çalışmanın sonuçlarının etnik açıdan daha çeşitli örneklemlemlere genellenemeyeceğini belirtmektedir. Bunun nedeni, mevcut verilerin genellikle tek bir zaman noktasında toplanmış olması ve bu durumun nedensel ilişkilerin veya zaman içindeki değişimin gerçek bir şekilde incelenmesini kısıtlamasıdır. Kariyer uyumluluğu ve iyimserliği, bireylerin hem kendilerindeki hem de iş dünyasındaki değişimlerden yararlanmaya hazır olma durumlarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle, Rottinghaus ve diğerleri (2005), bu kavramların gelecekteki araştırmalarda daha detaylı ele alınmasını önermektedir. Bu öneri doğrultusunda bu araştırmada, Türkiye'deki üniversitelerde öğrenimine devam eden üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarının yordayıcıları olarak kariyer uyumluluğu ve iyimserliği değişkenleri seçilmiştir.

Tüm açıklamalar ışığında, Birleşmiş Milletler (2015b) tarafından belirlenen uluslararası amaçlardan sekizinci amaç olan 'İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme', üniversite öğrencileri ile çalışılacağından 'Gelecekteki İnsana Yakışır İş' kavramı olarak ele alınmış ve buradan elde edilecek bulguların ulusal alanyazına bir katkı sunması amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarını yordamada kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun rolünü incelemektir. Araştırmanın ana araştırma sorusu ve alt araştırma soruları şöyledir:

Ana araştırma sorusu:

Üniversite öğrencilerinin kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğu birlikte ele alındığında gelecekteki insana yakışır iş elde etmeye yönelik algılarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Alt araştırma soruları:

Üniversite öğrencilerinin kariyer iyimserliği ve gelecekteki insana yakışır iş elde etmeye yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki var mıdır?

Üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluğu ve gelecekteki insana yakışır iş elde etmeye yönelik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarını yordamada kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği değişkenlerinin rollerini belirlemek amaçlandığından nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel model ve çok faktörlü yordayıcı korelasyonel desen tercih edilmiştir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020).

2.2. Örneklem

Katılımcılar, Türkiye’de üniversiteye gitmekte olan lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcılar seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi ile seçilmiştir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020). Uygun örnekleme, araştırmacının en ulaşılabilir olan katılımcılarla örneklemini oluşturmaya başladığı ve ihtiyaç duyduğu büyüklükteki bir gruba ulaşana kadar yine en ulaşılabilir yollarla ulaştığı katılımcılarla örneklemini oluşturmaya devam ettirdiği yöntemidir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2020). Bir yaş sınırlaması olmamakla birlikte dahil etme kriterleri, katılımcıların lisans öğrencisi olması ve çalışıyor olmaması olarak belirlenmiştir. Araştırmaya 44 farklı üniversiteden 121 erkek, 282 kadın olmak üzere toplam 403 kişi katılmıştır.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere Göre Katılımcıların Dağılımları

Değişkenler	Kategoriler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	282	70
	Erkek	121	30
	Hazırlık	5	1.2
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	86	21.3
	2. Sınıf	102	25.3
	3. Sınıf	104	25.8
	4. Sınıf	106	26.3
	Düşük	59	14.6
Sosyoekonomik Durum	Orta	332	82.4
	Yüksek	12	3
	Okuryazar değil	11	2.7
	İlkokul	136	33.7
	Ortaokul	77	19.1
Anne Eğitim Durumu	Lise	105	26.1
	Üniversite	71	17.6
	Yüksek Lisans	3	0.7
	Doktora	0	0
	Okuryazar değil	1	0.2
	İlkokul	81	20.1
	Ortaokul	66	16.4
Baba Eğitim Durumu	Lise	120	29.8
	Üniversite	117	29
	Yüksek Lisans	17	4.2
	Doktora	1	0.2

Tabloya 1 incelendiğinde, katılımcılarının %70’ini kadın katılımcıların, %30’unu erkek katılımcıların oluşturduğu görülmektedir. 282 kadın ve 121 erkek olmak üzere araştırmaya toplam 403 kişi katılım sağlamıştır.

Sınıf düzeyine bakıldığında katılımcıların çoğunu %26.3 oranla 4. sınıf öğrencilerinin ($n = 106$) oluşturduğu görülmektedir. Sosyoekonomik duruma bakıldığında katılımcıların

%82.4'ünün gelir durumunu orta olarak değerlendirdiği görülmüştür ve bu katılımcıların sayısı 332 olarak görülmektedir. Anne eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %33.7'sinin ($n = 136$) annesi ilkokul mezunudur. Baba eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %29.8'inin ($n = 120$) babasının lise mezunu, yakın bir oranla %29'unun ($n = 117$) babasının üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Katılımcılara dair diğer demografik bilgiler şu şekildedir: Katılımcıların yaş ortalaması 20.93'tür ($SS = 2.73$). Araştırmaya toplam 44 farklı üniversite ve 73 farklı bölümden katılım sağlanmıştır. En çok katılımın olduğu ilk 3 üniversitenin; Hacettepe Üniversitesi ($n = 308$, %76.42), Erzurum Teknik Üniversitesi ($n = 13$, %3.2), Atatürk Üniversitesi ($n = 11$, %2.72) olduğu görülmüştür. Araştırma çalışmasına katılımın en çok olduğu bölümlerin Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik ($n = 198$, %49.13), Psikoloji ($n = 25$, %6.2), Sosyal Hizmet ($n = 10$, %2.4) olduğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analize Hazırlanması

Veri toplama süreci öncesinde, araştırmada kullanılan ölçeklerin uyarlama çalışmalarını yürüten araştırmacılardan gerekli kullanım izinleri alınmıştır. Ayrıca Trakya Üniversitesi'nden 18.10.2023 tarihli ve 09/23 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Etik kurul izninin alınmasının ardından araştırma kapsamında veri toplamak için kullanılacak ölçek setleri hazırlanmış ve öğrencilere uygulanmıştır. Verilerin yarısı basılı ölçekler aracılığıyla yüz yüze toplanırken diğer yarısı örneklem çeşitliliğinin sağlanması amacıyla Google form uygulaması aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. İki yöntem birlikte kullanılarak toplam 408 üniversite öğrencisine ulaşılarak veri toplama işlemi sonlandırılmıştır.

Veri toplama işleminin ardından verilerin kontrolü gerçekleştirilmiş ve analiz için uygun olmadığı tespit edilen katılımcıların verileri, araştırma veri setinden çıkarılmıştır. Bir katılımcı Google Form üzerinden doldurduğu ölçeklerin başında yer alan 'Araştırmaya katılmayı kabul ediyorum.' ifadesine hayır yanıtı verdiği için verdiği cevaplar dahil edilmemiştir. İki katılımcı Türkiye dışındaki bir üniversitede okuduğu için ve araştırma örnekleminin dışında kaldığı için veri setinden çıkarılmıştır. Bir katılımcı bir işte çalışıyor olduğu tespit edildiği için ve araştırmaya herhangi bir işte çalışmayan üniversite öğrencileri katılması belirlendiğinden veri setinden çıkarılmıştır. Bir katılımcının Google Form üzerinden verdiği cevaplarda baba bilgisini eksik bırakmasından dolayı verdiği cevaplar veri setinden çıkarılmıştır. Dolayısıyla beş katılımcının verilerinin veri setinden çıkarılmasının ardından 403 veri ile veri analizi gerçekleştirilmiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu form, öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeği: Bu araştırmada Kim ve diğerleri (2019) tarafından geliştirilen ve Büyükgöze-Kavas ve Keser (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan

Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 7'li Likert tipi derecelendirme sistemine göre yanıtlanan toplam 15 maddeden oluşmaktadır. “Fiziksel ve ilişkisel güvenli çalışma koşulları”, “sağlık hizmetlerine erişim”, “yeterli ücret”, “boş zaman ve dinlenme” ve “kurumsal değerlerle ailevi ve sosyal değerlerin uyumu” olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin uyarlama çalışmasında, ilk aşamada makalenin yazarları olarak Dr. Ryan Duffy ve Haram J. Kim'den gerekli izinler alınmıştır. Sonraki aşamada araştırmacılar etik kurul izni almışlardır. Veri toplama işlemi, ölçeğin online ortama aktarılması ve online olarak toplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri için katılımcıların seçiminde uygun örnekleme kullanılmıştır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla doğrulayıcı faktör analiz gerçekleştirilmiş (DFA) ve elde edilen verilerin modele iyi düzeyde uyum sağladığı görülmüştür ($\chi^2/sd = 2.707$, CFI = .95, TLI = .94, RMSEA = .06, SRMR = .05). Ölçeğin güvenilirliği Cronbach alfa katsayısı ile incelenmiş ve tüm ölçek için .86, alt boyutlar için ise .82-.87 arasında değişen katsayılar elde edilmiştir.

Mevcut çalışmada, ölçeğin güvenilirlik değerlendirmesi Cronbach alfa katsayısı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, tüm ölçek için .88, alt boyutlar için ise .80 ile .88 arasında değişen katsayı değerlerini ortaya koymuştur.

Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak amacı ile gerçekleştirilen DFA sonucu elde edilen sonuçlara göre ölçeğin uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu söylenebilmektedir [$\chi^2/sd = 2.58$, $p = .000$, CFI = .99, NNFI = .99, SRMR = .051, RMSEA = .063, RMSEA (%95 CI) = .052-.073].

Kariyer Geleceği Ölçeği: Kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği kavramlarını ölçmek için Rottinghaus ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Kalafat (2012) tarafından uyarlanan Kariyer Geleceği Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipi derecelendirme üzerinden yanıtlanmaktadır. Bu ölçek kariyer uyumluluğu, kariyer iyimserliği ve iş piyasasına ilişkin algılanan bilgi olmak üzere üç alt boyut ve 25 maddeye sahiptir. Bu çalışmada, kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği alt boyutları altında yer alan maddeler kullanılmıştır. Uyarlama çalışmasında ilk aşamada ölçek, Türkçe ve İngilizceyi oldukça iyi bilen iki uzman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Sonraki aşamada, ölçek üzerinde Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanından üç öğretim üyesinin görüşleri temelinde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltmelerin ardından elde edilen Türkçe form ile ölçeğin orijinal formu, on beş gün ara ile İngilizce Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilere uygulanarak dil eşdeğerliğine bakılmıştır. Ölçeğin son halini alması ile üniversite öğrencilerine ölçek uygulanmıştır. Ölçeğin uygulaması sonucunda madde ayırt ediciliğini kontrol etmek için madde analizi gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki aşamada, üç faktörlü yapının, yapı geçerliği, DFA ile test edilmiştir. Cronbach Alpha katsayısı ile ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlılığına bakılmıştır. On beş günlük test-tekrar test tekniği ile kararlılık katsayısı belirlenmiştir. Uyarlama çalışmasında ölçeğin yapı geçerliğini incelemek amacıyla gerçekleştirilen DFA sonucunda χ^2/sd ve SRMR değerlerinin modele kabul edilebilir düzeyde uyum, diğer değerlerin ise iyi düzeyde uyum sağladığı görülmüştür ($\chi^2/sd = 3.233$, CFI = .95, IFI = .95, RMSEA = .06, SRMR = .075).

Ölçeğin güvenirliğini incelemek amacıyla ise ölçeğin tümü ve üç alt boyut için Cronbach alfa iç-tutarlık katsayıları ve on beş günlük test-tekrar test korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için bu katsayı .88 olarak, alt boyutlar için ise sırasıyla .83, .82 ve .62 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test katsayıları ise ölçeğin tümü için .87 ve alt boyutlar için sırasıyla .75, .81 ve .73 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Mevcut çalışmada, Kariyer Geleceği Ölçeğinin güvenirliği .90 olarak bulunmuştur. Alt boyutlarda ise kariyer uyumluluğu .84, kariyer iyimserliği .87 ve kariyer bilgisi .68 olarak tespit edilmiştir. Kariyer bilgisi dışındaki alt boyutların .70 üstü güvenirlik katsayısı nedeniyle ölçek, güvenilir bir ölçme aracı olarak kabul edilmektedir.

Kariyer Geleceği Ölçeğinin yapı geçerliğini sınamak amacı ile gerçekleştirilen DFA sonucu elde edilen sonuçlara göre ölçeğin uyum indekslerinden SRMR, RMSEA ve χ^2/sd değerlerinin kabul edilebilir, CFI ve NNFI değerlerin ise iyi düzeyde olduğu söylenebilmektedir [$\chi^2/sd = 4.88, p = .000, CFI = .97, NNFI = .96, SRMR = .087, RMSEA = .098, RMSEA (%95 CI) = .093-104$].

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarını yordamada kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği değişkenlerinin rolünün araştırılması amaçlanmıştır. Geçerlik analizlerinde JAMOVİ 2.4.14 kullanılarak DFA yapılmıştır. Güvenirlik analizlerinde ise SPSS 22.0 programı kullanılarak Cronbach Alpha uygulaması yapılmıştır.

Araştırma verilerinin analizi birkaç adımda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle verilerin analize uygun olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için sırasıyla normallik, doğrusallık, çoklu bağlantılılık, uç değerler, eş varyanslılık gibi varsayımlar kontrol edilmiştir. Varsayımların kontrolünün ardından çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilerek elde edilen sonuçlar yorumlanıp raporlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan Gelecekteki İnsana Yakışır İş Ölçeği ve Kariyer Geleceği Ölçeği (Kariyer Uyumluluğu ve Kariyer İyimserliği alt boyutları), araçlarından toplanan verilere ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Veri Toplama Araçlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	Sayı (n)	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	$\bar{X}$	Medyan	Mod	Ss	Basıklık	Çarpıklık
GİYİ	403	25	105	67.41	67	77	14.47	.002	-.112
KU	403	20	55	41.57	42	39	6.56	-.015	-.254
Kİ	403	16	55	39.50	40	44	8.20	-.341	-.331

Not: GİYİ = Gelecekteki İnsana Yakınsır İş, KU = Kariyer Uyumluluğu, Kİ = Kariyer İyimserliği.

Normal dağılımın göstergesi olarak basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında olması yeterlidir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 2 incelendiğinde ölçme araçlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin her birinin -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu görülmektedir, bu sonuçlara göre verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Gelecekteki insana yakınsır iş algısı, kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliğine dair elde edilen verilerin aritmetik ortalama, medyan ve mod değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Normal dağılım simetrik bir dağılımdır ve normal dağılımda bu üç değer birbirine eşit olmaktadır (Kalaycı, 2016). Bu bağlamda, elde edilen verilerdeki bu üç değer (aritmetik ortalama, medyan ve mod) birbirine yakın olması verilerin normal dağıldığının bir diğer göstergesidir.

Kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğu değişkenleri kullanılarak gelecekteki insana yakınsır iş değişkenini yordamak amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi öncesi Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Birbirleri ile Olan Korelasyonları

Değişkenler	GİYİ	KU	Kİ
Gelecekteki İnsana Yakınsır İş (GİYİ)	1		
Kariyer Uyumluluğu (KU)	.39**	1	
Kariyer İyimserliği (Kİ)	.43**	.57**	1

Not: ** $p < .01$

Tablo 3 incelendiğinde, gelecekteki insana yakınsır iş algısı ile kariyer uyumluluğu arasında pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir ($r = .39$, $p < .05$). Bir diğer ifade ile katılımcıların gelecekte insana yakınsır bir iş elde edebileceklerine ilişkin

algıları ve kariyer uyumlulukları orta düzeyde bir ilişki ile ve anlamlı olarak birlikte artmaktadır. Gelecekteki insana yakışır iş algısı ile kariyer iyimserliği arasında da pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .43, p < .05$). Başka bir deyişle, önceki bulguya benzer şekilde, katılımcıların gelecekte insana yakışır bir iş elde edebileceklerine ilişkin algıları ve kariyer iyimserlikleri orta düzeyde bir ilişki ile ve anlamlı olarak birlikte artmaktadır.

Gelecekteki insana yakışır iş algısının yordanmasında kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliği değişkenlerinin yordayıcı rolünü incelemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Çoklu bağlantılılık varsayımının kontrolü, analiz öncesinde bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları, tolerans ve Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri incelenerek gerçekleştirilmiştir. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının .70'in altında olduğu belirlenmiştir (Bkz. Tablo 3). Ek olarak, VIF değerinin 1,8'in altında ve tolerans değerinin 0,5'ten yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ve mevcut örnekleme çoklu bağlantılılık sorununun bulunmadığını göstermektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014). Bu çalışma için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinin sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Gelecekteki İnsana Yakışır İş Yordayan Değişkenlere İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı	<i>B</i>	<i>SH_B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>sri</i> ²	Tolerance	VIF
(Sabit)	26.11	4.21		6.20	.00	-	-	-
Kariyer Uyumluluğu (KU)	.48	.12	.22	4.01	.00	.20	0,677	1,476
Kariyer İyimserliği (Kİ)	.55	.10	.31	5.75	.00	.28	0,677	1,476

Not: Model: $R = .47, R^2 = .22, F(2, 400) = .55.61, p = .00$

Tablo 4 incelendiğinde, kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun gelecekteki insana yakışır işi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif olarak yordadığı görülmektedir. Yordayıcı değişkenlerin yarı-kısmi korelasyon katsayıları (*sri*²) dikkate alındığında, kariyer uyumluluğu tek başına gelecekteki insana yakışır işe ilişkin toplam varyansı .20 düzeyinde açıklarken, kariyer iyimserliği bunu .28 düzeyinde açıklamaktadır. Kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun birlikte, öğrencilerin gelecekteki insana yakışır iş puanları ile orta düzey ve anlamlı bir ilişkisi ($R = .47, p < .00$) olduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenler birlikte bağımlı değişkendeki değişimin %21.8'ini açıklamaktadır ($R^2 = .218$). Bir diğer ifadeyle öğrencilerin gelecekteki insana yakışır iş algısında olan değişimin %21.8'i kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğu değişkenlerinin bütünü tarafından açıklanmaktadır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarını yordamada kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğu değişkenlerinin rolünü incelemek amaçlanmıştır. Üniversite öğrencilerinden toplanan ölçek sonuçlarına uygulanan veri analizi sonucunda kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun birlikte, üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarının %21.8'ini açıkladığı bulunmuştur.

Araştırma bulguları incelendiğinde, gelecekteki insana yakışır iş algısı ile kariyer uyumluluğu arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ve kariyer uyumluluğu değişkeninin gelecekteki insana yakışır iş algısını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Literatür incelendiğinde, bireylerin gelecekteki değişimlerle başa çıkma ve bu değişimlerden faydalanma noktasında sahip olduğu yeteneklere ilişkin bakış açılarını yansıtan kariyer uyumluluğu kavramının gelecekteki insana yakışır iş kavramını yordadığı düşünülmektedir (Wei ve diğerleri, 2022). Nitekim kariyer uyumluluğunun gelecekteki insana yakışır iş algısını yordadığına yönelik elde edilen araştırma bulguları da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Wei ve diğerleri (2022), Çinli yoksul üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdikleri güncel çalışmada elde ettikleri kariyer uyumluluğunun doğrudan gelecekteki insana yakışır iş algısını yordadığı bulgusu ve Türk üniversite öğrencileri ile yapılan bu çalışmanın bulguları aynı noktaya temas etmektedir. Alanyazındaki birçok çalışmanın bulgusu bu araştırmadan elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Tokar ve Kaut (2018) tarafından yapılan ve Çalışma Psikoloji Teorisi'nin kronik sağlık sorunları olan işçiler için uygulanabilirliği inceleyen çalışmada elde edilen sonuçlarından biri olarak kariyerle ilgili zorluklara uyum sağlama konusunda daha yetenekli olduğunu hisseden çalışanların insana yakışır iş deneyimi yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Chen, Jiang ve Ma tarafından (2020) Çalışma Psikoloji Teorisi'nin öngörücülerini ve sonuçlarını Çinli çalışanlardan oluşan bir örneklem üzerinde inceleyen çalışmada, iş yerinde daha uyumlu olanların insana yakışır iş elde etme eğiliminde olduğunu gösterdiği bulunmuştur. Çin'de yapılan ve Çin'deki üç metropolden (Hong Kong, Shenzhen ve Guangzhou) yaşları 21-29 arasında olan 974 genç yetişkin sosyal hizmet uzmanının örneklemi oluşturduğu bir başka çalışmada, yüksek düzeyde kariyer uyumuna sahip genç yetişkin sosyal hizmet uzmanlarının daha düşük çalışma iradesine yol açan ve kişinin düzgün çalışma koşullarından mahrum kalmasına yol açan durumlardan kaçınma konusunda daha yetenekli olabileceği bulunmuştur (Su, Wong ve Liang, 2023). Ezema ve Autin (2024) tarafından Nijeryalı 310 lisans öğrencisiyle gerçekleştirilen çalışmada, kariyer uyumluluğunun ve çalışma iradesinin gelecekteki insana yakışır işe erişim algısının öngördüğü bulunmuştur. Zammitti, Magnano ve Santisi (2021), bir grup İtalyan ergenlik dönemindeki bireyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, daha yüksek düzeyde öz yeterliliğe ve kariyer uyumuna sahip olanların işe ve insana yakışır işe yönelik daha karmaşık bir bakış açısına sahip olduğunu bulmuşlardır. Çinli hemşirelik fakültesi öğrencilerinden oluşan bir örneklemle gerçekleştirilen çalışmada, daha yüksek düzeyde kariyer uyumuna sahip hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin gelecekteki kariyerleri hakkında daha iyi görüşlere sahip olduğu ve böylelikle kariyer uyumluluğunun gelecekteki insana yakışır iş algıları

üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur (Ma, You ve Tang, 2019). Kim ve Kim (2022), Çalışma Psikolojisi Teorisi'ni Koreli işçilerden oluşan bir örnekleme ile inceledikleri çalışmalarında, kariyer uyumluluğunun insana yakışır işi ve iş tatminini olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Faria, Gouveia ve Florêncio (2024), Portekiz'de yaşları 19 ile 71 arasında değişen ve çoğunluğu kadınlardan oluşan 228 turizm çalışanıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, insana yakışır iş algısının çalışanların değişen görevlere uyum sağlama becerisine sahip olmalarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Alanyazından elde edilen tüm bu bulgular, mevcut çalışmadan elde edilen ve Türk üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluklarının yüksek düzeyde olmasının gelecekteki insana yakışır iş algısının da yüksek düzeyde olacağını yordadığı bulgusunu destekler nitelik taşımaktadır.

Araştırma bulguları incelendiğinde, gelecekteki insana yakışır iş algısı ile kariyer iyimserliği arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ve kariyer iyimserliği değişkeninin gelecekteki insana yakışır iş algısını anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde, bulgularla tutarlı olan ve gelecekte insana yakışır iş kavramının kariyer iyimserliğiyle ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalara rastlamak mümkündür (Rottinghaus ve diğerleri, 2005). Gelecekteki kariyerin ne kadar insana yakışır iş olarak beklendiğinin bir yordayıcısı olarak kariyer iyimserliği, olumlu bir beklentiye temsil eden bir kavramdır (Duffy ve diğerleri, 2022). Nuovo, Corrado ve Magnano (2022) çalışmalarında, insana yakışır işe ilişkin daha olumlu beklentilere sahip olan ve bu beklentileri umudun olumlu yönüyle ilişkilendiren göçmenlerin, çalışma yaşamındaki belirsiz geleceklerinin zorluklarını daha farkındalık sahibi olarak karşılayacaklarını bulmuşlardır. Literatür incelendiğinde iyimser bireylerin, karşılaşılabilecekleri zor durumlarda kendilerine güvenerek, güçlü yönlerine odaklanarak daha kolay uyum sağladıkları belirtilmektedir (Tolentino, Garcia, Lu, Restubog, Bordia ve Plewa, 2014). Kariyer iyimserliğinin gelecekteki insana yakışır işin bir yordayıcısı olarak veya bu kavramla ilişkisine yönelik alanyazında sınırlı çalışma olduğu görülmekle birlikte, Eva, Newman, Jiang ve Brouwer'in (2020) tarafından yapılan çalışmada ifade edildiği gibi, kariyer iyimserliğinin bireylerin çalıştığı ve yaşadığı bağlamdan nasıl etkilenebileceği konusunda da sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu çalışmanın bulguları incelendiğinde, kariyer iyimserliğinin gelecekteki insana yakışır iş algısının yordayıcılarından biri olduğu görülmektedir. Buna dayanarak hem bu bulguyu desteklemek hem de kariyer iyimserliğinin mesleki tutum ve davranışları nasıl geliştirdiğine dair bir anlayış geliştirmek için ilgili teorik yaklaşımları bütünleştirmek üzere daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir (Eva ve diğerleri, 2020). Eva ve diğerlerinin (2020) aynı çalışmada kariyer iyimserliğinin düşük olmasının bireylerin insana yakışır iş bulmasını engelleyip engellemediğinin araştırılmasının önemine vurgu yapması üzerine, bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, kariyer iyimserliği yüksek üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır iş algılarının yüksek olacağı, kariyer iyimserliği düşük üniversite öğrencilerinin ise gelecekteki insana yakışır iş algıları düşük olacağı ve dolayısıyla iş bulma süreçlerinin bu durumdan etkilenebileceği söylenebilir.

Çalışmanın bulguları, kariyer iyimserliği ve kariyer uyumluluğunun birlikte üniversite öğrencilerinin gelecekteki insana yakışır işe ilişkin algılarının %21.8'ini açıkladığını göstermiştir. Bu bulguya dayanarak, modelin açıklayıcı gücünün düşük olduğu ($R^2 = .22$) sonucuna varılabilir. Bu durum, gelecekteki insana yakışır iş algısının başka önemli yordayıcılarının da bulunması ile açıklanabilir. Gelecekteki insana yakışır işin ortaya çıktığı temel kavram olan 'insana yakışır iş', Çalışma Psikolojisi Kuramının merkezinde yer alır ve insana yakışır işin ekonomik sınırlılıklar ve ötekileştirilme gibi bağlamsal faktörlerin yanı sıra çalışma iradesi ile kariyer uyumluluğu gibi psikolojik faktörler tarafından yordandığını belirtmektedir (Duffy ve diğerleri, 2016). Gelecekteki insana yakışır iş algısının ötekileştirilme, çalışma iradesi ve kariyer uyumluluğu gibi literatürde sık karşılaşılan yordayıcıları olmakla birlikte öznel sosyal statü (Wei ve diğerleri, 2022) ve dezavantajlı düşünce yapısı (Wen, Chen, Wei, Li, Liu ve Liu, 2023) gibi görece daha yeni yordayıcı değişkenleri de bulunmaktadır. Öznel sosyal statü, çalışma iradesi ve kariyer uyumluluğu üzerindeki etkileri bakımından gelecekteki insana yakışır iş algısının dolaylı ancak önemli bir yordayıcısı olarak hizmet eder (Wei ve diğerleri, 2022). Dahası, başka bir çalışma (Wen ve diğerleri, 2023), daha düşük öznel sosyal statünün gelecekteki insana yakışır iş algısının azalmasıyla doğrusal olarak ilişkili olduğunu göstererek ikisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamalar, daha geniş değişkenleri içeren modeller aracılığıyla gelecekteki insana yakışır iş algısının yordayıcılarını belirlemeyi veya gelecekteki insana yakışır iş algısına ilişkin gelecekteki araştırmalarda mevcut değişkenlerin birleşik etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan çalışmaların tasarlanmasına ışık tutmaktadır.

Elde edilen bulgular, gelecekteki insana yakışır iş kavramının son yıllarda gerek literatürde yer alan akademik araştırmalarda gerek iş sahalarında iş niteliklerinin değerlendirilmesi noktasında kendinden söz ettiren güncel ve önemli kavramlardan biri olduğu düşüncesini destek niteliktedir. Birleşmiş Milletler (2015b) tarafından belirlenen 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları içerisinde 8. amaç olarak doğrudan 'İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme' adıyla bu konunun önemsendiği ve yer bulduğu görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, gerek çalışan bireyler bağlamında insana yakışır iş gerek üniversite öğrencileri bağlamında gelecekteki insana yakışır iş kavramları akademik olarak araştırılması ve ayrıca saha çalışmaları şeklinde uygulamalı olarak ele alınması önem arz eden konulardır. Öyle ki, Birleşmiş Milletler (2015a) bu amaç kapsamında ulaşılması beklenen hedeflerin; 2030'a kadar genç ve engelli bireyler de dahil tüm kadın ve erkeklerin tam ve üretken istihdama ve insana yakışır işlere erişimlerini sağlamak ve eşit işe eşit ücret ilkesinin benimsenmesi, zorla çalıştırılma, modern kölelik, insan ticareti, çocuk işçiliği, çalışanların haklarının korunması, göçmen işçiler ve güvencesiz işlerde çalışan kişiler gibi dezavantajlı olabilecek gruplar dahil bütün çalışanlar için güvenli çalışma ortamlarının sağlanması olarak belirlendiği görülmektedir. Bu hedeflere ulaşabilmenin bir öncül adımı olarak da literatürde çalışılan ve ele alınan bir kavram olarak insana yakışır işin görünür kılınması ve akademik çalışmalar temel alınarak saha uygulamalarına ışık tutulabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırma sürecinde 44 farklı üniversiteden öğrencilerin katılımıyla çeşitlilik sağlanması amaçlanmıştır. Ancak çalışmada uygun örnekleme yönteminin seçilmesi nedeniyle katılımcıların çoğunluğunun (%76,42) Hacettepe Üniversitesi öğrencisi olması bulguların genellenebilirliği açısından bir sınırlılık oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma katılımcılarının %70'inin kadın olması da bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Bu çalışma kapsamında 73 farklı bölümden veri toplanmasına rağmen en yüksek katılımın olduğu bölümlerin Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik ($n = 198$, %49.13), Psikoloji ($n = 25$, %6.2), Sosyal Hizmet ($n = 10$, %2.4) bölümleri olduğu görülmektedir. Bu bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin cinsiyetleri incelendiğinde, kadın öğrenci oranının erkek öğrenci oranının iki katından fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle kadın katılımcı sayısı daha fazladır. Bu çalışmanın bulguları araştırmaya katılan ve benzer özelliklere sahip bireylerle sınırlıdır. Gelecekteki çalışmalarda, seçkisiz örnekleme yöntemleri kullanılarak çeşitli şehir ve üniversitelerden cinsiyet çeşitliliğini de içeren daha dengeli bir örneklem seçilebilir ve elde edilen sonuçların daha geniş bir öğrenci kitlesine genellenebilirliği sağlanabilir.

Bu çalışmanın bulguları, kariyer danışmanlığı uygulamalarına yönelik öneriler de sunmaktadır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedeflerinde yer alan insana yakışır iş kavramına yönelik öğrencilerin farkındalığını artırma ve bu konuda araştırma ve düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programları uygulanabilir. Üniversitelerin kariyer merkezlerinde, öğrencilerin gelecekteki insana yakışır iş algılarının kariyer süreçlerindeki etkilerini inceleyen seminerler düzenlenebilir. Öğrencilerin gelecekte insana yakışır işlerde yer almalarına ilişkin algılarını desteklemek amacıyla kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliğini artırmaya yönelik psikoeğitimsel müdahaleler gerçekleştirilebilir. Öğrencilerin gelecekteki "insana yakışır iş" algısı düzeyleri değerlendirilerek, düşük düzeyde algıya sahip öğrencilerin yoğunlaştığı bölümler risk grupları olarak belirlenip, bu öğrencilere yönelik bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları yapılabilir. Ayrıca, lise döneminde, özellikle liseden üniversiteye geçiş sürecinde, öğrencilerin üniversite, bölüm ve meslek seçimlerine yönelik kariyer danışmanlığı çalışmalarıyla, insana yakışır işlere ilişkin bilgi konusunda farkındalık kazanmaları ve bu doğrultuda bilinçli kararlar vererek tatmin edici bir kariyer oluşturmaları desteklenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *The American psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Birleşmiş Milletler. (2015a). *Sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlar: 8. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme*. <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/insana-yakisir-is-ve-ekonomik-buyume/> sayfasından erişilmiştir.
- Birleşmiş Milletler. (2015b). *Küresel amaçlar*. <https://www.kureselamaclar.org/> sayfasından erişilmiştir.
- Büyükgöze-Kavas, A. & Keser, A. (2021). *Gelecekteki Saygın İş Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. Sözlü Bildiri. EJERCongress, Aksaray, Türkiye. <https://tr-scales.arabpsychology.com/wpcontent/uploads/pdf/gelecekteki-insana-yakisir-is-olcegi-gelecekteki-saygin-is-olcegi-future-decent-workscale-toad.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Büyükgöze-Kavas, A. & Keser, A. (2022). Gelecekteki insana yakışır iş ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 5(1), 19-33.
- Buyukgoze-Kavas, A., Allan, B. A., Turan, M. & Kirazci, F. (2021). Context and validation of the subjective underemployment scale among Turkish employees. *Journal of Career Assessment*, 29(2), 283–302. <https://doi.org/10.1177/1069072720961542>
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. (29. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chen, S. C., Jiang, W., & Ma, Y. (2020). Decent work in a transition economy: An empirical study of employees in China. *Technological Forecasting and Social Change*, 153, 119947. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.119947>
- Duffy, R. D., Blustein, D. L., Diemer, M. A. & Autin, K. L. (2016). The psychology of working theory. *Journal of Counseling Psychology*, 63(2), 127–148. <http://dx.doi.org/10.1037/cou0000140>
- Duffy, R.D., Kim, H.J., Perez, G., Prieto, C.G., Torgal, C. & Kenny, M.E. (2022). Decent education as a precursor to decent work: An overview and construct conceptualization. *Journal of Vocational Behavior*, 103771. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2022.103771>
- Eva, N., Newman, A., Jiang, Z., & Brouwer, M. (2020). Career optimism: A systematic review and agenda for future research. *Journal of Vocational Behavior*, 116(Part B). 103287. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.02.011>
- Ezema, G. N., & Autin, K. L. (2024). Examining predictors and outcomes of future decent work perception among Nigerian emerging adults. *Journal of Career Assessment*, 32(3), 445-461. <https://doi.org/10.1177/10690727231201958>
- Faria, L., Gouveia, C. & Florêncio, L. (2024) Mediating power of career adaptability between decent work and quality of life: Study with tourism independent workers. *Investigaciones Turísticas*, (28), 223-242. <https://doi.org/10.14198/INTURI.26189>
- Habibi, N. (2017). Higher education policies and overeducation in Turkey. *European Journal of Higher Education*, 7(4), 440–449. <https://doi.org/10.1080/21568235.2017.1308832>
- Hair, J. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis* 7th Ed. Pearson Education Limited.
- Kalafat, T. (2012). Kariyer geleceği ölçeği (KARGEL): Türk örnekleme için psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(38), 169-179.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayıncılık.
- Kim, H. J., Duffy, R. D., Lee, S., Lee, J., & Lee, K. H. (2019). Application of the psychology of working theory with Korean emerging adults. *Journal of Counseling Psychology*, 66(6), 701–713. <https://doi.org/10.1037/cou0000368>
- Kim, M. & Kim, J. (2022). Examining predictors and outcomes of decent work among Korean workers. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19, 1100. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031100>
- Kirazci, F., Yazan, Z. Ö., & Büyükgöze-Kavas, A. (2023). Üniversite bitiyor, ya sonra... Okuldan işe geçiş sürecinde çalışma psikolojisi kuramına dayalı bir model testi. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*. 7(1), 87-104.

- Ma Y., You J. & Tang Y. (2020). Examining predictors and outcomes of decent work perception with Chinese nursing college students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1), 254. <https://doi.org/10.3390/ijerph17010254>
- Nuovo S. D., Corrado D. D., & Magnano P. (2022). Decent work and hope for the future among young migrants, *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 50(4), 361-374, <https://doi.org/10.1080/10852352.2021.1935198>
- Oettingen, G. & Mayer, D. (2002). The motivating function of thinking about the future: Expectations versus fantasies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1198-1212. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.5.1198>
- Rottinghaus, P. J., Day, S. X., & Borgen, F. H. (2005). The career futures inventory: A measure of career-related adaptability and optimism. *Journal of Career Assessment*, 13(1), 3–24. <https://doi.org/10.1177/1069072704270271>
- Su, X., Wong, V., & Liang, K. (2023). Effects of contextual constraints, work volition, and career adaptability on decent work conditions among young adult social workers: a moderated mediation model. *International Journal of Adolescence and Youth*, 28(1), 2245451, <https://doi.org/10.1080/02673843.2023.2245451>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tokar, D. M., & Kaut, K. P. (2018). Predictors of decent work among workers with Chiari malformation: An empirical test of the psychology of working theory. *Journal of Vocational Behavior*, 106, 126-137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.01.002>
- Tolentino, L. R., Garcia, P. R. J. M., Lu, V. N., Restubog, S. L. D., Bordia, P., & Plewa, C. (2014). Career adaptation: The relation of adaptability to goal orientation, proactive personality, and career optimism. *Journal of Vocational Behavior*, 84(1), 39-48. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2013.11.004>
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (1999). Decent work. <https://www.ilo.org/public/english/standards/reln/ilc/ilc87/rep-i.htm> sayfasından erişilmiştir.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (2008). Work of work report 2008: Income inequalities in the age of financial globalization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_100354.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Wei, J., Chan, S. H. J., & Autin, K. (2022). Assessing perceived future decent work securement among Chinese impoverished college students. *Journal of Career Assessment*, 30(1), 3–22. <http://dx.doi.org/10.1177/10690727211005653>
- Wen, Y., Chen, H., Wei, X., Li, K., Liu, F., & Liu, X. (2022). Examining predictors and outcomes of decent work among Chinese female pre-service primary school teachers. *Sustainability*, 15(1), 730. <https://doi.org/10.3390/su15010730>
- Wigfield, A. & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 68-81. <http://dx.doi.org/10.1006/ceps.1999.1015>
- Zammitti A., Magnano P., & Santisi G. (2021). The concepts of work and decent work in relationship with self-efficacy and career adaptability: Research with quantitative and qualitative methods in adolescence. *Front. Psychol.* 12:660721. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.660721>

İşletmelerde Harman Reçetesiyle Balya Dizilim Planının Python Programlama Diliyle Hazırlanarak Abrajın Önlenmesi

Berkant Dulkadir¹

ÖZET

Kumaş üretimi için işletmelerin tedarik ettiği malzemelerin özellikleri kaliteli kumaş üretilmesi için önem taşır. Üretim esnasında kumaşta abraj, uçuntu, çizgi, patlak gibi hatalar oluşabilmektedir. Bu hatalardan biri olan abraj kumaştaki renk farklılığını ifade eder. Abrajın temel nedeni yöresel pamukların özelliklerindeki farklılıklara bağlı olarak harman reçetesinin uygun şekilde hazırlanmaması; hazırlansa dahi balya dizilim planındaki hatalardan kaynaklanır. Harman reçetesi farklı yörelerden gelen pamuk balya adetlerinin uygun şekilde karıştırılması için balya dizilim planının hesaplanmasıdır. İşletmelerde bu işlemler Excel, not defteri tutma, kâğıda yazma gibi zaman alan geleneksel yöntemler ile yöneticiler tarafından yapılmaktadır. Çalışmada geleneksel yöntemlerle hazırlanan harman reçetesi ve balya dizilim planı kaynaklı oluşabilecek abrajın önlenmesi için Python programlama diliyle yazılım geliştirilmiştir. Böylece bu işlemler yazılımsal olarak profesyonel olarak hazırlanacak yöneticilere maliyet, zaman, raporlama ve karar verme gibi konularda fayda sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harman Reçetesi, Python Programlama Dili, Üretim Planlaması.

Prevention of Abraji in Businesses By Preparing The Bale Layout Plan with The Threshing Recipe with Python Programming Language

ABSTRACT

The characteristics of the materials supplied by the enterprises for fabric production are important for the production of quality fabric. During production, errors such as abrage, sublime, line and burst may occur in the fabric. Abrace, one of these errors, refers to the color difference in the fabric. The main reason for abrage is that the blend recipe is not prepared appropriately due to the differences in the characteristics of local cottons; even if it is prepared, it is caused by errors in the bale arrangement plan. The blend recipe is the calculation of the bale arrangement plan for the appropriate mixing of cotton bale numbers from different regions. In enterprises, these operations are carried out by managers with time-consuming traditional methods such as Excel, note taking, and writing on paper. In this study, a software was developed with the Python programming language to prevent abrage that may occur due to the blend recipe and bale arrangement plan prepared with traditional methods. Thus, these operations will be prepared professionally with this software and will provide benefits to managers in terms of cost, time, reporting and decision-making..

Keywords: Threshing Recipe, Python Programming Language, Production Planning.

¹İletişim Yazarı: bdulkadir44@hotmail.com, Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölüm, ORCID: 0000-0002-6074-9473.

(Makale Gönderim Tarihi: 09.10.2024 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1564347](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1564347)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Her geçen gün müşteriler isteklerinde daha seçici davranmaktadır. Üreticinin sunduğu ürünler için müşteriler daha özel, kendine özgü ve kritik bir yapıya sahip ürün taleplerine sahiptirler. Müşteriler işletmelerin üretmiş oldukları ürün özellikleri ile beraber üretim, süreç ve sistemlerinden bilgi sahibiymiş gibi hareket etmektedir. Sipariş taleplerini buna bağlı olarak belirtmeleri nedeniyle işletmelerin müşteri odaklı çalışmaları her geçen gün önem kazanmaktadır. İşletmelerin başarıya ulaşması için tasarım, hız, kalite, esneklik ve üretim sistemi önem arz etmektedir. Bu durum üreticiler için rekabet konusunda önem teşkil etmektedir (Schwarze ve Schönsleben, 1998, s. 248). Ürünlerin müşteri isteklerine göre hazırlanması ise ürünün özelliklerine göre tasarlanmaktadır. Harman karışımı için hazırlanan reçeteler dikkat isteyen işlemler sonucunda elde edilmektedir. Ürün reçeteleri sektörel olarak farklılık göstermekle beraber, her sektör için kendi içinde insanlığa hizmet açısından farklılıklar arz etmektedir. Örneğin sağlık sektöründe hazırlanan reçete ile tekstil sektöründe hazırlanan ürün reçetesi farklıdır.

İşletmelerde ürün reçetesi hazırlanması dikkat isteyen bir işlem olup yönetim kademesindeki analitik düşünen kişiler tarafından yapılması önem arz eder. Bunlar Excel ve basit matematiksel işlemler ile yapılabilirken ürün reçetesinin karışımlarını verisel olarak depolayan sistemlerde bulunmaktadır. Ürün reçetelerinin Python programlama dili ile hazırlanması da mümkün olabilmektedir. Millman ve Aivazis (2011). Python programlama dilinin mühendislik sorunlarının çözülmesi için yazılım geliştirmede çok daha uygun bir sistem olduğunu, karmaşık sayılarla işlemler yapılması, elde edilen verilerin grafiksel gösterimi ve görselleştirilmesi yeteneğinin Python programlama dilinin giderek yaygınlaşmasında etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bilginin işlenerek kodlanmasıyla ürün ile ilgili yeniliklerin tespit edilmesi önemlidir. İşletmelerin günümüz rekabet koşullarında tüm işlerini en kısa sürede tamamlaması rekabet gücünü artıracaktır muhtemeldir. Bunun için ise bu koşulların en iyi şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Çalışmada tekstil işletmesindeki nihai ürünün oluşturulmasında harman reçetesinin Python programlama dili ile oluşturulması için yazılım geliştirilmiştir. Böylece harman reçetesi ve balya dizilim planının en kısa sürede ve hatasız bir şekilde gerçekleştirilerek işletmeye alınarak üretime başlanması sağlanmıştır.

2. TEORİK ARKA PLAN

2.1. Tekstil işletmelerinde harman reçetesinin hazırlanması

İşletmelerin başarılı bir şekilde ilerlemesi üretim, tasarım, hız ve esneklik gibi kriterler açısından önemli olup bu durum rekabet açısından önemlidir. (Schwarze ve Schönsleben, 1998, s. 244). Bu kriterlerin yanında; üretim gerçekleşmesi için, üretim reçetesi en önemli kriterler arasındadır diyebiliriz. Üretim reçetesinin yabancı literatürdeki karşılığı ise “bill of material” şeklindedir. Bu reçeteler işletmelerde işlerin başlaması ve maliyetlerin kontrol altına alınmasında ciddi önem taşır. İşletmelerde üretim reçeteleri bilişim teknolojileri yardımıyla yapılabilir. Ayrıca ilgili birimlere bilgi verilmesiyle üretim maliyetlerinin denetim altına alınmasına yardımcı olmaktadır (Sümer ve Yanık,

2021, s. 369). Rusk'a (1990) göre üretim reçetesi, nihai tek bir ürünün tamamlanabilmesi için gerekli olan tüm bileşenleri içinde bulunduran basit şekilde yapılandırılmamış olan bir malzeme listesi olarak tanımlamıştır. İşletmelerin rekabet gücünü artırması için üretim reçeteleri maliyetleri kontrol altına sağlayarak işletmelere fayda sağlamaktadır. Rekabet konusu özellikle bu hususta önem taşımaktadır. Üretim reçetesinin kullanıldığı imalat sektörü gibi sektörlerde kontrollü malzeme envanteri, planlı ve en uygun şekilde hesaplanmış malzemenin tedarik edilmesi ve envanter yönetiminin etkili şekilde yapılmasının anahtarıdır (Yang vd., 2016, s. 1664).

Pamuk elyafı, doğal lifler içerisinde en çok kullanılan lif türüdür. Pamuk elyafının kullanım alanı ve durum değerlendirmeleri göz önüne alındığında, diğer tüm toplam elyaf tüketimi içinde % 50'lik oranın pamuk elyafına sahip olduğu tespit edilmiştir (Abdel-Halim, ve E Al-Deyab, 2012, s. 1846). Pamuk elyafı, insanlık açısından zorunlu ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Sağlamış olduğu katma değer ve işçilik istihdamı konusunda pamuk üretimi yapan ülkelere ekonomik açıdan katkı sağlamaktadır. Tekstil işletmelerinde üretim reçetesinin hazırlanarak iplik üretiminin sağlanması için viskon, polyester, keten gibi tekstil hammaddelerinden birisi ise pamuk elyafıdır. Pamuk elyafı tedarik edildikleri yerlerden balyalar halinde gelirler. İşletmeye gelen balyalar laboratuvar kontrolleri yapılarak özelliklerine göre depolanmaktadır. Pamuk işlenerek çırçır sektörünün, lifleri ile tekstil sektörünün, çekirdeği ile yağ ve yem sektörünün, linteri ile de kâğıt sektörüne hammadde olarak kullanılmaktadır (Yener ve Başal, 2016, s. 63). Pamuk elyafı doğal pigmentli olup pembe, kahverengi lifleri ve lavanta renkleri tarihsel kayıtlarda bulunmaktadır (Dickerson, 1999, s. 21). Harman reçetesi hazırlanırken üretilcek nihai ürünün özellikleri dikkate alınmaktadır. Bu sebepten dolayı harman reçetesinde kullanılacak olan pamuk balyalarının aynı lif özelliklerine sahip olan pamuklardan olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Farklı özelliklere sahip ürünün özellikleri, nerede kullanılacağı, üretim sisteminin yapısı incelenerek hangi özelliklere sahip pamukların yönlendirilmesi ile reçetenin tespiti yapılır. Bu sorulara cevap bulunduktan sonra karışım planına uygun olarak pamuk balyalarının beslemesi yapılır. Pamuk deposundan çıkan her balya âdetine göre balyaların kayıtlardan düşüşleri yapılır. Pamuk balyası beslemesi harmana yapılırken harmanlama karışımının mümkün olduğu kadar en üst seviyede olacak şekilde tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı dizim planı ve harman reçetesi yapılırken karışıma uygun olarak yerleşim yapılmalıdır. Sonraki aşama olan tarak makinesinden çıkan ürünler belirli bir sistem dâhilinde ilerleyerek cer makinesinde dublaj işlemi ile harmanlamanın etkisi artırılmaktadır. Nihai ürünün oluşturulması için prosesin her aşamasında ilk giren ilk çıkar şeklinde bir sistemin uygulanması doğru olacaktır (<https://tekstiltekstil.com/iplik-uretim-hatti-hakkindaki-olmazsa-olmazlar/>). Hesaplanmış olan bir harman reçetesinin çoğu zaman referans değerlere yakın olması gerektiği ama bazen yakın olmamasından dolayı düzeltilmesinin gerektiğini günlük çalışmalarda görebiliriz (Kıroğlu, 2018, s. 31). Şekil 1' de abrajın önlenmesi için karışımı sağlayan Blendomat makinesi ve pamuğun dizim alanını gösteren makinelerin görüntüsü bulunmaktadır.

Şekil 1. Blendomat Makinesi ve Balya Dizilim Planının Yapıldığı Alan

2.2. Python programlama dili

Python programlama dili yorumlanmış üst düzey bir programdır. Python programlama olarak tasarım felsefesi, kayda değer olan girinti kullanımıyla kodların uygulanabilirliğini vurgulamaktadır (Rossum, 2007, s. 36). Python ismi, İngiliz komedi topluluğu olan Monty Python'un The National Research Institute for Mathematics and Computer Science'ta (CWI) çalışan Guido van Rossum'u etkilemesi üzerine verilmiştir. Python programlama dili anlaşılabilen bir dile sahip olduğu ve etkili bir yapıya sahip olduğu için kullanıcılar tarafından en çok tercih edilen programlama dildir. Python yaptığı her şeyde İngilizce ifade kalıplarını ve cümlelerini kullanmaktadır (Tarhan, 2024: s.446). Python birçok amaç için kullanılan programlama dili olup kütüphanelerinin güçlü olması ile şifreleme sistemiyle güven sağlayan seçimdir (Erbil vd., 2023, s. 68).

Guido Van Rossum tarafından 1991 yılında geliştirilen Python programlama dili oldukça popüler olarak kullanılan bir programdır. Python programlama dili, sunucu tarafı web uygulamaları, sistem betikleri (özel araçları), matematiksel modeller, veritabanı ve dosya uygulamaları gibi genel olarak birçok ihtiyaca cevap veren öğrenme konusunda kullanıcılar açısından oldukça kolay programlama dilidir. Bu programlama dilini öğrenmek ve anlamak kolaydır. Geçmişte bir programlama dili ile ilgili tecrübeniz varsa Python programlama dilinin daha kolay olduğunu fark edebilirsiniz (Bashi, 2019, s. 3). Python programlama dili son zamanlarda kullanım alanı olarak oldukça artmıştır. Web sitesi geliştirme, mobil uygulamalar, veri bilimi ve analizi, oyun geliştirme ve yapay zekâ gibi birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu olumlu durumların yanında olumsuz olarak internet korsanlığı gibi uygun olmayan amaçlar içinde kullanılabilir (Sarı, 2023, s.30). Yapay zekânın gelişimini sağlayan harika özelliklere sahip popüler bir programlama dilidir. Dünya genelinde yapay zekâ

geliştiricilerinin çoğu Python kullanmaktadır (Rong ve Teoh, 2022, s. 12). Web uygulamaları ve veri madenciliğinde analiz de dâhil olmak üzere, makine öğrenmesi algoritmalarına yönelik öğrenme için Python programlama dili en uygun program olarak popülerlik kazanmıştır. Kazanılan bu popülerlik sayesinde Python programlama dilini geliştiricilerine olan talep artmış olup, Python kullanarak programlama işlerinin daha karlı olduğunu göstermiştir (Johansson vd., 2019, s. 55).

İşletme, istatistik, mühendislik, matematik gibi bilimsel disiplinlerin yanında söz konusu diğer disiplinlerden yararlanarak veri bilimi, makine öğrenmesi, yapay zekâ, yapay sinir ağları, grafik, multimedya, network, web geliştirme, derin öğrenme, eğitim uygulamaları, yazılım testi, mobil gibi alanlarda Python programlama diline sıkça başvurulabilmektedir. Python programlama dili web tarayıcı üzerinde dijital işletim sistemi fark etmeksizin özel sistemlere sahiptir. Python programlama dilini kullanabilmek için herhangi bir aygıt üzerinden ulaşılarak Python editörüne erişim sağlanabilmektedir. Python editörlerinden bazıları ise Notebook, Jupyter, Spyder, Anaconda, Google Colab bunlardan bazılarıdır. Farklı dillerde kodlara sahip kütüphaneleri de bünyesinde çalıştırabilmektedir (Özgür, 2021, s. 126-127). Python programlama dili, yapay zekâ uygulamalarını geliştirmek için üst seviyede özelliklere sahip çok kullanılan bir programlama dilidir. Python programlama dili Dünya genelinde yapay zekâ geliştiricileri tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Rong ve Teoh, 2022, s. 21). Python programlama dili yeni başlayanlar ve uzmanlaşanlar için önemli avantajları bulunmaktadır (Açıkgözoğlu ve Dirlik, 2021, s. 7-8).

- Geniş kütüphane yelpazesine sahip olması nedeniyle popülerlik kazanmıştır. Kullanım alanlarının geniş olması nedeniyle yaygın bir kullanım alanına sahiptir
- Ücretsiz, açık kaynak ve sade bir yapıya sahip olması nedeniyle diğer programlama dillerine göre kullanımı basit olduğundan hızlıca öğrenilebilir
- Derleme işlemi olmadan çalıştırılmasına gerek kalmamasından dolayı hızlı bir şekilde program geliştirmeye olanak sağlamaktadır
- Çok sayıda internet sözleşmesini destekleyen standart kütüphaneleri bulunmaktadır
- Socket programlama kolay bir şekilde yapılabilir
- Geniş bir kullanım alanına sahip olup, örnek uygulamalar ve kullanım için gerekli olan dokümanlara erişimi daha kolaydır
- C, C++ gibi dillere göre büyük yazılımların hızlıca geliştirilmesi gerekliliğinde daha kullanışlı bir özelliğe sahiptir

Ersöz ve Çınar (2021). Tekstil sektöründe yapmış oldukları çalışmalarında R Studio, Python ve Knime makine öğrenimi programları yardımıyla, çoklu doğrusal regresyon, yapay sinir ağları ve karar ağaçları teknikleri uygulanmış, model sonuçlarının performanslarını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak tahminleme başarısında en iyi algoritmanın yapay sinir ağları ve en iyi makine öğrenimi programının R Studio programı olduğu sonucuna varılmıştır. Şimşek ve arkadaşları (2024). Denim kumaşların üretim kriterlerine göre görüntüsünü üretim gerçekleştirilmeden tahmin ederek oluşturmayı

amaçlayan bir görüntü model geliştirilmiştir. Yapay görüntülerde atkı ipliklerine ait açık renkli pikseller koyulaştırılarak gerçekçi bir denim görüntüsü Python kütüphaneleri kullanılarak bir arayüz oluşturulup, Matematiksel bir model ile tahmin edilen kumaş görselleri orijinaleri ile ortalama piksel değeri, koyu renkli piksel sayıları ve açık renkli piksel sayıları bakımından kıyaslanmış ve %90'ın üzerinde bir benzerlik tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırma tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede yapılmıştır. Üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesi için başlangıç istasyonu olan hammadde deposundaki pamuk balyalarından harman reçetesinin ve balya dizilim planının Python programlama dili ile hazırlanması için yazılım geliştirilmiştir. Geliştirilen yazılım ile harman reçetesini ve balya dizilim planını hazırlayan teknik personel için geleneksel yöntemlerden kaynaklanan zaman kaybı ve hata olasılığı gibi sorunların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Pamuk balyaları geldikleri bölgeye göre ve laboratuvar tarafından belirlenen kalite özelliklerine göre depoya istif edilmektedir. Çünkü her yörenin pamuklarının özellikleri farklılık göstermektedir. Geleneksel olarak hazırlanan harman reçetesi ve balya dizilim planı; el ve göz ile hesaplayarak not tutma, sözlü ifade, gözle takip kontrolü gibi durumlar ile reçeteye göre yapılmaktadır. Geleneksel yöntemin ortadan kaldırılarak daha profesyonel ve yazılımsal bir sistemin gerçekleşmesi için Python programlama dilinin Numpy ve Pandas kütüphaneleri doğrultusunda yazılım geliştirilmiştir. İşletmeye gelen farklı dönemlerdeki pamuk balyaları için farklı harman reçetesi ve balya dizilim planı hazırlanmaktadır. İşletmeye bir dönemde farklı yörelerden gelen pamuklar 20 kategori olacak şekilde düzenlenerek harman reçetesi ve balya dizilim planının hazırlanması için balyalar depoya edilmiştir. Her bir parti içindeki pamuk balya sayısı yöresel özelliklerinden dolayı farklılık arz etmektedir. İşletmeye gelen pamuk balya sayısı ise 1920 adet olup balya dizilim alanı ise Blendomat makinesinin altında 60 adet sağ yön 60 adet sol yön olacak şekilde toplam 120 adet dizilim yapılmaktadır. Dolayısıyla 1920 sayısı 120 sayısı ile oranlandığında 16 adet harman reçetesi hazırlanarak balya dizilim planı yapılabilecektir. Bu veriler ışığında hareket edilerek hangi yöreden kaç adet pamuk balyası alınarak dizilimin gerçekleştirilmesi için Python programlama dili ile yazılım geliştirilmiştir. Hazırlanmış olan harman reçetesine bağlı olarak pamuk balyalarının açılması işleminin gerçekleştirileceği Blendomat makinesinin olduğu bölüme balyalar belirlenen sayılara göre alınarak dizilir. Pamuk balyalarının Blendomat makinesi ve sonrasında devam eden istasyonlarda daha stabil çalışabilmesi için bu bölümde 20–24 °C klima şartlarında %50-65 rutubette 24–48 saat süreyle bekletilmesi gerekmektedir. Dinlenme durumundan sonra uygun koşullar sağlanarak üretim sonsuz olarak devam edecektir.

1. Pamuk Miktarları: Özelliklerine göre belirlenmiş olan pamuk miktarlarını bir diziye yerleştirir.

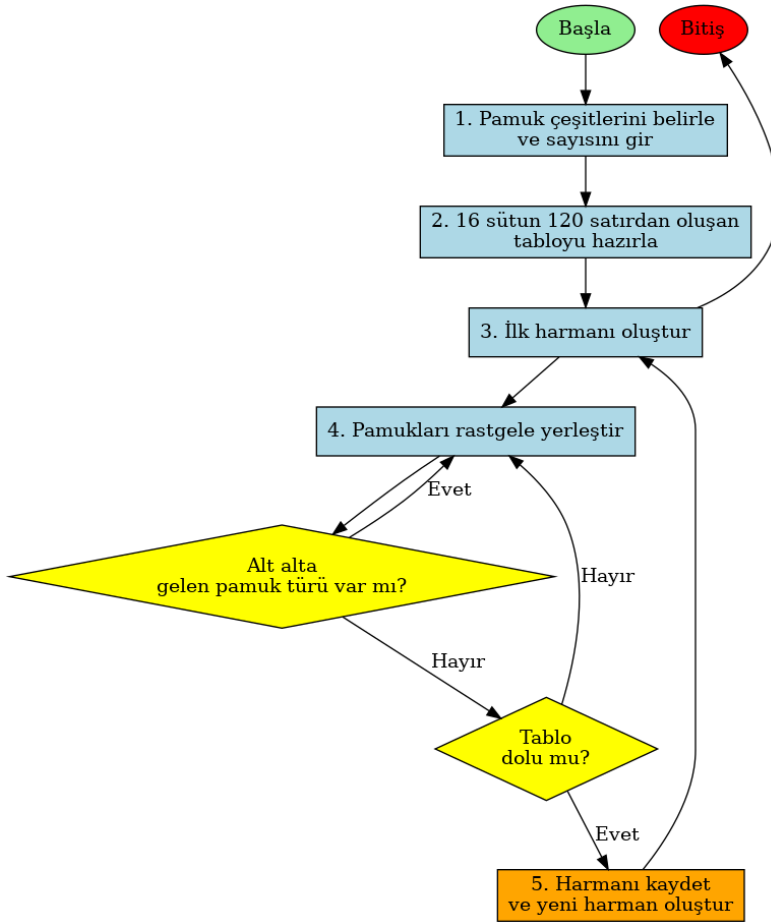
2. Kontrol Mekanizması: Her harman oluşturulurken, ardışık seçimlerin aynı pamuk türünden olmaması için bir kontrol mekanizması ekler. Eğer başka seçenek kalmazsa, önceki pamuk türü kısıtlamasını kaldırır.

3. Harman Oluşturma: Her harman için, bir önceki seçilen pamuk türünü kontrol eder ve aynı türden bir pamuk seçilmesini önler.

4. Harman Özetini Hesaplama: Her harmandaki pamuk türlerinin sayısını hesaplar ve bu bilgiyi bir DataFrame'e yazar.

5. Excel Yazma: Harman özetlerini satırların pamuk çeşitleri ve sütunların harmanlar olduğu bir tablo olarak pamuk_harmanlari_ozet.xlsx dosyasına kaydeder.

Python programlama dili ile harman reçetesi ve balya dizilim planının gerçekleşmesi için izlenen yolun algoritması şekil 2'de görülmektedir. Algoritma incelendiğinde farklı bölgelerden gelen pamuk miktarlarının sisteme girilerek işletmedeki üretim sitem ve planlamasının durumuna göre harman sayısı belirlenir. Daha sonra harman rastgele oluşturulur ve harmanda aynı özelliklere ait pamuk balyalarının alt alta gelmemesi sağlanır. Algoritmaya uygun olmayan farklı bir durum varsa işlem bitirilir. Olumsuz bir durum yoksa işleme devam edilir ve tablonun (60 adet sağ yön + 60 adet sol yön) olmasına bakılır. Eğer yine olumsuz bir durum varsa pamukların rastgele yerleştirilmesine tekrar geçilir. Olumsuz bir durum olmadığında işleme devam edilir ve işlem bitirilerek çıktısı alınır ve üretim için ilgili sorumlu personel verilir.

Şekil 2. Python Programlama Dili ile gerçekleştirilen Yazılımın Algoritması

4. BULGULAR

İşletmeye gelen 1920 adet pamuk balyası 20 farklı pamuk türüne bağlı olarak 16 harman olarak sınıflandırılmıştır. Farklı yörelerden gelen pamuk türü eşit ve eşite çok uzak olmayacak ve üretimde beraber bitecek şekilde harman reçetesi ile balya dizilim planı olacak şekilde hesaplama yapılmıştır. İşletmede ürün akış işlemlerinin tanımlanmasında ise yöneticilerin anlayacağı şekilde bir sistem istişare edilerek planlanmıştır. Pamuk türünün isim olarak sınıflandırılmasında ise kendi içinde bir sistemi olup işletme mahrumiyeti açısından bu tanımlama şekli çalışmada verilmemiştir. İşletme mahrumiyetini korumak açısından yöresel olarak her bir pamuk türü için A B C ... T şeklinde çalışmada 20 adet harf ismi verilmiştir.

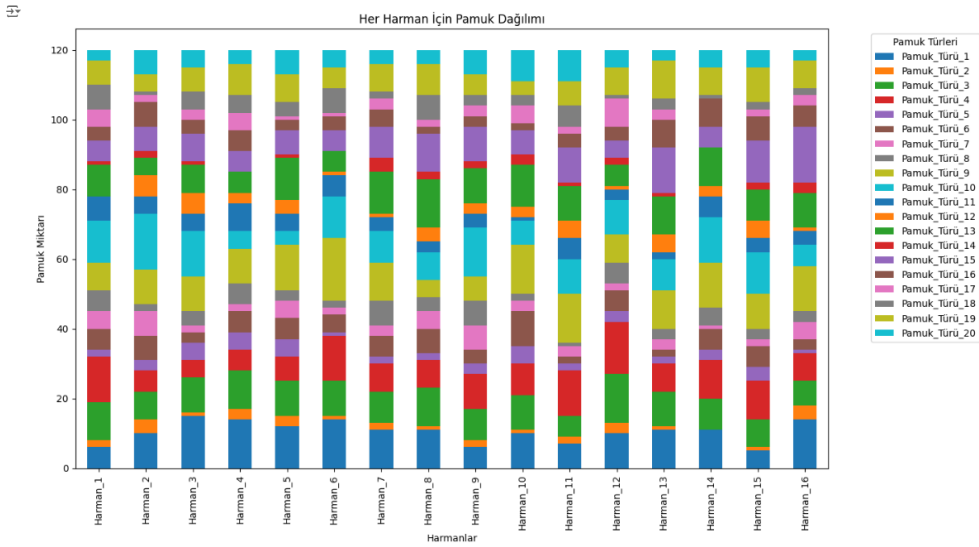
Tablo 1’de görüldüğü üzere 16 harman bulunmakta ve her harmanda 120 adet balyayı geçmeyecek şekilde dizilim için gerekli olan alan oluşturulmuştur. Her bir pamuk türü ise özelliklerine göre sipariş durumu, kalite özellikleri gibi durumlardan dolayı farklı adetlerdedir. Tablo 1’deki harman reçetesi dağılımları ise Python programlama dili ile yazılımsal olarak geliştirilerek hesaplanmıştır. Harman reçetesi ve balya dizilim planının oluşturulması için aşağıda belirtilen yol izlenerek `import Numpy as np`, `import Pandas as pd`, `import matplotlib.pyplot as plt` kütüphanelerine bağlı olarak Python kodları yazılarak çalıştırılması sağlanmıştır.

Tablo 1. Python Programlama Diliyle Hazırlanacak Harman Reçetesi İçin Balya Sayıları

PAMUK TÜRÜ	H 1	H 2	H 3	H 4	H 5	H 6	H 7	H 8	H 9	H 10	H 11	H 12	H 13	H 14	H 15	H 16	TOPLAM BALYA SAYISI
A	10	9	10	11	6	13	14	12	8	6	15	11	9	9	14	10	167
B	3	0	2	2	2	0	0	3	0	1	4	4	6	2	0	2	31
C	11	10	8	13	10	6	14	7	14	3	7	11	8	6	10	15	153
D	8	10	9	11	8	6	14	6	7	13	10	5	10	13	10	11	151
E	2	1	4	2	6	4	3	1	4	3	3	4	1	3	3	4	48
F	2	5	5	5	9	2	6	5	4	11	8	6	7	5	3	2	85
G	2	2	7	1	5	4	5	3	2	8	2	2	5	3	3	3	57
H	5	5	4	3	4	4	1	7	9	4	3	2	3	4	3	3	64
I	11	11	9	10	14	12	10	10	11	12	12	10	14	7	11	11	175
J	10	11	7	8	16	8	9	11	10	10	10	11	6	10	9	13	159
K	8	6	2	3	3	4	6	6	7	6	0	3	7	2	4	6	73
L	1	7	3	6	3	2	2	1	2	3	4	3	5	4	3	2	51
M	9	8	10	9	9	9	11	9	9	12	12	7	7	12	9	9	151
N	0	3	1	3	2	1	0	2	0	2	2	1	1	2	4	1	25
O	10	4	9	12	3	8	4	10	6	8	9	12	9	16	9	11	140
P	6	3	8	3	5	6	5	8	4	3	5	5	4	4	5	3	77
Q	5	5	3	3	1	8	3	3	3	2	1	4	2	2	2	1	48
R	3	2	5	2	3	5	4	4	10	6	4	0	1	2	5	3	59
S	9	8	7	7	6	9	7	8	5	4	8	12	6	9	9	7	121
T	5	10	7	6	5	9	2	4	5	3	1	7	9	5	4	3	85
PAMUK DİZİM ALANI SOL+SAĞ	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	1920

Tablo 1 incelendiğinde 20 farklı pamuk türü ve bu pamuk türlerinden her bir harman için alınacak olan pamuk balya sayıları görülmektedir. Toplam balya sayısı ise işletmeye satın alınan pamuk balya sayısını göstermektedir. Pamuk türlerinden alınan balya sayıları eşit ve eşite yakın şekilde dağılmış olduğu yine tablo 1’de görülmektedir.

Pamuk türlerine bağlı olarak harman bazında pamuk balyası dağılımının grafiksel gösterimi için; `import Numpy as np`, `import Pandas as pd`, `import matplotlib.pyplot as plt` kütüphanelerine bağlı olarak Python kodları yazılarak çalıştırılması sağlanmıştır.

Şekil 3. Pamuk Türlerine Bağlı olarak Harman Bazında Pamuk Balyası Dağılımı

Şekil 3’te pamuk türlerine bağlı olarak harman bazında pamuk balyası dağılımı adet olarak görülmektedir. Toplam 16 harman için pamuk balyası adetleri karışıklık olmaması için farklı renklerde olacak şekilde belirtilmiştir. Kütüphane olarak `import Numpy as np`, `import Pandas as pd`, `from openpyxl import Workbook` kullanılmış Python kodları yazılarak çalıştırılması sağlanmış ve pamuk balyası dizilim alanı dağılımı kodlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Pamuk türlerine bağlı olarak harman bazında pamuk balyası dağılımı adet olarak belirlendikten sonra Blendomat makinesinin altındaki sağ ve sol yönlü alanlara pamuk balyalarının dizilimi yapılmıştır. Blendomat makinesinin altında sağ ve sol tarafta aynı balyalar yan yana ve üst üste gelmeyecek şekilde dizilecek yazılım geliştirilmiştir.

Tablo 2. Python Programlama Diliyle Hazırlanan Pamuk Türü İçin Balya Dağılımı

Blendomat Altı			Blendomat Altı				Blendomat Altı				
Sıra No	Sol Yön Pamuk Türü	Sağ Yön Pamuk Türü	Sıra No	Sıra No	Sol Yön Pamuk Türü	Sağ Yön Pamuk Türü	Sıra No	Sıra No	Sol Yön Pamuk Türü	Sağ Yön Pamuk Türü	Sıra No
1	J	C	1	21	S	T	21	41	S	I	41
2	E	L	2	22	T	F	22	42	I	D	42
3	I	A	3	23	A	I	23	43	C	J	43
4	J	M	4	24	F	Q	24	44	J	C	44
5	L	I	5	25	A	M	25	45	F	M	45
6	A	P	6	26	I	R	26	46	I	O	46
7	T	F	7	27	G	O	27	47	A	Q	47
8	C	D	8	28	S	I	28	48	I	M	48
9	O	B	9	29	I	S	29	49	M	J	49
10	A	A	10	30	J	P	30	50	G	H	50
11	E	Q	11	31	F	T	31	51	I	Q	51
12	O	J	12	32	O	R	32	52	A	J	52
13	C	I	13	33	E	S	33	53	K	C	53
14	J	D	14	34	A	P	34	54	N	A	54
15	O	J	15	35	I	F	35	55	M	Q	55
16	S	A	16	36	C	I	36	56	D	F	56
17	I	N	17	37	O	T	37	57	C	I	57
18	G	C	18	38	D	I	38	58	D	J	58
19	H	S	19	39	H	F	39	59	L	S	59
20	M	J	20	40	T	J	40	60	S	C	60

Tablo 2’de görüldüğü üzere Blendomat makinesinin sol 60 adet ve sağ yön 60 adet olmak üzere altına dizilen pamuk türlerinin yan yana, üst üste ve alt alta gelmeyecek şekilde dizilimi sağlanmıştır. Her bir pamuk türü işletme mahrumiyeti açısından harf ile ifade edilmiştir. Tablo 2’de örnek olarak ilk harmanın görselleştirilmesi yapılmış 16 harmanın görselleştirilmesi çalışmada çok yer kaplamaması için bu şekilde yapılmıştır. Diğer 15 harmanın tamamının görselleştirilmesi için ise kodlar ekte verilmiştir.

Geleneksel ve yazılımsal olarak yapılan karşılaştırmalı analizde; yazılım geliştirilmeden önce ise harman reçetesi ve balya dizilimi el ve göz ile yapılacak olup bu işlem Excel, kâğıda not tutma gibi işlemlerle tamamlanacaktı. Geleneksel yöntemler her bir harmanda uygun dizaynın yakalanması için deneme yanılma yöntemiyle en uygun planlama

sağlanmaya çalışılacaktır. İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmede bu işlemlerin her bir dönemde partinin büyüklüğüne göre 1-2 saat aralığında zaman aldığını, geliştirilen Python yazılımı ile bu sürenin en fazla 5-10 dakika kadar zaman alacağını ifade etmişlerdir. Bu durum ise zaman, maliyet ve işletme yöneticilerinin diğer konularda karar almasında büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Çünkü geliştirilen yazılımda balya sayıları sisteme girilecek ve sadece sonuç istenerek diğer işlemler hemen başlatılabilecektir. Geleneksel yöntem ile Python programlama dili ile yapılan çalışmada abraj riski farklılık arz etmektedir. Python programlama dili ile geliştirilen sistemde abraj riski daha da azalmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tekstil sektörü istihdam ve ihracat konusunda ülkemizde ekonominin lokomotifidir diyebiliriz. Nihai bir ürünün üretilmesi konusunda işletmelerin uygulamış oldukları belirli teknikler bulunmaktadır. Bu tekniklerden biriside farklı hammaddelerin karışımlarının sağlanarak abrajın önlenmesidir. Belirli bir renkteki boyayı elde etmek için farklı renkleri belirli miktarlarda karıştırmak buna bir örnektir. Tekstil sektöründe iplik üretimi sırasında abrajın önlenmesi için ise pamukların homojen olarak karıştırılması esastır. Aksi durumda işletme abraj riski ile karşı karşıya kalacaktır. Harman reçetesi ve devamındaki balya dizilim planının Excel, not tutma gibi geleneksel yöntemleri yerine bilişim teknolojisi tabanlı programlarla yazılımsal olarak geliştirilmesi günümüzde daha uygun olacağı bir gerçektir. Bu yazılım geliştirme programlarından birisi ise Python programlama dilidir. Python programlama dili veri analizi, derin öğrenme, makine öğrenmesi gibi birçok uygulama için kullanılan bir programdır.

İşletmeye farklı yörelerden gelen 1920 adet pamuk balyası yöreye ve pamuğun kalite özelliklerine bağlı olarak istif edildikten sonra elde edilen verilerle Python programlama dili ile yazılım geliştirilmiştir. Geliştirilen yazılıma bağlı olarak elde edilen sonuçlarda harman reçetesinin hazırlanması için pamuk balya sayıları; yöresel pamuk türü ve harman sayısına bağlı olarak orantısal olarak dağılmış ve bu durum grafik ile desteklenmiştir. Mevcut işlemten sonra harmanlarda balya dizilimlerinin yapılması için yine yazılım geliştirilmiştir. Yazılımsal olarak Blendomat makinesinin altında yer alan ve sağ alan sol alan olarak tanımlanan bölgeler mevcuttur. 60 (sol yön) + 60 (sağ yön) 120 adet pamuk balyalarının diziliminde pamuk türlerinin yan yana, alt alta ve üst üste gelmediği tespit edilmiştir. Böylece yapılan uygulama ile abraj olmadığı da tespit edilmiştir. Geliştirilen yazılım diğer harmanlar içinde uygulandığında aynı sonuçları vereceği muhtemeldir. Tespit edilen sonuçlara bağlı olarak ve işletme yöneticisi tarafından yapılan kontrollerde sonuçların abrajı neden olmayacağı ifade edilmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre harmanda karışıma bağlı olarak ideal homojenlik sağlanmaktadır. Abrace riski hemen hemen sıfıra yakın bir noktaya çekilmiştir. Blendomat makinesinin devamında yer alan her üretim istasyonlarında harmandan kaynaklanabilecek kalite özelliklerinde daha ideal noktaya ulaşılabilir. Çünkü her üretim istasyonu kendisinden bir önceki istasyonun riskini taşımaktadır. Harman reçetesi ve balya dizilim planının Python programlama dili ile gerçekleştirilmesi çok daha kısa sürede olabilmektedir. Hatta 5-10 dakikalık bir iş

konumuna gelmektedir. Ülkemizde mevcut literatür incelendiğinde harman reçetesi ve balya dizilim planı ile ilgili çalışma bulunamamış olup ya da yok denecek noktadadır. Python programlama dili ile geliştirilen bu yazılım ile bu konudaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Hem planlama hem de denetleme olarak bu konuya dikkat çekilmiştir. İşletmeye gelen pamuk türü, balya âdeti gibi konular farklı olsa da zaman, maliyet ve karar konusunda yöneticilere avantaj sağlanmaya çalışılmıştır. İşletme diğer yönleriyle de incelenip geleneksel olarak yapılan hesaplamaların yazılım geliştirilerek yapılması büyük kolaylıklar sağlayacak olup, konu ile ilgili çalışmaların devamı işletme ekonomisine de katkı sağlayacaktır. Kullanılan yöntem harman reçetesi, balya dizilim hesaplanması ile abraj sorunun çözülmesiyle işletmeye ciddi maliyet avantajı kazandıracaktır. Çünkü abraj ambalaj kısmında tamamen belirgin olarak çıkmakta ve dönüşü olmayan bir durumdur. Belirtilen bu avantajlarının yanında sistemin çalışması ve kullanılması için işletmede Python programa dilini kullanacak personelin olması ve bu konuda personelin artırılması zorunlu olmaktadır. Ayrıca işletmenin bilişim teknolojisi araçlarını kullanmaya açık olması gerekmektedir. Yapılan literatür taramasında konu ile yapılan ulusal ve uluslararası olarak herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu anlamda yapılan bu araştırma ile hem tekstil sektörüne hem de akademik anlamda literatüre ciddi bir katkı sağlandığı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmanın gerekli şartlarının oluşturulmasına ilişkin etik kurul onayı; Adıyaman Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 10.06.2024 toplantı tarihli toplantının 3.7.2024-40 protokol kararı ile alınmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı çalışmanın tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Açıkgözoğlu, E. ve Dirlik, Z. (2021). *Uygulamalarla temel seviye python*. Ankara : İksad Yayınevi
- Abdel-Halim., E. S., & Al-Deyab, S. S. (2012). One-step belaching process for cotton fabrics using activated hydrogen peroxide. *Carbohydr Polym*, 92(2), 1844-1849. DOI: 10.1016/j.carbpol.2012.11.045.
- Bashın, H. (2019). *Python basics*. Boston-U.S.A: Mercury Learning and Information
- Dickerson, D. K., Lane E. F., & Rodriguez D.F. (1999). *Naturally Colored Cotton: Resistance to Changes in Color and Durability when Refurbished with Selected Laundry Aids*. California Agriculture Technology Institute, California State University, Steven Olson, October.
- Erbil, M. E., Süzen, A. A., & Bayrakçı, H. C., (2023). Otonom mobil robotların güvenli veri iletimi için hibrit şifreleme yaklaşımı. *Uluslararası Teknolojik Bilimler Dergisi*, 15(2), 64-72.
- Ersöz, F., ve Çınar, Y. (2021). Veri madenciliği ve makine öğrenimi yaklaşımlarının karşılaştırılması: Tekstil sektöründe bir uygulama, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (29), 397-414.

- Johansson, R., Johansson, R., & John, S. (2019). *Numerical Python* (Vol. 1). Apress.
- Kıroğlu, M. (2018). *Levent boyama kalitesinin iyileştirilmesi yöntemleri* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Özgür, B. S. (2021). *Finansal piyasalarda algoritma uygulamaları: python programlama ile backtesting üzerine bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Rong, Z. & Teoh, T. T. (2022). *Artificial intelligence with Python. Machine Learning: Foundations, Methodologies, and Applications*. Springer, Singapore.
- Rusk, P. T. (1990). The role of the bill of material in manufacturing systems. *Engineering Costs and Production Economics*, 19(1-3), 205-211. DOI: 10.25308/aduziraat.278372
- Sarı, C. (2023). *Python programlama dili kullanılarak günlük maksimum yağış verilerinin trend ve risk analizleri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Schwarze, S., & Schönsleben, P. (1998). Recent developments in the configuration of multiplevariant products institute of industrial engineering and management (bwi). *Swiss Federal Institute Of Technology Eth Zürich*, 243-254.
- Sümer, S., ve Yanık, R. (2021). Gıda işletmelerinde üretim reçetesinin denetim yönünden ele alınması. *Javstudies Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 368-374. DOI: 10.29228/javstudies.51920
- Şimşek, O.Ç., Kızılkaya Aydoğan, E., ve Delice, Y. (2024). Denim kumaşların görüntü tahminlemesinde üretim parametreleri ve görüntü işleme tekniklerinin kullanılması. *Internatinal Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 8(1), 104-113. DOI: 10.46519/ij3dptdi.1337641
- Tarhan, A. (2024). Edebiyet araştırmacıları için bilgisayar dilleri ve metin madenciliği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10(3), 447-457. Doi: doi.org/10.20322/littera.1477535
- Yener, T., ve Başal, H. (2016). İkinci ürün pamuk (*Gossypium hirsutum* L:) tarımda kullanılan yaprak gübrelerinin verim, verim komponentleri ve lif kalite özellikleri üzerine etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 63-69. DOI: 10.25308/aduziraat.278372

EKLER (PYTHON PROGRAMLAMA DİLİ KODLARI)

Harman Sayısının Belirlenmesi için Python Kodları


```

import numpy as np
import pandas as pd

# Belirtilen pamuk miktarları
cotton_counts = np.array([167, 31, 153, 151, 48, 85, 57, 64, 175, 160,
                          73, 51, 151, 25, 140, 77, 48, 59, 121, 85])

# Toplam pamuk sayısı ve harman başına pamuk sayısı
total_cotton = 1920
cotton_per_blend = 120
num_blends = 16
num_cotton_types = len(cotton_counts)

# Harman sayısının ve pamuk sayısının uyumlu olduğunu kontrol et
assert total_cotton == cotton_per_blend * num_blends, "Toplam pamuk sayısı harman sayısına tam bölünmüyor!"

# Harmanlar için liste oluşturun
blends = []

for _ in range(num_blends):
    blend = []
    previous_cotton_type = -1 # Başlangıçta önceki pamuk türü olarak geçersiz bir değer ayarla

    for _ in range(cotton_per_blend):
        # Kullanılabilir pamuk türlerinden birini rastgele seç ve sayısını azalt
        available_cotton_types = np.where(cotton_counts > 0) & (np.arange(num_cotton_types) != previous_cotton_type)[0]
        if len(available_cotton_types) == 0: # Eğer hiç kullanılabilir pamuk türü kalmadıysa, önceki pamuk türü kısıtlamasını kaldır
            available_cotton_types = np.where(cotton_counts > 0)[0]
        probabilities = cotton_counts[available_cotton_types] / cotton_counts[available_cotton_types].sum()
        cotton_type = np.random.choice(available_cotton_types, p=probabilities)

        blend.append(cotton_type)
        cotton_counts[cotton_type] -= 1
        previous_cotton_type = cotton_type # Önceki pamuk türünü güncelle

    blends.append(blend)

# Her harmanda hangi pamuk türünden kaç tane kullanıldığını hesapla
blend_summary = np.zeros((num_blends, num_cotton_types), dtype=int)

for i, blend in enumerate(blends):
    for cotton_type in blend:
        blend_summary[i, cotton_type] += 1

# Harman Şizetini DataFrame'e yaz
blend_summary_df = pd.DataFrame(blend_summary, columns=[f'Pamuk_Türü_{i+1}' for i in range(num_cotton_types)])
blend_summary_df.index = [f'Harman_{i+1}' for i in range(num_blends)]

# Kalan pamuk miktarlarını DataFrame'e yaz
remaining_df = pd.DataFrame(cotton_counts.reshape(1, -1), columns=[f'Pamuk_Türü_{i+1}' for i in range(num_cotton_types)])
remaining_df.index = ['Kalan Miktar']

# Excel dosyasına yaz
with pd.ExcelWriter('pamuk_harmanlarison.xlsx') as writer:
    blend_summary_df.to_excel(writer, sheet_name='Harmanlar')
    remaining_df.to_excel(writer, sheet_name='Kalan Pamuk Miktarları')

print("Excel dosyasına yazıldı: pamuk_harmanlarison.xlsx")

```

Excel dosyasına yazıldı: pamuk_harmanlarison.xlsx

✓ 4 sn. tamamlanma zamanı: 10:08

Selecting the Appropriate Machine Using the Entropy and Combined Compromise Solution Methods: An Application for A Steel-Fabrication Company

V. Sinem Arıkan Kargı^{1,2}

ABSTRACT

Laser cutting machines play a critical role in modern manufacturing processes because of their ability to provide highly precise cuts, speed, and flexibility. Particularly in industries such as metalworking, automotive, and aerospace, laser cutting machines can perform highly accurate cuts on complex geometric shapes with minimal errors. As such, laser machines enhance production efficiency by reducing material waste and labor costs when compared with those with compared to manual cutting techniques. The aim of the present study was to provide information to a steel-fabrication company that would aid in purchasing the most efficient and cost-effective laser plate-cutting machine. In complex decision-making processes such as machine selection, managers must consider numerous criteria; therefore, entropy and combined compromise solution (CoCoSo) methods were used to rank the most suitable machines for the company. The criteria were weighted using the entropy calculation method, with positioning accuracy identified as the most important criterion. The importance weights of the criteria are calculated using the Entropy method, and positioning accuracy is identified as the most important criterion. These weighted criteria were then used in the CoCoSo method to establish the machine rankings. Based on the final ranking, machine 2 was identified as the most suitable option and was recommended to company management.

Keywords: Cocoso, Decision making, Entropy, Laser cutting machine

Entropi ve Birleşik Uzlaşma Çözüm Yöntemleri Kullanılarak Uygun Makinanın Seçimi: Bir Çelik İmalat Şirketinde Uygulama

ÖZET

Lazer kesim makineleri, yüksek hassasiyetli kesimler, hız ve esneklik sağlamaları nedeniyle modern üretim süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle metal işleme, otomotiv ve havacılık gibi sektörlerde, lazer kesim makineleri karmaşık geometrik şekiller üzerinde son derece hassas kesimler gerçekleştirebilmekte ve hata oranını en aza indirmektedir. Bu bağlamda, lazer kesim makineleri, manuel kesim tekniklerine kıyasla malzeme israfını ve işçilik maliyetlerini azaltarak üretim verimliliğini artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bir çelik imalat şirketine en verimli ve maliyet açısından en uygun lazer sac kesme makinesinin satın alınmasına yönelik bilimsel bir karar destek sunmaktır. Makine seçimi gibi çok kriterli karar verme süreçlerinde yöneticilerin

¹ Corresponding Author: vesa@uludag.edu.tr

² Doç.Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Bursa, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3255-0165.

(Makale Gönderim Tarihi: 10.10.2024 / Yayın Tarihi: 27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1564646](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1564646)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

birden fazla faktörü dikkate alması gerekmektedir. Bu doğrultuda, en uygun makinenin belirlenmesi amacıyla Entropi ve Birleşik Uzlaşık Çözüm (CoCoSo) yöntemleri kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmış ve konumlandırma hassasiyeti, en önemli kriter olarak tespit edilmiştir. Hesaplanan ağırlıklar CoCoSo yöntemi ile değerlendirilerek makineler sıralanmıştır. Sonuçlar doğrultusunda, Makine 2 en uygun seçenek olarak belirlenmiş ve şirket yönetimine önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CoCoSo, Karar verme, Entropi, Lazer kesim makine,

1.INTRODUCTION

In today's era of modern technology, meeting ever-changing customer demands and maintaining competitiveness in a sustainable manner have become highly important. As in all industries greater focus must also be put on development in the steel-fabrication sector. The advancements in laser cutting machines technology used in steel-fabrication have accelerated in recent years, which has expanded the areas in which laser machines are used. Laser plate cutting machines, a type of machine that uses laser technology, have not been widely produced in Turkey until recently, but they have started to gain ground in the industry over the past 5-6 years. Laser plate cutting machines are used to cut sheet plates into desired shapes or images with high precision and speed under computer numerical control (CNC). Advancements in laser technology have enabled this technology to surpass the alternatives, allowing its application in numerous industrial sectors. One of the largest application areas of laser technology in industry is cutting metal and non-metal materials. Because no mechanical cutting forces are generated during laser cutting, this method allows for vibration-free and rapid operations. Metal cutting processes conducted using laser technology yield more successful results in many aspects compared to traditional methods. With laser plate cutting technology, material deformation is minimized, ensuring smooth and burr-free cuts, very small holes can be drilled, and because no mechanical tool contacts the material, there is no crushing or warping. For these reasons, this technology is applied globally in many fields in Turkey.

Reaching a decision for the purchase of a the laser plate cutting machine requires a specific selection process that involves both expertise and time; because numerous factors, such as the layout, efficiency, and effectiveness of the production facility, as well as the number of workers to be employed (Arslan, Çatay and Budak, 2004, p.101) are directly affected. Managers responsible for making this decision should thoroughly evaluate this process and carefully examine the products offered by machine manufacturers to reach the final decision. To do this, multi-criteria decision-making (MCDM) methods are involved, which often simultaneously encompass both qualitative and quantitative criteria, such as product characteristics and cost. The aim of the present study was to provide information to a managers at a steel-fabrication company to aid them in selecting and purchasing a laser plate cutting machine. The current study used the integrated entropy and combined compromise solution (CoCoSo) methods, which are MCDM techniques, to determine the

most suitable machine ranking for the company. The present study provided a unique contribution by integrating two methods not previously combined in the literature to aid in the selection of a laser cutting machine, offering an objective and systematic evaluation. In addition, it is distinguished by its real-life applicability and contribution to the sector.

The current study comprises five sections. The introduction provides information about the laser cutting machine, and the aim of the study is explained. The literature review presents studies from the literature related to both machine selection and the applied methods. The research methods describe the steps of the entropy and CoCoSo methods used in the study. The application section describes the applications, and the results section evaluates and discusses the results.

2. LITERATURE REVIEW

The literature review is structured into two subsections. The first subsection, “A review of studies employing the Entropy and CoCoSo methods”, examines studies that have used the entropy and CoCoSo methods. The second subsection, “A review of studies on multi-criteria decision-making methods for machine selection”, explores the applications of these methods in machine selection.

2.1. A Review of Studies Employing the Entropy and CoCoSo Methods

The literature includes numerous studies on the use of entropy and CoCoSo methods in various fields. Topal (2021) has employed the entropy and CoCoSo methods to evaluate the financial performance of electricity-generation companies in Turkey. Financial metrics, such as net sales revenues, total assets, and equity were analyzed to rank the companies. The analyses concluded that Enka demonstrated the highest performance. Görçün and Küçükönder (2022) have conducted a comparative analysis of the transportation performance of cities in Turkey using the best-worst method and CoCoSo methods. The evaluation considered criteria such as transportation infrastructure, public transportation usage rates, and traffic density. Yenilmezel and Ertuğrul (2022) have used multi-criteria decision-making methods to select an uninterruptible power supply (UPS) for a marble factory. By analyzing alternatives using the entropy and CoCoSo methods, the most suitable option was determined. Dağlı and Kuvvetli (2023) conducted a weighted analysis of the financial performance of participation banks in Turkey between 2018 and 2022 using entropy, criterion impact loss, and integrated determination of objective criteria weights methods. The banks' performance was evaluated using the CoCoSo method. The findings revealed that Kuveyt Türk Participation Bank was the most successful in over many years. Akpınar and Metin (2023) have aimed to develop a target market strategy for a company that produces cold storage and pre/post-cooling systems and plans to export them to international markets. The weights of the criteria were determined using the entropy method, and alternative markets were analyzed using the multi-objective optimization on the basis of the ratio analysis method, which found that Georgia (in Eurasia) was the most suitable market. Hadad et al. (2023) have used the S-PIPRECIA and CoCoSo methods to assess student performance. Criteria weights were determined using the S-PIPRECIA

method, and students were ranked using CoCoSo. The results contributed to a more fair evaluation of student performance. Banadkouki (2023) has combined the entropy and fuzzy TOPSIS methods to determine strategies for improving energy efficiency in the industrial sector. Criteria weights were determined using the entropy method, while fuzzy TOPSIS was used to rank the most suitable strategies. This integrated approach provided decision-makers with guidance for energy savings. Şişman and Nebati (2024) have aimed to evaluate the logistical performance of Turkey and European Union countries using the entropy-based CoCoSo method. The weights of the criteria were determined using the entropy method, and countries were ranked using CoCoSo. Yücenur and Maden (2024) have applied the entropy and Aras methods to determine the optimal location for hydroponic greenhouses heated by geothermal energy. The model considered five main and 21 sub-criteria; the criteria weights were measured using entropy, and alternatives were ranked using Aras. The study concluded that Denizli province is the most suitable location for establishing geothermal hydroponic greenhouses. Meral (2024) has examined the sustainable development of the 2022 performance of Turkey and Turkic Republics. The analyses comprised 12 criteria; that encompassed economic, social, and environmental dimensions. The criteria weights were determined by integrating the criteria importance through inter-criteria correlation and logarithmic percentage change-driven objective weighting methods using the Bayesian approach. The CoCoSo method was used for performance ranking, which then identified Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan as the top-performing countries.

2.2. A Review of Studies on Multi-Criteria Decision-Making Methods for Machine Selection

The problem of selecting machines is a crucial decision-making challenge for managers of manufacturing companies. The literature, indicates that MCDM methods have been used for selecting machines to be purchased across different industries. Perçin (2012) has utilized fuzzy analytic hierarchy process (AHP) and TOPSIS methods for machine-equipment selection. A survey was conducted with metal industry firms during the execution of the study. The criteria, determined by reviewing previous studies and consulting experts, were weighted using the fuzzy AHP method. The alternatives were ranked using the fuzzy TOPSIS method, which showed that the Mazak alternative ranked first. Özdağoğlu (2013) has used the preference ranking organization method for enrichment evaluation (PROMETHEE) method to select the most suitable laser cutting machine. He has evaluated three different machine alternatives based on five criteria as follows: working precision, cutting speed, positioning speed, acceleration, and axis depth. He has assigned equal importance to these criteria and identified the most suitable machine. Organ (2013) has applied the fuzzy decision making trial and evaluation laboratory (DEMATEL) method for loom selection in a textile company. Çakır (2016) has integrated fuzzy specific, measurable, achievable, realistic, and timely and fuzzy weighted axiomatic design techniques for machine selection in a tea factory. Uzun and Kazan (2016) have explored the issue of selecting suitable machinery for a fishing vessel project within the

shipbuilding industry. They have applied AHP, TOPSIS, and PROMETHEE methods for making a selection, and identified 12 criteria and seven main machines. According to the ranking, Wartsila was identified as the best machine. Kabadayı and Dağ (2017) have addressed machine selection in a cable manufacturing facility. Using the DEMATEL and PROMETHEE methods. The criteria identified for machine selection were weighted using the DEMATEL method. The alternatives were ranked using PROMETHEE I and PROMETHEE II methods. According to this ranking, the superiority of the machine 1 (M1) brand over the others was highlighted. Gök Kısa and Perçin (2017) have used fuzzy DEMATEL and fuzzy VIKOR methods for the selection of a marble-cutting machine that would shape new desired products for a company operating within the natural stone sector. Özdağoğlu, Yakut, and Bahar (2017) have used the entropy and SAW methods together for machine selection in a dairy products company. Çakır and Sezen Akar (2017) have used the combined SWARA-TOPSIS approach to address a CNC machine acquisition challenge for a manufacturing firm. Akın (2019) has focused on the selection of a bed edge closing machine. Eight criteria and eight different models of sewing machines were identified. Although criteria weights were determined using the entropy and CRITIC methods, the alternative machine models were ranked using the ROV method. Through these methods, M2 was identified as the best alternative. Faydalı and Erkan (2020) have studied how to select machinery for a textile company focused on packaging products of different qualities. Considering seven criteria, four alternative companies were ranked using the Fuzzy VIKOR method. Gülçiçek, Tolun, and Tümtürk (2020) have used the AHP and Integrated Grey Relational Analysis methods to identify four alternatives for machine selection, and 10 criteria were determined to play a role in the selection of these alternatives. The criteria were weighted using AHP, while the Integrated Grey Relational method was used for selecting the identified alternatives. Li, Wang, Fan, Li, and Chen (2020) have focused on machine tool selection. Their study aimed to combine subjective and objective evaluations in machine tool selection. Subjective weights were calculated using the fuzzy DEMATEL method, while objective weights were calculated using the entropy method. Defuzzified VIKOR was then applied to rank the alternatives. Karakış (2021) has studied machine selection for a textile company, aiming to select a flat knitting machine for the company. The CRITIC and MAUT methods were used in the study. Criteria were weighted using the CRITIC method, and the alternatives were ranked using the MAUT method. According to the results, M2 was selected as the best among the four identified alternatives. Olabanji and Mpofu (2021) have evaluated conceptual designs for the acquisition of a tube-bending machine. After weighing the criteria using fuzzy AHP to achieve optimal results, the fuzzy GRA method was used to rank the alternatives. İç and Yurdakul (2022) have aimed to obtain a ranking for machine centers using fuzzy triangular numbers and identified the Mazak FJV 120 and Mazak FH 6000 machines, respectively, as having the highest-ranking.

The literature review revealed that MCDM methods are widely used in the selection of machines to be purchased across various sectors. However, studies that integrate the Entropy and CoCoSo methods in a combined framework are extremely limited. Existing

research that employs these two methods together has predominantly focused on areas such as financial performance evaluation and strategic decision-making. Specifically, when the literature on laser cutting machine selection is examined, only a single study by Özdağoğlu (2013) was found, in which MCDM methods were applied. However, in that study, all criteria were assumed to have equal importance, and the integrated use of Entropy and CoCoSo methods was not considered. This highlights the methodological originality of the present study and underscores its aim to fill a significant gap in the literature. By combining the objective weighting capability of the Entropy method with the balanced and compromise-based evaluation approach of the CoCoSo method, this research offers a systematic, data-driven, and practical decision-making model for laser cutting machine selection. In this regard, the study provides a unique and valuable contribution to both academic literature and practical applications.

3. RESEARCH METHODS

The entropy and CoCoSo methods the present study are explained in this section.

3.1. Entropy Method

The concept of entropy was first introduced in the literature by Rudolf Clausius (1865) as a measure of disorder and uncertainty within a system (Zhang, et al., 2011, p. 444). Today, the concept of entropy is widely used in various fields and was later developed by Shannon (1948) as the foundation of information entropy theory.

The steps involved in the entropy method are detailed below (Shannon, 1948, p.380).

Step 1: To eliminate inconsistencies resulting from different units of measurement, normalization is conducted, and r_{ij} is calculated using Eq(1). In the formula, i represents the alternatives, j represents the criteria, and r_{ij} denotes the normalized values.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^j x_{ij}} \quad (1)$$

Step 2: The entropy values are determined using Eq(2).

$$e_j = -k \sum_{j=1}^m r_{ij} \ln(r_{ij}) \quad (2)$$

Where k represents the entropy coefficient, r_{ij} denotes the normalized values, and e_j represents the entropy value.

Step 3: The weight values are obtained using the formula in Eq (3).

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^m (1 - e_j)} \quad (3)$$

3.2. Combined Compromise Solution (CoCoSo) Method

The CoCoSo method, introduced by Zavadskas, Yazdani, Zarate, and Turskis in 2018, is characterized by high stability, robustness, and reliability in alternative ranking. Introducing a new alternative or eliminating an existing one exerts a relatively minor influence on the final ranking outcomes derived from this method, in contrast to that of other MCDM models. The method first calculates the utility values of alternatives from various perspectives using different aggregation operators, and then uses a fusion function to combine these utility values to obtain a compromise solution. (Ecer, 2020, p.299). The CoCoSo method is based on the integration of the weighted sum method and the exponential weighting method, outlined as follows (Yazdani et al., 2018, p.2509):

Step 1: Construction of the Decision Matrix.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; \quad i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

Step 2: Normalization of the performance values of alternatives. Normalization is conducted based on the nature of the criteria. If the criterion is benefit-oriented, the normalization formula is:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} \quad (5)$$

If the criterion is cost-oriented, the normalization formula is:

$$r_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} \quad (6)$$

Step 3: First, calculations are performed using the combined compromise solution method. In this step, the total performance value (S_i) of the weighted comparability sequences is calculated for each alternative. The formula related to the S_i value is shown below. Here, S_i represents the total performance of each alternative. It is calculated using the weights (w_j) and the normalized values (r_{ij}).

$$S_i = \sum_{j=1}^n (w_j r_{ij}) \quad (7)$$

Second, the overall value of the strength weight of the comparability sequences (P_i) is calculated for each alternative. The formula for the P_i value is provided below. This formula is based on the principle of the geometric mean and considers the multiplicative effects of the alternative across the criteria.

$$P_i = \sum_{j=1}^n (r_{ij})^{w_j} \quad (8)$$

Step 4: The relative weights of the alternatives are calculated. The relative weights k_{ia} , k_{ib} , and k_{ic} are computed using the formulas (9), (10), and (11) provided below.

k_{ia} : Arithmetic Mean Method. It is calculated by taking the average of the alternatives' normalized performance values with respect to the criteria.

k_{ib} : Multiplicative Method. It is calculated by taking the geometric mean of the products of the alternatives' normalized values.

k_{ic} : Optimal Combination Method. It is calculated by combining K_a and K_b with certain weights

(λ is typically taken as 0,5).

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^m (P_i + S_i)} \quad (9)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min_i S_i} + \frac{P_i}{\min_i P_i} \quad (10)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1 - \lambda)(P_i)}{(\lambda \max_i S_i + (1 - \lambda) \max_i P_i)}; 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (11)$$

Step 5: Ranking of the alternatives. In this step, after calculating the k_i values, the final ranking is determined, and all alternatives are ranked from highest to lowest based on these scores. The alternative with the highest k_i value is the best option for the decision-maker. The final performance ranking of the alternatives is obtained using Eq (12).

$$k_i = (k_{ia} k_{ib} k_{ic})^{1/3} + \frac{1}{3} (k_{ia} + k_{ib} + k_{ic}) \quad (12)$$

3.3. Comparative Evaluation of the CoCoSo Method with Other MCDM Methods

The CoCoSo method differs from commonly used MCDM methods such as AHP, TOPSIS, VIKOR, and PROMETHEE in several key aspects. Unlike AHP, which relies on subjective expert judgments for weighting criteria, CoCoSo operates based on objective data, minimizing subjectivity in the decision-making process. While methods like TOPSIS and VIKOR evaluate alternatives primarily based on their distance to an ideal solution, CoCoSo

combines both additive (aggregation) and multiplicative evaluation approaches, offering a more comprehensive analysis. Furthermore, the computational structure of CoCoSo is simpler and more practical, allowing decision-makers to reach quick and consistent results. These features make the CoCoSo method particularly advantageous in complex decision-making processes, such as in production environments where multiple criteria must be balanced. In this study, the selection of CoCoSo is based on its ability to provide a balanced, reliable, and easily applicable decision-making framework.

4. APPLICATION

The present study was conducted to determine the most suitable laser plate cutting machine to be purchased by a steel-fabrication company. For the machine selection, the criteria and alternative machines were first identified, and the criteria related to the alternatives were weighted using the entropy method. The most appropriate machine ranking was obtained using the CoCoSo method. The weights of the criteria determined by the company were calculated using the entropy method, which is an objective approach for determining criterion weights; therefore it was applied in the present study. The machine alternatives were ranked using the CoCoSo method. Although relatively new, the CoCoSo method was preferred because it helped to make more balanced decisions by considering both individual and collective effects of the criteria. It was chosen because it supports decision-making in complex processes in which balancing different criteria, such as in production, is necessary. In addition, compared to other methods that require complex calculations, it is a simpler and more applicable approach.

In the present study, the data were collected to determine the most suitable laser-cutting machine for a steel-fabrication company planning to make a purchase. Alternative machines and evaluation criteria were identified based on data obtained from the catalogs and technical reports of machine manufacturers operating in the sector. In addition, to determine the preferred criteria in practice, the opinions were gathered from procurement specialists and the production team directly involved in the manufacturing process. The decision-makers and their professional experience are presented in Table 1. In addition, to strengthen the scientific foundation of this process, data collection methods used in similar studies were examined and supported by the literature (Perçin, 2012; Özdağoğlu, 2013).

Table 1. Decision-Makers and Their Professional Experience

Decision Maker	Area of Expertise	Years of Experience
General manager	Steel -fabrication and assembly sector	25
Procurement manager	Steel-fabrication sector	15
Operations manager	Steel-fabrication and assembly sector	18
Production manager	Steel-fabrication sector	10

Maintenance manager	Steel-fabrication sector	15

Source: Created by the author

In the sampling process, the technical specifications determined by fabrication companies for laser cutting machines were selected from widely used models in the market. When identifying alternative machines, seven different models that are most commonly used in the sector were examined, and a decision matrix was constructed based on the criteria considered significant by the companies. The desired motor power for the laser cutting machines to be purchased was 12 kilowatts. Accordingly, machine alternatives from seven different brands were evaluated based on eight criteria. The criteria considered for the machine selection were as follows: price, width, length, maximum loading weight, maximum axis speed, positioning accuracy, maximum cutting thickness for stainless steel and maximum cutting thickness for carbon steel. The criteria of price and positioning accuracy were cost-oriented, whereas those of width, length, maximum loading weight, maximum axis speed, and maximum cutting thickness for stainless steel and carbon steel were benefit-oriented. The information related to these criteria is presented in Table 2. The machine alternatives are denoted as M1, M2, M3, M4, M5, M6, and M7.

Table 2. Selected Criteria, Unit and Description

Criterion Code	Criterion	Unit	Description
C1	Price	Dollar	The purchase cost of the laser cutting machine: This refers to the initial investment cost of the machine and its impact on the budget.
C2	Width	Milli meter	The horizontal space occupied by the laser cutting machine (width dimension): This measures the width of the machine along the horizontal axis.
C3	Length	Milli meter	The vertical space occupied by the laser cutting machine (length dimension): This measures the length of the machine along the vertical axis.
C4	Maximum loading weight	Kilo gram	The maximum material weight that can be loaded onto the machine: This value represents the maximum material weight that the machine can process during cutting operations.

C5	Maximum axis speed	Meter s/Minute	The maximum speed at which the laser cutting machine can move along its axes: This value indicates how quickly cutting operations can be performed.
C6	Positioning accuracy	Millimeter	The positioning accuracy of the laser cutting machine during operations: Typically measured in millimeters, this value shows the precision with which the machine can position the material during cutting.
C7	Maximum cutting thickness for stainless steel	Millimeter	The maximum cutting thickness for stainless steel materials: This refers to the maximum cutting thickness the laser cutting machine can achieve when processing stainless steel.
C8	Maximum cutting thickness for carbon steel	Millimeter	The maximum cutting thickness for carbon steel materials: This refers to the maximum cutting thickness the laser cutting machine can achieve when processing carbon steel.

Source: Created by the author

The data in the decision matrix were obtained from the catalogs of technical information prepared by the machine manufacturers for their products. The decision matrix created based on this information is presented in Table 3. After constructing the decision matrix, the steps of the entropy method were applied to calculate the weights of the criteria.

Table 3. The Decision Matrix Prepared for Laser Cutting Machines

Alternative Machines	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
M1	125.000	2.030	6.050	4.900	100	0.05	30	40
M2	155.000	2.500	6.000	4.500	220	0.02	30	30
M3	165.000	2.000	6.000	4.500	120	0.02	40	35
M4	176.000	2.530	6.050	4.000	120	0.03	30	30
M5	195.000	2.500	6.500	5.100	200	0.05	40	45
M6	300.000	2.000	6.000	4.000	120	0.03	25	35
M7	327.000	2.000	6.150	4.000	100	0.03	25	30

Source: Created by the author

First, the decision matrix was normalized using the formula provided in Eq.(1). The normalized matrix is presented in Table 4.

Table 4. The Normalized Matrix

Alternative Machines	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
M1	0.087	0.130	0.142	0.158	0.102	0.217	0.136	0.163
M2	0.107	0.161	0.140	0.145	0.224	0.087	0.136	0.122
M3	0.114	0.129	0.140	0.145	0.122	0.087	0.182	0.143
M4	0.122	0.163	0.142	0.129	0.122	0.130	0.136	0.122
M5	0.135	0.161	0.152	0.165	0.204	0.217	0.182	0.184
M6	0.208	0.129	0.140	0.129	0.122	0.130	0.114	0.143
M7	0.227	0.129	0.144	0.129	0.102	0.130	0.114	0.122

Source: Created by the author

After the normalized matrix was obtained, the entropy value for each value was calculated using Eq.(2). These values are presented in Table 5.

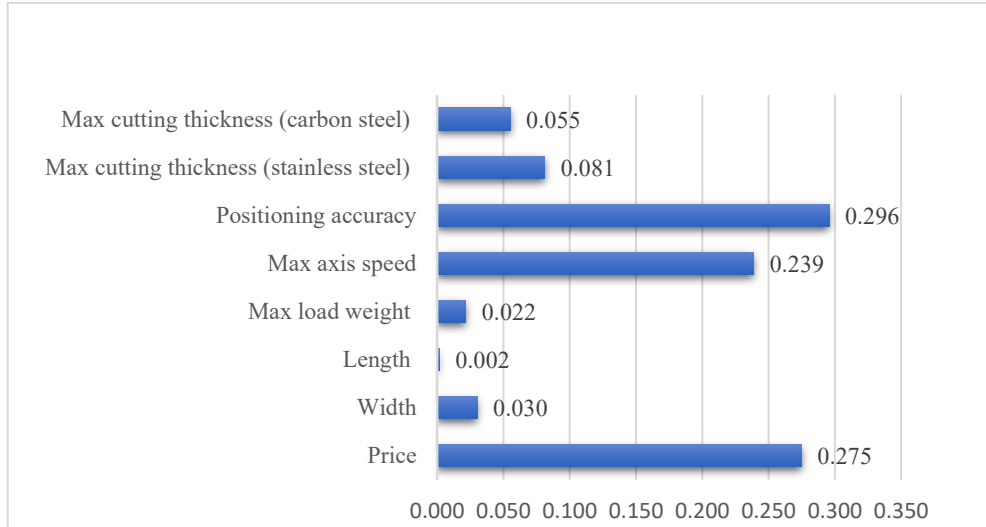
Table 5. Entropy Values

Entropy	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
e_j	0.971	0.997	1.000	0.998	0.975	0.969	0.991	0.994
$1-e_j$	0.029	0.003	0.000	0.002	0.025	0.031	0.009	0.006

Source: Created by the author

The weight values of the criteria were calculated using the formula provided in Eq.(3). The weights of the criteria determined using the entropy method are presented in Fig.1.

Figure 1. Weights of the criteria

As a result of the calculations performed using the entropy method, it was concluded that the most important criterion was positioning accuracy. This was followed by price, maximum axis speed, maximum cutting thickness for stainless steel, maximum cutting thickness for carbon steel, width, maximum loading weight, and length, respectively. After determining the weights using the entropy method, the rankings of the alternative machines were established with the help of the CoCoSo method.

First, the decision matrix was constructed as shown in Table 6, using Eq. (4).

Table 6. The Decision Matrix Prepared for Laser Cutting Machines

wj	0,275	0,030	0,002	0,022	0,239	0,296	0,081	0,055
Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
M1	125.000	2.030	6.050	4.900	100	0.05	30	40
M2	155.000	2.500	6.000	4.500	220	0.02	30	30
M3	165.000	2.000	6.000	4.500	120	0.02	40	35
M4	176.000	2.530	6.050	4.000	120	0.03	30	30
M5	195.000	2.500	6.500	5.100	200	0.05	40	45
M6	300.000	2.000	6.000	4.000	120	0.03	25	35
M7	327.000	2.000	6.150	4.000	100	0.03	25	30

Source: Created by the author

The data in the decision matrix were analyzed using Equations (5) and (6), and the normalized decision matrix was generated. The normalized decision matrix, constructed using the CoCoSo method, is presented in Table 7.

Table 7. The Normalized Decision Matrix

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
M1	1.000	0.057	0.100	0.818	0.000	0.000	0.333	0.667
M2	0.851	0.943	0.000	0.455	1.000	1.000	0.333	0.000
M3	0.802	0.000	0.000	0.455	0.167	1.000	1.000	0.333
M4	0.748	1.000	0.100	0.000	0.167	0.667	0.333	0.000
M5	0.653	0.943	1.000	1.000	0.833	0.000	1.000	1.000
M6	0.134	0.000	0.000	0.000	0.167	0.667	0.000	0.333
M7	0.000	0.000	0.300	0.000	0.000	0.667	0.000	0.000

Source: Created by the author

After the normalization process, the weights of the decision-making criteria were incorporated into the algorithm to generate the comparability ranking matrix. The total weighted comparability sequence for each alternative and the overall power weight of the comparability sequences were calculated as the S_i and P_i vectors, respectively, using Eqs. (7) and (8). The resulting values are presented in Tables 8 and 9.

Table 8. Weighted Comparability Sequence and S_i

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	S_i
M1	0.275	0.002	0.000	0.018	0.000	0.000	0.027	0.037	0.359
M2	0.234	0.029	0.000	0.010	0.239	0.296	0.027	0.000	0.834
M3	0.220	0.000	0.000	0.010	0.040	0.296	0.081	0.018	0.666
M4	0.206	0.030	0.000	0.000	0.040	0.197	0.027	0.000	0.500
M5	0.180	0.029	0.002	0.022	0.199	0.000	0.081	0.055	0.567
M6	0.037	0.000	0.000	0.000	0.040	0.197	0.000	0.018	0.292
M7	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.197	0.000	0.000	0.198

Source: Created by the author

Table 9. Exponentially Weighted Comparability Sequence and P_i

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	P_i
M1	1.000	0.917	0.996	0.996	0.000	0.000	0.915	0.978	5.800
M2	0.957	0.998	0.000	0.983	1.000	1.000	0.915	0.000	5.853
M3	0.941	0.000	0.000	0.983	0.652	1.000	1.000	0.941	5.517
M4	0.923	1.000	0.996	0.000	0.652	0.887	0.915	0.000	5.372
M5	0.890	0.998	1.000	1.000	0.957	0.000	1.000	1.000	6.845
M6	0.575	0.000	0.000	0.000	0.652	0.887	0.000	0.941	3.055
M7	0.000	0.000	0.998	0.000	0.000	0.887	0.000	0.000	1.885

Source: Created by the author

Table 10 displays the ranking of machine alternatives derived from the final aggregate scores calculated using the CoCoSo method

Table 10. Final Aggregation and Cocoso Ranking of The Alternatives

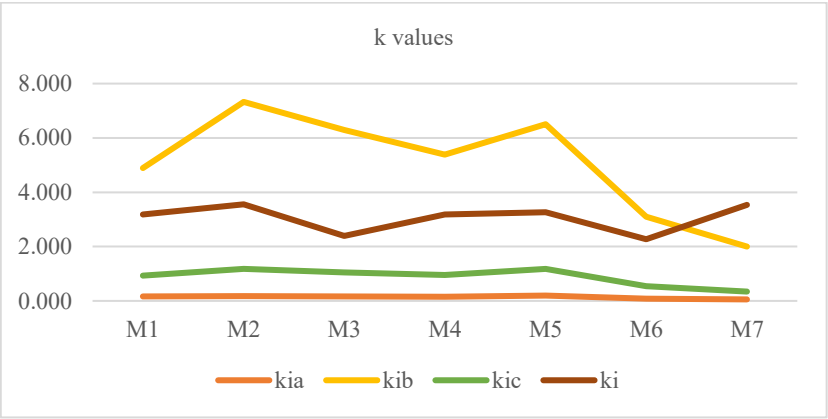
Alternatives	S_i	P_i	k_{ia}	Ranking	k_{ib}	Ranking	k_{ic} ($\lambda=0,5$)	Ranking	k_i	Final Ranking
M1	0.359	5.800	0.163	4	4.891	5	0.935	5	3.812	5
M2	0.834	5.853	0.177	2	7.326	1	1.179	1	4.949	1
M3	0.666	5.517	0.164	3	6.294	3	1.051	3	4.461	3
M4	0.500	5.372	0.156	5	5.380	4	0.950	4	4.027	4
M5	0.567	6.845	0.196	1	6.502	2	1.175	2	4.614	2
M6	0.292	3.055	0.089	6	3.099	6	0.544	6	2.795	6
M7	0.198	1.885	0.055	7	2.000	7	0.344	7	2.139	7

Source: Created by the author

According to the ranking results, M2 was identified as the most suitable option for the manufacturing company, followed by M5, M3, M4, M1, M6, and M7 machines, respectively.

In Fig. 2, the graphical representation of the k performance values is provided. The placement of the k_{ia} values at the bottom indicates that the alternatives do not exhibit significantly high performance compared to the average. The k_{ib} values at the top suggest that the multiplicative method had a stronger influence on the performance of the alternatives. The positioning of k_{ic} between k_{ia} and k_{ib} implies an optimal balance, indicating that the final performance ranking was reasonable. In other words, this reflects the consistency of the results. The final score, represented by the k value, was derived from a balanced combination of these three values and represents the most accurate outcome.

Figure 2. Comparison of k values

We previously noted that the value of λ is typically taken as 0,5 when calculating the final performance rankings. Here, a sensitivity analysis (Zolfani et al., 2019) has been conducted based on varying λ values between 0 and 1, as shown in Table 11. According to the sensitivity analysis results presented in this table, M2 consistently ranked first across all λ values, and the rankings of the other alternative machines remained unchanged. These results demonstrate that the model applied in this study was both reliable and valid.

Table 11. Sensitivity Analysis

Alternative Machines	λ Values											Ranking
	0	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1	
M1	3.774	3.785	3.795	3.803	3.809	3.812	3.811	3.802	3.778	3.722	3.560	5
M2	4.815	4.845	4.874	4.901	4.927	4.949	4.967	4.978	4.975	4.941	4.807	1
M3	4.358	4.381	4.404	4.425	4.445	4.461	4.474	4.479	4.471	4.433	4.299	3
M4	3.956	3.973	3.989	4.004	4.016	4.027	4.033	4.032	4.017	3.973	3.833	4
M5	4.541	4.559	4.576	4.591	4.604	4.614	4.619	4.614	4.594	4.536	4.359	2
M6	2.749	2.760	2.770	2.780	2.788	2.795	2.799	2.799	2.790	2.763	2.675	6
M7	2.103	2.111	2.119	2.126	2.133	2.139	2.142	2.143	2.138	2.120	2.062	7

Source: Created by the author

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

Machine selection for manufacturing companies is a complex process that requires the consideration of numerous conflicting criteria and choosing from a wide range of alternatives. To ensure the most suitable choice for the company, it is crucial to accurately

evaluate the alternatives based on the defined criteria. Using a scientific method to assess and analyze all the criteria influencing the decision-making process is more advantageous than relying on intuitive or experience-based decisions. For this reason, MCDM methods are frequently used.

The present study aimed to assist a steel-producing company in selecting a laser-plate cutting machine. To this end, the integrated entropy and CoCoSo methods were used to determine the most suitable machine for the company. First, the entropy method was used to analyze and establish weighted criteria. Using the entropy method, positioning accuracy (0.296) was identified as the most significant criterion in the selection of a laser machine. The prominence of this criterion highlighted its critical role in precision-dependent tasks, particularly in cutting operations that require high accuracy. Minimizing positioning errors was of great importance, especially in detailed and delicate work. The second most significant criterion was price (0.275), emphasizing that the machine's cost was a key factor that influenced investment decisions. As such, it was essential to consider the price-performance balance. The third criterion, maximum axis speed (0.239), was another critical factor affecting production efficiency because cutting speed plays an important role in situations involving high production volumes. Maximum cutting thickness for stainless steel (0.081) and carbon steel (0.055) were also considered important criteria because the material thickness that the machine can handle influences its cutting capacity. Other criteria, such as width (0.030), maximum loading weight (0.022), and length (0.002), were assigned lower weights and were deemed less critical in the selection process.

The analysis results revealed that positioning accuracy, price, and maximum axis speed were the top priority criteria in the selection of a laser cutting machine. After determining the weights of the criteria by importance, the integrated CoCoSo method was used to evaluate the various machines that the company was considering for purchase. According to the results, M2 was identified as the most suitable option for the company. M2 was followed by Machines 5, 3, 4, 1, 6, and 7, respectively, and this ranking was reported to company management. Finally, a sensitivity analysis based on λ values was conducted to test the results of the decision-making model applied in the present study. It was observed that alternatives ranks remained unchanged across all λ values, demonstrating the reliability and validity of the study's findings. In the literature, only one study was found related to the selection of a laser cutting machine (Özdağoğlu, 2013); however, in that study, it was presumed that the criteria had equal weights of importance. Thus, a comparison with the results of the present study was not possible.

The present study would make a significant contribution to the literature as one of the limited studies using multi-criteria decision-making techniques in the selection of laser cutting machines. From a managerial perspective, the practical applications of the present study provide direct benefits to various stakeholders. Production managers can adopt a systematic approach to selecting laser cutting machines, enabling them to make more informed investment decisions and enhance operational efficiency. For example, selecting the most suitable machine could reduce energy consumption and optimize production costs.

Procurement departments could facilitate the selection process among alternative machines, ensuring a more effective balance between cost and performance. The applied method considered not only the technical specifications of machines but also economic factors thereby assisting in making the most appropriate decision. Moreover, company executives would be able to make more rational and well-founded investment decisions by utilizing scientific methods based on objective criteria. Particularly in large-scale investments, such multi-criteria decision-making methods could help minimize financial risks associated with poor selection choices. In addition, managers at other companies operating in the sector could apply the proposed method to their own investment decisions, contributing to a more informed decision-making process at an industry-wide level. In this regard, the present study serves not only as a theoretical contribution but also as a practical guide for managers.

The selection of M2 as the most suitable option offers significant operational improvements for the company's production processes due to its high positioning accuracy and maximum axis speed. In particular, the reduction in error rates in precision cutting tasks is expected to lower quality control costs. The high axis speed will shorten cutting times, increase production capacity, and reduce order delivery times. Furthermore, the favorable cost-performance balance of Machine 2 will enable a quicker return on investment, thereby optimizing the company's capital utilization. These advantages will contribute to reducing material waste and improving energy efficiency, leading to lower overall production costs and enhanced competitiveness. Thus, M2 represents not only a technically sound choice but also a strategic investment that aligns with the company's long-term goals in terms of cost efficiency and productivity.

The present study has some limitations. First, the exclusive use of the entropy and CoCoSo methods did not allow for a comparison of the results with those of other methods. Future studies could enhance the comprehensiveness of the analysis by using different multi-criteria decision-making methods such as PROMETHEE, DEMATEL, and fuzzy logic-based approaches. In addition, the selected criteria and analyzed alternatives were determined based on the needs of steel fabrication companies; therefore, the findings can not be directly applied for use in other sectors. In particular, different criteria may become priorities when selecting laser-cutting machines in the automotive, aerospace, or defense sectors. In addition, it should be considered that changes in the technical specifications of alternative machines or in the weightings of the criteria may influence the results.

Statement of Research and Publication Ethics

In all process of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences Institute were followed.

Authors' Contribution Rates to the Article

The entire of the article was written by the Author.

Statement of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Akın, N. G. (2019). Makine seçimi probleminde entropi-rov ve critic-rov yöntemlerinin karşılaştırılması. *Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 20-39.
- Akpınar, M. E. & Metin, İ. (2023). International target market selection using entropy and multi moora methods through a case study, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 1-15 <http://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.01.1934>.
- Arslan, M. C., Çatay, B. & Budak, E. (2004). A decision support system for machine tool selection. *Journal Of Manufacturing Technology Management*, 15(1), 101-109. <https://doi.org/10.1108/09576060410512374>.
- Banadkouki, M.R.Z.(2023). Selection of strategies to improve energy efficiency in industry: A hybrid approach using entropy weight method and fuzzy topsis, *Energy*, 279, 1-13, <https://doi.org/10.1016/j.energy.2023.128070>.
- Çakır, E. (2016). Kısmi zamanlı olarak çalışacak öğrencilerin analitik hiyerarşi prosesi temelli vikor yöntemi ile belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 195-224. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.20162922030>.
- Çakır, E. & Sezen Akar, G. (2017). Bütünleşik swara-topsis yöntemi ile makine seçimi: bir üretim işletmesinde uygulama. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 206-216. <http://dx.doi.org/10.23929/javs.376>.
- Dağlı, S., & Kuvvetli, B. İ. (2023). Farklı kriter ağırlıklandırma teknikleri ve cocoso yöntemi ile katılım bankalarının performans değerlendirmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 38(4), 917-931. <https://doi.org/10.21605/cukurovaumfd.1410252>.
- Ecer, F. (2020). Çok kriterli karar verme. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Faydalı, R. & Erkan, E. F. (2020). Makine seçim probleminin bulanık vikor yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 3(1), 7-12. <https://doi.org/10.38016/jista.677785>.
- Gök Kısa, C. & Perçin, S. (2017). Bütünleşik bulanık dematel-bulanık vikor yaklaşımının makine seçimi problemine uygulanması. *Journal of Yaşar University*, 12(48), 249-256.
- Görçün, Ö. F. ve Küçükönder, H. (2022). BMW ve cocoso yöntemleri ile kentlerin ulaşım performanslarının karşılaştırmalı analizi. *İdealkent*, 13(36), 824-856. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1028556>.
- Gülçiçek Tolun, B. & Tümtürk, A. (2020). ahp ile bütünleşik gri ilişkisel analiz yöntemi ile makine seçimi: tarım makinaları üretim işletmesinde bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27 (1), 21-34. <https://doi.org/10.18657/yonveek.610281>.
- Hadat, H.S, Darwis, D., Kurania, A., Aldino, A.A., Mehta, A.R., Rahmanto, Y., Setiawansyah, S. (2023). Student ranking based on learning assessment using the simplified piprecia method and cocoso method, *Journal of Computer System and Informatics (JoSYC)*, 5(1), 30-39, <https://doi.org/10.47065/josyc.v5i1.4544>.
- İç, Y. T. & Yurdakul, M. (2022). A new long term (strategic) ranking model for machining center selection decisions based on the review of machining center structural components using triangular fuzzy numbers. *Decision Analytics Journal*, 4 (100081), 1-11.
- Kabadayı, N. & Dağ, S. (2017). Bulanık dematel ve bulanık promethee yöntemleri ile kablo üretiminde makine seçimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), 239-260.
- Karakış, E. (2021). Machine selection for a textile company with critic and maut methods. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 842-848. <https://doi.org/10.31590/ejosat.994697>.
- Li, H., Wang, W., Fan, L., Li, Q., & Chen, X. (2020). A novel hybrid mcdm model for machine tool selection using fuzzy dematel, entropy weighting and later defuzzification vikor. *Applied Soft Computing Journal*, 91, 106207. <http://dx.doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106207>.
- Meral, İ.G. (2024). Türkiye ve türki cumhuriyetlerde sürdürülebilir kalkınma performansının critic-lopcow ve cocoso yöntemleriyle incelenmesi, *Fiscaoeconomia*, 8(2), 619-645, <https://doi.org/10.25295/fsecon.1431939>.

- Olabanji, O. M., & Mpfu, K. (2021). Appraisal of conceptual designs: Coalescing fuzzy analytic hierarchy process (F-AHP) and fuzzy grey relational analysis (F-GRA). *Results in Engineering*, 9, 100194. <https://doi.org/10.1016/j.rineng.2020.100194>
- Organ, A. (2013). Bulanık dematel yöntemiyle makine seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157-172.
- Özdağoğlu, A. (2013). Üretim işletmelerinde lazer kesme makinelerinin promethee yöntemi ile karşılaştırılması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 305-318. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.19.288>.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E. & Bahar, S. (2017). Machine selection in a dairy product company with entropy and saw methods integration. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 341-359 <https://doi.org/10.24988/deuibf.2017321605>.
- Perçin, D. S. (2012). Bulanık ahs ve topsis yaklaşımının makine teçhizat seçimine uygulanması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 169-184.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communications. *Bell System Technical Journal*, 27, 379-423. <http://dx.doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>.
- Şişman, S., & Nebati, E. E. (2024). Entropi tabanlı cocoso yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin lojistik performanslarının değerlendirmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1885-1914. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1468004>.
- Topal, A. (2021). Çok kriterli karar verme analizi ile elektrik üretim şirketlerinin finansal performans analizi: Entropi tabanlı cocoso yöntemi. *Business and Management Studies: An International Journal*, 9(2), 532-546. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i2.1794>.
- Uzun, S. & Kazan, H. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemlerinden ahp topsis ve promethee karşılaştırılması: Gemi inşada ana makine seçimi uygulaması. *Journal of Transportation and Logistics*, 1 (1), 99-113. <https://doi.org/10.22532/jtl.237889>.
- Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E.K. & Turskis, Z. (2018). A combined compromise solution (cocoso) method for multi-criteria decision making problems. *Management Decision*, 57(9), 2501-2519. <https://doi.org/10.1108/MD-05-2017-0458>.
- Yenilmez, S. & Ertuğrul, E. (2022). Çok kriterli karar verme yöntemleri ile bir mermer fabrikası için kesintisiz güç kaynağı seçimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 251-266. <https://doi.org/10.52791/aksarayiib.1009308>.
- Yücenur, N.G ve Maden, A. (2024). Sequential modm methods for site selection of hydroponic geothermal greenhouse: entropy and aras, *Renewable Energy*, 226, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2024.120361>.
- Zhang, H., Gu, C., Gu, L. & Zhang, Y. (2011) The evaluation of tourism destination competitiveness by topsis & information entropy a case in the yangtze river delta of china. *Tourism Management*, 32, 443-451.
- Zolfani, S. H., Chatterjee, P., & Yazdani, M. (2019). A structured framework for sustainable supplier selection using a combined bwm-cocoso model. *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering*. <http://dx.doi.org/10.3846/cibmee.2019.081>.

Müslüman Fetihlerinden-Reconquista'ya (711-1147) Portekiz Şehirleri: Siyasi ve Kültürel Bir Analiz

Mustafa Yıldırım^{1,2}, Selim Karagöz³

ÖZET

Bu çalışma, Müslüman fetihleriyle Portekiz topraklarına giren İslam medeniyetinin şehirler üzerindeki siyasi ve kültürel etkilerini analiz etmektedir. Çalışmada, Portekiz'in Müslümanlardan önceki siyasi durumu kısaca ele alınarak, fetih sonrası inşa edilen mimari eserler, şehirleşme modelleri ve kültürel dönüşüm incelenmiştir. Portekiz'de Müslüman hâkimiyeti kuzeyde kısa sürerken, güneyde 500 yıl boyunca etkisini devam ettirmiştir. Bu süreçte camiler, kaleler, saraylar ve su sistemleri inşa edilmiş, İslam bilimi ve sanatı bölgeye nüfuz etmiştir. Reconquista süreciyle Müslümanların bölgeden çekilmesine rağmen, Portekiz kültüründe dil, mimari ve yer isimleri aracılığıyla kalıcı izler bırakılmıştır. Çalışmamız, bu etkilerin bugünkü yansımalarını ortaya koyarak, Müslüman varlığının Portekiz şehirlerindeki uzun vadeli mirasını değerlendirmektedir. Literatürde, genellikle Endülüs'ün İspanya kısmı üzerine yoğunlaşıldığı, ancak Portekiz'deki Müslüman varlığının görece daha az işlendiği görülmektedir. Bu çalışma, Portekiz özelinde Müslümanların bıraktığı izleri belirleyerek bu eksikliği gidermeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Portekiz, Şehir, Medeniyet, Kültür.

Portuguese Cities from the Muslim Conquests to the Reconquista (711-1147): A Political and Cultural Analysis

ABSTRACT

This study analyzes the political and cultural impact of Islamic civilization on cities in Portugal following the Muslim conquests. It briefly examines the political landscape of Portugal before the arrival of Muslims and explores the architectural structures, urbanization patterns, and cultural transformations that emerged after the conquest. While Muslim rule in northern Portugal was relatively short-lived, it endured for approximately 500 years in the southern regions. During this period, mosques, fortresses, palaces, and water systems were constructed, and Islamic science and art permeated the region. Despite the withdrawal of Muslims due to the Reconquista, their influence left a lasting imprint on Portuguese culture, evident in language, architecture, and place names. This article evaluates the long-term legacy of Muslim presence in Portuguese cities by examining its contemporary reflections. The existing literature predominantly focuses on the Spanish part of al-Andalus, while the Muslim presence in Portugal remains relatively understudied. This study seeks to address this gap by identifying and analyzing the enduring traces of Islamic influence in Portugal.

Keywords: Portugal, City, Civilization, Culture

¹İletişim Yazarı: mmyildirim0505@gmail.com

² Dr., ORCID:0009-0005-8723-2094.

³ Arş. Gör. Dr. Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, selimkaragoz@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7044-4027

1. GİRİŞ

İber Yarımadası'nın güneybatısında konumlanan İspanya ve Portekiz devletleri, hem coğrafi yakınlıkları hem de ortak tarihsel süreçleri nedeniyle birbirleriyle sıkı bağlar kurmuşlardır. Müslümanlar bölgeye gelmeden önce Kavimler Göçü'nün etkisiyle çeşitli Cermen kabilelerinin saldırısına uğrayan iki ülke (Vizigotlar, Vandallar, Süevler), 8. yüzyılın başında yavaş yavaş Müslümanların hakimiyetine girmeye başlamıştır. Endülüs'ün siyasi ve kültürel yönden değişimi VIII. yüzyıl itibariyle Müslüman fetihleriyle başlamış, 1492'de son İslam devletinin yıkılmasına kadar sürmüştür. Sekiz yüzyıl boyunca İber Yarımadası dil, din, edebiyat, sosyal yapı, sanat, mimari ve el sanatları gibi birçok değişime tanıklık etmiştir. Bu dönemi Vryonis; Müslümanlaşma ve Araplaşmanın Hristiyanlık kültürüne üstünlük kazandığı nüfuz ve şekillenme aşaması (711-929), İslam Kültürünün zirveye ulaştığı üstünlük dönemi (929-1085), Müslüman kültürel üstünlüğünün düşüş dönemi (1085-1492) olarak üç döneme ayırmıştır (Vryonis, 1975: s.65). Portekiz'de bu süre İspanya'dan daha kısa olsa da Müslümanlar Portekiz'de de derin izler bırakmışlardır. Çalışmada da ifade edileceği gibi gerek siyasi gerekse kültürel yönden bu etkiler gösterilecektir. Bölge halkları İslam'ın zirve dönemlerinde (711-1492) ilim merkezleri olmalarının da avantajını ve bilgi birikimini kullanmışlardır. Bu bilgi birikimi, İspanyollar ve Portekizlileri anavatanlarından çıkarak başta Amerika kıtası olmak üzere dönem dünyasının birçok bölgesinde önemli izler bırakmalarını sağlamıştır. Ortaçağda temelleri atılan bu değişimler, İspanya ve Portekiz'in coğrafi keşifleri ve sömürgecilik faaliyetleri yoluyla, dil, kültür ve ekonomi açısından dünya tarihine kalıcı etkiler bırakmıştır. Özellikle İspanyolca ve Portekizcenin İngilizceden sonra dünyanın en çok konuşulan iki dili olması bunun en önemli göstergelerinden birisidir.

2. MÜSLÜMAN FETİHLERİ VE PORTEKİZ

Portekiz toprakları, tarih boyunca birçok medeniyetin etkisi altında kalmış ve bu etkiler günümüz kültürüne yansımıştır. İlk insan izleri Paleolitik döneme kadar uzanırken, Neolitik dönemde tarım ve yerleşik hayat başlamıştır. Antik çağda Keltler, Lusitanyalılar ve Fenikeliler bölgeye hâkim olmuş (Sercânî, 2014: s. 14-16). Ardından Roma İmparatorluğu, M.Ö. 2. yüzyılda bölgeyi fethederek "Lusitania" eyaletini kurmuştur (Moreno, 2017: s.237). Roma döneminde şehirleşme, yol ağları ve Latince'nin yayılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Roma'nın zayıflamasıyla birlikte 5. yüzyıldan itibaren İber Yarımadası, Kavimler Göçü'nün etkisiyle Cermen kabilelerinin istilasına uğramıştır. Bu dönemde Vizigotlar, Vandallar ve Süevler bölgede varlık göstermiştir (Saraiva ve Ribeiro 2004: s.7). Vizigotlar, 5. yüzyılda İber Yarımadası'nda bir krallık kurarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca burada hüküm sürmüşlerdir (Kurlansky, 2011: s.35; Sarıçam ve Erşahin, 2011: s.22). Roma kültürünü büyük ölçüde benimseyen Vizigotlar, Katolikliği benimsemeleriyle bölgedeki Hristiyanlaşma sürecini hızlandırır da Müslüman fetihleriyle birlikte Vizigot Krallığı son bulmuştur (Sercânî, 2014: s.14-16; Rosenthal, 1936: s.1). Vandallar, kısa bir süre bölgeye hâkim olmuş ve daha sonra Kuzey Afrika'ya geçerek bölgede Vandal Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu nedenle İber Yarımadası'ndaki etkileri sınırlı kalmıştır (Merrills ve Miles, 2010: s.1; Sarıçam ve Erşahin, 2011: s.22). Süevler ise, 409

yılında Portekiz'in kuzeyinde Galiçya bölgesine yerleşmiş ve kısa süreli bir krallık kurmuştur. Önce Ariyan Hristiyanlığı benimseyen Süevler, daha sonra Katolikliğe geçmiştir. 6. yüzyılda Vizigotların saldırıları sonucu bu krallık ortadan kalkmıştır (Thomson, 1980: s.12). Müslüman fetihleri öncesinde Portekiz, Roma mirasını taşıyan ancak Germen kabilelerinin etkisiyle dönüşüme uğramış bir coğrafya olarak öne çıkmaktaydı. 8. yüzyıl başlarında İslam fetihleriyle birlikte bölge, Endülüs'ün bir parçası haline gelerek büyük bir değişim sürecine girmiştir.

Hız. Ömer döneminde başlayan Müslümanların fetih hareketleri, Arap Yarımadası'ndan başlayarak kısa sürede Türkistan içlerine (Seyhun-Ceyhun havzasına), tüm Ortadoğu ve Afrika'nın doğu ve kuzey kesimlerine, daha sonra da İber Yarımadası'na ulaşmıştır. Emeviler döneminde gerçekleştirilen bu fetihler sonucu İber Yarımadası, coğrafi ve kültürel bir kimlik kazanarak "Endülüs" olarak anılmaya başlanmıştır. Yaklaşık yedi asır süren bu İslam hâkimiyeti dönemi, İslam medeniyetinin zirveye ulaştığı ve bölgeye derin izler bıraktığı bir dönem olarak kabul edilir. Günümüzde de İspanya'nın güney bölgeleri, tarihi ve kültürel mirasından dolayı "Endülüs - Andalusia" olarak anılmaya devam etmektedir. Ancak, coğrafi olarak Endülüs, tarihsel olarak hem İspanya'yı hem de Portekiz'in güney bölgelerini kapsamaktadır. Bu çalışmanın odak noktası olan günümüz Portekiz coğrafyası, tarihsel anlamda İslam medeniyetinin önemli bir parçası olan ve Endülüs olarak adlandırılan sahanın içinde yer almaktadır.

İber Yarımadası'nın batısında, coğrafi konumu itibarıyla önemli su kaynaklarına sahip olan Portekiz, yukarıda da belirtildiği gibi tarihi Endülüs'ün batısında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda akan Tejo nehri, kuzeyde Porto'da bulunan Douro nehri ile can bulurken, İspanya'nın güneyinde Akdeniz kıyısındaki Turtuş'tan Lizbon'a kadar uzanan Eş-Şarrat (Torre) dağı ülkenin en önemli yükseltisi durumundadır (Münis, 1996: s.11-12; Üçışık, 2007: s.328). Kuzeyde Douro ve güneyde Tejo nehirleri, ülkenin su rejimi ve ekonomisi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ülkede tarih boyunca birçok sebze ve meyve yetiştirilirken ülkenin iki büyük nehri olan Tejo ve Douro'nun yanı sıra Sado ve Mondego gibi akarsular Portekiz'e önemli katkı sağlamaktadır (Münis, 1996: s.13). Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra Endülüs'ün bir bölümü olan Portekiz'de Lizbon (Üşbûne), Bâce, Şentemeriye gibi şehirlerin yanı sıra bugün çoğunluğu tahrip olsa da cami, kale, saray gibi eserler miras olarak bırakılmıştır.

2.1. Emevîler (Valiler) Dönemi

Müslümanların İber Yarımadası'na ilk ayak basışları 710-711 yılları arasında olmuştur. Kuzey Afrika'da Mısır'dan Fas'a kadar olan alanı fetheden Müslümanlar, fetihlerin yönünü Avrupa'ya çevirmişlerdir. Fas ve İspanya arasında bulunan yaklaşık 14 km uzunluğundaki boğaz aracılığıyla Müslümanlar için ilk olarak İspanya ve Portekiz daha sonra Avrupa hedef olarak belirlenmiştir. İlk olarak Emevi Devleti'nin Kuzey Afrika Valisi Musa B. Nusayr, Cebeli Tarık boğazının batısındaki Atlas Okyanusu'na sınırı bulunan, günümüzde İspanya'nın oradaki şehrine adını veren Tanca'yı 708 yılında ele geçirdi (Belazûri, 2013:

s.263). İki yıl sonra 710 yılında bölgeye fetih öncesi keşif için bir grup göndermiştir. Bu keşif öncesi Musa B. Nusayr, Emevilerin başkenti olan Şam'daki halife ile bağlantı kurarak, komutan Tarif'i Arapçası Babü'z-Zükak (Dar Kapı) olan yere gönderdi (Rosenthal, 1936: s.2; İbnül Esir, 1987: s.39). Daha sonra kaynaklarda farklı sayıda asker zikredilse de Tarık B. Ziyad komutasındaki yaklaşık on bin kişilik bir ordu ile İspanya'nın fethine başlanmıştır. 711 yılında Tarık B. Ziyad İspanya'nın güneyindeki Capel'den (Cebeli Tarık) İspanya topraklarına girmiş ve Vizigot Kralı Rodrigo'yu komutasındaki yaklaşık 70-80 bin kişi ile mağlup etmiştir. Bu zaferde Vizigotların kendi aralarında iç çatışmada olması, eski Kral Vitiza ve Rodrigo taraftarları arasındaki çekişmeler de önemli bir rol oynamıştır (Özdemir, 1994: s.43; Brockelmann, 2018: s.67). Bu zaferden sonra önünde zorlu bir engel kalmayan Tarık B. Ziyad, İspanya'nın içlerine kadar ilerlemiş ve komutanlarından bazılarını da Malaga, Toledo, Cordoba gibi şehirlere göndererek fethin ilerlemesini sağlamıştır. Tarık B. Ziyad daha sonra Cadiz yakınlarında Guadelete savaşını da kazanarak İber Yarımadası'nın sadece Fransa'ya yakın kuzey kısmı hariç her yerini ele geçirmiştir (Rosenthal, 1936: s.2; Sercanî, 2014: s.24; Menocal, 2022: s.38).

714 yılına gelindiğinde İber Yarımadası tamamen Müslümanların kontrolüne geçmiş ve Kuzey Afrika Valisi Musa B. Nusayr ile Tarık B. Ziyad Endülüs'ün idaresini Musa B. Nusayr'in oğlu Abdülaziz'e bırakıp, Halifeliğin başkenti Dımaşk'a dönünce burada valiler dönemi başlamıştır (Şeyban, 2016: s.52). Portekiz'de ise durum şu şekilde olmuştur: Fetihden sonra Portekiz toprakları idari yönden üç bölgeye ayrılmıştır. Bunlar Lizbon (Garp) diğer adıyla Üşbûne, Sintra (Chintra-Zintiras), Santarem (Chantarin-Chantireyn) ve Almada (al-Madan – el-Maden)'dir. Böylece kuzeyinde yaklaşık 30-40 yıl güneyinde ise 500 yıl sürecek Müslüman hâkimiyeti Portekiz'de başlamış oldu (Rosenthal, 1936: s.3). Portekiz'i içine alan bölge bu dönemde tümüyle "Endülüs" kabul edildiğinden Portekiz'in siyasi tarihi İspanya'dan ayrı düşünülemez. Bu nedenle Portekiz'deki Müslümanların bıraktığı kültür ve medeniyet eserlerine bakmadan önce Reconquista'ya kadar olan dönemdeki siyasi tarihin bakmak faydalı olacaktır. Müslümanların Portekiz'de bıraktığı kültürel ve mimari miras, İber Yarımadası'ndaki diğer bölgelerden farklılık göstermektedir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki İslam ülkelerinin aksine, İber Yarımadası sürekli olarak Hristiyanların saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, bölgedeki İslam mimarisinde savunma amaçlı yapıların daha sık görülmesine neden olmuştur. Cami, kale ve saray gibi yapıların yanı sıra, su sistemleri ve tarım alanları da Müslümanların bölgeye kazandırdığı önemli miraslar arasındadır. Ancak, Reconquista olarak bilinen Hristiyanların geri alma hareketi, İber Yarımadası'ndaki Müslüman hâkimiyetine son vermiştir. Portekiz, 12. yüzyılda, İspanya ise 15. yüzyılda Müslümanlardan tamamen temizlenmiştir. Bu süreç, bölgedeki İslam kültürünün gerilemesine ve Müslümanların göç etmesine veya dinlerini gizli yaşamaya zorlanmasına neden olmuştur.

Yaklaşık 40 yıl süren valiler döneminde Endülüs'te 21 vali görev yapmıştır. Bu valilerin amaçları, bir yandan sınırları genişletmek olurken diğer yandan bölgeye yerleştirilen Berberîler ile İber Yarımadası'nı kalıcı bir şekilde Müslüman yurdu haline getirmek olmuştur (Gül, 2019: s.93; Rosenthal, 1936: s.4). Valiler döneminde başkent hem korunaklı

hem de deniz gibi açık bir yerleşim yeri olmamasından dolayı Kurtuba seçilmiştir. 732 yılına gelindiğinde Hristiyanlar, İber Yarımadasının kuzeyinde bulunuyordu. Fetih faaliyetlerini bu bölgeye kadar yayan Müslümanlar, Paris yakınlarında Franklarla yapmış oldukları Poitiers Savaşı'nı kaybettiler. Yenilginin ardından Endülüs'e dönen Müslümanlar için ilk hedef artık bu bölgeyi Hristiyanlardan korumak olmuştur (Şeyban, 2016: s.52; Özdemir, 2013: s.75). Poitiers Savaşı'ndaki yenilgi, Müslümanların İber Yarımadası'ndaki sınırlarını koruma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra, Müslümanların öncelikli hedefi, yarımada'nın kuzey sınırlarını Hristiyanların ilerleyişine karşı savunmak olmuştur. Kurtuba şehri, stratejik konumu nedeniyle bu dönemde başkent olarak seçilmiştir. Ancak, Berberilerin isyanları ve merkezi otoritenin zayıflaması, Müslümanların savunma güçlerini olumsuz etkilemiştir.

Berberiler Portekiz'e 716'da Musa B. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz tarafından getirilmiştir. Abdülaziz, Üşbûne(Lizbon) ve Üşbûne'nin kenar mahallelerine "Masmûde" kabilesine mensup Berberileri yerleştirmiştir. Üşbûne, önceleri Becâ(Beja)'ya bağlı bir konumda iken Santarem, Almada ve Santare ile birlikte Belâta ismiyle yeni bir eyaletin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Adıgüzel, 2012: s.397-399). 732 yılında alınan Poitiers mağlubiyetiyle beraber Berberilerin yukarıda değindiğimiz isyan faaliyetleri Hristiyanlara cesaret vermiş ve onlara İspanya'nın kuzeydoğusunda düklükler kurmalarını sağlamıştır. Bunun sonucunda ileride bahsedeceğimiz "reconquista"nın ilk adımlarını atmaları bu olayla başlamıştır (Şeyban, 2016: s.78; Özdemir, 2013: s.81-82; Lapidus, 2013: s.113).

Endülüs'ün siyasi tarihi, valiler döneminin ardından Endülüs Emevileri (756-929), Halifeler Dönemi (929-1031), Taife Emirlikleri Dönemi (1031-1090), Murabıtlar Dönemi (1090-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1238) ve Gırnata Beni Ahmer Amirliği Dönemi (1238-1492) olmak üzere yaklaşık sekiz asır devam etmiştir. Ancak 1147'deki reconquista (yeniden fetih) ile Portekiz, Müslümanların hâkimiyetinden çıkmıştır. Şimdi çalışmanın bu aşamasında reconquista'ya kadar bölge ilk olarak siyasi tarih bakımından daha sonra ise kültürel tarih bakımından incelenektir.

2.2.Endülüs Emevileri (756-929)

756 yılında başlayan süreçte Emeviler yıkılmış, Bağdat merkezli Abbasiler kurulmuş ve halifelik Abbasilere geçmişti. I. Abdurrahman dönemi ile birlikte Emeviler, İber Yarımadası'nda bulunmuş ve Endülüs Emevileri altında yeni bir devlet olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönem, İslami bilim, sanat ve mimarinin Avrupa'da zirve yaptığı bir dönem olarak kabul edilir. Endülüs Emevileri, özellikle mimari alanda önemli eserler bırakmışlardır. Kurtuba'daki Büyük Cami (günümüzde Katedral) başta olmak üzere, birçok şehirde inşa edilen camiler, saraylar ve köprüler, İslam ve Batı mimarisinin etkileşiminin çarpıcı örnekleridir. Ancak, Endülüs Emevileri'nin siyasi gücü, iç karışıklıklar ve Hristiyanların sürekli baskısı altında zayıflamaya başlamıştır. Kuzeydoğu İspanya'daki Hristiyan krallıkların güneye doğru genişleme çabaları, Endülüs'ün geleceğini tehdit eden önemli bir faktör olmuştur. Bu dönemde, Endülüs'ün sınırları korunmaya çalışılmış ve savunma amaçlı birçok kale inşa edilmiştir. Hristiyanların bölgeyi tekrar ele geçirmeleri

arzuları her zaman canlı kalmıştır (Özdemir, 1994: s.93;Şeyban, 2016: s.83; Brockelmann, 2018: s.150; Menocal, 2022: s.42). Bunun yanında Endülüs Emevileri dönemi, İslam ve Hristiyan dünyaları arasında önemli kültürel etkileşimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Endülüs'teki Müslüman bilim insanları, İslam dünyasının diğer önemli merkezleri (örneğin Şam, Bağdat, Kayrevan'daki Beyt'ül Hikme, Kahire) ile birlikte, Yunanca ve Latince metinleri Arapçaya çevirerek bu eserlerin korunmasına ve İslam dünyasında yayılmasına katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla özellikle Endülüs'teki tercüme faaliyetleri geniş bir ölçeğe yayılmış ve Endülüs, bu bilgi birikiminin Avrupa'ya aktarılmasında önemli bir köprü rolü üstlenmiştir. Bu sayede, İslam dünyası antik Yunan felsefesi ve bilimiyle tanışma fırsatı bulmuştur. Endülüs'te kurulan gözlemevleri ve kütüphaneler, hem İslam hem de Hristiyan dünyasının bilim insanlarını bölgeye çekmiştir. Hristiyanlar bu dönemde Arapça öğrenerek İslam kültürüne daha kolay ulaşabilmişlerdir. Endülüs'te yetişen Arapça ve İspanyolca bilen şairler, birbirlerinden etkilenecek ortak bir edebiyat geleneği oluşturmuşlardır.

2.3. Halifeler Dönemi (Abbâdîler) (929-1031)

X. yüzyıla gelindiğinde, Endülüs Emevi Devleti'nde yaşanan iç karışıklıklar ve siyasi istikrarsızlık, III. Abdurrahman'ın halifeliğini ilan etmesiyle son bulmuştur. 929 yılında halife unvanını alan III. Abdurrahman, Bağdat'taki Abbasilerden bağımsızlığını ilan ederek, Endülüs'ü güçlü bir İslam devleti haline getirmiştir. Bu dönem, Endülüs'ün altın çağı olarak kabul edilir ve özellikle mimari alanda önemli gelişmelere sahne olmuştur (Brockelmann, 2018: s.154-156; Menocal, 2022: s.44). III. Abdurrahman ve halefleri döneminde özellikle Kurtuba, görkemli camiler, saraylar, hamamlar ve köprülerle donatılmıştır. Abbâdîler özellikle Sevilya'daki müdeccen stiliyle inşa edilmiş Alcázar⁴ (İsp. Reales Alcázares de Sevilla, Ar. قصر المورق), ve diğer alcazarlar (kasırlar) önemli gelişme göstermiştir. Kasırlar sadece ikametgâh olarak değil aynı zamanda idari merkezler ve kültürel yaşamın odak noktaları olarak da kullanılmıştır. Medinetü'z-Zehra gibi saray şehirleri, dönemin ihtişamlı yaşam tarzının bir göstergesi olarak kabul edilir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.214-217). III. Abdurrahman, Kurtuba'ya yakın bir mesafede kurduğu Medinetü'z-Zehra'ya büyük önem vermiş ve burayı imparatorluğun idari ve kültürel merkezi haline getirmiştir. Bu yeni şehir, dönemin en gelişmiş mimari anlayışıyla inşa edilmiş ve geniş bahçeleri, sarayları, camileri ve diğer kamu yapılarıyla dikkat çekmiştir. Medinetü'z-Zehra projesine ağırlık vermesine rağmen, III. Abdurrahman Kurtuba Cami-i Kebir'i de ihmal etmemiştir. Özellikle cami avlusunu genişleterek kadınlara ayrılmış galeriler eklemiş ve eski minarenin yerine daha görkemli bir minare inşa ettirmiştir. Bu değişiklikler, caminin hem işlevselliğini hem de estetik görünümünü artırmıştır. (Hattstein ve Delius, 2007: s.224-225).

2.4.Taife Emirlikleri Dönemi (1031-1090)

⁴ Arapçadaki "al-qaşr" kelimesinden türemiştir.

Endülüs Emevi Devleti'nin çöküşüyle birlikte, İber Yarımadası'nda siyasi birlik yerini parçalanmış bir yapıya bırakmıştır. XI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Taife Emirlikleri Dönemi, yaklaşık altmış yıl süren bu parçalanma sürecinin en belirgin özelliğidir. Emevi halifeliğinin ortadan kalkmasıyla birlikte, Endülüs'teki çeşitli şehirler ve bölgeler bağımsız emirlikler haline gelmiş, bu durum siyasi birlik ve merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Taife emirlikleri arasındaki sürekli rekabet ve iç savaşlar, Müslümanların zayıflamasına ve birliklerini kaybetmelerine yol açmıştır. Bu durum, Hristiyanların yeniden fetih hareketleri olan Reconquista için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Kuzeydeki Hristiyan krallıklar, Endülüs'teki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak güney yönünde ilerleme kaydetmişlerdir. Aynı dönemde, Hristiyan dünyasında başlayan Haçlı Seferleri de Müslümanların zayıflamasını gösteren önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Şeyban, 2016: s.54; Menocal, 2022: s.111). Taife Emirlikleri Dönemi, güçlü bir merkezi otoritenin olmadığı, sürekli iç çatışmaların yaşandığı ve dış güçlerin istilasına açık hale gelen bir dönemdir. Bu dönem, Endülüs İslam medeniyetinin sonunu hazırlayan önemli bir süreçtir.

2.5.Murabıtlar (1090-1147) ve Muvahhidler Dönemi (1147-1238)

Murabıtlar, Batı Sahra'da yaşayan "Senhace" kabilesi içinde ortaya çıkmış dini ve siyasi bir harekettir. İspanya'daki Taife Emirlikleri arasındaki zayıflık ve Hristiyanların ilerleyişi üzerine, Murabıtlar Endülüs'e müdahale etmişlerdir. 1086'da gerçekleşen Zallaka Savaşı'nda Hristiyanları yenilgiye uğratarak İspanya ve Portekiz'deki Müslümanların umutlarını yeniden alevlendirmişlerdir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.246). Sahra Murabıtları Endülüs'e geldiklerinde bölgede üç önemli krallık kurulmuştur. Bunlar Portekiz'in kuzeyinde Leon-Kastilya ve Aragon Krallıkları ile Barcelona Kontluğu'dur. Müslümanlar, bu dönemde Hristiyanlara karşı büyük mücadele vermiş önemli şehirler teslim edilmemiştir. Ancak Murabıtlar içinde çıkan taht kavgaları ile Endülüs'te birlik yeniden bozulmuş ve Hristiyan orduları saldırılarına devam etmişlerdir (Brockelmann, 2018: s.167-168; Şeyban, 2016: s.108). Murabıtlar döneminin Portekiz sahasına sağladıkları en önemli katkı Lizbon'daki camidir (günümüzde kalıntıları üzerinde Lizbon Katedrali yükselmektedir).

Birlikçiler anlamına gelen Muvahhidler, 12. yüzyılda Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ve kısa sürede İspanya'ya kadar yayılan İslamî bir hareketti. Bu dönemde, İber Yarımadası ve İslam dünyası siyasi, dini ve sosyal açıdan oldukça çalkantılı bir süreçten geçmiştir. Muvahhidler, diğer İslamî grupları ve mezhepleri şirk ile suçlamış, siyasi otoriteyi de eleştirerek, Emeviler ve Abbasiler gibi büyük İslam devletlerinin yöneticilerini din düşmanı olarak görmüşlerdir. Kendi devletlerini kurarak, İslam'ın saf halini yeniden tesis etmek istiyorlardı. Muvahhidlerin kurucusu olan İbn Tümart, Berber kabileleri arasında büyük bir destek buldu. Ancak, iç karışıklıklar ve komşu devletlerle yapılan savaşlar nedeniyle uzun ömürlü olamadı. Muvahhidler dönemi, Endülüs'te siyasi ve dini bir dönüşümün yaşandığı, ancak hoşgörüsüzlük ve dışarıya karşı savunmacı bir tutumun hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Muvahhidler, özellikle Marakeş'te olmak üzere birçok önemli yapıya imza atmışlardır. Kütubiye Camii ve Ben Youssef Medresesi gibi yapılar,

Muvahhidlerin mimari becerilerinin önemli örnekleridir. (Hattstein ve Delius, 2007: s.248-252)

2.6.Hristiyan Orduları Tarafından Portekiz'in Yeniden Alınması (Portekiz Reconquista'sı) (1147)

Reconquista (İspanyolca: yeniden fetih, yeniden ele geçirme), İber Yarımadası'nda VIII. yüzyılın başlarında başlayan İslam fetihleriyle kurulan Endülüs Emevi Devleti ve halefi olan diğer Müslüman devlet teşekküllerinin günümüz İspanya ve Portekiz topraklarından Hristiyan krallıklar tarafından kademeli olarak geri alınma sürecine verilen isimdir. Toledo'nun (Tuleytule) XI. yüzyılın sonlarında Müslümanların elinden çıkmasıyla birlikte İber Yarımadası'nda güç dengeleri önemli ölçüde değişti. Bu gelişme, Hristiyan krallıklar için yeni fetihlerin kapılarını aralamış ve Portekiz coğrafyası da bu durumdan etkilenmiştir. Çünkü Toledo'nun elden çıkışıyla Hristiyan orduları Portekiz'in ele geçirilebileceğine daha çok inanmaya başlamışlardır. XI. yüzyılın sonlarında (1093) Kastilya-Leon Kralı VI. Alfonso, Portekiz topraklarının önemli bir kısmını (krallığın güneybatısında bulunan günümüzde Portekiz'in kuzeyini de içine alan toprakları) Burgonya Hanedanı'ndan Henrike'ye (Henriuqe de Borgonha) vererek Portus Cale Kontluğu'nu kurmuştur (Beydilli, 2007: s.329). Bu siyasi hareket, İber Yarımadası'nda süregelen Reconquista sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, 1143 yılında Kastilya-Leon Kralı VII. Alfonso tarafından bağımsız bir krallık olarak tanınan Portekiz, İber Yarımadası'nda yeni bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmıştır (de Mecado, 2004: s.16; Beydilli, 2007: s.329). I. Afonso önderliğindeki Portekiz Krallığı, kuruluşundan itibaren Reconquista hareketine aktif olarak katılmış ve güneydeki Müslüman topraklarını fethetme amacıyla mücadele vermiştir. Bu süreçte, Lizbon ve Algarve gibi stratejik öneme sahip bölgelerin ele geçirilmesi için diğer Hristiyan güçlerle işbirliği yapılmıştır. Bugün Braga ve Porto'yu da içine alan Portekiz'in kuzeyinde kurulan bu krallığın tek amacı bütün Portekiz'i Müslümanlardan arındırmaktı. Bunun için I. Afonso, bölgedeki çeşitli Hristiyan kuvvetlerinin desteklerini alarak Lizbon'a ve Portekiz'in en güneyindeki Algarve'ye doğru ilerlemeye çalışmıştır. Nihayet 1249'da Portekiz'in en güneyi olan Algarve'ye ulaşan I. Afonso, Portekiz için reconquistanın gerçekleştiğini ilan etmiştir. Üşbüne (Lizbon. Roma döneminde Olisipo) de yeni kurulan krallığın merkezi oldu (de Mecado, 2004: s.16-17; Livermore, 1966: s.57; Beydilli, 2007: s.330). Böylece Toledo'nun İslami hâkimiyetten çıkışı, Portekiz Krallığı'nın kurulması ve Reconquista sürecindeki gelişmeler, İber Yarımadası'nın siyasi haritasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte, Portekiz Krallığı'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı ve güneydeki toprakların fethi, ülkenin geleceği için belirleyici olmuştur.

Özetle, Portekiz'in antik dönemden günümüze kadar süregelen tarihi, bölgenin çeşitli medeniyetler tarafından şekillendirildiği ve bu etkilerin günümüz Portekiz kültüründe hala yaşatıldığı bir süreçtir. Keltler, Lusitanyalılar, Romalılar ve onların dinleri antik dönemde bölgede önemli iz bırakan yapılar; Müslümanlar ve Hristiyanlar Orta Çağlardan günümüze kadar gelen süreci derinlemesine etkileyen iki medeniyet unsuru olmuştur.

Birbirinden birçok açıdan ayrılan ve yüzyıllarca birbiriyle savaşan farklı kültürlerin ve dinlerin bir araya gelmesi, Portekiz'e son derece zengin ve çeşitli bir kimlik kazandırmıştır.

3. PORTEKİZ ŞEHİRLERİNDE MÜSLÜMANLARIN BIRAKTIKLARI KÜLTÜR VE MEDENİYET

Portekiz'in günümüzde zengin bir kültürel mozaığe sahip olmasında İslam dünyasıyla yüzyıllar boyunca etkileşim içinde olmasının büyük etkisi olmuştur. Müslümanlar, Portekiz'de birçok cami, saray, kale ve köprü inşa etmişlerdir ve bu yapıların bazıları, bugüne kadar ayakta kalmış ve ülkenin kültürel mirasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Müslümanlar, Portekiz'e yeni sulama sistemleri ve tarım teknikleri getirmişlerdir. Bu sayede, bölgenin tarımsal üretimi önemli ölçüde artmıştır. Bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında önemli çalışmalar yapan Müslümanlar, özellikle matematik, astronomi ve tıp gibi pozitif bilimlerde de çalışmalar yaparak dönem dünyasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Ne yazık ki, reconquista ile birlikte Müslümanların Portekiz'den büyük ölçüde sürülmesi veya din değiştirmeye zorlanması sonucu, Müslüman kültürü ve medeniyeti büyük zarar görmüştür. Birçok İslam yapısı yıkılmış veya Hristiyan kiliselerine dönüştürülmüştür.

3.1.Mimari Eserler

İslam'ın yayıldığı farklı coğrafyalarda mimaride her ne kadar ortak noktalar olsa da İslam mimarisinin yayıldığı yerlerdeki bölgesel farklılıkları göz ardı etmemek gerekir. Bu farklılık özellikle ilerleyen yüzyıllarda gitgide artmıştır. Literatürde özellikle 19. Yüzyıldan itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlanan İslam sanatı ve İslam mimarisi kavramlarıyla ifade edilmek istenen şey aslında temelde İslam sanatının ve mimarisinin Hristiyan Batı dünyası karşısındaki farklılığıdır. Oysa ki İslam mimarisini ve sanatını kendi içinde kategorilendirerek incelemek zarureti aşikârdır. Doğuda Çin'den batıda Endülüs'e kadar uzanan İslam dünyasında meydana getirilen eserler yegâne kökenli ya da değişmez kurallara bağlı değildi. S.K. Yetkin'e göre İslam dini, çeşitli mimari ve sanatsal eserlerin ortaya konmasında önemli bir unsur olmuştur. Fakat eldeki kompozisyonu işleme ve biçimlendirme konusunda her bölge ve ülke farklı yöntemler ve çözümler ortaya koymuştur. (Yetkin, 1984: s.10) Doğan Kuban ise, İslam sanatı ve mimarisinin homojen bir üslup olarak görülmesini köklü bir yanılğı olarak nitelendirir. (Kuban, 1982: s.1). Bu genelleme çabası ve arzusu, birçok araştırmacıyı dini kuralların ve vecibelerin ortaklığından dolayı sanatın da bir birlik gösterdiği yanılığına sevk etmiştir. Yine Kuban'a göre böylesine farklı gelenek, kültür ve fikir ortamında yüzyıllar boyunca devamlılık gösterecek tekdüze bir üslubun mevcut olduğunu iddia etmek bilimsel bir masaldır. (Kuban, 1982: s.2). İslam dünyasının içindeki farklılıklar (etnik, kültürel, dini yorumlar) sanatın da tektipleşmesini engellemiştir. İslam öncesi kültürlerin etkileri, dini yorumlardaki farklılıklar ve coğrafi koşulların etkisi gibi faktörler, İslam sanatının çok çeşitlilik göstermesine neden olmuştur. Portekiz coğrafyası özelinde bunun en güzel örneklerini bu çalışmada göreceğiz. Netice olarak her ne kadar İslam sanatını etkileyen faktörler (din, kültür, coğrafya), bazı geometrik desenler ve motifler, yazı sanatı (hat) ve minyatür

konularında bazı noktalar benzer ve ortak olsa da; İslam dininin geniş bir coğrafyada yayılması ve farklı kültürleri bir araya getirmesi, sanatsal ve mimari anlamda yegâne ve değişmez bir ifade biçimini ortaya çıkarmamıştır. İslam sanatının tek bir kalıba sığdırılmayacak kadar zengin ve çeşitli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İslam sanatının birliği fikri, genel bir eğilim olarak görülse de, bu birliğin içinde çok sayıda farklılık ve çeşitlilik olduğu da göz ardı edilemez. (Kuban, 2021: s.33-39)

Mimari ve sanatsal anlamda İslam'ın yayıldığı coğrafyalarda farklılıkların görülmesi, İslam medeniyetinde ve sanatında şehir kurma ve planlama, dini, sosyal ve siyasi faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan özgün bir anlayışın olmadığı anlamına gelmemelidir. Özellikle İslam şehir mimarisinde ortak bazı özellikler sistematik bir şekilde karşımıza çıkar.⁵ İslam şehirlerindeki temel amaçlardan biri, dinî inanç özgürlüğünün ve kültürel çeşitliliğin korunması olmuştur. Bu bağlamda, farklı inanç ve kültürlerle mensup insanların bir arada yaşamasına imkân tanıyan bir hoşgörü ortamının tesis edilmesi büyük önem arz etmiştir. Fetihler sırasında siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel unsurların bir arada değerlendirilmesi, bu amaç doğrultusunda atılan önemli adımlardan biridir. Bununla birlikte bu şehirlerin korunması, idare edilmesi, ekonomik faaliyetlerin icra edilmesi ve inanç özgürlüğünün sağlanması için Müslümanların hâkimiyetinde olan şehirlerde cami, pazar, mahalle, kale, saray gibi yapılar inşa edilmiştir. Bazı yapılar yeniden yapılırken bazıları ise mevcut olan yapıların dönüştürülmesi ile elde edilmiştir. Bu nedenle İslam şehirlerinin çoğunda benzer özellikte yapılar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin şehrin merkezinde genelde cami bulunurken yönetim yerleri genelde bu camiye fazla uzak olmayan yerlere yapılmıştır. Endülüs'te Kurtuba'daki Büyük Cami (Mezquita-Catedral de Córdoba), bu yerleşim düzeninin çarpıcı bir örneğidir. Pazaryerleri, halkın kolayca ulaşabileceği biçimde düzenlenmiş, kaleler ve şehir kapıları ise savunma açısından şehirlerin dış kesimlerine konumlandırılmıştır. Kudüs'teki Şam Kapısı veya Kahire'deki Bâbu'l-Fütuh bu tür savunma yapılarının örnekleri arasında gösterilebilir. Konumuz olan Portekiz'de de benzer özellikte yapılar inşa edilmiştir. Portekiz özelinde ise, Müslüman hâkimiyetindeki döneme ait mimari eserlerin izleri bazı şehirlerde halen gözlemlenebilmektedir. Lizbon'da (Üşbûne) yer alan eski cami kalıntıları, Reconquista sonrası Hristiyan yapılarıyla bütünleşmiş olsa da, ilk dönem İslam mimarisine dair önemli veriler sunar. Silves Kalesi (Castelo de Silves), Müslümanlar tarafından inşa edilen ve günümüze ulaşan en önemli savunma yapılarından biridir. Aynı şekilde, Mértola şehri, hem cami planına sahip eski bir ibadethaneyi hem de İslam dönemi şehir yerleşimini yansıtan mahalle dokusunu barındırması açısından önemlidir. Bu şehirdeki eski cami yapısı bugün bir kilise olarak işlev görmektedir ancak planlama özellikleri hâlen okunabilmektedir.⁶

⁵ Örneğin camilerin kible yönü Mekke'deki Kâbe'ye doğrudur. Sonsuzluğu, düzeni ve Allah'ın birliğini sembolize eden geometrik desenler, doğanın güzelliğini ve Allah'ın yaratma sanatını yansıtan çiçek ve yaprak gibi bitkisel motifler, binalara dini bir anlam ve derinlik katan Arapça yazılar, Kur'an ayetleri, hadisler ve diğer dini metinler, gökyüzünü ve sonsuzluğu simgeleyen kubbe mimarisi, minareler, iç mekânları aydınlatan ve havalandıran, aynı zamanda sosyalleşme ve dinlenme alanları olan avlular, simetrik düzen, ruhsal bir atmosfer yaratmada kullanılan çeşitli ışık oyunları gibi benzerlikler sayılabilir.

⁶ Susana Gomez vd. "Las Ciudades del Garb al-Andalus" *Al Andalus Pais de Ciudades*, ed. Diputación Provincial de Toledo (Toledo: Diputación de Toledo, 2008), s.121-122.

3.1.1.Üşbûne (Lizbon)

Müslüman kaynaklarda Üşbûne olarak anılan Lizbon, 716 yılında Abdülaziz tarafından fethedilmiş ve Berberî unsurların yerleştirilmesiyle İslam hâkimiyeti güçlendirildiği bir yer olmuştur. 8. ve 10. yüzyıllar boyunca şehir hem Hristiyan hem de Norman ve Viking saldırılarına maruz kalmış, bu tehditler karşısında Müslümanlar donanma kurarak Lizbon'u savunma merkezi hâline getirmiştir (Picard, 1991: s.303; el-İdrisî, 1989: s.547; el-İzârî, 1983: s.87). Ancak XI. yüzyıla gelindiğinde İber Yarımadası'ndaki siyasi dağınıklık, Lizbon dâhil olmak üzere Portekiz'deki Müslüman varlığını zayıflatmaya başlamıştır. XI. yüzyılda İber Yarımadası'nda yaşanan siyasi karmaşa, Portekiz'deki Müslümanların da kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Endülüs'te hâkimiyet kuran Slav kökenli Saklebi hanedanının⁷ çöküşünden sonra bölgede ortaya çıkan Eftasiler⁸, Sevilla'daki Abbâdilerle uzun süren bir mücadeleye başlamıştır. Eftasiler, o dönem Sevilla'da bulunan Abbâdiler⁹ ile çatışmaya girdiler. Bu mücadeleler sonucu Portekiz'de iyice zayıflayan Müslümanların elinden 1093'te Üşbûne, Leon, Şentere gibi şehirler çıksa da birkaç yıl sonra Murâbıtların desteğiyle tekrar alındı. Endülüs'te bu sefer Taife Emirlikleri döneminin başlamasıyla birlikte Endülüs'ün genelinde Müslümanlar için siyasi birlik kayboldu. 1139'da I. Alfonso Henrique Portekiz Kralı seçildikten sonra 1147'de Üşbûne'yi yağmalama ve katliamlar sonucu ele geçirdi. Böylece Üşbûne'deki Müslümanların hâkimiyeti sona ermiş oldu (Black, 2021: s.45-46; Adıgüzel, 2012: s.398-399; Rosenthal, 1936: s.6-7). Muvahhidler, 1183 yılında Lizbon'u almak için sefer düzenledilerse de bunda başarılı olamadılar (Black, 2021: s.49).

Lizbon'da Müslümanların eserlerine bakacak olursak: ilk olarak günümüzde Lizbon Katedrali olarak kullanılan Lizbon Ulu Camii (Mescid el Üşbûne)¹⁰ gözümüze çarpmaktadır. Cami, valiler dönemi bittikten sonra Endülüs Emevilerinin tam hâkimiyet kurmasının ardından Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır. 1147 yılında Portekiz kralı Afonso Henriques, şehrin en eski camisi olan bu yapının üzerine günümüzde hala ayakta olan katedrali¹¹ yaptırmıştır (Rosenthal, 1936: s.7). Bugün farklı amaçla kullanılsa da o dönem yapılan minare ve minareleri birbirine bağlayan yeraltı geçidi hala mevcuttur. Lizbon'da yapılan en eski katedral olmasının yanı sıra günümüze kadar depremler ve yapısal erozyonlarla değişiklikler geçirerek ulaşmıştır (Bonechi Guides, 2009: s.32). 2020

⁷ Sakâlîbe (Saklabiler): Endülüs'te VIII. yüzyıldan itibaren görev alan Slav kökenli halktır. Detaylı bilgi için bkz. Taşağıl, A. (2009), "Sakâlîbe" DİA. XXXVI s.3-4.

⁸Endülüs Emevî Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan "mülûkût-tavâif" döneminde, İber Yarımadası'nın güneybatısında, günümüz Portekiz sınırları içerisinde hüküm sürmüş Berberî bir hanedanlık. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, M. (1994), "Eftasiler" C.X. ss.479-481.

⁹ Abbâdiler: XI. yüzyılda İspanya'nın güneyindeki Sevilla (İşbiliye)'de kurulan Arap hanedanlığı. Devletin kurucusu Muhammed b. Abbâd, 1023 yılında İşbiliye kadısı iken bağımsızlığını ilan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yıldız, H. D. (1988), "Abbâdiler", C.I, s.15-16.

¹⁰ Katedral günümüzde "Sé de Lisboa" olarak da bilinir.

¹¹ Katedral, 1755 depreminde ağır hasar gördü ve sonrasında 20. yüzyılda kapsamlı restorasyonlara maruz kaldı. Mimar António do Couto de Abreu liderliğindeki bu onarımlar ve yenilemeler, katedrale orijinal Romanesk görünümünü geri kazandırmıştır.

yılında katedralin avlusunda gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında caminin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.¹²

3.1.2.Lizbon Kalesi (Castelo de Sao Jorge)

Lizbon'da Emeviler döneminde, özellikle Hişam el-Mu'ayyad bi-llâh (II. Hişam) zamanında büyük ölçekli inşa çalışmaları yapılırken kale de etraflıca elden geçirilmiştir. 985 tarihli bir kitabeye göre, bunlar el-Mansur (Almanzor) tarafından üstlenildi. Bu kitabede, Lizbon'dan bahsederken surlarla çevrili şehir anlamına gelen “medine” terimi kullanılır. Kale, Lizbon'un tepesindeki konumu sayesinde hem şehri hem de çevreyi gözetlemek için ideal bir noktaydı. Bu nedenle Müslümanlar için önemli bir stratejik üs haline geldi. Endülüs döneminde kale, mevcut yapıların üzerine eklemeler yapılarak güçlendirildi ve yenilendi. Savunma sistemleri geliştirildi, surlar yükseltildi ve yeni kuleler inşa edildi. Özellikle İslam mimarisine özgü süslemeler ve geometrik desenler, kalenin bazı bölümlerinde hala görülebilir. Kale sadece askeri bir üs değil, aynı zamanda dini ve idari bir merkezdi. Günümüzde bu kalenin bulunduğu yer Lizbon'a oldukça hâkim bir tepedir. Bu tepeden Tejo nehrine doğru surlar uzanır ve kalenin sağ ve solunda iki tane hisar bulunur (Rosenthal, 1936: s.7-8). Kapılar, günümüze kadar depremler, âfetler gibi olaylarla çeşitli değişiklikler geçirerek gelmiştir. Beş kapısı bulunan kalenin bazıları restore edilirken bazıları da yeniden inşa edilmek zorunda kalmıştır. Kale kapılarının isimleri ise şöyledir: Porta de Saô Jorge (Aziz Jorge Kapısı), Porta do Espírito Santo (Kutsal Ruh Kapısı), Porta de Santa Cruz (Santa Cruz Kapısı), Porta Norte (Kuzey Kapısı), Porta de Moniz (Moniz Kapısı). Kalenin içinde ise yapılan arkeolojik kazılarla beraber Demir Çağından Roma ve Endülüs dönemine kadar çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Aynı zamanda burası günümüzde “Praça Nova (Yeni Meydan)” olarak kullanılan geniş bir alandan oluşmaktadır. Endülüslere ait olduğu kabul edilen yapılarda kullanılan materyaller arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır (<https://castelodesaojorge.pt/en/> 13.08.2024 tarihinde ulaşılmıştır). Lizbon, yüksek bir yer üzerine kurulmasından dolayı oldukça korunaklı kaleye sahip bir şehirdir. Demir Çağı'ndan bu yana yerleşimin var olduğu kale, Müslümanlar tarafından güçlendirilmiştir. Kaledeki kalıntılardan İslami yerleşimin VIII. yüzyıla dayandığı ve dolayısıyla fethedilir fethedilmez mevcut yerleşimlerin ivedilikle tahkim edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3.1.3.Alfama Bölgesi

İçine Lizbon'un kalesini de alan kaleden Tejo nehrine kadar uzanan tarihi bir bölgedir. Bu bölgede Müslümanlar tarafından yapılan Hükümet merkezi olarak kullanılan İdare Sarayı ve toplanma yeri bulunmaktadır. Bölgede sığınaklar ve hamamlar da inşa edilmiştir. İdrisi burayı ziyaret ettiğinde kaplıca sularını gördüğünde banyo yapmak ve tıbbî tedavi amaçla kullanılmak için yapıldığını ifade etmiştir. Kelimenin köküne indiğimizde ise “al-hammam” kelimesi ile benzediği görülmektedir (İdrisi, 1989: s.547). Dolayısıyla burasının hamamlar (ya da sıcak çeşmeler) bölgesi olduğunu düşünmek oldukça mantıklıdır. Bölge

¹² <https://www.plataformamedia.com/en/2020/10/14/traces-of-the-12th-century-mosque-discovered-in-the-lisbon-cathedral-will-be-preserved> (26.09.2024).

dar sokaklardan ve caddelerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra şehre hâkim bir noktada bulunduğundan gerek güvenlik gerekse seyir açısından hâkim bir manzaraya sahiptir (Rosenthal, 1936: s.8-9). Özellikle hamamlar, Müslüman devletlerinde karşımıza çok sık çıkan bir yapıdır. Temizlik söz konusu olduğunda İslam medeniyetinin, en önemli göstergelerinden birisi olan bu yapılar, Müslümanlar tarafından fethedilen yerlere götürülmüştür. Bu yüzden Rosenthal'ın ve İdrisi'nin bahsettiği gibi bu bölgede hamam olması kuvvetle muhtemeldir. Kalenin etrafında ise Costa de Castelo isminde anayol bulunmaktadır. Bu yol kullanılarak kaleye ulaşım sağlanmaktadır.

3.1.4.Sintra Sarayları

Lizbon'a yaklaşık 30 km mesafede bulunan Sintra'daki saraylar, Emevilerin bölgeyi fethetmesiyle yapılmıştır. Bu saraylardan ilki Sintra Kral Sarayı diğeri de Castelo dos Mouros (Moorların Sarayı)'dır. Sintra Kral Sarayı "Portekiz el-Hamra'sı" olarak da bilinmektedir ve Lizbon valisine atfedilmiştir. Bu bölge Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arap-Berberî topluluklar olarak anılan Moorların yerleşim bölgesiydi. İlk Portekiz kralı Afonso Henriques (I. Afonso. d.1109-ö.1185) tarafından da saray olarak kullanılmaya devam etmiştir (Rosenthal, 1936: s. 9; Ferreria, 1997: s.110).

Sintra Kral Sarayı'nda cami, banyo, Arap odası, kuğu odası, Mekke Avlusu ve Linderaja Bahçesi bulunmaktadır.

Cami: Müslümanlar bölgeye ilk hâkim olduklarında Valiler Döneminde Endülüs'e ticaret yoluyla gelen çinilerden yapılmıştır.

Sala do banho (banyo): duvarlarından suların fışkıracığı şekilde çinilerden yapılmıştır.

Sala dos Arabes (arap odası): Valilerin konakladığı yer olan odanın ortasında fiskiye bulunurken duvarları çini ile kaplanmıştır.

Kuğu odası: Keresteden yapılan odanın tavanının sanatsal şekillerle gösterildiği yerdir.

Mekke avlusu: Sarayı çepeçevre kuşatan duvarların tam ortasında bulunan meydandır.

Linderaja bahçesi: Sarayın bu bölümü valilerle görüşmek için gelen ziyaretçilerin bekledikleri yerdir. Burası sarayın iç avlusuna dâhil edilmiştir (Rosenthal, 1936: s.10-13). Günümüzde UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde.

3.1.5. Castelo dos Mouros

Türkçe "Mağrib (Mouros) Kalesi" anlamına gelen yapı, Sintra Kral Sarayı'nın yukarısında bulunan saat kulesi ve valilerin konaklarını gözetleme kulesi olarak da kullanılan bir yapıdır. Sintra dağlarının zirvesinde yer alan kale, hem bölgeyi hem de okyanusu gözetlemek için ideal bir konumdadır. Bu stratejik konumu sayesinde askeri açıdan büyük önem taşımaktaydı. Oldukça korunaklı yapıya sahip olan kale, beş kuleden oluşmuştur. VIII. ve IX. yüzyıllarda bölgeye gelen Müslümanlar kaleyi, tarım faaliyetlerine yardımcı olması ve nüfusun bölgede korunması amacıyla inşa etmiştir. 1031 yılında Müslümanların Kurtuba ve Badajoz'un kaybetmelerinin ardından Leon-Kastilya Kralı VI. Alfonso

tarafından Hristiyan birliği bu bölgede sağlanmak istenmiştir. Ancak Murabıtların bölgeye tekrar hâkim olmaya başlamasıyla Müslüman varlığı burada bir süre daha devam etmiştir. 1147 yılında Lizbon'un Portekiz Krallığına geçmesiyle bu bölgede Müslümanların elinden çıkmıştır (Coelho, 2000: s.218; Torres, 1995: s.167). Hem Müslüman medeniyetinden hem de reconquistadan sonra Portekiz Krallığı'nın elinde geçtikten sonra Hristiyan kültüründen izler barındırması kaleyi değerli kılmıştır. Bu nedenle günümüzde UNESCO dünya kültür mirası listesinde bulunmaktadır.

3.1.6. Almada

Günümüzde Lizbon'un hemen karşısında bulunan Almada, Tejo nehriyle Lizbon'dan ayrılır. Müslümanlar, burayı ele geçirdikten sonra Portekiz reconquistasına kadar kontrol altında tutmuşlardır. Almada'nın en önemli özelliği burada Müslümanların¹³, Yahudilerin ve Hristiyanların reconquistadan sonra da beraberce yaşamasıdır. Taş dolgularla inşa edilen Almada Hisarı, kare şeklinde kulelere sahiptir (Pereira, J. F. 2009: s.31). Burada çok önemli bir detay göze çarpmaktadır: “Müslümanların reconquistadan sonra bile burada Hristiyanlarla ve Yahudilerle beraber yaşamaları”. Buradan da bölgeyi ele geçiren Hristiyanların Müslüman kültürünün Lizbon'da devam etmesi için gereken hoşgörüyü sağladığı düşünülebilir.

Dönemin ünlü seyyahlarından İdrisi, Almada hakkında şunları yazmıştır: “Lizbon'un karşısında hisar bulunmaktadır. Burası Müslümanlar tarafından ‘Almada Hisarı’ olarak isimlendirilmiştir. Çünkü deniz, Almada'da dışarıya altın parçacıkları atmaktadır. Kış boyunca, Almada'da ikamet edenler, bu altını aramak amacıyla denize giderler ve altın parçacıklarını ararlar. Bu, benim bizzat şahit olduğum enteresan bir gerçektir.” (İdrisî, 1989: s.547-548). Buradan da anlaşılabileceği gibi seyyahların yaşadıkları gözlem yaparken biraz abarttığı düşünülebilir. Çünkü seyyahlar, gördüklerini merak uyandıracak şekilde aktarmak istedikleri için buradaki gibi abartılı ifadeler kullanılabilir kanaatindeyiz.

3.1.7. Palmela kalesi (Castelo de Palmela)

Lizbon'un güneydoğusunda bulunan kale, etrafına hâkim bir tepede konuşturulmuştur. Müslümanlar buraya ezan okunması için gözetleme kulesi şeklinde minare ve saat kulesi inşa etmişlerdir. İri taş, kireç gibi dolgu malzemelerinden inşa edilen yapı da mutfak bölümü de bulunmaktadır. Müslümanların hâkimiyetinden çıktıktan sonra cami olan yerler kiliseye dönüştürülmüştür (Rosenthal, 1936: s.12-13).

3.1.8. Kasr-ı Ebî Dânis (Alcácer do Sal)

İsmi berberi olan Ebû Denîs'den alan şehir Lizbon'a 60 km uzaklıkta, Lizbon'un güneydoğusunda Atlas Okyanus'u kenarında kurulmuştur. Liman kenti olmasından dolayı ticaret gemilerinin sık sık uğradığı bir şehirdir. Şehire gemi yapmak için tersane de inşa edilmiştir. O dönem etrafında ormanların çokluğundan dolayı tersanede gemi üretimi çok

¹³ Reconquista sürecinden sonra bölgede yaşayan Müslümanlara “müdeccen” denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, “Müdeccenler”, DİA, C. XXXI, 2006, s. 465.

sayıda olmuştur. Müslümanların en önemli limanlarından biri haline gelen Alcácer do Sal, büyük donanmaların da merkezi haline gelmiştir (İdrisî, 1989: II s.538; İnan, 1997: s.25). Çeşitli tarım ürünlerinin ticaretiyle birlikte gelişme gösteren şehir, İslam kültürünün dışarıdan Portekiz'e ulaşmasında da önemli rol oynadığı söylenebilir. Çünkü şehrin sahil kenarında olması insanların dışarıdan geldikten sonra ilk olarak buraya ayak basmasını sağlamıştır. Dolayısıyla dışarıdan ülkeye geldikten sonra insanların ilk olarak kalıcı olarak yerleşmeyi düşüneceği şehirler arasında Kasr-ı Ebî Dânis'in olduğu söylemek oldukça mantıklıdır.

3.1.9. Santarem

Müslümanlar Portekiz'i fethettiklerinde ilk olarak Belatha eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olarak Santarem'i kurmuşlardır. Portekiz'de Müslümanların elinde en uzun zaman kalan yerleşim yerlerinden birisidir. Portekiz reconquistası 1147'de gerçekleşse de Santarem, Beca'ya bağlı bir şekilde 1184'e kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgede Müslümanlardan kalma saray kalıntıları ve duvarlar bulunmaktadır. Müslümanların hakimiyeti sırasında şehir, stratejik bir kale ve ticaret merkezi olarak önem kazanmıştır. (Rosenthal, 1936: s.10-12). Şehirde ileride değineceğimiz İbn Bassam gibi değerli âlimlerin yetişmesi İslam kültürünün bölgedeki zenginliğini göstermiştir.

3.1.10. Sesimbra Kalesi(Castelo de Sesimbra)

Portekiz'in en güneyinde Setubal Yarımadası'nda Tagus ve Sado nehirlerinin birleştiği yerde bulunan kale Müslümanların bölgeye seferleri sırasında ele geçirilmiş ve 1165'e kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Müslümanlar buraya "Alçaçova" ismini vermişlerdir (Ferreria, 1997: s.112).

3.1.11. Şentemeriye (Santa Maria de Algarve)

Endülüs'te aynı isimde iki tane şehir bulunduğundan bu şehirlerin birine Şentemeriyeüşşark denirken diğerine Şentemeriyeülgarp denilmektedir. Günümüzde Şentemeriyeüşşark İspanya sınırlarında bulunurken Şentemeriyeülgarp ise Portekiz sınırlarında bulunmaktadır. İspanya'da bulunan Şentemeriyeüşşark günümüzde "Albarracin" olarak isimlendirilmiştir. Müslümanlar tarafından 713 yılında ele geçirilen şehir, Endülüs Emevilerinin ardından Taife Emirliklerinin, Abbadilerin, Murabıtların eline geçen Şentemeriyeülgarp, son olarak Muvahhidlerin elinde iken 1249 yılında Portekiz Kralının istilasına uğramıştır. Aynı zamanda liman kenti olan Şentemeriyeülgarp, özellikle Endülüs Müslümanları döneminde limanı oldukça yoğun olan bir şehir konumuna gelmiştir. O dönem gemilerin inşası için tersane de kurulduğu bilinmektedir (Özdemir, 2010: s.538-539; İbn Hayyan, 1979: s.278). Sahil kenarında olması ve limanının bulunması sayesinde şehirde ticaret oldukça gelişmişti. Öyle ki Atlas Okyanus'undan gelip Akdeniz'e götürülen incir, üzüm, zeytin gibi ticaret malları bu limana uğradıktan sonra Akdeniz'e geçerci. Sahil kenarında Müslümanlar tarafından yapılan surlar, denizin dalga yaptığında önünde set olması amacıyla inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde bulunan cami, daha sonra kiliseye çevrilmiştir (Özdemir, 2010: s.539). Şehrin sahil kenarında olması ve ticaret için

son derece uygun konumda bulunması Müslümanlar için son derece önemli olmuştur. Ayrıca şehirde A'lem eş-Şentemerî gibi âlimlerin yetişmesi de İslam medeniyetinin bölgede kalıcı hale gelmesinde dönemin şartları düşünüldüğünde son derece kıymetlidir.

3.1.12. Bâce (Beja)

Portekiz'in güneyinde bulunan şehir, Roma zamanında ismi "Pax Julia" iken Müslümanlar tarafından fethedilince "Bace" olmuştur. Bace, Müslümanların hâkimiyetine geçince, Endülüs Emevilerinin askeri bakımdan teçhizatların depolandığı yer konumuna gelmiştir. Aynı zamanda Mısırlı askerler, Tarık B. Ziyad tarafından fetihten sonra buraya yerleştirilmiştir. Valiler dönemi bittikten sonra ise Filistinli askerler buraya yerleştirilmiştir. 844'te denizden gelen Viking saldırılarına uğrayan şehir, 1040 yılında Abbadîlerin, 1161'de de Muvahhidlerin kontrolüne geçse de Portekiz Krallığı 1172'de Portekiz'e hâkim olduğu gibi Bace'ye de hâkim olmuştur (Rosenthal, 1936: s.15; Harekât, 1991: s.413; Yakubî, 2002: s.106). Yukarıda ifade edildiği gibi bu şehirde dikkat çeken konu askerlerin, Müslümanlar ilk fethettikleri dönemlerde bu şehre yerleştirilmesidir. Bunun sebepleri güvenlik ve bölgenin kalıcı şekilde Müslümanların elinde olması olarak düşünülebilir. Öyle ki deniz kenarında olmaması şehrin denizden gelecek tehlikelere kapalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca askerlerin bölgeye yerleştirilmesi güvenliğe özen verildiğini göstermektedir. Bölgenin kalıcı olması için de tarihte birçok Müslüman devletin yaptığı gibi Müslüman halkı burada yaşamaya ikna etmek bölgede kalıcı hale gelmek için en önemli kriterlerden biri olduğu kanaatindeyiz.

3.1.13. Algarve

Portekiz'in en güneyinde ismi Arapçadan Portekizceye geçmiş (Gharb el-Andulusia) yerdir. Bölge Müslümanların İber Yarımadası'na ilk ayak bastıkları yer olan Güney İspanya ile yakın olduğundan 711 yılından Tarık B. Ziyad döneminde Müslümanların eline geçmiştir. Fetihden sonra bölgeye Berberîler yerleştirilmiştir. Müslümanların elinde en uzun kalan Portekiz'deki toprak parçası Algarve olmuştur. 1249 yılında Portekiz Krallığı tarafından ele geçirilmiştir (Nicolle, 2002: s.3-14). Algarve'de Müslümanlardan kalan eserler, Portekiz'in diğer bölgelerine göre daha fazladır. Burada yaşayan yerliler, Berberîler bölgeye yerleştirildikten sonra Müslümanların yaşam tarzlarını ve kültürlerini de benimsemişlerdir. İçlerinde avlu bulunan evler ve evlerin teras özellikli olması, baca şeklinde minareler bu bölgede yapılmıştır (Rosenthal, 1936: s.16). Algarve'nin Portekiz'in en güneyinde bulunması hasebiyle Müslüman varlığının izleri daha uzun süreli ve kalıcı olmuştur. Bunun nedeni Portekiz'in kuzeyine gidildikçe Müslümanların hakimiyet süresinin kısa olmasından kaynaklanmaktadır. Daha öncede değindiğimiz Kuzeyde Müslüman hakimiyeti 30-40 yıl ile sınırlı iken güneyde bu süre 500 yıla kadar çıkmaktadır. İşte Algarve'de Müslüman hakimiyetinin en uzun sürdüğü şehirlerden birisi olmuştur. Rosenthal'in verdiği örnekler de tıpkı burada değindiğimiz gibi daha uzun süreli ve kalıcı hakimiyetten kaynaklanmaktadır.

3.1.14. Silves

Müslümanların Portekiz'i ele geçirmeleri ilk olarak güney kıyılarıyla başlamıştır. Bunlar günümüzdeki Algarve bölgesi olmuştur. Algarve bölgesinin şehirlerinden olan Silves bir ara Müslümanlar için merkez şehir bile olmuştur. Silves'e o dönem "Batı'nın Bağdat'ı" ünvanı verilmiştir (Bozkurt, 2023: s.97). İdrisî bu şehir için; kıyı şehri olmasından dolayı liman ve tersanesinin bulunduğunu ve ağaçlarının bol olduğunu söylemektedir. Ayrıca halkının Yemen tarafından geldiğini ve Arapçanın yaygın şekilde konuşulduğunu dile getirmektedir (İdrisî, 1989: II s.549). Müslümanların Silves'e bıraktıkları miras olarak kale, taş ve dolgu malzemeleriyle kaplı surları ve sağlam kuleleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra halkın su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak için yapılmış su sarnıçları ve tahıl ambarları da önemlidir. Bu tahıl ambarlarına Portekizcede "Geleiros dos Mouros" yani "Moorların Tahıl Ambarları" denilmiştir (Rosenthal, 1936: s.18). Portekizli Arkeolog Santos Rocha, Silves yakınlarındaki Arapların yerleşim yerlerinden olan Bensafrim'e dair gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

"Bilinmektedir ki doğu geleneklerine göre Bensafrim'e gelen Yemen'den gelen Arap halkı binalarının duvarları için toprak kullanmışlardır. Algarve, Silves gibi birçok Arap yerleşim yerlerinde çamurdan(kerpiç) yapılmış duvarların yaygın kullanılması Arapların inşa tarzından kaynaklanan bir durumdur. Sadece Portekiz'de değil İspanya'daki yapılar da bu evlere tıpatıp benzemektedir. Öyle ki bölgede yapılan hendeklerin taban ve duvarları çok sert bir şekilde sıkıştırılıp betonlaşmış bir yapı şekline gelmesi bunun sonucunda su geçirgenliğini azaltması hedeflenmiştir. Hendekler de bulunan çukurlarda suları kanallardan fiçılara taşımakta kullanılan sağlam su testilerinin bulunması bu yapıların Araplara ait olduğunu ispat etmiştir." (Santos Rocha, 1895: I s.193-212).

3.1.15. Faro

713 yılında Müslümanların eline geçen Faro, ismini Arapça " Beni Harun" kelimesinden almıştır. "Harun" kelimesi Portekizceye "Fârão, Fârom" olarak geçmiştir. Şehrin ismi kaynaklarda Ossabona, Santa Maria do al-Gharb, Santa Maria de İbn Harun olarak da geçmiştir. En nihayetinde Portekiz Krallığı 1249'da yılında ele geçirince Santa Maria de Faaron veya Santa Maria de Faaram ismini kullanmıştır (Carrega, 2018: s.9). Faro, sahil kenarında kurulan, çevresinde üzüm ve incir yetiştirilen küçük ve şirin bir kasaba olup, gemilerin konaklayabileceği bir limana sahip bir şehir olmuştur. (İdrisî, 1989: II s.550). Faro'ya çok yakın mesafede bulunan Tavira şehrinde ise Müslümanlardan kalma eserlerden kale, sonradan kiliseye dönüştürülmüş cami, hisar ve surlar bulunmaktadır (Rosenthal, 1936: s.18). Yaklaşık 500 yıl boyunca Müslümanların hakimiyetinde bulunan Faro,tıpkı güneyde bulunan diğer şehirler gibi İslam medeniyetinden izler barındırmıştır. Şehrin isminin Kur'an'da geçen peygamberlerden birisi olan Hz. Harun'dan gelmesi bu ize dair bir örnektir. Her ne kadar "Harun" İbranice kökenli bir isim olsa da o dönemde Müslümanların bölgede bulunması nedeniyle Portekizlilerin Arapçadan etkilenecek bu ismi verdiği kanaatindeyiz.

3.1.16. Lagos (Lagopriga)

716'da Emeviler tarafından fethedilen Lagos, yönetmesi için Cordoba Emiri I. Abdurrahman'a verilmiştir. I. Abdurrahman isminden dolayı buraya "Halaq Al-Zawaia" veya "Al-Zawaia" ismi verilmiştir (Paula, 1992: s.35; Cardo, 1998: s.41). Lagos'un en önemli yapılarından birisi kaleidir. Öyle ki bu kalede o döneme ait Müslümanların etkileri hala görülmektedir (Bozkurt, 2023: 97). Kale I. Abdurrahman döneminde yapılmıştır. Kale duvarlarının ise X. yüzyılda yapılması ihtimali kuvvetlidir (Paula, 1992: s.25).

Portekiz'de Müslümanlardan kalan mimari örneklerini verdiğimiz bu eserlerin orijinal hali günümüze ulaşmamıştır. Çünkü aradan geçen bin yıldan fazla bir zaman olmasının yanı sıra gerek depremler, gerekse çeşitli afetler bu yapılarda kalıcı tahribatlar yapma özelliğine sahiptir. Bunlardan başka kullanılan malzemelerin dayanıklılığı ve verimliliği de bunda büyük pay sahibidir. Bu nedenle kale, saray, hisar, tersane, cami gibi yukarıda örneklerini verdiğimiz bu eserlerin bazılarının kalıntıları bulunurken bazıları tamamen yıkılmış bazıları da dönüştürülmüş şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu durum dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan mimari eserler için aynıdır.

Portekiz'in kuzeyinde bulunan Porto, Braga, Chavez, Lamego gibi şehirler Müslümanlar kontrolünde çok az bir zaman kalmıştır. Bu şehirler Müslümanlar ile Hristiyan Krallıklar arasında daha çok sınır görevi görmüştür. Müslümanlar, 711 tarihinde Avrupa'nın tamamına egemen olmak istemeye başladıklarında aynı zamanda Portekiz'i de tümüyle ele geçirmek istediler. Bu süreçte Porto, Braga, Chavez, Lamego gibi Portekiz'in kuzeyinde bulunan bu şehirler de Müslüman akınlara uğradılar. Özellikle 732 yılında gerçekleşen Poitiers savaşını kaybeden Müslümanlar, İspanya'ya doğru geri çekilmek zorunda kalmış ve bu bölgeyi ellerinde tutmak istemişlerdir. İşte tam da bu dönemde İspanya'daki Galiçya ile Portekiz'in kuzeyindeki bölgede bulunan Vizigotların Asturias krallığı bölgeye saldırmış ve Müslümanların elinden bu şehirleri almıştır. Yaklaşık 30 yıl Müslümanların kontrolünde bulunan bu bölgede Müslümanların bırakmış olduğu kaleler bulunmaktadır. Ancak biz burada Müslümanlar bıraktıkları eserler için daha çok güney ve güneye yakın yerlere odaklanmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

4. KÜLTÜREL MİRASLAR

Müslümanlar Portekiz topraklarının kuzeyinde 30-40 yıl güneyine ise yaklaşık 500 yıl bulunmuştur. Bu topraklarda yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi sadece mimari eserler vermekle kalmamış aynı zamanda önemli tarihçiler, şairler ve âlimler de yetiştirmiştir. Her ne kadar İslam medeniyetinin Avrupa'daki en önemli izleri İspanya'da bulunsun da Portekiz'de bu konuda varlığını koruyabilmiştir. Portekiz topraklarına yerleştirilen Araplar, Berberiler sayesinde İslam medeniyeti buraya da hâkim olmuş ve günümüzde de gerek mimari gerekse kültürel olarak etkisi hissedilmektedir. Özellikle ileride değineceğimiz Arapçadan Portekizceye geçen sözcükler bu düşüncemizi ispat eder niteliktedir. Orta Çağ'da Endülüs toprakları özellikle eğitim konusunda ileri seviyede olduğu bilinirdi. Öyle ki Endülüs'ün her tarafında medeniyet o kadar ileri idi ki; Endülüs sokakları gazlı lambalarla şehirleri aydınlık içinde yaşarken Avrupa'nın birçok şehri karanlık içinde kalmıştır. Bu nedenle Avrupa'dan gelen soylular bu topraklarda eğitim alıp

medeniyet ve kültür öğrenirken Endülüs'ün diğer şehirlerinde yaşayan Müslüman ilim ve kültür adamları ise Bace'ye, Lizbon'a edip ve şairlerle görüşmek için ziyarete gitmişlerdir. Bizler burada Müslümanların yetiştirmiş olduğu önemli kişilere değinirken bir yandan da Arapçanın Portekizceyi nasıl etkilediğine yer vereceğiz.

4.1. İbn sâhibüssalât (Ebû Mervân (Ebû Muhammed) Abdülmelik b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcî el-İşbîlî)

Aslen Bace asıllıdır. Dedelerinden birisinin cami imamı olması nedeniyle bu isimle anılmıştır. Muvahhidler döneminde yaşayan İbn Sâhibüssalât, Marakeş, Kurtuba, Sevilla, Gırnata ve Lizbon gibi yerlere seyahatler düzenlemiştir. Muvahhidlerin tarihini anlatan üç cilt olarak yazılmış “Kitâbü Târîhi'l-men bi'l-imâme 'ale'l-müstaz'afin bi-en ce'alehümü'llâhu e'immeten ve ce'alehümü'l-vârişin” isimli eseri bulunmaktadır (Hopkins, Encyclopaedia of Islam; s.925-926; Abdülhâdî et-Tâzî, 1999: s.299-300).

4.2. A'lem eş-Şentemerî (Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. İsâ el-A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî)

El-A'lem(Tavşan dudaklı) unvanıyla tanınan dil ve edebiyat âlimi, günümüzde Portekiz sınırları içinde bulunan Santa Maria Algarve (Şentemeriyye) şehrinde doğmuştur. Arap dili ve edebiyatı alanında büyük bir şöhrete kavuşan el-A'lem ömrünün büyük bölümünü Sevilla'da geçirmiştir. Ona öğrenci olmak için uzaklardan gelenlerin olduğu bilinmektedir. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan “Taḥşîlû 'ayni'z-zeheb min ma'dini cevheri'l-edeb fi 'ilmi mecâzâtî'l-'Arab” ve “Şerḥu ebyâtî'l-Cümel” gibi dil ve edebiyat alanında çok sayıda eseri bulunmaktadır (Ferruh, 1981: s.636; İbn Hallıkân, 1978: VII s.81-82; Sezer, 1963: s.363).

4.3. Bâcî (Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el-Bâcî)

Günümüzde İspanya sınırlarındaki Badajoz'da (Batalyevsli) doğsa da ömrünün büyük bölümünü Kurtuba ve Bace'de geçiren hadis âlimidir. 1035'te hac görevini yerine getirmek için çıktığı doğu seyahatinde Hicaz, Musul, Dimaşk, Halep gibi şehirlere de gitmiştir. Maliki mezhebinin Endülüs'teki en önemli isimlerinden birisi olup çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Buhari'nin naklettiği hadisleri Endülüs'e taşıyan en önemli kişidir. Maliki âlimlerinin görüşlerine yer verdiği el-Müntekânın yanı sıra fıkıh ve hadis konusunda çeşitli eserleri vardır (İbn Hallıkân, 1978: II s.408-409; Dunlop, 2002: I s.864-865; Özel; 1991: s.414-415).

4.4. İbn bessâm eş-şenterînî (Ebû'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî)

Endülüs'ün garp tarafında günümüzde Portekiz sınırları içinde bulunan Şenterin (Santarem)'de doğan ve hayatının çoğunun burada geçiren edebiyat ve tarih konularında bilgi sahibi bir âlimdir. İlim öğrenmek için Sevilla'ya giden eş-Şenterînî, daha sonra Lizbon'a giderek burada bir müddet kalmıştır. Hicivleri ile ünlü olan tarihçi ve şair, ez-Zâhîre isimli eserinde hicivlerini tarafsız olarak kaleme almıştır. Ez-Zâhîre ünlü âlimin günümüze ulaşan tek eseridir (Pellat, 2002: III s.734; Yazıcı, 1999: XIX s.376).

4.5. Ebü'l-kâsım ibn kasî (Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hüseyin eş-Şilbî el-Mirtülî)

Portekiz'in İspanya sınırındaki Mirtüle (Mertola) şehrinde doğan Endülüslü tasavvufçudur. Murabıtlar döneminde kendi tasavvufi düşüncelerini yaymak isterken müritlerinin hapsedilmesi üzerine kendisi Silves şehrine gitmiş ve orada faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Daha sonra ünü tüm Endülüs'e yayıldı. Muvahhidler döneminde muhalif düşünceleri nedeniyle Portekiz Kralı Alfonso'dan (1151) yardım isteyince öldürülmüştür. Günümüze ulaşan tek eseri kendi dinî ve tasavvufi düşüncelerini aktardığı "hal'u'n-na'leyn" dir. Bu eserin bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır (Faura, 2002: III s.816-817; Çelebi, 1999: XIX s.106-109).

4.6. Arapçanın Portekizceye Etkisi

Portekizce köken itibariyle Latin dillerindendir. Latin dillerinden İtalyanca, İspanyolca gibi dillerle benzerlik gösterir. Müslümanların Endülüs'ü fethetmesinin ardından bölgeye yerleştirilen Berberî gibi çeşitli Arap topluluklarıyla dil, din, kültür, medeniyet gibi her alanda etkilemiştir (Bozkurt, 2023: s.97). Yine Yemen'den, Fas'tan buraya yerleşmek için gelen Müslümanların Portekiz'e yerleştiklerinde kendi geldikleri yerleri hatırlatsın diye Arapça isimler koydukları görülür. Ribatejo'da Mekke, Algarve'de Tunus gibi yerleşim yerleri isimleri bulunur. Yine "Fatima" şehrinin isminin Hz. Peygamberin kızıdan geldiğini muhtemeldir (Rosenthal, 1936: s.18). Bunlar dışında bugün Endülüs'ün en önemli yerleri olan Cordoba (Kurtuba), Granada (Gırnata), Andulucia (Endülüs), Faro (Harun), Santa Maria (Şentemeriye) gibi yerler Arapçanın etkisini en açık şekilde görüldüğü şehir isimleridir. Bugün Portekizcede kullanılan çok sayıda kelime Arapçadan geçmiştir. Hatta bunu diğer bütün Latin dilleri için de söyleyebiliriz. Biz burada Arapçadan Portekizceye geçen kelimelere birkaç örnek vereceğiz;

Tablo-1: Arapçadan Portekizceye geçen bazı kelimeler ve Türkçe karşılıkları

Portekizce	Arapça	Türkçe
Açúcar	سكر	Şeker
Álcool	الكحول	Alkol
Bairro	حي	Mahalle
Gênio	الصينية	Cin gibi
Sofá	الصفاء	Koltuk
Azeite	زيت الزيتون	Zeytinyağı-Zeytin
Azulejo	الزليج	Parlak Çini/Taş
Almeida	الميدا	Düzlük
Alcântara	الكانتارا	Taş Köprü

Arrábida	عرابيدة	Kale, Yapı
Almocovar	مقبرة (al-makbarah)	Mezarlık (Kabristan)

Kaynak: Bozkurt, 2023: s.101

Günümüzde Lizbon'un karşısında bulunan yarımadaanın ismi kale anlamında kullanılan "Arrábida"dır. Buradaki taş köprü ise Müslümanlar tarafından "al-qantara" denilmiş ve günümüzde bu mahallenin adı da Alcantara'dır. Bir başka örnek olarak Algarve'yi verebiliriz. Müslümanlar bölgeyi ele geçirdiklerinde Amerika henüz bilinmediğinden en batı nokta olarak Portekiz biliniyordu. Bu nedenle en uzak batı manasında Portekiz'e "al-gharb" denilmiş ve telaffuzu günümüze Algarve olarak gelmiştir. Arapça'dan Portekizceye geçen en sık kullanılan kelime ise "Oxala (Oşallah)"dır. Manası inşaallaktır (Bozkurt, 2023: s.102).

5. YÖNTEM

Bu araştırma Müslümanların Endülüs fetihleri ile ele geçirdiği İber Yarımadasındaki iki ülkeden biri olan Portekiz'deki Müslümanların bırakmış olduğu kültür ve medeniyet izlerine dair bir çalışmadır. Çalışmada Müslümanlardan önce bölgenin siyasi tarihine bakılmış ve daha sonra Müslümanların Portekiz'de bıraktığı mimari eserlere, Portekiz'de yetişen Müslüman âlim, şairlere ve Arapçanın Portekizceye etkisine değinilmiştir. Çalışma yapılırken birinci el kaynaklar kullanılmış ve arkeolojik bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca günümüz çağdaş eserlerinden görüşler de çalışmaya eklenmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İber Yarımadasında İslam ve Hristiyanlık gibi iki büyük medeniyetin yüzyıllar boyunca sürdürdüğü mücadele ve etkileşim süreci, bölgenin kimliğini ve çehresini önemli ölçüde etkilemiş ve şekillendirmiştir. Portekiz özelinde ele alındığında bu etkileşim, özellikle ülkenin güney topraklarında derin izler bırakmış, bölgede zengin bir kültürel mirasın oluşmasına neden olmuştur. Emevilerin günümüz Portekiz sahasına açılmasıyla bölgede bilim, sanat, mimari ve tarım gibi alanlarda önemli gelişmelerin yaşanacağı bir süreç başlamıştır. Bu dönemde, İber Yarımadası, İslam dünyasının en parlak merkezlerinden biri haline gelmiş, bölgede önemli bilim insanları yetişmiştir. Özellikle Portekiz'in tüm güney kısmı (Algarve Bölgesi, özellikle Silves, Faro), Bace (Beja), Lagos, Lizbon gibi şehirler, İslam medeniyetinin zirve örneklerini temsil eden eserlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak, Reconquista olarak bilinen Hristiyanların Endülüs topraklarını geri alma hareketi, bu zengin kültürel mirasa ciddi anlamda gölge düşürmüştür. Müslümanların bölgeden cehren çıkarılması veya din değiştirmeye zorlanmasıyla birlikte, birçok İslam eseri yıkılmış veya tahrip edilmiştir. Buna rağmen, Portekiz ve İspanya'da hala İslam varlığının ve etkisinin izlerine rastlamak mümkündür. Çalışma, Portekiz'in çeşitli şehirlerindeki İslam eserlerini, şehirlerin tarihsel süreçlerini ve bu eserlerin günümüzdeki durumlarını detaylı bir şekilde analiz ederek, İslam medeniyetinin Portekiz kültürüne olan etkilerini ortaya koymaktadır. Lizbon, Sintra, Almada, Silves gibi şehirlerde yer alan camiler, kaleler, saraylar ve diğer birçok yapı, dönem kaynaklarıyla desteklenerek incelenmiştir.

Çalışmanın en önemli bulgularından biri, İslam mimarisinin ortak özelliklerinin yanı sıra, her şehrin kendi coğrafi ve tarihsel koşullarına özgü mimari özelliklere sahip olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu durum, İslam medeniyetinin statik değil, aksine yerel koşullara uyum sağlayabilen dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısıyla, Portekiz özelinde ele alınarak İslam dünyasının en batı ucu olan bu sahanın bile kendi içinde mimari ve kültürel farklılıklar gösterebildiği ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca, Arapçanın Portekizceye olan etkileri de örneklerle açıklanarak, iki dil arasındaki kültürel etkileşim incelenmiştir. Bu etkileşimin, sadece dilde değil, aynı zamanda kültür, sanat ve mimari gibi birçok alanda kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmanın, İber Yarımadası'nda tarih boyunca hangi medeniyetlerin etkili olduğu, Müslümanların İber Yarımadası'na hangi alanlarda katkı sağladığı, Reconquista'nın nedenleri ve sonuçlarının neler olduğu, Portekiz'in günümüzdeki kültürel mirasının oluşum aşamaları ve Müslümanların bu mirasa katkıları meselelerine katkı sağlaması umulmaktadır.

Portekiz'deki İslam mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması, hem Portekiz hem de dünya için önemli bir kültürel zenginlik olacaktır. Nitekim son yıllarda bunun farkındalığının daha da arttığı fark edilmiştir. İber Yarımadası'ndaki İslam mimarisinin restorasyonu ve korunması konusunda daha fazla farkındalığa ve yatırıma ihtiyaç vardır. Yakın bir geçmişte (2021) Lizbon Katedrali'nin temelinde ortaya çıkarılan eski caminin kalıntılarını muhafaza çalışmaları olumlu gelişmelerdendir. Diğer taraftan Müslümanların bölgedeki ekonomik ve sosyal hayatına ve İber Yarımadası'ndaki farklı din ve kültürlerin etkileşiminin günümüzdeki yansımalarına ilişkin daha detaylı araştırmalar faydalı olacaktır. Diğer taraftan çalışmanın tarihte İslam bilim insanlarının Portekiz'deki faaliyetleri, Portekizcedeki Arapça kökenli kelimelerin etimolojik çalışmaları, İslam kültürünün Portekiz mutfağına etkisi, Orta Çağlarda Portekiz İslam toplumunun gündelik yaşamı ve bölge gayrimüslimleriyle ilişkileri, Portekiz'deki Müslümanların günümüzdeki durumu gibi konular üzerine daha fazla araştırmaya kapı aralaması umulmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- A. dos Santos Rocha, (1895), *Notícia de algumas estações romanas e arabes do Algarve: 1. Antiguidades de Marim (Olhão): 2. Antiguidades do concelho de Faro: 3. Antiguidades do concelho de Lagos: Museu Ethnographico Português*, Lizbon, P. 193-212.
Abdülhâdi et-Tâzî, (1999), “*İbn Sâhibüssalât*” DİA C.20. s. 299-300.
Belazurî, Ahmed b. Yahyâ. (2013). *Fütuh'ül-Büldan, (çev. Mustafa Fayda)*, İstanbul: Siyer Yayınları.

- Beydilli, K. (2007) "Portekiz" DİA, C.34., s.328-331.
- Black, J. (2021), *Kısa Portekiz Tarihi* (Çev. Berna Asuman Uzun), İstanbul: Say Yayınları.
- Bozkurt, G. (2023), *Portekiz Hakkında Her Şey*, İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2013). *Suebi*. Encyclopedia Britannica.
- Brockelmann, C.(2018), *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi* (Çev. Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.
- Cardo, M. (1998). *Lagos Cidade: Subsídios para uma Monografia*. Lagos: Grupo dos Amigos de Lagos.
- Carrega, J. (2018), *Brief Culture History of Farao* (Trs. Liliana Dias), Ed. UFF - União das Freguesias de Faro, Faro(Portekiz).
- Coelho, C. (2000), *A Ocupação Islâmica do Castelo dos Mouros (Sintra): Interpretação Comparada*, Revista Portuguesa de Arqueologia, vol. 3, Lisbon.
- Çelebi, İ. (1999), "İbn Kasi", DİA XIX s.106-109.
- Dunlop, D. M. (2002), "al-Bâdî", Encyclopaedia of Islam, V. I, Leiden s.864-865.
- Faura, A. (2002), "İbn Kasi", Encyclopaedia of Islam, V. III, Leiden, s.816-817.
- Ferrera, E. C. J. (1997), *Arts and History of Lisbon (Art and History)*, First Edition; Casa Editrice Bonechi.
- Gomez, Susana vd. "Las Ciudades del Garb al-Andalus" *Al Andalus Pais de Ciudades*, ed. Diputación Provincial de Toledo, Toledo: Diputación de Toledo, 2008.
- Gül, T. (2019). Endülü'sün Fethi ve Valiler Döneminde (711-756) İktidar Mücadeleleri, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(5), 93-103.
- Hattstein, M. & Delius, P. (ed.) (2007), *İslam Sanatı ve Mimarisini* (çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Literatür.
- H. V. Livermore (1966), *A New History of Portugal*, Cambridge University Press Archive. p. 57.
- Hopkins, J. F. P. "İbn Şâhib al-Şalât", Encyclopaedia of Islam, V. III, Leiden, s.924-925.
- İbn Hallikân Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, (1978). *Vefeyâtü'l-a yân ve enbâ'ü ebna' i'z-zamân (nşr. İhsan Abbas)*, I-VIII, Beyrut.
- İbn Hayyân (1979), *el-Muktebes fi târihi'l-Endelüs C. V* (nşr. P. Chalmers – F. Corriente), Madrid, p. 278.
- İbn İzârî. (1983). *el-Beyân el-Muğrib fi Ahbari el-Endelüs ve'l-Mağrib*, Beyrut: Dar es-Sekafe.
- İbnül Esir, (1987), *El kâmil Fit Tarih*, C.4, s.39.
- İbrahim Harekat (1991), "Bace", C.IV, DİA s.413.
- İdrîsî. (1989). *Nüzhet el-müşâtâk fi ihtirâk el-âfâk*, Beyrut: Alem el-Kutub.
- Kuban, D. (2021). *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım.
- Kuban, D. (1982), *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kurlansky, M. (2011), *The Basque History Of The World*, Random House.
- Lapidus, İ.M. (2013), *İslam Toplamları Tarihi (Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla)* (Çev. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları
- Menocal, M. R. (2022), *Dünyanın İncisi Endülü's (Ortaçağ İspanya'sında Örnek Bir Medeniyet)*, (Çev. Sinan Coşkun), İstanbul: Ketebe Basım
- Merrills, A. & Mills, R. (2010), *The Vandals*, Sussex, United Kingdom: Blackwell Publishing, John Wiley&sons,
- Moreno, E. S. (2017) *Imperialism and Multipolarity in the Far West: Beyond the Lusitanians (237–146 bc) War, Warlords, and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean* (ed. Toni Naco Del Hoyo ve Fernando Lopez Sanchez), p. 326–350. Leiden: Brill.
- Mûnis, H., (1996), *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, Mektebetü's-Sekâfe ed- Dîniyye, Kâhire, c. I.
- Nicolle, D. (2002), *Medieval Islamic Navigation in the Atlantic*, Institute of Medieval Studies, Nottingham University Press.
- Ömer Ferruh, (1981), *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I-VI, Beyrut.
- Özdemir, M. (1994), "Eftâsiler", C.X. ss.479-481.
- Özdemir, M. (2016), *Endülü's Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara: TDV Yayınları
- Özdemir, M. (2013), *Endülü's Müslümanları: Siyasi Tarih* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (1996), *İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülü's Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)*, *AÜİFD*, c. XXXV.
- Özdemir, M. (2010). "Şentemeriye", C. XXXVIII, DİA, İstanbul, s. 538-539.
- Özel, A. (1991), "Bâcî", DİA C.IV, s.864-865.
- Paula, R. M. (1992)., *Lagos: Evolução Urbana e Património*, Lagos: Câmara Municipal de Lagos.

- Pellat, C. (2002), “*Ibn Bessam*”, *Encyclopaedia of Islam*, V. I, Leiden, s.734.
- Pereira, J. F. (2009), *A Bridgement of the History of Portugal*, Charleston: BiblioLife LLC Press.
- Picard, C. (2015), *La mer des califes. Une histoire de la Méditerranée musulmane*, Paris: Seuil (Univers historique).
- Rosenthal, E. (1936), *Traces of Arab Influence In Portugal*, *Islamic Culture*, c. X, sy. 1, Haydarabad-Dekkan, pp. 1-17.
- Saraiva, José Hermano & Ribeiro, Ângelo (2004). *História de Portugal I-A Formação do Território*, History of Portugal: The Formation of the Territory.
- Sarıçam İ. & Erşahin S. (2011), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları.
- Sercanî, R. (2014), *Kıssatül Endelüs Minel Feth İles Sukut*, Kahire: Darul Müessesetu İkra.
- Şeyban, L. (2016), *Reconquista-Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taşagıl, A. (2009), “*Sakâlîbe*”, *DİA*. XXXVI s.3-4.
- Thompson, E. A. (1980), *The Conversion of the Spanish Suevi to Catholicism Visigothic Spain: New Approaches*. (ed. Edward James), pp. 85–98. Oxford: Oxford University Press.
- Torres, C. & Macias, S.(1995), *A Arte Islâmica no Ocidente Andaluz*, Lisbon: História da Arte Portuguesa, vol.1.
- Üçışık, S. (2007), “*Portekiz*”, *DİA*, 34.C. s.328-329.
- Vryonis, S. (1975), *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, C. IV, Harrassowitz.
- Yetkin, S. K. (1984), *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yıldız, H. D. (1988), “*Abbâdiler*”, *DİA* C.I, s.15-16.

EKLER

Şekil 1: Lizbon Katedralinin (Sé de Lisboa) günümüzdeki görünümü

Kaynak: (<https://www.sedelisboa.pt/?lang=en>) Erişim Tarihi: 27.09.2024.

Şekil 2: Katedralin temelindeki caminin kalıntıları

Kaynak: (<https://www.islamichistoryandtravel.com/lisbon-cathedral/>) Erişim Tarihi: 27/09/2024

Şekil 3: Lizbon Kalesi'nin (Castelo de São Jorge) içindeki kazılarda ortaya çıkarılan İslami dönem ev yapıları

Kaynak: (<https://castelodesaojorge.pt/en/castle/archaeology/archaeological-centre/>) Erişim Tarihi: 27/09/2024.

Şekil 4: Sintra'nın tepesinde yer alan Berberi (Moor) Kalesi

Kaynak: (<https://www.parquesdesintra.pt/en/parks-monuments/the-moorish-castle/>) Erişim Tarihi: 27/09/2024.

A Different Perspective to Value Co-Creation within the Context of U-I Collaborations

Ahenk Aktan^{1, 2}

ABSTRACT

A large body of research has been done on U-I collaborations from many perspectives, most of which outline how various factors affect these collaborations. Nonetheless, these literature studies have not sufficiently examined U-I interactions from the concept of value co-creation via the service dominant logic approach. The service dominant logic contends that services are created by the simultaneous interactions of various stakeholder groups at a relational context where value is co-created through these collaborative interactions as resource integrators. Moreover, with the fact that value co-creation has been studied more broadly in marketing literature, this paper aims to contribute to our knowledge about the concept of value co-creation within the context of U-I collaborations.

Keywords: U-I Collaborations, Value Co-Creation, Service Dominant Logic.

Üniversite Sanayi İşbirlikleri Bağlamında Ortak Değer Yaratma Kavramına Farklı Bir Bakış

ÖZET

Üniversite sanayi işbirlikleri üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların birçoğu, çeşitli faktörlerin bu işbirliklerini nasıl etkilediğini ortaya koymakla birlikte; üniversite sanayi etkileşimlerini hizmet baskın mantık yaklaşımı üzerinden ortak değer yaratma kavramı çerçevesinde yeterince incelememiştir. Hizmet baskın mantık yaklaşımı; hizmetlerin, ilişkisel bağlamda çeşitli paydaş gruplarının eşzamanlı etkileşimleri tarafından ortaya çıkarıldığını ve değer, kaynak bütünleştiricileri olan bu işbirlikçi etkileşimler aracılığıyla birlikte yaratıldığını ileri sürer. Ayrıca, ortak değer yaratma kavramının pazarlama literatüründe daha geniş bir şekilde çalışılmış olması gerçeğinden hareketle; çalışmada, üniversite sanayi işbirliklerinde, ortak değer yaratma kavramı hakkındaki bilgiye katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Sanayi İşbirlikleri, Ortak Değer Yaratma, Hizmet Baskın Mantık.

¹ Corresponding Author: aktanahenk@gmail.com

² PhD, Izmir University of Economics, Türkiye, Orcid: 0009-0004-8835-2461

(Submit: 11.10.2024 / Published:27.06.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1565691](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1565691)

Type of Research: Review Article

1. INTRODUCTION

Universities' missions have expanded to include the use and exploitation of knowledge with other organizations and society beyond academia, thereby university-industry collaborations have become a more complex and multidisciplinary topic (Nsanzumuhire and Groot, 2020; Secundo, Perez, Martinaitis and Leitner, 2017). This is because a country's economic success depends on collaboration between academic institutions and the business sector in research, technological advancement and innovation (Rossoni, Vasconcellos and Rossoni, 2004). As a result, a significant amount of literature has been generated to comprehend the dynamics of industry-university relationships. Some studies have added to the body of literature by concentrating on the conceptual elements of industry-university collaborations, such as their formation, scope, and structure, as well as the success factors and driving forces behind the results of these collaborations. While some studies have concentrated on partial frameworks for conceptualizing university-industry linkages, such as research collaborations, academic engagement, and so on, other literature reviews focus on the triple and quadruple helix models as frameworks for context-specific university and industry collaborations (Nsanzumuhire and Groot, 2020).

Although a great deal of study has been done on the elements that influence industry-university collaborations (UICs), a unique perspective calls into question how collaborations are defined in terms of the service dominant logic. Collaborations are defined as the processes by which an interconnected network of people and organizations interact to produce something valuable to them from the perspective of service dominant logic. (Mele, 2011; Lusch, Vargo and O' Brien, 2007). And at the simultaneous point of interactions, these interlaced networks are brought together to specialize in and transfer the utilization of their capabilities to provide the pertinent competencies they need for their own requirements. This perspective acknowledges that the organizations and its partners in exchange are involved in creating value via reciprocal and mutual service offering. Its foundation lies in a logic that requires management- at all levels- to assist all parties involved. The idea behind the logic is an adherence to collaborative processes involving all actors participating (Lusch, Vargo and O' Brien, 2007). According to the service dominant logic, services are formed through the interactions between different stakeholder groups at the simultaneous point of a relational context in which these joint interactions, value are co-created simultaneously through their interactions with others as resource integrators (Güzel, 2020, Vargo and Lusch, 2004; Nenonen and Storbacka, 2010). In that regard, collaboration is considered as a service in co-creating innovation and knowledge exchange, rather than just for product creation, when seen in the prism of the service dominant logic (Hasbullah and Nordin, 2019).

Since innovation is centered around the exchange of resources, knowledge and practices among organizations; university-industry collaborations show a remarkable approach to innovation that connects scholars, firms, students, and other mediating participants in collaborative initiatives. And given that the fact that a service ecosystem is created within these innovation intermediaries; adopting a multi-level service-dominant logic approach

becomes possible by expanding upon the notion that innovation practices in university-industry cooperation would promote value co-creation by rearranging procedures and offering novel opportunities for these interactions amongst multi-stakeholder collaborations. And based on these multi-stakeholder collaborations with a multi-level service dominant logic, services are seen as the building blocks of exchange through resource integrations and dynamic interactions toward a shared goal between multiple organizations (Osorno- Hinojosa, Koria and Ramirez- Vazquez, 2022; Galvagno and Dalli, 2014). As a result, value co-creation involves the similar assessment of complementary expertise or operations that are used, transferred, or shared during the process and for a common goal that is ultimately decided by the beneficiaries of the interactions. In terms of UICs, this is the framework that is necessary for shared creation of value through innovative initiatives. And multiple beneficiaries may result from a single interaction in open innovation and university-industry cooperation, and co-creation entails utilizing accumulated experience through direct interaction and generating value for all parties (Osorno- Hinojosa, Koria and Ramirez- Vazquez, 2022). In that regard, exploring U-I collaborations on the basis of the service dominant (S-D) rationale, which views value as produced through integrating resources and interactions between multiple actors to create and produce outcomes that are valued by both parties, might enhance university-industry collaborations. Nonetheless, the literature on value co-creation within the context of industry-university partnerships offers limited perspectives (Polese, Ciasullo, and Montera, 2021). Furthermore, even though the assessment of published work on university-industry collaborations is expanding, the inclusion of service dominant rational thought as the service investigation employing value co-creation as a notion has not been properly taken into consideration in the overall setting of these university-industry collaborations. Thus, by focusing on the gap, contextualizing value co-creation within U-I collaborations and extending the notion by service dominant rationale since it is based on simultaneous multiactor interactions and resource integration processes for the outcomes that are mutually valued; would provide a more comprehensive view emphasizing innovation as a collaborative process occurring amongst actors within a network (Lusch and Nambisan, 2015). In that regard, the main objective of this article is to increase our comprehensive understanding of how actors participate in value co-creation especially within university industry collaboration and what are the contextual elements, dynamics and mechanisms that frame these multi actor interactions from service dominant logic. Consequently, the paper is organized as follows: firstly, on a conceptual level, the study approach is clarified as being grounded in the literature's explanations of value co-creation, which form the basis for a contextual shift toward U-I collaborations and value co-creation is regarded as an arising concept. The subsequent section centers on the overview of the literature studies depicting a synopsis of majority of research on U-I collaborations and then providing an overview of value co-creation studies in the context of U-I undertaken recently beside these major research stream on U-I collaborations. By presenting the literature findings on the contextual elements, dynamics, and mechanisms affecting value co-creation interactions of U-I from the

service dominant logic, as well as the factors affecting U-I collaborations, the study seeks to provide an interactional framework for value co-creation within the U-I collaborations. Consequently, by providing a general framework on U-I collaborations, the paper then seeks to set out an agenda for future research by building on the discussion that particularly in the context of university industry collaborations, little knowledge has been provided by literature studies about how actors participate in value co-creation under different circumstances. In that regard at the discussion section, the importance of investigating these multi actor interactions from the value-co creation perspective from the framework of various circumstances, contextual elements, dynamics and mechanisms are revealed. From the perspective of a more knowledge-intensive, collaborative value chain and value network paradigm, it is intended to demonstrate how the growing permeability and flexibility of industries and organizational boundaries have resulted in a situation where all socioeconomic actors are functioning as source vendors and interacting through reciprocated supply of services to co-create value (Nenonen and Storbacka, 2010).

2. CONCEPTUAL LEVEL INQUIRY ON VALUE CO-CREATION WITHIN UICs

The study focuses contextualizing value co-creation in U-I collaborations at a conceptual level by examining relational marketing (Gummesson and Mele (2010) and management literatures (Prahalad and Ramaswamy, 2004) which mostly covers value co-creation from consumer and supplier or business to business interactions as service system providers. Following the relevant literature on value co-creation, which primarily emerged from relational marketing and management literature describing the interactions primarily from the roles of suppliers, customers, and businesses; this study sought to ground its investigation in the concurrent interactions of university and industry with a contextual shift. Based on the literature's explanations of value co-creation, which serve as a foundation for a contextual shift toward U-I collaborations, the study approach points out to clarify the primary literature knowledge of value co-creation for an expanding understanding of the contextual scope of value co-creation.

2.1. The Dynamics of Value Co-Creation and Its Contextual Shift

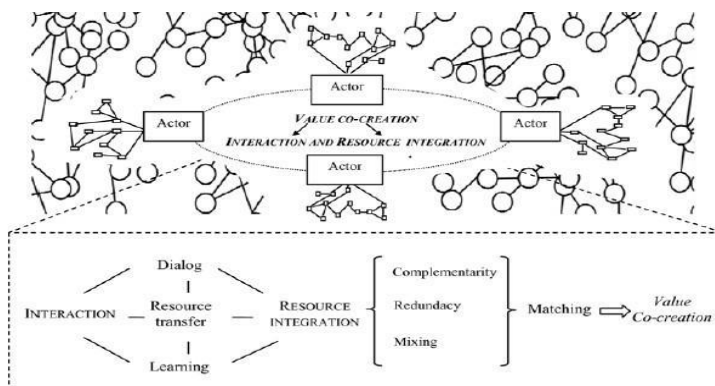
Existing value co-creation approaches mainly focus more widely in the literature on relationship marketing, and posits that value cannot be created by suppliers in a unilateral manner or simply created and transferred to the customer; rather, value is a customer's judgment that is simultaneously generated and established at the moment of using, consuming, or experiencing the service's outcomes. In that regard, a multitude of stakeholders may experience value, whether it be directly from the company or through its customers (Vafeas, Hugles and Hilton, 2016; Kowalkowski, 2011; Vargo and Lusch, 2004, 2008). As numerous social, psychological, and economic changes have been brought about by the quick advancement of digitalization; the notion of value co-creation has evolved as a result of consumers' increased ability to influence internal business operations, such as the development of new products. Value co-creation thus began to

offer businesses and customers the chance to collaborate in order to create value that benefits both parties (Güzel, 2020).

Initially, a dyadic relationship—which describes a two-party such as customer-supplier interaction—was at the center of the value co-creation concept. The underlying dyadic ties, however, broaden into the phenomena of actor-to-actor focus with the growing significance of networks viewpoints. This comprises a sizable corpus of work on networks and systems approaches that describes the interconnected interactions between many actors who function together to create value (Gummesson and Mele, 2010). The many-to-many aspect of co-creation -in which a supplier and their network engage with a customer and their network- highlights the significance of networks of relationships in the literature (Mele, 2011). Hence, value co-creation, which is inherently viewed from a service-oriented perspective where services are created by interactions between buyers and sellers at the simultaneous point of production and consumption (Güzel, 2020), started to be viewed as a value that includes services in which all commercial and communal entites function as vendors of resources from a larger perspective (Alves, Fernandes and Raposo, 2015).

Gummesson and Mele (2010) identify this many-to-many approach as actor-to-actor interactions, emphasizing the relational context within a multiparty interaction. Building on the work of Vargo (2008), Gummesson and Mele (2010) presented a model structuring value co-creation process by addressing the framing relationships between interaction and integration components within value co-creation processes of multiactor interactions. The relationship between interaction, integration, and their constituent parts is framed as the background of nodes and linkages in Figure1, which illustrates how value is co- created in the framework of connections among participants.

Figure 1. Value co-creation through A2A interaction and resource integration in a many to many network setting

Reference: Gummesson, E., & Mele, C. (2010). Marketing as value co-creation through network interaction and resource integration. *Journal of Business Marketing Management*, 4: 181-198.

As the main phase within the process of value creation, interaction regarded as a process in which actors interacting to translate their subjective meanings into artifacts and thus supporting the value creation processes of other parties. As a result, the interaction process highlights how negotiation is established, resources are shared, and comprehension takes place through actor-to-actor interaction. Thus, the actors create a conversational process that is interactive and allows them to exchange information, create new knowledge and functioning resources, and make their own insight and other operational resources available. This process of constructive interaction involves comparing thoughts, skills, as well as insights in order to develop a shared meaning that serves as the foundation for connections and social property, which is a key component in value proposition development. The foundation for resource transfer is established through interaction, and learning takes place when actors exchange information and resources to produce new both visible and invisible comprehension. Thus, interaction serves as a precursor to resource integration, which in turn determines value and experience. Thus, resource inclusion is the process of incorporating an actors's resources into the operations of another actor. It suggests a social and cultural procedure that makes it possible for an actor to join an interaction. Value co-creation is achieved by the integration of actor resources based on their requirements, expectations and capabilities (Gummesson and Mele, 2010). This allows the value creation process to be seen through the lens of network management, which involves analyzing the interdependence and connectivity of relationships between parties, as well as the value that is created through interaction and the trade-off between benefits and sacrifices (Mele, 2011).

3. INTERACTIONAL FRAMEWORK FOR VALUE CO-CREATION WITHIN THE CONTEXT OF UICs

Numerous types of industrial-university collaborations (IUCs) have been highlighted in the literature, including contract research, shared publications, intellectual property (IP) licensing, student training, consulting services, cooperative research and industrial temporary assignments (Pujotomo, Hassan, Ma'aram and Sutopo, 2023). The exchange of resources, knowledge and practice between organizations is also at the core of innovation; university- industry collaborations demonstrate an impressive approach to innovation that links students, business scholars and other mediating participants in collaborative initiatives. On the other hand, since value as an innovation, is derived from a recognition of the knowledge that can be utilized to use and the knowledge that is readily accessible within these simultaneous points of a relational context through collaborative interactions (Mathisen and Jorgensen, 2021); a more resource-integrating and value network paradigm in which all social and economic actors have become recognized as resource vendors interacting through mutual and simultaneous service provision to co-create value (Nenonen and Storbacka, 2010) emerges as an important issue. And given that the fact that a service ecosystem is created within these innovation intermediaries; adopting a multi-level service-dominant logic approach becomes possible by expanding upon the

notion that innovation practices in university-industry cooperation would promote value co-creation by rearranging procedures and offering novel opportunities for these interactions amongst multi-stakeholder collaborations. And based on these multi-stakeholder collaborations with a multi-level service dominant logic, services are seen as the building blocks of exchange through resource integrations and dynamic interactions toward a shared goal between multiple actors (Osorno- Hinojosa, Koria and Ramirez-Vazquez, 2022; Galvagno and Dalli, 2014). As a result, value co-creation involves the similar assessment of mutually beneficial expertise or practices that are used, traded, or provided during the interaction and for a common goal that is ultimately decided by the beneficiaries of the connections. This constitutes that which is entailed by value co-creation through innovation initiatives within university- industry collaborations. And multiple beneficiaries may result from a single interaction in open innovation and university-industry cooperation, and co-creation entails utilizing accumulated experience through direct interaction and generating value for all parties (Osorno- Hinojosa, Koria and Ramirez- Vazquez, 2022).

While a great deal of research has been done on the factors that stimulate or hinder various forms of collaboration (Adegbile, Sarpong and Cao, 2023; Varol, 2018; Cabukoglu, 2015), little research has been done on how all the actors in a network interact with one another at the same time to apply specialized competencies for their own or for another actor's benefit, which forms the basis of all network interactions (Lusch and Nambisan, 2015). Therefore, from the standpoint of S-D logic, a more thorough perspective stresses service as the application of specialized competencies for the benefit of oneself or another actor serving as the basis for all interactions, and innovation as a collaborative process that takes place among actors within a network. And within these interactions, increased resource density and resource integration are referred as the essential means of innovation (Lusch and Nambisan, 2015). The vast majority of research on UICs focuses on the elements that impede or facilitate U-I collaborations (Akman, 2019; Varol, 2018; Cabukoglu, 2015). However, viewing collaborations as a processes of network where multiple actors engage in simultaneous interaction would also allow for a more thorough analysis of the factors influencing UICs. When considering actors as part of a larger pattern of network relations that extends beyond dyadic relationships to a wider context of environments in which their relational interactions take place in a more dynamic configurations with a networked framework (Ramaswamy and Ozcan, 2017; Anderson, Hakansson and Johanson, 1994); the factors that hinder and enable UICs would be highlighted from a more broadened perspective. Therefore, in addition to the approaches to analyze the factors influencing the specific types of university industry collaborations that predominate in the literature, concentrating on the actors involved within particular types of UICs and the elements influencing the simultaneous interactions processes between these networked actors would provide an interactional framework approach to university industry studies.

3.1. An Overview of the Majority of the Research on Elements Affecting UICs

Various forms of industrial-university collaborations (IUCs) have been highlighted in the literature. These range from common forms like internships and publications to more complex types including collaborative industry projects and research consultancies. According to the literature studies, it has been noted that university industry collaborations typically include several interconnected aspects like technology transfer, research based on collaborations, research support, and further knowledge- sharing initiatives, while it also has been indicated that university industry collaborations vary and embrace consulting, cooperative research, contract research, and other forms of knowledge exchange (Adegbile, Sarpong and Cao, 2023). University-industry collaboration (UIC), which is associated with the transfer of knowledge and technology to help industries become more competitive, includes engaged research, contract inquiry, provided publications, intellectual property licensing, advisory services, educational opportunities for students, and industrial deployments (Pujotomo, Hassan, Ma'aram and Sutopo, 2023). A substantial volume of study addressing the motives, benefits and success factors of the collaborations between university and industry, in addition to the types of collaborations, has been developed by the literature. Some of these literature studies indicate that the several elements are critical to the success of university-industry collaborations: resources, communication, dedication, trust, culture, distance from the institution, support, university spinoffs, social assets, quality, and knowledge and technology transfer while market influence, human capital development, and business/economic development and even political leveraging constitute benefits associated with university-industry collaborations. The motivations for collaborations are another topic of focus for IUC research. These motivations can include monetary gain, non-financial benefits like access to technology, knowledge, materials, or data for research projects, or academic objectives like expertise on application- oriented issues, resolving issues, and developing new products and processes (Adegbile, Sarpong and Cao, 2023).

Research emphasizing the causes of collaboration failure have also been carried out a lot. Technoparks, as an instance of collaboration between academia and industry, have not succeeded for several reasons, some of which have been noted by Cabukoglu (2015). These reasons include structural issues that arise from the relationship between the university and financial institutions, issues that stem from industry and the public, and cultural issues. Cabukoglu (2015) revealed that problems like the issues arising from public and institutional structure; the fact that university laboratories and other infrastructure facilities lag behind industry; the lack of communication and promotion between industry and technopark/ university; the deficiencies in financing and risk capital institutions; the fact that industrialists are not able to access the content and advantages of technoparks, concerns like not being well-known enough by the general public, not receiving enough investment support from businesses to help them transition from research and development to products, the impact of laws and legal procedures, an excessive amount of bureaucracy, and the differences in corporate culture and values between academics and industrialists are the major causes of universty industry

collaborations' failure. The findings of another study on medium-sized businesses operating in technoparks show that the main barriers to successful university-industry cooperation are communication between the parties involved, trust, mutual expectations, institutional cultural differences, harmony of common goals, and a desire for cooperation (Varol, 2018). Another study that was carried out to assess the situation of university-industry cooperations revealed that the expectations of universities and industries toward collaborations differ. Findings revealed that the administrative expectations of universities and the production-related expectations of industrialists were prominent. There is a growing expectation that both sides value preserving process confidentiality. While industry participants' expectations are unaffected by the length of the enterprise's activity, their position within it, or their level of education, university participants' expectations vary based on title and age, as well as their expectations regarding the process in terms of finances and other related factors (Akman, 2019). Studies investigating the outcomes of these collaborations shows that university-industry collaborations have a positive effect on firm absorptive capacity (Gül and Çakır, 2014) and innovation (Yavuz, 2019). Further more in some studies it is also demonstrated that technoparks' strategic collaborative approach how positive effects on innovation and firm performance (Can, Gerşil and Özdil, 2021). On the other hand, a systematic evaluation of the literature on UIC was offered in the studies that looked at how the research trend evolved over time in relation to UIC in the process of technological development and commercialization. The research trend analysis showed that the focus of this subject transformed from the knowledge-driven economy theme (2010-2013) to industry advancement (2014-2015), commercializing technological advances (2016-2017), and open innovation (2018-2019) (Pujotomo, Hassan, Ma'aram and Sutopo, 2023).

On the other hand apart from the aforementioned research paradigms, university-industry collaboration has recently started to be conceptualized as a collaborative innovation process where partners' knowledge contributions can generate new and mutual value. Research suggests that a more comprehensive understanding of value co-creation in the context of university-industry collaborations could be achieved by expanding the definition of value as defined by the service dominant logic. This logic is founded on active and multiactor interactions through the integration of resources to establish and provide mutually valued outcomes (Polese, Ciasullo and Montera 2021). Actor-to-actor involvement commitment facilitate value co-creation, which is viewed via a network lens and has its cyclical and non-linear characteristics. Through the prism of the service dominant rationale, this time-based process, which consists of parallel and sequential phases simultaneously (Gummesson and Mele, 2010), would produce significant findings about the underlying processes behind value co-creation in the framework of university-industry collaborations (Mathisen and Jorgensen, 2021).

3.2. Literature Studies on Value Co-Creation in the Framework of UICs

Drawing on the aforementioned discussions, several recently published literature studies have made an effort to examine the value co-creation process in the framework of university industry collaborations from the standpoint of service dominant rationale (Polese, Ciasullo and Montera, 2021; Mathisen and Jorgensen, 2021; Osorno- Hinojosa, Koria and Ramirez-Vazquez, 2022; Hasbullah and Nordin, 2019). In one of these studies, Polese and colleagues (2021) looked at university industry collaboration in the context of digital research projects in order to understand how academic and business participants co-create value. Value co-creation and innovation require knowledge sharing between academic institutions and industry. Based on this, a number of contextual factors that frame knowledge transfers in the context of industry- academic collaborations on digital research are revealed. Polese and colleagues (2021), defined resources, interactions and outcomes as the fundamental component of value co- creation process. Actors exchange and integrate resources within the framework of their reality during U-I interactions.

Thus, value co-creation processes are called essential processes for industry and universities to engage in incorporating resources and transfer and to produce a particular value co-creation outcome for both parties. This viewpoint holds that the individual, organizational, and institutional layers are the contextual layers that surround and influence the core components of the value co-creation process within U-I collaborations. And the results showed that a few drivers provided cyclical and synergistic support for the value co-creation process throughout the contextual levels. Specifically, social capital has emerged as an significant operant resource that impacts the value co-creation process in university- industry collaborations. Framed in the context of value co-creation, familiarity, trust, reciprocity norms, mutual understanding, and a long term commitment to co-creation emerge as additional important and beneficial factors that impact the growth of university-industry collaborations (Polese, Ciasullo and Montera, 2021). Yet, as the study by Mathisen and Jorgensen (2021) shows, value co-creation in the context of university-industry cooperation depends on knowledge availability, which is primarily created by the interplay between temporary physical and intellectual closeness. In particular, Mathisen and Jorgensen's (2021) study emphasizes how a lack of comprehension about the contextual component of knowledge, like implicit insight, hinders the integration of knowledge between academic institutions and industry. Accordingly, value co-creation in university-industry partnerships is thought to require knowledge readiness, which is defined as the capacity to recognize and apply knowledge in new ways as well as to incorporate and utilize knowledge. According to Mathisen and Jorgensen (2021), the combination of intellectual proximity- that is, a common understanding base- and temporary physical nearness, in which partners meet in individual, is particularly important for developing expertise in university-industry collaborations because these types of close connection foster knowledge exchanges. Since implicit comprehension is less accessible than other types of knowledge, it becomes difficult to use when actors in a collaboration come from diverse backgrounds with distinct knowledge types. Hence, it is contended that in order for actors in academic-industry collaborations to realize the knowledge potential concealed in knowledge

interaction processes, they need to understand implicit knowledge and be cognizant of the ways in which they could incorporate novel knowledge and thereby create innovation. In university- industry collaboration, knowledge readiness is thus defined as a subdimension of cognitive closeness that is crucial for value co-creation and consequently, innovation (Mathisen and Jorgensen, 2021).

Payne, Storbacka and Frow (2008) emphasized the idea that value propositions are the collective result of relations among parties as a series of points of contact that involve various departments at different phases of the relationship (Canhoto, Quinton, Jackson and Dibb, 2016). The authors emphasized that while the focus of this notion is business-to-consumer interactions, the perspectives regarding the creation of value propositions are relevant to interactions between actors as well. Then, given that value propositions are realized through interactions between actors, they seek to provide a framework that explains how individual, organizational, and external factors influence the variety of interactions and thus value propositions between actors. Although Canhoto and colleagues (2016) reveal this framework from the focus of the contextual aspects of co-production of value propositions by differentiating the notions between value co-creation and value co-production; their study is important in terms of describing the contextual factors affecting the value proposition. Because as stated by Vargo and Lusch (2008) value co-creation is the process through which a customer takes the company's value proposition and integrates it with their own resources to create an output of which value is assessed by its recipient in a subjective manner. Contextual aspects are significant in this sense because they influence how actors interact and how value propositions form in university-industry collaborations. The individual level (individual participants), the scale of the organization, and the external level (the encompassing marketplace and regulation environment) are thus the three levels into which these contextual factors are classified. Accordingly, highly dedicated individuals with complementary abilities along with comparable attitudes (at the individual level) and important enablers through provision and collaboration (at the external level) are recognized as facilitators of the reciprocal links between the actors and, consequently, value propositions between actors. At the organizational level, however, the process of co-producing value propositions is said to be particularly restricted by organizations that have highly structured and systemized methods toward handling interactions as well as difficulties accessing knowledge generated by universities (Canhoto, Quinton, Jackson and Dibb, 2016).

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

The notion of value co-creation has emerged from a number of marketing- based subfields including business marketing, experiential marketing, communication, branding, customer relationship management, and customer engagement (Galvagno and Dalli, 2014), industrial services, services market and industrial marketing (Bonamigo, Dettman, Frech and Werner, 2020). These subfields have raised important questions about how value is co-created through mutual and simultaneous interactions between companies and their customers (Vargo and Lusch, 2004). Furthermore, the service

science perspective has become a rapidly developing interdisciplinary field of study (Ramaswamy and Ozcan, 2017). In that regard, it becomes crucial to broaden the scope of research on the value co-creation concept in the management literature, as it has primarily been studied in marketing-based literature reviews and has only lately begun to be examined in the management literature, particularly in the context of university-industry collaborations. The concept of service science is described as an emerging interdisciplinary field of study that concentrates on implementations that promote innovation and competitiveness by co-creating value through interactions between different participants. Accordingly, management-related theories were included in innovation studies as alternative viewpoints on value co-creation as a result of the inclusion of service dominant logic as an emerging interdisciplinary field of research that explains the dynamics between the participants in value co-creation processes (Galvagno and Dalli, 2014). Based on the literature research on factors impacting different forms of UICs and the dynamics of value co-creation, this study seeks to enhance the conceptual engagement on value co-creation for an interactional framework of UICs.

While a significant corpus of literature has been written about university- industry collaborations, it has not sufficiently addressed the context of these collaborations by incorporating service dominant logic as the core service research concept through value co-creation. Since the great majority of research on UICs focuses on the factors that either facilitate or impede U-I collaborations, a more comprehensive examination of the factors influencing UICs would also be possible if collaborations were viewed as network processes in which multiple actors interact simultaneously. This would offer a rich and interactive perspective for also investigating and exploring the factors impacting various stages of the value co-creation process utilizing a network approach where different actor groups participate in these interactive processes for the U-I collaborations of various forms. As a result of shifting from an inwards to a more resource-integrating and value network paradigm, all social and economic actors have become recognized as resource vendors interacting through concurrent and mutual service provision to co-create value (Nenonen and Storbacka, 2010) and collaborations have become recognized as services that co-create value with innovation outputs (Hasbullah and Nordin, 2019).

In order to integrate new knowledge and co-create value, actors in university- industry collaborations must recognize the potential for knowledge inherent in processes of knowledge interactions and understand tacit knowledge. This is because value as an innovation is derived from a recognition of the knowledge that is readily accessible and that can be used in these simultaneous points of a relational context through collaborative interactions. However, despite the importance of the interactions that actors form in order to acquire knowledge through the lens of the service dominant rationale, little research has been done on the underlying processes behind value co-creation in university-industry collaborations (Mathisen and Jorgensen, 2021). A more thorough view from the standpoint of S-D reasoning stresses services as an implementation of particular skills for the benefit of oneself or another actor acting as the basis for all interactions, and

innovation as an interaction that takes place among actors within a network. Increased resource volume and utilization of resources are also referred to as the key components of innovation within these interactions (Lusch and Nambisan, 2015). Studies indicate that expanding the definition of value by the service dominant logic-which relies on resource integration and active multiactor interactions to define and generate outcomes that are mutually valued- can lead to a deeper understanding of university-industry collaborations. Thus, from a more comprehensive perspective, it is essential to consider of and analyze how knowledge construction as a value is produced in a manner that separates down the processes and structures into simpler components and to investigate the interactions between each of them. This makes it possible to examine how contextual elements affect the process of co-creating values, as stressed by the social constructionism standpoint, which states that knowledge as a value is constructed through interactions between actors within a social setting (Polese, Ciasullo and Montera, 2021). The framing links between interaction and integration components within multiactor interaction identify the value co-creation processes. Said differently, by framing the relationship between interaction, integration, and their components as the background of nodes and links, value co-creation discovered in a network of actor-to-actor relationships (Gummesson and Mele, 2010). However there is not a comprehensive literature study focusing on the facilitating and inhibiting effects on the relationship between these interaction and integration components within the context of university industry collaborations. Studies have been conducted in an effort to determine the factors that promote and hinder the value co-creation process. In Bonamigo and colleagues' (2020) study, for instance, the facilitators were identified as actor participation, harmony among participants, resource synergies, interpersonal interactions between actors, value harmony, domain expertise, reliability, closeness in distance, communication of knowledge through science and technology, structure setting, and administration. The inhibitors were identified as actor contradictions, actors' lack of prior engagement in the context of value co-creation, the lack of assessment of value co-creation, and opportunistic exchange of data. However these studies based their consideration in business to business context approach from the industrial services viewpoint (Bonamigo, Dettman, Frech and Werner, 2020). Regardless the potential benefits of such perspectives for enhancing university industry collaborations, there is an absence of research addressing the multi actor interactions within the framework of university industry collaborations and concentrating on the drivers and barriers of the different stages of the value co-creation within these collaborations. From this angle, value co-creation is regarded as an essential component of network management, involving an examination of the relationships between various actors and their interdependencies (Mele, 2011). In light of this, studying the topic of managing networked value co-creation from a service ecosystem perspective within the interactional framework of university industry collaborations will provide light on a variety of contextual variables, dynamics, and mechanisms for future research. Thus, university industry collaborations can be strengthened by focusing on the gaps in the U-I literature perspectives on value co-creation and by examining the connections and

interdependencies between various actors in value co-creation processes from the perspective of the service dominant logic.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rate of Authors to the Article

The entire manuscript was written by the author.

Declaration of Interest

Author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Adegbile, A. S., Sarpong, D., & Cao, D. (2023). Industry- University collaborations in emerging economies: a legitimacy perspective. *IEEE transactions on engineering management*, 70(7): 2381- 2393.
- Akman, H. (2019). Üniversite- sanayi işbirliği bağlamında üniversitelerin ve organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren işletmelerin beklentileri: Karaman ili örneği, (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman).
- Alves, H., Fernandes, C., & Raposo, M. (2015). Value co-creation: concept and contexts of application and study, *Journal of Business Research*, 69(5): 1-8.
- Anderson, J. C., Hakansson, H., & Johanson, J. (1994). Dyadic business relationships within a business network context. *Journal of Marketing*, 58(October), 1-15.
- Bonamigo, A., Dettman, B., Frech, C. G., & Werner, S. M. (2020). Facilitators and inhibitors of value co-creation in the industrial services management. *Journal of Service Theory and Practice*, 30(6): 609-642.
- Can, Ş., Gerşil, M., & Özdil, T. (2021). Teknopark firmalarında işbirliğinin yenilikçilik üzerine etkilerinin meta analiz tekniği kullanılarak incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF*, 28(4): 833- 852.
- Canhoto, A. I., Quinton, S., Jackson, P., & Dibb, S. (2016). The co- production of value in digital, university-industry R&D collaborative projects. *Industrial Marketing Management*, 1-11.
- Çabukoğlu, M. (2015). Üniversite- sanayi işbirliği kapsamında Düzce Teknopark AŞ girişimi: durum, sorunlar ve çözüm önerileri, (Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu).
- Gül, T. G., & Çakır, S. & (2014). Teknoparklar ve Teknoloji Üretimi: İzmir Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, 9(1): 79- 90.
- Galvagno, M., & Dalli, D. (2014). Theory of value co- creation: a systematic literature review. *Managing Service Quality*, 24(6): 643- 683.
- Gummesson, E., & Mele, C. (2010). Marketing as value co-creation through network interaction and resource integration. *Journal of Business Marketing Management*, 4: 181- 198.
- Güzel, M. (2020). A Better Understanding of Value Co- Creation, (PhD Thesis, Gebze Technical University, Gebze).
- Hasbullah, N. A., & Nordin, N. (2019). The collaboration of university and industry towards engineering employability skill: a conceptual framework of value co-creation in service- dominant logic. *Journal of Advanced Research in Business and Management Studies*, 17(1): 30- 40.
- Kowalkowski, C. (2011). 'Dynamics of Value Propositions: Insights from Service-Dominant Logic'. *European Journal of Marketing*, 45(1/2): 277-94.

- Lusch, R.F., & Nambisan, S. (2015). Service innovation: A service-dominant logic perspective. *MIS Quarterly*, 39(1): 155–175.
- Lusch, R., Vargo, S. L., & O' Brien, M. (2007). Competing through service: Insights from service- dominant logic. *Journal of Retailing*, 83: 5-18.
- Mathisen, L., & Jorgensen, E. J. B. (2021). The significance of knowledge readiness for co-creation in university and industry collaborations. *Innovation: Organization and Management*, 23(4): 534- 551.
- Mele, C. (2011). Conflicts and value co-creation in projects networks, *Industrial marketing management*, 40: 1377- 1385.
- Nenonen, S., & Storbacka, K. (2010). Business model design: conceptualizing networked value co-creation. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 2(1): 43-59.
- Nsanzumuhire, S. U., & Groot, W. (2020). Context perspective on university-industry collaboration processes: a systematic review of literature. *Journal of Cleaner Production*, 258: 1-24.
- Osorno- Hinojosa, R., Koria, M., & Ramirez- Vazquez, C. (2022). Open innovation with value co- creation from university- industry collaboration. *Journal of Open Innovation*, 8(32): 1- 16.
- Payne, A. F., Storbacka, K., & Frow, P. (2008). Managing the co-creation, *Journal of the Academy Marketing Science*, 36: 83-96.
- Polese, F., Ciasullo, M. V., & Montera, R. (2021). Value co-creation in university-industry collaboration. An exploratory analysis in digital research projects. *Italian Journal of Management*, 39(29): 117-134.
- Prahalad, C. K., Ramaswamy, V. (2004). Co-creating unique value with customers, *Strategy & Leadership*, 32(3): 4-9.
- Pujotomo, D., Hassan, S. A. H. S., Ma' aram, A., & Sutopo, W. (2023). University- industry collaboration in the technology development and technology commercialization stage: a systematic literature review. *JARHE*, 15(5): 1276- 1306.
- Ramaswamy, V., Ozcan, K. (2017). What is co-creation? An interactional creation framework and its implications for value creation. *Journal of Business Research*, 84: 196-205.
- Rossoni, A. L., Vasconcellos, E. P., & Rossoni, R. L. C. (2024). Barriers and facilitations of university- industry collaboration for research, development and innovation: a systematic review. *Management Review Quarterly*, 74: 1841- 1877.
- Secundo, G., Perez, S.E., Martinaitis, Z., & Leitner, K. H., (2017). An intellectual capital framework to measure universities' third mission activities. *Technol. Forecast. Soc. Change*, 123: 229- 239.
- Vafeas, M., Hugles, T., & Hilton, T. (2016). Antecedents of value diminution: A dyadic perspective. *Marketing Theory*, 16(4): 469-491.
- Vargo, S. L. (2008). Customer integration and value creation: Paradigmatic traps and perspectives. *Journal of Service Research*, 11(2): 211-215.
- Vargo, S. L., & Lusch, R.F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68(1): 1-17.
- Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2008). Service-dominant Logic: Continuing the Evolution, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1): 1-10.
- Varol, A. (2018). Kobi' lerde ar- ge ve yenilik işbirliği ve üniversite sanayi işbirliği algısı: Odtü Teknokent örneği, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara).
- Yavuz, A., (2019). Kamu- Üniversite- Sanayi İşbirliğinin Yenilik ve İşletme Performansı İle İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi, Gebze).

Deneyimleyen ve Acı Çeken Beden: Lucy Kirkwood'un *It Felt Empty When the Heart Went At First but It is Alright Now* (2009) Oyunu

Mesut Güneç^{1,2}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Lucy Kirkwood'un *it felt empty when the heart went at first but it is alright now* (2009) oyununda bedenin tanımını, kadın bedenini, tiyatro ve beden kuramlarının kesişim alanlarını incelemektir. Oyun, insan kaçakçılığı yoluyla Doğu Avrupa ve Batı Afrika'dan Londra'ya büyük umutlar ile gelen iki kadının nasıl terk edildiklerini, hayatlarını devam ettirebilmeleri için istismara uğrayan kadınların seks ticareti içerisinde bedenlerini nasıl feda ettiklerini, nasıl köle olarak kullanıldıklarını resmetmektedir. Kirkwood'un oyunu söz ve hak sahibi olmayan kadınları sahneye taşır. Dijana, güvendiği ve sevdiği Babac tarafından kandırılır ve bedeni hep başkaları tarafından kullanılır, ötelenir, tanımlanır. Nijeryalı Gloria ise insan kaçakçılığı yoluyla para kazanmak ve ülkesindeki ailesine para göndermek için Londra'ya gelir fakat elinden pasaportu alınıp zorla çalıştırılmaya başlatılan Gloria hapse girer. Tarihsel süreç içerisinde kadın ve beden söylemine, ekonomik koşullar ile mücadele etmek ve özgürlüğünü kazanmak için çabalayan kadınların nasıl modern köle olarak kullanıldığına odaklanan bu çalışma, Lucy Kirkwood'un oyununu farklı düşünür ve yazarların beden kuramları, tanımlamaları ve söylemleri üzerinden analiz etmeye çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Lucy Kirkwood, beden, kadın, insan kaçakçılığı, modern köle, Önce Bir Boşluk Oldu Kalp Gidince Ama Şimdi İyi.

The Experienced And The Suffering Body: Lucy Kirkwood's *It Felt Empty When The Heart Went At First But It Is Alright Now* (2009)

ABSTRACT

This study examines the definition of the body, the female body, the intersection of theatre and body theories in Lucy Kirkwood's play *It Felt Empty When the Heart Went at First but It is*

¹ İletişim Yazarı: mesut.gunenc@gmail.com

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-7077-1914.

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1613512](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613512)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Alright Now (2009). The play depicts the two women who come to London from Eastern Europe and West Africa with great hopes through human trafficking. It highlights how they are abandoned, how the abused women sacrifice their bodies in the sex trade in order to continue their lives, and how they are enslaved. Kirkwood's play portrays women who have no voice or rights. Dijana is deceived by Babac, whom she trusts and loves, and her body is always exploited, marginalised and defined by others. The other heroine, Gloria from Nigeria, comes to London to earn money through human trafficking and to send money to her family in her country. However, Gloria, whose passport is grabbed away from her and forced labour is started, ends up in jail. Focusing on the discourse of women and the body in the historical process and how women who struggle with economic conditions and strive to gain their freedom are used as modern slaves, this study tries to analyse Lucy Kirkwood's play through the body theories, definitions and discourses of diverse thinkers and authors.

Keywords: *Lucy Kirkwood, body, woman, human trafficking, modern slave, It Felt Empty When The Heart Went at first but It is Alright Now.*

1. GİRİŞ

Çağdaş dönem İngiliz oyun yazarlarının en başarılarından biri olan Lucy Kirkwood, *Tinderbox* (2008), *Hedda* (2008), *it felt empty when the heart went at first but it is alright now* (2009), *Bloody Winmin* (2010), *Beauty and the Beast* (2010), *NFSW* (2012), *Chimerica* (2013), *The Children* (2016), *Mosquitoes* (2017), *The Welkin* (2020), *Rupture* (2022) ve *The Human Body* (2024) oyunlarını kaleme almış ve bu çalışmalar ile birlikte birçok ödül kazanmış, çağdaş İngiliz tiyatrosuna yön veren oyun yazarı ve senaristtir. Kirkwood, “oyunlarında toplumsal çelişkilere, toplumun ezilenlerinin ve ötekilerinin bakış açısıyla değinen” (Gültekin, 2020, s. 121) ve bu özelliğiyle çağdaş İngiliz tiyatrosuna yön veren bir oyun yazarıdır. Kirkwood, oyunlarındaki karakterler ile birlikte çağdaş döneme ışık tutan sınıfsal farklılıkları ve politik atmosferi yansıtmaya çalışır. Kirkwood, sınıfsal çatışmalar ile birlikte farklı coğrafyalardan göç etmek zorunda kalan, ezilen, hor görülen, sömürülen karakterleri, bedenleri resmetmektedir.

Bu çalışma, tarihsel bir genel değerlendirme çerçevesinde beden kavramını tanımlarken, tiyatrodaki beden söylemleri ve teorileri kapsamında Kirkwood'un *it felt empty when the heart went at first but it is alright now* (2009) oyununda farklı ülkelerden iş bulma ve daha refah bir hayat sürme umuduyla İngiltere'ye göç etmek zorunda kalan iki kadın karakteri resmetmektedir. Hayatta kalmak için hem emeklerini hem de bedenlerini kiralamak zorunda kalan, modern köle olarak hayatlarına devam eden Gloria ve Dijana, aynı toplumsal sınıfa mensup yakınları tarafından sosyal ve ailevi ilişkilerde nasıl sömürüldüklerini anlatmaya çalışırlar.

2. TARİHSEL DÜZLEMDE KADIN BEDENİ VE TİYATRO

Geçmişten günümüze, ritüellerden festivallere, hanelerden toplumsal alanlara kadar bedenler kullanılmış, kullanırılmış, hapsedilmiş ve özgürleştirilmeye çalışılmıştır. Kadın bedeni ve kimliği hapsedilmiş ya da kimliksizleştirilmiştir. Conroy, Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu (The Human Condition)* (1958) eserinde "İsa'dan önce 5. yüzyılda yaşayan oyun yazarı Sophokles üzerinden özgür insan kavramını tartışırken ya da tanımlarken" (2021, s. 21) kölelerin ve kadınların insan olarak sınıflandırılmadığını, insanlara göre daha alt bir sınıfa ait olduğu düşünülen hayvanlar gibi bedenlerinin içine hapsediklerini, onların yaşamlarını yaşadıklarını vurguladığını ifade eder. Korku ve nefretin oluşturmuş olduğu hapisanede kadınlar, toplumsal sistemde var olabilmek için bedenlerini feda etmeleri gerekmektedir. Var olma sebepleri üremek ve nüfusa katkı sağlamaktır (2021, s.21). Antik dönemde kadınlar kesinlikle kendi bedenleri üzerinde hak sahibi değildirler. Kadın, akıllı ile hareket edemeyen, düşüneyemeyen sadece başkaları tarafından kimikleştirilen bedeni içerisinde hapsolmuştur. Ruth Padel, 1992 yılında yayımlanmış olduğu *In and Out of the Mind* kitabında "tiyatronun değerli ve kültürel anlamda insanlığın dünya ile iletişime geçebildiği önemli bir araç olduğunu" (Conroy, 2021, s. 22) ifade eder. Tragedyalar ve tragedyaları izlemek için verilen çaba, çekilen çile bunun en güzel örneğidir. Padel bu örneği şu sözleri ile destekler:

Tragedya, toplumun değer verdiği, uğruna dükkânlarını kapatıp konforsuz tiyatrolarına geldikleri ve günlerce hareketsiz oturdukları ve çok fazla rağbet gösterdikleri bir türdür. Tragedyanın insana ve insanın dış dünyayla olan ilişkilerine bakışı, topluluğun iç yaşamında bazı izler bırakmış olmalıdır (Padel, 1992, s. 6).

Dünya ile iletişime geçilebilen bu araç ve izler içerisinde kadının yeri yoktur. Tragedya izlemek çileli olsa bile kadına ya da kadın bedenine böyle bir hak verilmemiştir. Söz ve hak sahibi olmayan kadın ve bedeni düşünememekte, düşünce yapısına sahip olamamakta, birey olamamakta ve kendi bedenini tanımlayamamaktadır. Yaşadığı bedeni hep başka bedenler ve düşünceler tanımlar. Diğer bir ifadeyle her beden söz sahibi olarak performansı takip edebilse ya da dışlanmamış bir şekilde toplumsal yaşantıya ve performansa dâhil edilse tragedyaya ya da toplumsal varoluşa dair söz söyleme imkânı bulabilir. Beden ve kimlik olarak (seyirci ya da oyuncu olarak) kadının yer almadığı oyunlar maskeler aracılığı ile farklı kimlik ve bedenler üretmekte ve "ırk ve cinsiyet ile sosyal konum arasındaki ilişkiyi istikrarsızlaştırmaktadır" (Colbert, 2022, s. 15). Aristoteles, en üst konuma erkekleri getirerek onları yurttaş olarak tanımlar, kadınları ve bedenlerini erkeğe tabi kılmaktadır. Kadınların özne olabilseler dahi kimliksiz bir şekilde erkeklere tabi olduklarını vurgular (Case, 2010, s. 48). Özdemir Nutku, ilk ozanın diğer bir ifadeyle metin yazarının Thespis olarak kaydedildiğini ifade eder (2002, s. 28, Çakmak, 2013, s. 24). Kadını, kimliğini ve bedenini anlatan, kaleme alan bir erkektir. Toplumsal rollerin yanında metin ve performanstaki roller yine erkekler tarafından belirlenmektedir. Kadın bedeni, kimliği ve "deneyimi erkekler tarafından yansıtılmış, hatta kadın karakterleri erkekler oynamıştır" (Çakmak, 2013, s. 24). Sue Ellen Case, antik dönemde "kadın kimliğini ve cinselliğini oğlanların devam ettirdiğini" belirtir (Case, 2010, s.41). Süregelen anaerkil sistem

Athena'nın doğumuyla son bulur. Kadının bedenini elinden alan sistem, cinselliğini de ele geçirmiştir. Sahnede sadece “kadın rahipler (Mainadlar)” vardır onlar da bilinçsizce dans etmektedirler. “Erkek rahipler (Satirler) deri falluslar ile güç gösterisi yaparak” kadın bedeni üzerinde hâkimiyet kurduklarını ortaya koyarlar (Case, 2010, ss.41-42).

Var olmayan kadın bedeni Roma tiyatrosu ile birlikte Orta çağ tiyatrosunda da sahnede yer almaz. Acı çekme üzerine kurulmuş olan beden kavramı İsa'nın çarmıha gerilmesi ve yeniden doğuş üzerine kurulmuştur. Orta çağ edebiyatında Geoffrey Chaucer *Bathlı Kadın'ın Hikayesi*'nin (*Wife of Bath*) bölümünde gece gündüz kocası tarafından hor görülen, dışlanan, eziyet edilen, kitap gibi sayfaları parçalanan kadını: “Bir kitap yüzünden nasıl dayak yemiştım... Bir kadın yüzünden buldu insanın mutluluğu son” (2006, s. 349) sözleri ile ele alır. (Dinshaw, 2007, s. 12). Kadın yine erkek bir yazar tarafından ele alınmaktadır. Watson, Norwich'li Julian tarafından kaleme alınan *Aşkın İfşası* (*Revelation of Love*) eserini bir kadın tarafından İngilizce yazılan ilk eser olduğunu açıklar (2003, s. 210). Norwich'li Julian “Ben bir kadını, cahil, zayıf ve çelimsizim” (Wogan-Browne vd., 1999, s. 18) ifadeleri ile kadın bedeni üzerinden dönemin kadına bakış açısını tanımlamış ve eleştirmiştir.

Dinsel törenlerden, ahlaki oyunlardan ve ritüellerden ekonomik ve bilimsel gelişmelere geçiş dönemi olan on beşinci ve on yedinci yüzyılları kapsayan dönemler kadınların yine sahnede ve edebiyatta yer bulamadığı dönemlerdir. İngiliz tahtına çıkan I. Elizabeth politik ve sanatsal anlamda başarılı bir yönetim sergilemiştir. Elizabeth, Norwich'li Julian'ın kendi dönem kadınına vurguladığı gibi soluk ve hayalete benzeyen bir bedene sahip olsa da güçlü ve yönetici bir kadın sembolü olmayı başarır. Sanatsal ve kültürel anlamda, oyunlar ve tiyatrolar açısından altın bir çağ yaşanıyor olsa da “kadının tiyatrodaki varlığının engellenmesi dini olarak da gerekçelendirilmiştir. Nitekim Elizabeth dönemi tiyatrosunda kadın rolleri oğlan çocukları tarafından sahnelenmektedir” (Çakmak, 2013, s. 24, Brockett, 2000, s. 179). Kadınlar ve bedenleri kısıtlanmaya devam edilmektedir. Ataerkil sistemin yaratmış olduğu hayal kırıklığının devam etmesiyle kadınlar kendilerini korumak için takma isimler kullanırlar. Restorasyon dönemi ile birlikte kadınlar ilk kez sahnede yer almaya başlarlar. Öte yandan sahnede yer alan kadınlara bedenlerini sahnede sergiledikleri düşüncesiyle ahlaksız damgası vurulmaktadır “çünkü İngiliz aktrisler genellikle bekârdır ve kolay hedef olarak görülürler. ... Birçok aktris, erkek gibi giyindikleri rollerde oynar ve bu, o zamanın uzun elbiselerinin genellikle gizlediği bacaklarını gösteren tayt giymeyi içerir” (Sierz, 2023, s. 78). Sahnede yer almanın yanında kendine ait bir kalemi olan ve yazarak hayatını kazanan ilk kadın oyun yazarı Aphra Behn “Restorasyon tiyatrosunun gizemli maskeli kadınıdır” (Sierz, 2023, s. 92). Kadını ve bedenini en iyi şekilde resmeden ve yazan yine kadının kendisi olur. Behn, yazdığı *Zoraki Evlilik ya da Kıskanç Damat* (1670) ve *Çapkın Denizci* (1677) oyunlarında dönem kadınlarının deneyimini ele alır, fiziksel ve zihinsel yönlerini ortaya koyar ve yazdıklarında beden ve kişiliği ilişkilendirmeye çalışır.

Colbert, Brooks'un “erkek ve kadın bedenleri, dikey bir süreklilik üzerinde farklı noktalara yerleştirilmiş tek bir beden tipinin varyantlarıdır. Tek cinsiyet modelinde cinsel farklılık

bir derece meseleydi ve cinsiyet ontolojik bir kategoriden ziyade sosyolojik bir kategoriydi” (2019, s. 57) sözlerini referans göstererek on sekizinci yüzyıla kadar bedenin ve cinsiyetin toplum tarafından tanımlanmış tek düze bir kategori içerisinde sınırlandırıldığını ifade eder. On sekizinci yüzyılın ortalarında sahneye çıkan Mary Wollstonecraft kadın kimliği, bedeni, cinsiyeti, istekleri ve toplumsal cinsiyet kimliği üzerine ciddi anlamda mücadele verir. Wollstonecraft “kadınların eğitimde anlayış gücünün geliştirilmesi, bedenin güzelleştirilip süslenmesinden aşağı görülür; çeşitli kısıtlamalarla ve yapmacık alçakgönüllülük gösterileriyle zayıf düşürülen bedene, olgunluğa henüz erişmemiş ve rahat içindeki uzuvların asla ulaşamayacağına inanılan zarafet ve güzellik kazandırılmaya çalışılır” (2023, s. 35) düşüncesiyle kadının sadece güzellik ve beden algısı ile sınıflandırılmasına, hapsolmasına karşı çıkar çünkü sadece güzellik ve beden terbiyesi ile sınırlandırılan kadın zamanla kendine olan güvenini kaybeden, güçsüzleşen ve itiat eden kadına dönüşmektedir. Kadınlar düşünebildiği ve özgür bir şekilde hareket edebildiği sürece hapsolmuş düşüncelerden kurtulup kendi kimlik ve bedenlerini bulabileceklerdir. Henrik Ibsen'in *Nora, Bir Bebek Evi (Nora- A Doll's House)* (1879) oyununda, Nora karakteri hem babası hem de kocası tarafından oyuncak bir bebek gibi şekil verilen bir beden olarak karşımıza çıkar ve babası ve kocası tarafından kontrol altına alınmaya çalışılan Nora hapsolmuş olduğu psikolojik baskıdan kurtulup, kendi kimliğini ve bedenini özgürleştirip kendine yeni bir hayat kurar.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında kadınların kimliklerini bulma ve kendi sorunlarını yine kendileri dile getirmek için kendi kalemlerine ve kendilerine ait bir odaya, bedene ve yaşam alanına sahip olmaları gerektiğini vurgulayan Virginia Woolf ile tanışırız. *Kendine Ait Bir Oda (A Room's of Her Own)* (1929) eseri ile Woolf kadın benliğini, kimliğini ve özerkliğini savunan öncüllerinden biri haline dönüşür. Woolf, kadınların kendi söz dizilimini gerçekleştirmeleri gerektiğini ve “kitabın bir şekilde bedene uyarlanması” (1929, s. 101) gerektiğini ifade eder. Woolf, bedene ve bedenlere, bedeni yazmaya, bedenin toplumsal cinsiyetine ve konumlanışına olan (Doyle, 2001) toplumsal ilgiyi artırmaya çalışır (Mambrol, 2020). Woolf, acı çeken, deneyimleyen bedenleri, gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Nurdan Gürbilek'e göre Woolf, “erkeğin payına etkinliğin, kadınınkine edilgenliğin, erkeğin payına kültürün, kadınınkine doğanın, erkeğin payına aklın, kadınınkine duygunun, erkeğin payına zihnin, kadınınkine bedenin düştüğü büyük bölünmeye” (Gürbilek, 2023, s. 35) karşı gelmektedir. Kadın bedenini yeniden tanımlamakta, gösterilmesi gereken değeri göstermeye çalışmaktadır. Sık sık hor görülen, aşağılanan, dövülen ve hapsedilen bedeni ayağı kaldırmaya çalışmaktadır. Yirminci yüzyıl İngiliz tiyatrosunun en önemli kadın yazarlarından biri olan Caryl Churchill *Zirvedeki Kızlar (Top Girls)* (1982) oyunu kadının kadına uyguladığı şiddeti ve özellikle Lady Nijo ve Papa Joan karakterleri ile kadın bedeninin nasıl sömürüldüğünü, cinsel bir meta haline nasıl dönüştürüldüğünü ve belirli bir konuma sahip olabilmek için kadının kendi bedeninden nasıl vazgeçtiği resmetmektedir.

Kendi bedeninden vazgeçen kadını ayağı kaldırmak için “kişi kadın doğmaz, kadın olur” söylemi ile mevcut geleneksel cinsiyet söylemini yapı bozumuna uğratan Simone de

Beauvoir, *İkinci Cins (The Second Sex)* (1949) eseri ile kadınların her zaman ikincil bir yere sahip olduğunu ve pasif bir beden ile özleştirilmelerini eleştirir. Beauvoir bu noktada cinsiyet rolleri ile doğa ilişkisi tanımını yapı bozumuna uğratarak “kadınların kurtuluşu karınlarından başlayacak” (2000, s. 159) ifadesiyle bedensel kimliği ve özgürlüğü ön plana çıkarır. Beauvoir, bedenin varoluşsal sürecini tanımlamak istemiştir. Bu noktada Toril Moi “yaşanan beden” (Moi, 2001, Young, 2009, s. 43) kavramıyla Beauvoir’a atıfta bulunur. Yeniden yaratılmış ve tanımlanmış bir beden kavramını ortaya sürerek bedenin artık “sosyo-kültürel bağlamda eyleyen ve deneyimleyen” (Young, 2009, s. 43) bir yapıda olması gerektiğini ifade eder. Beden, farklı coğrafyalarda, dinlerde, ten renklerinde tanımlanabilir. Var olan, süregelen, tanımlanan tüm geleneksel tanımlamaları reddetmektedir. Her beden farklı bir kimliği yansıtır. Her beden “başkalarınınkinden farklı olan özgül özelliklere, kapasiteye ve arzulara sahiptir” (Young, 2009, ss. 45-6). Politik ve toplumsal söylemler ya da kategoriler farklı bedenleri ve kimlikleri kısıtlamaktadır. Kadın, bedenini ve doğal olarak kimliğini başkalarının ve yaşadığı çevrenin ve toplumun davranışlarına, beklentilerine göre düzenler. Sürekli bir irrasyonellik ile özleştirilen kadınlar, “erkeklerin olmadığı bir biçimde, bedenleriyle belirlenirler ve dolayısıyla biyolojik olarak aşağı konumda olmaya mahkûm edilirler” (Berktaş, 2009, s. 59). Beden, diğer bedene saygı duymamış, ötekileştirmiş ve diğer bedene zorla sahip olmuştur. Bedeni ve cinsiyeti iktidardaki mevcut güçler ve söylemler tanımlamışlardır. Bryan S. Turner, bedeni, “beden bir uzam, bir araç, bir ortam, bir tekil ve bir çoğulluktur hem katı hem de akışkandır hem soyut ve ebedi bir şey hem de aynı anda son derece somut bir şeydir” (1984, s. 8) şeklinde tanımlar. Kendi özgül ağırlığına, kimliğine dönmek için endişe duymaksızın tüm bu toplumsal normları yapı bozumuna uğratması gerekmektedir. Ancak bu şekilde somut ve öznellik anlayışına sahip bedenler ortaya çıkabilir. (Young, 2009, s. 46, Spelman, 1988, Moi, 2001, s. 46). Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra tiyatro aracılığı ile birlikte, kadın bedeni kendi mevcudiyetini ve hakikatini ortaya koyarak “kendisine dayatılan kültürel ve toplumsal anlamda karşı gerçekliğini vurgulayacak şekilde kullanılmış ve gösterilmiştir” (Shepherd, 2006, s. 2). Kadın kimliği kavramsallaştırılmaya başlanmıştır. Judith Butler *Bela Bedenler* (2014), (*Bodies That Matter*) (1993) eserinde cinsiyet üzerinden bedeni şu şekilde tanımlar:

‘Cinsiyet sadece bir norm olarak işlemez, ancak yönettiği bedeni üreten düzenleyici pratiğin bir parçasıdır; bu, düzenleyici gücünün kontrol ettiği bedenleri üretme-sınırlama, dolaşıma sokma, farklılaştırma- gücüne sahip bir çeşit üretici tahakküm olarak açıklanabilir (Butler, 1993, s.1, Çakırlar ve Talay, 2014, ss.7-8).

Tarihsel ve toplumsal bir yapı olarak bedeni tanımlayan Butler, “bedenin sınırlarını kuran her söylem, hangi sınırların, duruşların ve ilişki biçimlerinin uygun olduğunu belirleyen, böylece bedenleri neyin teşkil ettiğini tanımlayan kimi tabuları yerleştirip doğallaştırmaya hizmet eder” (2005, s. 217) şeklinde söylem ve sınırları vurgularken, bu sınırların yapı bozumuna uğraması gerektiğini ifade etmekte, yerleşmiş tanımlamaları ve hiyerarşiyi altüst edici bedensel eylemleri desteklemektedir. Bedenlerin doğdukları coğrafyalar, “toplumsal gelenekler, sınıf, ırk, milliyet ve etnik köken”, bedenlere ve yeni oluşan kişiliklere anlam

yükleyen önemli unsurlardır (Colbert, 2022, s. 51). Yüklenen anlamlar ile yaşamak zorunda kalan bedenler, coğrafya, ırk ve etnik köken kapsamında kontrol altına alınmışlar ya da ötekileştirilmişlerdir. Foucault, iktidarın ve gücün her yerde olduğunu, her bir bireyi gözetlediğini vurgulayarak uysal bedenlerin ('docile bodies') (1995, s. 138) yaratıldığını ifade eder. Uysal beden, "kontrol altında tutulabilen, kullanılabilen, dönüştürülebilen ve geliştirilebilen bedenlerdir" (Foucault, 1995, s. 136). İktidar bazen ekonomik koşullarla, bazen etnik söylemler ile bazen de ölçüsüz cezalar ile bedenleri kontrol altında tutmakta eğer kontrol edemezse ötekileştirmektedir. Ekonomik anlamda bu çarkın, hapishanenin içinde olmak ya da ötekileşmek istemeyen bedenler ya kökenlerini saklamak ya da yaşadıkları coğrafyayı terk etmek durumunda kalmışlardır. Lucy Kirkwood'un *Önce Bir Boşluk Oldu Kalp Gidince Ama Şimdi İyi* (*it felt empty when the heart went at first but it is alright now*) (2009) eserinde bedenin korkusunu, hapsoluşunu, kadının bedenini nasıl feda ettiğini, kendi bedeni üzerinde hak sahibi olmadığını, bir erkek tarafından yeni bir kimlik verildiğini ve kadın bedeni üzerinde hak sahibi olduğunu ifade etmek ister. Bu kapsamda bu çalışma Kirkwood'un oyununu ve yaşayan, acı çeken beden kavramını analiz edecektir.

3. ACI ÇEKEN BEDEN: LUCY KIRKWOOD'UN *IT FELT EMPTY WHEN THE HEART WENT AT FIRST BUT IT IS ALRIGHT NOW* (ÖNCE BİR BOŞLUK OLDU KALP GİDİNCE AMA ŞİMDİ İYİ) OYUNU

Lucy Kirkwood, *It felt empty when the heart went at first but it is alright now* oyunu 2009 yılında Londra'da Arcola Theatre'da sahnelenmiş ve 2010 yılında John Whiting ödülünü kazanmıştır. 2011 yılında ise ülkemizde Talimhane Tiyatrosu tarafından *Önce Bir Boşluk Oldu Kalp Gidince Ama Şimdi İyi* çevirisi ve uyarlaması ile sahnelenmiştir. Oyunun başlıca karakterleri Doğu Avrupalı Dijana, Batı Afrikalı Gloria ve insan kaçakçısı Babac'tır.

Kirkwood, Emma Thompson'un 2007 yılında seks ticaretini konu alan Journey sergisine katılır ve sergiden çok etkilenir (Stepanek, 2009). Bunun üzerine Kirkwood, oyunu için araştırma yaparken "Yarl's Wood'daki hapsedilmiş 400 sığınmacı kadını ve bunun yanında seks ticareti mağduru danışmanlık, kalacak yer ve sağlık hizmeti veren bir hayır kurumu olan Poopy Project'i ziyaret eder" (Hill, 2011, Mccue, 2015, s. 181) Bu ziyaretlerden etkilenen Kirkwood oyunu yazmaya ve mağdur edilen, eziyet görmüş ve hapsedilmiş kadın bedenlerini ve kaderlerini kaleme almaya karar verir. Kirkwood, kimsesiz kalmış ya da kimsesiz bırakılmış bedenleri yazmak ister. Oyun, insan bedeninin sömürüldüğü Londra'da günümüz kadın ticaretini/seks köleliğini anlatan bir oyundur. Oyun, iki kadın karakterin yaşamına odaklanmaktadır. Dijana sevgilisi Babac tarafından kandırılıp İngiltere'ye getirilmiş, fuhuş yaptırılan Hırvat bir kadındır. Gloria ise Batı Afrikalı bir göçmendir.

Lucy Kirkwood, insanlığın karşı karşıya kaldığı sıkıntıların, yaşanmışlıkların, savaşların ve sonuçların en iyi ve etkili bir şekilde anlatıldığı yer olan sahneyi tercih eder. Bunun için söz ve hak sahibi olmayan kadını sahneye taşır. Oyundaki kadın karakterlerin acı çekmiş olduğu bedenleri hep başkaları tarafından kullanılır, ötelenir, tanımlanır ve kendi bedenine ait söz söyleme imkânı bulamaz. Dünyanın en önemli başkentlerinden biri olan Londra'ya

kayıt dışı göçmen olarak gelen kadın karakter Dijana kendi var oluşuna dair söz söyleme imkânı bulmaya çalışırken, bedeni sömürülerek ötekileştirilir ve bir odaya hapsedilir. Oyunun başlangıcında Dijana'nın kaldığı oda betimlenirken yerde ölü bir kuşun olduğundan bahsedilir. Kuşu öldüren Dijana, kuş ile birlikte kendi özgürlüğünü de öldürür ve özgürlüğü yerde öylece uzanmaktadır. Seks işçiliği yapan Dijana çöpte prezervatifleri saymakta ve sürekli hesap yapmaktadır. Bedeni sömürülürken matematiğinin geliştiğinden bahseder. Kazancı 20000 sterline ulaştığında Babac'a tüm borcunu ödeyebilecek ve pasaportunu geri alıp özgürlüğünü kazanabilecektir. Borcunu ödemek için 30 sterlin eksik kaldığını ve son müşteri ile borcunun tamamen kapatacağını ifade eder: “On dokuz yüz bin dokuz yüz yetmiş sterlin kazandım, otuz sterlin daha kazandığımda durabilirim. Anlaşma böyle” (Kirkwood, 2009, s.7). Dijana'nın bedeni kontrol edilebilen, yönlendirilebilen ve kullanılabilen bir bedene dönüşür ve bedeni sömürülmeye devam edilmektedir. Dijana, oyunda başka kadınların kullanmış olduğu iç çamaşırını da kullanmaktadır. Dijana, bin avroya, iki buçuk iphone fiyatına satıldığını ifade eder:

Bu daha komik çünkü ne kadar değerli olduğumu tam olarak biliyorum.

Kaç kişi bunu ifade edebilir ki! Ben bin avro değerindeyim çünkü Babac benim için bu kadar ödedi.

Bunu basit bir dille ifade etmek gerekirse, bu iki buçuk iphone eder (2009, s. 9).

Dijana'nın eşyalarını da bu zamana kadar hep Babac almıştır. Dijana kazandığı para ile kendine L'oreal şampuan alır çünkü artık buna değdiğini düşünür. Kirkwood'un oyunda marka ismini vermesi ve marka ile kadının değer kazandığını ifade etmesi sistemin kadın bedenini metalaştırmasına ve bedenin sadece güzelleşip süslenmesi ile varlık kazanabileceğine örnek gösterilebilir. Doğu Londra'da yirmi iki yaşına bastığı dönemde yirmi iki tane kullanılmış prezervatif ile bir odada hem doğum gününü kutlayan hem de yaşamaya mahkûm edilen kadın, şampuan reklamı ile kendi değerini ölçmek zorunda bırakılır. Foucault, “halka açık infaz adaleti yeniden tesis etmedi; iktidarı yeniden harekete geçirdi” (1995, s. 49) ifadesiyle güç ve şiddetin bedeni disipline etmeye çalıştığını ve beden üzerinde mutlak hâkimiyet kurulduğunu ifade eder. Kirkwood'un oyununda Dijana'nın sevgilisi insan kaçakçısı Babac, toplumsal, ulusal ve ailesel sınırları yok ederek kadın bedenini disipline eder ve beden üzerinde mutlak hâkimiyet kurarak kadın bedenini çalışmaya zorlar.

Oyunun ikinci bölümünde Dijana parayı biriktirir ve Brighton'a geçer. Dijana, 20000 sterlini biriktir ve aralarındaki anlaşmaya istinaden özgür kalma düşüncesi ile parayı Babac'a teslim eder fakat Babac, Dijana ile dalga geçer bunun üzerine Dijana çılgık atarak Babac'a saldırır fakat yine zarar gören bayıltılana kadar dövülen bir kadın olur. Dijana'nın büyük bir umutla bedenini kullanmak zorunda kalarak biriktirdiği para elinden alınır. Ölmüş olan çocuğu ile konuşarak hayata tutunmaya çalışan Dijana, çocuğuna mayo alma hayalini mağazadan çalarak gerçekleştirmek zorunda kalır. Dijana hapisanede pasaportu

olmadığı için hapse atılan Gloria ile karşılaşır. Nijeryalı³ Gloria Londra'ya insan kaçakçılığının kurbanlarından biri olarak gelir çünkü İngiltere'nin "Avrupa kıtasındaki coğrafi lokasyonu onu ticaret noktasının cazibe merkezi haline getirmiştir" (Mandel, 2012, ss.215-216). Bu yüzden İngiltere'ye farklı ülkelerden yasal ya da yasal olmayan şekillerde göç ve insan kaçakçılığı gerçekleşmektedir. Ekonomik olarak zorluk çeken ülkelerde yaşayan kadınlar ciddi oranda İngiltere'ye göç etmekte ve sterlin kazanarak kendi ülkelerinde kalan ailelerine yardım etmektedirler. Bu bağlamda, "göçmenin toplumsal hiyerarşide ve hâlihazırda cinsiyetlendirilmiş olan kamusal alanda dezavantajlı/ayrıcalıksız bir yerde konumlanan kadın olmasının" (Doğan, 2021, s. 144), tahakküm biçimi ve ayrımcılık pratiklerini derinleştirdiği açığa çıkmaktadır.

Bunun yanında fuhuşa zorlanan kadınlar üzerine yapılan araştırmalar, insan kaçakçılarının "ev işçiliği, garsonluk, kuaförlük, dadılık ve mağaza tezgâhtarlığı gibi seks işçiliği" dışında işler yaptıklarını da göstermektedir (Idemudia, 2003, s. 106, Taliani, 2012, p. 584, Murdock, 2013, Okojie vd., 2003, s. 68, Mccue içinde, 2015, s. 154). Büyük umutlar ile İngiltere'ye göç eden kadınlar, yapacakları iş, kalacakları yer ve katlanmak zorunda oldukları hayat konularında aldatılmaktadırlar. "Bu kadınlar seks ticareti kurbanlarıdır ve bu yüzden İngiltere'deki yasal ve tıbbi kaynaklara erişimleri olmalıdır" (Mccue, 2015, ss. 154-55). Kadın oyun yazarları, kadınların bedenlerini ve kimliklerini sınırlayıcı olay örgüsü yapısına direnmekte, oyunlarında kadın ve bedenini daha geniş bir şekilde ele almaktadırlar. Oyun yazarları, ekonomik koşullardan dolayı istismar edilen bedenleri çaresiz, eğitimsiz, güveni kırılmış ve saf olarak resmetmektedirler (Mccue, 2015, s.156). Özellikle göç etmek zorunda kalan kadınlar ve çocuklar için yasaların tam olarak işlevsel çalışmaması, kadınlar ve çocukları çaresiz bırakmaktadır. Kadınlar ikincil bir konumda pasif bir durumda toplumun isteklerini yerine getirmek için çaresiz bir şekilde bedenlerinin kullanılmasına izin vermektedirler. Öte yandan istedikleri ülkede ya da şehirde yaşıyor ve özgür bir şekilde ihtiyaçlarını gideriyor olsalar bile aslında günümüz modern köleliği de temsil etmektedirler. Geçmiş dönemlerde var olan bedensel köleliğin sadece tanımı ve zamanı değişir. Değişmeyen tek şey kadın bedeninin sömürülmeye devam edilmesidir. Modern kölelik, "zorla çalıştırma, zorla evlilik, ticari amaçla yaptırılan zorla cinsel istismar, insan kaçakçılığı ve çocuk istismarı" (Walkfree, 2023) gibi başlıkları içermektedir. Bu başlıklar bireyin kişisel haklarını ve özgürlüğünü elinden almaktadır. Hak ve özgürlükleri elinden alan modern kölelik, "bireyin nerede çalışacağına, kiminle evleneceğine, kiminle ilişkiye gireceğine ve kimin için çalışacağına kadar modern kölelik birey adına karar verir ve bedeninin istismar edilmesi ve beden üzerinden gelir sağlamak için kiralar. 2023 Evrensel Kölelik İndeksi 'ne göre yaklaşık 160 ülke modern kölelik sürecini yaşamaktadır" (Walkfree, 2023). Özellikle ekonomik koşullardan ve yaşadıkları coğrafyanın tehlikeli olmasından dolayı gerçekleştirmek zorunda kaldıkları göç hareketi insanların bedenlerinin istismar edilmesine sebep olmaktadır. Modern kölelik örneklerinden bir diğeri de özellikle farklı bölgelerden kadınların kandırılıp iş bulma vaadi

³ "Nijerya, 1960'ta Britanya'dan kendi özerliğini kazanmasına rağmen ülkeden Birleşik Krallığa yoğun göç gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda insan kaçakçılığın artmasına da sebep olmuştur" (Mccue, 2015, s. 186).

ile pasaportları elinden alınarak çalıştırılmak zorunda bırakılmalarıdır. Oyunda Gloria karakteri pasaportunun olduğunu fakat yanında olmadığını ifade ederken İngiliz otoritelerinin onu dinlemediğini ve görmezden geldiğini hücre arkadaşı Dijana'ya açıklar:

Onlar (polis memurları) söylediğim hiçbir şeye inanmıyorlar. Yalan söylediğimi düşünüyorlar. Neden kaçmadığımı soruyorlar. Fakat Afrika sadece haritalarda büyük bir ülkedir. İnsanlar seni bulur. Teyzem beni bulabilirdi... Ve sonra Ben Juju kelimesini söylediğimde birbirlerine bakarak gülümsediler. Sanki görmüyormuşum gibi (Kirkwood, 2009, s. 31).

Kadınlar sevdikleri ya da güvendikleri kişiler tarafından terk edilirler ya da sömürülmeye devam edilirler. Başka ülkede hayatta kalabilmek ve güvenli bir şekilde yaşayabilmek için ellerinde ne varsa alınmaktadır. Buna itiraz ettiklerinde ise deli damgasını yemekteler, şiddet görmekteler ya da öldürülmektedirler. Dijana'nın bedenini kullanmak zorunda kalması ve bir odaya kapatılması, Gilbert ve Gubar'ın "madwoman in the attic" (tavan arasındaki deli kadın) imgesini anımsatmaktadır. Dijana, "Tavan arasında nakidim var" (Kirkwood, 2009, s. 49) sözleri ile bu imgeyi desteklemektedir. Dijana'nın tüm özgürlüğü elinden alınır, her gün başka tanımadığı birileri tarafından bedeni sömürülmek için bir odaya hapsedilir. Zorla çalıştırılma, ticari anlamda yaptırılan zorla cinsel istismar olgularını taşıyan Dijana, modern köleliğin örneğini teşkil eden bir bedendir. Dijana'nın para kazanıp özgürlüğüne kavuşma, köleliğinden kurtulma umuduyla başkası tarafından tutulan kendine! ait bir odası vardır. Hapsedildiği odada hayata tutunmaya çalışsa da ruhsal açıdan dengesini kaybeder. Dijana mutlak bir özgürlük kazanamayacağını anlamıştır. Zeynep Zafer Esenyel, Beauvoir'in *Başkalarının Kanı* romanında "mutlak bir özgürlüğün olmadığını fakat buna rağmen, hatta tam da bundan dolayı muğlaklığın getirdiği tüm sorumluluğun kişinin omuzlarına nasıl yüklendiğini anlamamızı sağlar" (2024, s. 95) açıklamasıyla mutlak özgürlüğün yerini eylemsizliğe bıraktığını ifade eder. Dijana, modern kölelikten kurtulup mutlak bir özgürlüğü kazanmak için hakkını savunmaya çalışır, Babac'a saldırır, başarılı olamayınca tüm sorumluluğu üstlenmek zorunda kalır. Mutlak özgürlüğünü yitirmesinin yanında Dijana ve bedeni denetlenmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Dijana'da histeri belirtilerini yaşamaktadır. Berktaç "histeri ile rahim arasında kurulan yüzlerce yıllık ilişki (histeri, Yunanca rahim anlamındaki hysteria'dan gelir), dişiliğin kendisinin kaçınılmaz bir irrasyonellik ile bağlantılandırılmasının birçok örneğinden sadece birisidir" (2009, s. 59) şeklinde histeri kelimesi ile kadın bedeni ve psikolojisi arasındaki ataerkil söylemi açıklar. Beden olarak erkekten daha güçsüz şeklinde tanımlanan kadın bedeni ve maruz kaldığı psikolojik yıkımlardan sonraki bedensel olarak gösterdiği reaksiyon bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. Gloria'nın ısrarlı bir şekilde anne rolünü dayatmasına karşı Dijana histeri belirtilerini gösterir ve Gloria'yı ısıtır. Psikolojik ve bedensel olarak baskı altında kalan Dijana hâkimiyetini kaybeder. Kirkwood oyunda bu ısırma bölümünü, "İngilizce dilini konuşmayan iki farklı kadının mücadelesi şeklinde" (2009, s. 34) ifade eder. Gloria, sadece kendisi ve Dijana için değil diğer göçmen kadınlar içinde bir sığınma merkezine dönüşen İngiltere'yi şu sözleriyle tanımlar:

Gloria: Dün Brighton'daydın, bugün tuhaf Afrikalı bir kadınla buradasın. Göğüslerini satmaktan bahsediyorsun! İngiltere'ye hoş geldin. Daha fazla korkmana gerek yok. Hemen yan tarafımızdaki Arnavutlar sende bir şeyler çalmaya kalkacak ve Somalililer, Somalililer domuzdur, onlarla konuşma. Ve koridorun karşısında kadın külotlu çorabıyla kendini asmaya çalışmaktadır fakat çoğu zaman dikkat çekmeye çalışır önemseme yani. Herhangi biri sana problem çıkarsa da önemseme. Gloria halleder. Herhangi biri sana dokunursa Gloria halleder. Herhangi biri bir şey söylerse Gloria çözer. Herhangi birisi, herhangi bir şey. Gloria. Tamam mı? (Kirkwood, s. 32).

İngiltere'ye büyük umutlarla gelen kadınlar, beklediklerini bulamadıkları gibi umutlarını kaybederler, panaptikon örneğinde olduğu gibi kadınlar uysal bedenlere dönüşmek için hapishaneye konuşlandırılır. Kirkwood, kaçak yollarla daha iyi koşulları deneyimlemek vaadi ile kandırılan kadınların, dilini dahi bilmedikleri coğrafyada özgürlüklerini kaybettiklerini, bedenlerinin istismar edildiğini, tek ortak noktalarının kaldıkları hapishane hücresi olduğunu göstermeye çalışır.

Oyunun son bölümünde Dijana, Londra'ya ilk geldiği zamanlara geri döner ve başından geçenleri anlatmaya başlar. Pasaportunu Babac'a nasıl verdiğini ona nasıl güvendiğini, Babac'ın çok akıllı birisi olduğunu ifade eder. Kuzeni Goran'ın yanına geldiğini daha sonra bir gece kulübünde Babac ile tanıştığını ve ona nasıl âşık olduğunu anlatır. Dijana İngiltere'ye hoş gelmiştir! Kuzeni Goran iş seyahati için Londra'dan ayrıldıktan sonra Dijana Babac'ın yanına taşınır ve ilk zamanlarda çok güzel vakit geçirirler bu süreçte de kaybetmiş olduğu bebeğine hamile kalır. Dijana, Shoreditch bölgesinde temizlik işlerine gittiğini, iş için telefonlara baktığını ifade eder. Babac bir gün Dijana'ya “ödeme yapacaksın bana demi” (Kirkwood, 2009, s. 44) diye sorduğunu ifade eder. Dijana bunu bir şaka olarak kabul etse de durum öyle değildir. Öyle olmadığını Kirkwood oyunun ilk bölümünde bizlere anlatır. Dijana, yine Babac için çalışan Uganda'lı bir kadın ile karşılaşır. Uganda'lı kadın Dijana'yı öptüğü için Dijana kendi kaldığı yere varır varmaz yıkanır çünkü Aids gibi hastalıkların buluşmasından korkar: “Eve geldiğimde çok sıcak bir banyo yapıyorum çünkü ağrım var ve bu kız beni öptüğü için ondan bir şey kapmaktan korkuyorum” (Kirkwood, s. 46). Kirkwood bu noktada göçmen kadınların ayrıca mücadele etmek zorunda kaldıkları hastalığı açıklamaktadır ve iki göçmen kadın arasındaki ırkçılığı da ortaya koymaktadır. Ekonomik olarak hayatta kalmak için kadının kadına uyguladığı psikolojik şiddete ve travmaya tanık oluruz. Arendt'in vurguladığı “antiklerin kafası başka türlü çalışıyordu: Yaşamı sürdürmek için gerekli ihtiyaçları karşılayan bütün meslekler doğaları gereği kölece oldukları için, kölelere sahip olmayı zorunluluk olarak görüyorlardı” (2021, s. 137) söylemi, antiklerin hayatta kalması için kölelere sahip olmaları ve onları çalıştırma düşünceleri, Kirkwood'un oyununda Babac karakterinin göçmen kadınlara sahip olması, bazen kendine âşık edip umutlarını ellerinden alması bazen de pasaportlarına el koyup zorla çalıştırması düşüncesiyle örtüşmektedir. Antiklerin döneminde tragedyalarda yer al(a)mayan kadınlar Kirkwood'un oyununda bazen tek bir odada bazen de çatı kadında zorunluluğun esiri olmuş bedenler olarak bizzat tragedyanın ana karakterleri olurlar.

4. SONUÇ

Lucy Kirkwood, oyunda insan kaçakçılığı ve seks işçiliği yöntemi ile bedenleri köleleştirilen kadınları buna alışmak zorunda kalan bedenlerini ve kurtulmak için daha fazla bedenin sömürülmesini ortaya koyar. Tarihsel süreç içerisinde kadın bedeni üzerine çok fazla olgunun değişmediği, ekonomik, ırksal faktörler ve toplumsal cinsiyet rolleri, kadın bedeninin sunulmasıyla toplumsal rollerin nasıl değiştiğini ve sömürmek için toplumun nasıl hazır olduğunu ortaya çıkarır. Bedeni köleleştirilen Dijana, ölmüş olan çocuğu ile konuşarak, seks işçiliği ve seks ticareti ile borcunu kapatacağını düşünerek kendisini avutmaya ve acı çektiği modern kölelikten kurtulmaya çalışır (Mccue, 2015, s. 181). Tarihsel düzlemde değişmeyen tek şey kölelikten, sömürilmekten kurtulmak için mücadele eden bedenin sürekli acı çekmesidir. Diğer kadın karakter Gloria, ekonomik koşullardan dolayı sömürüldüğü topraklardan sömüren topraklara göç etmek zorunda kalır. Dijana gibi pasaportu elinden alınan Gloria geçmiş dönemlerden günümüze uzanan kölelik kavramı ile birlikte ırkçılığın nasıl yaşatıldığını bizlere anlatmaya çalışır. Dijana ve Gloria bedenlerinin sömürülmesine, modern köleliğe ve seks ticaretine rağmen içlerindeki kurtulma ümitlerini yaşatmaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden Dijana, Babac'a Gloria ise teyzesine güvenmeye ya da inanmaya devam etmektedir fakat Dijana ve Gloria hiçbir şekilde yasal olanaklara, barınma hakkına ve sağlık denetimine tabi değildirler. Dillerini konuşmaya çalıştıkları ülke, onların bedenlerini sömürerek disipline etmek için aynı zamanda da hapsedmektedir. Yabancı bir ülkede kendilerine ait bir odaları olmayan kadınlar hapsolmaktadırlar. Tarihsel düzlemde Kirkwood, geçmişte hayatta kalabilmek için satılan, seks kölesi olarak kullanılmak için zorla hapsedilen, bedenleri sömürülen kimsesiz kadınları, orta çağda aç çekmesi üzerine yoğunlaşılana hatta yakılan, sahneye çıktığında fahişe olarak adlandırılan, kendi bedenini, kendisine ait bir tarzda kendisi tanımlamak istediğinde hor görülen, toplumsal, sınıfsal ve ailesel kısıtlamalar ile bedensel rolleri kabul etmek, ekonomik koşullardan dolayı köle gibi yaşamak yerine büyük umutlar ile başka coğrafyaya göç etmek zorunda kalan uysallaştırılmış bedenleri anlatmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (2021). *İnsanlık Durumu*. (B. Sina Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Beauvoir, S. (2000). *Kadın: İkinci cins, bağımsızlığa doğru*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı Cinsellik içinde *Feminizm*, (ss. 58-72), Cogito, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Brockett, O. (2000). *Tiyatro Tarihi*. (B. Güçbilmez, S. Sokullu, T. Sağlam, S. Çelenk, S. Öndül, S. Dinçel Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Brooks, H. E. M. (2019). Sexuality and Gender: Changing Identities. Mechele Leon (Ed.). İçinde *A Cultural History of Theatre: In the Age of Enlightenment*, (ss.55-76) Londra: New York: Bloomsbury Academic.
- Butler, J (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. Routledge.
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*. (C. Çakırlar, Z. Talay, Çev.). İstanbul: Pinhasn Yayıncılık.
- Case, S. E. (2010). *Feminizm ve Tiyatro*. (A. Sönmez, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Çakmak, B. (2013). Batıda Feminist Tiyatronun Oluşum Süreci. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*. 9, 23-33.
- Chaucer, G. (2006). *Canterbury Hikayeleri*. (N. Ağıl, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Colbert, D. S. (2022). *Theory for Theatre Studies Bodies*. London: Bloomsbury Publishing.
- Conroy, C. (2021). *Theatre and Body*. London: Methuen Drama.
- Doyle, L. (2001), The Body Unbound: A Phenomenological Reading of the Political in *A Room of One's Own*, Jessica Berman and Jane Goldman (Eds.) içinde *Virginia Woolf Out of Bounds: Selected Papers from the Tenth Annual Conference on Virginia Woolf*, New York: Pace University Press.
- Dinshaw, C. (2007). Medieval Feminist Criticism. Gill Plan and Susan Sellers (Eds.). İçinde *A History of Feminist Literary Criticism* (ss.11-26) Cambridge University Press.
- Doğan, P. (2021). İrkçilik ve Cinsiyetçilik Kesişiminde Ucubeleşen Göçmen Kadın. Pelin Doğan, Rahime Çokay Nebioğlu ve Kübra Kangülec Coşkun (Ed.). İçinde *Edebiyatın Ucubeleri* (ss. 143-174) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Esenyel, Z. Z. (2024). Simone de Beauvoir'da Politik Şiddetin Etik İçerimi: Başkalarının Kanı. İçinde *Kadın Felsefeciler Ahlak ve Siyaset Üzerine Yazılar* (ss. 95-112) Cogito, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison (2nd ed.)*. New York, NY: Vintage Books.
- Gültekin, H. (2020). Lucy Kirkwood Tiyatrosunda Prekarya ve Politik Eleştiri. Dilek İnan ve Yeliz Biber Vangölü (Ed.) içinde *Çağdaş Britanya Tiyatrosu ve Politika* (ss. 121-151) İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Gürbilek, N. (2023). *Örme Biçimleri Bir Ters Bir Düz Fragmanlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kirkwood, L. (2009). *It felt empty when the heart went at first but it is alright now*. London: Nick Hern Books.
- Hill, Amelia (2011). Poppy Project funding redirected to Salvation Army. *The Guardian*, Erişim: <https://www.theguardian.com/law/2011/may/09/poppy-project-funding-salvation-army>.
- Idemudia, E. (2003). Patience. Trafficking and the African Woman. *Agenda JSTOR*, 58, 101-116.
- Mambrol, N. (2020). Analysis of Virginia Woolf's A Room of One's Own. Literariness.org, Erişim: <https://literariness.org/2020/10/11/analysis-of-virginia-woolfs-a-room-of-ones-own/>
- Mandel, J. W. (2012). Out of Sight, Out of Mind: The Lax and Underutilized Prosecution of Sex Trafficking in the United Kingdom and Israel. *Tul. J. Int'l & Comp. L.* 21: 215-16.
- McCue, L. G. (2015). Feminist Views of the Fallen Woman: From Hrosvit of Gandersheim to Rebecca Prichard, (Ph.D. Dissertation, University of California, Irvin). Erişim Adresi: <https://escholarship.org/uc/item/7vz696r6>
- Moi, T. (2001). What is a Woman? What Is a Woman and Other Essays. Oxford: Oxford University Press.
- Murdock, H. (2013). Nigerian shamans and traffickers use juju magic to force women into prostitution. *GlobalPost*. Erişim: <https://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/africa/130205/juju-women-sex-slaves-trade.html>
- Nutku, Ö. (2002). *Oyunculuk Tarihi*. 1. Cilt, Ankara: Dost Yayınları.
- Okojie, C. E.E., Obegi O., Kokunre E., Gloria V.O., and Victoria K. (2003). Trafficking in Nigerian Girls to Italy: Report of Field Survey in Edo State, Nigeria. *The United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute*.
- Padel, R. (1992). *In and Out of the Mind: Greek Images of the Tragic Self*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Shepherd, S. (2006). *Theatre, Body and Pleasure*. London and New York: Routledge.

- Sierz, A. (2023). *Zaman Yolcusunun İngiliz Tiyatrosu Rehberliği*. (M. Günenç, S. Zingil, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- Spelman, E. (1988). *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.
- Stepanek, M. (2009) Emma Thompson's 'Journey' into Sex Slavery. *NBC News*. Erişim: <https://www.nbcnews.com/id/wbna33913920>.
- Taliani, S. (2012). Coercion, Fetishes and Suffering in the Daily Lives of Young Nigerian Women in Italy. *Africa: The Journal of the International African Institute*, 82.(4): 579-608.
- Turner, B. S. (1984). *The Body and Society*. Basil Blackwell.
- Young, I. M. (2009). Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler. Şeyda Öztürk (Ed.). (R. Kalınış Çev) İçinde. *Feminizm* (ss. 39-56). Cogito, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Watson, N. (2003). Julian of Norwich, Carolyn Dinshaw and David Wallace (Eds.). İçinde *The Cambridge Companion to Medieval Women's Writing*. (ss.210-221). Cambridge University Press: Cambridge.
- Wogan-B. J. Nicholas, W., Andrew T., & Ruth, E. (eds) (1999). *The Idea of the Vernacular: An Anthology of Middle English Literary Theory, 1280–1520*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Woolf, V. (1929). *A Room of One's Own*. London: Hogarth.
- Wollstonecraft, M. (2023). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. (D. Hakyemez, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- (2023) Retrieved from <https://www.walkfree.org/global-slavery-index/>

Lives on the Margins: Multiculturalism and Austerity in Zeldin's *The Inequalities*

Hakan Gültekin¹

ABSTRACT

This paper examines Alexander Zeldin's *The Inequalities* Trilogy to consider how the plays with multicultural characterizations circulate notions related to the UK Austerity Programme, and to suggest they can be regarded as having austerity narratives with multicultural characterization. The plays under consideration are *Beyond Caring* (2015), *Love* (2017) and *Faith, Hope and Charity* (2019). The first play of the trilogy, *Beyond Caring* is the story of invisible labourers, zero-hours contract workers. *Love* is about temporary housing and the people who are benefiting from Universal Credit Programme of the UK. *Faith, Hope and Charity* depicts the story of a community centre providing hot food and shelter to the people who are in extreme poverty. Alexander Zeldin's trilogy analyses austerity policies and examines the impact of the UK Conservative governments on multiculturalism. By combining the insights gained from the analysis of these two important concepts, the study presents a fundamental critique of the impact of austerity policies on multiculturalism through the trilogy. This article explores how Zeldin's trilogy critiques the UK's multiculturalism policies, which aim for equality through peace and prosperity but instead lead to shared poverty under austerity measures.

Keywords: Alexander Zeldin, Contemporary British Drama, Multiculturalism, Homelessness, The UK Austerity Programme.

Sınırdı Yaşamlar: Alexander Zeldin'in *The Inequalities* adlı üçlemesinde Çokkültürlülük ve Kemer Sıkma Politikaları

ÖZET

Bu makale, çok kültürlü karakterizasyonlara sahip oyunların Birleşik Krallık'taki Kemer Sıkma Programı ile ilgili kavramları nasıl yaydığını ele almak ve bu anlatıların kemer sıkma hikayeleri olarak kabul edilebileceklerini öne sürmek için Alexander Zeldin'in *Eşitsizlikler Üçlemesi*'ni inceleyecektir. Üçlemeyi oluşturan oyunlar *Beyond Caring* (2015), *Love* (2017) ve *Faith, Hope and Charity* (2019) adlı eserlerdir. Üçlemenin ilk oyunu olan *Beyond Caring*, görünmez işçiler olarak da bilinen 'zero-hours contract' adlı geçici sözleşmeli işçilerin hikayesidir. *Love*, geçici

¹ Contact: hagultekin@artvin.edu.tr, Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7802-7009

sığınma yerlerinde kalmak zorunda olan ve Birleşik Krallık'ın Evrensel Kredi Programı'ndan faydalanan insanlarla ilgilidir. *Faith, Hope and Charity*, derin yoksulluk içinde olan insanlara sıcak yemek ve barınak sağlayan bir toplum merkezinin işleyişini tasvir eder. Alexander Zeldin'in üçlemesi kemer sıkma politikalarını analiz eder ve Birleşik Krallık Muhafazakar Parti hükümetlerinin kemer sıkma uygulamalarının çok kültürlülük üzerindeki etkisini inceler. Çalışma, bu iki önemli kavramın analizinden elde edilen içgörülerini birleştirerek, üçleme aracılığıyla kemer sıkma politikalarının çok kültürlülük üzerindeki etkisine dair temel bir eleştiri sunmaktadır. Bu makale, Zeldin'in üçlemesinin, çok kültürlülük politikaları aracılığıyla barış ve ekonomik refahta eşitlenmeyi umut eden Birleşik Krallık halkının, kemer sıkma politikalarının etkisi altında yoksullukta nasıl eşitlendiğine dair eleştirisini nasıl kullandığını analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alexander Zeldin, Çağdaş İngiliz Tiyatrosu, Çok kültürlülük, Evsizlik, Birleşik Krallık Kemer Sıkma Programı.

1. INTRODUCTION

Multiculturalism aims to end the assimilation pressure of the dominant culture and to ensure that different members of the society live in harmony on the basis of legal equality. Multiculturalism values cultural diversity and advocates social equality at economic and social levels. The UK stands out as a multicultural country in this respect. Historical events such as the Roman invasion, Viking attacks, and the UK's colonial period have significantly shaped UK's diversity. Şentürk (2020) builds on this idea by examining how colonial influences contributed to British heritage, particularly through Sam Selvon's *The Lonely Londoners*. He notes, "The encounter of [...] different cultures paved the way for the ways in which a new British identity would be negotiated" (p. 126). Former colonies and lands still maintain close relations with the UK, and migration flows further increase this cultural richness. In recent years, British governments have taken important steps in all areas by encouraging multiculturalism. Following the announcement of the UK Austerity Programme in 2010, there have been significant changes and cuts to social services for citizens. According to a report by the New Horizon Youth Centre (2021), homelessness has increased significantly. This shows that despite the reforms, individuals in the UK are increasingly vulnerable and disadvantaged. The same report highlights that homelessness is particularly prevalent among immigrants and black communities, suggesting that the UK's multiculturalism policies have been severely affected by austerity. Alexander Zeldin is a British playwright and director. Zeldin's "work has been performed in 16 countries and presented by the leading international arts festivals" (National Theatre, 2024). Alexander Zeldin's the Inequalities Trilogy is based on real testimonials of multicultural precarious people, such as Adnan, who is a Syrian injured man and Tharwa, who is from Sudan and now living locally. Alexander Zeldin's trilogy offers an essential critique of Austerity, by combining the politics of Austerity and the multiculturalism practises of the UK governments. This paper analyses the ways in which Zeldin's trilogy deploys his criticism on how People of the UK, who are aimed to be equal in peace and economic welfare with the policies of multiculturalism, are equalized in poverty due to austerity.

1.1. Multiculturalism in the UK

The multicultural structure of the United Kingdom is one of the important features that makes it unique. Bringing together various national identities with different dialects, traditions, music and languages, this country is a strong example of multiculturalism. Former lands and colonies still have strong relations with the UK and people continue to migrate. According to Vertovec (1996) multiculturalism has been promoted by UK governments in almost all administrative areas. Since the 1970s, the concept has become important in parliamentary debates, political party programs, public statements, and local government planning and budget policies.

The period when multiculturalism was most clearly implemented as a state policy in the United Kingdom coincided with the Labour Party government led by Tony Blair between 1997 and 2010. The 1990s were a period when cultural diversity and multicultural practices were intensely debated both in the European Union and in the United Kingdom. These discussions, especially on the concept of belonging, gained an important place in the political agenda of the United Kingdom with the coming to power of New Labour in 1997 and gave a different direction to the policies of previous Conservative governments. As Blair (1997) himself declares, During the election campaign, Tony Blair's party had effectively put emphasis onto Britain's inherent racial diversity, telling the British people that "every colour is a good colour" (Parekh Report, 2000, p. 40), and celebrating 'the Cool Britannia'.

Following Labour's election victory in 1997, the Runnymede Trust established 'the Commission on the Future of a Multi-Ethnic Britain' to assess the political and cultural implications of Britain's increasing diversity. Chaired by political philosopher Professor Bhikhu Parekh, the commission set up five task forces focusing on areas such as the family, democratic institutions, culture, employment, justice and security. The commission's overarching aim was to embrace racial diversity and provide effective solutions to racial discrimination in order to make Britain a vibrant multicultural society. With the arrival of New Labour, the commission's recommendations brought the issues of belonging and multiculturalism to the forefront of public debate.

Thanks to state multiculturalism and cultural pluralism, ethnic groups could have got an official ground to collaborate and enter into a dialogue with one another without having to sacrifice their particular identities. Labour's policies aimed at cheering British society as a cultural mosaic not in a melting pot. Adopting multiculturalism as a state policy in the new millennium, the United Kingdom has implemented many practices in fields such as education, health, culture and economy. Patrick West (2005) states that a more radical but widespread interpretation of cultural pluralism emphasizes that no culture is superior to another, suggesting that society should not only accept differences but also actively encourage this diversity. West gives some examples from the UK multicultural Practises: "Local and central government giving financial aid to ethnic minority groups and funding artistic projects; state schools celebrating foreign festivals and teaching the languages of

ethnic minority groups; street signs in multiple languages; local libraries stocking disproportionate numbers of titles that represent the ‘ethnic diversity’ of its boroughs; and census returns being printed in thirteen different.” (p. 153)

The MPI is a “scholarly research project that monitors the evolution of multiculturalism policies in 21 Western democracies. The project is designed to provide information about multiculturalism policies in a standardized format [. . .]. The [MPI] and supporting documentation are freely available for researchers” (MPI, 2016). To assess the evolution of multicultural policies over time, the MPI (Multicultural Policy Index) provides a standard composite index of eight indicators: “Affirmation, School Curriculum, Media, Exemptions, Dual Citizenship, Funding Ethnic Groups, Bilingual Education, Affirmative Action” (MPI, 2016). The MPI demonstrates the UK’s immigration and multiculturalism policies by analysing the scores on these indicators for the years from 2000 to 2015.

Multicultural Policy Index (MPI) indicates that the UK receives an overall score of 6 out of 8, in spite of several problems in the areas, such as Bilingual Education or validation. This result indicates that the country has a relatively good stance in terms of multiculturalism. However, when looking at the policies of the Conservative Party after 2010 and the MPI data, there has been a decline in state-supported multiculturalism practices. This period of the Conservative government led by David Cameron has also been referred to as the “Age of Austerity” (the Guardian, 2009).

1.2. The Age of Austerity in the UK

The 2008 global economic crisis, due to the combination of factors such as the growth of the housing bubble, fragile credit conditions, deregulation or lack of regulation in the markets, and risky debt burden, deeply shook world markets and went down in history as the greatest crisis of neoliberalism. This crisis, which “is already recognized as one of the great risk management failures in recent history” (Earle, 2009, p. 785), had a great impact not only on financial markets but also on the world with social effects such as economic inequality, increase in unemployment rates, and the spread of austerity policies on a global scale. The crisis led to the collapse of the banking system, necessitating billions of dollars in rescue packages and increasing state intervention in the markets. As a result, deepening economic insecurity and social inequalities, especially among low-income groups, further strengthened criticisms about the sustainability of neoliberal policies.

The inadequacy of financial reforms in the post-crisis period brought to the agenda concerns that a similar crisis could occur again. This process revealed the vulnerabilities and systemic risks in the global economy and revealed that the basic dynamics of the neoliberal order needed to be re-evaluated. In this context, the austerity policies implemented in the United Kingdom following the 2008 economic crisis have stood out as a concrete example of neoliberalism’s response to crises. Cuts in public spending and the withdrawal of social services have deepened economic inequalities, making the negative impacts, particularly on low-income and marginalized communities, even more pronounced.

Mark Blyth states that “austerity is a form of voluntary deflation in which the economy adjusts through the reduction of wages, prices and public spending to restore competitiveness, which is (supposedly) best achieved by cutting the state's budget, debts and deficits.” (2013, p. 2). In light of Blyth's definition, the austerity policies implemented in the United Kingdom in the post-2010 period have manifested themselves with extensive cuts in public spending. The reductions in budgets allocated to health, education and social assistance in particular have deepened the social effects of these policies. As Heather Stewart and Richard Partington (2018) reports, “About 7.3 million children across the UK, 2.4 million disabled people and 800,000 people looking for work are affected” during austerity. While the government aims to reduce budget deficits in order to increase economic stability and competitiveness, these cuts have affected large segments of the population and increased income inequality. It can be said that instead of encouraging long-term economic growth, austerity policies have brought about many criticisms by reducing consumption and increasing social unrest.

The conservative government, which stopped many social aids within the scope of Austerity practices, perceived state multiculturalism practices as a burden to the budget and cut it off. Since 2010, with the arrival of David Cameron's coalition in office, multiculturalism was officially declared a failure and then a mistake. Hence, the ‘failure of state multiculturalism’ and the implementation of ‘civic integration policies’ are consistent with a formal retreat of multicultural policy in the UK. It has been observed that, between 2000 and 2015, a retreat or at least a substantial revision on the matter of immigrant multicultural policy in Great Britain. Multiculturalism practices have fallen victim to the Austerity program in the UK. The sharp turn from multiculturalism has disappointed people of different cultures in Britain. In addition, the economic crisis and the practices of austerity such as Universal Credit mostly affected multicultural individuals whose social and economic levels were already low. It is possible to see these negativities in all areas of social life. It is not a coincidence that Zeldin, who presents criticism of austerity and inequalities in his plays, included people from different cultures in his character selection. The study will consider the trilogy by Alexander Zeldin in more detail.

2. Beyond Caring: Zero-Hours Contracts, Precarity and Multiculturalism in Austerity

The first play to be analysed is *Beyond Caring*. Written by Alexander Zeldin and developed with the ensemble of the premiere production, this play “explores the precarious existence of cleaners at a meat factory” (Trueman, 2014). The story follows the lives of four cleaners who come to work the night shift on zero-hour contracts. Employed by a temp agency, these individuals take a break every four hours to clean, drink tea or coffee, read magazines and chat. When the weather gets light, they go home or to their next job. The same pattern continues repeatedly until a connection is established between the strangers and the isolated individuals form relations quickly in the play; this narrative combines dark humour with raw honesty to shed light on the lives of an unseen working class community. Moreover,

the characters' challenges with work environments showcase the cultural mix that defines British society.

In *Beyond Caring*, all characters represent different life moments from diverse cultural and social backgrounds. Ian, for example, 27-year-old full-time employee, experiences the serious problems of contemporary working class. Susan has to deal with homelessness and long night shifts as a 48-year-old agency worker. Grace and Phil both have to dedicate their entire week to their work. Becky is a 36-year-old agency worker who tries to meet ends in a job market marked by growing economic precarity. The play brings various life moments to the stage on labour practices and systemic disparities in the workplace setting. The characters, with their social positions, uncovers the fact that race and financial instability can devastate people's entire lives. Their togetherness produces a total narrative investigating the differences between multiculturalism and resilience amidst a world experiencing transformations. *Beyond Caring* takes the viewer beyond the experience, encouraging them to examine an important and often overlooked aspect of modern Britain. The play's main theme is the struggles of characters facing precarious working conditions and their socio-political impact.

Grace: Yeah I was exempt from work but I went to an assessment

Ian: Do you mind me asking what's wrong with/you

Grace: Rheumatoid arthritis

Ian: But you've/

Grace: I've been cleared for work

Ian: That's fine

Grace: That's fine (Zeldin, 2022 pp. 22-23)

Grace illustrates the struggles that marginalized communities in the UK face under the pressure of austerity measures in this scenario as she shares her personal story as a woman of colour who was deemed 'fit for work' despite battling rheumatoid arthritis. This specific incident sheds light on how economic productivity takes precedence over people's welfare in policies and sheds light on the disparities, among race gender, and disability. Grace's character brings a layer of complexity to the play by shedding light on the challenges faced by marginalized groups due to their race and the societal injustices endured by communities that are often marginalized or seen as 'outsiders'. Through Grace's narrative, the audience can see how multiculturalism intertwines with disparities in Britain as she navigates through issues such as inadequate healthcare services and social security benefits along with lack of workers' rights. Grace's identity does not only reflect her struggle but also serves as a reflection of the broader challenges faced by marginalized groups. The storyline of the play revolves around the precariat group and investigates these themes while offering insight, into the struggles faced by individuals stuck in unstable job situations. Grace's story is set within a wider context, alongside the narratives of other characters such as

Becky and Susan. Özata's (2021) analysis of Angela in Simon Stephens' *Bluebird* as a woman trying to survive despite the corrupt values of society is also valid for Zeldin's three female characters. Becky, a young single mother, faces economic uncertainty, while Susan, a homeless woman forced to sleep in a factory, represents the fragility of modern life. Collectively, these characters reveal the layered and profound effects of systemic injustices on multicultural and vulnerable populations in contemporary Britain.

Grace lives with rheumatoid arthritis, an autoimmune disease. This disease causes the immune system to attack the cells lining the joints instead of fighting infections. This results in swelling in the joints and Grace often has difficulty standing (NHS, 2024). In the morning while cleaning the machines in the first scene of the third act, Grace cannot make enough progress in the work she is responsible for due to her illness and it gets worse. She calls out to Susan: "Susan Please. I can't get up. My muscles are frozen" (Zeldin, 2022, p. 58). Susan reminds Grace that there are only five minutes left until her break and warns her to pay attention to the rules. The regulations of the place where they work are extremely strict and the workers work under precarious conditions. This scene strikingly reveals the injustice of the 'fit for work' report given to her by the government and the physical limitations Grace experiences due to her illness. Grace's situation reveals how the working order ignores the health of individuals and prioritizes economic productivity.

Grace works within the framework of the Zero Hours Contract model, which has become widespread as part of the Conservative government's austerity policies. In this model, "the employer does not even need to 'dismiss' its workers in order to deprive them of their employment" (Adams et al, 2016, p. 21). This form of contract thus acts as a cover for precarious work and masks real unemployment rates. The lives of those working in the cleaning sector, particularly women and migrants, are often precarious, dispensable and negligible, as Athanasiou (2011) has noted. Louise Owen (2019) argues that we need to see *Beyond Caring* not only as a critique of interpersonal relations or power dynamics, but as an analysis of wider economic systems. Owen stresses that in order to understand the play's themes, it is necessary to "situate the setting of the play within a wider historical and material context" (p. 73). Grace's case in particular is notable in this context, both in terms of her identity and her working conditions. Grace, who is disabled, black and female, is deemed "fit for work" in an environment where male characters in the game have full-time jobs and female characters are employed on Zero Hours Contracts. Owen implies that this arrangement is a concrete example of a system that is unfair to individuals like Grace.

3. Love: Homelessness, Universal Credit, and Multiculturalism in Austerity

Love tells the stories of individuals living in temporary accommodation and benefiting from the much-criticised Universal Credit Scheme, which was created as a result of the UK's austerity policies. Universal Credit includes "benefits have been replaced by a single monthly payment" (Starck, 2020, p. 190). The scheme is intended to make benefits easier to claim and encourage individuals to return to work more quickly. However, it has been heavily criticised for deepening inequalities in practice, introducing strict rules, causing

long delays and creating a punitive system of partial or full payment cuts. The effects of austerity have left deep scars on every part of British society. In the play, three families from different backgrounds are forced to live together in temporary accommodation as Christmas approaches.

One family consists of a middle-aged man and his elderly mother, another a young couple with a baby on the way, and another a woman who has recently migrated from Sudan. These complete strangers are forced to live together in shared spaces, with an intensely multicultural environment and almost no privacy. This work, developed by Alexander Zeldin and his cast, presents the audience with a story of family love that addresses the deep human bonds of our age. Throughout the play, cultural representations of old age and dementia, an Afro-British individual's experiences of unemployment and exclusion, a newly immigrated woman's loneliness, and a Syrian fleeing war are included. By bringing these disparate characters together in a small house, Zeldin reveals both the difficulties of multicultural life and the devastating effects of austerity policies. At the beginning of the play, Colin, an unemployed and single man living in a temporary accommodation centre with his mother, meets Emma, and this meeting shapes the central conflicts of the story:

Emma: Yeh no obviously I don't want – the baby- to be born here /

Colin: No, like obviously yeh but you know they just cheat you.

Emma: Yeah, we were evicted, they put the rent up like overnight and we couldn't afford it

Colin: You're fucking joking, landlords, vermin, like I'm her carer and you know the council just /don't support you like (Zeldin, 2020, p. 80)

Emma is a black woman and lives in temporary accommodation with her white British Husband Dean and their two children. Emma is also pregnant, but homelessness poses an additional obstacle that complicates the family's overall harmony. On the other hand, Dean receives a call informing him that he has been referred for a sanction "due to non-attendance at a job-coaching session" (Zeldin, 2022, p. 96). He explains that his missing the appointment coincided with the day the eviction decision was made, and that he had reported the situation to the social worker at the time. Dean pleads, expressing his difficult situation; his wife is having a baby and they urgently need money for food and rent. He questions the legality of the decision and asks to see a manager. However, although disappointed, he hastily decides to attend a follow-up appointment. Two other important multicultural characters in the play, Tharva from Sudan and Adnan from Syria, meet in the dining hall. By bringing together people from different backgrounds in temporary shelter, these characters explore the diversity of multiculturalism and the intersections of poverty, forced migration, and the struggle for survival:

Tharwa: In Sudan we say Syria is beautiful, we say Syria is beautiful /

Adnan: Yes ...

Tharwa: It will get better Inshallah (God willing)

Adnan: Inshallah

Tharwa: Inshallah

Pause.

In Sudan we just love Syrian soap operas!

Adnan: Oh really?

Tharwa: We really love Mohammed and ...

Adnan: Not 'Mohammed and Noor'?!

Tharwa: Yes 'Mohammed and Noor', exactly! Honestly I love it! I watched it all the time with my family. Honestly we loved it.

Adnan: But 'Mohammed and Noor' is actually Turkish

Tharwa: Oh really?!

She laughs and covers her smile with her scarf. (Zeldin, 2022, pp. 100-101)

Set in austerity and temporary Council accommodation in the UK, this scene between Adnan and Tharwa reveals the resilience and humanity of individuals struggling with the challenges of poverty and displacement. The cultural expressions rooted in their Arab and Sudanese identities, 'Inshallah' and 'Alhamdulillah', emphasise the shared sense of solidarity between these two strangers, while pointing to the importance of cultural exchange and mutual understanding in multicultural Britain. In political terms, the scene demonstrates both the potential and limitations of multiculturalism in the UK.

The diversity of the residents in the accommodation reflects Britain's multicultural identity, while the lack of structural support they face demonstrates the disproportionate impact of austerity on marginalised communities. As Adnan and Tharwa share memories of Turkish soap operas on 'Syria' and relate their personal struggles, it demonstrates how cultural hybridity can build a sense of belonging. Still, this link also underscores the nature of such connections in a community plagued by persistent systemic disparities leading individuals to rely on fragile support networks.

4. Faith, Hope and Charity: Staging Precarity and Homelessness

Michael Billington (2019) characterizes Alexander Zeldin's *The Inequalities* as a reflection of the grim truths of the era of financial constraints and describes it as unique in its own right. Billington recalls that Zeldin's *Beyond Caring* and *Love* addressed the most vulnerable groups in society, such as addicts and homeless families. Billington suggests that Zeldin's latest work, *Faith, Hope and Charity*, also aims to bring solace and resilience to individuals struggling with social contradictions and life challenges. According to

Billington, this play, which opens Zeldin's latest trilogy of works that emphasize social inequalities, offers an exploration of realism in times of uncertainty.

Faith, Hope and Charity intertwine in the tale of Hazel's act of preparing meals for those in need at a run-down community centre on the outskirts of town. She accompanies the choir led by volunteer Mason. Beth is a mother in search of assistance for her daughter. Bernard quietly observes from the periphery as he is always the earliest to arrive and the final one to depart. Tharwa surfaces as a woman in her forties who immigrated and now resides in the area. She embodies the journey of immigrants as they navigate the process of blending into a culture and society. Tharwa's existence mirrors the widespread impact of migration and highlights the significant role women play in building bridges between different cultures. Her 9-year-old daughter, Tala, personifies the concept of having a mixed identity and advocates for the values that the next generation holds dear. By combining her mother's cultural background with the history of their new community, these characters together emphasize the importance of unity and shared cultural connections that transcend social divisions.

At the start of the play's opening scenes, Hazel encounters Mason and their shared challenges prompt a sense of unity to surface. Hazel serves as a volunteer at the community centre and Mason is her companion in this endeavour. This initial meeting illustrates the resilience of those marginalized as they lean on one another for support. The connection between Hazel and Mason highlights their solidarity against adversities, both personal and societal. In Hazel's world dwells Mason, a man grappling with social status and financial challenges. The relationship between these two characters, especially in light of Carl and Anthony's stories, offers a deeper exploration of how a sense of belonging is shaped in multicultural societies. While Carl and Anthony represent the challenges of the intersections where racial and cultural diversity meet economic insecurity, Hazel and Mason's story reveals the human dimension of these structural inequalities.

Mason: comes in with a bucket.

Mason: Yeh I reckon that ... /

Hazel: Yeh well Pete said that's gonna be really expensive.. and they're not paying for it right now I mean the council

Mason: Oh right ...I mean we could just get like a Kickstarter or a

GoFundIt page. (Zeldin, 2022, p. 141)

This quote provides a multi-layered account of the socio-economic tensions and social dynamics that communities face in the context of multiculturalism and austerity. Hazel's reluctance to fund a necessary project reflects the pressures that austerity puts on public services. This has wider social implications, such as the privatisation of services and the reliance on individuals and communities to find solutions on their own, as a result of the state withdrawing its support for social needs and restricting resources.

One potential solution to this issue is Mason's recommendation to explore crowdfunding websites, like Kickstarter or GoFundIt. However, it also shows how public services are left to the responsibility of individuals, as governments systematically fail to support communities adequately. Alternative solutions such as crowdfunding imply the privatisation of social responsibility, while the fact that such strategies are not equally accessible to all communities can lead to deepening inequalities.

In this context, while alternative funding has positive aspects, such as promoting individual resilience and community solidarity, it also symbolises the abdication of state responsibility for providing social services. As a result, the dialogue delves into how austerity policies are reshaping social responsibilities and the critique of the inequalities that emerge in this process. This is a question that is relevant to multicultural societies: how to restructure social responsibilities and public services while combating socio-economic inequalities raises critical questions about how to overcome systemic inequalities.

Marc: But so like I was at college ... and that and Jason had just left ...

Mason: Yeh /

Marc: And Mum was really upset ... so she'd taken a pill and was in bed and we had the delay in the fucking universal credit, we just had no money.

We was eating here /

Mason: Right.

Marc: I should have told the judge that ... she was walking that morning down the main road from our house, towards Jason's and the cars ... She's only four ... she wanted to make like peace (Zeldin, 2022, 181)

Marc's family's account of his experiences provides a powerful example of the deep socio-economic challenges faced by vulnerable groups. References to delayed Universal Credit payments highlight how the state welfare system under-supports marginalised communities, and how bureaucratic inefficiencies make them even more vulnerable. This shows that governments are failing to provide quick and effective solutions to families struggling with displacement and unemployment. Marc's mother's ordeal and his sister's perilous journey to make peace deeply reveal the emotional and psychological toll that often falls on families struggling with poverty and systemic neglect. Mason's simple responses of "Yeh" and "Right" reflect the shared experiences and collective struggles of people living in precarious situations.

In a setting like this, one discusses the struggles experienced by minority communities like immigrants and individuals from different ethnic backgrounds in great detail. Economic instability, social disintegration, and insufficient institutional assistance are frequent issues for numerous individuals residing at the fringes of society. This situation implies that

diversity may be vulnerable when communities endeavour to tackle these difficulties independently without the backing of suitable organizations and helpful regulations. In the end, this play conveys a lesson on the importance of implementing wide-ranging systemic adjustments to tackle multiculturalism and social disparities highlighting that fostering greater equality among communities is key to realizing such changes.

5. CONCLUSION

Neoliberal policies that have dominated the world socio-political universe for the last fifty years have also had serious effects on people's daily lives. Zeldin's trilogy focuses on these daily life effects, portraying the struggles of the modern-day precariat, who are most affected by economic hardship and social inequalities on a theatre stage. Each play, with its own characteristics, tells the story of people who do not receive enough support due to instability, social injustice and austerity measures. The trilogy focuses on themes of injustice, poverty and precariousness, encouraging the audience to establish emotional and social connections with the characters' existences. Zeldin's characters reveal the inequalities in Britain's current administrative and economic situation, offering the audience a thought-provoking perspective on this complex system. *Beyond Caring* portrays the difficulties faced by workers on 'zero-hours contracts' that emerged in the neoliberal era with a powerful realism, and draws attention to the harsh working conditions that workers have to endure and the fact that workers' rights have become almost invisible. Perhaps the most important character in the play is Grace. Despite suffering from arthritis, Grace continues to be deemed 'fit for work' by the government. This reveals that workers' welfare and job security often fall short of humanitarian demands. Grace's narrative reflects the difficulties of being a disabled female immigrant. Zeldin interweaves anecdotes with social background to encourage the audience to question the existing social structure.

In his play *Love*, Zeldin brings to life the experiences of people forced to seek refuge in temporary housing facilities due to economic hardship. This study has shown that the play examines the difficulties faced by families and single individuals and the bureaucratic ways they deal with these difficulties, while also bravely revealing the uncertainties brought about by social support programs such as Universal Credit. The scene between Adnan, a Syrian, and Tharwa, a Sudanese woman, in which they share their memories, shows how cultural diversity can create strong connections between people in difficult times. The play also contains examples of how inadequate UK benefits, under the impact of austerity measures, fall short of meeting the needs of people in such need.

The final play in the trilogy, *Faith, Hope and Charity*, follows the lives of volunteers working at a community centre to support the homeless and the people in need who benefit from it. While Hazel's food distribution shows a positive aspect of community solidarity, it also shows the damaging impact of austerity on social welfare services. Mason's crowdfunding initiative exemplifies the innovative approaches that communities are taking, but also reveals the diminishing support and attention that governments are giving to citizens in need. Marc's frustration with the delay in Universal Credit shows how

systemic shortcomings have a direct impact on the daily lives of individuals. Zeldin's plays not only depict the everyday challenges people face, but also examine how these challenges are affected by the social and political environment.

In the trilogy, Zeldin constructs a broad narrative that reflects contemporary British society, criticising the inequalities in Britain and the barriers that different communities across Britain face. Zeldin's plays not only challenge social inequality, they also highlight the strength and humanity of those who resist it. Zeldin's plays not only reveal the adversities experienced by individuals but also critically examine their structural roots within neoliberal policies and austerity measures. The exploitative working conditions of workers in *Beyond Caring*, the deepening housing crisis in *Love*, and the inadequacy of the welfare system in *Faith, Hope and Charity* reveal the different dimensions of inequality in Britain today. By embedding the characters' individual stories within a social and political context, the trilogy encourages the audience to empathize and question existing systems. Zeldin's powerful narrative demonstrates the potential of theatre as a medium for representing social injustices and as a catalyst for discourse and transformative engagement

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar Üniversitesi Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rates of Authors to the Article

The entire article was written by the author.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Athanasίου, A. (2011). Becoming precarious through regimes of gender, capital, and nation. *Cultural Anthropology*, 28.
- Billington, M. (2019, September 19). Faith, Hope and Charity review – urgent account of the austerity age. *the Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/stage/2019/sep/18/faith-hope-and-charity-review-dorfman-london-alexander-zeldin>
- Blair, T. (1997). *New Britain My Vision of a young country*. London: Basic Books.
- Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.
- Cavero, T., & Poinasamy, K. (2013). *A cautionary tale: The true cost of austerity and inequality in Europe*. Oxfam International.
- Earle, T. C. (2009). Trust, confidence, and the 2008 global financial crisis. *Risk Analysis: An International Journal*, 29(6), 785-792.
- Freedland, M., Prassl, J., & Adams, A. (2015). Zero-hours Contracts in the United Kingdom: regulating casualwork, or legitimating precarity?. *Giornale di diritto del lavoro e di relazioni industriali*: 148, 4, 2015, 529-553.

- Helleiner, E. (2011). Understanding the 2007–2008 global financial crisis: Lessons for scholars of international political economy. *Annual review of political science*, 14(1), 67-87.
- Hernandez, T. A. (2021). The consequences of the austerity policies for public services in the UK. *Studies in Social Justice*, 15(3), 518-537.
- Queen's University. (2016). Decision Rules for Ranking Multiculturalism Policies for Immigrant Minorities | Multiculturalism Policies in Contemporary Democracies. Retrieved from <https://www.queensu.ca/mcp/immigrant-minorities/decision-rules-im>
- National Theatre. (2024, September). Alexander Zeldin, National Theatre. Retrieved from <https://www.nationaltheatre.org.uk/artists/alexander-zeldin/>
- NHS. (2023, March). Rheumatoid arthritis - Symptoms. Retrieved from <https://www.nhs.uk/conditions/rheumatoid-arthritis/symptoms/>
- Owen, L. (2019). How Does Theatre Represent Economic Systems?. *Thinking Through Theatre and Performance*, 70.
- Özata, C. (2021). Pshychological Plane: Sigmund Freud's Subconscious Mind in Simon Stephen's Bluebird. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 61(1), 557-582.
- Parekh B. (2000) *Future of Multi-Ethnic Britain*. London: Profile Books.
- Starck, K. (2020). We are trying to stay positive in here: austerity and agency in Alexander Zeldin's play Love. *Studia Neophilologica*, 92(2), 190-208.
- Stewart, H., & Partington, R. (2018, October 13). Poorest families to lose out on £210 a year owing to benefits cap. the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2018/oct/13/poorest-families-to-lose-out-on-210-a-year-owing-to-benefits-cap>
- Summers, D. (2009, April 9). David Cameron warns of 'new age of austerity'. the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2009/apr/26/david-cameron-conservative-economic-policy1>
- Şentürk, Selçuk. 2020. "The Representation of Caribbean Immigration in Samuel Selvon's The Lonely Londoners (1956)." *SDÜ Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 50, 125-130.
- Trueman, M. (2014, June 27). New play stages the 'temporary lives' on zero-hours contracts. the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/stage/2014/jun/27/beyond-caring-alexander-zeldin-poverty-play>
- Vertovec, S. (1996). Multiculturalism, culturalism and public incorporation. *Ethnic and racial studies*, 19(1), 49-69.
- West, P. (2005). The poverty of multiculturalism. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 94(374), 151-158.
- Wilmarth Jr, A. E. (2008). The dark side of universal banking: Financial conglomerates and the origins of the subprime financial crisis. *Conn. L. Rev.*, 41, 963.
- Zeldin, A. (2022). *The Inequalities: Beyond Caring; LOVE; Faith, Hope and Charity*. London: Bloomsbury Publishing.

Petrol Fiyatları ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz

Sefer Uçak¹, Jiyan Kılıç^{2,3}

ÖZET

Üretim yapıları, enerji, hammadde, yüksek katma-değerli ürünler gibi ithalata bağımlı olan gelişmekte olan ekonomilerde, petrol fiyatlarının döviz kurları üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışma Türkiye’de 1994:01-2024:10 döneminde reel döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Yapılan birim kök testlerine göre her iki değişken de I(1) seviyesinde durağandır. Johansen eşbütünleşme testine göre, seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Vektör Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre, petrol değişkeninin hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlıdır. Değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Öte yandan; Petrol Fiyatlarının hiçbir gecikmeli değeri, Reel Döviz Kuru’nu kısa vadede etkilemiyor iken Reel Döviz Kuru’nun tüm gecikmeli değerleri kısa dönemde Petrol Fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, Petrol Fiyatları, VECM.

The Relationship Between Oil Prices and The Real Exchange Rate: An Empirical Analysis for Türkiye

ABSTRACT

The effects of oil prices on exchange rates are undeniable in developing economies whose production structures are dependent on imports such as energy, raw materials and high value-added products. This study explains the relationship between the real exchange rate and oil prices in Türkiye for the period 1994:01-2024:10. According to the unit root tests, both variables are stationary at I(1) level. According to Johansen cointegration test, the series move together in the long run. According to the VECM (Vector Error Correction Model) results, the error correction coefficient of the oil variable is negative and significant. A long-run causality relationship is found between the variables. On the other hand, while none of the lagged values of Oil Prices do not affect Real Exchange Rate in the short run, all lagged values of Real Exchange Rate affect Oil Prices in the short run.

Keywords: Real Exchange Rate, Oil Prices, VECM.

¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Sındırgı MYO, ORCID: 0000-0002-9251-9584.

² İletişim Yazarı: jiyan.kilic@balikesir.edu.tr

³ Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Sındırgı MYO ve ORCID: 0000-0002-9904-8420

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1613595](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613595)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. REEL DÖVİZ KURU VE PETROL FİYATLARI

Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'ün 2024 Dünya Petrol Görünümü (World Oil Outlook 2024) raporunda belirtilen enerji kaynaklarının uzun vadeli projeksiyonları ve büyüme tahminlerine göre, dünya petrol talebi 2023'te günlük 92.9 milyon varil eşdeğerinden (mboe/d), 2050'de 109.6 mboe/d seviyesine ulaşacaktır. Böylece yıllık ortalama %0,6 oranında büyüme gösterecektir. Petrolün dünya enerji talebindeki payı 2023 yılında %30,9 iken 2050'li yıllarda %29,3'e düşeceği öngörülmektedir. Ancak, yine de petrol, diğer enerji türlerine (kömür, doğalgaz, nükleer, hidro ve diğer yenilenebilir enerji) göre ilk sırayı koruyacağını göstermektedir.

Dünya petrol talebindeki büyümenin gelecek yıllar için büyümenin ortalama %0,6 gibi düşük de olsa istikrarlı bir şekilde devam edeceği öngörüldürken, 2030 yılı için petrol fiyatları tahminleri, jeopolitik durumlar, arz-talep dengeleri ve enerji dönüşüm trendleri gibi birçok faktöre bağlı olarak farklılık göstermektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), enerji talebinin elektrikli araçların yaygınlaşması ve temiz enerjiye geçiş nedeniyle yavaşlayacağını, ancak 2030'a kadar petrol talebinin zirveye ulaşacağını öngörüyor. Bu durum fiyatların dalgalı bir seyir izleyebileceğini gösteriyor.

Petrol fiyatları ve reel döviz kuru arasındaki ilişki, dünya ekonomisinin karmaşık yapısını anlamada önemli bir unsurdur. Özellikle petrol ithalatçısı ve ihracatçısı ülkelerde, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar döviz kurlarında farklı sonuçlar doğurur ve bu durum ekonomiler üzerindeki etkilerin genişlemesine neden olur. Bu makalede, petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerindeki etkileri analiz edilecek ve bu ilişkiyi etkileyen temel unsurlar değerlendirilecektir.

Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun ülkeler arasındaki enflasyon farkları ile düzeltilmiş halidir. Bir ülkenin rekabet gücünü ve ticaret dengesini belirlemede önemli bir gösterge olan reel döviz kuru, dış ticaretteki fiyat rekabetini daha iyi analiz etmeyi sağlar (Rogoff & Reinhart, 2004). Reel döviz kurundaki değişiklikler, petrol fiyatları gibi büyük maliyet kalemlerinin etkisiyle de yönlendirilebilir. Eğer ana ülke ithal petrole daha fazla bağımlıysa, reel petrol fiyatındaki artış, ana ülkedeki ticarete konu malların fiyatlarını yabancı ülkedekinden daha büyük oranda artırabilir. Böylece ana para biriminin reel olarak değer kaybetmesine neden olabilir. Dahası, bir petrol fiyat şoku ticaretin şartlarını kötüleştirdiğinde rekabet gücünü artırmak için ana ülke nominal döviz kurunu yükseltmek zorunda kalacak ve bu da daha fazla reel değer kaybetmeye yol açacaktır. (Chen & Chen, 2007)

Petrol fiyatlarındaki değişimler, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin ekonomileri üzerinde çeşitli kanallardan döviz kuru dalgalanmalarına yol açar. Bu değişimler ticaret dengesi, sermaye akımları, enflasyon ve risk algıları aracılığıyla döviz kurunu etkiler (Hamilton, 1983). Petrol fiyatları yükseldiğinde, petrol ithalatçısı ülkelerin dış ticaret açığı büyür. İthalat harcamalarının artması, döviz talebini artırır ve yerel para birimi üzerinde değer kaybı baskısı yaratır. İhracatçı ülkelerde ise petrol fiyatlarındaki artış döviz rezervlerinin artmasına yol açarak yerel para biriminin değer kazanmasını sağlar (Golub, 1983).

Petrol, pek çok sektörde kullanılan temel bir girdi olduğundan, fiyat artışları enflasyon üzerinde baskı yaratır. Petrol fiyatları yükseldiğinde, üretim ve ulaşım maliyetleri de artar ve bu maliyetler nihai ürünlere yansır. Enflasyonun yükselmesi durumunda ise merkez bankaları faiz oranlarını artırma eğilimine girer. Faiz oranlarındaki bu artışlar, döviz kurları üzerinde dolaylı bir etki yaratarak döviz kurunun değerini değiştirebilir (Bernanke, Gertler & Watson, 1997). Petrol fiyatlarındaki artış, özellikle ithalatçı ülkelerdeki risk algısını artırabilir. Artan petrol fiyatları, üretim maliyetlerinin artmasına ve kârlılık oranlarının düşmesine yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, yatırımcılar sermayelerini daha güvenli ülkelere kaydırabilir ve bu durum, yerel para birimi üzerinde değer kaybı yaratabilir (Corden, 1984).

Petrol fiyatları ve reel döviz kuru arasındaki ilişki, genellikle petrol ithalatçısı ve ihracatçısı ülkeler bağlamında iki türlü analiz edilebilir. İlk olarak, Petrol ithalatçısı ülkelerde petrol fiyatlarındaki artış, cari açığın büyümesine ve enflasyonist baskıların artmasına neden olur. Yüksek enflasyon, reel döviz kurunu etkileyerek ülkenin rekabet gücünü zayıflatır. Bu durum, ithalatçı ülkelerde döviz kurunun nominal değerinin yanı sıra reel değerinin de düşmesine yol açabilir (Narayan & Narayan, 2007). Petrol fiyatı artarsa, ticarete konu sektörde petrol bağımlılığı fazla olan ülkelerin para birimlerinin yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı daha yüksek enflasyon nedeniyle değer kaybetmesi beklenir. Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun nasıl değiştiğine ve ticarete konu olan (ve olmayan) malların fiyatlarındaki değişikliklerin etkisine göre farklılık gösterir (Beckmann, vd. 2020).

İkinci olarak, Petrol ihracatçısı ülkelerde ise petrol fiyatlarının yükselmesi, ülkenin dış ticaret dengesinde fazlaya ve döviz rezervlerinin artmasına yol açar. Bu ülkelerde petrol fiyatlarının yüksek olması, döviz kuru üzerinde yukarı yönlü bir baskı yaratır ve yerel para birimi değer kazanır. (Corden, 1984).

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar yalnızca ticaret dengesi ve enflasyon üzerinden değil, aynı zamanda finansal piyasalardaki beklentiler ve risk algıları üzerinden de döviz kuru üzerinde etki yaratır. Petrol fiyatlarındaki ani artışlar, bazı ülkelerde resesyon riskini artırarak yatırımcıların güvenini sarsabilir. Bu da ülkeden sermaye çıkışına yol açarak döviz kurunu olumsuz yönde etkileyebilir (Baffes vd. 2015). Petrol fiyatlarındaki düşüş ise ithalatçı ülkelerde genellikle olumlu sonuçlar doğurur. Düşen petrol fiyatları, enflasyonist baskıların azalmasına ve ekonomik büyümenin artmasına yol açarak döviz kurunu dengeleyici bir etki yaratır.

Petrol fiyatlarının döviz kuru üzerindeki etkisi, yalnızca arz-talep dengesi ve jeopolitik risklerle sınırlı değildir. Para politikaları, küresel ekonomik durum ve finansal piyasa gelişmeleri de bu ilişkiyi etkileyen faktörlerdir. Petrol fiyatlarındaki artışlar, merkez bankalarının sıkı para politikası uygulamasına yol açabilir. Yüksek faiz oranları, döviz kurları üzerinde dengeleyici bir etki yaratabilir (Rogoff & Reinhart, 2004). Küresel büyüme beklentileri, petrol talebini doğrudan etkileyerek fiyatları değiştirir. Bu durum, döviz kuru üzerindeki dolaylı etkileri artırır. Petrol arzını etkileyen jeopolitik riskler, fiyatları

doğrudan etkiler. Özellikle petrol üreticisi ülkelerdeki istikrarsızlıklar ve çatışmalar, döviz kurunda dalgalanmalara neden olabilir (Hamilton, 1983).

Tablo 1. Türkiye'nin Petrol Üretim ve İthalatı (1994 – 2024)

	Ham petrol üretimi	Ham petrol ithalatı	Üretim/ithalat	Brent Petrol Fiyatı
1994	3.686.668	21.198.132	17,4	16,23
1995	3.515.782	23.510.777	15,0	18,65
1996	3.499.635	22.766.621	15,4	23,90
1997	3.456.966	23.324.261	14,8	15,86
1998	3.223.622	23.791.392	13,5	10,54
1999	2.939.896	22.836.976	12,9	24,93
2000	2.749.105	21.362.926	12,9	22,58
2001	2.551.467	23.141.640	11,0	19,35
2002	2.441.534	23.707.589	10,3	30,12
2003	2.375.044	24.028.667	9,9	30,30
2004	2.275.530	23.917.019	9,5	40,38
2005	2.281.131	23.389.647	9,8	58,34
2006	2.175.668	23.786.875	9,1	58,96
2007	2.134.175	23.445.764	9,1	93,68
2008	2.160.067	21.833.471	9,9	35,82
2009	2.401.799	14.219.427	16,9	77,91
2010	2.496.113	16.873.392	14,8	93,23
2011	2.367.251	18.049.163	13,1	108,09
2012	2.337.551	19.479.238	12,0	110,80
2013	2.398.454	18.554.147	12,9	109,95
2014	2.455.893	17.481.481	14,0	55,27
2015	2.515.662	25.065.977	10,0	36,61
2016	2.571.928	24.957.388	10,3	54,96
2017	2.551.929	25.766.549	9,9	66,73
2018	2.850.828	20.970.669	13,6	50,57
2019	2.984.800	31.073.818	9,6	67,77
2020	3.202.924	29.368.757	10,9	51,22
2021	3.441.659	31.398.360	11,0	77,24
2022	3.583.040	33.486.198	10,7	82,82
2023	4.094.898	31.303.568	13,1	77,69
2024	-	22.769.353	0,0	72,56

* Ocak-Ağustos dönemini kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, MAPEG ve EPDK

Petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki ilişki karmaşık bir yapıya sahip olup, çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, ithalatçı ülkelerde enflasyon baskıları ve ticaret dengesizlikleri yoluyla döviz kuru üzerinde baskı yaratırken, ihracatçı ülkelerde ise döviz rezervlerinin artması yoluyla yerel para biriminin değer kazanmasına katkıda bulunur. Bu ilişkiyi doğru analiz edebilmek, ülkelerin ekonomik planlamalarında büyük önem taşır. Ülkeler, petrol fiyatlarının ekonomilerine olası etkilerini minimize etmek amacıyla makroekonomik politikalarını bu doğrultuda düzenlemeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin anılan dönemde petrol üretim ve ithalatına bakıldığında, net petrol ithalatçısı konumunda olduğu Tablo 1'de görülmektedir. 1997-98 Küresel (Asya) Finansal Krizinin etkileri ile 1998 yılında petrolün varil fiyatının küresel talepteki azalma ile yaklaşık 10\$ seviyelerine gerilediği görülmektedir. Ham petrol ithalatının 1994-2007 yıllarında istikrarlı bir şekilde ortalama olarak yaklaşık 23 milyon ton olduğu görülürken, 2008 küresel ekonomik krizi ile 2014 yılına kadar ciddi bir inişe geçtiği görülmektedir. 2007 yıl sonunda 94 dolara ulaşan petrol fiyatları 2008 kriziyle birlikte yaklaşık 36 dolar seviyesine gerilemiş ve ardından 110 dolar seviyelerine kadar yükselerek rekorlar kırmıştır. Türkiye'nin petrol ithalatının da ekonomik daralma ile azaldığı Tablo 1'de görülmektedir. Türkiye'nin özellikle son yıllarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) öncülüğündeki petrol arama faaliyetlerin devam etmesi ile toplam üretimin ithalat içindeki payı yaklaşık olarak % 14 seviyelerine çıkabilmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Reel döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar, bu iki değişken arasında genellikle uzun vadeli ve karmaşık bağlantılar olduğunu göstermektedir. Petrol fiyatları döviz kurlarını arz ve talep koşulları üzerinden etkileyebilirken, döviz kuru değişimleri de petrol fiyatlarını etkileyebilmektedir. Bu ilişki, özellikle petrol ithalatına bağımlı ekonomilerde daha belirgin hale gelir. Ayrıca yapılan çalışmalar döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin makroekonomik politikalar çerçevesinde dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışmaların geneline bakıldığında anılan değişkenler arasında; asimetrik nedensellik ve uzun dönemli eşbütünleşme ilişkilerinin ele alındığı görülmektedir.

1. Asimetrik İlişkiler: Türkiye için yapılan analizlerde, petrol fiyatları artışının reel döviz kuru üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ancak bu ilişki asimetrik bir yapıya sahiptir; pozitif ve negatif şoklar farklı etkiler yaratmaktadır. Örneğin, Türkiye gibi petrol ithalatına bağımlı ülkelerde artan petrol fiyatları üretim maliyetlerini artırarak döviz kurunu yükseltebilir, ancak tersi durum için aynı etki gözlenmeyebilir.

Adıgüzel vd. (2016), reel döviz kuru ve reel petrol fiyatları serilerini kullanarak Türkiye'de dalgalı döviz kuru rejiminin uygulandığı 01:2009-12:2015 dönemi Hatemi-J ve Roca (2014) asimetrik nedensellik testi ile araştırmışlardır. Test sonuçlarına göre, petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş fakat ilişkinin asimetrik olduğunu bulunmuştur. Nedenselliğin yönü, sadece negatif petrol fiyatı şoklarından negatif döviz kuru şoklarına doğrudur. Buna göre, petrol fiyatlarının düşmesi reel kuru düşürmektedir.

Yaman (2021), Türkiye'nin 2 Ocak 2002- 12 Ekim 2021 tarih aralığı petrol fiyatları ve nominal döviz kuru ilişkisini simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile araştırmıştır. Elde ettiği sonuçlara bakıldığında değişkenler arasında simetrik analizde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit ederken, asimetrik analizde ise petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Kızılkaya (2021), Türkiye’de 1960-2019 döneminde hem petrol fiyatları ile reel döviz kuru serileri arasındaki hem de bu serilerin pozitif ve negatif şokları arasındaki asimetrik nedensellik ilişkileri Fourier Toda-Yamamoto yöntemi ile araştırmıştır. Değişkenler arasında simetrik nedensellik ilişkisi bulunamamış fakat pozitif petrol fiyatı şoklarından pozitif reel döviz kuru şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Petrol fiyatlarının artması Türkiye’de reel döviz kuru artışına neden olmaktadır.

Bayat & Kayhan (2022), çalışmalarında 2005:M01- 2021:M12 dönemi aylık veriler ile Türkiye ekonomisinde reel petrol fiyatları (ROIL) ile reel döviz kuru (REER) arasındaki ilişki Geleneksel ve Fourier Nedensellik testleriyle incelemişlerdir. Fourier nedensellik analizi sonuçlarına göre petrol fiyatlarının döviz kuru üzerinde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Fakat reel petrol fiyatlarından reel döviz kuruna doğru geleneksel Standart Granger nedenselliğe göre %1 anlam seviyesinde, geleneksel ve bootstraplı Toda-Yamamoto nedensellik testine göre %10 anlam seviyesinde ve fourier standart Granger birikimli frekans testinde ise %10 anlam seviyesinde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Karacan (2022), 01:2003-07:2021 döneminde petrol fiyatlarının Türk lirasının reel döviz kuru üzerindeki kısa veya uzun dönemli etkisi ile petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerinde asimetrik etkilerini kantil otoregresif gecikmesi dağıtılmış (QARDL) modeli ile test etmiştir. Sonuçlara göre, uzun dönemde petrol fiyatlarının reel efektif döviz kuru üzerinde etkili olmadığı fakat kısa dönemde asimetrik olarak etkili olduğunu bulunmuştur.

2.Uzun Dönem Eşbütünleşme: ARDL ve eşbütünleşme yöntemleriyle yapılan çalışmalarda, petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerinde uzun vadeli bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Örneğin, dünya petrol fiyatlarının Türkiye'nin döviz kuru üzerinde uzun dönemli negatif bir etki yarattığı bulunmuştur. Bu durum, döviz kurunun uluslararası petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı duyarlılığını göstermektedir.

Yılmaz & Altay (2016) çalışmalarında; Türkiye’de döviz kurundaki değişimin ham petrol fiyatlarını kısa ve uzun dönemde nasıl etkilediğini, 1985-2015 dönemi aylık ham petrol fiyatları ve döviz kuru verileri kullanılarak ARDL eşbütünleşme yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve uzun dönemde ham petrol fiyatlarının döviz kuru üzerindeki etkisi negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Varyansta nedensellik testi kullanılarak, ham petrol fiyatlarından döviz kurlarına doğru bir oynaklık yayılma etkisine rastlanılmıştır.

Güneş & Yıldırım (2019), Türkiye’de 2010- 2017 dönemi için petrol fiyatları ve reel döviz kurunun net dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi VAR analiziyle gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre ham petrol fiyatlarının net dış ticaret hadlerinin nedeni olduğu fakat reel efektif döviz kuru ile net dış ticaret hadleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Şit & Alancıoğlu (2019) Türkiye ekonomisi için 2008:M01-2018:M06 dönemi aylık veriler ile petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Engle-Granger

Eşbütünleşme, Philipps – Oualiris Eşbütünleşme testleri uygulamışlardır. Elde edilen bulgulara göre petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sizer (2023), 01:2003-06:2023 dönemine Türkiye'de petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki uzun vadeli ilişkiyi Banerjee, Arčabić ve Lee, (2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi ile incelemiş ve değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini tespit etmiştir. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları, döviz kuru ile petrol fiyatları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Köprücü (2024), Türkiye için 1960- 2021 dönemleri arasında döviz kuru, petrol fiyatları, satın alma gücü paritesi ve gıda ticareti verilerini kullanarak gıda dış ticareti, döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) ile test etmiştir. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun vadede gıda ithalatının ve petrol fiyatlarının artış göstermesi döviz kurunun da yükselmesine neden olmaktadır.

Diğer ülkeler için yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Hamilton (1983), ABD için 1948- 1972 dönem aralığında ham petrol fiyatları ile ekonomik büyüme ve döviz kuru gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi ve regresyon tahminlemesiyle ölçmüştür. Petrol fiyatlarının Sims'in altı değişkeni olan yurtiçi fiyatlar, ücretler, işsizlik, ithalat fiyatı, reel milli gelir ve para üzerindeki etkileri saptanmıştır.

Chen & Chen (2007), G7 ülkelerin 1972:M1- 2005:M10 dönem aralığında aylık veriler ile petrol fiyatlarıyla reel döviz kuru arasındaki uzun vadeli ilişkiyi FMOLS, DOLS ve PMG Panel regresyon analizi yaparak gerçekleştirmişlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki tespit edilmiştir. Reel petrol fiyatları uzun dönemde reel döviz kurunu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Narayan & Narayan (2007), Vietnam için yapmış oldukları çalışmada petrol fiyatlarının döviz kuru ve hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla, 2000-2008 dönemi günlük veri setlerini kullanarak eşbütünleşme analizi gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgulara bakıldığında, hisse senedi fiyatları, petrol fiyatları ve nominal döviz kurlarının eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang (2013), çalışmasında 1973:01- 2010:06 dönem aralığında aylık veriler ile petrol fiyatı ile ABD doları fiyatı arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisini araştırmak için Engle-Granger (1987) kalıntı tabanlı eşbütünleşme testi, Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme testi, birim kök testleri ve hata düzeltme modeli (ECM) kurmuştur. Elde edilen sonuçlara göre yapısal kırılmalar dikkate alındığında istatistiksel olarak anlamlıdır ve genişletilmiş model petrol fiyatı ile ABD doları döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Yang ve vd. (2018), 3 Ocak 1994-31 Aralık 2015 dönemi için günlük frekans verileri ile petrol fiyatları (WTI) ile döviz kurları arasındaki kısa ve uzun vadeli dinamik korelasyonları incelemek için dört ana para birimi (JPY, GBP, CAD ve EUR) kullanarak dinamik koşullu korelasyon-karma veri örnekleme (DCC-MIDAS) modelini seçmişlerdir. Sonuçlara göre, ham petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki negatif korelasyon değerleri, petrol ve döviz piyasalarının olumsuz yönde hareket ettiğini göstermektedir. Japonya hariç, korelasyon pozitif olduğunda petrol fiyatlarındaki artış para biriminin değer kaybetmesiyle ilişkilendirilmiştir.

Kisswani vd (2019), çalışmalarında ASEAN ülkeleri için petrol fiyatları ve döviz kurları arasındaki asimetrik ilişkiyi 1970:Q1 – 2016:Q4 aralığı çeyreklik veriler ile Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler (NARDL) Eşbütünleşme yaklaşımı ile araştırmışlardır. Bulgulara göre Endonezya ve Malezya için uzun dönemli asimetri ilişkisi yapısal kırılmalar dikkate alınarak tespit edilmiştir. Öte yandan Toda ve Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bazı durumlarda ise her iki değişken arasında tek yönlü nedensellik de tespit edilmiştir.

Huang vd. (2020), 1997:M1- 2015:M7 aylık verilerle 81 ülke için petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisini kısa ve uzun dönemde araştırmak amacıyla Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) yaklaşımı ile test etmişlerdir. Sonuçlara göre değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ele alınan ülkelere göre değişim göstermektedir. Döviz kurlarından petrol fiyatlarına tek yönlü bir korelasyon bulunmuştur. Ayrıca yapılan ülke sınıflandırmasına göre de petrol ithalatçısı ülkelerde negatif çift yönlü korelasyon var iken petrol ihracatçısı ülkelerde ise değişkenler arasında her iki yönde de korelasyon tespit edilmiştir.

Fasanya vd. (2021), 1997:01- 2019:12 aylık veriler kullanarak Nijerya'nın petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisini Simetrik ARDL ve Asimetrik ARDL ile test etmişlerdir. Petrol fiyatlarındaki artışın döviz kurunda azalışa neden olduğu ve petrol fiyatı asimetrisinin hem kısa hem uzun dönemde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak 2000, 2005, 2008 ve 2015 yıllarında yapısal kırılmalar olduğu belirlenmiştir.

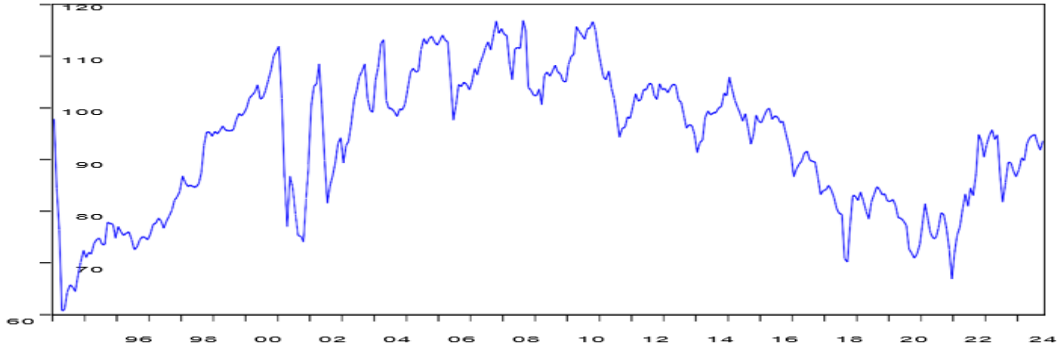
Bu bulgular, döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin hem makroekonomik denge hem de enerji politikaları açısından dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, petrolün Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan bir girdi olduğu için ele alınan ekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkilere dair 1994:01-2024:10 dönem aralığı kapsamında yeni bulgular sunmaktadır. Zaman serisi yöntemleri ile yapılan bu tür analizler, özellikle döviz kuru ve petrol fiyatlarının geçmişteki davranışlarına dayanarak gelecekteki eğilimleri anlamaya yardımcı olabilir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, Türkiye'de 1994:01-2024:10 döneminde reel döviz kuru (Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)) ve petrol fiyatı (Brent) arasındaki ilişki aylık zaman serileri ile test edilmiştir. Reel Döviz kuru ve petrol fiyatları TCMB (EVDS) veri tabanından

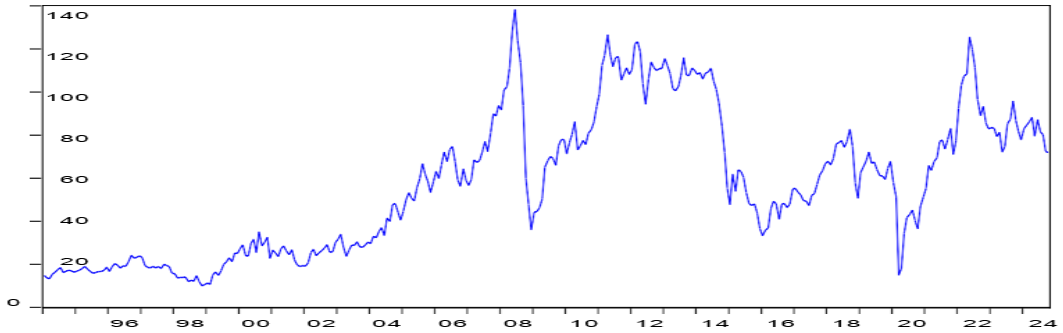
alınmıştır. Her iki değişkenin logaritmik halleri kullanılmıştır. Türkiye’de reel döviz kuru ve petrol verilerinin anılan dönemine ait gelişimi sırasıyla Şekil 1 ve Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Reel Döviz Kuru (\$), (1994-2024)

Türkiye’de anılan dönemlerde, reel döviz kurunda ciddi dalgalanmalar görülmektedir. Çalışmada kullanılan reel döviz kuru serisinde dönemsel dalgalanmaların yanı sıra belirgin seviyede trendlerin de olduğu görülmektedir. Özellikle yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinde reel döviz kuru kırılmaları oldukça sert bir şekilde gerçekleşmiştir. Keskin artış ve azalışların genel olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu serinin volatilitesi yüksek olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2. Petrol Fiyatı (Brent Petrolü), (1994-2024)

Petrol fiyatlarının değişim grafiğine bakıldığında dalgalanmaların global enerji sektöründeki gelişmeler ve arz-talep değişimlerinden etkilendiği söylenebilir. Soğuk Savaş dönemi ve 1997 Asya Finansal Krizi’nin ardından, 2008 Küresel Finans Krizi sırasında azalan petrol talebi nedeniyle fiyatlar düşmüştür. Arap Baharı’nın etkisi ile de 2011-2014 arası dönemde ise fiyatlar tekrar artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin kaya gazı devrimiyle petrol arz fazlası oluşmuştur ve COVID-19 Pandemisi (2020) ile fiyatlar düşmüştür. Pandemi sonrası normal hayata dönüş döneminde ve Rusya- Ukrayna Savaşı’nın (2022) etkileri ile petrol fiyatlarında artış görülmüştür. Öte yandan Türkiye’de

oldukça etkili olan çeşitli kriz dönemlerinde (2008- 2009-2014-2020) petrol fiyatlarında ciddi azalmalar yaşandığı görülmektedir. Petrolde ithalata bağımlı olan Türkiye’de kriz ve daralma dönemlerinde petrol ithalatında gerilemeler yaşandığını söylemek mümkündür.

$$LNRDK_t = \beta_0 + \beta_1 LNBrent_t + \varepsilon_t$$

Yukarıda yer alan veri seti kapsamında yapılan çalışmada Petrol Fiyatı (Brent) bağımsız değişken ve Reel Döviz Kuru (RDK) ise bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Çalışmada tercih edilen ekonometrik model denklemi yukarıda gösterilmektedir.

4. BULGULAR

Durağanlık, zaman serisinin ortalamasının, oto kovaryansının ve varyansının zaman içinde değişim göstermediği anlamına gelmektedir. Eğer bir seri durağan değilse veya birim kök içeriyorsa sahte regresyon sorunu oluşturacaktır. Böylece ekonometrik analizlerde durağanlık sınaması kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla değişkenlerin durağan olup olmadığı veya birim köke sahip olup olmadığı genellikle şu birim kök testleri ile yapılmaktadır: Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981), Philips-Perron (PP) (1988) ve Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) (1992). KPSS Birim Kök Testi diğer birim kök testlerinden farklı olarak sıfır hipotezi (Null) serinin durağan olduğunu, alternatif hipotezin ise serinin durağan olmadığını varsaymaktadır. Öte yandan serilerdeki yapısal kırılmaları tespit etmek ve ortaya koymak amacı ile serilere Zivot- Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi de (ZA-1992) uygulanmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen Birim Kök Testleri serilerin sabit ve trend içeren düzey durumlarına uygulanmıştır. Analizler E-views 10.0 paket programı ile yapılmıştır.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey, I(0))

	LNRDK			LNBRENT		
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
t-İstatist.	-2.953788 (2) *	-2.656006 (9)	0.483453 (15) *	-2.658187 (0) *	-2.538928 (10) *	0.397623 (15) *
Olasılık D.	0.1470	0.2558		0.2549	0.3091	
Kritik D.						
%1	-3.983261	-3.983124	0.216000	-3.983192	-3.983124	0.216000
%5	-3.422116	-3.422049	0.146000	-3.422082	-3.422049	0.146000
%10	-3.133894	-3.133855	0.119000	-3.133875	-3.133855	0.119000

H₀: RDK ve BRENT değişkeni birim kök içermektedir (ADF ve PP için). (*) Uygun gecikme uzunluklarıdır.

ADF testinde Schwartz Bilgi Kriteri, PP ve KPSS testlerinde ise Barlett kernel kriteri dikkate alınmıştır.

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de Türkiye’nin söz konusu dönem için LNRDK ve LNBRENT verisinin ADF, PP ve KPSS test sonuçları görülmektedir. Tabloya göre, her iki serinin olasılık değerleri %5 önem seviyesinden büyük çıkmasından dolayı H₀ hipotezi kabul edilmektedir ve serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı tespit edilmektedir. Bu nedenle serilerin birinci farklarına birim kök testleri uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 3’de yer verilmektedir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark, I(1))

	LNRDK			LNBRENT		
	ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
t- İstatist.	-13.25081 (1)*	-14.69230 (28)*	0.056421 (12)*	-18.15638 (0)*	-18.51274 (17)*	0.037334 (16)*
Olasılık D	0.0000	0.0000		0.0000	0.0000	
Kritik D.						
%1	-3.983261	-3.983192	0.216000	-3.983192	-3.983192	0.216000
%5	-3.422116	-3.422082	0.146000	-3.422082	-3.422082	0.146000
%10	-3.133894	-3.133875	0.119000	-3.133875	-3.133875	0.119000

H0: DK ve İTH değişkeni birim kök içermektedir (ADF ve PP için). * Uygun gecikme uzunluklarıdır. ADF testinde Schwartz Bilgi Kriteri, PP ve KPSS testlerinde Barlett kernel kullanılarak Newey-West bant genişliğidir.

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te LNRDK ve LNBRENT değişkenlerinin birinci fark durağanlık test sonuçlarına yer verilmektedir. Tabloya göre LNRDK ve BRENT serisi birinci farkta ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testleri 'ne göre durağan olduğu I(1) tespit edilmiştir.

İncelenen dönem için değişkenlerdeki yapısal kırılmaları tespit edebilen bir birim kök testi olan Zivot- Andrews (ZA-1992) uygulanmıştır. Bu yaklaşımda kırılma zamanı içsel olarak tahmin edilmektedir. Bu testte birim kök için uygulanacak regresyon denklemleri üç modelde (Model A düzeyde, Model B trendde, Model C hem yapısal hem de düzey kırılmalarında) ele alınmaktadır (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2007: 428-430). Aşağıda Tablo 4'te elde edilen söz konusu test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Zivot- Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonucu

Değişken	Model A	Kırılma Tarihi(A)	Model B	Kırılma Tarihi(B)	Model C	Kırılma Tarihi(C)
LNRDK	-4.249990	11.2001	-5.092200	07.2005	-5.075627	12.2004
LNBRENT	-4.837838	09.2014	-3.785388	03.2008	-4.884508	09.2014
DLNRDK	-13.33851	09.2018	-13.29534	06.2018	-13.31482	10.2018
DLNBRENT	-11.35824	07.2008	-11.18149	05.2004	-11.35824	07.2008
Kritik değer	-5.34		-4.80		-5.57	
%1	-4.93		-4.42		-5.08	
%5	-4.58		-4.11		-4.82	

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te, ZA'nın kritik değer sonuçlarına göre LNRDK serisi Model B de düzeyde I(0) durağan olmasına rağmen Model A ve C'ye göre durağan değildir. LNBRENT serisi Model A , B ve C'ye göre %5 kritik değer düzeyinde düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Fark işlemi uygulanan serilerin tüm modellerde (A, B ve C) hem DLNRDK hem de

DLNBRENT'in tüm kritik değer düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ve seriler durağan hale gelmiştir. Öte yandan serilerin birinci farklarına göre yapılan yapısal kırılmalı test sonuçlarına göre DLNRDK serisi 2018 yılında, DLNBRENT serisi 2004 ve 2008 yıllarında yapısal kırılma göstermektedir. Kırılmalar, serilerin grafiklerinde de görülebilmektedir.

Çalışmanın ekonometrik analizi yapılmadan önce uygun gecikme uzunluğu tespit edilmektedir. Gecikme uzunluğunda; Olabilirlik Oranı Testi (LR), Son Tahmin Hata Kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) kullanılmaktadır.

Tablo 5. Uygun Gecikme Uzunluğu Testi

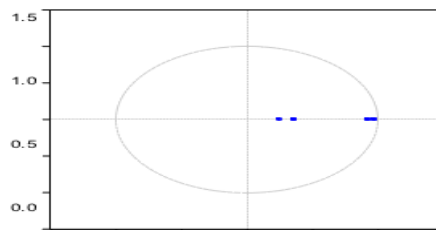
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-138.4546	NA	0.007448	0.775992	0.797493	0.784540
1	967.2449	2193.072	1.69e-05	-5.310745	-5.246243	-5.285103
2	987.1114	39.18434	1.55e-05	-5.398406	-5.290902*	-5.355669*
3	993.4586	12.44884*	1.53e-05*	-5.411373*	-5.260868	-5.351542
4	995.5304	4.040613	1.55e-05	-5.400720	-5.207213	-5.323794
5	999.5056	7.708777	1.55e-05	-5.400583	-5.164075	-5.306562
6	1000.690	2.283989	1.57e-05	-5.385028	-5.105518	-5.273913
7	1001.334	1.235292	1.60e-05	-5.366489	-5.043977	-5.238278
8	1003.529	4.182575	1.62e-05	-5.356513	-4.990999	-5.211208

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü gibi modelde uygun gecikme sayısı LR, FPE ve AIC bilgi kriterlerine göre 3 olduğu tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra bulunan en uygun gecikme uzunluğuna göre tahmin edilecek modelin istikrarlı olup olmadığı, ilk olarak AR polinomunun ters kökleri incelenerek yapılmıştır.

$\Phi(z)=0$ denkleminin kökleri hesaplanır. Köklerin tersleri birim çemberin ($|z|<1$) içindeyse model durağan, birim çemberin dışında ($|z|>1$) ise model durağan değildir. Aynı zamanda modelin köklerinin mutlak değeri 1'den büyük ise ($|z|>1$) modelin durağan olduğu ve aynı zamanda ters köklerin çember içinde ($|z|<1$) olduğu anlamına gelir.

Şekil 3: AR Polinomunun Ters Kökleri

AR (Otokorelasyon) Polinomuna göre köklerin dağılımı çemberin içinde ise zaman serisi modelin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Şekil 3'te yer alan AR polinomunun ters kökleri birim çemberin içinde yer aldığından tahmin edilecek model istikrarlı olmaktadır.

Aynı mertebeden durağan olduğu tespit edilen serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını (eşbütünleşik olup olmadığı) test etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Johansen Eşbütünleşme hipotezleri aşağıdaki gibidir:

Yok (None) için:

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

En fazla 1 (At Most 1) için:

H_0 : Seriler arasında en fazla 1 tane eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_1 : Seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Türkiye için ele alınan serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini gösteren eşbütünleşme ilişkisinin testi sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme İz Testi (Trace Test) Sonuçları

Eş-bütünleşik vektör sayısı	Özdeğer	İz istatistiği	Kritik değer (0.05)	Olasılık**
Yok*	0.057332	28.22192	25.87211	0.0250
En fazla 1	0.017495	6.494976	12.51798	0.4001

* 0.05 düzeyinde hipotezinin reddedildiğini gösterir.

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-olasılık değerleri

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'daki Yok (None) olasılık değeri %5'den küçük olmasından dolayı H_1 hipotezi kabul edilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Bir diğer olasılık değeri (En fazla 1) ise %5'den büyük olmasından dolayı H_0 hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında en fazla bir tane eşbütünleşik vektör bulunmuştur.

Tablo 7. Johansen Eşbütünleşme Max. Özdeğer Testi Sonuçları

Eş-bütünleşik vektör sayısı	Özdeğer	Max.Özdeğer ist.	Kritik değer (0.05)	Olasılık**
Yok*	0.057332	21.72694	19.38704	0.0225
En fazla 1	0.017495	6.494976	12.51798	0.4001

* 0.05 düzeyinde hipotezinin reddedildiğini gösterir.

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-olasılık değerleri

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de yer alan Max-Özdeğer Test sonuçlarına göre değişkenler arasında bir tane eşbütünleşik vektör bulunmuş ve %5 önem seviyesinde serilerin eşbütünleşik olduğu, H_1 hipotezi kabul edilerek belirlenmiştir.

Her iki test istatistiği sonucuna göre eşbütünleşik olduğuna karar verilen ve aynı mertebeden durağan $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılan serilerin nedensellik ilişkisini belirlemek için ise Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmaktadır (Kocabıyık, 2016: 42). Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli nedensellik ilişkisinin varlığını test etmek amacıyla kurulan VECM testi sonuçları aşağıda yer alan Tablo 8’de verilmiştir.

$$D(LNRDK) = C(1) * (LNRDK(-1) - 0.133949765729 * LNBRENT(-1) - 4.01111148776) + C(2) * D(LNRDK(-1)) + C(3) * D(LNRDK(-2)) + C(4) * D(LNBRENT(-1)) + C(5) * D(LNBRENT(-2)) + C(6)$$

Tablo 8. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Test Sonuçları

	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
C(1)	-0.036963	0.012824	-2.882348	0.0042
C(2)	0.345040	0.051606	6.686036	0.0000
C(3)	-0.096633	0.051157	-1.888939	0.0597
C(4)	0.011182	0.013708	0.815706	0.4152
C(5)	-0.013699	0.013696	-1.000177	0.3179
C(6)	0.000473	0.001715	0.275799	0.7829
Log likelihood	736.2629	Akaike Bilgi Kriteri		-3.979634
F-İstatistiği	10.46529	Schwarz Kriteri		-3.915786
Olasılık (F-İstatistiği)	0.000000	Hannan-Quinn Kriteri		-3.954265
		Durbin-Watson İstatistiği		1.945118

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

C(1) katsayısı, değişkendeki kısa dönem sapmalarının uzun dönemde dengeye geri dönme hızını ifade eder. Tablo 8’deki VECM sonuçlarına göre, BRENT değişkenin hata düzeltme katsayısı negatif (-0.036963) ve anlamlıdır (olasılık değeri 0.0042). Dolayısıyla BRENT değişkeninin gözlenen değeri ile uzun dönem değeri arasındaki farkın her yıl yaklaşık %0,037’sinin ortadan kalktığı görülmektedir. Kısa dönem şokları yaklaşık $(1/0,037=27,02)$ 27 dönemde (ay) düzelip, uzun dönem dengesine geri dönmektedir.

Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Kriteri ve Hannan-Quinn Kriteri, modelin doğruluğunu ve karmaşıklığını değerlendiren kriterlerdir. Burada, AIC (-3.979634), SC (-3.915786) ve HQ (-3.954265) değerleri oldukça yakındır, bu da modelin uygunluğunun yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Durbin-Watson İstatistiği ise otokorelasyonu ölçer ve ideal olarak değeri 2’ye yakın olmalıdır. 1.945118 değeri, modelde otokorelasyonun çok belirgin olmadığını ve genel olarak tatmin edici bir model uygunluğu sağlandığını gösterir.

Petrol fiyatlarının, reel döviz kuru üzerinde kısa dönem nedensellik ilişkisini tespit etmek amacıyla Wald Testi uygulanmıştır. Elde edilen Wald Test sonuçları aşağıda yer alan Tablo 9’da gösterilmektedir:

$$H_0: C(4) = C(5) = 0 \text{ (Parametreler sıfıra eşittir.)}$$

$$H_1: C(4) = C(5) \neq 0 \text{ (Parametreler sıfıra eşit değildir.)}$$

Tablo 9. Wald Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	F-İstatistiği Olasılık Değeri	Chi ² Olasılık Değeri	Katsayı Değeri	Std.Hata	Kısa Dönem Nedensellik Durumu
LNBRENT (-1) → LNRDK	0.4528	0.4520	0.011182	0.013708	YOK
LNBRENT (-2) → LNRDK	0.4528	0.4520	- 0.013699	0.013696	YOK
LNRDK (-1) → LNBRENT	0.0150	0.0143*	-0.458059	0.268753	VAR
LNRDK (-2) → LNBRENT	0.0150	0.0143*	-0.653707	0.224817	VAR

(*) 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alternatif hipotezin kabul edilmesi için ya da kısa dönemli nedensellik etkisinin varlığı için Chi- Kare test istatistiği olasılık değerinin 0,05 önem seviyesinden küçük çıkması beklenir. Elde edilen test sonuçlarına bakıldığında Brent petrol fiyatlarının hiçbir gecikmeli değeri için Reel Döviz Kuru üzerinde kısa dönemli nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Fakat Reel Döviz Kuru’nun tüm gecikmeli değerlerinin Brent petrol fiyatları üzerinde kısa dönemli nedensellik etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Reel Döviz Kuru’nun 1 gecikmeli değerinde meydana gelen %1’lik bir artış Brent Petrol Fiyatlarında %0.45 oranında bir azalışa neden olmaktadır. Aynı zamanda Reel Döviz Kuru’nun 2 gecikmeli değerinde meydana gelen %1’lik bir artış Brent Petrol Fiyatlarında %0.65 oranında bir azalışa neden olur.

Son olarak, kurulan Vektör Hata Düzeltme Modelinin sağlamlığını ortaya koymak amacıyla yapılan çeşitli test sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır. Bunlar; seriler arasında herhangi bir korelasyonun varlığını ölçen Breusch- Godfrey Seri Korelasyonu LM Testi, serinin hata terimleri varyansının zaman içinde sabit olup olmadığını ölçen ya da ARCH Etkisini sınavan Heteroskedastisite (Değişen Varyans) ARCH Etkisi Testi ve son olarak artıkların normal dağılım sergileme durumunu ölçen Jarque- Bera Normallik Testi’dir. Aşağıda ise her bir teste ait sıfır ve alternatif hipotezler yer almaktadır:

Breusch- Godfrey Seri Korelasyonu LM Testi:

H_0 : Seri Korelasyonu yoktur.

H_1 : Seri Korelasyonu vardır.

Heteroskedastisite (Değişen Varyans) ARCH Etkisi Testi:

H_0 : ARCH etkisi yoktur (Sabit Varyans)
 H_1 : ARCH etkisi vardır (Değişen Varyans)

Jarque- Bera Normallik Testi:

H_0 : Artıklar normal dağılımlıdır
 H_1 : Artıklar normal dağılımlı değildir.

Tablo 10: Modelin Sağlamlık Test Sonuçları

Breusch- Godfrey Seri Korelasyonu LM Testi		
Chi ² (2) Olasılık Değeri	F (2,359) Olasılık Değeri	SONUÇ
0,7666	0,7709	Seri Korelasyonu YOKTUR
Heteroskedastisite (Değişen Varyans) ARCH Etkisi Testi		
Chi ² (1) Olasılık Değeri	F (1,364) Olasılık Değeri	SONUÇ
0.3208	0.3221	Sabit Varyans
Jarque- Bera Normallik Testi		
Jarque- Bera Test İstatistiği	Olasılık Değeri	SONUÇ
11943.36	0.000000	Artıklar Normal Dağılımlı Değil

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10’da sonuçları yer alan testler, kurulan VECM modelinin sağlamlık ve güvenilirliğini test etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde; seriler arasında herhangi bir seri korelasyon ilişkisi tespit edilememiştir. Ayrıca modelde sabit varyans söz konusu olup ARCH etkisine rastlanılmamıştır. Son olarak yapılan Jarque- Bera Normallik testinde artıklar normal dağılım sergilememektedir. Ancak modeldeki bozulma düşük olduğundan dolayı, yani normal dağılımdan sapma çok belirgin olmadığı durumlarda da modelin sonuçları yine de geçerli olabilir. Bu durumda, esneklik tanımlanabilir çünkü normal dağılım varsayımının ihlali, bazı durumlarda modelin kullanımını tamamen geçersiz kılmaz. Esneklik, modelin güçlü olduğu yönleri ve tahminlerin genellikle doğru olduğu durumlarda geçerli olabilir. Modelin diğer sağlamlık testlerinden elde edilen sonuçlara göre ise model istatistiki olarak sağlamdır.

SONUÇ

Enerji tüketiminde bağımlı bir ülke olan Türkiye’de, 2012-2023 yılları arasında birincil enerji arzında petrol ve doğal gazın payı %60 civarında seyretmiştir. Dışa bağımlılık oranı, 1990’ların başından itibaren doğal gaz tüketimindeki artıştan kaynaklı olarak ve 2000’li yılların başından itibaren %70-76 arasında bir seyir izlemiştir. Son dönemde yürütülen enerjide dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik politikaların sonuç vermeye başlamasıyla 2022 yılında %67,8’e gerilemiştir (TPAO, 2024). 2023 yılı itibarıyla Türkiye’nin ilk üç ülkeden (Rusya %34-İrak %31-Kazakistan %18) ham petrol ithalatı, toplam ithalatının yaklaşık % 83’ünü oluşturmaktadır (EPDK, 2024).

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara göre değişkenler arasında elde edilen eş bütünleşme ilişkisinin varlığı, Köprücü (2024), Sizer (2023), Şit & Alancıoğlu (2019), Zhang (2013), Chen & Chen (2007) ve Narayan & Narayan (2007) tarafından yapılan çalışmaları destekleyebilir. Ayrıca döviz kuru ve petrol fiyatı arasında ortaya çıkan tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ise Fasanya vd. (2021), Huang v.d. (2020), Şahbaz vd. (2015) ve Coudert vd. (2008) tarafından yapılan çalışmaların bulgularıyla da örtüşmektedir. Dolayısıyla döviz kurundaki artış ile yerli para değer kaybetmektedir. Başka bir ifadeyle o ülkedeki satın alma gücü azalmaktadır. Böylece petrol fiyatlarının dolara endeksli olmasıyla birlikte petrol o ülkede daha pahalı bir hale gelmektedir. Artan döviz kuru karşısında özellikle Türkiye gibi petrol ithal eden ülkelerde petrol talebi kısa dönemde azalmaktadır. Azalan talep karşısında ise petrol fiyatlarının düşme eğilimi göstermesi muhtemel olmaktadır.

Önemli bir üretim faktörü olarak kullanılan petrol fiyatları üretim maliyetlerinin değişiklik göstermesinde son derece kilit bir rol oynamaktadır. Petrol fiyatlarındaki değişim (artışlar) maliyet enflasyonuna yol açmakla kalmayıp öte yandan mal arzı miktarında da değişime yol açabilmektedir (Bayat & Kayhan, 2022: 40). Petrol fiyatları değişiminin bir diğer etki ettiği unsur da döviz kuru ile olan ilişkisidir. Petrol fiyatlarının Amerikan dolarına bağlı olmasıyla birlikte, bir ülkede dolar karşısında ülke parasının değer kaybetmesi (döviz kurunun yükselmesi) dalgalı döviz kuru sistemine sahip ülkelerin yerel para birimindeki petrol fiyatları düşecektir (Bayat & Kayhan, 2022: 40). Bu çalışmada, Türkiye'de 1994:01-2024:10 döneminde petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında öncelikle aylık olarak düzenlenen seriler, mevsimsel etkiden arındırmak amacıyla logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Logaritması alınmış zaman serilerinin ortalamasının, varyansın ve otokovaryansının zaman içinde değişiklik gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testleri uygulanmıştır ve testler sonucunda her 2 değişkenin I(1) düzeyinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca aylık olarak düzenlenen zaman serilerinde yapısal kırılmaları test etmek için uygulanan Zivot- Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi sonucuna bakıldığında Reel Döviz Kuru serisinde 2018, Brent Petrol serisinde ise 2004 ve 2008 yıllarında yapısal kırılmalar saptanmıştır. Aynı mertebeye durağan olan seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır ve serilerin eş bütünleşik olduğu belirlenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen serilerde uzun ve kısa dönem nedensellik ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kurulmuştur. İlgili modelde elde edilen test sonuçlarına bakıldığında çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bunlardan ilki serilerdeki kısa dönem sapmaları uzun dönemde tekrardan dengeye gelmektedir. Böylece Brent Petrol fiyatlarındaki kısa dönem sapmaları her yıl, yaklaşık 27 aylık dönemlerde sapmaların yaklaşık % 0,037 'sinin ortadan kalkarak uzun dönemde dengeye gelmektedir. İkincisi ise Brent petrol fiyatlarının hiçbir gecikmeli değerinin kısa dönemde reel döviz kuru üzerinde nedensellik ilişkisi yaratmadığıdır. Üçüncüsü ise Reel Döviz Kuru'nun tüm gecikmeli değerlerinin kısa dönemde Brent Petrol Fiyatları üzerinde nedensellik etkisi oluşturduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Reel Döviz Kuru'nun 1

gecikmeli değerinde meydana gelen % 1'lik bir artış Brent petrol fiyatlarında % 0,45'lik bir azalışa neden olurken, 2 gecikmeli değerinde meydana gelen % 1'lik bir artışta ise %0,65 oranında bir azalışa neden olmaktadır. Elde edilen tüm sonuçlara bakıldığında petrol fiyatları ve döviz kuru arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş fakat kısa dönem nedensellik ilişkisinin sadece döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru negatif tek yönü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U., Kayhan, S., & Bayat, T. (2016). *Petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik analizi: asimetrik nedensellik analizi*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(2), 241-252.
- Baffes, J., Kose, M. A., Ohnsorge, F., & Stocker, M. (2015). *The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses*. World Bank Group, Policy Research Note.
- Bayat, T. & Kayhan, S. (2022). *Türkiye'de Reel Petrol Fiyatları ve Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki*. İktisadi Büyüme Üzerine Yazılar, Editör: Şerife Merve Koşaroğlu, Orion Akademi, Ankara, 4. Bölüm, 39-54. ISBN: 978-605-73396-0-7.
- Beckmann, J., Czudaj, R. L., & Arora, V. (2020). *The relationship between oil prices and exchange rates: Revisiting theory and evidence*. Energy Economics, 88, 104772.
- Bernanke, B. S., Gertler, M., & Watson, M. W. (1997). *Systematic Monetary Policy and the Effects of Oil Price Shocks*. Brookings Papers on Economic Activity, 1997(1), 91-157.
- Chen, S. S., & Chen, H. C. (2007). *Oil Prices And Real Exchange Rates*. Energy Economics, 29(3), 390-404.
- Corden, W. M. (1984). *Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation*. Oxford Economic Papers, 36(3), 359-380.
- Coudert, V., Mignon, V., Penot, A., (2008). *Oil Price and The Dollar*. Energy Studies Review. 15 (2), p. 1-20.
- EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu), (2024). *Petrol Piyasası Yıllık Sektör Raporu*. Erişim Tarihi: 27.11.2024. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>
- Fasanya, I. O., Oyewole, O. J., & Raheem, I. D. (2021). *Oil Prices and Exchange Rate Dynamics: How Important Is the Role of Asymmetry and Structural Breaks?* Journal of African Business, 1-20.
- Golub, S. S. (1983). *Oil Prices and Exchange Rates*. The Economic Journal, 93(371), 576-593.
- Güneş, S. & Yıldırım, C. (2019). *The Relationship between Crude Oil Prices, Real Effective Exchange Rate and Terms of Trade: A Causality Analysis for Turkey*. BİLTÜRK, The Journal of Economics and Related Studies, 1 (2), 112-130

- Hamilton, J. D.(1983). *Oil and the Macroeconomy since World War II*. Journal of Political Economy, 91(2), 228–248.
- Huang, B. N., Lee, C. C., Chang, Y. F., & Lee, C. C. (2020). *Dynamic Linkage Between Oil Prices and Exchange Rates: New Global Evidence*. Empirical Economics, 1-24.
- IEA, World Energy Outlook, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>
- Karacan, S. (2022). *Ham petrol fiyatlarının Türk lirasının reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi: kantil aral yaklaşımı*. KAÜİİBF, 13(25), 417-440.
- Kisswani, K. M., Harraf, A., & Kisswani, A. M. (2019). *Revisiting the Effects of Oil Prices on Exchange Rate: Asymmetric Evidence From The ASEAN-5 Countries*. Economic Change and Restructuring, 52(3), 279-300.
- Kızılkaya, F. (2021). *Türkiye’de Petrol Fiyatları ve Reel Döviz Kuru İlişkisinin Asimetrik Fourier Nedensellik Analizi ile İncelenmesi*. İstanbul İktisat Dergisi, 71(2), 549-568. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-1019608>
- Kocabiyık, T. (2016). *Johansen Eşbütünleşme Testinde Karar Aşamalarının Analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CİEP Özel Sayısı, 41-50.
- Köprücü, Y. (2024). *Ham petrol fiyatları ve gıda dış ticaretinin reel döviz kuru üzerindeki etkileri: Türkiye örneği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 751-768.
- MAPEG (Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü). <https://mapeg.gov.tr/Sayfa/Petrolistatistik>. Erişim Tarihi: 27.11.2024
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2007). *Modelling the impact of oil prices on Vietnam’s stock prices*. Applied Energy, 86(2), 356-361.
- OPEC, World Oil Outlook 2024, <https://publications.opec.org/woo/chapter/129/2356>
- Rogoff, K., & Reinhart, C. M. (2004). *The Modern History of Exchange Rate Arrangements: A Reinterpretation*. Quarterly Journal of Economics, 119(1), 1–48.
- Şahbaz, A., Adıguzel, U., Bayat, T. & Kayhan, S. (2015). *Relationship Between Oil Prices and Exchange Rates: The Case of Romania*. Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research, 48 (2): 1-12.
- Sevüktekin, M., Nargeçekenler, M. (2007). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şit, M. & Alancıoğlu, E. (2019). *Türkiye Ekonomisinde Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi: Ampirik Analiz*. Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(3), 22-34.
- Sizer, L. (2023). *Türkiye’de Petrol Fiyatları ile Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Fourier Adl Eşbütünleşme Analizi*. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 185-198. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1365608>
- TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) (2024). “Raporlar”. Erişim Tarihi: 27.11.2024. <https://www.tpao.gov.tr/raporlar-1>
- TÜİK, İstatistik Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=petrol&dil=1>. Erişim Tarihi: 27.11.2024
- Yaman, D. (2021). *Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkiye Asimetrik Bakış Açısı: Türkiye Örneği*. Bulletin of Economic Theory and Analysis, 6(2), 155-170.
- Yang, Lu & Cai, Xiao Jing & Hamori, Shigeyuki, (2018). *What determines the long-term correlation between oil prices and exchange rates?* The North American Journal of Economics and Finance, Elsevier, vol. 44(C), pages 140-152.
- Yılmaz, A. & Altay, H. (2016). *İthal Ham Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki Eşbütünleşme ve Oynaklık Yayılma Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği*. Ege Akademik Bakış, 16(4), 655-671.
- Zhang, Y. (2013). *The Links between the Price of Oil and the Value of US Dollar*. International Journal of Energy Economics and Policy 3 (4): 341-35.
- Zivot, E. & Andrews, D. (1992). *Further Evidence On The Great Crash, The Oil Price Shock And The Unit Root Hypothesis*. Journal Of Business & Economic Statistics, 10(3), 251-270.

Yönetimde Dijital Dönüşüm: Lojistik Yönetimi Bağlamında Görgül Bir Araştırma

Saniye Yıldırım Özmutlu^{1,2}, Korhan Arun³

ÖZET

Dijital dönüşüm günümüz iş hayatını her anlamda etkilemekte ve organizasyonların tüm süreçlerine yön vermektedir. Bu çalışmanın amacı da üst yönetim yeteneklerinin organizasyonların uluslararasılaşma performansı üzerindeki etkisinde dijital dönüşümün aracılık rolünün araştırılmasıdır. Araştırma evreni olarak lojistik sektöründe yer alan 1154 firma seçilerek, anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Veriler YEM (Yapısal Eşitlik Modellemesi) yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlara göre üst yönetim yetenekleri hem dijital dönüşüm hem de firmanın uluslararası performansı üzerinde doğrudan ve önemli etkiye sahiptir. Bununla birlikte dijital dönüşümde firmaların uluslararasılaşma performansı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahiptir ve yönetim yetenekleri ile organizasyonların performansı arasında tam aracılık göstermektedir. Bu sonuçlar, dijital dönüşümün organizasyonel stratejilerdeki önemini ve etkisini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üst Yönetim, Yönetim Yetenekleri, Dijital Dönüşüm, Performans.

Digital Transformation in Management: An Empirical Research in the Context of Logistics Management

ABSTRACT

Digital transformation affects today's business life in every sense and directs all processes of organizations. This study aims to investigate the mediating role of digital transformation in the effect of senior management skills on the internationalization performance of businesses. As the research universe, 1154 companies in the logistics sector were selected, and data were collected by survey method. The data were analyzed using the Structural Equation Modeling (SEM) method. According to the results, senior management capabilities have a direct and significant impact on both digital transformation and the firm's international performance. In addition, it has an increasing effect on the internationalization performance of companies in digital transformation and acts as a full mediator between management and business performance. This finding emphasizes the significance and impact of digital transformation on organizational strategies.

Keywords: Top Management, Management Skills, Digital Transformation, Performance.

¹ İletişim Yazarı: saniyeyildirim@nku.edu.tr

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0001-6199-3999.

³ Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-7494-9591.

1. GİRİŞ

2000’li yılların başında internetin tüm dünyayı sarmalaması ile birlikte dünya küçülmüş ve küresel işbirlikleri ön plana çıkmıştır (Friedman, 2007; Geismar ve Müller, 2022). Küçülen dünyanın sunduğu fırsatlar, küresel ve yerel ekonomilerde meydana gelen köklü değişimler organizasyonları uluslararası pazarlar aramaya itmektedir (Ahammad vd., 2021). Organizasyonlar için uluslararası pazarlarda gösterilen performans ölçek ekonomilerinden yararlanmayı kolaylaştırır, öğrenmek için daha fazla fırsat sağlar, üretim, kaynak bulma konusunda esneklik ve daha kolay erişim sağlar. Uluslararasılaşma ile organizasyonların performanslarının artması beklenmektedir (Hennart, 2007; Safari ve Saleh, 2020). Uluslararasılaşma kuramının temel çalışma alanı organizasyonların rekabet edebilecekleri alan ve yeteneklerini sınırlar arasında nasıl geliştirebileceklerini, konuşlandırabileceklerini, kullanabileceklerini ve arttırabileceklerini araştırmaktır (Grøgaard ve Verbeke, 2012). Uluslararasılaşma kuramının üç önemli ayağı bulunmaktadır. Bunlar coğrafi konum, organizasyon yönetimi ve bilgi yönetimidir (Mellahi vd., 2021). Bu nedenle çalışmada üst yönetim ve digitalleşme kavramlarının ilişkisellikleri kullanılmıştır. Uluslararasılaşma kapsamında yapılan faaliyetlerin sonucu organizasyonların yurtdışı performanları organizasyonların performanslarının geliştirilmesi bağlamında araştırılması önem arz eden bir kavramdır.

Başarılı bir uluslararası performansın öncüllerinden olan organizasyon yönetiminin temel kaynağı yönetim yetenekleridir (Radulovich vd., 2018). Yönetim yetenekleri, yöneticilerin, organizasyonun kaynaklarını ve rekabet gücünü oluştururken, birleştirirken ve yeniden yapılandırmasında kullandığı yetenekleri ifade eder (Adner ve Helfat, 2003; Heubeck, 2024). Üst düzey yöneticilerin yetenekleri organizasyon için yönetim yeteneklerine dönüştüğünden organizasyonel performansı birçok şekilde etkileyebilir (Anzengruber vd., 2017; Finkelstein vd., 2009; Ruiz-Jiménez ve Fuentes-Fuentes, 2016). Bunlardan birincisi üst yöneticilerin doğrudan tüm süreçlere dahil olarak organizasyonel çıktıları etkilemesidir. İkinci olarak üst yöneticilerin yönetim yeteneklerine dönüşen organizasyonel yapı ve stratejilere yönelik yönlendirmeleri aracılığıyla dolaylı olarak organizasyonel çıktıları etki etmektedir (Aggarwal, 2022; Kleinfeld, 2024; Yukl ve Lepsinger, 2004). Üst yöneticilerin en önemli ve zor yönetim sorumluluklarından birisi de organizasyonların dönüşümlerine rehberlik etmek ve kolaylaştırmaktır. Bu değişiklikler başta dijital dönüşüm olmak üzere, teknoloji, rekabet stratejisi, ekonomi dahil olmak üzere farklı hedefleri içerebilir (Aggarwal, 2022).

Teknolojik gelişmeler organizasyonların iş yapma biçimlerini değiştirmektedir. 5G, bulut, blockchain, büyük veri ve yapay zeka gibi başdöndürücü bir hızda gelişen dijital teknolojilerin yarattığı dijital dönüşüm organizasyonları dönüştürmektedir. Dijital dönüşüm teknolojiyi iş süreçlerine uyarlar, iş süreçlerini teknolojiye uyarlar, kullanılan teknoloji ve uygun stratejiyi seçmeyi içerir (Submitter vd., 2020; Vidicki ve Kontić, 2017). Dijital dönüşümü yönetsel bir yetenek olarak süreçlerine başarılı şekilde uygulayabilen organizasyonlar uluslararası rekabet stratejilerinde de fark yaratma fırsatı yakalayabilirler (Aggarwal, 2022; Ozcan ve Yakis-Douglas, 2020).

Üst Kademe Kuramı, organizasyonel başarının, kıdemli yöneticilerin özellikleri ve deneyimlerinin stratejik karar alma süreçlerine etkisiyle şekillendiğini savunur. Bu teori, liderlerin teknolojiye yönelik tutumları ve risk toleranslarının organizasyonun dijitalleşme başarısını doğrudan etkilediğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, dijital dönüşüm sürecinde yenilikçi yaklaşımlar benimseyen yöneticilerin, organizasyonel performansı artırma kapasitesine sahip olduğu vurgulanmaktadır (Derda, 2017). Üst kademe kuramına göre yöneticiler tüm organizasyonel süreç ve çıktılarda etkili olduğundan, dijital dönüşüm üzerinde de etkili olması beklenmelidir (Finkelstein vd., 2009; Finkelstein ve Hambrick, 1990; A. Singh vd., 2023). Çalışmada teknolojik etkilerin bütüncül etkisi dijital dönüşüm kavramı olarak ele alınmıştır. Dijital dönüşümün yönetsel bir yetenek olarak, organizasyonların süreçleri ve pazarları üzerinde güçlü dönüştürücü etkisini uluslararasılaşma kapasitesini artırma yönüne çevirmek organizasyonlara rekabet avantajı sağlayacaktır. Üst yönetimin yönetim yeteneklerine dönüşen kapasiteleri, dijital dönüşüm ve uluslararası performans arasında dolaylı ve doğrudan etkileri bulunmaktadır.

Temel sorun, üst düzey yöneticilerin, kuruluşların dijital dönüşüm sürecini etkili bir şekilde yönetebilmeleri için bu değişimlere uyum sağlamalarının ne ölçüde gerekli olduğudur. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı; Lojistik sektöründeki firmaların uluslararasılaşma performansı ile üst düzey yönetim becerileri arasındaki ilişkide dijital dönüşümün aracılık rolünün ne olduğunu araştırmaktır. Dijital dönüşümün aracılık rolünü araştırmanın önemi, şirketlerin giderek daha fazla teknolojik gelişmelere uyum sağlamak zorunda kaldığı çağdaş iş ortamında yatmaktadır. Dijital dönüşüm operasyonel dinamikleri ve rekabet stratejilerini yeniden şekillendirirken, aracılık etkilerini anlamak kuruluşların hem yönetim becerilerini hem de teknolojik yeteneklerini etkili bir şekilde kullanmasını sağlar. Aracılık boyutu, dijital dönüşümün yalnızca bağımsız bir değişken olmadığını, aynı zamanda üst düzey yönetim becerilerinin gelişmiş uluslararasılaşma performansına nasıl dönüştüğünü etkileyen bir aracı görev üstlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, dijital dönüşümün uluslararası bağlamlarda yönetim yeteneklerinin performans ölçütleri üzerindeki etkilerini ne ölçüde geliştirdiğini veya değiştirdiğini araştırmaktadır. Bununla birlikte, üst kademe teorisinin dijital dönüşüm ile uluslararasılaşma performansı üzerindeki etkilerini değerlendirerek mevcut literatürdeki önemli boşlukları doldurmakta ve organizasyonel yönetim süreçlerine özgün bir perspektif sunmaktadır. Sonuç olarak, bu araştırma hızlı teknolojik değişimin ortasında uluslararası genişlemenin nasıl yönlendirileceğine dair stratejik söyleme katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, lojistik sektöründe dijital dönüşümün üst düzey yönetim yetenekleri ile uluslararası performans arasındaki aracılık rolünü inceleyerek, uygulayıcılar ve akademisyenler için yenilikçi bir perspektif sunmaktadır. Böylece, üst kademe teorisi bağlamında dijitalleşmenin yönetim dinamikleri üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alıp literatüre özgün katkı sağlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Dijitalleşmede Üst Kademe Kuramı

Üst Kademe kuramı, kıdemli liderlerin özelliklerinin ve deneyimlerinin durumlara ilişkin yorumlarını şekillendirdiğini, stratejik tercihleri ve nihayetinde kurumsal performansı etkilediğini ileri sürmektedir. Bu teoriyi dijitalleşmeye uygularken, liderlerin teknoloji benimsemeye yönelik tutumlarının, dijital yatırımlara ilişkin risk toleransının ve değişime açıklığının, bir organizasyonun dijital ortamda ne kadar başarılı bir şekilde gezindiğini doğrudan belirlediğini iddia edebiliriz (Mihardjo vd., 2019; Erhan vd., 2022; Malik vd., 2025).

Üst kademe teorisi, liderlik niteliklerinin kurumsal hedeflerle hizalanmasının sonuçları etkilediğini öne sürer. Dijital dönüşüm senaryoları altında, teori, dijital yeterliliklere öncelik veren ve yenilikçi uygulamaları savunan yöneticiler tarafından yönetilen kuruluşların üstün performans ölçütleri gösterme eğiliminde olduğunu öne sürer (Wu vd., 2024). Liderlerin dijital bir zihniyet geliştirme taahhüdü, kurumsal kültüre nüfuz ederek, giderek dijitalleşen bir pazarda başarılı olmak için gerekli olan gelişmiş müşteri deneyimleri ve uyarlanabilir iş modeli yeniliklerine yol açar (Mihardjo vd., 2019; Wu vd., 2024).

Kısaca belirtmek gerekirse, Üst Kademe Kuramı, örgütsel dijitalleşme bağlamında liderlik dinamiklerini incelemek için değerli bir mercektir. Üst düzey yönetim özelliklerinin dijital dönüşüm girişimleri etrafındaki stratejik kararları şekillendirmede oynadığı kritik rolü açıklar ve böylece dijital çağda örgütsel performans ve başarıyı yönlendirir. Örgütler teknolojik ilerlemelerin karmaşıklıklarıyla boğuşurken, liderlik niteliklerinin ve stratejik seçimlerin etkileşimini anlamak, inovasyonu açığa çıkarmak ve rekabet avantajını sürdürmek için elzem hale gelir.

2.2. Örgütlerde dijitalleşme ve Uluslararasılaşma Performansı

Uppsala modeli gibi geleneksel uluslararasılaşma teorileri, firmaların deneyim ve pazar bilgisi kazandıkça kademeli olarak artan bir şekilde yabancı pazarlara girdiğini öne sürmektedir (Yamin ve Kurt, 2018). Dijital teknolojilerin yükselişiyle birlikte uluslararasılaşmanın hızı ve doğası da evrimleşmektedir. Dijital platformlar, kuruluşların coğrafi engelleri aşmalarına ve operasyonlarını eskisinden daha hızlı ölçeklendirmelerine olanak tanıyarak daha hızlı pazar penetrasyonu sağlamaktadır. Dijital satış kanallarından yararlanan şirketler, fiziksel bir varlığa ihtiyaç duymadan doğrudan uluslararası müşterilere erişebilmekte ve böylece uluslararasılaşmaya yönelik yerleşik artımlı yaklaşımı değiştirmektedir (Dethine vd., 2020).

Dijital teknolojiler uluslararasılaşmanın faydalarını artırırken, aynı zamanda yeni zorluklar da sunar. Joensuu-Salo ve diğerleri, dijital araçları etkili bir şekilde dağıtmak için gereken yeteneklerin pazarlar arasında farklılık gösterebileceğini ve başarılı uluslararası performans elde etmek için dijital kullanım engellerinin anlaşılması ve ele alınması gerektiğini belirtmektedir (Joensuu-Salo vd., 2018). Bu, etkili uluslararasılaşma için

gerekli yeterlilikleri geliştirmek üzere eğitim, öğretim ve kaynak tahsisine vurgu yapan dijital dönüşüm stratejik bir yaklaşım gerektirir.

Üst yönetim yetenekleri, organizasyonların dijital dönüşüm süreçlerini etkili bir şekilde yönetmelerine olanak tanır. Bu yetenekler, dijitalleşmenin sağladığı avantajları kullanarak uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırır. Sonuç olarak, güçlü yönetim becerileri, dijital dönüşümün uluslararası performansı olumlu yönde etkilemesinde kritik bir rol oynar (Wu vd., 2024). Kısaca belirtmek gerekirse, dijital dönüşüm, uluslararasılaşma süreçlerini yönlendirerek firmaların küresel genişleme stratejilerini dönüştürmektedir. Dijital araçların bu entegrasyonu, uluslararasılaşma yetenekleri, pazar girişini ve çevikliği artırarak küresel pazarda sürdürülebilir rekabet avantajlarını doğrudan etkilemektedir.

2.3. Yönetim Yeteneklerinin Uluslararası Performansa Etkisi

Organizasyonlar için mülkiyet veya rekabet avantajları, organizasyonun uluslararası genişlemesi için kendi içlerinde bir teşvik oluşturur. Bu avantajlar, ölçek ekonomilerinden, ürün farklılaştırmasından veya maliyet avantajlarından elde edilebilir. Bu avantajlar, faaliyetlerini genişletmek için yeni alanlar arayan organizasyonların uluslararasılaşmasını teşvik eder (Barney ve Hesterly, 2019; Hymer, 1976; Rugman ve Hymer, 2009). Organizasyonlar üst yöneticilerin stratejik yönetim kararları ile biçimlenirler. Üst kademe kuramı organizasyonun ve organizasyonel çıktılarının üst yöneticilerin belirlediği stratejik yön etkisinde şekillendiğini öne sürer (Hambrick, 2007; Hambrick ve Mason, 1984; A. Singh vd., 2023). Bu nedenle yönetim yetenekleri de üst yöneticilerin yeteneklerine bağlı olarak organizasyonların performansını etkilemektedir (Gözüm ve Acar, 2018). Roth (1995), üst yöneticilerin işlevsel ve uluslararası deneyimlerinin, organizasyonların uluslararası ilişkilerini yönetmede değerli olan yeteneklerin temsilcisi olduğunu savunmuştur. Başka bir ifadeyle üst yöneticinin uluslararası deneyimi, organizasyonların uluslararası performansı üzerinde etkilidir (Daily vd., 2000; Elia vd., 2021). Yönetim yeteneklerinin sınıflandırmaları genel olarak teknik, kişilerarası ve kavramsal yetenek olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır (Aggarwal, 2022). Teknik yetenekler nesnelerle, kişilerarası yetenekler (veya "sosyal yetenekler") öncelikle insanlarla, kavramsal yetenekler (veya "bilişsel beceriler") ise öncelikle fikirler ve kavramlarla ilgilidir. Yönetim yetenekleri, bir organizasyondaki üst düzey yöneticilerin sahip olduğu biyolojik, teknik ve zihinsel kaynakların bütünüdür (Katz, 2009; Zırar vd., 2023). Organizasyonun uluslararasılaşma kuramına göre yurtdışına açılmasına yardımcı olabilecek kaynaklar tedarikçiler, müşteriler ve pazar ile ilişkileri yani kurduğu ağlardır. Oluşturulan ağlar pazar bilgisi ve bilgi kaynağının kapasitesince güçlü olur (Johanson ve Mattsson, 2015). Üst yönetimce şekillenen yönetim yetenekleri organizasyonun kurduğu ağlar ve pazar bilgisi ile yurtdışı performansını belirler.

Hipotez 1: Üst yönetim yetenekleri organizasyonların uluslararası performansını pozitif yönde etkiler.

2.4. Yönetim Yeteneklerinin Dijital Dönüşüme Etkisi

Firmaları değişime iten başka bir güçte teknolojinin gücüdür. Dijital dönüşüm kısaca, organizasyon için değer yaratmak ve buna uygun yeni dijital iş modelleri geliştirmek amacıyla bir firmanın dijital teknolojileri kullanma biçiminde yapılan değişikliklerdir (Verhoef vd., 2021). Modern uluslararasılaşma kuramının anahtarı, dijital dönüşüme uygun şekilde, dünya çapındaki üretim tesisleri tarafından paylaşılan üretim sürecinin çıktısındaki ara ürünlerin teknolojiye ve yönetim bilgisine dayalı olmasını kabul etmektir (Arregle vd., 2021; Casson vd., 2016; Verbeke ve Kano, 2015). Ağ oluşturma yeteneği organizasyonların uluslararasılaşmasında kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir (Galkina ve Chetty, 2015). Günümüzde ağ oluşturma organizasyonlar için temel yollarından biri olan dijital platformların bilgi akışları ile organizasyonların dış pazarlardaki performansları arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki mevcuttur (Bargoni vd., 2024; Caputo vd., 2022). Uluslararası organizasyon üst yönetiminin geniş bilgi kaynaklarına, bilgi yönetim sistemlerine ve bilgi yaratma yeteneklerine sahip olması gerekir (Buckley, 2016). Dış ülkelerdeki kaynakları en iyi şekilde kullanmak için, organizasyonlar esnek olmalı ve bilgi getirilerini en üst düzeye çıkaran yönetim sistemlerini dijital dönüşüm perspektifinde tasarlamadılar. Üst yönetimin şekillendirdiği yönetim yetenekleri stratejik seviyede dijital dönüşüm kararlarına yön verir. Bu bağlamda araştırmanın ikinci hipotezi belirlenmiştir.

Hipotez 2: Üst yönetim yetenekleri organizasyonlarda dijital dönüşümü pozitif yönde etkiler.

2.5. Dijital Dönüşümün Etkisi Uluslararası Performansa Etkisi

Diğer bir araştırma sorusu ise dijital dönüşümün uluslararası performans üzerindeki etkisinin ne olduğudur. Dijital dönüşüm ile dijital platformlarda organizasyonun kurduğu ağlar yurtdışı paydaşlar ile finansal, teknolojik ve ticari ilişkilerin kurulması, bağlantıların genişletilmesine olanak tanır (Abdullah ve Zain, 2011; Ahmed ve Brennan, 2021). Özellikle bilgi ve iletişim sektöründeki teknolojiye gelişmeler ve bu kapsamdaki dijital dönüşümler, ağ ortaklarının deneyim ve kaynakları aracılığıyla firmaların daha hızlı bir uluslararasılaşma elde etmelerine yardımcı olur (Mtigwe, 2006; Tajpour ve Razavi, 2023). Bu çerçevede dijital dönüşüm yurtdışı performans etkiler.

Hipotez 3: Dijital dönüşüm organizasyonların uluslararası performansını pozitif yönde etkiler.

2.6. Dijital Dönüşümün Aracılık Etkisi

Organizasyon kuramlarına getirilen yeni bakış açıları, organizasyonların dijital dönüşüm gibi çağdaş dinamikleri emer gibi aldıkları buna karşın norm ve yönetim geleneklerine daha fazla yapışmaya çalıştıklarını savunmaktadırlar (Gay ve Vikkelsø, 2016). Başka bir ifadeyle, aslında organizasyonlarda teknolojiyle birlikte dijital dönüşüm arttıkça, organizasyonlar tarihsel yönetim süreçlerine daha fazla sarılma ihtiyacı hissetmektedirler. Bunun sonucu olarak dijital dönüşüm, yönetim yeteneklerini pozitif yönde etkilemekte ve

doğal olarak yönetim yeteneklerinin dijital dönüşüm sürecindeki etkisini de çoğaltmaktadır. Yönetim bilimi açısından dijital dönüşümde tüm taraflar paydaşların tepkilerini tahminleyip hareket etmeye çalışırlar. Fakat tepkiler doğrusal değil sigmoid veya non-linear (doğrusal olmayan)'dır çünkü organizasyondaki bireyler sadece dijital dönüşüme değil karşılıklı olarak başka ilişkilere de tepki verirler ve bu karşılıklı uyarılama ile açıklanabilir (Follett, 2013; Metcalf ve Urwick, 2004). Bu bağlamda dijital dönüşümün çalışma değişkenleri üzerinde doğrudan etkisi ile birlikte yönetim yetenekleri ile yurtdışı performans arasında aracı rolde araştırılmalıdır.

Organizasyonların yalnızca teknoloji merkezli bir yaklaşım kullanarak dönüşebilecekleri ve yine de stratejik iş sonuçları elde edebilecekleri doğrusal bir sinerjiden bahsetmek mümkün değildir (Akaev vd., 2022). Yazındaki bazı çalışmalara göre üst yöneticiler firma performansı üzerindeki doğrudan etkiye sahipken (Nadolska ve Barkema, 2013; Napitupulu vd., 2020), diğer bazı araştırmacılar dolaylı etkiyi araştırmışlar ve üst yönetim ile organizasyon performans arasındaki ilişkide farklı faktörlerin aracılık ettiğini savunmuşlardır (Khattak ve Shah, 2020). Bununla birlikte, iyi ya da kötü bir şekilde, üst yönetimin “dijital zihniyetleri”, şirketlerinin dijital dönüşüm girişimlerini hızlandırmaları veya dijital dönüşümden uzak durmaları üzerinde etkilidir (Solberg vd., 2020). Bu kuramsal çerçevede araştırmanın dördüncü hipotezi belirlenmiştir.

Hipotez 4: Dijital dönüşüm, yönetim yetenekleri ile organizasyonların uluslararasılaşma performansı arasında aracılık etkisi gösterir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırma Evreni, Örneklemi

Lojistik firmaları için uluslararasılaşma düzeyi, müşteri tabanını hem yerel hem de uluslararası düzeyde genişletme becerisini etkilemektedir (Gadhia vd., 2011). Bunun nedeni firmaların geniş bir uluslararası hedef ağına erişimi olması halinde ve uluslararası müşteriler edinmelerinin uluslararası performansı pozitif yönde etkileyecek olmasıdır. Öte yandan lojistik sektörü, dijitalleşme, Endüstri 4.0 gibi son trendlerden etkilenmekte ve iş yapma biçimini dönüştürmeyi amaçlayan birçok teknolojik yenilik sektör ile tanışmaktadır (Altuntaş Vural vd., 2020; Leontev ve Magera, 2020). Bu nedenle, dijital dönüşümün lojistik sektöründeki önemini anlamak önemlidir. Geleneksel uluslararası performansı artırmak için, uluslararasılaşma teorilerini lojistik firmalarına uyarlayan ve dijital dönüşümü araştıran iki farklı grupta çalışmalar yazında mevcuttur (Borisova ve Pyataeva, 2020; Mariotti, 2015; Ramón-Rodríguez vd., 2011). Fakat yönetim yetenekleri ve dijital dönüşümün uluslararası performansı beraber nasıl etkilediğini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın evreni uluslararası etkileşimi oldukça fazla olan ve dijital dönüşüme uygunluğu nedeni lojistik sektöründen firmalar olarak seçilmiştir. Türkiye Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND) verilerine göre, 2024 yılı itibarıyla derneğe kayıtlı 1154 firmanın üst yönetim pozisyonlarında çalışan yöneticileri bulunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu derneğe kayıtlı olan tüm firmaların üst düzey yöneticilerini kapsayan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçekler

Türkiye'de UND'ne kayıtlı firmalarının üst düzey yöneticilerine, 2024 yılında araştırmaya ait anket elektronik posta ve mobil iletişim vasıtaları aracılığıyla gönderilmiştir. Araştırma için oluşturulan anket araştırmacılar tarafından tüm üst pozisyonda görev yapan kişilere gönderilmiştir. Her firmadan üst düzey bir yönetici hedef kitle olarak belirlenmiş ve toplam 507 veri toplanmıştır. Eksiksiz bilgi içeren 503 anket (UND veri tabanına kayıtlı toplam firma sayısının %44' ü) değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin toplanması, Yayın Etik Kurul'un kararı sonrası yaklaşık iki aylık bir süreci kapsamaktadır⁴. Bu çalışma, belirli bir hedef kitleye yönelik bir anket çalışması yoluyla verilerin toplanmasını içermektedir. Bu çalışmanın örnekleme, Türkiye'de UND'ne kayıtlı ve lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların üst düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğünün %95 güven aralığında ve $\pm\%5$ hata payı seviyesinde normal dağılım gösterdiği hesaplanmıştır (Israel, 1992; Lourel vd., 2011). Araştırma, YEM benimsemekte olup, bu modelin sağladığı esneklik doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Verilerin analizi için lisanslı bir istatistik yazılımı olan AMOS (Analysis of Moment Structures) kullanılmıştır. Bu yazılım, yapısal eşitlik modellerinin oluşturulması ve yorumlanmasında sağladığı olanaklar ile araştırmanın hipotezlerinin test edilmesini sağlamıştır.

Araştırmaya yönelik anketin ilk bölümünde, katılımcılara ilişkin bilgiler içeren dört soru yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise, değişkenlerin maddeleri ile ilgili olarak on iki soru bulunmaktadır. Bu bölümde, üst yönetim yetenekleri, dijital dönüşüm ve uluslararası performansını değerlendirmek amacıyla "Kesinlikle Katılmıyorum" (1) ile "Kesinlikle Katılıyorum" (5) arasında değişen beşli Likert tipi ölçekler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek maddeleri, lojistik sektörüne uygun terminolojiye adapte edilerek hazırlanmıştır.

Celuch vd. (2002) tarafından geliştirilen üst yönetim yetenekleri ölçeği (3 madde) yapılan çalışma için uygun bulunmuştur. Celuch ve diğerleri (2002) tarafından geliştiren ölçek, Acar ve Zehir (2007) tarafından Türkçe diline uyarlanarak ölçeğin kapsamı genişletilmiştir. *Yönetim yetenekleri değişkeni ölçeğinde* stratejik planlama, paylaşılan vizyon ve liderlik gibi durumları ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Yapılan analiz sonucunda, yönetim yetenekleri ölçeğinin güvenirlik değerinin (α) .83 olduğu belirlenmiştir.

Kontić ve Vidicki (2018), tarafından geliştirilen dijital dönüşüm ölçeği (5 madde) yapılan çalışma için uygun bulunmuştur. Kontić ve Vidicki (2018) tarafından geliştiren ölçek, Sağlam (2021), tarafından Türkçe diline uyarlanarak ölçeğin kapsamı genişletilmiştir. Bir yönetim kapasitesi olarak değerlendirilen dijital dönüşüm ölçeğinde işbirlikçi problem çözme, deneyim ve öğrenme kültürü, merkezi ve merkezi olmayan karar alma süreci, firma

⁴ Bu çalışma için Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 10.06.2024 tarih ve T2024-2049 sayılı toplantısında alınan 6 no'lu karar ile etik kurul izni alınmıştır.

değerlerinin şeffaf ve açıklığı durumlarını ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Yapılan analiz sonucunda, dijital dönüşüm ölçeğinin güvenilirlik değerinin (α) .82 olduğu belirlenmiştir. İsmail ve Kuivalainen, (2015) tarafından geliştirilen uluslararası performans ölçeği (4 madde) yapılan çalışma için uygun bulunmuştur.

İsmail ve Kuivalainen (2015) tarafından geliştiren ölçek, Sağlam ve Pirtini (2019) tarafından Türkçe diline uyarlanmıştır. *Uluslararası performans değişkeni ölçeğinde* hizmet hacmi, hizmet yoğunluğu, karlılık ve pazar payı göstergeleri gibi durumları ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Yapılan analiz sonucunda, uluslararası performans ölçeğinin güvenilirlik değerlerinin (α) .91 olduğu belirlenmiştir.

3.3. Betimleyici Analizler

Örneklemedeki üst düzey yönetici pozisyonunda çalışan kişilerin demografik özelliklerinin analiz sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Türk lojistik sektöründe bulunan bu yöneticilerin cinsiyet dağılımına göre, katılımcıların büyük bir kısmının erkek olduğu gözlemlenmiştir; erkek katılımcı oranı %84 olarak tespit edilmiştir. Yaş dağılımı incelendiğinde, 247 yöneticinin (%49.1) 26-35 yaş aralığında, 175 yöneticinin ise (%34.8) 36-45 yaş aralığında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Eğitim düzeyine bakıldığında, yöneticilerin %65.2’sinin lisans, %19.3’ünün ise yüksekokul eğitimini tamamladığı belirlenmiştir. Bu veriler, araştırma kapsamındaki yöneticilerin eğitim seviyelerinin büyük ölçüde lisans ve yüksekokul düzeyinde yoğunlaştığını göstermektedir. Çalışma süreleri açısından yapılan analizde ise, 184 yöneticinin (%36.6) 11-20 yıl, 155 yöneticinin (%30.8) ise 6-10 yıl arasında iş deneyimine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, üst düzey yöneticilerin önemli bir kısmının sektörde uzun süreli deneyime sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Üst Düzey Yöneticinin Demografik Özellikleri

Değişkenler		Kişi Sayısı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	81	%16.1
	Erkek	422	%83.9
Yaş Aralığı	18-25 yaş aralığı	10	%1.9
	26-35 yaş aralığı	247	%49.1
	36-45 yaş aralığı	175	%34.8
	46-55 yaş aralığı	46	%9.2
	56 ve üzeri yaş	25	%5
Eğitim Seviyesi	İlköğretim	12	%2.4

	Lise	27	%5.4
	Yüksekokul	97	% 19.3
	Lisans	328	% 65.2
	Lisansüstü	39	%7.7
Çalışma Süresi	0-5 yıl arası	28	%5.5
	6-10 yıl arası	155	% 30.8
	11-20 yıl arası	184	% 36.6
	21-29 yıl arası	94	%18.7
	30 ve üzeri yıl	42	%8.4

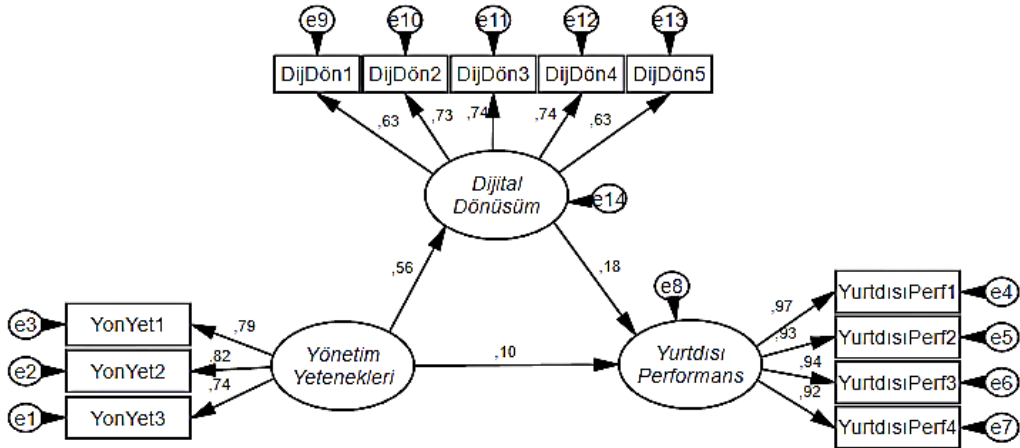
4. BULGULAR

Yapıların iç tutarlılığını belirlemeye yardımcı olan ölçeklerin güvenirliğini belirleyebilmek için güvenirlik değeri Cronbach-Alfa (α) değerinin yanı sıra Açıklanan Ortalama Varyans (AVE - Average Variance Extracted) ve Bileşik Güvenirlik (CR - Composite Reliability) değerleri (Hair vd., 2019) ve heterotrait-monotrait oranı (HTMT) (Henseler vd., 2015) hesaplanmıştır. AVE değeri, gizli bir yapıyı temsil eden bir dizi öge arasındaki yakınsamanın özet ölçüsüdür. AVE değeri 0.50 ve üzerinde olmalıdır. AVE'nin yeterli düzeyi 0.50 ve üzerinde ise yakınsak geçerliliği ifade etmektedir (Hair vd., 2019). Araştırma ölçeklerinin AVE değerleri, yönetim yetenekleri 0.71, dijital dönüşüm 0.69 ve uluslararası performans 0.73 olarak hesaplanmıştır. CR değeri, ölçülen tüm değişkenlerin güvenirliğinin toplamını gösterir. Ölçeklerin CR değerleri 0.70 ve üzeri olması ilgili yapıların yapı geçerliği ve güvenirliğinin sağlandığını göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Araştırma ölçeklerinin CR değerleri, yönetim yetenekleri 0.88, dijital dönüşüm 0.86 ve uluslararası performans 0.92 olarak hesaplanmıştır. Bu durum ölçüm ölçeklerinin iyi bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Heterotrait-Monotrait Oranı (HTMT), benzer yapılar arasındaki öğelerin ortalama korelasyonunun geometrik ortalamasının hesaplanması yoluyla elde edilmektedir. HTMT değeri 0.90'ın altında ise, bu durum belirli bir yansıtıcı yapı çifti arasında ayırıcı geçerliliğin bulunduğunu göstermektedir (Franke ve Sarstedt, 2019; Henseler vd., 2015). Ölçeklerin HTMT değerleri ise 0.54 ile 0.67 arasında hesaplanmıştır. Bu bağlamda, HTMT değeri 0.90'ın altında olan bir durumda, belirli bir yansıma yapısı çifti arasında ayırıcı geçerliliğin saptandığına işaret edilmektedir (Becker vd., 2022; Henseler, 2018).

Çalışma değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları 0.46 ile 0.67 arasında olup, bu durum değişkenler arasında orta düzeyde ya da orta düzeyin biraz üzerinde bir ilişkiye işaret etmektedir. Tahmin edici değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının anlamlandırılmasında, 0.20-0.39 aralığı zayıf bir ilişkiyi, 0.40-0.59 aralığı orta düzeyde bir ilişkiyi, 0.60-0.79 aralığı yüksek düzeyde bir ilişkiyi ve 0.80-1.0 aralığı ise çok yüksek bir ilişkiyi ifade etmektedir (Karasar, 2016; Orhunbilge, 2017). Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen korelasyon katsayıları 0.46 ile 0.67 arasında yer almaktadır.

Çalışma modelini analiz etmek amacıyla YEM kullanılmıştır. Oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Hipotezlerin yapısal eşitliğe göre modellenmesi

Analizler sonucu elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Bu tabloya göre çalışmanın dört hipotezide kabul edilmiştir. Sonuçlarda görülen standardize edilmiş beta değerleri, bağımsız değişkendeki bir birim değişime karşın bağımlı değişkendeki değişim oranını göstermektedir.

Yönetim yeteneklerinin uluslararasılaşma performansını pozitif yönde etkilediğini öne süren Hipotez 1 kabul edilmiştir. Yapısal eşitlik sonuçlarına göre standardize edilmiş beta katsayısına göre yönetim yeteneklerindeki bir birim değişim, uluslararası performansı 0.2 birim arttırmaktadır. Başka bir ifadeyle yönetim yeteneklerindeki bir birim artış veya azalış uluslararası performansı 0.2 birim arttırabilir veya azaltabilir.

İkinci hipotez, Hipotez 2, yönetim yeteneklerinin dijital dönüşümü pozitif yönde etkilediğini önermektedir. Tablo 2’deki sonuçlara göre yönetim yeteneklerindeki bir birim değişim organizasyonların dijital dönüşümü üzerinde .557 birim etkilidir. Başka bir ifade

ile üst yönetim yeteneklerindeki bir birim değişim dijital dönüşümün 0.6 birimini açıklamaktadır.

Hipotez 3'te dijital dönüşümün organizasyonların uluslararası performansını pozitif yönde etkilediği önerilmiştir. Standartize edilmiş beta katsayısına göre (Tablo 2) dijital dönüşümdeki bir birim artış uluslararası performansı 0.18 arttırmaktadır.

Hipotez 4, Dijital dönüşümün, yönetim yetenekleri ile organizasyonların uluslararasılaşma performansı arasında aracılık etkisi gösterdiğini ileri sürmüştür. YEM analizlerine göre Hipotez 4 kabul edilmiştir. Standardize edilmiş beta katsayısına göre dijital dönüşüm değişkeni aracı değişken olarak 0.1 birim yani bağımsız değişkendeki bir birim artış bağılı değişkenleri 0.1 birim değiştirmektedir.

Tablo 2. Hipotez Sonuçları ve Değişken Etkileşimleri

İlişkiler			Yol Değeri		Sonuç
			Standardize β		
Hipotez	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Model 1	Model 2	Desteklendi/ Desteklenmedi
H ₁	Üst Yönetim Yetenekleri	Uluslararası Performans	0.243**		Desteklendi
H ₂	Üst Yönetim Yetenekleri	Dijital Dönüşüm		0.557***	Desteklendi
H ₃	Dijital Dönüşüm	Uluslararası Performans		0.180***	Desteklendi
H ₄ Dolaylı Etkiler					
H ₄	Üst Yönetim Yetenekleri	Uluslararası Performans		0.096(ad)	Anlamsız dönüştü
	Üst Yönetim Yetenekleri	Dijital Dönüşüm	Uluslararası Performans	0.100**	Desteklendi

$\chi^2 = 114.719$, $df = 51$, $\chi^2/df = 2.246$, CFI = 0.984, NFI = 0.972, GFI = 0.961, AGFI = 0.941, RMR = 0.025, RMSEA = 0.051, AIC = Uygun.

Yol katsayıları standartlaştırılmıştır. *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, ad; $p > 0.05$.

Çalışmanın hipotezlerinin temelini teşkil eden kuramsal yapı dört hipotezin kabul edilmesi ile geçerlenmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Pek çok yönden, lojistik sektörü ekonominin can damarıdır ve diğer tüm sektörleri hareket ettirir. Lojistik sektörünün faaliyetleri çok çeşitli ve karmaşıktır. Lojistik sektöründe, ekonomik coğrafya, mülkiyet yapısı, pazar rekabeti ve teknoloji arasındaki ilişkilerin tümü bu sektörün işleyişinde merkezi öneme sahiptir (Mariotti, 2015). Uluslararasılaşma ile sektörün davranışsal yönleri, yapısal özellikleri ve işleyişlerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Lojistik endüstrisi günümüzde neredeyse her açıdan dijital dönüşüm geçirmekte ve dönüşüm otomasyonun yerini almaktadır (Leontev ve Magera, 2020). Bu bağlamda lojistik firmaları üzerinde yapılan bu çalışma ile üst kademe ve uluslararasılaşma kuramlarına göre firmanın uluslararasılaşma performansına etki eden üst yönetim yetenekleri ve bu ilişkide dijital dönüşümün rolü araştırılmıştır.

Gadhia vd. (2011) çalışmamızın örneklemine benzer şekilde gemi lojistik firmalarının uluslararasılaşma düzeyini incelemiş, on dokuz şirketten yalnızca üçünün gerçekten uluslararası olarak kabul edilebileceğini, dünya genelindeki ana ve küçük limanların büyük firmalara hizmet verdiğini ortaya koymuşlardır (Gadhia vd., 2011). Yapılan çalışmalar lojistik firmalarını stratejilerini ana uluslararasılaşma teorileriyle karşılaştırdığında, teorilerin sektördeki uluslararası genişleme sürecini geniş bir şekilde yorumlama yeteneğine sahip olduğu görülmektedir (Ramón-Rodríguez vd., 2011). Ayrıca lojistik sektörünün tutucu yapısı ve maliyet odaklı rekabet yapısı dijital dönüşümün önünde engel teşkil etmektedir (Altuntaş Vural vd., 2020). Bu çalışmalar uluslararasılaşma teorileri çerçevesinde organizasyonların yurtdışı performanslarını attırmak için dijital dönüşüm fırsatlarından yararlanmak için yönetim yetenekleri ile çok farklı stratejiler geliştirebileceklerine işaret etmektedir.

Özellikle 2000’li yıllardan sonra uluslararasılaşma kuramı, organizasyonların uluslararasılaşmasında üst yönetimin algısı vurgulanmıştır (Hennart, 2007). Bununla birlikte üst yönetimin etkisinin tam olarak ne olduğu belirtilmemiş ve ülkesel bağlamda değişiklik gösterdiği vurgulanmıştır (Buckley, 2016; Drori vd., 2024). Yönetimsel yetenekler çatı bir kavram olarak stratejik planlama, paylaşılan vizyon ve liderlik kavramlarını içerir (Celuch vd., 2002; Weerakoon ve McMurray, 2024). Öncelikle uluslararası alanda rekabet edebilmek için üst yönetimin yönetimsel yetenekleri kapsamında bağlamsal zekalarını, yani bilgilerinin sınırlarını anlamaları ve bu bilgiyi dış pazarlara uyarlama becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Khanna, 2015; Nguyen ve Tull, 2022). Çalışma sonucunda ortaya konulduğu üzere uluslararası performansı artırabilmenin temel çerçevesi yönetim yetenek kapasiteleri olan stratejik planlama, liderlik ve vizyonun ana ekseninin uluslararası bağlama yönelik bilginin dijital dönüşüm ile sağlanan ağ ve faydalar ile artırılmasıdır. Bilgi sınırlarının gelişmesi uluslararası performansı artıracaktır.

Uluslararasılaşma kuramında ağ yaklaşımındaki temel varsayım, uluslararası organizasyonların izole bir aktör olarak analiz edilemeyeceği, uluslararası ortamdaki diğer aktörlerle ilişkili olarak görülmesi gerektiğidir. Bu nedenle, organizasyonlar diğer organizasyonlarca kontrol edilen kaynaklara bağımlıdır (Johanson ve Mattsson, 2015). Bu bağlamda dijital dönüşüm ile sağlanan ağların kalitesi ve işlevselliği yönetim yetenekleri ile yurtdışı performans arasında aracı bir etki gösterir. Yapılan çalışmada tespit edilen aracı etki kuramın geçerliliği tespit edilmiştir.

Dijital dönüşüm uygun stratejik yaklaşımla yenilikçi bir iş modeli yaratma ve müşterilere cevap verebilme yetenekleridir (Sebastian vd., 2020). Kendisi de bir yönetsel yetenek olan dijital dönüşüm, bu nedenle üst yönetim yetenekleri olan strateji süreci ve liderlik ile doğrudan ilişkilidir ve yönetim yeteneklerinin ikamesi olarak organizasyonel performansa etki edebilir (A. Singh vd., 2023; S. Singh vd., 2021). Bu araştırmanın sonuçları da bu görüşü destekleyecek şekilde dijital dönüşümün uluslararasılaşma performansı üzerinde mediatör etki gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte dijital dönüşüm bir yetenek olarak uluslararasılaşma performansı üzerinde üst yönetim yetenekleri kadar etkili değildir (üst yönetim yeteneklerindeki bir birim değişim performans üzerinde yaklaşık 0.25 doğrudan etkiliyken dijital dönüşüm performans üzerinde 0.18 birim olarak doğrudan ve 0.1 birim olarak dolaylı etkilidir, Tablo 2).

Bu sonuçlar bize dijital dönüşümün organizasyonların uluslararasılaşma performansı üzerinde ayrı olarak etkili olduğu bununla birlikte üst yönetim yeteneklerinden ayrı olarak değil onlarla bütünselik bir strateji içerisinde yer almasının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle üst yönetim, lojistik sektöründe belli yeteneklerini dijital ortama devretmiş ama bu yeterli uluslararasılaşma üzerinde daha etkin bir faktör olmamıştır. Bunun başka bir yorumu olarak üst yönetimin lojistik sektöründeki dijital dönüşümü istenilen anlamda yönetemediğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın başka bir sonucu ise dijital dönüşümüne üst yönetimin etkisinin oldukça büyük olduğunu göstermektedir. Dijital dönüşümde üst yönetimin yeteneklerinin payı değişimin yarısından fazlasını açıklamaktadır. Fakat yukarıda da açıklandığı gibi üst yönetim her ne kadar dijital dönüşümü başlatsa bile bu dönüşümü istenilen seviyede yönetme yeteneğine yeterince sahip değildir. Üst yönetim dijital dönüşüm için bilgisini artırmanın yanı sıra firmalarda belirli yeterliliklere sahip uzmanların eğitime önem vermelidir.

Çalışmanın temel kısıtlılığı lojistik sektörü üzerinde yapılmış olmasıdır. Sektörün gelenekçi yapısı sonuçların farklı sektörler için genelleştirilmesi önünde bir kısıtlılıktır. Bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı sektörlerdeki dijital dönüşüm önündeki yönetsel ve örgüt kültürüne dayalı engellerin nasıl aşılabileceği, dijital dönüşümde belirli yetkinliklere sahip personelin nasıl yetiştirilebileceği ve yönetsel yeteneklerin uluslararası performansı pozitif desteklenmesi için nasıl geliştirilebileceği çalışılabilir konular olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, çalışma, dijital dönüşümün tüm boyutlarını kapsamayı değil, belirli yönetim yetenekleri ve süreçleri üzerinde yoğunlaşmayı hedeflemiştir. Elde

edilen bulgular, sadece araştırma kapsamındaki firmalar için geçerli olup, daha geniş bir uygulama alanına sahip olmak için ek çalışmalar gerektirebilir.

Araştırmanın pratik uygulamalara yansması ise temel anlamda üç şekildedir. Birincisi, Dijital dönüşüm, üst düzey yönetime daha iyi veri analitiği yetenekleri sağlayarak uluslararası genişleme konusunda bilinçli karar alma olanağı sağlar. Sonuç olarak, dijital dönüşümün imkanlarıyla, liderler şirketin uluslararasılaşma performansını artıran ve yaklaşımları özellikle çeşitli yabancı pazarlara göre uyarlayan stratejiler formüle etmek için daha donanımlı hale gelebilir. İkincisi, Dijital dönüşümü uluslararasılaşma stratejilerine etkili bir şekilde entegre ederek, kuruluşlar kendilerini rakiplerinden farklılaştırabilirler. Araştırmamız, dijital dönüşümü benimseyen firmaların gelişmiş uluslararası performansı olduğunu belirtmektedir. Bu tür farklılaşma, firmaların pazar payını ele geçirmek için öne çıkması gereken kalabalık uluslararası pazarlarda kritik olabilir. Üçüncü ve son olarak, Dijital ortam, kuruluşlar içinde kültürel uyum ve sürekli öğrenmeyi gerektirir. Dijital dönüşüm, üst düzey yönetimin uluslararası pazarlardan elde edilen içgörülerin firmalar genelinde yayılabileceği bir öğrenme organizasyonu oluşturmasını sağlar. Kurumsal öğrenmedeki bu gelişme, firmaların çeşitli yabancı pazar deneyimlerinden alınan derslere dayanarak stratejilerini ayarlamalarına yardımcı olur ve sonuçta uluslararasılaşma performansını iyileştirir.

Araştırmanın sektörel katkıları, lojistik sektöründeki üst düzey yönetim yetenekleri ile dijital dönüşüm ve uluslararası performans arasındaki ilişkileri ortaya koyarak, sektördeki yöneticilere stratejik yönlendirmeler sunmaktadır. Özellikle, dijital dönüşüm süreçlerinin yönetim yetenekleri ile nasıl iç içe geçtiğini ve bu süreçlerin uluslararası performansa olan olumlu etkisini vurgulayarak, şirketlerin global pazarda rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olabilecek pratik çözümler sunmaktadır. Üst düzey yöneticilerin, dijital dönüşüm stratejilerini geliştirirken ve uygularken bu bulguları dikkate alarak, daha etkili noktalar üzerinde odaklanmaları beklenmektedir.

Araştırmanın kuramsal katkıları ise üst kademe kuramını destekler, zenginleştirir ve aracılık görevi bulgusu kurumu derinleştirir. Araştırmamız göstermiştir ki üst düzey yönetim yeteneklerinin hem dijital dönüşüm hem de uluslararası performans üzerindeki doğrudan etkisi vardır. Bu, üst düzey deneyimlerinin, değerlerinin ve bilişsel temellerinin yorumlarını şekillendirdiğini ve stratejik kararların sonuçlarını belirlediğini öne süren Üst Kademeler Teorisi ile uyumludur. Araştırma, üst düzey yönetim becerileri, dijital dönüşüm ve uluslararasılaşma performansı arasında bir bağlantı tespit ederek, daha yetenekli liderlere sahip firmaların dijital dönüşümü etkili bir şekilde kullanmak için daha iyi konumda olduğunu ve üstün uluslararası performansa yol açtığını göstermektedir. Bu bağlantı, yalnızca liderlerin becerilerinin değil, aynı zamanda bu becerilerin çağdaş dijital zorlukların üstesinden gelmede ne kadar etkili bir şekilde uygulandığının da önemli olduğunu göstererek Üst Kademeler Teorisini derinleştirmiştir. Bu bağlamda, dijital dönüşümün yalnızca bir organizasyonel değişim değil, aynı zamanda bir yönetim yeteneği olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdullah, N. A. H. N., & Zain, S. N. M. (2011). The Internationalization Theory and Malaysian SmallMedium Enterprises (SMEs). *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 318-322. <https://doi.org/10.7763/IJTEF.2011.V2.124>
- Acar, A. Z., & Zehir, C. (2007). Kaynak Tabanlı İşletme Yetenekleri Ölçeği Geliştirilmesi Ve Doğrulanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), Article 1.
- Adner, R., & Helfat, C. E. (2003). Corporate Effects and Dynamic Managerial Capabilities. *Strategic Management Journal*, 24(10), 1011-1025. <https://doi.org/10.1002/smj.331>
- Aggarwal, J. (2022). Yukl, G. A., & Gardner, W. L. (2020). Leadership in Organizations. Pearson Education, Inc. *Journal of Leadership Studies*, 16. <https://doi.org/10.1002/jls.21826>
- Ahammad, M. F., Basu, S., Munjal, S., Clegg, J., & Shoham, O. B. (2021). Strategic Agility, Environmental Uncertainties and International Performance: The Perspective of Indian Firms. *Journal of World Business*, 56(4), 101218. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2021.101218>
- Ahmed, F. U., & Brennan, L. (2021). A Review of Methodological Diversity within the Domain of International Entrepreneurship. *Journal of International Entrepreneurship*, 19(2), 256-299. <https://doi.org/10.1007/s10843-021-00291-x>
- Akaev, A., Rudskoy, A., & Ungvari, L. (2022). The Dualistic Nature of Technological Convergence and Human Resources. İçinde A. Rudskoi, A. Akaev, & T. Devezas (Ed.), *Digital Transformation and the World Economy: Critical Factors and Sector-Focused Mathematical Models* (ss. 113-124). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89832-8_6
- Altuntaş Vural, C., Roso, V., Halldórsson, Á., Ståhle, G., & Yaruta, M. (2020). Can Digitalization Mitigate Barriers to Intermodal Transport? An Exploratory Study. *Research in Transportation Business & Management*, 37, 100525. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2020.100525>
- Anzengruber, J., Goetz, M. A., Nold, H., & Woelfle, M. (2017). Effectiveness of Managerial Capabilities at Different Hierarchical Levels. *Journal of Managerial Psychology*, 32(2), 134-148. <https://doi.org/10.1108/JMP-12-2015-0451>
- Arregle, J.-L., Chirico, F., Kano, L., Kundu, S. K., Majocchi, A., & Schulze, W. S. (2021). Family Firm Internationalization: Past Research and an Agenda for the Future. *Journal of International Business Studies*, 52(6), 1159-1198. <https://doi.org/10.1057/s41267-021-00425-2>
- Bargoni, A., Ferraris, A., Vilamová, Š., & Hussain, W. M. H. W. (2024). Digitalisation and Internationalisation in SMEs: A Systematic Review and Research Agenda. *Journal of Enterprise Information Management*, 37(5), 1418-1457. <https://doi.org/10.1108/JEIM-12-2022-0473>
- Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2019). *Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases* (Sixth edition, Global edition). Pearson.

- Becker, J.-M., Cheah, J.-H., Gholamzade, R., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2022). PLS-SEM's Most Wanted Guidance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(1), 321-346. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-04-2022-0474>
- Borisova, E. V., & Pyataeva, O. A. (2020). Digitalization in the Transport Industry: Development Perspective. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 918(1), 012184. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/918/1/012184>
- Buckley, P. J. (2016). The Contribution of Internalisation Theory to International Business: New Realities And Unanswered Questions. *Journal of World Business*, 51(1), 74-82. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2015.08.012>
- Caputo, F., Fiano, F., Riso, T., Romano, M., & Maalaoui, A. (2022). Digital Platforms and International Performance of Italian SMEs: An Exploitation-Based Overview. *International Marketing Review*, 39(3), 568-585. <https://doi.org/10.1108/IMR-02-2021-0102>
- Casson, M., Porter, L., & Wadeson, N. (2016). Internalization Theory: An Unfinished Agenda. *International Business Review*, 25(6), 1223-1234. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2016.03.007>
- Celuch, K. G., Kasouf, C. J., & Peruvemba, V. (2002). The Effects of Perceived Market and Learning Orientation on Assessed Organizational Capabilities. *Industrial Marketing Management*, 31(6), 545-554. [https://doi.org/10.1016/S0019-8501\(02\)00187-6](https://doi.org/10.1016/S0019-8501(02)00187-6)
- Daily, C. M., Certo, S. T., & Dalton, D. R. (2000). International Experience in the Executive Suite: The Path to Prosperity? *Strategic Management Journal*, 21(4), 515-523. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(200004\)21:4<515::AID-SMJ92>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(200004)21:4<515::AID-SMJ92>3.0.CO;2-1)
- Derda, D. (2017). International Experience in Upper Echelon Theory: Literature Review. *Business Systems Research: International Journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, 8(2), 126-142. <https://doi.org/10.1515/bsrj-2017-0021>
- Dethine, B., Enjolras, M., & Monticcolo, D. (2020). Digitalization and SMEs' Export Management: Impacts on Resources and Capabilities. *Technology Innovation Management Review*, 10, 18-34. <https://doi.org/10.22215/timreview/1344>
- Drori, N., Alessandri, T., Bart, Y., & Herstein, R. (2024). The Impact of Digitalization on Internationalization from an Internalization Theory Lens. *Long Range Planning*, 57(1), 102395. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2023.102395>
- Elia, S., Giuffrida, M., Mariani, M. M., & Bresciani, S. (2021). Resources and digital export: An RBV perspective on the role of digital technologies and capabilities in cross-border e-commerce. *Journal of Business Research*, 132, 158-169. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.010>
- Erhan, T., Uzunbacak, H. H., & Aydin, E. (2022). From Conventional to Digital Leadership: Exploring Digitalization of Leadership and Innovative Work Behavior. *Management Research Review*, 45(11), 1524-1543. <https://doi.org/10.1108/MRR-05-2021-0338>
- Finkelstein, S., & Hambrick, D. C. (1990). Top-Management-Team Tenure and Organizational Outcomes: The Moderating Role of Managerial Discretion. *Administrative Science Quarterly*, 35(3), 484-503. <https://doi.org/10.2307/2393314>
- Finkelstein, S., Hambrick, D. C., & Cannella, A. A. (2009). *Strategic Leadership: Theory and Research on Executives, Top Management Teams, and Boards*. Oxford University Press.
- Follett, M. P. (2013). *Dynamic Administration: The Collected Papers of Mary Parker Follett* (Illustrated edition). Martino Fine Books.
- Follett, M. P., Metcalf, H. C., & Urwick, L. (1942). Dynamic Administration, The Collected Papers of Mary Parker Follett. *Economica*, 9(34), 224. <https://doi.org/10.2307/2549822>
- Franke, G., & Sarstedt, M. (2019). Heuristics Versus Statistics in Discriminant Validity Testing: A Comparison of Four Procedures. *Internet Research*, 29(3), 430-447. <https://doi.org/10.1108/IntR-12-2017-0515>
- Friedman, T. L. (2007). *The World Is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century* (2Rev Ed edition). Picador.
- Gadhia, H. K., Kotzab, H., & Prockl, G. (2011). Levels of Internationalization in the Container Shipping Industry: An Assessment of the Port Networks of the Large Container Shipping Companies. *Journal of Transport Geography*, 19(6), 1431-1442. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2011.07.016>

- Gay, P. du, & Vikkelso, S. (2016). *For Formal Organization: The Past in the Present and Future of Organization Theory*. Oxford University Press.
- Geismar, H., & Müller, K. (2022). Postcolonial Digital Collections: Instruments, Mirrors, Agents. In *The Routledge Companion to Media Anthropology*. Routledge.
- Gözüm, A. G., & Acar, G. P. (2018). İşletmelerin BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi'nde Yer Alma DurumunaGöre Üst Kademe Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Istanbul Management Journal*, 29(84), 93-112.
- Grogaard, B., & Verbeke, A. (2012). *Chapter 1: Twenty Key Hypotheses That Make Internalization Theory the General Theory of International Strategic Management*. <https://www.elgaronline.com/display/edcoll/9781847201935/9781847201935.00007.xml>
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to Use and How to Report the Results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Hambrick, D. C. (2007). Upper Echelons Theory: An Update. *The Academy of Management Review*, 32(2), 334-343.
- Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper Echelons: The Organization as a Reflection of Its Top Managers. *The Academy of Management Review*, 9(2), 193. <https://doi.org/10.2307/258434>
- Hennart, J.-F. (2007). The Theoretical Rationale for a Multinationality-Performance Relationship. *Management International Review*, 47(3), 423-452. <https://doi.org/10.1007/s11575-007-0023-3>
- Henseler, J. (2018). Partial Least Squares Path Modeling: Quo Vadis? *Quality & Quantity*, 52(1), 1-8. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0689-6>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Heubeck, T. (2024). Looking Back to Look Forward: A Systematic Review of and Research Agenda for Dynamic Managerial Capabilities. *Management Review Quarterly*, 74(4), 2243-2287. <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00359-z>
- Hymer, S. (1976). *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment*. MIT Press.
- Ismail, N., & Kuivalainen, O. (2015). The Effect of Internal Capabilities and External Environment on Small-and Medium-Sized Enterprises' International Performance and the Role of the Foreign Market Scope: The Case of the Malaysian Halal Food Industry. *Journal of International Entrepreneurship*, 13(4), 418-451.
- Israel, G. D. (1992). *Determining Sample Size*. https://www.researchgate.net/profile/Subhash-Basu-3/post/how_could_i_determine_sample_size_for_my_study/attachment/5ebaa4924f9a520001e613b6/AS:890361492811785@1589290130539/download/samplesize1.pdf
- Joensuu-Salo, S., Sorama, K., Viljamaa, A., & Varamäki, E. (2018). Firm Performance among Internationalized SMEs: The Interplay of Market Orientation, Marketing Capability and Digitalization. *Administrative Sciences*, 8(3), Article 3. <https://doi.org/10.3390/admsci8030031>
- Johanson, J., & Mattsson, L.-G. (2015). *Internationalisation in Industrial Systems—A Network Approach* (ss. 111-132). https://doi.org/10.1057/9781137508829_5
- Katz, R. L. (2009). *Skills of an Effective Administrator*. Harvard Business Review Press.
- Karasar, N. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Khanna, T. (2015). A Case for Contextual Intelligence. *Management International Review*, 55(2), 181-190. <https://doi.org/10.1007/s11575-015-0241-z>
- Khattak, M. S., & Shah, S. Z. A. (2020). Top Management Capabilities and Firm Efficiency: Relationship via Resources Acquisition. *Business & Economic Review*, 12(1), Article 1. <https://doi.org/10.22547/BER/12.1.5>
- Kleinfeld, K. (2024). *Leading to Thrive: Mastering Strategies for Sustainable Success in Business and Life*. Houndstooth Press.
- Kontiç, L., & Vidicki, Đ. (2018). Strategy for Digital Organization: Testing a Measurement Tool for Digital Transformation. *Strategic Management - International Journal of Strategic Management and Decision*

- Support Systems in Strategic Management*, 23(1), Article 1.
<https://www.smjournal.rs/index.php/home/article/view/23>
- Leontev, M., & Magera, T. (2020). Digitalization of the Transport Industry: Social-and-Psychological Emphasis. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 918(1), 012190.
<https://doi.org/10.1088/1757-899X/918/1/012190>
- Lourel, M., Gueguen, N., Pascual, A., & Mouda, F. (2011). The Effect-Size: A Simple Methodology for Determining and Evaluating the "Effect-Size". *Psychology*, 02(06), 631-632.
<https://doi.org/10.4236/psych.2011.26096>
- Malik, M., Raziq, M. M., Sarwar, N., & Tariq, A. (2025). Digital Leadership, Business Model Innovation and Organizational Change: Role of Leader in Steering Digital Transformation. Benchmarking: An International Journal, 32(5), 1632-1662. <https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2023-0283>
- Mariotti, I. (2015). Transport and Logistics in a Globalizing World: An Appraisal. Mariotti (Ed.), Transport and Logistics in a Globalizing World: A Focus on Italy (ss. 1-17). Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-00011-4_1
- Mellahi, K., Meyer, K., Narula, R., Surdu, I., & Verbeke, A. (Ed.). (2021). The Oxford Handbook of International Business Strategy. Oxford University Press.
- Metcalf, H. C., & Urwick, L. (2004). Dynamic Administration: The Collected Papers of Mary Parker Follett. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203486214>
- Mihardjo, L., Sasmoko, S., Alamsjah, F., & Djap, E. (2019). Digital Leadership Role in Developing Business Model Innovation and Customer Experience Orientation in Industry 4.0. *Management Science Letters*, 9, 1749-1762. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.6.015>
- Mitgwe, B. (2006). Theoretical Milestones in International Business: The Journey to International Entrepreneurship Theory. *Journal of International Entrepreneurship*, 4(1), 5-25.
<https://doi.org/10.1007/s10843-006-5872-5>
- Nadolska, A., & Barkema, H. (2013). Good Learners: How Top Management Team Affect Behavior and Performance of Acquisitions. *Strategic Management Journal*, 35(10), 1483-1507.
<https://doi.org/10.1002/smj.2172>
- Napitupulu, S., Primiana, I., Nidar, S., Effendy, N., & Puspitasari, D. (2020). The Effect of Management Capabilities in Implementing Good Corporate Governance: A Study from Indonesia Banking Sector. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7, 159-165.
<https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no1.159>
- Nguyen, D. C., & Tull, J. (2022). Context and Contextualization: The Extended Case Method in Qualitative International Business Research. *Journal of World Business*, 57(5), 101348.
<https://doi.org/10.1016/j.jwb.2022.101348>
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3rd edition). McGraw-Hill.
- Orhunbilge, N. (2017). Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ozcan, P., & Yakis-Douglas, B. (2020). Digitalization and its Strategic Implications for the Multinational Enterprise: The Changing Landscape of Competition and How to Cope with It (ss. 374-400).
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198868378.013.19>
- Radulovich, L., Javalgi, R. (Raj) G., & Scherer, R. F. (2018). Intangible Resources Influencing the International Performance of Professional Service SMEs in an Emerging Market: Evidence from India. *International Marketing Review*, 35(1), 113-135. <https://doi.org/10.1108/IMR-06-2016-0130>
- Ramón-Rodríguez, A. B., Moreno-Izquierdo, L., & Perles-Ribes, J. F. (2011). Growth and Internationalisation Strategies in the Airline Industry. *Journal of Air Transport Management*, 17(2), 110-115.
<https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2010.11.002>
- Roth, K. (1995). Managing International Interdependence: CEO Characteristics in a Resource-Based Framework. *The Academy of Management Journal*, 38(1), 200-231. <https://doi.org/10.2307/256733>
- Rugman, A. M., & Hymer, S. H. (2009). The International Operations of National Firms: A Study of Direct Foreign Investment. 33-35. https://doi.org/10.1007/978-1-137-28787-8_10
- Ruiz-Jiménez, J. M., & Fuentes-Fuentes, M. del M. (2016). Management Capabilities, Innovation, and Gender Diversity in the Top Management Team: An Empirical Analysis in Technology-Based Smes. *BRQ Business Research Quarterly*, 19(2), 107-121. <https://doi.org/10.1016/j.brq.2015.08.003>

- Safari, A., & Saleh, A. S. (2020). Key Determinants of SMEs' Export Performance: A Resource-Based View and Contingency Theory Approach Using Potential Mediators. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 35(4), 635-654. <https://doi.org/10.1108/JBIM-11-2018-0324>
- Sağlam, M. (2021). İşletmelerde Geleceğin Vizyonu Olarak Dijital Dönüşümün Gerçekleştirilmesi ve Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), Article 40. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.764373>
- Sağlam, M., & Pirtini, S. (2019). Uluslararası Pazarlama Karması Stratejilerinin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Sektörler Arası Karşılaştırma. 35, 433-459.
- Sebastian, I. M., Ross, J. W., Beath, C., Mocker, M., Moloney, K. G., & Fonstad, N. O. (2020). How Big Old Companies Navigate Digital Transformation. *Strategic Information Management* (5. bs). Routledge.
- Singh, A., Lim, W. M., Jha, S., Kumar, S., & Ciasullo, M. V. (2023). The State of the Art of Strategic Leadership. *Journal of Business Research*, 158, 113676. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113676>
- Singh, S., Sharma, M., & Dhir, S. (2021). Modeling the Effects of Digital Transformation in Indian Manufacturing industry. *Technology in Society*, 67, 101763. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101763>
- Solberg, E., Traavik, L. E. M., & Wong, S. I. (2020). Digital Mindsets: Recognizing and Leveraging Individual Beliefs for Digital Transformation. *California Management Review*, 62(4), 105-124. <https://doi.org/10.1177/0008125620931839>
- Submitter, G. J., Saputra, N., & Saputra, A. M. (2020). Transforming into Digital Organization by Orchestrating Culture, Leadership and Competence in Digital Context (SSRN Scholarly Paper No. 3762976). *Social Science Research Network*. <https://papers.ssrn.com/abstract=3762976>
- Tajpour, M., & Razavi, S. M. (2023). The Effect of Team Performance on the Internationalization of Digital Startups: The Mediating Role of Entrepreneurship. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 8(1), 17-30. <https://doi.org/10.22034/IJHCUM.2023.01.02>
- Verbeke, A., & Kano, L. (2015). The New Internalization Theory and Multinational Enterprises from Emerging Economies: A Business History Perspective. *Business History Review*, 89(3), 415-445. <https://doi.org/10.1017/S0007680515000689>
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Qi Dong, J., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital Transformation: A Multidisciplinary Reflection and Research Agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>
- Vidicki, D., & Kontić, L. (2017). Strategy for Digital Organization: Testing a Measurement Tool for Digital Transformation.
- Weerakoon, C., & McMurray, A. J. (2024). Fostering Social Enterprise Innovativeness: The Interplay of Learning, Market Orientation and Stakeholder Engagement within a Capability Framework. *Social Enterprise Journal*, 20(5), 888-920. <https://doi.org/10.1108/SEJ-11-2023-0147>
- Wu, W., Song, J., Lu, L., & Guo, H. (2024). Is Managerial Ability a Catalyst for Driving Digital Transformation in Enterprises? An Empirical Analysis from Internal and External Pressure Perspectives. *PLOS ONE*, 19(2), e0293454. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0293454>
- Yamin, M., & Kurt, Y. (2018). Revisiting the Uppsala Internationalization Model: Social Network Theory and Overcoming the Liability of Outsidership. *International Marketing Review*, 35(1), 2-17. <https://doi.org/10.1108/IMR-11-2014-0345>
- Yukl. (2018). *Leadership In Organizations*, 9Th Edition. Pearson India.
- Yukl, G., & Lepsinger, R. (2004). *Flexible Leadership: Creating Value by Balancing Multiple Challenges and Choices* (1st edition). Pfeiffer & Co.
- Zirar, A., Ali, S. I., & Islam, N. (2023). Worker and workplace Artificial Intelligence (AI) coexistence: Emerging themes and research agenda. *Technovation*, 124, 102747. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2023.102747>

Yeni Nesil Karşılaştırmalı Kapitalizm: Büyüme Modelleri Yaklaşımı Üzerine Teorik Bir İnceleme¹

Fatin Şevki Bulut^{2,3} Birol Kovancılar⁴

ÖZET

Karşılaştırmalı kapitalizm (*comparative capitalism, CC*), siyaset bilimi ve politik iktisattan beslenerek iktisadi işleyiş, kurumlar ve siyasal kuvvetleri ülkeler arasında karşılaştırmak ve kurumlar ile iktisadi büyüme arasındaki kesişimleri kıyaslamak amacıyla ortaya çıkmış bir araştırma dalıdır. Kapitalizm Çeşitleri (*varieties of capitalism, VoC*) yaklaşımı, CC araştırmalarının ana akım uygulamasıdır. Bu yaklaşım, bir iktisat politikasının bütün ülkeler için uygun olacağı kabulüne karşı bir duruş olmasına rağmen şirket odaklı olması ve sınırlı bir araştırma çerçevesi sunması nedeniyle eleştirilmektedir. İkinci Kuşak VoC, gelişmekte olan ülkelere açılmış olsa da VoC'un araştırma yöntemini aşamamıştır. Büyüme modelleri yaklaşımı ise, VoC'un araştırma yöntemini aşarak kapitalist çeşitlilikleri incelemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Büyüme modelleri yaklaşımı, Post Keynesyen iktisadın kapitalizmin istikrarsızlığı varsayımını kabul etmektedir. Ayrıca, bu yaklaşımın ülkelerin uyguladığı farklı büyüme modellerini büyüme koalisyonları ile ilişkilendirerek siyaset ve sosyoloji ile iktisat arasında bağlantı kurduğu ve sınıflar arası ve sınıflar içi çatışmalara vurgu yaptığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Kapitalizm, Kapitalizm Çeşitleri, Büyüme Modelleri, Post Keynesyen İktisat, Büyüme Koalisyonları

New Generation Comparative Capitalism: A Theoretical Study on the Growth Models Approach

ABSTRACT

Comparative capitalism (CC) is a field of research that draws on political science and political economy to compare economic functioning, institutions and political forces across countries and to compare the intersections between institutions and economic growth. The varieties of capitalism (VoC) approach is the mainstream application of CC research. While VoC challenges the notion that a single economic policy is suitable for all countries, it has been criticized for being too firm-oriented and offering a limited research framework. Although the Second Generation VoC has been extended to developing countries, it has not been able to overcome the research

¹ Bu çalışma, Fatim Şevki BULUT tarafından Prof. Dr. Birol KOVANCILAR danışmanlığında MCBÜ LEE bünyesinde hazırlanan “Karşılaştırmalı Kapitalizm, Büyüme Modelleri ve Devlet: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² İletişim Yazarı: fatinsevkibulut@gmail.com

³ Araş. Gör., MCBÜ İİBF Maliye Bölümü Maliye Teorisi Anabilim Dalı. ORCID: 0000-0002-9787-2387

⁴ Prof. Dr., MCBÜ İİBF Maliye Bölümü Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı. ORCID: 0000-0001-9650-6177

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi: 27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1613630](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613630)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

methodology of VoC. The growth models approach, on the other hand, aims to transcend the research methodology of VoC and examine capitalist diversification. This approach incorporates the Post-Keynesian economic perspective, which assumes the inherent instability of capitalism. Additionally, it links politics and sociology with economics by linking different growth models applied by countries to growth coalitions and emphasizes inter- and intra-class conflicts.

Keywords: *Comparative Capitalism, Varieties of Capitalism, Growth Models, Post Keynesian Economics, Growth Coalitions*

1. GİRİŞ

Karşılaştırmalı kapitalizm (*comparative capitalism, CC*), iktisadi işleyiş, kurumlar ve siyasal kuvvetleri ülkeler arasında karşılaştırmak ve kurumlar ile iktisadi büyüme arasındaki kesişimleri kıyaslamak amacıyla ortaya çıkmış bir araştırma dalıdır. Bu araştırma dalının iddiası, kapitalist birikim rejiminin örgütlenmesi için özgün birden fazla yöntem olabileceğidir. CC, emekçilerin üretim araçlarından ayrıldıkları özgül bir birikim rejimi olan kapitalizmin bütün örneklerinin, bu birikim rejiminin temel mantığını korumuş olduğunu söylemekte, ancak bu örneklerin birbirinden farklı yörüngeler izlemesi olarak nitelenen kapitalist çeşitliliği barındırabileceğini iddia etmektedir (Bruff, 2011, s. 491). İktisadi krizleri aşmaya yönelik hukuki ve ekonomik müdahaleler, en başta sermaye mantığı ile şekillenen tekil kapitalizmi yeni hukuki ve siyasal kurallarla çerçevelenmiş şekilde örgütlemekte ve özgünleştirmektedir. Bu nedenle kapitalizm, birçok tekil biçimlere bürünebilen iktisadi ve hukuki bir karışım olarak tanımlanabilir (Dardot & Laval, 2022, s. 86).

CC araştırmaları, siyaset bilimi ve karşılaştırmalı politik iktisadın eklemlenmesiyle ortaya çıkmış bir alt disiplindir. Bu nedenle, ana akım iktisadın yöntemsel olarak kendisini diğer sosyal bilimlerden ayırıştırması sonucu ortaya çıkmış olan sınırlı araştırma çerçevesinden çıkabilme yetisine sahiptir. Bütün CC araştırmalarında kurumların yapısı ve özgünlükleri önem arz etmektedir, çünkü bu araştırmaların temel kabulü, kurumsal farklılıkların ulusal kültürü simgelediği ve bu nedenle iktisadi belirleyenlerden ayrı düşünülemeyeceği fikriyatıdır (Amable, 2003, s. 3). Zira CC araştırmalarında siyaset, uygulanacak iktisadi politikaları belirlemekte, iktisadi politikaların sonuçları ise siyasetin geleceğine şekil vermektedir. Bir başka ifadeyle, CC araştırmaları, politik iktisadi döngü içerisinde siyaset ve iktisadın birbirinden bağımsız olmadığı, aksine, birbirini etkilemeye yetkin iki temel alanı temsil ettiğini söylemektedir.

CC'e atfedebileceğimiz ve ilk araştırmalar, Gerschenkron (1962), Shonfield (1965) ve Polanyi (2014) tarafından yapılmıştır. Küreselleşme tartışmalarının doruğa çıktığı 1990'lı yıllardan itibaren kapitalizm içerisinde farklı çeşitliliklerin varlığı kabul edilmiş ve bu çeşitliliklerin varlık ile sürekliliklerini sağlayan etmenler tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmayı yoğunlaştıran çalışmalar, Albert (1993), Hollingsworth ve Boyer (1997), Crouch ve Streeck (1997) ve Dore (2000) tarafından yapılmıştır. Bu tartışmaların, farklı kapitalist çeşitliliklerin başarılı olacağı konusunda karamsar olduğunu vurgulamak gerekmektedir

(Bruff, vd., 2015, s. 30). Bu karamsarlığın, günümüz CC incelemelerinin temel başvuru kaynağı Hall ve Soskice (2001) tarafından ortaya konulan Kapitalizm Çeşitleri (*Varieties of Capitalism, VoC*) yaklaşımı ile aşıldığını söylemek mümkündür. VoC, bu tarihten itibaren CC araştırmalarında ana akım hale gelmiştir.

2008 Büyük Durgunluğu ile beraber CC araştırmaları içerisinde VoC'a karşı önemli eleştiriler yükselmiştir. Bu eleştiriler, VoC'un şirketlere olan yoğun vurgusu devletin VoC içerisinde yer edinmemesi, kurumsal değişime dair açılan alanın yetersizliği ve VoC'un coğrafi olarak kısıtlı alanlara sıkışmış olması üzerine yoğunlaşmıştır. Büyüme modelleri yaklaşımı, CC araştırmaları içerisinde bu eleştirilerden neşet eden ve bu eleştirileri aşarak CC araştırmalarının yürütülebileceğini iddia eden yeni nesil bir CC araştırması ekolüdür. Bu çalışma, CC araştırmalarında yeni nesli temsil eden büyüme modelleri yaklaşımının teorik incelemesini yapmayı amaçlamıştır. Çalışmanın ilk bölümünde ana akım CC araştırmalarını temsil eden VoC incelenmiş, ardından VoC'a dönük eleştiriler neticesinde ortaya çıkan ikinci nesil VoC araştırmaları ve VoC'un gelişmekte olan ülkelere açılması anlatılmıştır. Sonrasında büyüme modelleri yaklaşımının teorik temelleri açıklanmış ve büyüme modellerinin siyasetle olan ilişkisini temsil eden büyüme koalisyonlarının oluşumu tartışılmıştır.

2. ANA AKIM KARŞILAŞTIRMALI KAPİTALİZM: KAPİTALİZM ÇEŞİTLERİ YAKLAŞIMI

VoC, soğuk savaş sonrasında ülkelerin izleyeceği tek bir makul yolun olduğu önermesine karşı kapitalizmin içinde ve kapitalizme sadık farklı örgütlenme biçimlerinin var olabileceğini iddia etmektedir. VoC'un farklı kapitalist örgütlenme modellerine kapı açması, sönümlenen CC araştırmaları içerisinde VoC'u ana akım haline getirmiştir. VoC'un temel amacı, ulusal politik ekonomilerin dönüşüm süreçlerini, kurumların yapısını anlayarak açıklamak ve ekonomi politikalarının dönüşümünü kurumların nasıl değiştiğine bakarak öngörmektir (Hall & Soskice, 2001, ss. 65-66). Kurumların kapsadığı kavram kümesi, anayasa, hukuk kuralları ve kamu düzenlemelerini içermektedir. Kabul görerek teamül haline gelmiş yazılı olmayan normlar ve alışkanlıklar ile bu kavram kümesi genişlemektedir. Son olarak, kamu bürokrasisi, şirketler, piyasalar ve aileler gibi resmi ve resmi olmayan örgüt ve kuruluşlar kurumların kavram kümesinin son sacayağını oluşturmaktadır (Dutt, 2015, s. 18). İktisadi büyüme ve kurumlar arasındaki ilişki, politik iktisat literatürü içinde çokça tartışılmaktadır. Kurumlar, oyunun kuralları olarak algılandığında, iktisadi öznelere kararlarını şekillendirmek ve böylece onların uygulamaya koyacağı stratejileri belirlemek konusunda güçlü bir konuma yerleşmektedir. Bireyler ve kuruluşlar, bu çerçevede kurumları veri olarak algılamakta ve bu veriye göre kararlarını belirlemektedir. Ayrıca bu yapı, kurumların düzenleyici ve belirsizlikleri giderici konumunu pekiştirmektedir (Amable, 2003, s. 34).

VoC, endüstriyel sosyoloji temelli bir yaklaşımdır (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 189) ve VoC için şirketler, kapitalizmin temel belirleyici kurumu olarak tanımlanmıştır (Palley, 2022, s. 134). VoC, bu anlamda tarihsel olarak, Fordist kitlesel üretim biçiminin girdiği krizin ardından ortaya çıkması muhtemel endüstriyel üretim yöntemlerini araştıran incelemelere dayanmaktadır. VoC'un temel belirleyici olarak sunduğu şirket, iktisat teorisinde anlatılan, kâr amacıyla hareket eden ve üretim faktörlerini kiralayan temsili öznedir. Bu nedenle, VoC, şirket ile üretim için arz sağlayanlar, müşteriler, ortaklar, hissedarlar, işveren örgütleri, işçi sendikaları ve devlet arasındaki ilişkileri anlatan bir incelemedir (Amable & Palombarini, 2009, s. 129). Biraz daha belirginleştirmek gerekirse VoC, kapitalist şirketi temel kurum sayarak ve şirketi tamamlayan kurumları inceleyerek; devamlılıkları ve değişimleri, ortaklıkları ve ayrımları, ikili ayrıma tuttuğu kapitalist gelişim rotalarının çerçevesinde araştırabilme imkanının varlığını vurgulamıştır (Coates, 2015, s. 17). Bir diğer ifadeyle VoC, rekabet ve işleyiş süreçlerinin tek bir yolu olmadığını anlatmayı gaye edinmiş sistemik bir incelemedir (Becker, 2009, s. 4).

Özgün kapitalist çeşitliliklerin rekabet edebilme yetisi ise, farklı kurumsal oluşum yapılarından kaynaklanmaktadır (Amable, 2015, s. 80). VoC'a göre kurumların evrimi, zorunlu olarak rekabet güdüsünü beslemek amacıyla gelişmiştir. Rekabet yetisi, düzenlenmiş piyasa ekonomilerinde (*Coordinated Market Economies, CME*) eşgüdüm, liberal piyasa ekonomilerinde (*Liberal Market Economies, LME*) ise serbestleşmenin artması ile güçlenmeye meyillidir. Bu nedenle, rekabet yetisini arttırmaya dair baskıları hızlandıracak küreselleşme gibi iktisadi yapıya etki eden dışsal bir dönüşüm, iki kapitalizm çeşidi arasındaki farklılığı perçinleyecek bir etki yaratacaktır. Eşgüdümün başat nitelik olduğu CME'ler için kamu ve şirketler arasındaki ortaklaşma artacak, serbestleşmenin başat nitelik olduğu LME'ler için ise serbest piyasaya bağlılık hızlanacaktır. Bu yörüngenin dışındaki bir dönüşüm, VoC'un belirleyici kurumu olan şirketi etkisizleştirecektir (Amable, 2015, s. 86).

Hall ve Soskice (2001, s. 4) ulusal kurumlar arasından şirketi CC araştırmalarının temelini geri getirerek, sendikaların önemini göz ardı etmeden, iş dünyası derneklerinin politik iktisadın en etkin özneleri olduğunu vurgulamayı amaçladıklarını söylemişlerdir. Ulusal kurumların yarattığı iktisadi şartlardan yola çıkarak iktisadi başarıyı açıklamaya odaklı bu inceleme, küreselleşme, liberalleşme gibi uluslararası ekonomiye dair incelemeleri dışarıda tutmuş ve yurtiçindeki kurumlar ile kamu politikalarını tartışmanın çıkış noktasına yerleştirmiştir (Bruff, vd., 2015, s. 31). Şirketi temele alan VoC, devleti temele alan diğer CC araştırmalarından keskin bir ayrımı temsil etmektedir. Bu yaklaşımda devletin varlığı yasal sistem ve emek piyasası düzenlemeleri ile sınırlanmıştır (Palley, 2022, s. 134). Bir başka ifadeyle devletin konumu, şirketler ile birlikte uyumlu bir biçimde hareket ederek kurumsal yapının oluşumuna katkı sunmaktır (Amable & Palombarini, 2009, s. 126).

Hall ve Soskice (2001) ülkelerin kurumsal farklılıklarını beş alt başlığa bakarak incelemiştir. Bunlar; farklı paydaşların şirket yönetimindeki ilişkisini anlatan şirket

yönetişimi (*corporate governance*); yatırım için finans, sermaye ve emek arasındaki ilişkileri betimleyen endüstri ilişkileri; mesleki eğitim ve genel eğitimle mesleki yeti kazandırma süreçlerini inceleyen eğitim ve mesleki bilgi; kademeli ve radikal olarak sınıflandırılan yenilik (*innovation*) ve şirketler arası ve şirket içi ilişkiler olarak özetlenebilir. VoC, kâr amacı güden başarılı bir şirketin, diğer karar verici öznelerle girdiği ilişkileri bu beş başlık altında anlatmayı amaç edinmiştir (Coates, 2015, s. 12). Bu çerçeve, kurumların ne ölçüde birbirini tamamladığı, bazı eksikliklere rağmen neden kurumların devamlılığının sürdüğü, özgül kurumların nasıl desteklendiği veya kısıtlandığı, hangi kurumların varlığı ve yokluğu pahasına mevcut kurumların var olduğunu incelemekte kolaylık sağlamaktadır (Deeg & Jackson, 2007, s. 153). VoC, bu alt başlıklardan yararlanarak, şirketlerin farklı durumlara nasıl karşılık verdiğini incelemek yöntemiyle ulusal özgünlüklerin kıyaslanabileceğini söylemektedir. Farklı kapitalizm çeşitlerinin karşılaştırması ancak belirtilen çerçevede içerisinde şirket davranışlarının çeşitlendiği takdirde yapılabilir (Hall & Soskice, 2001, s. 9).

VoC, şirketlerin karşılaştıkları koordinasyon sorunlarına verdikleri yanıtlardan hareketle, kapitalizmin iki ideal çeşidinin olduğunu söylemektedir. Bunlar, LME ve CME'dir (Hall & Soskice, 2001, s. 8). Bu ikili ayrım, Weberyen bütüncül ideal biçimler anlatısını ödünç almış ve bu anlatının yöntem olarak kullandığı gerçekleşmemiş durumları ülkelerin somut durumlarına örneklemeye yolundan farklı bir biçimde, somut biçimleri ideal olarak tanımlamak yolunu izlemiştir (Hay, 2020, s. 305). Bu araştırma çerçevesi içerisinde yanıt aranan sorular, çalışanların şirketle iş birliğinin belirli ücret kısıtları altında sağlanması, belirli yetilere haiz emek arzının sorunsuz olarak gerçekleşmesi, yatırımların finansmanı ve sermayedarlar ile olan ilişkilerin düzenlenmesi ve t aşeronlar ve rekabet edilenler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir (Baccaro, vd., 2022, s. 4).

2.1. VoC'un İlk Ayrımı: Liberal Piyasa Ekonomisi (LME) ve Düzenlenmiş Piyasa Ekonomisi (CME)

LME'de şirketlerin aldığı kararlar piyasa mekanizmasına bağılıken CME'de stratejik ve planlı müdahaleler sergileyen piyasa dışı kurumlar başat konumdadır. Bu olgu LME ve CME ayrımının temelinde bulunmaktadır (Hall & Soskice, 2001, s. 33). Bir başka ifadeyle, LME'lerde sorunlar doğrudan piyasa mekanizması tarafından çözülürken CME'lerde firma tarafından, kurumsallaşmış stratejik düzenlemelerce çözülmektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 4). LME'ler hiyerarşik bir biçimde organize olmuş ve hissedarların piyasa değerlerini maksimize etmeye koşullu şirketlerin piyasa koşullarına uygun işlemlerle faaliyetlerini sürdürdükleri, CME'ler ise diğer öznelerle ortaklık ruhu ile hareket eden ve üstü kapalı uzun dönem anlaşmalar ile ilişki kuran şirketlerin var olduğu iktisadi düzenleri anlatmaktadır (Palley, 2022, s. 134). VoC, CME'leri LME'lerin sunduğu finansallaşma etkisindeki kapitalizme nazaran işçi dostu ve eşitlikçi görmektedir (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 178). LME'ler genel yetiler, yüksek teknoloji ve düşük ücretli hizmetlerde uzmanlaşmıştır. Bu yetiler sayesinde beşerî sermaye ve diğer varlıkların hızlı dönüşümüne

imkân sunmaktadır. Bunun aksine CME’ler, endüstri ve şirket temelli yetilerde uzmanlaşmıştır. Yasal kurumlar, endüstri ve şirketlerin karşılaştıkları sorunları çözme yeti taahhüt etmekte ve bu sayede uzmanlaşmanın gerektirdiği yetilerin sağlanabilmesi için kredibilite sunmaktadır (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 205).

LME sınıfına giren altı ülke Avustralya, Kanada, İrlanda, Yeni Zelanda, ABD ve İngiltere’dir. ABD ise LME’nin örnek ülkesi olarak sunulmuştur. CME sınıfına giren on bir ülke ise Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Almanya, Japonya, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre’dir. Almanya, CME’nin örnek ülkesi olarak sunulmuştur (Hall & Soskice, 2001, s. 19). Hall ve Soskice (2001, s. 21) çalışmalarında hangi türün diğerinden üstün olacağını tartışmayacaklarını, ancak yenilik konusundaki farklı kapasiteleri serimlemek istediklerini vurgulamışlardır. Kurumların bütün ülkelerde “mutlak” bir yapıya sahip olacağı kabulü yerine farklı kurumsal yapıların getirdiği avantajları karşılaştırmalı incelemeye tabi tutan VoC, üretimin incelenen ülkeler arası farklılaşmasına tutarlılığı olan açıklamalar sunabilmiştir (Schedelik vd., 2021, s. 515). LME’lerin kurumsal çerçevesi, düşük ücretli hizmetler ve yüksek teknoloji içeren radikal yenilikler içerirken, CME’lerin kurumsal yapısı imalat kademeli yenilikler ve üretimin kalitesinde çeşitlilik öngörmektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 5).

LME’ler radikal yeniliklerde (*radical innovation*) üstünken CME’ler kademeli yeniliklerde (*incremental innovation*) üstündürler. Burada vurgulamak istedikleri nokta, farklı türlerin farklı icra kapasitelerine sahip olduğudur. İki farklı tür, farklı düzenleyici rejimler tarafından desteklenmektedir (Palley, 2022, s. 134). LME’ler, radikal yenilikler için yüksek kapasiteye ve fiyat duyarlılığı yüksek ürünlerin seri üretim yetisine sahipken CME’ler kademeli yenilikler için kalite duyarlılığı olan esnek uzmanlaşmaya sahiptir (Hall & Soskice, 2001, s. 28,32). Bu endüstriyel yenilik anlatısında kademeli yenilikler, uyarlanabilen ve yeniden üretmeye elverişli olarak görülmektedir, bir başka ifadeyle bu üretim yöntemi kurumsal yapıyı değişim yönünde tehdit etmemektedir. Üretim alanındaki gerçek yenilikler LME’lerden kaynaklı görülmekte ve yine bunlar “dışsal kesintiler” (*exogenous disruption*) olarak nitelenmektedir (Amable & Palombarini, 2009, s. 124). LME’lerin CME’lere nazaran daha az devlet müdahalesi ve serbest piyasanın hayatın bütün alanlarına daha yoğun sirayet ettiği için daha fazla liberal olması, LME’lerin daha yenilikçi ve dinamik olduğu anlamına gelmemektedir. VoC, yenilikçilik ve rekabetin kamunun yönlendiriciliği altında da sağlanabileceğini söylemektedir (Becker, 2009, s. 16).

Buraya kadar yaptığımız anlatının bir özetini sunmak gerekirse, VoC ile yapılan ayrımın temelinde, farklı türde yönetilen kapitalist rejimlerin serpilmesi ve olgunlaşmasında başat belirleyicinin kurumlar olduğu ve bu kurumlar içerisinde şirketin özel bir yeri kapsadığı fikriyatı bulunmaktadır (Nölke vd., 2020, s. 6). İlişkilerin temelinde kapitalist şirket bulunmakta ve kurumlar, kapitalist şirketin tamamlayıcıları olmaktadır. Ülkelerin makro iktisadi dengelerine bakarak çıkarımlar yapmak yerine VoC, kapitalizmin gündelik hayatta nasıl işlediğini açığa vurabilmek için şirketleri incelemeyi yöntem edinmiştir (Nölke vd.,

2020, s. 7). Bir başka ifadeyle, VoC'un amacı makro iktisadi farklılıkları açıklamak olsa da kendisini mikro iktisadi bir mantık üzerine kurgulamıştır (Palley, 2022, s. 135).

Ana akım iktisat, etkin kurumların yüksek büyüme, düşük işsizlik ve emek piyasasına katılımın artışı, cari hesabın ve yabancı ticaret hesabının dengede olması gibi iktisadi olumluluklar yaratırken, etkin olmayan kurumların bunun tam aksini yarattığını iddia etmektedir. Böylece kurumsal dönüşüm, yalnızca en iyi alternatife yakınsayan bir tutum haline gelmektedir (Amable & Palombarini, 2009, s. 124). VoC, en iyiyi temsil eden tek bir kurumsal yapılanma olmadığını vurgulayan bir anlatıdır. Serbest piyasayı önceleyen, sermayeyi emeğe karşı üstün tutan politikalar LME'lerde, emek ve sermaye arasında dengeli sosyal ortaklaşmanın olduğu politikalar CME'lerde etkin sonuçlar vermektedir.

Özellikle 1980 sonrasının uluslararası iktisadi şartları, CME ülkelerine LME'ye benzer piyasa eksenli kurumsallaşma konusunda baskı uygulamıştır. Ancak CME ülkelerinin kurumsal yapısı, Hall ve Soskice'e göre (2001, s. 57) bu baskıları köreltmeye ve "Başka Alternatif Yok (*There Is No Alternative - TINA*)" önermesiyle sunulan politikaların aksine, şirketlere kurumların farklılıklarından doğan "kurumsal arbitraj avantajları" sağlayacak politikalar sunabilmeye mahirdir. VoC incelemesinin tek yönlü bir dünya ekonomisi sunan araştırmalardan en önemli farkı, VoC'un, ana akım araştırmalarda olduğu gibi uluslararası rekabetin ve küreselleşmenin kapitalist çeşitliliği bitireceğini değil, onu besleyeceğini savunmasıdır (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 178). Şirketler, var olan kurumsal yapı içerisinde iktisadi faaliyetlerini sürdürmeye ve bu kurumsal yapıdan faydalanmaya devam ettikçe, kamu ise iktisadi büyümeyi sağlayacak politikaları şirketler lehine uygulamaya ve kurumsal yapıyı daha uyumlu yapmaya çalıştıkça, ülkelerin özgün kurumsal yapıları sağlamlaşacaktır (Baccaro, vd., 2022, s. 5).

VoC, küreselleşmenin ülkelerin özgünlüklerini azaltacağını zımni olarak kabul etmekte olsa da LME ve CME ikileminin süreceğini vurgulamaktadır. Zira LME ve CME özellikleri sergileyen ülkeler kendi içlerinde birbirine yaklaşıırken, ana ikilemin birbirinden farklı olan kurumsal yapısı devam etmektedir. Örnek olarak LME içerisinde konumlanan İngiltere, ABD'ye yaklaşıırken, İsveç, Almanya'ya yakınlaşmakta; ancak LME ve CME farklılığı varlığını korumayı sürdürmektedir (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). Sonuç olarak VoC, üstü kapalı da olsa normatif bir anlatıya sahiptir. CC araştırmaları, genel olarak piyasaya müdahalesizliğin en etkin sonucu doğuracağını söyleyen ve devlete çok kısıtlı müdahale alanı bırakan neoklasik iktisada karşı konumlanmakla birlikte (Jackson & Deeg, 2006, s. 7), özel olarak VoC, öne sürdüğü farklı kapitalizm türleri anlatısıyla iktisadi başarıyı sağlamak için tek bir yol olduğunu vurgulayan neoliberal anlatıya alternatif sunmaktadır (Coates, 2015, s. 19). Ayrıca VoC, sunduğu alternatifle kamu politikalarının farklı kapitalizm türleri için farklı şekillenebileceği iddiasında bulunmaktadır (Becker, 2009, s. 4).

Palley'in (2022, s. 130) vurguladığı üzere, VoC'un söylemsel olarak sunduğu önerme, heterodoks iktisadi okulların⁵ 1980'lerden itibaren yapmakta zorlandığı neoliberal hegemonyanın tek söylemliliğini kırmayı başarmıştır. Marksist bakış içerisinde dahi, kurumsal farklılıkların, bir kapitalist çeşitliliğin doğuşu ve serpilmesini anlayabilmek için faydalı bir bakış sunduğu fikrinden ötürü VoC araştırma çerçevesi kullanışlı bir yöntem olarak düşünülmüştür (Kannankulam & Georgi, 2014, s. 61). Ayrıca VoC düşünürleri, kapitalizm içerisindeki "ikili çeşitliliğin" Anglo-Amerikan LME modeline doğru yaklaşma içinde olmadığını düşünmekte ve Almanya tipi bir kapitalist çeşitliliğin de uzun süre daha devam edeceğini iddia etmektedir (Hall, 2007, ss. 39, 82).

2.2. VoC'un Makro İktisadi Dayanağı: Yeni Keynesyen İktisat

VoC Yeni Keynesyen iktisadın varsayımlarından hareketle kurgulanmış bir araştırma çerçevesidir. Yeni Keynesyen iktisat, neoklasik iktisattan piyasaların sürekli temizlenmesi ve rasyonellik varsayımları ile ayrılmakta olsa da nihayetinde neoklasik iktisadın arz yanlılığına dokunmamaktadır (Stockhammer & Onaran, 2022, s. 55). VoC'un benimsediği Yeni Keynesyen iktisat; faiz oranı ve toplam talep arasındaki ilişki, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki ("Phillips eğrisi") ve merkez bankasının enflasyon ve çıktındaki değişikliklere tepki fonksiyonunu açıklayan "üç denklemlilik bir modele" dayanır (Baccaro ve Pontusson 2018:8; Stockhammer 2022:162).

VoC'un makro iktisadi çerçevesine göre kısa dönemde çıktı toplam talep tarafından belirlenmektedir ve talep, faiz haddinin negatif bir fonksiyonudur. Buna karşın uzun dönemde, para arzındaki genişleme tercihleri ve olasılıkları etkilemediği için paranın yansızlığı geçerlidir. Emek piyasası otomatik olarak temizlenmez, yani gayri iradi işsizlik mevcuttur. Firmalar, sabit bir marjı korurken fiyatlara maliyetleri eklemek yetisine sahiptir. Ücret ayarlama ve fiyat ayarlama eğrilerinin kesişimi, ekonominin kısa ve orta dönemde dalgalandığı noktalar etrafında denge çıktı ve denge istihdam hadlerini belirlemektedir. Enflasyonu arttırmayan işsizlik haddi (*NAIRU*) olarak bilinen bu eşitlik, emek üretkenliği ve emek piyasasının kurumsal yapısı etrafında şekillenmekte, dolayısıyla toplam talepten etkilenmemektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 7; Hein, 2023, s. 2). Enflasyon ve işsizlik arasında kısa vadede bir değiş tokuş olsa da uzun vadede Phillips eğrisi Friedman ve Parasalcılar için olduğu gibi Yeni Keynesyen makro iktisatta da dikeydir (Baccaro & Pontusson, 2018, s. 9). Tamamıyla esnek fiyatlar ve rekabetçi ekonomi iktisadi örgütlenmenin en etkin biçimi olarak kabul edildiğinden politika yapıcılar için dayanak noktası olarak sunulmaktadır. Buna karşın, ücretler ve fiyatlar (finansal varlık fiyatları hariç) talep değişimlerine anlık yanıt vermekte zorlanmakta, bu nedenle ekonomiyi rekabetçi dengeden uzaklaştırmaktadır. Bu durumda, para politikası kısa dönemde gerçek etkiye sahiptir, zira fiyat dalgalanmalarından kaynaklanan refah kaybını azaltmaktadır. Maliye politikası da teorik olarak benzer bir görev üstlenebilir, ancak reel ekonomiye

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özguçlulu, 2024)

etkisindeki zaman ve değişken gecikmeleri ile politikacıların ihtiyari güdülerini ekonomiye içermemesinden ötürü para politikası kadar etkin olamayacaktır (Baccaro, vd., 2022, s. 7).

Böyle bir çerçeve altında, iktisadi istikrarı sağlayabilme görevini en iyi şekilde yerine getirebilecek kurum iktisadi sorunlara belli kurallar etrafında açık ve belirgin yanıtlar vermeleri sebebiyle bağımsız merkez bankalarıdır. Bu duruma, enflasyonun beklentilerin üzerinde olduğu durumda faiz haddini yükseltmek örnek olarak verilebilir. Bağımsız bir merkez bankasının parasal yanıtları, esnek olmayan fiyatlara sahip bir ekonominin tam esnek bir iktisadi işleyişe yaklaşmasını sağlar. Bu nedenle, bu düşünceye göre talep yönetimi yalnızca kısa ve orta dönemde, tam esnek ekonomiye sahip olamamanın yol açtığı sorunları aşabilmek için geçerli bir olgudur. Uzun dönemde, makro iktisadi politikalar iktisadi büyüme ile ilişkili değildir. İktisadi büyüme, arz yanlı konular olan demografi, teknoloji, AR&GE yatırımları ve beşerî sermaye ile ilişkilidir (Baccaro, vd., 2022, s. 7). Sonraki bölümde, VoC'a dönük eleştirilerin belirginleştiği ikinci kuşak VoC tartışılmıştır.

3. İKİNCİ KUŞAK VOC

Genel olarak CC araştırmaları, özel olaraksa Hall ve Soskice'in öne sürdüğü sınıflandırma birçok açıdan eleştirilmiştir. Getirilen eleştirilerin temelinde VoC'un tarihsel derinliğinin yetersiz, sunduğu araştırma çerçevesinin karşılaştırma yapabilme kapasitesinin sınırlı ve teorik altyapısının eksik olduğu fikri vardır (Nölke vd., 2020, s. 9). Baccaro ve Pontusson (2016:178) ise, VoC'u öznelere, kurumsal dengeyi etkileme yetisi olmaması üzerinden eleştirmektedir. Evvela, CC araştırmalarının geneli, kurumların iktisadi kararları nasıl etkilediğini incelerken, tarihsel süreçte kurumların nasıl ortaya çıktığı ve nasıl dönüştüğünü veri kabul etmektedir (Jackson & Deeg, 2006, s. 7). Örnek olarak neoliberal ideal model olan LME karşısındaki CME, VoC araştırmalarında veri olarak sunulmuş, bu modellerin tarihsel ve politik olarak nasıl inşa edildiği tartışılmamıştır (Palley, 2022, s. 134). VoC, Amerika'yı temel alan LME karşısında Almanya'yı temel alan CME'yi konumlandırmış ve bu konumlanmaya neden olan birikimin dayandığı somut iktisadi sömürü, sınıfsal dinamikler, birikim rejimindeki sermaye içi çatışmalar ve krize yatkınlık açıklanmamıştır (Jessop, 2014, s. 56). Vurgulanması gereken bir diğer eleştiri ise, bu araştırmaların, ekonomik büyüme ve yenilik yarattığı iddiasıyla kapitalizme tamamıyla olumlu gözle bakmasıdır. Ancak bu bakış, kapitalizm içindeki çeşitliliklerin dağılım konusundaki farklılıklarını göz önüne almamaktadır (Nölke vd., 2020, s. 10). Alt başlıklarda bu eleştirilerin ana uğrakları anlatılmış ve eleştirilerden çıkış yolları tartışılmıştır.

3.1. Birinci Kuşağa Dönük Eleştiriler

VoC'un başat olduğu dönem, dot.com kriziyle başlamış ve 2008 kriziyle son bulmuştur (Coates, 2014, s. 19). Ana akım VoC, ulusal ekonomileri aşan genel ve sistemik bir kriz

olan 2008 krizini tahmin etmek ve açıklamak konusunda araştırmacılara yeterli altyapıyı sunmamıştır (Hay, 2020, s. 303). Bu nedenle, Post-Voc (Bruff, vd., 2015, s. 34) olarak nitelenen ve VoC'un incelediği coğrafi alanı genişletmeyi amaçlayan (Nölke, 2019, s. 137) bir kuşak ortaya çıkmıştır. Bu kuşağa göre VoC'un eksikliklerini aşmak için yapılması gereken, kapitalizmi kurumlara bağlı incelemek yerine, kurumların özel bir üretim tarzı olan kapitalizm içindeki özgünlüklerini incelemektir. Bu incelemenin çıkış noktası, kapitalist çeşitliliği ülkelerin “eşitsiz ve alacalı” (Bruff & Horn, 2012, s. 162) kalkınma süreçlerinde aramaktır. Bu kuşağın teorik konumu, VoC'un temelinde bulunan rasyonel tercihlere dayalı yapının doğurduğu eksiklikleri, tarihsel ve sosyolojik kurumsalcılıkla tamamlamaktır (Nölke, 2019, s. 137). Bu okumaya göre VoC araştırmacılarının düştüğü hata, dünya ekonomisini enine kesen ve bütün ülkelerin kurumsal dönüşümünün belirleyici gücü olan, bir başka ifadeyle kurumlara gömülü olan neoliberal piyasa mekanizmasını sorguya dahil etmemeleridir (Brenner vd., 2010, s. 217).

Birinci kuşak VoC'a getirilen bir diğer eleştiri ise, analizin içindeki apolitiklik – siyasetsizliktir. Bir başka ifadeyle birinci kuşak VoC, sınıf çatışmasını ve sınıf içindeki çatışmayı göz önüne almamaktadır. Oysa sınıfsal güçler, bir ulusal kapitalizmde bir başka kapitalizme nazaran farklılık göstermekte, bununla birlikte aynı ulusal kapitalizm içerisinde de dönemsel olarak farklılık gösterebilmektedir (Coates, 2014, s. 26). Bir diğer vurguya göreyse VoC, kurumların emeğe karşı sermaye yanında konumlanmasına rıza göstermektedir (Bruff, 2011, s. 490).

Buraya dahil edilebilecek bir diğer eleştiri ise, VoC'un şirketi değer yaratan başat kurum olarak okumasına yöneltilebilir. Oysa Marksist şirket teorisi, şirketi sömürünün bir aracı olarak görmekte ve böylece iktisadi süreçleri hem karşılıklı fayda sağlayan mübadele hem de çatışmacı sömürü ile ilişkilendirebilmektedir. Mübadele ve çatışmacı sömürünün bir aradılığı, ekonomik süreci güç ile simgelenen bir pazarlık haline getirmektedir (Palley, 2022, s. 135). Kapitalizmin güç ve dağılım ilişkileri ile var olduğu düşünüldüğünde, bunların betimlenememesi VoC için büyük bir eksikliktir.

Hancké vd., (2007, ss. 7-8) ana akım CC veya VoC'un eksikliklerine dair sundukları kapsamlı eleştiride VoC'un sorunlarını aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- a) Statik ve süreklilikler ile patika bağımlılığına fazlasıyla odaklı kalması nedeniyle değişimin önemli dinamik etkilerini kaçırmaya meyilli olması;
- b) İşlevselci olması nedeniyle dışsal etkilerin ulusal sistemi dönüştürme kapasitesini görmemeye ve sistem içi çeşitlilikleri kaçırmaya meyilli olması;
- c) Kurumsal tamamlayıcılık yaklaşımının kurumsal determinizme yatkınlığı ve kurumların temelinde yatan ve sosyal sınıfları da kapsayan güç mücadelelerini anlatamaması;
- d) Şirketleri özerk, yaratıcı ve yıkıcı bir özne olarak görmek yerine “kurumsal alıcı” olarak kabul etmesi ve şirketlerin ulusal modeller içindeki çeşitliliği ihmal etmesi;

- e) Uluslararası ekonomiyi LME ve CME halinde iki alt başlıkta somutlaştırması ve bu ikili çeşitliliğin ötesine geçememesi;
- f) Hipotezler inşa edebilme yetisine haiz Weberyen ideal türler gibi tümdengelimsel yöntemle oluşturulmaması ve bunun yerine, ABD ve Almanya gibi araştırma çerçevesi içerisinde paradigma yaratmak istenen ülkelerin ampirik incelemelerine dayalı geriye dönük bir biçimde inşa edilmiş olması;
- g) İmalat temelli şirketleri incelemesi ve bu nedenle CME'nin içinde yoğun yer tutan hizmetler sektörünü ihmal etmesi;
- h) Ulus devleti dönüşümden arı olarak görmesi, bu nedenle ulus devletler arasındaki eklemlenmeleri, yakınsama güçlerini ve küreselleşmeyi ihmal etmesi;
- i) Apolitik, denge temelli olması ve çatışmaları önemsiz göstermesi;
- j) Cinsiyet kör olması, bu nedenle kadınlar arasındaki sınıfsal eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğası ve örüntülerindeki sınıfsal farklılıkları anlamakta sorun yaşaması;
- k) Devletin rolünü ihmal etmesi;

Hay (2020:315) tarafından sunulan bir diğer eleştiri ise, baskın birikim rejiminin finansallaşma olduğu bir küresel iktisadi sistemde, VoC'un finansallaşmaya dair vurgularının yetersiz olduğudur. VoC, şirketlerin finansman ihtiyacını nasıl karşıladığını vurgulamak için şirket yönetişimi başlığı altında finansal konulara değinmiştir, ancak bu durum içerisinde iktisadi yapıyı etkileyen ve krizlere yol açan konut finansmanı, finansal spekülasyon gibi konular gerekli önemi görememiştir (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 189).

3.2. VoC'un Gelişmekte Olan Ülkelere Açılması

CC araştırmalarının geliştirmekte olan ülkelere taşınmasının VoC'un dar bakışını aşmak yanındaki bir diğer amacı, LME ve CME sınıflandırmasının dışında kalmış ülkelerde de önemli iktisadi büyüme örneklerinin gerçekleşiyor olmasıdır (Nölke vd., 2020, s. 10). VoC araştırmaları, LME ve CME dikotomisine dayalı açıklamaların geliştirmekte olan ülkeleri kapsamamasından doğan eksiklikleri gidermek gayesiyle araştırma alanını geliştirmekte olan ülkelere doğru ilerletmiştir. Bu çerçevede, VoC'un düalist yapısından çıkılarak Batı, Kuzey ve Güney Avrupa, Asya, Latin Amerika ve Güney Amerika ülkeleri ikinci kuşak VoC'un inceleme alanına taşınmıştır (Nölke, 2016, s. 145). Tablo 1, bu model çeşitliliğinin bir özetini sunmaktadır.

Tablo 1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kapitalist Çeşitlilik

	Açık	Korunan

Olumlu Kurumsal Tamamlayıcılık	Bağımlı Piyasa Ekonomileri (<i>Dependent Market Economies, DME</i>) (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya)	Devlet Nüfuzlu Piyasa Ekonomisi (<i>State Permeated Market Economy – SME</i>) (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan)
Olumsuz Kurumsal Tamamlayıcılık	Hiyerarşik Piyasa Ekonomileri (<i>Hierarchical Market Economies, HME</i>) (Kolombiya, Meksika, Türkiye)	Patrimonyal Piyasa Ekonomileri (<i>Patrimonial Market Economies, PME</i>) (Rusya, Mısır)

Kaynak: (Schedelik vd., 2021, s. 517)’dan yola çıkılarak yazarlarca üretilmiştir.

Nölke and Vliegenthart (2009) tarafından geliştirilen bağımlı piyasa ekonomileri (DME) modeli, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya’yı kapsamaktadır. DME modeline göre Doğu Avrupa’nın merkez ülkeleri için ayırt edici özelliği, CME ve LME’den farklı biçimde, yatırım kaynağının doğrudan yabancı yatırımlar olmasıdır. Bu ülkelerde sosyalizmin çöküşünün ardından bürokratik elitler tasfiye edilmiştir ve ulusal burjuvazinin eksikliği bakidir. Bu durumda sermaye yaratımının birincil aracı doğrudan yabancı yatırımlardır (Nölke & Vliegenthart, 2009, s. 680). Şirket yönetiminin detayları incelendiğinde, birçok büyük şirketin sahipliğinin özelleştirmeler vasıtasıyla yabancı yatırımcıların eline geçtiği görülmektedir ve stratejik kararlar ülke dışında alınmaktadır (Nölke & Vliegenthart, 2009, s. 681). Bu ülkelerde yabancı sermaye büyüme için temel bir rol üstlenmiştir, zira küçük ve orta ölçekli şirketler tedarikçi ve alıcı güdümlü arz zincirlerinde yabancı ortaklara bağımlıdır. DME ülkeleri, doğrudan yabancı yatırımcılar tarafından ülkeye getirilen teknolojiyi “alıcı” konumundadırlar ve doğrudan yabancı yatırım yapan şirketlerce bir araştırma değil üretim merkezi olarak görülürler (Nölke & Vliegenthart, 2009, s. 688). Netice itibarıyla DME modelinde hiyerarşik yapıların varlığı görülmektedir. Ulusal burjuvazinin yokluğunda, hiyerarşik yapılar ülkeye yatırım yapan ulus ötesi şirketlere bağımlılık, bu şirketlerin istediği şartlarda ülkeye girişini mümkün hale getirmektedir. Bu durum, yabancı sermayeden alınan düşük oranlı vergileri imlemekte, böylece sağlam bir eğitim ve sosyal güvenlik sisteminin önünü tıkamakta ve üretimde yenilikleri engellemektedir (Nölke vd., 2020, s. 13).

CC araştırmacılarının gelişmekte olan ülkelere yöneldiği çalışma bölgelerinden bir diğeri ise Latin Amerika’dır. Schneider (2009; 2013; 2015) ve Schneider ve Soskice (2009) bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmalarda hiyerarşik piyasa ekonomileri

HME isminde üçüncü bir ülke grubu öne sürülmektedir. Bunun yanında Carney (2016) Doğu Asya ülkelerini, Kıran (2018) ise Türkiye'yi HME sınıfına eklemiştir. Piyasanın temelde olduğu LME ve müzakerenin temelde olduğu CME'nin aksine, HME ülkelerindeki kapitalist çeşitliliğin temeli oluşturan güç hiyerarşidir. Bu çalışmalar VoC'un analitik çerçevesine sadık kalırken, araştırmanın amacını değiştirmiştir. Ana akım VoC'un LME ve CME'nin sergilediği iktisadi başarıya odaklı araştırmalarına karşılık bu çalışmalar HME ile Latin Amerika ülkelerinde duraksamış iktisadi kalkınmayı (Nölke vd., 2020, s. 11) anlatmayı amaçlamıştır. Bu çalışmalarda kullanılan model, çeşitlenmiş şirket gruplarının, ulus ötesi anonim şirketlerin, düşük vasıflı ve bireyselleşmiş emek kesiminin HME içindeki önemini vurgulamaktadır. Bu modele göre hiyerarşi, ilgili ülkelerde bir yandan sermaye, piyasa ve teknolojiye erişimi kontrol eden şirket grupları veya ulus ötesi anonim şirketler içine nüfuz etmişken öte yandan sendikaların temsili ve emek-sermaye ilişkilerine yerleşerek geniş tabanlı emek hareketlerini güçsüzleştirmektedir. Sonuç olarak bu model, çeşitli olumsuz kurumsal yapıların neden olduğu “düşük vasıf tuzağı”na vurgu yapmaktadır. Bu nedenle modelin önerdiği politikalar, CME ve LME ülkelerine nazaran farklılaşmaktadır.

Nölke vd. (2015, s. 542), devletin gelişmekte olan ülkelerdeki konumunu ortaya serebilmek için Devlet Nüfuzlu Piyasa Ekonomisi (*State Permeated Market Economy – SME*) modellemesini sunmuştur. Bu ülkelerin kurumsal benzerlikleri, devlet kapitalizmi tartışması içerisinde araştırılmıştır. Bu kavramsallaştırma kullanılarak ilgili ülkelerin Washington ve Post Washington uzlaşısı dışında bir kurumsallaşma ile iktisadi büyüme sağladıkları savunulmuştur.

Araştırılan ülkeler Brezilya, Hindistan ve Çin'dir. Araştırmada VoC'un beş kademeli kurumsal inceleme kalıbına sadık kalınmış, ancak bu kurumsal araştırmada temel belirleyici devlet olmuştur. Bu yöntem ile amaçlanan, VoC'un mikro iktisadi etkinlik önceliklerle sınırlandırılmış çerçevesini aşmaktır. Bu gaye ile devlet, ekonominin temel belirleyicisi olarak sunulmuş ve ülke içi piyasanın büyüklüğü ve güç ilişkileri hesaba katılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre incelenen üç ülkede ulusal kalkınma gayesiyle iş alemine devlet tarafından yoğun destek sunulduğu, bir başka ifadeyle devlet ve iş alemi arasında bir koalisyon oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu koalisyonun oluşumu ve sürdürülmesinde sadakat, güven, gayri resmi kişisel ilişkiler, aile bağları ve ortak toplumsal bağlar etkili olmuştur. İncelenen ülkeler, uluslararası ticarete ve uluslararası kapitalist ilişkilere eklenmiştir, ancak bu ekonomilerin itici gücü yabancı sermaye yerine ulusal sermaye olmuştur (Nölke vd., 2015, s. 543). Yüksek iç talep önemini korurken ulusal sermayenin yaratıcısı ve koruyucusu ise, gerekli olan durumlarda kamu bankaları aracılığıyla kredi sağlayan (Nölke vd., 2015, s. 544), yabancı yatırımcılara karşı yerli sermayeyi koruyan (Nölke vd., 2015, s. 545) ve emek maliyetlerinin düşük olmasını yapısal olarak taahhüt eden, dolayısıyla düşük ücret seviyelerini yaratan (Nölke vd., 2015, s. 559) devlet olmuştur. Çalışmada, iş alemi ve devlet arasındaki yakın bağlar ve ilişkilerin, daha

az liberal ve neo-merkantilist veya Neo-Listyen bir küresel düzen oluşturma ihtimali (Nölke vd., 2015, s. 561) tartışmaya açılmıştır.

Daha sonra SME'nin araştırma bölgesi genişletilerek Güney Afrika da bu araştırma çerçevesi içerisine eklenmiş ve yeni ülkelerin bu modele eklenebilme olasılığı tartışılmıştır. Endonezya'nın bu modele eklenmesi uygun görülürken Türkiye ile Meksika gibi büyük bir iç pazara sahip, yabancı endüstriyel ve finansal sermayenin önemli bir yer tuttuğu ülkelerin bu modele uygunluğu olasılığının düşük olduğu vurgulanmıştır (Nölke vd., 2020, s. 240).

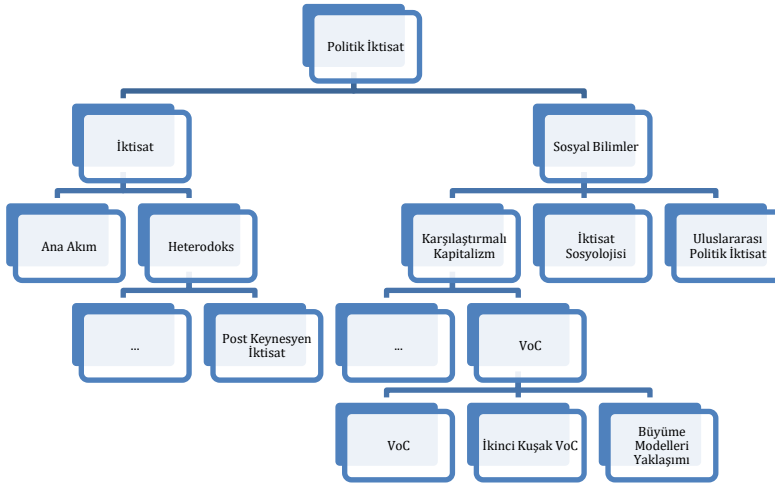
Patrimonyal Piyasa Ekonomileri (PME), patrimonyal kapitalizm anlatısını serimleyen bir modellemedir. Schlumberger (2008, s. 622), patrimonyal kapitalizmin, ranta dayalı iktisadi yapılar, patrimonyal siyasi yapılar ve ekonominin ve ekonomik reformların iktidar rejimleri tarafından araçsallaştırılmasına dayanan “spesifik bir piyasa dışı kapitalizm türü” olduğunu savunmaktadır. Bu ekonomilerin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargının esaslı eksikliğinin bir sonucu olarak gayri resmi olanın baskın olduğu resmi kurallar ile gayri resmi normlar arasında bir uyumsuzluk ve sürekli bir çatışmanın var olmasıdır. Bu durum, rejimin hukuk sistemini araçsallaştırmasından kaynaklanan mülkiyet hakları ve sözleşmeler konusunda önemli bir güvensizliğe yol açmakta ve gayri resmi kayırmacı ve patrimonyal ağların kurulmasını teşvik etmektedir. İkinci olarak, önemli mevkilere bu yapıya yakın isimlerin atanmasını kullanarak ekonomiye hâkim olan kayırmacı ağların istikrarlı bir şekilde kurumsallaşması ancak otokratik bir ortamda mümkündür (Schlumberger, 2008, ss. 633-636). Sonuç olarak, kayırmacılık ve patrimonyal bürokratik yapı, makro düzeyde hâkim sosyo-politik düzen tarafından şekillendirilen ve tanımlanan bir ekonomik düzen oluşturmaktadır (Schlumberger, 2008, s. 635). Tarihsel olarak süregelen bu yönetim ve refah dağılımı mekanizmaları, gündelik sosyal, siyasi ve ekonomik yaşamda kendi kendilerini sürdürmekte ve yeniden üretmektedir (Buhr & Frankenberger, 2014, s. 406).

4. Büyüme Modelleri Yaklaşımı

Büyüme modelleri yaklaşımı, CC araştırmalarının yeni bir koludur. Bu yaklaşımın temelinde, VoC'a yöneltilen eleştirileri aşarak kapitalist çeşitlilikleri sınamayı amaç edinen bir CC araştırma yöntemi sunmak gayesi bulunmaktadır. Büyüme modelleri yaklaşımına göre kapitalist çeşitlilik, sadece şirketler üzerinden anlatılmakla sınırlandırılmamalı, özgül ulusal modeli açıklamak için daha kapsayıcı araştırmalar sunulmalıdır. Tarihsel incelemeler ve siyasal olarak olası büyüme modelleri incelemelere dahil edilmeli, diğer ulusal kapitalist çeşitlilikler ve kapitalizmin küresel koşulları mutlaka göz önüne alınmalıdır (Hay, 2020, s. 316). İktisadi büyümenin temel belirleyen olarak seçilmesinin nedeni, kapitalizmin, istikrarını, meta üretiminden neşet eden maddi beklentilerin karşılanmasına borçlu olmasıdır. Ancak, özellikle sürekli durgunluk (*secular stagnation*)

kavramının vurguladığı üzere, gelişmiş kapitalist ülkelerde iktisadi büyüme yaratımının güçleşmesi, finansal istikrarsızlık ve ana akım siyasi partilerin güç kaybı gibi birçok yeni soruna neden olmaktadır. Büyüme modelleri yaklaşımı, kapitalist demokrasilerin meşruluğunu oluşturan iktisadi büyüme yaratımı ve bu büyümenin tabana yayılması olgusunun kaybı halinde ne olacağını ve bu durumun kapitalist çeşitliliklere nasıl etki ettiğini serimlemeyi amaçlamaktadır (Baccaro, vd., 2022, s. 1). Ayrıca büyüme modelleri yaklaşımı, kapitalist çeşitliliklerin ortaklıkları ve farklılıkları olduğunu kabul etmekte ve ikisini de açıklamaya yönelik bir teorik çerçeve sunmayı vaat etmektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 2).

Şekil 1. Politik İktisat Çalışmalarının Dalları

Kaynak: (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 186)'dan esinlenerek yazarlar tarafından türetilmiştir.

Büyüme modelleri yaklaşımının CC araştırmalarındaki yerini Şekil 1'den izlemek mümkündür. Büyüme modelleri yaklaşımı, Post Keynesyen iktisat (PKİ) ile siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanlarından araştırmacıların ilgilendiği CC araştırmalarının bir birleşimini sunmak istemektedir (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 185). Büyüme modelleri yaklaşımı, 19.yydan evvel var olan ve liberalizmden Alman Tarih Okulu'na ve Marksizme kadar birçok teorik çerçeveyi içerisinde barındıran politik iktisada bir dönüş çabasıdır. 19.yüzyılın ardından oluşan modern akademik disiplinlerle birlikte iktisat diğer sosyal bilimlerden ayrılmış ve neoklasik iktisat politik iktisadın yerini almıştır. Bu dönüşüm, iktisatçıların sorgularını da dönüştürmüş, böylece kurumların sorgulanması ve kıyaslanması iktisadın gündeminden çıkmıştır. Kurumların tekrar iktisadın gündemine girmesi, oldukça uzun bir dönemin ardından Kurumsal ve Yeni Kurumsal İktisat ile birlikte gerçekleşmiştir. Büyüme modelleri yaklaşımı, VoC'un içerisinde sadece şirketlere yer

veren kurumsal anlayışı dönüştürmeyi ve kurumları toplam talebin birleşimlerini şekillendiren uzlaşa ve çatışmalar ile incelemeyi şiar edinmektedir. Alt başlıklarda, bir büyüme modelini var eden talep rejimi, büyüme rejimi ve büyüme modeli kavramları incelenmiş, büyüme modelleri yaklaşımının CC yazınında ve iktisat teorisindeki yeri tartışılmış ve farklı büyüme modelleri serimlenmiştir.

4.1. Talep Rejimi, Büyüme Rejimi ve Büyüme Modeli Ayrımı

Talep rejimi, büyüme rejimi ve büyüme modeli tanımları, benzer iktisadi mantığa dayansa ve literatürde özellikle büyüme rejimi ve büyüme modeli kavramları birbirini kapsar biçimde kullanılsa da (Hein, 2012; Hein & Martschin, 2021; Hein vd., 2021; Akçay & Jungmann, 2023; Hein, 2023) bu kavramların farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir (Stockhammer & Onaran, 2022, s. 63). PKİ literatüründe talep rejimi, yatırım ve çıktının fonksiyonel gelir dağılımındaki bir değişikliğe verdiği yanıtları ifade etmektedir. Büyüme rejimi ise, dağılımdaki bu dönüşümün dağılımı oluşturan yatırım ve üretkenlik fonksiyonları üzerindeki uzun dönemli etkilerini ifade etmektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 11). Talep ve büyüme rejimleri, tüketim eğilimi, yatırımların talep ve kâr payına duyarlılığı, ithalat ve ihracatın reel döviz kuru ve talebe olan duyarlılığı gibi birçok değişkene bağlılık göstermektedir (Baccaro, vd., 2022, s. 12). Gerçekleşen büyüme ise, uygulanan kamu politikalarının var olan talep ve büyüme rejimine uygunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Büyüme modeli, GSYH'nın ayrıştırılması ile elde edilen büyüme paylarının, kamunun uyguladığı makro iktisadi politikalar ile beraber doğurduğu siyasal ve kurumsal dönüşümleri inceleyen araştırma çerçevesidir (Baccaro, vd., 2022, s. 12). Talep rejimi, ücret payı veya özel sektör borcunun gelire oranı gibi önemli belirleyenlerin değişimini anlatmaktadır. Büyüme rejimi, talep yanına ek olarak ekonominin arz yanını da önüne alarak talep rejimindeki değişimin sermaye stoğu ve üretkenlik artışı gibi arz yanlı değişkenlerdeki etkisini incelemektedir. Büyüme modeli ise, belirli bir dönem devam etmiş iktisadi büyümenin itici gülerini araştırmaktadır (Stockhammer & Onaran, 2022, ss. 62-63).

4.2. Büyüme Modelleri Yaklaşımı ve CC Araştırmaları

Büyüme modelleri yaklaşımı, VoC'a karşı eleştirel tutum izlemektedir. Bu tutuma göre VoC'un sunduğu araştırma çerçevesi, ana akım iktisat içerisindeki Keynes karşıtı çevrimden etkilenmiş ve böylece, arz yanlı konulara odaklanırken ekonominin talep ve dağılıma bakan yanını ihmal etmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 6). Büyüme modelleri yaklaşımı, PKİ'den hareketle özellikle VoC içerisindeki arz yanlılığı eleştirmekte ve talep yanlı bir incelemenin eksikliğini dile getirmektedir. Zira VoC, ekonominin talep yanının bir incelemesini sunmaktan ziyade, uluslararası rekabeti göz önüne almakta ve yalnızca yurt dışından gelecek talebi incelemeye kapı aralamaktadır (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 189). Büyüme modelleri yaklaşımının VoC'u eleştirdiği bir diğer nokta ise, özellikle

kazanç ve gelir eşitsizliğini yalnızca LME'lere özgü bir olgu olarak değerlendirmiş olmasıdır. Oysa CME'lerde de neoliberal dönem içerisinde eşitsizlikler önemli düzeyde artmış ve boyut değiştirmiştir. Bu nedenle LME ve CME'leri eşitsizlikler üzerinden değil, eşitsizliklerin kaynakları açısından inceleyecek yeni bir araştırma çerçevesi sunabilmek gerekmektedir (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 180).

Teorik açıdan birbirlerine mesafeli görülme ihtimallerine karşın, PKİ ve CC araştırmaları aynı özden, politik iktisattan, doğmuşlardır. PKİ çalışmaları iktisadi alana dair araştırmalar yaparken CC çalışmaları ülkeler arası kurumsal farklılıklara yoğunlaşmıştır (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 189). Bunun yanında, CC araştırmacıları her zaman iktisadi konuları inceleme alanı içerisinde kabul etse de ana akım iktisadın sunduğu araştırma çerçevesine yakın durmuşlar ve bu araştırma çerçevesinin yetersiz olduğunu düşünmemişlerdir (Baccaro, vd., 2022, s. 6). Büyüme modelleri yaklaşımını savunanlar, PKİ içerisinde eksik yan olarak düşündükleri kurumlar, devlet ve siyaset tartışması ile VoC'un ana akım iktisatla uyumlu anlatısı içerisindeki paradigmayı heterodoks iktisat anlatısına kaydırarak, üçüncü nesil VoC araştırmalarını oluşturmuşlardır. Bu gaye ile büyüme modelleri yaklaşımı, ülkelerin uyguladıkları büyüme modellerinin iktisadi büyümeyi sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu kurumsal yapılanma ve toplumsal uzlaşıları PKİ'nin incelediği büyüme birleşenleri içerisine yerleştirmişlerdir (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 189).

Baccaro ve Pontusson'a göre (2016:176) kapitalist çeşitlilik, VoC'un Fordist üretim tarzından yola çıkarak sunduğu çeşitliliklerden daha yoğun ve daha geniş farklılıklar arz etmektedir. Bu nedenle yeni bir CC araştırma yöntemi oluşturmak ve CC'ye daha esnek bir çerçeve sunabilmek için kapitalist çeşitlilik ve büyüme modelleri arasında bağlantı kurma arayışına girmişlerdir. Evvela büyüme modelleri yaklaşımı, VoC'un ekonominin arz yanına-şirketler düzeyine verdiği öneme karşılık, kapitalist gelişme için ekonominin talep yanının da en az arz yanı kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Schedelik vd., 2021, s. 518). CC ve büyüme modellerini birlikte inceleyebilmek için, VoC içindeki şirket odaklı mikro iktisadi analiz, makro iktisadi analiz öne çıkartılarak yenilenmelidir (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 181). Ayrıca, uluslararası iktisadi bağımlılıkları hesaba katmadan, özellikle ihracat ve tüketime dayalı büyüme modellerini incelemeyen, yalnızca özel modellemelere dayalı ulusal kapitalizmleri inceleyerek, kapitalist özgüllükleri anlamak olanaksızdır. Bu büyüme modelleri, özellikle sabit bir kapitalist döngü varsayımına karşı, dönemsel olarak kısıtlıdır. Bu durumda siyaset, temel belirleyici nokta haline gelmekte, özellikle büyüme modelini destekleyen sosyal bloklar⁶ bu belirleyiciliğe destek olmaktadır (Schedelik vd., 2021, s. 518).

Büyüme modelleri yaklaşımı, kapitalist çeşitliliği iktisadi büyümenin farklı itici güçlerinin sonucu olarak görmektedir. Bu nedenle, bu yaklaşım, VoC'un sunduğu kurumsal iklim ve

⁶ Sosyal bloklar, belirli bir siyasal strateji etrafında bütünleşen siyasal grupları nitelemektedir (Amable & Palombarini, 2023, s. 944).

kurumsal tamamlayıcılık tartışmasını ikincil kabul etmektedir. Ayrıca büyüme modelleri yaklaşımı, arz yanlı VoC’u ikame etmek için sabit talep yanlı bir büyüme modeli koymak yerine, kapitalizmin barındırdığı istikrarsızlıkların varlığını kabul etmektedir (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). Bu istikrarsızlıkların doğuracağı sonuç ise büyümenin belirleyenlerinde gerçekleşecek dönemsel değişim olacaktır. Büyüme modelleri yaklaşımı, dağılıma odaklanmasıyla beraber, mal ve hizmetlerin farklı biçimlerde üretilmesinin eşitsizliğin biçim ve düzeyiyle olan ilişkisini vurgulamaktadır (Morgan vd., 2021, s. 541). Gelir ve servet dağılımına dair mücadeleler büyüme modelleri tartışmasının temel inceleme alanı olmuştur (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 181).

4.3. Post Keynesyen Makro İktisat

PKİ, Keynes’in neoklasik iktisada sunduğu itirazların kısa dönem ve uzun dönem ayrımı ile Neoklasik Sentez içinde sunularak eritilmesine itiraz etmektedir. PKİ, Parasalcılar ve Yeni Klasiklerce oluşturan neoklasik sentezle birlikte ana akım iktisadın çalışma alanları daha da sınırlandığını söylemektedir. PKİ, bu sentez içerisinde yer edinmemiştir. Aksine, bu okul, kurumların önemine vurgu yapan ve güç ilişkilerine önem veren sınıf temelli yaklaşıma yakın bir yerde kendisini konumlandırmıştır. Ancak bu konumlandırma, PKİ’yi temel alan çalışmalar içerisinde gerekli özenle dile getirilmemiş gözükmektedir. Özellikle devletin PKİ çalışmalarının çoğunda dışsal olarak belirlenmesi, bu çalışmaların zayıf yanlarından birisidir (Stockhammer & Kohler, 2022, s. 185). Baccaro ve Pontusson (2016, s. 179), VoC’a eleştirel CC araştırmaları içerisinde oldukça yoğun ve mantıklı eleştiriler getirildiği, ancak bu eleştirilerin bir araştırma çerçevesine dönüştürülemediğini vurgulamıştır. Birçok eleştirel CC araştırmaları liberalleşmeye vurgu yaparken CC’nin en önemli araştırma sorusu olan ulusal özgünlükleri açıklamakta zorlanmaktadır.

Büyüme modelleri yaklaşımı, PKİ’nin kapitalizm çeşitleri ve kapitalizm içindeki çeşitlilikleri anlatmak için Yeni Keynesyen iktisada nazaran daha yetkin olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, Keynes ve Kaldor’un çıktının kısa dönem ve uzun dönemde etkin talep tarafından belirleneceği ve Kalecki’nin dağılımın toplam talebe etki edeceği fikirleri büyüme modelleri yaklaşımınca kabul edilmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 10). PKİ yönetsel bireyciliği reddetmekte ve belirsizlik, gelenekler, kurumlar ve sınıf çatışmalarını iktisadi çıktının belirleyicileri arasında saymaktadır. İstikrarsızlığın temelde var olduğu bir sistemde, karar alıcılar bilgi eksikliğinden ötürü rasyonel karar veremezler. Aksine, insanların vereceği iktisadi kararlar basit davranış kuralları ve toplumsal geleneklerden etkilenmektedir. Bu durum, kurumlara ve toplumsal kurallara istikrarı sağlayıcı organlar görevi yüklemektedir (Stockhammer & Onaran, 2022, ss. 53-55).

PKİ, ekonomideki marjinal değişimlerin etkisini belirleyecek iki temel ilişki olduğunu vurgulamaktadırlar. Bunlar, talep ve üretkenlik rejimleridir. Bu iki rejim arasındaki ilişki, ekonominin büyüme izlencesini belirleyecektir. PKİ ve Yeni Keynesyen İktisat, üretkenliğin dağılımında şirketler ve emekçilerin çatışan çıkarlarının olduğunu kabul

etmektedirler. Şirketlerin piyasa gücüne haiz olması, fiyatlara toplam emek maliyetlerini aşan mark-up fiyatlaması ekleme şansı vermektedir. PKİ, şirketlerin kullanılmayan kapasiteye sahip olduğunu da vurgulamaktadır. Ek olarak, PKİ, Keynes ve Kalecki'nin, emekçilerin kapitalistlere nazaran daha yüksek harcama eğilimine sahip olduğunu da kabul etmektedir. Bu duruma göre, emekçilerin gelirden aldığı payın artması, kısa dönemde tüketim payının artışıyla neticelenecek, böylece büyüme oranı da artacaktır. Ayrıca PKİ, Yeni Keynesyen iktisattan farklı olarak, reel ücretler ve toplam talep arttıkça emek üretkenliğinin de artacağını vurgulamaktadır. Yeni Keynesyen iktisat, toplam talepteki bir artışın uzun dönemde reel etkisinin olmayacağı, dolayısıyla Phillips eğrisinin uzun dönemde dikey olduğunu vurgulamaktadırlar. Böylece uzun dönemde talep yönetimine dönük iktisat politikalarının enflasyonu arttırmayan işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisi olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak PKİ, Phillips eğrisinin uzun dönemde yatay veya düşük bir pozitif eğime sahip olduğunu ileri sürmekte ve enflasyonun çıkar çatışmasının bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda, ücret artışlarının kesin olarak enflasyon yaratacağı fikri geçersiz olmakta ve yüksek enflasyon oranları, yüksek çıktı oranlarını beraberinde getirmektedir (Baccaro, vd., 2022, ss. 10-11; Hein, 2023, ss. 2, 146-147).

Büyüme modelleri yaklaşımı, neoklasik ve Yeni Keynesyen iktisatta var olan kendi kendine dengeye gelen eşitliğin var olmadığını PKİ ile uygun biçimde kabul etmekte ve kapitalizmi doğal olarak dengesiz bir sistem olarak görmektedir. Bu doğal dengesizlik durumunda istikrar, geçici bir siyasal çıktıyı ifade etmektedir. Emek ve sermaye arasındaki siyasal değiş tokuş neticesinde emekçiler ve sermayedarlar arasındaki ücret ve enflasyon çekişmesinin çözümü, PKİ için dengeye nasıl erişileceğini ifade etmektedir. Bütün iktisadi sistemleri LME ve CME ikilemine bağlı olarak anlatmaktansa, büyüme modelleri yaklaşımı, açık bir ekonomide talep, ücretler ve kârların farklı büyüme modellerinde oynadıkları rollere yoğunlaşmakta ve böylece bağımlılık ve özgünlükleri serimleyebilmeyi amaçlamaktadır (Baccaro, vd., 2022, s. 11). Son olarak PKİ'nin finans kesimine dair yaptığı özel vurguya değinmek gerekmektedir. Piyasa ekonomilerinin olası sonuçları, eksik istihdam ve gayri iradi işsizliktir. İşsizliğin olduğu durum, sermaye ve emek arasındaki asimetrik bir güç ilişkisine işaret etmektedir. Bu eşitsiz güç ilişkisi içerisinde baskın konumda olan taraf, makro iktisadi karar verme yetisini elinde tutan sermaye sınıfıdır. Sermaye sınıfı içerisinde finans kesimi, PKİ tarafından ayrı bir sınıf olarak ele alınmaktadır. Hissedarlar, bankalar ve rantiyerler şirketlere finans sağlamak ve karşılığında kâr payı veya faiz geliri elde etmektedir. Bu nedenle faiz haddi ve diğer finansal değişkenler, ücretlerle beraber dağılım göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. PKİ'ye göre sisteme içkin olan istikrarsızlığın kaynağı finansal sınıftır (Stockhammer & Onaran, 2022, s. 56). PKİ, günümüz kapitalizmini finansın baskın olduğu kapitalizm (*finance dominated capitalism*) olarak nitelemektedir. Finansın baskınlığının gelir dağılımı, sermaye stokuna yatırım, tüketim ve küresel ve bölgesel cari hesap dengesizliklerinin oluşması üzerindeki etkisi, finansallaşmanın uzun dönemli iktisadi kalkınma üzerindeki belirleyici konumunu oluşturmaktadır (Hein, 2012, ss. 2-3).

4.4. Ücret Çekişli Büyüme Modeli

Yeni Kaleckiye makro iktisattan doğan büyüme modelleri yaklaşımı, Fransız Düzenleme Teorisi'nin temel fikirleriyle benzerlik göstermektedir. Düzenleme Teorisi, 1950 ve 1960'ların iktisadi büyümesinin, istikrarlı bir kurumsal düzen tarafından sağlandığını söylemektedir. Fordist dönemin kurumsallaşmasına öncelik ettiği temel özellik, bu dönem içerisinde toplu pazarlığın varlığı ve sendikaların gücünün bu kurumsallaşmayı sağlamlaştırmasıdır. Toplu pazarlığın varlığı, ücretleri esnek olmaktan ve emek piyasasındaki şartlara yanıt vermekten çıkartmış, böylece ücretler aşağı doğru katı ve emek üretkenliğine endeksli biçimde belirlenmeye başlanmıştır (Baccaro, vd., 2022, s. 14). Bir başka ifadeyle Fordist büyüme modeli altında, toplu pazarlık ve işsizlik sigortası, emeğin pazarlık gücünü güçlü tutarak ve üretkenlik artışı ile ücret artışı arasında uyum sağlayarak toplam talebin varlığını ve sürekliliğini sağlamlaştırmıştır (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). Bu uyumla eşanlı artan tüketim ve yatırımlar da Fordist büyüme modeli belirleyenleri arasındadır. Bu rejimde ücretlerin verimliliğe endekslenmesinin kurumsal aracılığı güçlü sendikaların varlığı sayesinde gerçekleşmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 206).

Ücret çekişli büyüme modelinin iyi işlemiş bir örneği Fordist modeldir. Reel ücret artışları hane halkı tüketimini arttırmış, aynı zamanda genişleyen talep sayesinde şirketlerin üretken yatırımları artmıştır. Bu durum, hızlandıran mekanizması vasıtasıyla GSYH artışına doğrudan etki etmiştir. Netice itibariyle ücret çekişli Fordist model reel ücret artışlarının talebi ve üretken yatırımları arttırdığı bir verimli çevrimin içinde sürmüştür (Baccaro, vd., 2022, s. 15). Fordist dönem içerisinde pazarlık gücünün koruyucusu olarak var olan kurumsal etmenlerin zayıflaması, artan finansallaşma ve serbest sermaye hareketleriyle birleşmiş ve böylece ücret çekişli büyüme modeli istikrarsız hale gelmiştir (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). Bu sonuca neden olan etmenlerden ilki, ücret savaşçılığının (*vage militancy*) kârlar üzerinde yarattığı baskının yatırım eğilimini düşürmesidir. Sermaye hareketlerinin kısıtlılığı, reel faiz haddinin küresel piyasalardaki faiz haddinin altında kalması ile birleşmiş ve netice itibariyle sermaye hesabının kontrol edilmesi kaldırılmıştır. Bir diğer etmen ise enflasyondur. Sendikaların ücret taleplerinin üretkenlik artışlarının üzerinde olması neticesinde oligopolistik güce haiz şirketler, kâr oranlarının sıkışıklığını aşmak gayesiyle fiyatları arttırmaya yönelmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 15). Ücret çekişli büyüme modeli, emek ve sermaye arasındaki tarihsel bir uzlaş ve kısıtlı serbest ticaret ve sermaye kontrolleri ile oluşturulmuş bir uygulamadır. Ancak, bu sistemin büyüyen işsizliği ve özellikle enflasyon sorununa çözüm bulamaması, sınıfların güç dengesinde işverenler tarafından daha sert politikaların uygulanması ve emeğin güç kaybı ile riskin emek üzerine yüklenmesi sonucunu doğurmuştur. Ücretler, fiyatlar, para, kârlar ve hükümet harcamaları arasında katı bir değişken olmaktan uzaklaşmış ve tekrar “uyarlanan” bir değişken durumuna gelmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 16).

4.5. Post – Fordist Büyüme Modelleri

Baccaro ve Pontusson (2016:186) Post – Fordist dönemde, geleneksel Fordist dönemin ücret çekişli büyüme modelinden ayrılan üç büyüme modeli olduğunu vurgulamıştır. Bunlar, kredi tarafından finansmanı sağlanan tüketime dayalı büyüme modeli, yatırıma dayalı büyüme modeli ve ihracata dayalı büyüme modelidir. Sunulan bütün büyüme modelleri çerçevesinin temel amacı, reel ücrete dayalı talep artışının yarattığı sorumluları oluşturulacak diğer talep rejimleri ile çözmektir (Baccaro, vd., 2022, s. 16). Hein (2012, s. 2), Post – Fordist büyüme modellerine dair yaptığı tasnifte finansallaşmanın etkilerini belirleyici unsur olarak kabul etmektedir. Finansallaşma ile beraber gelir dağılımındaki bozulma ve sermaye stoğu yatırımlarındaki azalma, toplam talebi olumsuz etkilemektedir. Finansallaşma neticesinde sendikaların pazarlık gücünün düşmesi, rantiyerlerin kâr payının artışı ve ekonominin finansal kuruluşları önceleyen sektörel dağılım vasıtasıyla gelir dağılımını bozucu tesiri, tüketim azalmasıyla beraber toplam talebi şekillendirmektedir (Hein vd., 2021, s. 1201). Bu durum, servete dayalı veya borçla finanse edilen tüketim ile ve borçla finanse edilen modelin cari hesap açıklarının ihracata dayalı modelin cari hesap fazlaları ile eşleşmesiyle toplam talepte oluşan eksikliğin telafi edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Hein & Martschin, 2021, s. 497).

Büyüme modellerinin ayrıştırılmasında sektörel çerçeve de önem kazanmaktadır. Ulusal ekonomiler, temelde şirketlerin imalata dayalı mal, hizmet ve yatırım ihraç ettiği ihracat sektörü ve şirketlerin iç talebe yönelik mal ve hizmetler ürettiği kamu sektörü, bankacılık, konut ve inşaat gibi ürünlerini yurt içinde satışa sunan iç talebe yönelik sektörlerin varlığından oluşmaktadır. Büyüme modelleri yaklaşımını VoC’tan ayıran bir özellik, VoC’un sadece ihracata yönelik şirketlere verdiği önemin aksine, büyüme modellerinin iç talebi harekete geçiren şirketleri de incelemesidir (Johnston & Matthijs, 2022, s. 120).

4.5.1. Kredi Tarafından Finansmanı Sağlanan Tüketime Dayalı Büyüme Modeli

Gelişmiş kapitalist ülkelerde 1980 sonrası yaşanan iktisadi dönüşüm, krediye dayalı büyüme modelinin tüketim eksenli büyüme modelinin alternatif bir şekli olduğunu göstermektedir. Fordist modelin aksine, krediye dayalı büyüme modeli geniş bir finansal sektörün varlığını gerektirmektedir. Kredi tarafından finansmanı sağlanan tüketime dayalı modelde, reel ücretlerin düşüşünün yol açtığı tüketim durgunluğu, tüketicinin kredi genişlemesi vasıtasıyla uyarılması yoluyla aşılmaya çalışılmaktadır (Baccaro ve Pontusson 2022:206). Krediye bağlı olarak büyüyen ekonomiler, yetersiz tasarruflar nedeniyle uluslararası finansal sermayeyi ülkeye çekmek gereksinimi duymaktadır. Cari açık, bu büyüme modelinin kaidesidir ve cari açığın finansman yetisi büyüme modelinin sürdürülebilirliğine karar vermektedir. Krediye dayalı büyüme modelini uygulayan ABD, İngiltere gibi merkez ülkeler için cari açık büyük bir sorun göstergesi değilken çevredeki ülkeler için oldukça önemli bir sorun işaretidir. Bu ülkeler er ya da geç cari açık sorununu

çözmek için harcamalarını dizginlemek ve tasarruflarını arttırmak durumunda kalacaktır (Baccaro, vd., 2022, s. 17).

Hein ve Martschin (2021, s. 498), bu modele benzer bir tasnifi borç kaynaklı özel talep canlılığı rejimi (*debt-led private demand boom regime*) ismiyle geliştirmiştir. Bu modelin belirleyici özelliği, şirket ve hane halklarının borçluluğuna dayanmakta, negatif tasarruf durumu borçlulukla telafi edilmekte ve yurt içindeki borçluluk, cari açığı karşılamakta, cari açığı karşılamakta (Akçay & Jungmann, 2023, s. 542; Hein vd., 2021, s. 1203).

4.5.2. İç Talebe Dayalı Büyüme Modeli

İç talebe dayalı modeli (*domestic demand-led regime*), hane halkının pozitif mali dengeleri ile var olurken, hükümet ve bir dereceye kadar şirket sektörü açık vermektedir. Özellikle 2008 krizden sonra, bu rejimi izleyen birçok ülkede kamu sektörü açık veren sektör olmuştur. Dış sektör, sadece ılımlı açıklar veya fazlalarla kabaca dengelenmiştir. Hane halkının açıklarına dayanmayan yurtiçi talep, talep büyümesine olumlu katkıda bulunmaktadır. Ayrıca mal ve hizmet dengesinin büyüme katkısı ılımlı seyretmektedir (Hein & Martschin, 2021, s. 498; Akçay & Jungmann, 2023, s. 542; Hein vd., 2021, s. 1203).

4.5.3. İhracata Dayalı Büyüme Modeli

İhracata dayalı büyüme modelinde, reel ücret artışları talebin ana belirleyicisi değildir ve yurtdışı talep, büyüme devinimlerinin merkezine yerleşmiştir (Baccaro, vd., 2022, s. 18). Bir başka ifadeyle yurt içinde baskılanan tüketim, yurt dışından gelen taleple dengelenmektedir (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). İhracata dayalı büyüme modelinin temelinde nominal ücretlerin ölçülülüğü ve görece değersiz döviz kuru bulunmaktadır. İhracatın fiyat esnekliğinin yeterli olduğu yeterli düzeyde açık bir ekonomide, ihracata dayalı büyüme modeli durgunluk eğiliminde olan iç talebi dış talep ile ikame edecektir. Bu durumun geçici sektörel dinamikler yaratması olasıdır. Örneğin iç talebe yönelik inşaat gibi sektörler benzer ülkelere nazaran görece olarak gerileme eğiliminde olacaktır. Ayrıca bu durum, dezenflasyon sürecinin maliyetini üstlenen emekçilerin durumu arasında da farklılıklar doğuracaktır. Örneğin, imalat sanayiinde reel ücret artışları yaşanırken hizmetler sektöründe ücret düzleşmesi veya düşüşü yaşanması olasıdır (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 186). İhracata dayalı büyüme modelinin uzun dönemde sürdürülebilir olması istisnai bir durumdur. Bütün ulusal ekonomilerin ihracata dönük olabilme olasılığı yoktur. İhracat yapmak imkânı, ancak bazı diğer ülkelerin talep yaratması durumunda mümkündür. Netice itibarıyla küresel sistemin ihracata dönük büyüme modeline dönmesi durumunu durgunluğun takip etmesini beklemek olasıdır (Baccaro, vd., 2022, s. 19).

Çevre ülkelerin iktisadi büyümesi, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilecek düzenleyici ortamın varlığına bağlıdır. Sermaye hareketlerinin hane halkı tüketimi, yatırım veya ihracatı uyarmasına bakılmaksızın, özellikle vergilendirme alanında sermaye yanlısı düzenlemeler, çevre ülkelerin iktisadi büyümesinde önemli yer tutmaktadır (Baccaro, vd., 2022, s. 20). Merkez ve çevre ülkeleri arasındaki farklılıklar, büyüme modeline de sirayet etmektedir. Örneğin, ihracata dayalı büyüme modeline sahip ülkelerin şirketleri, küresel arz zincirinin yüksek seviyelerinde bulunmakta ve kâr oranlarından önemli miktarda pay almaktadırlar. İhracata dayalı büyüme modeli uygulayan çevre ülkeler ise ara malları veya düşük katma değerli ve emek yoğun malların arz edeni konumunda ve bu durum, yerel firmaların serpilmesinin önüne geçmektedir. Tüketime dayalı büyüme modelini uygulayan merkez ve çevre ülkelerin farklılaşması ise, cari işlemler hesabının yol açtığı sınırlılıklara göre belirlenmektedir (Baccaro, vd., 2022, ss. 20-21).

Literatürde ihracata dayalı büyüme modelinin iki alt başlıkta tasnif edildiği görülmektedir. Bu tasniflerin ilki, ihracata dayalı merkantilist rejimdir (*export-led mercantilist regime*). Bu rejim, kamu sektörü ve özel sektörün tasarrufları ile cari fazlanın eşleşmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla iç talebin büyümeye katkısı düşük veya negatiftir. İkinci alt başlık ise, zayıf ihracata dayalı rejimdir (*weakly export-led regime*). Zayıf ihracata dayalı rejim, cari fazla bulunmasına rağmen azalan ihracat katkısını ya da cari açık bulunmasına rağmen artan ihracat katkısını ifade etmektedir (Hein & Martschin, 2021, s. 498; Akçay & Jungmann, 2023, s. 542; Hein vd., 2021, s. 1202).

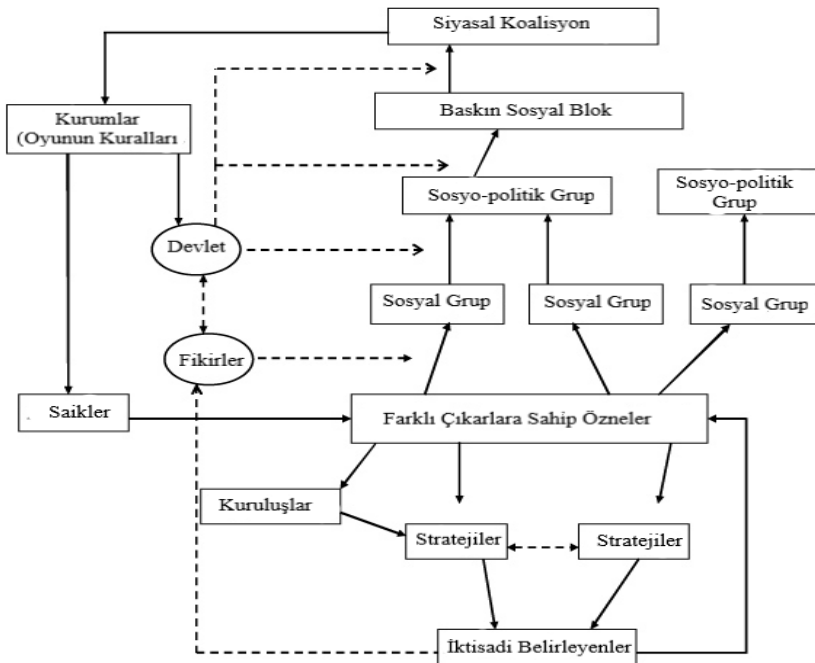
4.5.4. Yatırıma Dayalı Büyüme Modeli

Yatırıma dayalı büyüme modelinde doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesiyle oluşan ihracat artışı ve yenilenme kapasitesi ile beraber tüketim eksikliği aşılmaya çalışılmaktadır (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 206). Devlete dayalı büyüme modeli, bu çerçeveye eklenebilecek bir diğer büyüme modelidir. Böyle bir model altında, kamu tüketim ve yatırım harcamaları iktisadi büyümenin temel itici gücü olmalı ve yatırım seviyesi kâr payı tarafından belirlenmemelidir. Böyle bir büyüme modelini Post – Fordist dönem için ayırt edici bir model olarak görme olasılığı yoktur. Benzer biçimde, özel yatırımlara dayalı büyüme modelinin saf halinin uygulaması da bu dönem için şüphelidir. 1970’lerden bugüne yatırım haddi kâr payına daha duyarlı hale gelmiştir, ancak fiziksel sermaye yatırımları, gelişmiş ülkelerde iktisadi büyümenin itici gücü olmak için yeterli güce haiz değildir. Bu nedenle, yatırıma dayalı büyüme modeli, Çin ve diğer ilkel birikimi gerçekleştiren ülkeler için daha uygun bir model olarak nitelenebilir (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 186). Post-Fordist dönemde, toplam talep çeşitli açılardan durgunlaşmıştır. Bu durgunluğun temel nedeni, harcama eğilimi yüksek kesimlerin tüketiminin azalması ve yatırımların talebe olan duyarlılığının düşüklüğü bulunmaktadır (Baccaro & Pontusson, 2016, s. 206).

5. Büyüme Koalisyonları

Büyüme modelleri yaklaşımı, uygulanacak büyüme politikalarının siyasal ve toplumsal desteğinin gerekliliğini vurgulamıştır. Desteğe gereksinim duyulması, büyüme modelinin farklı sosyal gruplar tarafından oluşturulacak kısmi uzlaşısı altında kurumsallaşmaktadır.

Şekil 2. Siyasal Koalisyonun Oluşumu

Kaynak: (Amable, 2003, s. 40)

Sosyal grupların oluşumunu Şekil 2 üzerinden takip etmek mümkündür. Sosyal grupları üçlü bir ayırım içerisinde betimlemek mümkündür. Bunlardan ilki, sosyo-ekonomik gruplardır ve bireylerin toplum içerisinde var olduğu konumun temsilinden doğmaktadır. İkincisi, sosyo-politik gruplardır ve bu gruba ait üyelerin kamu politikaları ve hukuki düzenlemeler için benzer veya uyumlu beklentileri olmasından doğmaktadır. Üçüncüsü, sosyal blok olarak nitelenen ve belirli bir siyasal strateji etrafında bütünleşen siyasal grupları nitelendirmektedir (Amable & Palombarini, 2023, s. 944). Sosyal gruplar ve bu grupları oluşturan bireyler, toplumsal yapı içindeki konumlarının çeşitliliklerinden ötürü farklılaşmış çıkarlara sahiptir (Amable, 2015, s. 93; May vd., 2024, s. 3). Bir başka ifadeyle, sosyal gruplar, yekparelik arz etmeyen öznelere ortak çıkar algıları ve benzer toplumsal talepleri neticesinde oluşmuştur (Amable & Palombarini, 2009, s. 131). Bu

grupların siyasal talepleri, içinde bulundukları grupların siyasal gücü ve bu grupların siyasal destek sağlayabilme kapasitesi tarafından belirlenmektedir. Bu grupların toplumsal talepleri yalnızca iktisadi taleplerden doğmamakta, öznelere toplum içerisinde yer ettikleri konumdan kaynaklanan çeşitli alanlarca belirlenmektedir (Amable & Palombarini, 2023, s. 944). Mantıksal işleyişi siyasal gücün birikimine dayanan siyaset kurumuna göre, kamusal eylemler siyasal olarak daha güçlü olan grupların taleplerinin tatmininden kaynaklanmaktadır (Amable, 2015, s. 93). Kapitalist çeşitliliği anlatmayı araştıran politik iktisadi inceleme, evvela kurumları temsili şirketin faaliyetleri üzerinden incelemek yerine kurumların siyasal teorisini temel almalı ve toplumsal çatışmaları kurumları açıklamak için kullanılmalıdır (Amable & Palombarini, 2009, s. 143).

İdeoloji ve siyaset kurumu tarafından yapılan arabuluculuk bu teorik çerçeveyi şekillendirmekte önemli etkiye sahiptir. Toplumsal beklentiler ve talepler öznelere işçi, yönetici gibi toplumsal konumlarından türeyen doğal olgular değil, aksine, öznelere çıkarlarına uygun düştüğünü düşündüğü olgulardır. İdeoloji ise, farklılaşmış sosyo-ekonomik yapı altında yeknesaklık arz etmeyen sosyal beklentilerin ifade edilmesidir. Siyaset kurumunun konumu ise, bu çoklu talepler altında toplumsal uzlaşmayı sağlamak ve hangi taleplere yanıt verileceğini belirlemektir (Amable & Palombarini, 2009, s. 130). Bir başka ifadeyle, kurumsal düzen, sosyal grupları bütünüyle tatmin etmeyecek, ancak çatışmalı ortamda karşılıklı tavizlerle oluşabilecek en iyi çözümü sunacaktır (Amable, 2003, s. 10).

Kapitalist düzeni modernizm öncesi düzenlerden ayıran niteliklerden biri, farklı sosyal grupların kalkınma sürecine eklenmesidir. Bu gereklilik, sürekli olarak yeni ve büyümeye elverişli piyasanın yaratılması ihtiyacından doğmaktadır. Ayrıca çeşitli sosyal grupların varlığında bu sürece eklenmesi yalnızca baskı ile sağlanamaz. Bu nedenle, baskın grupların değerlerinin baskılanan grupların sağduyusu haline geldiği üstün bir kültürün var olmasına ihtiyaç vardır (Amable & Palombarini, 2009, s. 130).

Korunacak olanlar “baskın” çıkarlar olarak nitelenirken, göz ardı edilenler “baskılanmış” çıkarlar olarak sınıflandırılabilir (Amable, 2015, s. 93). Bir başka ifadeyle baskın sosyal bloğun oluşumu, toplumsal yapı içerisinde merkez ve çevrenin oluşumunu sağlamaktadır (Amable & Palombarini, 2023, s. 945). Uygulanacak politikalar, baskın sosyal gruplar arasında karşılıklı verilecek tavizlerin yapısına bağlıdır. Baskın sosyal grupların ortaklaşması, baskın sosyal bloğu oluşturmaktadır. Böyle bir bloğun mevcudiyeti, siyasal öznelere bu bloğun tercih ettiği politikaların uygulanması ile neticelenecek ve toplumsal çatışmalar dindirilecektir (Amable, 2015, s. 93; May vd., 2024, s. 3). Siyaset kurumu, farklı sosyal grupları bir blok üzerinde birleştirebildiği ölçüde sağlam bir toplumsal tabana sahip olacaktır (Amable & Palombarini, 2023, s. 945). Bir anlamda siyaset kurumunun konumu, karşılanacak ve karşılanamayacak toplumsal talepleri belirlemektir (Amable & Palombarini, 2009, s. 131). Sonuç olarak bir sosyal blok, ortak beklentilerle harmanlanan bir siyasal birliktelik tarafından oluşturulmuştur ve kamu politikalarına etki etmeyi gaye

edinerek bu beklentilerin bir kısmının karşılanmasını şiar edinmektedir. Sosyal blok yeknesaklık arz etmese de kendisini oluşturan sosyal grupların siyasal ağırlığına göre şekillenmektedir (Amable & Palombarini, 2023, s. 947).

Büyüme modelleri yaklaşımı, baskın sosyal blokun sektörel çıkarlar ekseninde kurulduğunu ve bu sektörel çıkarların büyüme koalisyonunu oluşturduğunu söylemektedir. (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 205). Büyüme modelleri yaklaşımında büyüme koalisyonu olarak adlandırılan baskın sosyal blok, evvela şirket sahipleri ve yöneticilerini kapsamakta, ardından sektöre özel vasıflara sahip olan emekçiler bu bloğa eklenmektedir. Bu bloğu oluşturan gruplar, makro iktisadi ve sektörel politikalarda ortaklaşan çıkarlara sahiptirler. Farklı sınıfların ve sektörlerin çıkarlarının bu bloğa eklenmesi, ülkelerin büyüme modellerinin özgünlüğüne bağlıdır (Baccaro & Pontusson, 2022, s. 209). Örgütlenmiş çıkarlardan doğacak koalisyonun varlığı, şirket elitleri ve seçimle yahut atama ile gelen kamu görevlilerinin varlığıyla birlikte siyasal hedeflerin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Baskın büyüme koalisyonunda yer eden ve büyüme koalisyonunun siyasal hedeflerine uygun hareket eden siyasal partiler, çoğunluğun desteğini almayı amaçlayacaktır. Seçmenlerin yapacağı siyasal tercih seçilen hükümetin makro iktisadi politikalarını belirleme yetisine haiz değildir. Ancak bu tercihin, seçmenlerin talepleri doğrultusunda büyüme koalisyonunun hedeflediği politikaları sınırlayabilme yetisi bulunmaktadır. Bu siyasal çatışmayı yönetebilme yetisi, siyasal partilerin geleceğini belirleyecek etmendir. Bir başka ifadeyle, büyüme modelleri yaklaşımına göre sistemin kısa dönemli ve istikrarsız olmasının nedeni, büyüme koalisyonu içerisindeki ve büyüme koalisyonu ile seçmenler arasında oluşacak siyasal çıkar çatışmalarıdır (Baccaro, vd., 2022, s. 30). Büyüme koalisyonları ile baskın sosyal blok teorisinin kesiştiği bir diğer nokta ise, her ikisinin de çıkarlarını ulusal çıkar olarak sunabilme yetisi ve kamuoyunu bloğun – koalisyonun talepleri üzerine yönlendirebilme yetisidir. Bu oluşumlar, kendilerini seçim tartışmaları üzerinden soyutlama ve partiler üstü bir görünüm sunabilme yetisine sahiptir (Baccaro, vd., 2022, s. 35).

6. SONUÇ

Bu çalışmada ülkelerin özgün kapitalist çeşitliliklerini serimlemeyi amaçlayan CC araştırmaları arasında yeni nesli temsil eden “Büyüme Modelleri” yaklaşımının teorik bir incelemesi sunulmuştur. Büyüme modelleri yaklaşımı, iktisadi toplum ve siyasetten soyutlayan ana akım araştırmaları eleştirerek politik iktisada geri dönmeyi amaçlamaktadır. Ana akım CC araştırmalarını temsil eden VoC’un araştırma çerçevesinin yetersizliği, büyüme modelleri yaklaşımının çıkış noktası olmuştur. VoC’un belirleyici kurum olarak şirketi kabul etmesi, değişime kapalı olması, devlete yer vermemesi ve gelişmiş ülkeleri incelemesi, VoC içerisinde eleştirel bir neslin neşet etmesiyle neticelenmiştir. Ancak bu neslin de VoC’un araştırma metodolojisinden kopmadığı ve LME – CME dikotomisini geliştirmekte olan ülkelere taşımakla yetindiği görülmüştür. Bu nedenle büyüme modelleri

yaklaşımının VoC araştırmaları içerisinde üçüncü nesli oluşturarak araştırma metodolojisini dönüştürmeyi amaçladığı görülmüştür.

Büyüme modelleri yaklaşımı, kapitalizmin içindeki istikrarsızlıkların toplam talepteki devinimlerden kaynaklandığını öne sürmektedir. İstikrarsızlığın kabulü, VoC'ta Yeni Keynesyen iktisadın kabulleriyle sürekli olarak eriştiği dengenin PKİ'deki dengesizlik ile ikamesi sonucunu doğurmuştur. Bu ikame ile birlikte emek ve sermaye arasında var olan eşitsiz güç dengesi kabul edilmiş ve sermayedarlar içinde finans kesiminin diğer kesimlere nazaran daha güçlü olduğu vurgulanmıştır. Farklı sınıflar arasındaki siyasi uzlaşma arayışının, kapitalizmin geçici istikrarını sağlayan unsur olduğu kabul edilmiştir.

Büyüme modelleri yaklaşımı, VoC'un ideal tip kategorisi altında gelişmiş ülkeler için sunduğu LME ve CME dikotomisi ve bu dikotominin gelişmekte olan ülkelere teşmil edilmesi olan DME, HME, SME ve PME yerine, ülkelerin talep ve büyüme rejimleri neticesinde ortaya çıkan büyüme modellerini ayrıştırmayı önermektedir. Fordist dönem ücret çekişli büyüme modeliyle ilişkilendiren bu yaklaşım, Post Fordist dönemde kapitalist çeşitliliği serimleyen dört farklı büyüme modeli olduğunu söylemiştir. Bunlar, Kredi Tarafından Finansmanı Sağlanan Tüketime Dayalı Büyüme Modeli, İç Talebe Dayalı Büyüme Modeli, İhracata Dayalı Büyüme Modeli ve Yatırıma Dayalı Büyüme Modelidir. Kredi tarafından finansmanı sağlanan tüketime dayalı modelde, reel ücretlerin düşüşünün yol açtığı tüketim durgunluğu, tüketimin kredi genişlemesi vasıtasıyla uyarılması yoluyla aşmaya çalışılmaktadır. İç talebe dayalı büyüme modeli, genellikle kamu açıklarının ittiği iktisadi büyümeyi imlemektedir. İhracata dayalı büyüme modelinde yurtdışı talep büyüme modelinin itici gücüdür ve iç talepteki yetersizlik dış taleple ikame edilmektedir. Bu olgu, farklı sektörlerdeki emekçilerin elde ettiği ücretleri farklılaştırmakta ve ihracata yönelik üretim yapan şirketleri başat konuma taşımaktadır. Yatırıma dayalı büyüme modelinde doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine dayalıdır. Bu modelde doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla yaratılan ihracat artışı ve yenilenme kapasitesi ile beraber tüketim eksikliği aşmaya çalışılmaktadır.

Bir ülkede var olan büyüme modelinin istikrarı, büyüme koalisyonlarının varlığı ile sağlanmaktadır. Bu olgu, PKİ iktisatta var olan istikrarsızlığı siyasal alana taşımakta ve geçici büyüme koalisyonlarının varlığının büyüme modelinin meşruiyeti için zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Büyüme koalisyonları vasıtasıyla VoC içerisinde yer almayan kurumsal değişim olanağı CC araştırmalarına yerleştirilmektedir. Çünkü büyüme koalisyonları kalıcı değildir, sosyal grupların uzlaşısıyla dönüşüme uğramakta ve baskın ile baskılanan sosyal grupların konumu değişebilmektedir.

Büyüme modelleri yaklaşımı bütün birleşenleri ile beraber düşünüldüğünde, bu yaklaşımın VoC'un mikro iktisadi analizi yerine makro iktisadi önceleyen bir araştırma çerçevesi sunduğu, ülkelerin uyguladığı farklı büyüme modellerini büyüme koalisyonları ile ilişkilendirerek siyaset ve sosyoloji ile iktisat arasında bağlantı kurduğu ve sınıflar arası ve

sınıflar içi çatışmalara vurgu yaptığı görülmektedir. Bu nedenle büyüme modelleri yaklaşımının, kendisini önceleyen CC araştırmalarına kıyasla kapitalizm içi çeşitlilikleri serimleme olanağının daha güçlü olduğu görülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ü., & Jungmann, B. (2023). Growth regimes, dominant social blocs and growth strategies: Towards varieties of export-led growth regimes and strategies in Turkey and Poland. *European Journal of Economics and Economic Policies*, 20(3), 539-560. <https://doi.org/doi.org/10.4337/ejeep.2023.0123>
- Albert, M. (1993). *Capitalism vs. Capitalism: How America's Obsession with Individual Achievement and Short-Term Profit Has Led It to the Brink of Collapse*. Four Walls Eight Windows.
- Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press.
- Amable, B. (2015). Institutional complementarities in the dynamic comparative analysis of capitalism. *Journal of Institutional Economics*, 12(1), 79-103. <https://doi.org/10.1017/S1744137415000211>
- Amable, B., & Palombarini, S. (2009). A neorealist approach to institutional change and the diversity of capitalism. *Socio-Economic Review*, 7(1), 123-143. <https://doi.org/10.1093/ser/mwn018>
- Amable, B., & Palombarini, S. (2023). Multidimensional social conflict and institutional change. *New Political Economy*, 28(6), 942-957. <https://doi.org/10.1080/13563467.2023.2215701>
- Baccaro, L., Blyth, M., & Pontusson, J. (2022). Introduction: Rethinking Comparative Capitalism. İçinde L. Baccaro, M. Blyth, & J. Pontusson (Ed.), *Diminishing Returns The New Politics of Growth and Stagnation* (ss. 1-49). Oxford University Press.
- Baccaro, L., & Pontusson, J. (2016). Rethinking Comparative Political Economy: The Growth Model Perspective. *Politics & Society*, 44(2), 175-207. <https://doi.org/10.1177/0032329216638053>
- Baccaro, L., & Pontusson, J. (2018). *Comparative Political Economy and Varieties of Macroeconomics* (MPIfG Discussion Paper No. 18/10). Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Baccaro, L., & Pontusson, J. (2022). The politics of growth models. *Review of Keynesian Economics*, 10(2), 204-221.
- Becker, U. (2009). *Open Varieties of Capitalism Continuity, Change and Performances*. Palgrave Macmillan.
- Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 10(2), 182-222. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2009.00277.x>
- Bruff, I. (2011). What about the Elephant in the Room? Varieties of Capitalism, Varieties in Capitalism. *New Political Economy*, 16(4), 481-500. <https://doi.org/10.1080/13563467.2011.519022>
- Bruff, I., Ebenau, M., & May, C. (2015). Fault and Fracture? The Impact of New Directions in Comparative Capitalisms Research on the Wider Field. İçinde M. Ebenau, I. Bruff, & C. May (Ed.), *New Directions*

- in *Comparative Capitalisms Research Critical and Global Perspectives* (ss. 28-44). Palgrave Macmillan.
- Bruff, I., & Horn, L. (2012). Varieties of Capitalism in Crisis? *Competition & Change*, 16(3), 161-168. <https://doi.org/10.1179/1024529412Z.00000000011>
- Buhr, D., & Frankenberger, R. (2014). Emerging varieties of incorporated capitalism. Theoretical considerations and empirical evidence. *Business and Politics*, 16(3), 393-427. <https://doi.org/10.1515/bap-2013-0020>
- Carney, R. W. (2016). Varieties of hierarchical capitalism: Family and state market economies in East Asia. *The Pacific Review*, 29(2), 137-163. <https://doi.org/10.1080/09512748.2015.1020963>
- Coates, D. (2014). Studying comparative capitalisms by going left and by going deeper. *Capital & Class*, 10(2), 18-30. <https://doi.org/10.1177/0309816813510372>
- Coates, D. (2015). Varieties of Capitalism and 'the Great Moderation'. İçinde M. Ebenau, I. Bruff, & C. May (Ed.), *New Directions in Comparative Capitalisms Research Critical and Global Perspectives* (ss. 11-27). Palgrave Macmillan.
- Crouch, C., & Streeck, W. (Ed.). (1997). *Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity*. Sage.
- Dardot, P., & Laval, C. (2022). *Bitmeyen Kâbus Neoliberalizm Demokrasiyi Nasıl Ortadan Kaldırıyor* (F. Keskin, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Deeg, R., & Jackson, G. (2007). Towards a More Dynamic Theory of Capitalist Variety. *Socio-Economic Review*, 5(1), 149-179. <https://doi.org/10.1093/ser/mwl021>
- Dore, R. (2000). *Stock Market Capitalism: Welfare Capitalism: Japan and Germany Versus the Anglo-Saxons*. Oxford University Press.
- Dutt, A. (2015). Uncertainty, power, institutions, and crisis: İmplications for economic analysis and the future of capitalism. *Review of Keynesian Economics*, 3(1), 9-28. <https://doi.org/doi.org/10.4337/roke.2015.01.02>
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Harvard University Press.
- Hall, P. A. (2007). The Evolution of Varieties of Capitalism in Europe. İçinde B. Hancké, M. Rhodes, & M. Thatcher (Ed.), *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy* (ss. 39-88). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199206483.001.0001>
- Hall, P. A., & Soskice, D. (2001). An Introduction to Varieties of Capitalism. İçinde P. A. Hall & D. Soskice (Ed.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (ss. 1-68). Oxford University Press.
- Hancké, B., Rhodes, M., & Thatcher, M. (2007). Introduction: Beyond Varieties of Capitalism. İçinde B. Hancké, M. Rhodes, & M. Thatcher (Ed.), *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy* (ss. 3-38). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199206483.001.0001>
- Hay, C. (2020). Does Capitalism (Still) Come in Varieties? *Review of International Political Economy*, 27(2), 302-319. <https://doi.org/10.1080/09692290.2019.1633382>
- Hein, E. (2012). *The Macroeconomics of Finance-dominated Capitalism—And its Crisis*. Edward Elgar Publishing.
- Hein, E. (2023). *Macroeconomics after Kalecki and Keynes*. Edward Elgar Publishing.
- Hein, E., & Martschin, J. (2021). Demand and growth regimes in finance-dominated capitalism and the role of the macroeconomic policy regime: A post-Keynesian comparative study on France, Germany, Italy and Spain before and after the Great Financial Crisis and the Great Recession. *Review of Evolutionary Political Economy*, 2(3), 493-527. <https://doi.org/10.1007/s43253-021-00044-5>
- Hein, E., Paternesi, M., Walter, & Tridico, P. (2021). Welfare models and demand-led growth regimes before and after the financial and economic crisis. *Review of International Political Economy*, 28(5), 1196-1223. <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1744178>
- Hollingsworth, R. W., & Boyer, R. (1997). Coordination of Economic Actors & Social Systems of Production. İçinde R. W. Hollingsworth & R. Boyer (Ed.), *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions* (ss. 1-47). Cambridge University Press.

- Jackson, G., & Deeg, R. (2006). *How Many Varieties of Capitalism? Comparing the Comparative Institutional Analyses of Capitalist Diversity* (MPIfG Discussion Paper No. 06/2). Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Jessop, B. (2014). Capitalist diversity and variety: Variegation, the world market, compossibility and ecological dominance. *Capital & Class*, 38(1), 45-58. <https://doi.org/10.1177/0309816813513087>
- Johnston, A., & Matthijs, M. (2022). The Political Economy of the Eurozone's Post- Crisis Growth Model. İçinde L. Baccaro, M. Blyth, & J. Pontusson (Ed.), *Diminishing Returns The New Politics of Growth and Stagnation* (ss. 117-142). Oxford University Press.
- Kannankulam, J., & Georgi, F. (2014). Varieties of capitalism or varieties of relationships of forces? Outlines of a historical materialist policy analysis. *Capital & Class*, 38(1), 59-71. <https://doi.org/10.1177/0309816813513088>
- Kıran, J. (2018). Expanding the framework of the varieties of capitalism: Turkey as a hierarchical market economy. *Journal of Eurasian Studies*, 9(1), 42-51. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2017.12.004>
- May, C., Nölke, A., & Schedelik, M. (2024). Growth models and social blocs: Taking Gramsci seriously. *Competition & Change, Special Issue: Growth Models in Emerging Economies*, 1-18. <https://doi.org/10.1177/10245294241231992>
- Morgan, G., Doering, H., & Gomes, M. (2021). Extending Varieties of Capitalism to Emerging Economies: What can We Learn from Brazil? *New Political Economy*, 26(4), 540-553. <https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1807485>
- Nölke, A. (2016). Economic causes of the Eurozone crisis: The analytical contribution of Comparative Capitalism. *Socio-Economic Review*, 14(1), 141-161. <https://doi.org/10.1093/ser/mwv031>
- Nölke, A. (2019). Comparative Capitalism. İçinde T. M. Shaw, L. C. Mahrenbach, R. Modi, & X. Yi-chong (Ed.), *The Palgrave Handbook of Contemporary International Political Economy* (ss. 135-151). Palgrave Macmillan.
- Nölke, A., ten Brink, T., Claar, S., & May, C. (2015). Domestic structures, foreign economic policies and global economic order: Implications from the rise of large emerging economies. *European Journal of International Relations*, 21(3), 538-567. <https://doi.org/10.1177/1354066114553682>
- Nölke, A., ten Brink, T., May, C., & Claar, S. (2020). *State-Permeated Capitalism in Large Emerging Economies*. Routledge.
- Nölke, A., & Vliegenthart, A. (2009). Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670-702. <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>
- Özügurlu, H. Y. (2024). Sürekli Kriz Eğilimi Ve Heterodoks Maliye Politikasının Önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 183-208. <https://doi.org/doi.org/10.53092/duibfd.1386326>
- Palley, T. (2022). Theorizing Varieties of Capitalism: Economics and the fallacy that 'there is no alternative (TINA)'. *Review of Keynesian Economics*, 10(2), 129-166.
- Polanyi, K. (2014). *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Temelleri* (A. Buğra, Çev.; 12. Baskı). İletişim Yayınları.
- Schedelik, M., Nölke, A., Mertens, D., & May, C. (2021). Comparative Capitalism, Growth Models and Emerging Markets: The Development of the Field. *New Political Economy*, 26(4), 514-526. <https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1807487>
- Schlumberger, O. (2008). Structural reform, economic order, and development: Patrimonial capitalism. *Review of International Political Economy*, 15(4), 622-649. <https://doi.org/10.1080/09692290802260670>
- Schneider, B. R. (2009). A comparative political economy of diversified business groups, or how states organize big business. *Review of International Political Economy*, 16(2), 178-201. <https://doi.org/10.1080/09692290802453713>
- Schneider, B. R. (2013). *Hierarchical Capitalism in Latin America: Business, Labor, and the Challenges of Equitable Development*. Cambridge University Press.
- Schneider, B. R. (2015). The Developmental State in Brazil: Comparative and Historical Perspectives. *Brazilian Journal of Political Economy*, 35(1), 114-138.

- Schneider, B. R., & Soskice, D. (2009). Inequality in developed countries and Latin America: Coordinated, liberal and hierarchical systems. *Economy and Society*, 38(1), 17-52. <https://doi.org/10.1080/03085140802560496>
- Shonfield, A. (1965). *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power*. Oxford University Press.
- Stockhammer, E. (2022). Post-Keynesian Macroeconomic Foundations for Comparative Political Economy. *Politics & Society*, 50(1), 156-187. <https://doi.org/10.1177/00323292211006562>
- Stockhammer, E., & Kohler, K. (2022). Learning from distant cousins? Post-Keynesian Economics, Comparative Political Economy, and the Growth Models approach. *Review of Keynesian Economics*, 10(2), 184-203.
- Stockhammer, E., & Onaran, Ö. (2022). Growth Models and Post-Keynesian Macroeconomics. İçinde L. Baccaro, M. Blyth, & J. Pontusson (Ed.), *Diminishing Returns The New Politics of Growth and Stagnation* (ss. 53-73). Oxford University Press.

“Tamamen Yeni Bir Üslup”: Yaşamının Bir Dönüm Noktasında Beethoven’ın Eroica Varyasyonları

Aylin Uysal Mergen¹

ÖZET

Beethoven’ın Op.35 “Eroica Varyasyonlar” adı ile bilinen piyano için 15 Varyasyon ve Füg’ü bestecinin kendi hayatındaki kompozisyon stili açısından önemli dönüm noktalarından biri olmasının yanı sıra müzik tarihinde klasik varyasyon formundan bir sapma gösteren en erken eserlerden biri olması bakımından da önemlidir. Beethoven burada varyasyonun yalnızca bir form olarak evrimine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Barok Dönem’in çok sesliliğini de esere dahil ederek, varyasyon formunu zamanının ötesine taşımıştır. Varyasyon, Beethoven’ın bu formda yazdığı diğer eserler ile birlikte uzun soluklu bir tür haline gelmiş ve kendinden sonraki bestecilere yeni bir yol açmıştır. Eserin piyano edebiyatındaki kritik rolünün hem icracı hem de dinleyici tarafından anlaşılması önemlidir. Bu çalışmada, Eroica Varyasyonları’nın bestelenme süreci, biyografik bağlamı ile birlikte incelenmiş, eserin piyano yazısındaki yenilikçi yönleri ve varyasyon formundaki özgünlüğü vurgulanmıştır. Eserin iki temalı yapısını derinlemesine inceleyerek iyi kavrayan bir icracı daha etkili ve doğru bir yorum ortaya koyacaktır. Bunun için Klasik Dönem’in önemli müzik yazarlarından J.A.P. Schulz’un ve Fransız besteci Vincent d’Indy’nin varyasyon formu üzerine görüşleri karşılaştırılmış, Klasik varyasyon formu ile Beethoven’ın değişmekte olan kişisel tarzı arasındaki ilişki incelenmiştir. Beethoven’ın, varyasyon formunun katı bir yapı olmadığını, aksine bestecinin yaratıcılığıyla sürekli olarak yeniden şekillendirilebileceğini gösterdiği sonucuna varılmıştır. Böylece, varyasyon formunun tarihsel gelişim süreci içinde, Eroica Varyasyonları’nın öneminin anlaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beethoven, Eroica Varyasyonları, Form Analizi, Varyasyon Formu.

“An Entirely New Manner”: Beethoven’s Eroica Variations at a Turning Point in His Life

ABSTRACT

Beethoven’s Op.35 “Eroica Variations”, known as 15 Variations and Fugue for piano, is not only one of the important turning points in the composer’s own life in terms of his compositional style, but is also important in terms of being one of the earliest works in music history that deviates from the classical variation form. Here, Beethoven not only contributed to the evolution of variation as a form, but also carried the variation form beyond its time by incorporating the polyphony of the

¹İletişim Yazarı: aylin.uysal@hacettepe.edu.tr, Dr.Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı, Piyano Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0001-5966-1581.

Baroque period into the work. Variation, together with other works written in this form by Beethoven, became a long-lasting genre and paved the way for later composers. It is important that the critical role of the work in piano literature is understood by both the performer and the listener. In this study, the composition process of the Eroica Variations is examined together with its biographical context, and the innovative aspects of the work's piano writing and its originality in variation form are emphasized. An interpreter who deeply understands the work's two-themed structure will deliver a more effective and accurate interpretation. To this end, the views on the variation form of J.A.P. Schulz, an important music writer of the Classical Period, and the French composer Vincent d'Indy are compared, and the relationship between the classical variation form and Beethoven's evolving personal style is examined. The analysis has yielded the conclusion that Beethoven effectively illustrated the variation form's inherent flexibility, proving it to be a dynamic entity capable of perpetual redefinition through the composer's creative agency. Thus, it is aimed to ensure that the importance of the Eroica Variations is understood within the historical development process of the variation form.

Keywords: *Beethoven, Eroica Variations, Form Analysis, Variation form.*

1. GİRİŞ

Ludwig van Beethoven (17 Aralık 1770 - 26 Mart 1827), müzik tarihinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilir; Klasik ve Romantik dönemler arasında bir köprü kurarak müzik tarihinde eşsiz bir konuma sahip olan Alman bir besteci ve piyanisttir. Sanatı, Haydn ve Mozart'ın Klasik geleneklerinden beslenirken, Goethe ve Schiller'in eserlerinde yankı bulan hümanizmin ruhunu da bünyesinde barındırır. Kant'ın ahlaki felsefesinden ve Fransız Devrimi'nin ideallerinden ilham alan Beethoven'ın, sözel bir metnin yardımı olmadan bir yaşam felsefesini aktarma konusunda seleflerinden çok daha etkin bir besteci olduğu ifade edilmektedir. Kişisel hayatı, ilerleyen sağırlığına karşı kahramanca bir mücadele ortaya koymasıyla dikkat çekicidir ve en önemli eserlerinden bazılarını tamamen sağır olduğu hayatının son on yılında bestelemiştir. Saray ve kilise himayesinin önemini yitirmeye başladığı bir dönemde, eserlerinin satışı ve yayınlanmasıyla geçimini sağlamıştır; nasıl ve ne zaman isterse bestelemek dışında hiçbir görevi olmayan maaşlı ilk müzisyendir. (Budden & Knapp, 2025).

1802 yılı Beethoven'ın yaşamında önemli bir dönüm noktasına tezahür eder. Besteci, bir yandan yakınlarına pek çok kez dile getirmiş olduğu üzere, eserlerinde “yeni bir yolu keşfe” koyulmuş, diğer yandan da kadere karşı kahramanca bir zafer kazanmıştır (Ringer, 1961, s.468).

1795 yılında Viyana'daki ilk konserinden bu yıla kadar, bir piyanist olarak büyük bir ün salmış, çalışının “ateş, parlaklık, fantazi ve duygu derinliği” içerdiği söylenmiştir. Soylu sınıfının salonlarının gözde müzisyeni haline gelmiş, Mozart'ın virtüöz, icracı ve bir doğaçlamacı olarak başarısını hatırlatan, hatta onu geçiyor gibi görünen önemli bir isim olarak tanınmıştır (Taruskin, 2010). Op.1 Üç piyano triosu, Op.2 üç piyano sonatı, önemli

yayınları tarafından yayınlanmıştır. Piyano için en ünlü eserlerinden bazıları olan Pathétique (1799) ve Ay Işığı ismiyle bilinen “Sonata quasi una fantasia” (1801) yine bu dönemde yazılmıştır; bunlar yenilikçi bir kompozisyon stilinde ve duygusal yoğunlukta olmaları bakımından dikkat çekici eserlerdir. İlk üç piyano konçertosu, ilk iki senfonisi, Op.18 Altı Yaylı Sazlar için Dörtlü eserleri yine bu döneme aittir (Sadie, 1994, s.73). İşte yıldızının bu denli parladığı bir zamanda, büyük bir felaket onu hem hayatında hem de kompozisyon stilinde bir dönüşüme sürüklemiştir.

Bir süredir devam eden işitme problemi, iyileşmek yerine daha da kötüye gitmektedir. Dostları doktor Wegeler ve rahip Amenda'ya yazdığı 1801 tarihli mektuplarda, birkaç yıl süren korkutucu bir belirsizlikten sonra artık işitme duyusunu kaybetmekte olduğundan bahsetmiştir (Rolland,1963,s.24). Bir sonraki yıl, doktoru ona Viyana'nın bir banliyösü olan Heiligenstadt'ta dinlenmesini salık vermiştir. Rahatsızlığının kalıcı olduğunu kabullenmekte güçlük çeken Beethoven, burada kardeşlerine itiraf niteliğinde bir mektup yazmış ancak bu mektubu göndermemiştir. Yazdıkları, onun özel hayatı ve ruhsal durumu ile ilgili değerli bir kaynaktır ve “Heiligenstadt Vasiyetnamesi” ismiyle tarihe geçmiştir.

“Başkalarında olduğundan daha da mükemmel bir şekilde gelişmiş olması gereken bir duyunun, bir zamanlar en mükemmel şekilde sahip olduğum bir duyunun bozulmasından nasıl bahsedebilirim... Talihsizliğim bana iki kat daha fazla acı veriyor çünkü insanlar tarafından yanlış yargılanmama yol açıyor. Benim için artık insanlarla rafine sohbetler etmek, karşılıklı bir güven hissetmek mümkün değil. Bir dışlanmış gibi yaşamalıyım... [Son altı ay boyunca] hayatıma son verme düşüncesindeyim. Beni tutan tek şey sanatımdı. Gerçekten de besteleme isteği duyduğum tüm eserleri üretmeden, bu dünyadan ayrılmam imkansız görünüyor” (Anderson'dan aktaran Timbrell, 2014,s.3).

İçinde hala müzik olduğu ve bunu dünyayla paylaşma yükümlülüğü olduğunu fark etmesi, saplantılı karanlık düşüncelerini iyileştirmiş, konser vermekten ve gösterişli sosyal hayattan vazgeçmek zorunda kalan Beethoven, yaratıcılığundan hiçbirşey kaybetmemiştir (Taruskin, 2010). Yaşamına son verme düşüncesinden kişisel bir hesaplaşma ile vazgeçtiğini ve bunun yerine “kaderi boğazından kavramak” ifadesiyle hayata tutunma arzusunu yazan Beethoven'ın, bu dönüşümünün müziğine de yansıdığı ve eserlerinde stil bakımından önemli bir değişim ve klasik formlara yeni yaklaşımlar biçiminde gözlemlenebildiği düşünülmektedir (Marshall'dan aktaran Lin, 2024, s.5).

Taruskin, “17. Ve 18. Yüzyıllarda Müzik” adlı kitabında, Beethoven'ın sosyal yaşamdan çekilmesinin sanat dünyası üzerindeki tarihi etkisinden bahseder ve Mozart'da olduğu gibi “icracı-virtüöz-besteci” modelinin Beethoven'dan sonra asla kabul edilmeyecek bir

duruma geldiğini, “besteci”nin günlük müzik hayatının geçici etkinliklerinden uzakta, gerçek bir Olympos’lu varlık haline geldiğini yazar. Beethoven, sağırılığı nedeniyle topluma yabancılaştıktan ve soylu sınıfının sanatçıları himaye ettiği sistem ortadan kaybolmaya başladıktan sonra bile kitlelere hitap etmeyi başarmış ilk bestecidir (Taruskin, 2010) .

Başarılı bir sağır besteci neredeyse insanüstü bir fikirdir. İnsanüstü acıyı ve insanüstü zaferi çağırıştır. Büyük sanatçının insanlığın kurtarıcısı olduğu yönünde ortaya çıkan yarı dinsel, romantik düşünceye dokunmaktadır. Yoğun bir acı ve zafer senaryosu Beethoven’ın müziğinin kaçınılmaz unsuru haline gelmiştir ve bu senaryo besteci tarafından en ünlü eserlerinden bazılarında bilinçli olarak kodlanmıştır (Taruskin, 2010).

İşte bu acı ve zafer sözcükleri ile bestecinin, bazı müzikologlar tarafından “Heroic” yani “kahramanca” olarak adlandırılan stiline şekillendiği yıllar, 1802 yılındaki bu süreçte başlamıştır.²

1.1. “Tamamen Yeni bir Üslup” ve Eroica Varyasyonları

Op.35 varyasyonların, “Eroica” ismiyle anılmasının sebebi Beethoven’ın sevdiği bir melodiyi farklı eserlerde defalarca kullanmasıdır: Eroica Varyasyonları’nın (1802) teması, sırasıyla daha önce yazdığı Kontredans’ların yedincisinde (12 Contredanses WoO 13, 1791-1801), *Die Geschöpfe des Prometheus* (Prometheus’un Yaratıkları) Op.43 bale müziğinin Finale’sinde, varyasyonlardan sonra besteleyeceği Op.55 Üçüncü Senfonisi’nin dördüncü bölümünde (“Eroica”, 1803) de karşımıza çıkar (Sadie, 1994, s.257).

² Beethoven’ın eserleri müzikologlar tarafından üç farklı döneme ayrılır: **Erken Dönem** (Yaklaşık 1792-1802) Bu dönemde Beethoven, öğretmenleri Haydn ve Mozart’ın klasik tarzından derinlemesine etkilennmiştir. Eserlerinde, bu iki büyük ustanın etkisindeki, dengeli ve zarif yapı, stil galant, melodi güzelliğinin ön planda olması gibi Viyana klasikliğinin tüm özelliklerini görürüz. Bu dönemde bestelediği piyano sonatları, çello sonatları ve oda müziği eserleri, teknik olarak zorlayıcı olmalarına rağmen, Klasik Dönem’in özelliklerini taşıyan, zarif ve dengeli yapıdadır. Op. 2 numaralı üç piyano sonatı, Op. 18 numaralı yaylı çalgılar için üç kuartet, Op. 13 numaralı "Pathetique" sonata, Op. 14 numaralı iki piyano sonatı bu döneme verilebilecek örnek eserlerden birkaçıdır. **Orta Dönem (Yaklaşık 1802-1815):**Bu dönemde Beethoven, işitme kaybı problemiyle mücadele ettiği bir kriz dönemidir. İşitme kaybının getirdiği duygusal çalkantılar müziğine yansımış ve derin, daha kişisel ve daha dramatik bir ifade ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde bestelediği eserlerde, geniş formlar, karmaşık yapılar ve derinlikli duygusal ifade görülmektedir. Romantizmin ilk işaretleri bu dönemde ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemde yazdığı bazı eserler: 3. "Eroica", 5. "Kader" ve 6. "Pastoral" senfonileri, "Fidelio" operası, "Appassionata" piyano sonatı. **Geç Dönem (Yaklaşık 1815-1827):** Beethoven’ın işitme kaybı sürecinin sonuçlanarak bu duyusunu tamamen yitirdiği ancak bu kaybın yaratıcılığına engel olmadığı son dönemidir. Bu dönemde bestelediği eserlerde, daha içe dönük, mistik ve daha ilerici ve deneysel bir yaklaşım görülür. Eserlerindeki armonik yapı daha da karmaşıklaşmış, form daha özgünleşmiştir. Eserlerden bazıları: "Hammerklavier" sonat, "Missa Solemnis", "Diabelli Varyasyonları", 9. "Koral" senfoni. Bu üç dönem arasındaki geçişler kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Beethoven’ın yaşamı ve eserleri, sürekli bir gelişim ve değişim içinde olduğu için, bazı eserler birden fazla dönemin özelliklerini taşıyabilir. Örneğin, 3. Senfoni “Eroica”, hem Klasik Dönem’in özelliklerini hem de Romantik Dönem’in ilk işaretlerini taşır.

Eserin Heiligenstadt'daki inzivası sırasında yazıldığı düşünülmektedir (Timbrell, 2014, s.3). Cesur, neşeli ve çoğu zaman mizahi bir havası olan bu varyasyonların ve tercih ettiği neşeli, umut dolu temanın yaşamının karanlık ve hüzünlü bir dönemine denk gelmesi dikkat çekicidir. Varyasyonları incelemenden önce eser hakkında bestecisinin de sözlerine yer vermek gerekir:

Öğrencisi Carl Czerny'nin 1802 yılındaki sözlerine göre Beethoven Op.35 ile müziğinde “yeni bir yola koyulduğunu” söylemiştir. Ekim 1802 yılında yayıncısı Gottfried Christoph Härtel'e gönderdiği bir mektupta ise Op. 34 (6 Varyasyon, Fa majör) ve Op.35'in önceki eserlerine göre “tamamen yeni bir üslupta” olduğundan bahsetmiştir. Op.34 ve Op.35'in ayrı eser numaraları ile yayınlanması bilinçli bir tercihtir (Lin, 2024, sy.1):

“Bu varyasyonlar kendinden önce gelenlere göre dikkate değer derecede farklı olduklarından onları en büyük eserlerimden biri olarak görüyorum...özellikle temaları da bana ait olduğu için.”³

Beethoven'ın bahsettiği “dikkate değer farklılıkları” ve Eroica Varyasyonlar'ın niçin onun en büyük eserlerinden biri olduğunu anlamak için öncelikle varyasyon formuna genel bir tarihi bakış, okuyucuya faydalı olacaktır.

2. VARYASYON'UN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hodeir, “Müzikte Türler ve Biçimler” adlı kitabında, varyasyonun “bir temayı çeşitlemenin, özünü değiştirmeden onu süsleyerek ya da ondan uzaklaşarak, temaya yeni görünüşler vermek” anlamına geldiğini söylemektedir. Varyasyon, diğer adıyla çeşitleme, bir biçim/tür⁴ veya bir kompozisyon yöntemi anlamına gelebilir (Hodeir, 1971, s.13).

Varyasyon fikri müziğin başlangıcından beri vardır. Gregoryen ilahide⁵ süsleme yoluyla varyasyon görülmektedir; Cantus Firmus'lu⁶ missa'nın⁷ temel ilkesi de polifonik varyasyondur.

Bir biçim ve tür olarak ise varyasyon, onaltıncı yüzyıldan itibaren görülmektedir ve kaynağının İspanya veya İngiltere olduğu ileri sürülmektedir. Bu dönemde, çalgısal varyasyon için danslar bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Bu havaların (*divisions-*

³ Bu temanın aslında Clementi'nin Op.7 No.3 Sol minör piyano sonatının temasına dayandığına dair Alexander I. Ringer'in “Clementi and The Eroica” adlı makalesi dikkate değerdir.

⁴ Kendi başına bir biçim olan varyasyon, canzone, chacone, koral ve pasakalya gibi başka isimlerle de karşımıza çıkar (Hodeir,1971,s.13).

⁵ Roma Katolik Kilisesi'nin Latince tek sesli ilahilerinin genel adı.

⁶ Latince, sabit şarkı. Polifonik müziğin çoğunlukla bas kısmını oluşturulan, değiştirilemeyen ana melodi. Genellikle uzun ve eşit nota değerlerinden oluşur. 14.-16.Yüzyıl müziğinde kullanılan bir terimdir.

⁷ Latince: Roman-Katolik kutsal tören ritüeli.

differencias) çoğunda bulunan *çiftlemeler*⁸ de aslında çeşitlemelerdir(Hodeir,1971,sy.13). Yine bu döneme İspanya’da Cabezón’un *differencias*’ları, İngiltere’de Bull, Farnaby, Gibbons ve Byrd’ün eserleri örnek olarak gösterilebilir.

Onyedinci yüzyıl İtalya’sında Frescobaldi, çalgı için temanın kuvvetli vuruşlarda belirtildiği varyasyonlardan oluşan *romanesca* ve *folia* gibi geleneksel eserler vermiştir. Pasquini ile melodiye daha önem verilmesi eğilimi artmış, G.B.Martini, Platti ve hepsinden önemlisi J.S.Bach bu eğilimi sürdürmüştür. Aynı dönemde majör bir varyasyon setine bir minör varyasyonun eklendiği görülmeye başlanmıştır. Yine Onyedinci Yüzyılda Almanya’da koral varyasyonlar gelişmiş, metne uygun müzikal motifler ile daha özgürce çeşitlendirilen koral-fantezi türü, Buxtehude ile en mükemmel haline erişerek Kuzey Almanya’ya özgü karakteristik bir türe dönüşmüştür. Buna bir tezat olarak, Almanya’nın güneyinde Pachelbel, finalinin bir füğ ile yapıldığı katı formları tercih etmiştir. J.S.Bach ise hemen hemen her varyasyon türünde eser vermiştir: org ve solo keman için pasakalya ve chaconne, “*Crucifixus*” Si minör Mass, Böhm ve Buxtehude stilinde org için koral partitalar, “*Vom Himmel hoch*” org için kanonik varyasyonlar ve bas teması üzerine kurulu olan, türün sanatsal olarak eriştiği en yüksek örneğini temsil eden *Goldberg Varyasyonları* Bach’ın bu türde verdiği eserlere örneklerdir (Sadie, 1994, s.849).

C.P.E.Bach ve Haydn, Klasik Dönem’de şifreli bas türünü geliştirmeye devam etmiş ancak 1770 yılından itibaren melodinin ön planda olduğu varyasyonlar besteciler tarafından daha çok tercih edilir hale gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda ilk başta belirtilen bir temanın takibinde, çeşitlemelerinin ardışık halde sunulması yaygındır; bu eserlerde “tema ve varyasyonlar” ifadesi kullanılmıştır (Sadie, 1994, s.849). Haydn varyasyonu hem “tema ve varyasyonlar” olarak ayrı bir set halinde, hem de iki temanın dönüşümlü olarak çeşitleme haline getirildiği bölümler biçiminde oda müziği ve orkestra eserlerine katarak kullanmıştır. Mozart, doğaçlamalarına benzeyen piyano için varyasyon setleri yazmıştır; divertimento, serenat, konçerto, piyano sonatları ve yaylı çalgı dörtlülerinde de varyasyonu kullanan Mozart’ın senfonilerinde bu formu kullanmaması dikkat çekicidir. Hemen hemen hepsi melodik türde ve sabit armonide yazılmış çeşitlemelerdir. Mozart’ın ilk dönem varyasyonlarında Barok geleneklerine bağlı kalmış, temayı sonda tekrar ederek eserlerini bitirmiştir ancak daha sonra eserlerinin sonuna genişletilmiş final varyasyonları yazmıştır (Sadie, 1994, s.849).

Final varyasyonda zirve yaparak ve gelişmiş bir koda ile eserin doruk noktasında sonlanan varyasyon setleri Beethoven’ın bu türde verdiği çoğu eserde görülür. 1790 yılından itibaren yazdığı oniki varyasyon setinin eser numarası yoktur. Bunun sebebi, bestecinin bu eserleri küçümsemiş olması değil, dönemin müzik yayınevlerinin varyasyona daha düşük bir statü atfetmeleridir. (Marshall, 2003, s.366). Bu dönemde yazdığı varyasyonlar, şarkılara ve popüler opera melodilerine dayanmaktadır. 1800 ve 1812 yılları arasında, varyasyonu daha

⁸ Double, yani “iki kat, katmerli” anlamına gelen iki çift dans parçasının ardarda çalındığı sütiller.

geniş müzik formları içinde kullanmıştır: Eroica Senfonisi'nin son bölümü, Beşinci ve Yedinci Senfonilerin yavaş bölümleri, Piyanolu Trio Op.97 ve Op.57 “*Appassionata*” piyano sonatı. 1818'den itibaren ise varyasyonlar pek çok önemli eserinin manevi olarak odak noktası haline gelmiştir: yaylı kuartetleri, piyano sonatları ve Dokuzuncu Senfoni. Op.120 Diabelli Varyasyonları ise bestecinin bu formda yazdığı son dönem stil ve tekniklerinin adeta bir mikrokozmosu gibidir (Sadie, 1994, s.849).

3. KLASİK DÖNEM'DE VARYASYON

Klasik Dönem'de varyasyon formu, müzik teorisyenleri tarafından basitçe, “bir müzikal temanın farklı şekillerde işlenmesiyle ortaya çıkan zengin ve çeşitli bir yapı” olarak tanımlanmıştır. Bu formda "sabit ve değişen unsurlar arasındaki ilişki" ön plana çıkar (Sisman, 1990, s.152). Tema (sabit öge) korunurken, melodi, armoni, ritim veya doku gibi diğer öğelerde (değişen öğeler) yapılan değişiklikler ile yeni müzikal ifadeler yaratılır. Bu süreçte hem orijinal temanın tanındıklığı korunur hem de farklılıklar sayesinde müzikal bir çeşitlilik elde edilir.

3.1. Klasik Dönem Varyasyon Yöntemlerinin Sınıflandırılması

Varyasyonların baş ilkesi aynı temayı armonik, ezgisel ve polifonik bakımdan değişik görünüşlerle, birçok kez duyurmaktır. Fransız besteci ve öğretmen Vincent d'Indy'ye⁹ göre bunu yapmanın yöntemlerini üçe ayırabiliriz (Hodeir, 1971, s.14):

Ezgisel-Ritmik Süsleme: Bu yöntemde, temaya ek sesler ve ritmik katmanlar eklenerek süslenir. Gregoryen İlahi'de sıkça görülen bu teknikte, aksan yerlerinin değiştirilmesi, süslemelerin ve susların kullanımı gibi yöntemlerle tema zenginleştirilir. Ezginin en ince ve en kalın sesleri de olduğu gibi muhafaza edilir.

Polifon Çeşitleme¹⁰: Bu yöntemde, tema genellikle değişmeden kalırken, yan sesler eklenerek polifonik bir doku oluşturulur. Tema ile birlikte başka ezgi çizgileri de eklenmiştir. Pasakalya türünde sıkça kullanılan bu teknikte, sürekli bir bas üzerinde farklı melodik çizgiler inşa edilir.

Temayı Değiştirme: Bu yöntemde, tema kökten değiştirilerek neredeyse tanınmaz hale getirilebilir. Ancak, dikkatli bir dinleyici, orijinal temaya dair izleri hala yakalayabilir. Beethoven, bu yöntemde oldukça ustalaşmış bir besteci olarak kabul edilir. Hodeir'in

⁹ Indy, (Paul Marie Théodore) Vincent d' (d. Paris, 27 Mart 1851; ö. orada, 2 Aralık 1931). Fransız besteci. 1865'ten itibaren Lavignac ile ve 1872'den itibaren Paris Konservatuarı'nda Franck ile çalıştı ve Franck'ın en sadık takipçisi oldu. 1894'te bir Franckist konservatuarı olarak kurulan Schola Cantorum'un önde gelen kurucusu oldu. Kendi müziğinde mantıksal yapıda ısrar etti, sonat ve varyasyon formlarını tercih etti. Eserleri arasında Üç Wallenstein uvertürü, 1873-81) Ardèche'den halk şarkılarının kullanımıyla (piyano ve orkestra için Symphonie sur un chant montagnard français, 1886), iki senfoni (1903, 1916-18), senfonik varyasyonlar İstar (1896), operalar (Le chant de la cloche, 1883, perf. 1912; Fervaal, 1897; L'étranger, 1903), motetler, şarkılar, oda ve piyano müziği yer alır.

¹⁰ Hodeir'in “Müzikte Türler ve Biçimler” kitabındaki bu terminoloji, “Polifonik Varyasyon” olarak da ifade edilebilir.

"temayı arıklaştırma" olarak tanımladığı yöntem de bu kategoriye girer. André Hodeir "Müzikte Türler ve Biçimler" kitabında, Temayı Değiştirme maddesine, temayı tanınmayacak derecede değiştirmek anlamına gelen ve İlhan Usmanbaş'ın "temayı arıklaştırma" olarak dilimize kazandırdığı bir yöntemi de eklemiştir. Bu yöntemde, tema tamamen yok olur ancak yapısındaki bazı öğeler korunarak varlığını sürdürür.

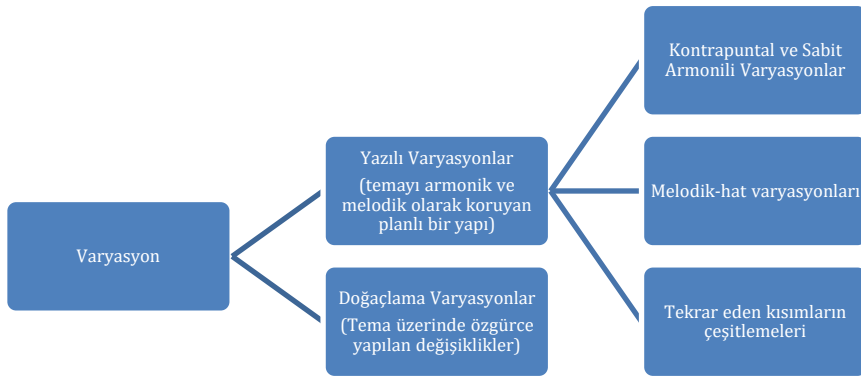
18. yüzyılda, varyasyonların nasıl sınıflandırılacağı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır ve bu konuda en etkili çalışmalardan biri, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*¹¹ adlı eserde J.A.P. Schulz¹² tarafından yapılmıştır. Schulz, varyasyonları doğaçlama varyasyonlar ve yazılı varyasyonlar olarak iki ana başlık altında incelemiştir. Doğaçlama varyasyonlarda, besteci tema üzerinde daha özgür değişiklikler yapabilirken, yazılı varyasyonlarda temayı armonik ve melodik olarak koruyan daha planlı bir yapı söz konusudur. Schulz ayrıca varyasyon türlerini hiyerarşik bir sıralamaya koyar; ona göre kontrapuntal varyasyonlar en üst sırada yer alırken, bunu sırasıyla süit¹³ bölümlerinin tekrarları, varyasyonlu sonatlar ve kontrapuntal varyasyonlar izlemektedir. Haydn ve Mozart, kontrapuntal sabit-armoni varyasyonlarını çok sık kullanmamış olsalar da bu yöntemler Beethoven'ın Op. 35'inde yeniden ortaya çıkmıştır. Sisman, Schulz'un varyasyon türlerine ilişkin değerlendirmesinin, Beethoven'ı etkilemiş olabileceğini düşünmektedir (Sisman, 1990,s.174).

¹¹ Johann Georg Sulzer. *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (Güzel Sanatların Genel Teorisi). Leipzig: Weidmann, 1771. Bu kapsamlı estetik inceleme, Aydınlanma Çağı'nda sanat ve felsefe düşüncesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Sulzer, eserinde güzellik, zevk, taklit ve yaratıcılık gibi estetik kavramları detaylı bir şekilde incelemiş, özellikle müzik üzerine yaptığı analizlerle dönemin müzik teorisi ve estetiği üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Schulz'un makaleleri bu eser içinde yayınlanmıştır. Sisman, makalesinde bestecinin bu eserinden en az bir makale okuduğunun bilindiğini belirtmektedir (Sisman,1990,s.174).

¹² Schulz, Johann Abraham Peter (d. Lüneburg, 31 Mart 1747; ö. Schwedt an der Oder, 10 Haziran 1800). Alman besteci ve şef. Berlin'de Kirnberger ile çalıştıktan sonra, 1768'den itibaren Polonyalı bir prensese eşlikçi ve müzik öğretmeni olarak seyahat etti. 1773'te Berlin'e döndüğünde, Kirnberger'e teorik çalışmalarda yardımcı oldu. 1776'da oradaki Fransız tiyatrosunda müzik yönetmeni oldu. Yeni operaların prodüksiyonları onu gözden düşürdü ve 1787'de saray Kapellmeister'ı ve kraliyet tiyatrosu yönetmeni olarak Kopenhag'a gitti. 1795'te emekli olduğunda, Kopenhag Avrupa'nın önde gelen müzik merkezlerinden biriydi.

Schulz'un en önemli eserleri dört lied koleksiyonuydu (1779-86); önde gelen şairlerin metinlerini eserlerinde basit bir müzik stiline yansıtmayı amaçladı. Diğer vokal müzikleri, 12 sahne eseri ve oratoryolar, kantatlar; ayrıca klavye ve oda müziği eserleri yazdı. Leipzig'li besteci ve şef J.P.C. Schulz (1773-1827) ile karıştırılmamalıdır (Grove,1994, s.724).

¹³ Enstrüman müziği sahasında en eski formdur. Aynı tonalitede birkaç hareketten, yani sıra danslardan ibarettir (Gazimihal,1961,s.238).

Şekil 1. Schulz'a Göre Varyasyon Türleri ve Yazılı Varyasyonların Önem Sırası

Bu iki müzisyenin varyasyon yöntemleri ile ilgili yaptıkları tanımlar genel tanımlardır; basit, sade ve anlaşılırdır. Schulz'un vermiş olduğu bilgiler, Beethoven'ın onun çalışmalarına aşina olması nedeniyle önemlidir. D'Indy ise 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaşamış bir besteci ve eğitimci olarak varyasyon konusunda daha güncel bilgiler vermektedir. "Temayı değiştirme" olarak belirttiği yöntem Schulz'un çalışmasında görülmemektedir. Bunun dışında her iki müzisyene göre varyasyon yöntemleri benzerlik göstermektedir. (Tablo 1.)

Tablo 1. d'Indy ve Schulz'un varyasyon yöntemleri tanımlarının, Schulz'un hiyerarşik sırasına göre karşılaştırması.

J.A.P.Schulz	V. d'Indy
Kontrapuntal ve sabit armonili varyasyon	Polifon Çeşitleme
Melodik-hat varyasyonları	

Süit tekrarlarının (ikinci gelişlerin) çeşitlemeleri	Ezgisel-ritimsel süsleme
-	Temayı değiştirme

Klasik Döneme kadar varyasyon tekniği bestecilere geniş bir ifade alanı sunan esnek bir araç olarak kullanılmıştır. Sabit bas ve kontrapuntal varyasyonlar gibi daha geleneksel yöntemlerin yanı sıra, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren melodik hat varyasyonları da popülerlik kazanmıştır. Bu yeni yaklaşımda, temel Melodik Tema korunurken, üzerindeki süslemeler ve figürlerdeki değişiklikler yoluyla farklı varyasyonlar oluşturulmaktadır. Melodik hat varyasyonunun yükselişi, bestecilere hem geleneksel müzikal formları koruma hem de kişisel tarzlarını yansıtmaya imkanı sunmuştur ancak bu yöntemin, temel melodi ve armonik yapıya bağlı kalınması gerektiği için bestecilerin yaratıcılıklarını sınırlandıran bir yönü de olmuştur(Sisman,1990,s.155).

3.2. Melodik-hat yönteminin popülerleşmesi ve Haydn'ın Varyasyonlarının Önemi

Varyasyon tekniğine önemli katkıları olan Haydn, bu türde kırk yılı aşkın bir süre boyunca eserler vermiştir. Bu süreç içinde sırasıyla sürekli bas, sabit armoni ve melodik hat yöntemlerini kullanan Haydn'ın bu sırasının tam aksine öğrencisi Beethoven, önce melodik hat varyasyonları ile eserler vermeye başlamış ve kariyeri boyunca sırasıyla sabit armoni ve son olarak sürekli bas yöntemini eserlerine dahil etmiştir(Sisman,1990, s.165). Eroica Varyasyonları tüm bu yöntemleri kapsaması yönünden de önemlidir.

Haydn ile bir başka ortak nokta ise iki temalı varyasyon yöntemidir. Beethoven, Haydn'ın geliştirmiş olduğu bu varyasyon geleneğini hocasından miras aldığı ve kontrapuntal varyasyon, Cantus Firmus teknikleri ile yazdığı varyasyonları eserlerinde yine Haydn'ın geç dönem varyasyon setlerinden etkilenerek kullandığı ileri sürülmektedir (Sisman, 1990,s.166).

Dönüşümlü varyasyon tekniği “alternating variations” veya “double variations” isimleri ile müzik literatürüne geçmiştir ve çoğu zaman birbirine zıt karakterde iki farklı temanın dönüşümlü olarak varyasyonlara tabi tutulduğu bir formdur. Bu teknikte, birinci tema (A) ile başlanır ve ardından ikinci tema (B) eklenir; sonrasında ise A ve B temalarının varyasyonları dönüşümlü olarak sunulur. Bu yapıda, temaların tonaliteleri genellikle zıt olup (bir major, diğeri minör), ikinci tema birinci temayı melodik bakımdan anımsatmaktadır. Varyasyon sayısı sınırlı tutulur ve genellikle her tema için bir veya iki varyasyon bulunur. Haydn, bu tekniği özellikle yavaş tempolu bölümlerde ve sonat

formundaki eserlerinde sıkça kullanmıştır. Eroica Varyasyonları'nda Beethoven, Haydn'ın bu tekniğini iki farklı *yöntem* ile yazılan temanın dönüşümleri biçiminde, yeniden yorumlamıştır (Sisman,1990,, s.166).

4. Op.35 Mİ BEMOL MAJÖR, EROICA VARYASYONLARI'NIN YAPISI

Op.35, Eroica Varyasyonları, Haydn'ın geliştirmiş olduğu dönüşümlü (iki temalı) varyasyon formuna yeni bir soluk getirmiştir. Eser, Klasik Dönemde yaygın olan, belirgin bir melodiye temel alan melodik-anahat tekniğinin yanı sıra, Barok Dönem'de sıkça kullanılan *Cantus Firmus* (sabit bir melodi) üzerine inşa edilen *passacaglia* ve *chaconne* formlarına gönderme yapar. Beethoven bu eserde bu iki farklı yaklaşımı başarılı bir şekilde bir araya getirerek, varyasyon formunda yeni bir sentez yaratır.

4.1. Basso del Tema ve Melodik Tema

Eser, üç sesli unison bir bas teması ile başlar (Görsel 1). Bu tema, Barok Dönem'in şifreli bas tekniğiyle yazılan varyasyonlarını anımsatan bir dizi varyasyonla işlenir. Bu bölüm, esere temelde Barok bir karakter verir. Ancak, bu bas temasını takiben, Klasik Dönem stilinde melodik bir tema ve bu temayı işleyen onbeş varyasyon yer alır. Bu ikinci bölüm, dinleyiciye daha tanıdık gelen bir varyasyon formu örneği sunar.¹⁴ (Görsel 2.)

Basso del Tema'nın sunumundan sonra, a Due ile iki sesli, a Tre ile üç sesli ve a Quattro ile dört sesli bir yazı haline gelmiştir. Melodik Tema'nın bu uzun girişten, Basso del Tema'nın dördüncü varyasyonundan sonra başlar. Beethoven tüm eser boyunca bu iki temayı ustalıklı eşit oranda önem vererek kullanmıştır (Kim, 2021, sy.80).

Haydn'ın karakter ve tonalite olarak (majör/minör) birbirine zıt iki temanın, dönüşümlü olarak çeşitlendirildiği türden farklı olarak, Beethoven eski ile yeniyi harmanlamış ve Basso del Tema ve Tema'nın ismini verdiği iki temayı kullanmıştır. Tablo 2'de eserin bir form analizi sunulmuştur.

Tablo 2. Beethoven, Eroica Varyasyonları,Op.35, Form analizi

	Bölüm Başlıkları	Notlar	Anahtar	Ölçü Sayısı
2 Tema ile Giriş	Introduzione col Basso del Tema (Allegretto vivace)	Basso del tema	Mi bemol majör	17
	A due	Bas Temasında Varyasyonlar		16
	A tre			
	A quattro			
	Tema	Melodik Tema		
Varyasyonlar	I	Onbeş varyasyon		

¹⁴ Bu çalışmada, olası karışıklıkları önlemek amacıyla, Barok Dönem karakterindeki bas tema 'Basso del Tema', Klasik Dönem karakterindeki Melodik Tema ise 'Melodik Tema' olarak adlandırılmıştır.

	II			
	III			
	IV			
	V			
	VI		Do minör	24 (İkinci yarının tekrarı yazılıdır)
	VII (Canone all'ottava)		Mi bemol majör	16
	VIII			
	IX			
	X			
	XI			
	XII			
	XIII			
	XIV (Minör)	Yavaş Varyasyon	Mi bemol minör	32 (Her iki yarının tekrarları yazılıdır)
	XV (Maggiore Largo)	Kodalı yavaş varyasyon	Mi bemol majör Koda Do minör	40 (Her iki yarının tekrarları yazılıdır)
Füg	Finale. Alla Fuga (<i>allegro con brio</i>)	Basso del Tema'dan türeyen füg teması daha sonra Melodik Tema ile birleşir, temanın çevrimi ile biter	Mi bemol majör	132
Koda	<i>Andante con moto</i>	Melodik Temanın tekrarları yazılı iki varyasyonu ve sonunda codetta.	Mi bemol majör	73

Kaynak: Lin, 2024 s. 23

4.2. Beethoven'ın geleneksel yöntemlerden uzaklaştığı varyasyonlar:

Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) Eroica Varyasyonları'nın Schulz ve d'Indy'e göre sınıflandırılması ve varyasyonlarda hangi temanın kullanıldığı listelenmiştir. Geleneksel varyasyon formundan uzaklaşan ve Schulz ve d'Indy'nin tanımlarına uymayan kısımlar gölgeli olarak işaretlenmiştir.

Tablo 3. Eroica Varyasyonları'nda kullanılan temaların dağılımı ve Schulz ve d'Indy'e göre kullanılan yöntemler

Schulz ve d'Indy' e Göre Eroica Varyasyonları'nda Kullanılan Varyasyon Yöntemleri			
Varyasyon	Schulz	d'Indy	Kullanılan Tema
Introduzione col Basso del Tema			
A due, A tre, A quattro	Kantrapuntal ve Sabit Armonili Varyasyon	Polifon Çeşitleme	Basso del Tema
Tema			
Var.I	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Basso del Tema, Melodik Tema
Var.II	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Basso del Tema, Melodik Tema
Var.III	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Her iki temadan fragmanlar
Var.IV	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Melodik Tema
Var.V	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Basso del Tema, Melodik Tema
Var.VI	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Melodik Tema
Var.VII	Kantrapuntal ve Sabit Armonili Varyasyon	Polifon Çeşitleme	Melodik Tema
Var.VIII	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Melodik Tema
Var.IX	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel -ritimsel süsleme	Basso del tema
Var.X	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel -ritimsel süsleme	Melodik Temadan fragmanlar
Var.XI	-	Temayı Değiştirme	Yeni melodik fikir
Var.XII	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Basso del Tema
Var.XIII	Melodik-hat varyasyonu	Ezgisel-ritimsel süsleme	Basso del Tema
Var.XIV	Kontrapuntal/Sabit armonili çeşitleme	Polifon Çeşitleme	Basso del Tema,
Var.XV	-	Temayı değiştirme	Melodik Tema
Finale. Alla Fuga	Kontrapuntal/Sabit armonili çeşitleme	Polifon Çeşitleme	Ağırlıklı olarak Basso del Tema (Her iki temadan fragmanlar)
Andante con moto	Süit tekrarlarının (ikinci gelişlerin) çeşitlemeleri	Ezgisel-ritimsel süsleme	Melodik Tema, (Basso del Tema'dan fragmanlar)

Varyasyon VII: Kontrapuntal ve sabit armonili varyasyon kategorisinde listelenmiştir ancak bu tartışmaya açıktır. Canone all’ottava başlığı taşımaya rağmen 9.-12. ölçüler kanonik değildir. Bu ölçülerdeki yoğun çarpıcı akorlar, varyasyonların geri kalanıyla keskin bir tezat oluşturur. Kanonik yazısı VII. Varyasyonda Melodik Temaya göre daha basit bir armonik ilerleme sağlar (Görsel 3). Tablo 4, Melodik Temanın ve VII varyasyonun armonik yürüyüşlerindeki farklılıkları göstermektedir.

Tablo 4. Beethoven, Eroica Varyasyonlar, Op.35 Melodik Tema ve VII. Varyasyon’un armonik analizi

Measure	1	2	3	4	5	6	7	8
Tema	I	V ⁷	V ⁷	I	I V ⁶ ₃	I V ⁶ _{3/ii}	ii V ⁶ ₃ I vii ^{o7} /V	V
Variation VII	I	V	V	I	I	I	I	V

Kaynak: Kim, 2021, s.70).

Varyasyon X: Bu varyasyonda, Basso del Tema yoktur, ancak Melodik Tema’nın bir kısmı ilk sekiz ölçüdeki sağ el arpej figürlerinde görülebilir (Görsel 4). Melodik Temanın 9-12. ölçülerinde, si bemol olan oktavlar burada do bemol oktavlar olarak kullanılmıştır (Kim, 2021, s.73). Aslında temayı değiştirme kategorisinde de değerlendirilebilecek olan bu varyasyon, anlaşılır ölçüde Melodik Tema ezgisini duyurduğu ve 9.12. ölçüler arasındaki si bemol oktav pedalını taklit ettiği için melodik-hat varyasyonu olarak listelenmiştir.

Varyasyon XI: Tamamen yeni melodik fikir sergilenmiştir. Melodik Temadaki dominant pedal (9.ve 12. ölçüler arası tekrar eden) oktavlar burada yoktur. Bu sebeple her iki temadan da tamamen ayrılmıştır. d’Indy’nin “temayı değiştirme” ve Hodeir’in *Temayı Arıklaştırma* tanımlarına bu varyasyon iyi bir örnektir (Görsel 5).

XIV.Varyasyon: Op. 35’in ilk varyasyonlarında net bir şekilde ayrılan Melodik Tema ve Basso del Tema, ilerleyen varyasyonlarda giderek iç içe geçmiştir. XIV. varyasyonda Beethoven, Basso del Temayı melodik role yükseltir, sağ ele alır. Paralel minör tonda, daha yavaş bir tempo ve lirik bir ifadeli çalış gerektiren bu varyasyon melankolik ve derinlikli bir karakterdedir (Görsel 6). Bundan sonra gelecek olan XV. Largo varyasyon,ile birlikte bir bütünlük oluşturmaktadır.

4.3. Varyasyonlara farklı bir kurgusal yorum:

Eserin bütünün performansı yaklaşık yirmi beş dakika sürmektedir. Bu uzun soluklu eserin yorumlanmasında belirsizlik yaratan ve diğer varyasyon formlarından ayrılan bir diğer unsur da XIV ve XV. varyasyonların icrasının eserin toplam süresinin çeyreğinden fazlasını almasıdır. Aslında XIV. ve XV. varyasyonlar ve bunu takip eden çarpıcı bir kodadan oluşan bu bölümler, tıpkı bir sonatın yavaş bölümünü andırması sonucu dinleyende farklı bir izlenim yaratmaktadır. Jean Lin, tezinde bu izlenimin bilinçli olabileceğini ileri sürmüştür ve varyasyonların bütününün yorumcu tarafından bir sonat gibi kurgulanabileceğini önermiştir. Lin'e göre füğden önce gelen iki varyasyon, tıpkı bir sonatın ağır bölümü gibi düşünülmelidir (Lin 2024, s.29).Tablo 5'te Varyasyon bölümlerinin, sonat bölümleri ile karşılaştırılması sunulmuştur.

Tablo 5. Varyasyonlar'a Dört bölümlü bir genel bakış

Giriş	Hızlı Bölüm	Yavaş Bölüm	Hızlı Bölüm	Koda
Basso del Tema A due, A tre, A quattro Tema	1-13. Varyasyonlar	14-15. Varyasyonlar	Final: Füg	2 varyasyon içeren Koda

Kaynak: Lin, 2024, s.29

Bu yapıyı destekleyen başka bir gösterge de Kim'in tezinde açıklanmıştır. Kim'e göre eserde orantılı bir bölümlere ayrılma mevcuttur. Basso del Tema'nın ardından gelen Melodik Tema düzenine bakarak bunu görebiliriz. Bu düzen Opus 35'te üç kez görülmektedir:

İlk olarak eserin en başında, son olarak ise Füg'de (Basso del Tema) ve onun Koda'sında (Tema) görülür. İkinci olarak ise Varyasyon XIV ve XV'te görülür. Bu bir tesadüf değildir çünkü süre açısından düşünüldüğünde, son iki varyasyon orantılı olarak toplam eserin orta noktasına denk gelmektedir(Kim, 2021, s.75)

4.3.1 Performans kurgusu ve piyano tekniğindeki zorluklar:

Op.35, hem yapısal karmaşıklığı hem de teknik güçlükleri nedeniyle icracıyı zorlayan çok yönlü bir eserdir. Geleneksel varyasyon formundan ve Beethoven'ın kendi sanatsal normlarından saptığı bir kurgusu olması nedeniyle, piyanistin numaralandırılmamış ve tanımlanmamış varyasyonlar arasında yolunu bulamaması ihtimalini doğurur. Kasık varyasyon formunun sınırlarını aşarak, müzikal materyalin kendisi tarafından yönlendirilen organik olarak gelişen daha geniş bir anlatı sunan eser, böylelikle üstesinden gelinmesi gereken iki tip zorluk ortaya koyar:

1-Her varyasyonun kendine özgü teknik zorluklarının üstesinden gelmek,

2-Eserin karmaşık yapısı içinde, performans için zirve noktaları belirleyerek bir müzikal kurgu yaratmak.

Varyasyonların piyano tekniği açısından zorlukları Tantikarn'ın 2016 yılındaki çalışmasından yararlanılarak Tablo 6'da özetlenmiştir. Beethoven'ın bu iki temayı piyano tekniği açısından zengin bir biçimde işlediği burada görülebilir. Bu teknik zorluklar içinde icracı, her varyasyonu ayrı bir bölüm olarak düşünme hatasına düşebilir. Oysa varyasyonların Beethoven tarafından daha farklı planlandığının ve iç içe geçmiş kurgusunun bilincinde olan bir piyanist, icrası sırasında daha yaratıcı olacaktır.

Tablo 6. Varyasyonların piyano tekniği açısından çözümlemesi

Varyasyon	Karakteristik ve teknik özellikler
Introduzione Basso del Tema	Mi bemol majörde tonik akoru ile bir açılış ve unison yazıda bas temasının sunumu.
A due,	Sol eldeki Basso del Tema üzerine kurulu basit bir sağ el ezgisi
A tre ,	Basso del Tema sağ elde gelirken, sol elin çaprazlama ile hem soprano hem de bas partisini çaldığı üç sesli varyasyon
A quattro.	İlk yarısında sağ elde soprano partisinde Basso del Tema'nın duyulduğu, aynı zamanda altoya <i>terce</i> biçimde yazılan ikincil bir ezginin eklenmesi ile sağ elin üç partiyi birden çaldığı, 10-14. Ölçülerde kanonik yapıların görüldüğü varyasyon.
Tema	Melodik Tema'nın sunumu
I	Temanın ezgisel süslemesi. Basso del Tema armonik şemayı koruyor. Sağ elde: 16'lıklardan oluşan yürüyüşler, çarpmalar, kırk oktavlardan oluşan inici ve çıkıcı figürler. Sol elde: marş-benzeri, ilk vuruşu vurgulayan figür. Bas teması ile akorlar arası geniş aralıklı atlayışlar.
II	Sağ elde: Hızlı ve bravura üçleme arpejler. Sol elde: bas temasından sonra gelen hızlı ve geniş atlamalar. Klavyenin geniş kullanımı. Fermatanın olduğu 12. ölçü arpej ve kromatik diziden oluşan bir kadans benzeri figürler ile süslemeler
III	Sol elde: Basso del Tema, çaprazlama, büyük atlamalar, Eşlik eden Melodik Tema sağ ve sol el arasında paylaştırılmış. Her iki tema da net olarak ayırt edilemiyor.
IV	Sağ eldeki Melodik Tema sekizlik akorlar halinde armonik yapıyı korurken, sol elde teknik açıdan zorlayıcı ve fermata dışında aralıksız bir 16'lık yürüyüş.

V	Öncekilerden tamamen farklı, sakin ve tatlı bir karakter. Kanon yapısı. Her iki elde iki tema da eşit ağırlıkta ön planda.
VI	Do minör. Sol elde 16'lık kırık oktav figürler. Basso del Tema burada yok. V. varyasyona ritmik ve karakteristik olarak zıt yapıda.
VII	Canone all'ottava: 8-12 ölçüler arası hariç, bir oktav içinde kanon
VIII	Cantabile. Romantik bir karakterde. Sol elin hem bas hem soprano partilerini çaldığı, çaprazlama tekniğiyle yazılmış.
IX	Sol el: Basso del Tema'nın çarpmalar ile belirtilmiş, Sağ el: Melodik Temanın takip edilemez olduğu, tierce üçlemeler. Sempre forte, gösterişli karakter. Geniş aralıklı atlamaları ile virtüözüte gerektiren bir yazı.
X	Hızlı ve iki notalık bağlardan oluşan figürler. Melodik Tema veya Basso del Tema'nın tamamen dışına çıkmış. Sol elin, sağ el üzerinden geçtiği, çabuk, staccato ve telaşlı bir karakterde. 8-12. ölçüler arası dışında temaların izler bulunmuyor. Varyasyonun ikinci yarısı temanın armonik yapısı dışına çıkmıştır. Kromatik armoniler kullanılmıştır.
XI	Scherzo karakter, <i>pianissimo</i> 'dan <i>forte</i> 'ye uzanan nüans yelpazesinin dar alanda kullanımı, sol el üzerinden sağ el çaprazlama, süslemeler ve yeni melodik, armonik fikir.
XII	Her iki temanın da takibinin imkansızlaştığı, kısa bağlarla ayrılmış 16'lık ritim içinde üçlü ve oktav akorlar. İnci ve çıkıcı figürler. Virtüözüte gösterisi.
XIII	Sağ elde: Sekiz ölçü boyunca çarpmalarla duyulan Si bemol sesinin ısrarlı tekrarı. Sol elde bas teması yer yer değiştirilmiş olsa da armonik yapıya bağlı. Geniş atlamalar. Esprili aynı zamanda "kahramanca" karakter.
XIV	Paralel minör tonda, Basso del Tema'nın sağ ve sol elde dönüşümlü olarak duyulduğu, Melodik Temanın fragmanlarının duyulduğu, son varyasyona hazırlayıcı nitelikte. Dramatik, karanlık ancak lirik bir karakterde. Adagio bir köprü ile beklemeden XV. varyasyona bağlanmakta.
XV	Maggiore, Largo: Beethoven'ın espressivo çalışına bir örnek teşkil eden doğaçlama stilde yazılmış, fantazi üslubunda bölüm. Tüm set boyunca kullanılan 2/4'lük zaman burada 6/8 lik olarak değişmiştir. Giderek yoğunlaşan yazı, ritmik crescendolar. Koda: 32.-40. Ölçüler arası Melodik Tema'nın varyasyonları.
Finale. Alla Fuga	Bas temasından ilk üç ölçüsünden türetilen füğ teması, üç sesli füğ olarak yazılmış. Canlı tempoda, teknik olarak virtüözüte gerektiren, <i>fortissimo</i> ve <i>piano</i> kontrastları ile geleneksel dinamiklere gönderme yapan, senkop ritimler, klavyenin geniş kullanımı, büyük sesler ile zamanın ötesinde bir füğ.
Andante con moto	Uzun bir aradan sonra Melodik Tema'ya geri dönüş. Rahat tempo, sade ve sükunetle başlayan son iki varyasyon, her tekrarda ritmik crescendo ve müzikal crescendo yaparak görkemli bir Koda ile sonlanmakta. Triller, arpej figürler, ikiye karşı üç zamanlı ritim ve gamlar ile etüd benzeri teknik bir gösteri.

XV. Varyasyon-Koda: XV. varyasyonun otuz iki ölçülük ana kısmı bir koda sonlanır; Do minör tonunda olan bu bölüm aynı tondaki VI. varyasyona bir göndermedir. Burada, Melodik Tema'nın ilk sekiz ölçüsü noktalı ritimler haline gelmiştir; bunun dinleyicide bıraktığı belirsiz ancak tanıdık hissin karmaşasını sol eldeki dominant arpejler (Sol Majör) takip eder. Sağ elde aynı akorun çeşitli çevrimleri inici bir şekilde ver her seferinde decrescendo yaparak gelir; bu arada nüans *pianissimo*'dan *forte*ye ve son akorlar ile yine *piano*'ya döner (Görsel 7). Bu son üç ölçünün havada bırakılmış, neredeyse müzik-dışı, çözülmemiş, uçuşan armonik yapısının dinleyici üzerindeki etkisi bir tiyatro sahnesinde kullanılan duman ve karanlık efektlerini çağrıştırmaktadır. (Lin, 29)

Bu kodanın dinleyici üstünde bıraktığı belirsizlik, gerçek-dışılık ve durağanlık etkisine zıtlık oluşturacak biçimde keskin bir girişle Füg başlar. Basso del tema'yı başlangıçtan bu yana ilk defa yalnız başına duyarız. Büyük “final”i başlatan füğ, temasını “Basso del Tema”dan alır ve *Introduzione*'deki kontrapuntal yazının devamı ve onun bir doruk noktası olarak görülebilir.

5. FÜG

Füg'ü üç ana bölümde incelemek mümkündür: 1) 1-51.ölçüler arası Basso del tema'dan türeyen füğ temasını geliştirir 2) 51-89. ölçüler arası Basso del tema ve Melodik Tema materyalinin harmanı 3) 90-132. ölçüler arası Basso del tema'nın ters çevriminden gelişen bölüm.

Görüldüğü üzere, iki temanın başarılı şekilde iç içe geçtiği füğde ana fikir ve esas ağırlık yine Basso del Tema'dadır. Eserin başlangıcında kontrpuan tekniği ile gelişen *Introduzione*, eserin finali olan füğde başrolüdür.

Eserin zirve noktası, bu füğün kodası olarak görülebilir:(111-131.ölçüler) 106.ölçüden itibaren senkop ritim ile gelen *sf* aksanlar ile hazırlanan koda 111.ölçüde *fortissimo*'ya ulaşır. Sol eldeki dominant (si bemol) pedal tremololar ile varolan gerginlik daha da körüklenir. 119. Ölçüden itibaren artık nüans *sempre piu forte*'dir ve hem dinleyiciye hem de icracıya soluk aldırmayan bir ihtişam ile orkestral bir etki yaratılmaktadır. Bu tırmanış dominant yedili akoru üzerinde sağ eldeki inici ve çıkıcı gamlar ile gezindikten sonra fermatalar ile sonlanır ve sükunetle, *piano* bir köprü ile Andante con moto'ya, Melodik Temanın yeniden duyulduğu final varyasyonlara ulaşılır.

5.1. Andante con moto

Final varyasyonları diyebileceğimiz bu iki varyasyon dinleyicide uzun süreli ve görkemli bir tırmanışın ardından bir *anticlimax* etkisi yaratmaktadır; beklentiyi durmaksızın ve olabildiğince görkemli bir biçimde yükselten Beethoven, dinleyiciye bir sürpriz yapar ve füğ kodasını Melodik Temaya zarif ve sade bir biçimde, *Andante con moto* terimi ile bağlar (Görsel 8). Eserin başındaki unison ve oktavlardan oluşan ve bir chaconne temasını andıran (üç varyasyon için *Cantus Firmus*) Basso del Tema, füğ boyunca ağırlıklı olarak kullanılmış, *Introduzione* füğün esas yapısal malzemesini oluşturmuştur ancak şimdi

Beethoven eserin gerçek teması olan, a quattro'yu takip eden, “tema” işareti ile belirtilen Melodik Temaya geri dönerek eserin bütünündeki dengeyi korumuştur. Bas teması eser boyunca ikincil bir rolde bulunduğuna göre eseri sonlandıramaz. Melodik Temanın uzun bir süreden sonra ilk defa ve sadelikle duyulmasının dinleyici üzerindeki psikolojik etkisi bir eve dönüş ve rahatlama hissidir. Bu noktada artık dinleyici temayı mırıldanacak ölçüde iyi bilmektedir ve büyük bir yolculuktan sonra bu duru ve tatlı melodiye dönüş yolcuğun tamamlandığına dair bir işarettir. Kodanın numaralandırılmamış iki ek varyasyon içermediğini veya bu varyasyonların çeşitlemeli tekrarlarını da hesaba katarsak, iç içe geçmiş dört varyasyondan oluştuğunu söyleyebiliriz. Kodanın tema ve varyasyonlarının, *Introduzione col Basso del Tema, A due, A tre, A quattro* varyasyonlarına bir gönderme olduğunu da kabul edebiliriz (Lin, 2024, sy.34).

Dönüşümlü-temalı varyasyonlar olarak başlayan eser, sona gelindiğinde neredeyse farklı bir forma dönüşmüştür. Bu Beethoven'ın sonradan Eroica Senfonisi ve Dokuzuncu Senfonisi'nde de kullanacağı bir estetik kurgudur. Besteci, dönüşümlü ilkede var olan dinamizmi tüm yönleriyle kullanmış ve bunu Haydn'ın sağladığı varyasyon formunun sağlam zemini sayesinde yapmıştır (Sisman,1990,s.181).

İşte, Beethoven'ın kendi sözleri ile ifade ettiği “tamamen yeni bir üslup” bu noktaya değinmektedir: Op.35, *Mi bemol Majör Eroica Varyasyonları*'ndan sonra klasik geleneklerden kopmadan müziği geleceğe taşıyan bestecinin, değişmekte olan yöntemlerine varyasyon merceğinden bir örnek sağlamaktadır.

Macdonald, *The Musical Times*'da 2021 yılında yayınlanan makalesinde, şöyle yazmaktadır. “Beethoven'ın erken dönem müziği, Bastille Kalesi'ni yıkarıncasına kuralları yok etmez. Yenilikçiliği, incelikli, organik ve kişiseldir. Bestecinin kaprisinden kaynaklanır; geleceğe atılan bir adım değil, her zaman 18. yüzyılın en gelişmiş müzik dilinin içinde kalır. Sonat, varyasyon ve rondo formları sürekli olarak kullanılır; sık sık gerilir, zorlanır, ancak asla küçümsenmez. Erken dönemindeki Beethoven, daha sonraki yaşamında görkemli bir şekilde üstesinden geleceği acılar düşünülmeden takdir edilmelidir. 1802 krizinden önce, büyük bir başarıya sahip, mutlu bir bestecidir. Şüphesiz büyük hedefler beslemektedir, ancak bunlar henüz Mozart'ı aşma hedefinin ötesinde zihninde açıkça belirgin değildir. Bonn'dan Viyana'ya taşındığında, Kont Waldstein'in ona şöyle söylemiştir. “*Çalışkanlıkla Haydn'ın elinden Mozart'ın ruhunu alacaksın.*” Heiligenstadt Vasiyetnamesi 1802 Ekim'inde yazıldı ve Eroica Senfonisi 1803 yılında bestelendi; ondan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmadı.” (Macdonald, 2021, sy.78).

6. SONUÇ

Beethoven'ın Eroica Varyasyonları, sadece Klasik Dönem varyasyon formunda bir dönüm noktası olmakla kalmamış, aynı zamanda bestecinin kişisel mücadelesinin ve müzikal

evriminin sembol eserlerinden biri olmuştur. Eserin, bir yıl sonra bestelenecek olan Eroica Senfonisi'nin de habercisi niteliğinde olduğu göz önüne alındığında önemi artmaktadır.

Eseri daha iyi anlamak için, Klasik varyasyon formu ile Beethoven'ın değişmekte olan kişisel tarzı arasındaki ilişkiyi incelemek önemlidir. Klasik Dönem'in önemli müzik yazarlarından biri olan J.A.P. Schulz'un varyasyon yöntemleri hakkında verdiği bilgiler otantik bir kaynak sağlamış, Vincent d'Indy'nin görüşleri de araştırmaya derinlik katmıştır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, esere daha geniş bir açıdan bakıldığında sonat formu ile olan benzerliğine dikkat çekmiş, böylelikle piyanistin performansını kurgulamasında yardımcı olacak bir görüş ortaya atmıştır.

Varyasyon Klasik Dönem'de hala gelişmekte olan bir formdur. Barok Dönem öncesinin gerek doğaçlama olarak icra edilen, gerek yazılı olan varyasyon türündeki eserleri, Klasik Dönem'e gelindiğinde, melodik-hat varyasyonlarının popülerliği ve müzik teorisyenlerinin de katkısıyla daha katı kurallarla sınırlandırılmıştır. Beethoven ise Eroica Varyasyonları'nda, varyasyon tekniklerini önce eski geleneklere bağlı kalarak tüm yönleri ile sergilemiş ve ardından bu yöntemi daha da ileriye taşıyarak bu formun kurallarını yeniden şekillendirmiştir. Eser yalnızca bestecilik yönüyle o güne kadarki gelenekleri ustalıkla ileriye taşımakla kalmamış, piyano tekniği açısından son derece güç ve zamanın ilerisinde bir dil kullanmıştır. Böylelikle Beethoven'ın, varyasyon formunun katı bir yapı olmadığını, aksine bestecinin yaratıcılığıyla sürekli olarak yeniden şekillendirilebileceğini gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur

KAYNAKÇA

- Beethoven, L. van. (1961). Beethoven Werke, [Nota]. In J.Schmidt-Görg (Ed.), Abteilung VII, Band 5 [VII/5] (pp. 144–64). G. Henle Verlag. (İlk basım 1803) Erişim tarihi:1.11.2024, <https://imslp.org/wiki/Special:ReverseLookup/826949>.
- Budden, J.M., Knapp, R.L. Ludwig van Beethoven. Encyclopedia Britannica. Erişim: 28.02.2025). <https://www.britannica.com/biography/Ludwig-van-Beethoven>
- Gazimihal, M. R. (1961). Müsiki sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hodeir, A. (1971). Müzikte türler ve biçimler. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Kim, J. (2021). An analytical study of and performance guide to 15 Variations and Fugue in E♭ Major, Op. 35 by Beethoven and Variations sérieuses, Op. 54 by Mendelssohn (Order No. 28867710). ProQuest Dissertations & Theses Global. (2611573091). Erişim: 09.07.2024, <https://www.proquest.com/dissertations-theses/analytical-study-performance-guide-em-15/docview/2611573091/se-2>
- Lin, Jean. "Conquering the Eroica Variations: a performer's guide to form, stylistic performance, and technique in Beethoven's Op. 35." Order No. 31237874, Shenandoah University, 2024, <https://www.proquest.com/dissertations-theses/conquering-eroica-variations-performer-s-guide/docview/3043659165/se-2> (erişim 29 Ekim 2024).
- Macdonald, H. (2021). "Early Beethoven." *The Musical Times*, 162(1954), 69–78. Erişim tarihi: 1.12.2024, <https://www.jstor.org/stable/27107839>
- Marshall, R. L. (2003). *Eighteenth Century keyboard music*. New York: Routledge.
- Ringer, A. L. (1961). Clementi and the "Eroica." *The Musical Quarterly*, 47(4), 454–468. Erişim tarihi: 1.12.2024, <http://www.jstor.org/stable/740624>
- Rolland, R. (1963) Beethoven'in hayatı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sadie, S. (Ed.). (1994). *The Grove concise dictionary of music*. London: Macmillan.
- Sisman, Elaine R. "Tradition and transformation in the alternating variations of Haydn and Beethoven." *Acta Musicologica* 62, no. 2/3 (1990): 152–82. Erişim tarihi: 1.12.2024, <https://doi.org/10.2307/932631>.
- Tantikarn, Nattapol. (2016). The Eroica "etudes": mastering the technical challenges in Beethoven's "Eroica" Variations, Op.35 (Sanatta Yeterlik Raporu). School of Music and Dance. University of Oregon, Oregon, ABD. Erişim tarihi: 09.07.2024, <https://hdl.handle.net/1794/21988>
- Taruskin, R.(2010) "Music in the Seventeenth and Eighteenth Centuries". Oxford: Oxford History of Western Music.
- Timbrell, C.(Ed.) (2014). Beethoven, L.van. 15 Variations and a Fugue in E-flat Major ("Eroica Variations"), Op. 35: advanced Piano Solo Recital Collection. Alfred Music. Erişim tarihi: 20.02.2024, <https://books.google.com.tr/books?id=TBGQBQAAQBAJ&lpg=PA3&hl=tr&pg=PA3#v=onepage&q&f=false>

GÖRSELLER¹⁵

Görsel 1. Beethoven, Eroica Varyasyonları, Op.35, Introduzione col Basso del Tema, 1-17. ölçüler

¹⁵ Tüm görseller tek kaynaktan alınmıştır: Beethoven, L. van. (1961). *Beethoven Werke*, [Nota]. In J.Schmidt-Görg (Ed.), Abteilung VII, Band 5 [VII/5] (pp. 144–64). G. Henle Verlag. (İlk basım 1803) Erişim tarihi: 1.11.2024, <https://imslp.org/wiki/Special:ReverseLookup/826949>

Görsel 2. Beethoven, Eroica Varyasyonları, Op.35, Tema, 1.-16. ölçüler

Görsel 3. Beethoven, Eroica Varyasyonlar, Op.35, Var.VII, 1.-16. Ölçüler

Görsel 4. Beethoven, Eroica Varyasyonlar, Op.35, Varyasyon X, 1.-17. ölçüler.

Görsel 5. Beethoven, Eroica Varyasyonlar, Op.35, Varyasyon XI, 1.-17.ölçüler

Görsel 6. Beethoven, Eroica Varyasyonları, Op.35, 1.-20. Ölçüler

32 Coda

p *espressivo* *cresc. sf* *p*

35 *cresc. sf* *p* *cresc. sf*

38 *pp* *cresc.*

39 *f* *decrec.* *p*

Görsel 7. Beethoven, Eroica Varyasyonları, Op.35, XV. Varyasyon, Koda, 32-40. Ölçüler

This image shows a page of a musical score for 'L'Allegretto' by Franz Schubert, measures 110 through 136. The score is written for piano and features a variety of musical notations including dynamics, articulation, and tempo changes.

Measures 110-114: The piece begins with a treble clef and a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The bass line is marked *sf* (sforzando) and *tr* (trill). The melody in the treble is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Measures 115-119: The melody continues with a *sf* dynamic. The bass line is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Measures 120-124: The melody continues with a *sf* dynamic. The bass line is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Measures 125-129: The melody continues with a *sf* dynamic. The bass line is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Measures 130-134: The melody continues with a *sf* dynamic. The bass line is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Measures 135-136: The piece concludes with a *sf* dynamic. The bass line is marked *sf* and *tr*. The tempo is marked *Andante con moto*.

Görsel 8. Eroica Varyasyonlar, Op.35, Andante con moto, 110-140. ölçüler

1930'lar Türkiye'sinde Bilecik'te ve Uşak'ta Yaşanan Sosyal Vakaların Örnekler Üzerinden Değerlendirilmesi

İlker Bayram¹

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'nin erken zamanlarında Bilecik'te ve Uşak'ta yaşanan toplumsal vakalardan, bulundukları ildeki mahkemelere yansması sonucu tespit edilebilenlerin incelenmesi yapılmıştır. 1931-1940 yılları arasında bahsi geçen illerde görülen vakaların; ameliyatla erkek olma, eşlerin ayrılması sonucu eşyaların iadesi, gaipliğin tespiti, iflas sonucu alacakların temini, ihtida, ispat-ı rüşd, işlenen suç sebebiyle yaş büyütme, malullük sebebiyle tazminat, nüfusta ebeveyn kaydının düzeltilmesi, nüfus kaydının tashihi gibi oldukça dikkat çekici konuları içerdği anlaşılmıştır. Günümüzdeki davaların benzerlerinin yaklaşık yüz sene önce de görülmesinden, zamanın farklı olmasına rağmen insan unsurunun ortaklığı sebebiyle yaşananların da birbirlerine benzediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin, yaklaşık altı yüz yıl varlığını devam ettirmiş Osmanlı Devleti sonrası ortak coğrafyada kurulması sebebiyle Osmanlı toplum yapısının, miras olarak Türkiye toplum yapısına devredildiği gerçeği de anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, iki farklı devlet olmasına rağmen halkının keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılan belgelerin ilk kez değerlendirilmesi bu makaleye özgünlük katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilecik, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk Sosyal Yaşamı, Uşak.

An Evaluation of Social Incidents in 1930s Turkey Through Case Examples from Bilecik and Uşak

ABSTRACT

In this study, the social cases that occurred in Bilecik and Uşak in the early times of Türkiye and that could be determined as a result of their reflection in the courts of the provinces where they were located, were examined. It was understood that the cases seen in the mentioned provinces between 1931-1940 included quite remarkable issues such as becoming a man through surgery, return of belongings as a result of separation of spouses, and conversion. Since similar cases to today's cases were seen about a hundred years ago, it is understood that the Ottoman social structure was inherited from the Turkish social structure and that it was not possible to separate the peoples from each other with sharp lines. The fact that the documents used as the main source in this study were evaluated for the first time adds originality to this article.

Keywords: Bilecik, History of the Republic of Türkiye, Turkish Social Life, Uşak.

¹ İletişim Yazarı: ibayram09@hotmail.com, Dr. Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bilecik. ORCID:0000-0003-4830-7709.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye'nin erken dönemlerinde Bilecik'te ve Uşak'ta yaşanan toplumsal vakalar, örnekler üzerinden değerlendirilecektir. Konu, Osmanlı toplumunun devamı olan halkın toplumsal olaylarının incelenmesi olarak ele alındığından, Osmanlı Devleti'nin kuruluş şehri olan Bilecik'teki olayların incelenmesi yapılmıştır. Tanzimat sonrası Osmanlı idari yapısında Bilecik, Hüdavendigâr Vilayeti içerisinde yer alan Ertuğrul Sancağı olarak bilinmekteydi. Uşak ise bağımsız sancaklardan olan Kütahya Sancağı içinde yer alan kazaydı (Demiryürek, 2015, s.7; Bilgin, 2015, s.11; Torun, 2017, s.106). Coğrafi yakınlığı sebebiyle Uşak ili de Bilecik ile birlikte çalışılan ikinci il olmuştur. Bu çalışmada dayanak noktamız 1931-1940 yılları arasında bahsi geçen şehirlerde bulunan Asliye Hukuk Mahkemelerinin karar kartonları olmuştur. Bu doğrultuda yapılan inceleme sonucunda ilgili dönemde; ameliyatla erkek olma, eşlerin ayrılması sonucu eşya talebi, gaipliğe hüküm, iflas sonucu alacakların temini, ihtida, ispat-ı rüş, işlenen suç sebebiyle yaş büyütme, malullük sebebiyle tazminat, nüfusta ebeveyn kaydının düzeltilmesi, nüfus kaydının tashihi gibi on ayrı temel başlıkta toplamda yirmi dört davanın neticelendiği görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan konunun içeriğine benzer vakaların, incelenen zamandan yaklaşık 100 sene önceki Gaziantep'te yaşandığı anlaşılmaktadır (Budak, 2017, s.151-155). Bahsi geçen vakaların 1830'larda olmasından, yani günümüzden yaklaşık 200 sene önce olmasından, olayların öznelere olan insanın bulunduğu yerde ve zamanda benzer durumların görüldüğü sonucunu düşündürmektedir.

Çalışmaya konu olan, ameliyatla ve diğer tedavilerle cinsiyet değiştirme, incelenen tarihte Türkiye'de kanunla yasaktır² (Öztürel, 1981, s.267). Bununla birlikte 1939 senesinde Türkiye'de Uşak'ta verilen bir mahkeme kararında ameliyatla erkek olan birinden bahsedilmektedir. Bu doğrultuda Fransa'da Saint-Etienne Mahkemesi'nin 1 Temmuz 1979 tarihinde verdiği kararda 1941 doğumlu bir kadının kendini erkek hissettiğinden dolayı Amerika Birleşik Devletleri'nde ameliyatla erkek olduğu belirtilmiştir (Öztürel, 1981, s.280). 1979 senesinde Fransa'da erkek olmak için Amerika'ya gidilmesi bilgisinin yanında 1939 Türkiye'sinde bir kadının erkek olmasının ayrıntısı verilmese de o günkü şartlarda ameliyat için Amerika'ya gitmeyeceği düşünüldüğünden, 1930'lardaki Türkiye'de hekimliğin gelişmişlik düzeyi anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bir diğer konusu olan eşlerin ayrılmaları sonucunda; hukukta yapılan mal paylaşımında genel olarak kadının mağdur olmaması adına kadına pozitif ayrımcılık yapıldığı görülmektedir.³ 1260'larda doğan İslam âlimi İbni Teymiye'nin kaleme aldığı kitaplarda da bu ayrımcılık görülmektedir (Özbolet & Çomu, 2010, s.1157-1158). İslam Hukuku'na göre, evlilikte kadının şahsına ait mallardan kocasına vermiş oldukları, hibe

² 8 Aralık 2001 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK)'nın 40. maddesine göre, mahkeme kararı ile cinsiyet değişikliği yapılabilir. Bk. Resmî Gazete, Sayı: 24607, 8 Aralık 2001.

³ 1930'ların Türkiye'sinde de kadının iş hayatında fazlaca bulunmaması sebebiyle bahsi geçen durum o dönemde de görülmüştür.

edilmemiş ise borç olarak verilmiş sayılır. Kadın zengin de olsa kadının geçimini erkek sağlamak zorundadır. Boşanma gerçekleştiği zaman dinen belirlenmiş bir sürede kadının ihtiyaçları erkek tarafından karşılanmak zorundadır (Kaya, 2008, s.100). Türkiye'de 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren 4721 sayılı yeni Medeni Kanun'a göre ise eşlerden her biri diğer eşin edinilmiş malları üzerinde hak sahibidir (Acabey, 2007, s. 494).

Çalışmanın bir diğer konusu da “Gaipliğe Hüküm”dür. TMK'ye göre Gaiplik Hükümü'nün gerçekleşebilmesi için; ilgililerin talepte bulunması, ölümün kuvvetle muhtemel olması, belirli bir sürenin geçmesi ve mahkemenin buna karar vermesi gereklidir. Bu kararın verilmesi birçok sonucu doğurur. Örneğin gaipliğine hükmedilen kişinin evliliği doğrudan sona ermeyip karar eşi bırakılmaktadır. Mallar konusunda ise gaipliğine karar verilen eşin hakkı düşer (Tokat, 2017, s.557). Konu ile ilgili incelenen dönemdeki Türkiye'de görülen davaların; Balkan Savaşı'na, Birinci Dünya Savaşı'na, Milli Mücadele'ye katılıp da kendisinden bir daha haber alınamayanların yakınları, ekseriyetle eşleri tarafından açıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen davalardan bir kısmı da borçlu olup da iflas etmiş olanların alacaklarının tahsili konusundadır. Roma Hukuku'nda görüldüğü üzere, hukukun oluştuğu ilk zamanlardan beri iflas etmiş bir borçlu konusunda alacaklıların haklarının gözetilmesi esas alınmıştır (Velyvis vd., 2014, s.2389-2390). İflas eden kişinin tüm malları borcu olduğu kişilerin alacaklarının karşılanması için kullanılır (Aşık, 2018, s.282). Bu doğrultuda 1938 senesinde Uşak'ta gerçekleşen bir dava incelenmiştir.

Çalışmaya konu olan bir diğer dava konusu da “ihtida”dır. Bağlı bulunduğu dinden ayrılıp başka bir dine dahil olma, ihtida olarak açıklansa da Osmanlı toplum yapısında genelde şahitlerin şهادetleri ile İslam dinine dahil olmaya ihtida denilmektedir (Özturan, 2023, s.3). Bu doğrultuda yapılanların kayıtlarının, genelde müftülük arşivlerinde olduğu görülmektedir. Nitekim 2006 senesinde yapılan bir çalışmada; 1926-1954 yılları arasındaki Üsküdar'da, 1939-1950 yılları arasındaki Kadıköy'de ve 1950-1959 yılları arasındaki Beyoğlu'nda gerçekleşen ihtidaların kayıtları bahsedilen yerlerin müftülüklerinde görülmüştür (Başkurt, 2006, s.174). Bu çalışmada 1934 senesinde Uşak'ta gerçekleşen ihtida hadisesinin Asliye Hukuk Mahkemesi kayıtlarından çıkması mevcut belgeyi oldukça ilgi çekici kılmaktadır.

Ayrıca bu makalede, küçük yaşta birinin ispatı rüşt için açtığı dava da incelenmiştir. İspat-ı rüşt, kişilerin erişkinlik çağına erdiği ve sorumluluk alabileceğinin ipsatı anlamındadır. Bu doğrultuda bir davaya 1934 senesinde Bilecik'te rastlansa da benzeri davalara 1850'lerde Canik Sancağı'nda (Samsun ve civarında) da rastlandığı görülmüştür (Okuyan, 2020, s.17).

Bir diğer inceleme konusu da işlenen suçun cezasının verilmesi için zanlının yaşının büyütülmesi davasıdır. Bir suça verilecek cezayı belirlemede o suçu işleyeninin yaşının, akıl hastalığının etkili olduğu bilinmektedir (Üzülmez, 2006, s.206). Bu doğrultuda bu çalışmada incelenen davaların kararlarının verilmesinde de bahsi geçen esasın takip edildiği görülmektedir.

Bu makalede, “9. Malullük Sebebiyle Tazminat” başlığı altında incelenen, çalışanın iş yerinde yaşadığı kaza sonrası yaralanması veya sakat kalması sonucunda tazminat talep etmesi örneğinin hukuki dayanağı olduğu görülmektedir. Buna göre işçinin, iş kazası yaşadıktan sonra bedeninin zarar görmesi halinde, tazminat talebinde bulunma hakkı vardır. Bu talebin maddi tazminat olmasının yanında, yaşadığı acılara ve sıkıntılara karşılık manevi tazminat talebi de olabilmektedir (Yener, 2020, s.540).

Diğer bir inceleme konusunu da ebeveyn kaydının düzeltilmesi için açılan davalar oluşturmuştur. Çocuğun baba veya annesinin ya da her ikisinin de nüfusa yanlış kaydedilmesi sonucunda hukuk açısından miras, soy bağı gibi konularda karışıklıklara yol açmasını engellemek sebebiyle düzeltilmesi için davaların açıldığı anlaşılmaktadır. Çocuğun doğumu sonrası yanlışlıkla karıştırılıp başka anne babaya verilmesi veya kasten kaçırılması sonucunda bu türden davalar gerçekleşse de çalışmada ele alınan davalar, nüfusa yanlış geçirilen ebeveyn kaydının düzeltilmesi için yapılan müracaatlardır (Çevik, 2016, s.2106). Bu doğrultuda yapılan başvurular incelendiğinde; anne-baba, yalnızca anne ve yalnızca baba kaydının düzeltilmesi için gerçekleştirilen müracaatlar oldukları anlaşılmaktadır. Bu yanlışlıkların temelde, 1926 senesinde kabul edilen TMK’nın hayata geçirilmesi sürecinde yapılan kayıtlarda gerçekleşen hatalardan kaynaklandığı görülmektedir.

İncelenen diğer dava konusu da nüfus kaydının düzeltilmesi için açılan davalardır. Soy bağının kurulmasına itiraz ile nüfus kaydının düzeltilmesi davaları birbirleriyle karıştırılan ancak birbirlerinden tamamen farklı uygulamaları olan davalardır. Soy bağının kurulması ile ilgili davaları, kanunda belirtilen kişiler belirtilen zamanda açabilecekken nüfus kaydının düzeltilmesi davasını herhangi bir süre sınırlaması olmadan her ilgili açabilmektedir (Braun, 2021, s.855). Belirtilen başlık altındaki incelenen davaların içeriğine bakıldığında; kız iken nüfusa yanlışlıkla erkek olarak kaydedilen, doğumunun ardından nüfusa kaydedilmeyen ve yaşı, olduğundan küçük kaydedilen kişilerin sonraki yıllarda duydukları ihtiyaçlar doğrultusunda açtıkları davalar olduğu görülmektedir.

Bu makalenin konusu gereği temel dayanak noktası, Bilecik’te ve Uşak’ta bulunan Asliye Hukuk Mahkemelerinin 1931-1940 yılları arasındaki karar kartonlarıdır. Kişisel verilen korunması amacıyla bahsi geçen davalara konu olan kişilerin isimlerinin yalnızca baş harfleri verilmiştir. Bunun yanında, bu kaynakların bir akademik çalışmada ilk kez kullanılıyor olması bu makaleye orijinallik katmaktadır.

2. AMELİYATLA ERKEK OLMA

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1939 senesinde Uşak’ta görülmüştür.

Uşak Askerlik Şubesinde; E.nin doğum kaydının 1322 (1906/1907)⁴ olmasına rağmen kendisinin görünüşüne nazaran doğum kaydının doğru olmadığı, yaşının büyük yazılmış

⁴ E.nin yaşının o zamanda 33/34 olduğu anlamını taşımaktadır.

olduğu, kendisinin ancak 19-20 yaşlarında olduğu belirtilmiştir. Aynı mahkeme kaydında E.nin önce kız iken sonrasında ameliyatla erkek olduğu belirtilmiş ve gerçek yaşının mahkeme tarafından tespit edilmesi talep edilmiştir. Yapılan mahkeme neticesinde; E.nin 1337 (1921) doğumlu olduğu, şahitlerin şهادetleri ile tespit edilmiştir [Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi (UAHM), 12 Temmuz 1939].

Ameliyatla erkek olmaya mahkeme kararıyla izin verilme durumu söz konusu olmasa da yaklaşık doksan sene evvel böyle bir vakanın resmî kayıtlara geçmesi oldukça dikkat çekici olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, günümüz Türkiye'sinde bahsi geçen vakalar genel olarak kabul görmeyen bir durumken, dönemin Uşak'ında böyle bir örneğin yaşanması dikkate değer bir vaka olarak değerlendirilmiştir.

3. EŞLERİN AYRILMASI SONUCU EŞYA TALEBİ

Bu başlık altında olan tek dava 1938 senesinde Uşak'ta görülmüştür.

Uşak'ın Kamer⁵ Mahallesi'nden (Özdeğer, 2012, s.223) İ. kızı H.nin açmış olduğu davada, kocası A. oğlu M.nin kendisini hanesinden çıkardığını ve ayrı yaşadığını belirtmiş bu sebeple dilekçede belirttiği eşyaların ya aynılarının ya da bedellerinin tahsil edilerek kendisine verilmesini talep etmiştir. Yapılan muhakeme neticesinde dilekçede belirtilen beşi bir yerde altınların ve küpelerin komşulardan ödünç alınarak düğünde davacıya takılmasından dolayı komşulara iade edildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte müddeialeyh A. oğlu M.nin de kabul ettiği iki yatak ve yorgan, üç adet beşi bir yerde, iki seksenlik⁶ altın ve bir elmas küpenin davacıya verilmesine karar verilmişse de müddeialeyh altınların ödünç alındığını ve hakkında verilen hükmün temyizini talep etmiştir. Bunun üzerine yapılan inceleme neticesinde müddeialeyhin de kabul ettiği; bir adet ceketin, bir adet hamam takımının, üç adet iskarpinin (topuklu deri ayakkabının), altı adet köşe yastığının, iki adet masa ve sandık örtüsünün, bir adet tepsi örtüsünün, bir adet ocak perdesinin, dört adet perdenin, bir adet boğçanın (bohçanın), bir adet ceketin⁷ bir adet iç çamaşırın, bir adet ipekli çarşafın, bir adet sakonun (mantonun), bir adet çocuk yorganının, bir adet küçük kilimin, bir adet kahve takımının, bir adet çay takımının, bir adet mermer tepsinin, iki yatağın, iki yorganın, iki yastığın, ödünç olarak alınmadığı anlaşılan üç adet beşi bir yerdenin, iki adet seksenlik zinet altınının, bir çift elmas küpenin veya bahsi geçen değerli eşyaların bedellerinin tahsil edilip davacıya verilmesine temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, 22 Mart 1938).

Günümüzdeki eşlerin ayrılımlarında da mal paylaşımı görölse de incelenen mahkeme kaydında talep edilen mallar oldukça ilgi çekicidir. Ayrılan eşten talep edilen eşyaların türü, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına rağmen savaş ekonomisi

⁵ Kamer Mahallesi'nin günümüzdeki adı Işık Mahallesi'dir. Bk. Özteke, 2022, s.33.

⁶ "Yirmilik" ziynet altın tanımlamasının bir adet çeyrek altına karşılık gelmesinden dolayı seksenlik ziynet altın tanımlamasının da dört adet çeyrek altın tutarında altını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Gülmez, 2018, s.341-373.

⁷ Daha önce ceketten bahsedilmiş olduğundan muhtemelen burada sehven yeniden tekrar edildi ya da farklı bir ceketten bahsedildi.

etkisi altında bulunduğu dönemde, özellikle Uşak bağlamında, halkın ekonomik alanda karşı karşıya olduğu zorlukları gözler önüne sermektedir.

4. GAİPLİĞE HÜKÜM

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1940 senesinde Bilecik'te görülmüştür.

Bilecik'in Gülümbe Köyünden M. kızı N.İ.nin, kocası O.nun gaipliğine hüküm verilmesi için açmış olduğu davanın görülmesi üzere gerçekleştirilen 07 Eylül 1939 tarihli celseye davacının mazeretsiz olarak gelmemesi sebebiyle⁸, dava yeniden açılana kadar mevcut davanın dosyasının kaldırılmasına karar verilmiştir. Aradan altı ay geçmesine rağmen dava yeniden açılmamış olduğundan davanın düşürülmesine ve esas kaydının kapatılmasına karar verilmiştir [Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi (BAHM), 11 Mart 1940].

Bilecik'teki davanın görüldüğü tarihlerdeki mahkeme kayıtlarından; Türkiye'de Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi gibi harplere katılıp da geri dönmeyen ve kendilerinden haber alınamayanların yakınları tarafından bu tür davaların çok sayıda açıldığı görülmüştür.

5. İFLAS SONUCU ALACAKLARIN TEMİNİ

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1938 senesinde Uşak'ta görülmüştür.

Uşak'ta bulunan şayak⁹ fabrikasının iflas etmesi üzerine işçilerin alacaklarını tahsil etmek için müskirat¹⁰ bayilerinden H. oğlu M. aleyhine açtıkları davada M., 317 lira 19 kuruş borcun, Y. oğlu O. adına yaptığı iş neticesinde oluşmasından dolayı borcu kabul etmemiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde, M. tarafından 317 lira 19 kuruş borcun ödenmesine, bununla birlikte M.nin borcunu inkâr etmesinden dolayı ayrıca %10 oranındaki 31 lira 71 kuruş tazminat ödemesine karar verilmiştir. Ayrıca makeme, tazmin edilen paraların davacılara verilmesine de hükmedilmiştir (UAHM, 29 Mart 1938).

Günümüzde iflas sonucu alacaklarını tahsil maksadıyla açılan davalar görüldüğü gibi bugünden seksen yedi sene önce Uşak'ta da benzer vakaların görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu veriler, günümüzde sanayi üretimi ile tanınan Uşak'ın, incelenen dönemde de üretim alanında öne çıkan bir şehir olduğunu ortaya koymaktadır.

6. İHTİDA

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1934 senesinde Uşak'ta görülmüştür.

Uşak'ta şeker fabrikası fon müşaviri H. Bey'in karısı F.G. Hanım'ın açtığı davada; kendisinin aslen Alman ırkından ve Protestan mezhebinden olduğu, kendi rızası ile Uşak Müftüsü huzurunda İslam dinini kabul ettiği belirtilmiştir. Ayrıca nüfusta da; Müslüman

⁸ N.İ. Hanım'ın neden bu davayı devam ettirmediği de ayrı bir araştırma konusudur.

⁹ Yörüklük kültüründe var olan yünden dokunmuş kumaş. Bk. Sümer, 2013, s.570-573.

¹⁰ Müskirat, içki anlamına gelmektedir. Bk. Bozkurt, 2000, s.455-456. Dolayısıyla davada geçen "müskirat bayilerinden" ifadesi bugünkü TEKEL bayileri olarak anlaşılabilir.

olduğunun ifade edilmesini ve Müslüman olduktan sonraki aldığı F.G. isminin kayıtlara geçirilmesini talep etmiştir. Mahkeme şahitlerin de şهادetleri ile ve Medeni Kanun'un 266. maddesindeki reşit olan bireyin dinini serbestçe seçebileceği kaidesince ve aynı kanunun 26. maddesinde haklı sebebe binaen bir kimsenin ismini değiştirebileceğinin belirtilmesinden; davacının isteği doğrultusunda nüfusta düzeltme yapılmasına karar vermiştir (UAHM, 29 Ocak 1934).

1930'lar Türkiye'sinde Uşak gibi küçük bir Anadolu şehrinde Alman asıllı birinin İslam dinini tercih etmesi oldukça dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde de gerek Türkiye'de gerekse dünyanın diğer ülkelerinde İslam dinini seçenler, arzuları doğrultusunda, isimlerinin ve dinlerinin resmî kayıtlarda değiştirilmesini talep etmektedirler. Bununla birlikte bir gayrimüslim İslam dinini seçse de Müslüman olmadan önceki ismini devam ettirebilmektedir. Çünkü İslam dininde, ismin Müslüman ismi olma şartının bulunmadığı bilinmektedir.

7. İSPAT-I RÜŞT

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1934 senesinde Bilecik'te görülmüştür.

Bilecik'in Cumalı Köyü'nden Şehit M. oğlu M.nin açtığı ispat-ı rüş davasında; babasının muharebede¹¹ şehit olmasından dolayı kendisine tahsis olunan maaşı Bilecik maliyesinden öteden beri almakta iken, vasiye muhtaç olduğu¹² gerekçesiyle tütün ikramiyesinin kendisine verilmemesi üzerine, ihtiyaçlarını görebilecek ve kendisini idare edebilecek durumda olduğuna, vasiye ihtiyacı olmadığına karar verilmesini talep etmiştir. Yapılan inceleme neticesinde; müddeinin 1333 (1917) doğumlu¹³ olduğunun ve dolayısıyla on sekiz yaşında bulunmadığının anlaşılması üzerine ispat-ı rüş talebi uygun görülmeyp reddedilmiştir (BAHM, 06 Eylül 1934).

Mahkeme kararında tütün ikramiyesini alıp alamayacağı konusunda bir bilgi bulunmamakla birlikte Bilecik maliyesince vasi gösterilmesi talebi yerine getirildiğinde ikramiyeyi alabileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Bilecik örneği üzerinden bakıldığında, 1930'ların Türkiye'sinde yakın geçmişte yaşanan savaşlar zincirinin toplumsal etkileri gözlemlenebilmektedir.

8. İŞLENEN SUÇ SEBEBİYLE YAŞ BÜYÜTME

Bu başlık altında tespit edilen üç davadan biri 1933 senesinde Bilecik'te, biri 1935 diğeri 1936 senesinde olmak üzere ikisi ise Uşak'ta görülmüştür.

Bilecik'te Osmaneli'nin Dereyürük Karyesinden (Köyünden) M. oğlu H.nin, dokuz yaşındaki üvey kardeşi T.nin cebren ırzına geçme teşebbüsü sırasında, karşı koyması üzerine T.ye darp ve işkence etmesinden dolayı T.nin ölümüne sebep olması ve cesedini

¹¹ Hangi muharebede şehit olduğu belirtilmemişse de Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsedilmesi kuvvetle muhtemeldir.

¹² Bu mahkemelerde de akıl sağlığı yerinde olmayanlara ve yaşlılık sebebiyle kendi idare ve iradelerini gerçekleştiremeyenlere vasi tayin edildiği görülmüştür. Bk. Özturan, 2018, s.242-243.

¹³ Müddeinin doğumunun ayı ve günü bilinmediğinden, yaklaşık on yedi yaşında olduğu anlaşılmaktadır.

Göksu Nehri'ne attığı iddiasıyla suçlanmıştır. Zanlı H.nin nüfusta 335 (1919) doğumlu¹⁴ olduğu bildirilmişse de belirtilen yaşının görünüşüne muvafık olmamasından dolayı gerçek yaşının tespiti için amme namına dava açılmıştır. Yapılan mahkeme neticesinde, kardeşi O.nun 331 (1915/1916) doğumlu olmasından, zanlı H.nin 1332 (1916/1917) doğumlu¹⁵ olduğuna temyize açık olarak ittifakla karar verilmiştir (BAHM, 30 Mart 1933).

Uşak'ta Dağyenice Köyü'nden İ. oğlu M.nin aleyhine açılan davada, 23 Temmuz 1935 tarihinde Dağdemirler Köyü'nden A. kızı dokuz yaşlarındaki N.nin zorla ırzına geçmekle suçlanmıştır. 1340 (1924) doğumlu¹⁶ İ. oğlu M. ve arkadaşları hakkında icra edilen ilk tahkikat sırasında zanlılardan M.nin nüfus kaydı ile doktor raporu görüntüsünün uyuşmaması üzerine kamu hukuku adına gerçek yaşının tespit edilebilmesi için dava açılmıştır. Bu sebeple yapılan muhakemede; M.nin babası M.nin yaşının doğruluğunu iddia etmiş, bu iddiasını da şahitlerle ispat edebileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte şahitlerin ifadelerinden M.nin yaşı tam olarak ispat edilememiştir. Ayrıca yeniden yapılan doktor muayenesi neticesinde M.nin yaşının nüfus kaydındaki yaşından daha büyük olduğuna dair kesin cevap verilememesi ve M.nin yaşının daha büyük olduğuna dair başkaca bir delil bulunamaması üzerine iddia makamının iddiasının reddine temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, 16 Ağustos 1935).

Uşak'ın Kamer Mahallesi'nden 1340 (1924) doğumlu¹⁷ N. oğlu R.nin, arkadaşları ile birlikte 15.07.1935 tarihinde kendisiyle aynı mahallede oturan 1926 doğumlu¹⁸ H.nin ırzına geçtikleri iddiası ile haklarında dava açılmıştır. İcra edilmekte olan ilk tahkikatta R.nin nüfus kaydındaki yaşı ile görünüş yaşının örtüşmemesi üzerine yapılan muayenede R.nin farık ve mümeyyiz (iyiyi kötüden ayırt edebilecek halde) olduğunun anlaşılması üzerine yaşının tashih edilmesi için kamu hukuku adına dava açılmıştır. 18 Eylül 1935 tarihinde yapılan muhakemede R., doğum kaydının doğruluğunu ispat edeceğini belirtse de dinlenen şahitlerden ve edinilen doktor raporundan R.nin on dört yaşını bitirdiğine ve 1336 (1920) doğumlu¹⁹ olduğuna, temyize açık olarak, karar verilmiştir. Bunun üzerine R., kararı 03 Ekim 1935 tarihinde Temyiz Mahkemesine götürmüştür. Bu doğrultuda görülen dava neticesinde; R.nin annesi R.nin 1340 doğumlu olduğunu gösteren belgeyi mahkemeye sunacağını belirtmesi üzerine Medeni Kanun'un 16. maddesi gereği önceki hüküm, 26 Kanunuevvel (Aralık) 1935 tarihinde Temyiz Mahkemesi tarafından bozulmuştur. Yeniden görülen davada çağırılan şahitlerden R.nin dayısı ve dayısının hanımı, R.nin 1340 (1924) tarihinde doğduğunu belirtmişlerdir. R.nin dayısı, Yunan'ın

¹⁴ Belirtilen doğum tarihine göre zanlının yaşı on dördür.

¹⁵ Bu doğrultuda zanlının, nüfusta geçen yaşından en az üç yaş büyük olduğuna dolayısıyla en az on yedi yaşında olduğuna karar verilmiştir.

¹⁶ Nüfustaki resmî kayda göre M.nin yaşı on birdir.

¹⁷ Nüfustaki resmî kayda göre olayın gerçekleştiğinde R.nin yaşı on birdir.

¹⁸ Olayın gerçekleştiğinde mağdur H.nin yaşı dokuzdur.

¹⁹ Bu tespiti göre olay zamanında R.nin yaşı on beştir.

şehri terk etmesinden²⁰ iki sene sonra R.nin doğduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden de R.nin dayısının, R.nin doğum tarihinin 1924 olduğunu ispat etmeye dair bir delil ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Yunanlılar Millî Mücadele'de Uşak'ı 1922 senesinde terk etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte; R.nin dayısının karısı Ü.nün eski (Rumi) sene ile yeni (Miladi) sene arasındaki farkı bilmediğini belirtmesi, R.nin lehine şahitlik eden şahitlerin R.nin akrabası haricinde kimsenin olmaması, kamu hukuku adına dinlenen diğer şahitlerin şهادetleri ve hazırlanan doktor raporu doğrultusunda R.nin 1336 (1920) doğumlu olduğuna temyiz yolu açık olmak üzere karar verilmiştir (UAHM, 18 Mart 1936).

Bilecik'te 1933'te görülen davadaki zanlı H.nin, Uşak'ta 1935'te ve 1936'da neticelenen davalardaki zanlı M.nin ve zanlı R.nin işledikleri belirtilen suçlar sebebiyle yaşlarının büyütülmesi sonrası yeniden yargılanacakları dolayısıyla haksettikleri ölçüde cezayı almaları için çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bilecik ve Uşak örnekleri üzerinden değerlendirildiğinde, 1930'lar Türkiye'sinde hukukun etkin şekilde işletilebilmesi adına yargı mensuplarının büyük bir hassasiyetle hareket ettikleri görülmektedir.

9. MALULLÜK SEBEBİYLE TAZMİNAT

Bu başlık altında olup da tespit edilen tek dava 1936 senesinde Uşak'ta görülmüştür.

Uşak'a bağlı Ulubey'de²¹ ikamet eden, Karamürsel inhisarlar yaprak tütün ambarında memurluk yapan M.nin İnhisarlar Umum Müdürlüğü aleyhine açtığı davada; vazife sırasında muamelat sandıklarının ayağına düştüğü, aldığı yaraların tedavisi hususunda idarenin ihmali ile ayaklarının kangren olması sebebiyle kesildiği ve bu yüzden işten ihraç edildiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda M., inhisarlar idaresinden on bin lira tazminat talebinde bulunmuştur. Gerçekleştirilen mahkeme sonunda; olayın gerçekleştiği yer sebebiyle davanın Uşak Asliye Hukuk Mahkemesinin selahiyeti haricinde olduğu ve Devlet Şurası Kanunu'nun 19. maddesinin a fıkrasına göre davanın Devlet Şurasında görülmesi gerektiği belirtilmiştir. Mahkeme akabinde, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 7, 9 ve 27. maddeleri gereğince davanın reddine 14 Ekim 1935 tarihinde temyize açık olarak karar verilmiştir. Davacı M.nin, kararı Temyiz Mahkemesine götürmesi üzerine 4. Hukuk Dairesince dava incelenmiş ve olayın geçtiği yer dolayısıyla davanın İstanbul'daki mahkemelerde görülmesinin daha uygun olacağından yetkisizlik kararı yerinde bulunmuştur. Bununla birlikte davanın Devlet Şurasında görülmesi kararı bozulmuştur. Bunun üzerine taraflar mahkemeye çağırılarak, davanın İstanbul Asliye Hukuk Mahkemesi'nce görülmesine karar verilmiştir (UAHM, 15 Temmuz 1936).

Uşak'ta görülen davanın işleyiş biçimi, yaklaşık doksan yıl önceki genç Türkiye Cumhuriyeti'nde hukukun işlerliği ve vatandaşların hak kaybına uğramaması adına

²⁰ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele ile 1 Eylül 1922 tarihinde Uşak Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Bk. Rahmi Çiçek, "İzmir'in Kurtuluşunun Anadolu Basımındaki Yansımaları", *Turkish Studies*, 9/4 (2014), 315-318.

²¹ Uşak'ın bir ilçesidir. Bk. Tuncel, 2012, s.226-227.

mahkemelerin gösterdiği özeni ortaya koymaktadır. Bu durum Türk hukuk tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır.

10. NÜFUSTA EBEVEYN KAYDININ DÜZELTİLMESİ

Bu başlık altında Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi kayıtlarından tespit edilen yedi davadan biri 1933'te anne kaydının düzeltilmesi, biri 1934'te ana-baba kaydının düzeltilmesi beşinin ise baba kaydının düzeltilmesi amacıyla Bilecik'te görülmüştür. Baba kaydının düzeltilmesi amacıyla açılan davalardan biri 1931'de, ikisi 1933'te, biri 1935'te biri ise 1936 yılında neticelenmiştir.

Bilecik'in Küplü Nahiyesi'nin Kızıldamlar Köyü'nden M. oğlu A.nın babasının M. olduğu halde 341 (1341/1925) tarihli tahrir kaydında A. sehven üvey babası H.nin oğlu olarak nüfusa kaydedilmiştir. Bu sebeple kaydın tashih edilmesi talebiyle açılan davada yapılan muhakeme neticesinde şahitlerin şهادetleri ile A.nın babasının H. olmayıp M. olduğuna temyize açık olarak oy birliği ile karar verilmiştir (BAHM, 12 Mart 1931).

Yine Bilecik'in Küplü Nahiyesi'nin Kızıldamlar Köyü'nden H. kızı H.nin annesinin ismi L. olduğu halde sehven nüfus siciline üvey annesinin ismi olan H. yazılmış olmasından dolayı H. tarafından yapılan müracaatla; annesinin isminin nüfusta, L. olarak düzeltilmesi talep edilmiştir. Yapılan muhakeme neticesinde, şahitlerin şهادetleri ve ilmühaberden gelen bilgi doğrultusunda temyiz yolu açık olarak oy birliği ile H.nin annesinin isminin nüfusta L. olarak düzeltilmesine karar verilmiştir (BAHM, 12 Ocak 1933).

Bilecik'in İsmetpaşa Mahallesi'nden İ.nin babasının ismi H. olduğu halde amcası S., babası olarak sehven nüfus siciline kaydedilmiş olduğundan İ., babasının isminin H. olarak tashih edilmesi talebiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Bu doğrultuda yapılan muhakeme sonucunda, şahitlerin de şهادetleri ile İ.nin babasının isminin nüfus kaydında H. olarak düzeltilmesine, temyize açık olmak üzere oy birliği ile karar verilmiştir (BAHM, 20 Nisan 1933).

Yine Bilecik'in İsmetpaşa Mahallesi'nden F.nin babası Y. oğlu A. olduğu halde sehven nüfus siciline üvey babası H. yazılmış olduğundan F. mahkemeye yaptığı müracaatta nüfusa babasının Y. oğlu A. olarak geçmesini talep etmiştir. Yapılan muhakeme neticesinde; şahitlerin de şهادetleri ile ve üvey babası H.nin mahkemedeki beyanı ile F.nin babasının isminin nüfus kaydına, temyize açık olarak Y. oğlu A. olarak geçmesine oy birliği ile karar verilmiştir (BAHM, 27 Nisan 1933).

Bilecik'in Osmaneli İlçesi'nin Selçik Köyü'nden A. oğlu A. ve karısı E. tarafından Osmaneli Nüfus Memurluğu aleyhine açılan davada, evlilik harici doğan kızları K.nin nüfusa, kendi çocukları olarak kaydedilmesi talep edilmiştir. Yapılan muhakeme neticesinde; A. oğlu A. ve karısı E.nin evliliklerinin 12 Teşrinisani (Kasım) 933 (1933) tarihinde tescil edilmesi sonrası iki çocuklarının neseplerinin sahih olduğu belirtilerek K.nin babasının A. ve annesinin E. olduğunun nüfus kaydında tashihinin yapılmasına temyiz yolu açık olarak oy birliği ile karar verilmiştir (BAHM, 08 Mart 1934). Karar kartonunda bahsedilen bu davada belirtilen evlilik dışı çocuğun doğması ifadesinden, o

dönemin şartlarında yapılan evliliğin resmî olmaması anlaşılmaktadır. Resmî olmayan bu evlilik sonrasında doğan çocukların okula kaydında ve bu türden yapılacak resmî işlerde gerekli olan, resmî evliliğin yapılıp çocukların nüfus kaydına geçirilmesi ihtiyacının doğmasından dolayı bu türden bir davanın görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bilecik'in Pazarcık İlçesi'nin Arapdede Köyü'nden²² Y. kızı F.nin açtığı boşanma davası sebebiyle görülen mahkemede T. ile boşanmalarına dair verilen 16 Haziran 932 tarihli ve 99/132 numaralı kararda T.nin babasının adı yanlışlıkla Hasan Çavuş olarak yazılmıştır. Bozüyük Kazası'nın Yeni Mahallesi'nden olan H. oğlu T.nin açtığı davada; bu yanlışlığın düzeltilip kayda doğru olarak geçirilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda görülen mahkeme neticesinde; hem davacı hem de davalı olan her iki tarafın da ikrarı ile T.nin babasının gerçek adı kayda geçirilmesine dair karar oy birliği ile verilmiştir (BAHM, 09 Mayıs 1935). Bu davada görüldüğü üzere baba adı kaydı kayıtlara sehven yanlış geçirilmişse de görülen mahkeme sonucunda ismin doğrusu kayıtlara geçirilmiştir. Buradan da 1930'lu yıllarda hukuka verilen önem anlaşılmaktadır.

Bilecik'in İsmetpaşa Mahallesi'nde oturan U.nun verdiği 15 Teşrinievvel 935 (Ekim 1915) tarihli dilekçe ile açılan davada; Bilecik'in Gazipaşa Mahallesi'nde oturan ölü berber M. ile olan gayriresmî evliliklerinin neticesinde M. isiminde bir erkek çocuğun dünyaya geldiği belirtilmiş ve doğan çocuğun babasının nüfusta berber M. olarak kaydedilmesi talep edilmiştir. Yapılan muhakemede her iki tarafın da dinlenmesinin ardından; şahitlerin şهادetleri ile ölü berber M. ile karısı H.nin 934 senesi Kanunuevvel ayında (Aralık 1934) boşandıkları, belirtilen tarihten ölümüne kadar geçen sürede M. ile davayı açan U.nun karı koca hayatı yaşadıkları ve bebek M.nin berber M.nin ölümünden altı ay sonra doğduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple bebek M.nin nüfus kaydında annesi olarak U.nun babası olarak ölü berber M.nin geçirilmesine temyize açık olarak oy birliği ile karar verilmiştir (BAHM, 23 Ocak 1936). İncelemenin yapıldığı dönemlerde kadının hayatını devam ettirebilmek için bir erkeğin himayesine ihtiyaç duyduğundan dolayı maalesef o dönemlerde kadınların gayriresmî olarak evlilik sürdürdükleri görülmektedir. Belirtilen sebepler sebebiyle görülen yaşantı maalesef günümüzde de görülebilmektedir.

Nüfusta Ebeveyn Kaydının Düzeltilmesi başlığı altında incelenen davaların, genelde çocukların gerçek anne veya babası yerine üvey anne veya babasının isimlerinin nüfus siciline kaydedilmesi sonucu oluşan yanlış düzeltmek amacıyla açıldığı anlaşılmaktadır. TMK 1926 senesinde kabul edilmiş olsa da Bilecik örneği üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye'de 1930'lu yıllarda açılan bu davalar, geçmişten gelen alışkanlıkların değiştirilmesi sürecinde yaşanan toplumsal ve hukuki sancıları gözler önüne sermektedir. Kanun yürürlüğe girmeden önce çocukların biyolojik ebeveynlerinin kimlik bilgilerinin resmî kayıtlara işlenmesinin yaygın olmaması nedeniyle, bu bilgilere

²² Karar kartonunda Arapdede Köyü'nün bağlı olduğu ilçe olarak Pazarcık belirtilmiştir. Pazarcık olarak belirtilen ilçenin günümüzdeki adı Pazaryeri'dir. Bk. Başkaya, 2012, s.207-228.

duyulan ihtiyaç doğrultusunda, 1930'lu yıllarda Türkiye'de, söz konusu davalara sıkça rastlanıldığı anlaşılmaktadır.

11. NÜFUS KAYDININ TASHİHİ

Bu başlık altında tespit edilen yedi davadan biri 1936 senesinde altısı ise 1938 yılında Uşak'ta görülmüştür.

Uşak'ın Ayvey²³ Mahallesi'nden M.A. oğlu H.nin karısının ölmesi ile Gediz'in Şaphane Nahiyesi'nden İ. kızı Z. ile evlenmiştir. 926 (1926)²⁴ senesinde yapılan tahrir esnasında Z.nin ölmüş kocası M.den olma 1331 (1915/1916) doğumlu H. adındaki kızı, yeni evlendiği H.nin üvey oğlu H. olarak kaydedildiğinden, askerlik yükümlülüğü sebebiyle 1331 doğumlularla şubeye ismi verilmiştir. Askerlik Şubesinin H.yi, yoklama kaçağı olarak Kabul etmesi ve konuyu takip etmesi sonucunda, H.nin isminin yanlış kaydedildiği ve aslında kız olduğu anlaşılmış olduğundan nüfus kaydının da tashihi talep edilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet Savcısının yaptığı inceleme neticesinde; Uşak Nüfus Memurluğunun 24 Aralık 935 (1935) tarihli ve 1521 sayılı görüşü ile 1331 doğumlu H.nin babası M. ve annesi Z. olduğu, nüfus kaydının bulunduğu mahallede bu özelliklere sahip H. isminde bir erkeğin bulunmadığı şahitlerin de şهادetleri ile anlaşılmış olduğundan nüfus kaydında H.nin kız olarak düzeltilmesine karar verilmiştir (UAHM, 17 Haziran 1936).

Büyükoturak Köyü'nden²⁵ A. oğlu E.nin mahkemeye verdiği dilekçede; kendisi 331 (1331) doğumlu ve kardeşi H.İ. de 322 (1322) doğumlu olduğu, müddeialeyha S. ile kardeşi H.İ.nin on iki sene önce²⁶ evlendiği ve üç de çocuklarının olduğu ancak her nasılsa nüfus kaydında S.nin kendi karısı (A. oğlu E.nin) görüldüğü halbuki kendisinin bekar olduğu bu sebeple nüfus kaydının düzeltilmesi ve kendi üzerinden silinmesine karar verilmesi talep edilmiştir. Müddeialeyha S. de A. oğlu E.nin ifadelerini doğrular beyanatta bulunmuş, davacının kendisinin kayınbiraderi olduğunu ve nüfustaki karı koca kaydının düzeltilmesini belirtmiştir. Bu doğrultuda yapılan tahkikat ve muhakeme neticesinde; nüfus memurluğundan gelen bilgide davacı ve müddeialeyhin evli görünmesine rağmen şahitlerin de yeminle şهادetleri ile S.nin davacı E.nin karısı olmayıp davacının büyük kardeşi H.İ.nin karısı olduğu, S. ile H.İ.nin 340 (1340/1924) yılından beri evli oldukları ve üç tane de çocuklarının bulunduğu, 926 (1926) tahrir nüfus kaydında yanlışlıkla müddeialeyhin davacı üzerine kaydedildiği anlaşıldığından nüfus kaydının bu doğrultuda düzeltilmesine temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, 18 Ocak 1938).

²³ Karar kartonunda Ayvey Mahallesi yazsa da mahallenin adı Aybey'dir. Bk. <https://www.usak.bel.tr/sayfa/mahalle-muhtarlari/>. Erişim 16.07.2024

²⁴ TMK'nin kabul edildiği yıldır.

²⁵ Uşak'ın Banaz İlçesi'ne bağlıdır. Bk. <http://www.banaz.gov.tr/buyukoturak-koyu>. Erişim 17.07.2024.

²⁶ Kardeşinin 1926 senesinde evlendiği ve evlendiğinde 19/20 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.

Ahat Köyü'nden²⁷ İ. kızı E.nin açtığı davada; babası İ. ve annesi E. olarak 334 (1334/1918) senesinde doğduğu²⁸ halde o ana kadar nüfusa kaydının yapılmadığı belirtilmiş ve İ. ile E.nin çocuğu olduğunu şahitlerin de şهادetleri ile ispat edeceğinden muhakeme neticesinde annesi ve babasının yanında nüfusa kaydının yapılmasını talep etmiştir. Uşak Cumhuriyet Müddeiumumisi adına vekâleten gelen Başkâtip Ö.Y.²⁹ ve davacı E. ile Nüfus Memuru S.Ü. hazır bulunarak muhakeme yapılmıştır. Davacı, dava dilekçesinde nesebinin tespit edilmesini talep etmişse de nüfus memurunun bu davada hasım olamayacağı sebebiyle, savcılığın ve nüfus memurunun yerinde görülen talepleriyle, mahkemenin nesebi tespit yapmaya yetkili olmadığı belirtilerek davacının talebi temyize açık olarak reddedilmiştir. Bununla birlikte, davacının yetkili mahkemeye nesebi tespit davası açmakta serbest olduğu belirtilmiştir (UAHM, 19 Ocak 1938).

Yukarıdaki mahkemenin devamı niteliğinde olan bu davada yine Ahat Köyü'nden İ kızı E.nin mahkemeye verdiği dilekçede; babası İ. ile annesi E.nin 326 (1326/1911) tarihinde evlendiği ve karı koca olarak yaşadıkları müddetçe 335 (1335/1919)³⁰ senesinde kendisinin dünyaya geldiği ve annesi E.nin de evlendikten on beş sene sonra, 926 (1926)'da, vefat ettiği³¹ ancak nüfus kaydında hem evliliklerinin hem de kendisinin (E.nin) tescil edilmediği belirtilmiştir. Bu sebeple, yapılacak muhakeme neticesinde babası İ.nin annesi E. ile evliliği ve E.den doğan E.nin nüfusa tescil edilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan tahkikat ve muhakeme sonunda; Ahat Köyü'nden B. oğlu İ.nin aynı köyde İ. kızı E. ile 1326 (1911) senesinde evlendiklerine ve E.nin 1342 (1926) senesinde vefatına kadar karı koca olarak geçindiklerine, 1335 (1919) senesinde E. isminde çocuklarının dünyaya geldiğine, şahitlerin de şهادetleri ile temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, Esas No: 505, Karar No: 295, 30 Mart 1938).

Uşak Sorgu Hakimliği tarafından kamu hukuku adına açılmış davada, iki senelik nişanlısı tarafından kaçırılmış olan Z.nin on sekiz yaşında olup olmadığının tashih edilmesi amaçlanmıştır. Uşak Sorgu Hakimliğince Z.nin kayıtlı olduğu Eşme Nüfus Müdürlüğüne gönderilen 30 Mart 938 (1938) tarihli ve 78 sayılı yazı ile Z.nin nüfusta 1338 (1922) olarak kayıtlı olan doğum tarihinin 1336 (1920) olup olmadığının tashih edilmesi talep edilmiştir. Eşme Nüfus Memurluğundan gelen yazıda, evvelce Z.nin yaşının tashih görmediği belirtilmiştir. Bunun yanında Z.nin on sekiz yaşında olduğu doktor raporu ile tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Uşak Cumhuriyet Müddeiumumisi (Savcısı) A.Ü.nün huzurunda, davaya konu olan Z.nin ve Nüfus Memuru S.Ü.nün de bulunduğu halde yapılan tahkikat sonunda; doktor raporuna, görünüşünün ve halinin onsekiz yaşında olmasının makul olmasına ve yeminle dinlenen şahitlerin şهادetlerine binaen, Eşme'nin Güre Nahiyesi'nde 1338 senesinde doğduğu kayıtlı olan Z.nin 1336 senesi Şubat ayında doğduğu mahkemede anlaşılmıştır. Bunun üzerine Nüfus Kanunu'nun 2. maddesi

²⁷ Uşak'ın Banaz İlçesi'ne bağlıdır. Bk. <http://www.banaz.gov.tr/ahat-koyu>. Erişim 16.07.2024.

²⁸ Konu ile ilgili 30 Mart 1938 tarihinde neticelenen davada doğum tarihi 1335/1919 olarak belirtilmiştir.

²⁹ Cumhuriyet Savcısı'nın o anda orada olmaması sebebiyle yerine vekâleten başkâtipin gelmesi günümüzle kıyaslandığında oldukça ilgi çekici bir durum oluşturmaktadır.

³⁰ Bir önceki davada E.nin doğum yılı 1334/1918 olarak belirtilmişse de bu davada 1335/1919 olarak ifade edilmiştir.

³¹ E.nin vefat ettiğinde yedi yaşında olduğu anlaşılmaktadır.

gereğince Z.nin doğum kaydının Şubat 1336 (Şubat 1920) olarak tashihi edilmesine temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, Esas No: 559, Karar No: 300, 30 Mart 1938).

İmrez Köyü'nden³² İ. oğlu H.H.Ç.nin açtığı yaş tahsisi davası üzerine, Uşak Cumhuriyet Müddeiumumisi A.Ü.nün huzurunda, davacı H.H.Ç. ve Nüfus Memuru S.Ü.nün de hazır olduğu halde muhakeme yapılmıştır. Köylerinden Ü. isminde bir kızı kaçırmak suçuyla davacı H.H.Ç. hakkında tahkikat yapılmakta olduğundan, Cumhuriyet Müddeiumumiliği, mahkemeden bu davanın bir an evvel görülmesini talep edilmiştir. Yapılan talep yazısında Uşak Sorgu Hakimliğinin konu ile ilgili hazırladığı dosya da bulunmaktadır. Bunun üzerine mahkeme bu davanın acil görülmesine karar vermiştir. Yapılan mahkemede, davacının 1338 (1922)³³ yılında İmrez Köyü'nde doğduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte nüfus memurluğundan H.H.Ç.nin yaşı konusunda daha önce bir değişiklik olmadığı bilgisi alınmıştır. Ardından şahitlerin, davacının 1336 senesinin harman zamanında (yaz aylarında) doğduğuna dair şehadetleri ve davacının görünüşünün ve halinin on sekiz yaş ile uyumlu olması üzerine, nüfus memurunun da uygun görmesiyle Nüfus Kanunu'nun 2. maddesi gereğince H.H.Ç.nin doğum kaydının 1336 (1920)³⁴ olarak düzeltilmesine temyize açık olarak karar verilmiştir (UAHM, Esas No: 887, Karar No: 637, 27 Temmuz 1938).

Yine İmrez Köyü'nden A. kızı Ü.A.nın açtığı yaş tashihi davasında³⁵; kendisini kaçıran zanlı hakkında kanuni takibat yapılmakta olduğundan, açtığı davanın acil görülmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda yapılan tahkikat ve görülen muhakeme gereği; nüfus memurluğundan gelen yazıda, davacının 1338 (1922)³⁶ doğumlu olduğu ve daha önce yaşı ile ilgili bir düzeltmenin yapılmadığı belirtilmiştir. Mahkemede, yeminle dinlenen şahitler, davacının 1337 (1921) senesinin harman zamanında doğduğuna şahitlik etmişlerdir. Bununla birlikte mahkeme, davacının görünüşünün ve davranışının 1337 doğumlularla uyumlu olduğuna kanaat getirmiştir. Bu doğrultuda mahkeme; davacı Ü.A.nın isteği üzerine, Nüfus Kanunu'nu 2. maddesine göre, doğum tarihinin 1337 olarak değiştirilmesine temyize açık olarak karar vermiştir (UAHM, Esas No: 888, Karar No: 638, 27 Temmuz 1938).

Nüfus Kaydının Tashihi başlığı altında ele alınan yedi ayrı davanın tamamının Uşak Asliye Hukuk Mahkemesinde görüldüğü tespit edilmiştir. Bu davalardan birinde bir kız çocuğunun nüfusa erkek olarak kaydedildiğinin yıllar sonra askere çağırılınca anlaşılması üzerine nüfustaki kaydın kız olarak değiştirilmesi talebiyle açılan dava olduğu görülmüş ve talep kabul edilmiştir. Bir diğer davanın, 1926'da kabul edilen TMK ile evliliklerin kayıt altına alınma çalışmaları sırasında bir kadının aslında evli olduğu erkeğin abisi ile

³² Banaz İlçesi'ne bağlı bir köydür. Bugünkü adı Ayvacık'tır. Bk. <http://www.banaz.gov.tr/ayvacik-koyu>. Erişim 17.07.2024; Karayaman, 2014, s. 145-166.

³³ Kız kaçırdığı iddiası ile hakkında dava açılan H.H.Ç.nin davanın görüldüğünde yaşının on altı olduğu anlaşılmaktadır.

³⁴ Bu değişiklikte davacı H.H.Ç.nin yaşı davanın görüldüğü zamanda on sekiz olmuştur.

³⁵ Bu davanın bir önceki dava ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶ Davanın görüldüğünde davacının kayıtlara göre yaşının on altı olduğu anlaşılmaktadır.

evli olarak nüfusa kaydedildiğinin anlaşılması üzerine yanlışın düzeltilmesi amacıyla açıldığı ve kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bir başka davada, nüfusta ismi kaydedilmeyen E. isimli kızın nüfusa kaydının yapılması için nesebi tespit davası açtığı ancak mahkemenin bu talebi yetkisizlik sebebiyle reddettiği görülmüştür. Bunun üzerine aynı kız nüfusa anne ve babasının çocuğu olarak kaydedilmesi için dava açmış ve mahkeme bu davada kızı haklı bulmuştur. Başka bir davada ise, kaçırılan kızın kendisinin asıl yaşının on sekiz olduğunun tespit edilmesi amacıyla açıldığı ve mahkeme tarafından bu talebin kabul edildiği görülmüştür. Son iki davanın birbiriyle alakalı olduğu görülmüş olup ilkinde kız kaçıran gencin yaşının aslında on sekiz olduğunun tespit edilmesi talep edilmiş ikincisinde ise kaçırdığı kızın nüfusta kayıtlı yaşından daha büyük olduğunun tespiti talep edilmiştir. Her iki davanın da davacıların istekleri doğrultuda neticelendiği görülmüştür.

1930'lardaki Uşak'ta görülüp incelenen bu davalar, 1926 yılında kabul edilen TMK ile nüfus kayıtlarının düzenlenmesi sürecindeki zorlukları ve sosyal alışkanlıkların hukuki alandaki etkilerini gözler önüne sermektedir. Özellikle bireylerin nüfus kayıtlarında yer alan hataların düzeltilmesi ve geçmişten gelen sorunların giderilmesi sürecinde mahkemelerin gösterdiği hassasiyet dikkat çekmektedir.

12. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma için yapılan incelemede, Asliye Hukuk Mahkemelerinin arşivlerindeki karar kartonlarının 1931 senesinden itibaren yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla yapılan çalışma Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çok erken zamanlarını kapsamaktadır. Bu sebeple bu coğrafyada yer alan bir önceki devlet olan Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısının izlerinin daha net görülebildiği bir dönemde çalışılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin kuruluş şehri kabul edilen Bilecik'teki ve yakın coğrafyada kurulan Uşak'taki Asliye Hukuk Mahkemelerinin kayıtları incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda; bahsi geçen iki şehirde bulunan mahkemelerin karar kartonlarında bulunan, sosyal vakalar ile ilgili örneklerin yer aldığı yirmi dört ayrı mahkeme kaydına rastlanmıştır.

Bu kararların içeriğine bakıldığında; ameliyatla erkek olma, eşlerin ayrılması sonucu eşya talebi, gaipliğe hüküm, iflas sonucu alacakların temini, ihtida, ispat-ı rüş, işlenen suç sebebiyle yaş büyütme, malullük sebebiyle tazminat talebi, nüfusta ebeveyn kaydının düzeltilmesi ve nüfus kaydının tashihi gibi on ayrı temel başlıkta toplamının mümkün olabildiği görülmüştür. Bu çalışma sırasında ele alınan diğer çalışmalara bakıldığında bugünkü tarihten yaklaşık iki yüz yıl öncesindeki Osmanlı Devleti'nin Anadolu'sunda da 1930'lardaki Bilecik'teki ve Uşak'taki davaların benzerlerinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta benzer başlıklardaki davaların günümüzdeki Türkiye'de de görüldüğü tespit edilmektedir. Bununla birlikte bu makalede incelenen belgeler üzerinde ilk defa bir çalışma yapılmıştır. Bu durumun bu çalışmaya orijinallik katmıştır. İnsanların cinsiyetleri ile ilgili yaşadıkları sorunların, eşlerin ayrılmaları sonucu mal paylaşımının, kayıp insanların, ticari alacakların tahsili için açılan davaların, İslam dinini seçen

gayrimüslümlerin, rüşünü resmîyetle ispat etmek isteyenlerin, suç karışanlara verilecek cezaların belirlenmesinde zanlıların yaşlarının öneminin, işyeri kazası sonrası yaşanan mağduriyetlerin, nüfusa yanlış kaydedilmenin, evlatlar tarafından bakılmak istenmeyen anne-babaların mal paylaşımı konusunda gösterdiği tepkilerin benzerlerinin günümüzde de görülmesinden insan unsurunun var olduğu her zamanda benzer vakaların varlığının gayet normal olduğu sonucunu düşündürmektedir. Ayrıca bu çalışmada erken dönem Türkiye'ye ait yalnızca iki şehrin mahkeme sonuçları incelenmiştir. Daha geniş zamanlı ve kapsamlı bir poje ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde yer alan diğer mahkemelerin karar kartonlarına ulaşarak dönemin Türkiye'sinin tamamının görünümü çıkarılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 22, Karar No: 75, Karar Tarihi: 12 Mart 1931.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 364/932, Karar No: 10, Karar Tarihi: 12 Ocak 1933.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 419/932, Karar No: 78, Karar Tarihi: 30 Mart 1933.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 60, Karar No: 88, Karar Tarihi: 20 Nisan 1933.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 71, Karar No: 106, Karar Tarihi: 27 Nisan 1933.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 356/933, Karar No: 39-934, Karar Tarihi: 08 Mart 1934.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 934-222, Karar No: 934-294, Karar Tarihi: 06 Eylül 1934.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 95/935, Karar No: 95-935, Karar Tarihi: 09 Mayıs 1935.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 220/935, Karar No: 17-936, Karar Tarihi: 23 Ocak 1936.
Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 27-940, Karar No: 147-940, Karar Tarihi: 11 Mart 1940.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 458, Karar No: 9, Karar Tarihi: 29 Ocak 1934.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 836, Karar No: 450, Karar Tarihi: 16 Ağustos 1935.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 333, Karar No: 153, Karar Tarihi: 18 Mart 1936.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 155, Karar No: 353, Karar Tarihi: 17 Haziran 1936.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 660, Karar No: 417, Karar Tarihi: 15 Temmuz 1936.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 90, Karar No: 12, Karar Tarihi: 18 Ocak 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 176, Karar No: 21, Karar Tarihi: 19 Ocak 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 244, Karar No: 251, Karar Tarihi: 22 Mart 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 122, Karar No: 274, Karar Tarihi: 29 Mart 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 505, Karar No: 295, Karar Tarihi: 30 Mart 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 559, Karar No: 300, Karar Tarihi: 30 Mart 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 887, Karar No: 637, Karar Tarihi: 27 Temmuz 1938.
Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 888, Karar No: 638, Karar Tarihi: 27 Temmuz 1938.

Uşak Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 586, Karar No: 428, Karar Tarihi: 12 Temmuz 1939.

Araştırmalar-İnceleme Eserler

- Cihan, E. (1978). Ceza Hukukunda Propaganda Kavramı, *Ceza Hukuku Ve Kriminoloji Dergisi*, 1(1), 9-18.
- Acabey, M.B. (2007). Edinilmiş Mallara Katılma Rejiminde Mal Grupları - İspat Kuralları Ve Eşlerin Paylı Mülkiyeti Altındaki Mallara İlişkin Düzenlemeler , *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (Özel Sayı), 491-534.
- Aşık, İ. (2018). İflas Tasfiyesinde Geçici Dağıtma , *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 270-295. DOI: 10.33433/maruhad.445669
- Başkaya, Z. (2012). Bilecik İlinde Şerbetçiotu Üretiminin Coğrafi Esasları , *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (25), 207-228.
- Başkurt, İ. (2006). Yaygın Din Eğitimi Ve Sosyo-Psikolojik Açidan İhtida Hadisesi (Üsküdar, Kadıköy Ve Beyoğlu Örneği) , *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 173-205.
- Bilgin, T. (2015). Milli Mücadele Döneminde Bilecik, *Bilecik Üniversitesi Yayınları*, Bilecik.
- Bozkurt, N. (2000). İçki , *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, İstanbul: TDV İSAM Yayınları, 455-456.
- Braun, C.A. (2021). Nüfus Kaydının Düzeltilmesi Davası Mı, Soybağının Kurulmasına İtiraz Davası Mı? , *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 843-859.
- Budak, Ö.M. (2017). Tanzimat Dönemi Ayntab'da Bazı Toplumsal Olaylar , *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (1), 151-164. DOI: 10.21551/jhf.302542
- Çevik, S.Ö. (2016). Çocuğun Anne Ve/Veya Babası Haricindeki Kişilerin Nüfus Siciline Kaydedilmesinden Doğan Sorunların Değerlendirilmesi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (3), 2105-2130.
- Çiçek, R. (2014). İzmir'in Kurtuluşunun Anadolu Basınındaki Yansımaları, *Turkish Studies*, 9 (4), 315-318. DOI: 10.7827/TurkishStudies.6841
- Demiryürek, H. (2015). Ertuğrul Sancağı (1900-1918), *Bilecik Üniversitesi Yayınları*, Bilecik.
- Gülmez, N. (2018). Bodrum, Muğla ve Çevresinde Asayiş Durumu (1918-1920) , *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (Özel Sayı), 341-373.
- Karayaman, M. (2014). Banaz Kazasına Ait 1870 Tarihli Öşür İltizam Defteri Hakkında Bir Değerlendirme , *Belgeler Dergisi*, 35 (39), 145-166.
- Kaya, A. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili , *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 81-107.
- Okuyan, A. (2020). Osmanlı Arşivlerine Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Canik Sancağı'nda Vasi Tayinleri Ve Yetimler , 9. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi - Sosyal ve Eğitim Bilimleri*, Ed. Huriye Emen, Ankara: Asos Yayınları, 17-29.
- Özbolat, A., Çomu A.E. (2010). Kadının Toplumsal Konumunu Siyasetnameler Üzerinden Okumak: Tipolojik Bir Yaklaşım , *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 1155-1179. DOI: 10.30627/cuilah.479552
- Özdeğer, M. (2012). Uşak , *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, İstanbul: TDV İSAM Yayınları, 222-226.
- Özteke, H.İ. (2022). *Mekân-İnsan-Bellek İlişkisi: Uşak İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Özturan, N.C. (2023). Osmanlı Devleti'nin Son Asrında İhtida Hareketleri – ABCFM Propagandası ve Gerçekler , *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 3-19.
- Özturan, S.S. (2018). 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini , *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 238-255. DOI: 10.24186/vakanuvis.415880
- Öztürel, A. (1981). Transseksüalizm İle Hermafrodizimde Yasasal Tıpsal Ve Adli Tıp Problemleri (Kadınlaşan Erkekler, Erkekleşen Kadınlar, İki Cinsliler) , *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 253-292. DOI: 10.1501/Hukfak_0000000807
- Sümer, F. (2013). Yörükler , *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, İstanbul: TDV İSAM Yayınları, 570-573.
- Tokat, H. (2017). Gaipliğin Aile Hukuku Yönünden Sonuçları , *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 523-575. DOI: 10.15337/suhfd.339201
- Torun, S.F. (2017). Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı , *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (14), 85-110. DOI: 10.16989/TIDSAD.1397
- Tuncel, M. (2012). Uşak , *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul: TDV İSAM Yayınları, 226-227.

- Üzülmez, İ. (2006). Yeni Ceza Kanunu'nun Sisteminde Cezanın Belirlenmesi Ve Bireyselleştirilmesi , *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (3-4), 203-235.
- Velyvis, S., Mikuckiene V. Küçükkaya, H.G. (2014). Roma Hukukunda İflas Prosedürünün Doğuşu , *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (Özel Sayı), 2389-2404.
- Yener, M.Z. (2020). İş Kazası ve Meslek Hastalıklarının Sulh Sözleşmesi ve İbra Sözleşmesi ile Çözülmesi , *Adalet Dergisi*, (64), 531-564.

Resmî Belgeler

Resmî Gazete, Sayı: 24607, 8 Aralık 2001.

İnternet Kaynakları

- <http://www.banaz.gov.tr/ahat-koyu>. Erişim 16.07.2024.
- <http://www.banaz.gov.tr/ayvacik-koyu>. Erişim 17.07.2024.
- <http://www.banaz.gov.tr/buyukoturak-koyu>. Erişim 17.07.2024.
- <https://www.usak.bel.tr/sayfa/mahalle-muhtarlari>. Erişim 16.07.2024.

The Lived and Learned Narratives of the Past: Memory in Andrea Levy's *The Long Song*¹

Deniz Kırpıklı Kırdım²

ABSTRACT

In his *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (1925) Maurice Halbwachs makes a simple distinction between collective memory and history: while memory is the lived history, history is the learned version of the past. Andrea Levy's last novel *The Long Song* (2010) revisits the lived history of the Afro-Caribbean community that is sidelined in the learned history. Told by a former slave named July, the novel is set in early 19th-century Jamaica in the years before and after the abolition of slavery. Despite her editor-son Thomas's questioning and requests for an account of key historical events, July's story is an attempt to unveil what is left unsaid about plantation life in conventional historiography. Drawing on Maurice Halbwachs's distinction between history and memory, this paper aims to examine how the novel foregrounds the memory of the Afro-Caribbean community and reconstructs the past in multi-faceted versions to challenge the received version of the past in Western historiography.

Keywords: Memory, Andrea Levy, History, Halbwachs, Slavery

Geçmişin Yaşanmış ve Öğrenilmiş Anlatıları: Andrea Levy'nin *The Long Song* Romanında Bellek

ÖZET

Maurice Halbwachs *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (1925) adlı eserinde kolektif bellek ile tarih arasında basit bir ayrım yapar: bellek yaşanmış tarihtir, tarih ise geçmişin öğrenilmiş versiyonudur. Andrea Levy'nin son romanı *The Long Song* (2010), Afro-Karayip toplumunun öğrenilen tarih içinde bir kenara itilen yaşanmış tarihini yeniden ele alıyor. July adlı özgürlüğüne kavuşmuş bir köle tarafından anlatılan roman, 19. yüzyılın başlarında Jamaika'da, köleliğin kaldırılmasından önceki ve sonraki yıllarda geçiyor. Editör oğlu Thomas'ın sorgulamalarına ve önemli tarihsel olayları anlatma taleplerine rağmen July'nin hikayesi, geleneksel tarih yazımında plantasyon yaşamı hakkında söylenmemiş olanları ortaya çıkarma girişimidir. Maurice Halbwachs'ın tarih ve bellek arasındaki ayrımından yola çıkan bu makale, romanın Afro-Karayip toplumunun belleğini nasıl ön plana çıkardığını ve Batı tarih yazımında geçmişin kabul edilen

¹ An earlier version of this study was presented at the 15th International IDEA Conference.

² Contact: denizkirpikli@baskent.edu.tr, Asst. Prof. Dr. Başkent University American Culture and Literature/Esk Yolu 20. Km Bağlıca, Ankara, ORCID: 0000-0002-0330-593X.

versiyonuna meydan okumak için geçmişi çok yönlü versiyonlarla nasıl yeniden inşa ettiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Andrea Levy, Tarih, Halbwachs, Kölelik

1. INTRODUCTION

Andrea Levy's fifth and final novel *The Long Song* (2010), shortlisted for the Man Booker Prize 2010 and awarded the Walter Scott Prize for Historical Fiction 2011, tells the story of July, who – as an old Jamaican woman – recounts her memories as a domestic slave and later her life as a free woman. The novel is set in nineteenth-century Jamaica in the years before – and just after – the abolition of slavery and is written in the form of a memoir by the protagonist. Yet, it subverts the narrative of classic slave narratives by its use of humour and laying bare the editorial process of such narratives, which constructs an enslaved subject. In doing so, the novel underlines the conflict between memory and history. Challenging the revisionist approach of the publishers/printers in such narratives, the novel foregrounds the unacknowledged voices in history by giving voice to the memory of the enslaved Afro-Caribbean communities and overlooked or denied aspects of slavery in historical records.

A similar black British perspective and outlook on the past can be traced in the works of David Dabydeen's, Fred D'Aguiar's and Caryl Phillips', but Levy's humour in the novel's dealing with a subject that is actually traumatic is more reminiscent of Zadie Smith's use of humour. Her approach to long-overlooked narratives in history is rather amusing. The characters are exposed to torture, humiliation, and contempt but they fight back in their own ways. Levy does not focus on how they suffered but how they raised their voices. It helps to make the traumatic losses in the past less painful and forms a contrast to the classic slave narratives. The novel has received much critical acclaim since its publication in 2010. Most of the critical analysis deals with the structural aspects and use of humour in the novel. Drawing attention to the narrative structure of the novel, Sofía Muñoz-Valdivieso analyses the novel's relation to other slave narratives and underlines how it recreates the history of the black British. Accordingly, in the novel 'the horrors of slavery are mainly conveyed in her silences' (Muñoz-Valdivieso, 2016, p. 38). Similarly, Jana Gohrisch focuses on how the novel conveys black agency through literary conventions such as 'slave narrative and autobiography, romance and action thriller, to low comedy and farce' (Gohrisch, 2015, p.415). John McLeod focuses on the genealogical relations arguing that the novel "offers an alternative mapping of conception and heredity that counters the official parameters of legitimate heritage" (2022, p.13). Elisabeth Bekers finds the novel empowering in terms of the role of the literary tradition of neo-slave narrative in 'combatting Britain's historical amnesia' (Bekers, 2018, p. 36). Ulla Rahbek also states that 'big history is ... a constant companion to the small history of the character's lives, but it is never allowed to

overshadow the smaller events in July's narrative' (Rahbek, 2010, p. 149). Through the protagonist's personal account of the past, the novel both gives voice to the small history of the enslaved and lays bare the constructedness of historical accounts. While much of the existing scholarship focuses on themes of trauma, resistance, and postcolonial identity, this study will link the novel's treatment of memory, particularly through Maurice Halbwachs' concept of collective memory, to the aesthetics of mobility in African diaspora narratives. Following up on these studies, this paper will focus on how the novel engages with memory and history as lived and learned versions of the past.

In *The Long Song*, July, who was a slave on Amity Plantation, recounts the past as she remembers randomly, but her son, Thomas, who is both the editor and printer of July's memoir, interferes with her narration by putting events into chronological order. Thomas grew up in England after his mother abandoned him on an English minister's doorstep as a baby. As a publisher who acquired his education in England, Thomas has learned history as written in the books. He wants to publish his mother's book, but while July enjoys giving us a humorous account of life on plantations, providing different versions of the past, Thomas requests for a 'serious' account of key historical events. He embraces Western rationality while acquiring at the same time the cultural identity of the colonizer. July, on the other hand, relates how her slave mother was raped by the plantation's overseer and how the bond between mother and daughter was severed when she was taken to the house to become a maid to Caroline Mortimer, the owner's sister and later mistress of the plantation. History repeats itself for July and she gives birth to the child of her English master and is separated from her own baby, Emily, who was taken to England by her father, Robert, the husband of her mistress, Caroline. July wants to be heard by her daughter and that is what brings Thomas and July together in the writing of the book, since Thomas also wants to meet his half-sister. In the "Afterword," Thomas addresses the readers in England:

Perhaps she is in England, unaware of the strong family connection she has to this island of Jamaica. She may have children of her own, who have no understanding that their grandmamma was born a slave. So here is where I come to my request. If any readers have information regarding Emily Goodwin [...] I would be very obliged to them if they could let me know it. (Levy, 2010a, p. 398)

Just like July's story of fragmented families that could not find place in history, Emily is probably somewhere totally unaware of her mother and her heritage. As such, contrary to Thomas's expectations, July's account is an attempt to unveil what is left unsaid about plantation life in conventional historiography. The attack against the collective memory of the Afro-Caribbean community is evidenced in July's memories of the breaking up of families under slavery. The chain of separations prevents the members of the family, and the community in general, from developing their collective memory and, consequently, consolidating their identity as part of a group. Working against the grains of Western

historiography³, the novel lends itself to an analysis of the distinction between “lived history” and “learned history” - the terms conceptualized by the French philosopher Maurice Halbwachs. Drawing on Halbwachs’s distinction between history and memory, this paper aims to examine how the novel foregrounds the memory of the Afro-Caribbean community and reconstructs the past in multi-faceted versions to complicate the received history. Furthermore, as the account of the past is different in Thomas and July’s narratives, how Halbwach conceptualizes the ways history and memory operate provides a theoretical basis to understand Levy’s dealing with slave narratives in her novel. Levy focuses on July’s individual account to uncover a lost past that is still recalled by its living members. However, Thomas’s reliance on historical narrative illustrates a past that cannot perpetuate itself. In this sense, the novel attempts to recover what has disappeared in history. This paper argues that the novel constructs history through conflicting operations of memory and historical narrative, revealing multiple, contested versions of the past. By doing so, the novel interrogates and problematizes the validity of the existing historical accounts concerning the legacy of the transatlantic slave trade.

2. RECONSTRUCTING THE PAST

As a historical novel, *The Long Song*’s engagement with slave narratives also lays bare the distinction between memory and history. Most classic slave narratives give insight into the experience of suffering of the enslaved Africans. As Paul Gilroy contends in his *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (1993), slave narratives ‘express in the most powerful way a tradition of writing in which autobiography becomes an act or process of simultaneous self-creation and self-emancipation’ (Gilroy, 1993, p.69). In such classic slave narratives, the recount of the formerly enslaved individuals is reconfigured and reshaped by white editors to enhance the authenticity of the narrative. Omissions and distortions are inevitable in the narratives edited by white individuals (Escott, 1979, p. xiii). Consequently, as Bekers contends, ‘slaves generally disappeared into anonymity. Along with their freedom and agency, they lost their voice and the power to convey their life histories and generally disappeared into the margins of the historiography of the West’ (Bekers, 2018, p. 24). The target reader of the slave narratives was the white reader to make them feel sympathy for the victims. Classical slave narratives, as Gould explains, were edited, framed, and structured by the abolitionists (Gould, 2007, p. 13). For instance, as Gould further notes, the preface and appendices of *Narrative of James Williams: An American Slave* (1838) were ‘written and compiled by abolitionist John Greenleaf Whittier’ and the additional parts attached to the narrative ‘are nearly half as long as Williams’s story’ (Gould, 2007, p.19). To persuade the reader of the immediacy of the abolition of slavery, the editors wanted the narrative to sound credible and authentic. In line with this tradition and as a publisher raised by an abolitionist minister, Thomas tries hard to structure

³ In this context, historiography refers to ‘the method of researching the past’ and ‘writing history as well as its theory’ (Partner and Foot, 2013).

his mother's narrative to look trustworthy and historical. He aims to structure the material chronologically to give it the appearance of historical documentation.

In this sense, the novel lays bare this editorial process of slave narratives. Levy's reconstruction of the past is a strategy to subvert the construction of Afro-Caribbean identities in the learned history by creating empowering narratives of their own realities. As Öztapak-Avcı states, '[i]n contrast to the emphasis on authenticity in classic slave narratives, July's narrative draws attention to its fictionality and unreliability, both of which foreground the constructedness of the narrator' (Öztapak-Avcı, 2017, p. 122). On the very first pages of the novel, the narrator warns the reader that her views of life on the plantation radically differ from the perceptions rendered in white people's stories about the island. Dismissing her editor-son's warnings, July has a note for the reader: 'If you do read it and find your head nodding in agreement at this man's bluster, then away with you – for I no longer wish you as my reader' (Levy, 2010a, p. 103). She builds her narrative on the assumption that recovering a single truth about the past is impossible. We witness the individual processes of recollection, which will focus on the memories that are socially constructed and preserved in the interaction with the community. Therefore, the novel focuses on the interrelations between individual and collective memories, and the (re-)writing of the past as a strategy to resist colonial oppression.

The aesthetics of the novel also mirror the disruptions caused by slavery throughout history. July's narrative serves as a medium that connects us to history and understand how cultural identity is formed through memory. Her story is continuously interrupted by her son's impositions. Moreover, her remembrance of the past itself is discontinuous and full of contradictory versions of the same story. As such, the structural characteristics of the novel convey that a totalizing version of their experiences is not possible to put together. Yet, July and Thomas's contrasting accounts of the past and competing voices produce the multiplicity of collective memory and cultural identity of the characters. Accordingly, while July's narrative uncovers both individual and collective memory of what happened in the Caribbean plantations in the 19th century, her son Thomas's interruptions and different perspectives on the events lay bare a historical outlook on the past. Thus, this study brings insight into how Levy draws attention to the collective memory of slavery and colonialism.

3. COLLECTIVE MEMORY AS LIVED HISTORY

Maurice Halbwachs theorized collective memory in his *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* in 1925. In 1950 his collection of essays *La Mémoire collective* was posthumously edited and published. Informed by the studies of Henri Bergson and Emile Durkheim, Halbwachs focused on the role of social dynamics in the production of memory in his studies. Although memory studies have long taken a transcultural turn, Halbwach's studies on collective memory and history are still relevant as illustrated by the variety of memoirs, slave narratives, and historical novels that lay bare the sidelined aspects of the past. Principally, Halbwachs claims that 'memory depends on the social environment' because it is as

members of a group that we remember the past (Halbwachs, 1992, p. 37). Images of memory collected by our individual experiences are actually shaped and given meaning by the 'social frameworks' (Halbwachs, 1992, p. 41). The social frameworks he mentions include class, family, religion, generation, traditions, cultural practices, etc. It is these social networks that assign 'depth, coherence, [and] stability' to memory images (Halbwachs, 1992, p. 44). Halbwachs' distinction between memory and history is a foundational concept in memory studies. His work has shaped multiple disciplines, including history, sociology, cultural studies, and literary studies. In his *How Societies Remember* (1989), Paul Connerton deepens this distinction by showing how memory is embodied through rituals, performances, and traditions. He argues that while historical records are written and stored in archives, memory is enacted and lived, making it more susceptible to change over time (Connerton, 1989). In *Silencing the Past: Power and the Production of History* (1995) Michel-Rolph Trouillot also critiques how historical narratives are constructed and how collective memory is shaped by power dynamics (Trouillot, 1995). Likewise, Jan Assmann refines Halbwachs' ideas by distinguishing between everyday memories, which last about three generations, and institutionalized memory preserved through literature, art, and monuments (J. Assmann 2010).

Halbwachs focuses on individual memory as a constitutive or an aspect of collective memory. To him, individual recollections are located within collective memories; as members of various social groups, individuals take part in various collective memories. As a member of the group, the individual is exposed to stability and a certain way of recollection of the past. However, they can transgress the stability with the changes brought along by the shifting social contexts because individuals can adopt new positions that affect their recollection of the past. Therefore, the collective memory endures as it is a product of a specific group, but still, it is the individuals as group members who recall the past. While these recollections are common to all members, what and how individuals remember might still differ by how they experience the events. As individual memories are placed in social frameworks and contribute to the collective memory of the group, individuals can acquire a recollection of the past (Halbwachs, 1992, p. 38).

For Halbwachs, rather than the knowledge of the past that is collected from some sources, lived experiences play a major role in the creation of shared memory. Therefore, in his theoretical treatment of memory, he distinguishes memory from history. Accordingly, history and memory are mutually opposed ways of appreciating the past; while history is universal, memory is particular. As he points out, 'history may be seen as the universal memory of humankind. But there is no universal memory. Every collective memory is based on a group which is confined to a particular time and place' (Halbwachs, 1992, p.137). Individuals reshape their past through the elements constituting the group to which they belong. And memory is built on how the group constructs and reconstructs itself in time. Such collective frameworks are more about customs, traditions, and institutions rather than specific dates and names in history. Thus, there is no lack of continuity between periods. Moreover, history is a discipline that involves methods for researching the past. It

investigates cause-and-effect relations in events. Also, as opposed to memory, history lacks continuity; it is a 'record of changes' (86) since it divides time into periods. In Halbwachs's words, '[o]ur memory truly rests not on learned history but on lived history' (Halbwachs, 1992, p. 57). Since history is based on research, it is not directly experienced, it is just learned. Therefore, it remains abstract and the past it explores is 'situated external and above groups' that experience the past (Halbwachs 1992, p. 80-81). In this sense, the historian is not familiar with the group who has first-hand experience since s/he 'is not located within the viewpoint of any genuine and living groups of past or present' (Halbwachs, 1992, p. 82). Halbwachs further maintains that history is unitary in its representation of an objective and disciplinary perspective; however, memory 'retains from the past only what still lives or is capable of living in the consciousness of the groups keeping the memory alive' (Halbwachs, 1992, p. 80). Thus, the scope of memory is limited and determined by the group who has the lived experience. As long as the group that creates the collective memory is alive, there exists a continuity between the past and present because memory retains oral narratives and traditions of the group. While history divides time periods into fixed categories, the material of memory is fluid and relative depending on the choice of the group. It depends on how individuals evaluate the past and which events and social frameworks in the past they identify themselves with. As their value judgments vary, recollection of the past also varies.

4. MEMORY CHALLENGING HISTORY: A STORY OF RESILIENCE AND SURVIVAL

The Long Song lays bare the problematic nature of recollection of the past and the power struggles it is subjected to in the process of reproduction. Memory is not an objective recollection but a contested space where dominant and subaltern voices struggle to control historical narratives. Thus, the protagonist's act of recalling the past is influenced by societal power structures, colonial narratives, and the post-emancipation context. As stated by Halbwachs, even in the case of the memories we keep to ourselves, 'we often replace our remembrances within a space and time whose demarcations we share with others, or we also situate them within dates that have meaning only in relation to a group to which we belong' (Halbwachs, 1992, p. 54). Besides, collective memory is not linear; it is flexible in that recollections may pass generations allowing for time lapses. On the contrary, history marks specific periods anchored in chronological frameworks and severs the bonds between the memory of the moment and its social environment. Thus, what Thomas knows about his mother's experience depends on its history which recorded the past when its social ties faded out. He interrupts to correct or question her account: "Mama, this is not written in truth" (Levy, 2010a, p.362). July's recollections are shaped by external forces, particularly Thomas' attempt to impose a respectable, sanitized version of events. This highlights the tension between personal memory and the collective desire to construct a more acceptable historical account. In this sense, July's memory is situated in the shared memories of Amity plantation, considering that the most significant moments in her life

are in many cases represented through the accounts of other community members who contribute to the recollection of the past.

In history, as Halbwachs conceptualizes, there is no link between the consciousness of the group that experienced the memory and the present (1992, p. 15). The contact with the past is broken and the link with the authentic experience has been lost. This is indicative of the loss of the formerly enslaved individuals' voices in classic slave narratives, as well. Referring to her writing process in her essay 'The Writing of The Long Song', Levy points out that 'little writing or testimony has emerged that was not filtered at the time through a white understanding or serving a white narrative—whether it be the apologists for slavery and the West Indian planter classes, or their opponents, the abolitionists' (Levy, 2010b, p. 409). As mentioned before, the accounts that have been filtered by white editors are mostly fictional as they have some misarticulated parts. Besides, these accounts do not reflect the voice of those who experienced slavery. As such, history strips memory of its lived experience. Thomas was an infant when his mother left him at the door of a minister, so he had no connection to the Afro-Caribbean community July lived in. Although he provides the prologue and epilogue to July's book, he wants to make sure that 'the tale herein is all [his] mama's endeavour' (Levy, 2010a, p. 3), because he is outside the shared context.

Memory is multiple by its nature; individuals may have different versions of the same events as they can be members of multiple groups, but a historian 'is not located within the viewpoint of any genuine and living groups of the past or present' (Halbwachs, 1992, p. 15). Thus, July refers to different versions of her birth, and her parents' deaths, and repeatedly tells the reader to 'stay if you wish to hear a tale of my making' (Levy 2010a:142). By contrast, a historian tries to get a totality of information, which is the way to achieve the possible closest version of the past. Through the struggle between July and Thomas, the novel also illustrates how dominant culture is imposed on others. July resists Thomas's inquiries about the events. On the back page of her book, she tells 'Cha, I tell my son, what fuss-fuss. Come, let them just read it for themselves' (Levy, 2010a, para. 1). Refusing the impositions and recommendations of her editor/publisher, July insists on her self-narration. As Bekers states, July 'prevents Thomas from transforming her narrative into one of those finely groomed slave narratives that were presented with the help of abolitionist amanuenses and editor' (Bekers, 2018, p. 35). Therefore, when she remembers, for example, the Baptist War, the largest slave rebellion in the Caribbean, it brings her and the editor into conflict as her recollection of the past, and hence her perception of history, differs from Thomas's learned history. Thomas expects July's account to focus on some key events in history, which are, in his perception, significant details in the process of making history, such as the invasion of the plantation estates, the names of the leaders of the uprising, and the eventual emancipation of the slaves. However, it turns out that July knows little of the outbreak of the war. How she perceives the experience of war centers around the moment of Christmas dinner given by her mistress Caroline. Thomas begins to 'blast [his mother] with fierce commands' when July remembers the night when the war broke out. He asks July to explain where the firing of the plantations started, and requires

details about the leader of the rebellion, Sam Sharpe. He continuously insists on her making it clear 'how every negro believed themselves to have been freed by the King of England; how they had promised to do no more work until that freedom was felt' (Levy, 2010a, p.77). Yet, all July can recall is that

when those fires raged like beacons from plantation and pen; when regiments marched and militias mustered; when slaves took oaths upon the Holy Bible to fight against white people with machete, stick and gun; when the bullets sparked like deadly fireflies; and bare black feet ran nimble through grass, wood and field – at Amity, the loudest thing your storyteller could hear was Miss Hannah gnawing upon the missus's discarded ham bone. (Levy, 2010a, p. 79)

She only recalls the part of the events that concern her and the group she belongs to. Therefore, her memory and Thomas's knowledge of history are incompatible. The Baptist War, or the Christmas Rebellion, which played a significant part in the abolition of slavery, has different representations in collective memory and history because the Jamaican community in the late 19th century was not a unified entity and lacked its own narrative of the past. As Aleida Assmann claims, in such cases where the communities lack a collective identification, 'history in general turns into "our history", reconfiguring it through selection, forgetting, and celebrating specific moments as a part of collective identity' (A. Assmann, 2006, p. 216). In this sense, while July's memory represents the version of the rebellion night experienced by the plantation community, Thomas's version, and expectations to hear, align with the historical narratives. He relies on documents such as a pamphlet titled 'Facts and Documents Connected with the Great Slave Rebellion of Jamaica' written by George Dovaston, a Baptist minister. As a man raised in Britain by a minister, he thinks such documents reflect the truth without question. Thus, he questions July's version of the past as follows:

'Mama,' he says to me, 'do not take me for a fool. This is the story of your own life, not of your creating, I can see this.'

'No it is not,' I tell him.

'It is,' him say.

'It is of my making,' I tell him.

'It is not – it is of your life lived,' him tell me.

'Oh no, it is not.'

'Oh yes, it is.' (Levy, 2010a, p.142–3)

Thomas wants to hear factual details and a thorough recount of the events without any gaps in between as historical documents are arranged chronologically. In other words, Thomas intervenes in his mother's narrative to make it align with the Western construction of history. July thinks her version of the past is as equally truthful as the Baptist's version. Although the pamphlet is a document, which is regarded as historical proof, July says '[a]lthough nothing that appears within this minister's pages was witnessed by my eye, and what my eye did see at the time does not appear in this man's report, my son assures me

that this account is very good. Try that if you so desire' (Levy, 2010a, p.103). Her skepticism highlights the constructed nature of historical accounts, which, as Halbwachs (1992, p.16) argues, are shaped by social frameworks rather than individual recollection. Furthermore, while July critiques the pamphlet, she also admits to embellishing or fictionalizing aspects of her own account, reinforcing Halbwachs' assertion that memory is not a static retrieval of facts but a dynamic process shaped by social influences and present concerns. The novel does not suggest the validity of personal memories; instead, it underlines the unreliability of collective memory in terms of the contingent elements such as the fading of details in time, the age of the individuals who remember what happened in different ways, and the position of the group members within the community. This also aligns with Jan Assmann's notion of communicative memory, which is shaped by oral transmission, subjective experience, and personal storytelling. The novel highlights how history is not merely recorded but actively constructed, with official history (cultural memory) often silencing or distorting the voices of the marginalized (J. Assmann, 2010, p.112). 1992, p.56).

In her version, July reconfigures the events according to her emotional reactions to the situation and the recollections of the Amity community. As such, the novel underlines the constructedness of all narratives. It is further emphasized in a particular scene in which an artist, 'a white man with a fancy feathered hat upon his head', is invited to paint the life on the plantations. He paints a fictional picture by omitting the dwellings of the slaves. As July remembers:

The artist-man, with a heavy sigh, then told the old boilerman that he admired the view of the lands from that position, but had no intention of including the disgusting negro hovels. 'But they are there before you', said Dublin Hilton to he. At which the artist barked upon him, that no one wished to find squalid negroes within a rendering of a tropical idyll, [...] 'But you paint an untruth', said Dublin Hilton. (Levy, 2010a, p. 29)

Since it is not recorded by allegedly truthful historical documents, the actual circumstances and experiences of plantation life will not be represented in the learned history. July's lived version of the past also challenges the conventional roles assigned to the Afro-Caribbean community. Concerning her aim in writing the novel, Levy notes that slavery 'ha[s] been boiled down to the potted version...the middle passage, the cruel plantation life, and the perhaps disproportionate attention paid to the struggle for its ending' (Levy, 2010b, p. 4). Challenging this simplified representation of the enslaved people, she draws attention to her protagonist's survival skills. July reminds the reader not to 'feel pity for the plight of our July, for [her] tale did not set forth to see her so wounded' (Levy 2010a: 34). Slavery catalogues and labels black communities as passive and subjugated in the service of the white, and as primitive and ignorant. However, July's narrative draws a picture of an adaptable and resourceful community rising above the stereotypes inflicting them. In other words, through July's memory, the novel reconstructs the learned history by sharing the lived history of the Afro-Caribbean community. In doing so, the novel resorts to Jan

Assmann's distinction between communicative memory (the lived, informal memory of individuals and communities) and cultural memory (institutionalized, formal history) (2010, p. 116). While official history (cultural memory) often silences or distorts the lived experiences of marginalized groups, July's narrative preserves communicative memory—the subjective and oral history of her community. Drawing on Halbwachs's ideas on cultural memory, J. Assmann points out that when communicative memory fades, it is either absorbed into cultural memory or lost altogether (2010, p. 112). July's act of storytelling, then, functions as a form of resistance against erasure, as she reclaims a history that might otherwise be misrepresented or forgotten. Unlike classic slave narratives that focus on misery and suffering, the novel foregrounds the exuberance and practical reason of the characters, hence revealing this lost memory. To do this, Levy deliberately introduces rebellious figures challenging slavery. For instance, July thinks white women are 'too sentimental' and 'full-full of self-regard' in their manners (Levy, 2010a, p.195). She also refers to many incidents of subversion of the image of subjugated slaves in a humorous tone such as her taking food and clothing from her masters for her fellow slaves, setting a stained cotton bed sheet on the Christmas table, and Kitty's murder of the plantation overseer to protect her daughter. July also mentions her relationship with Robert, her mistress's husband. He 'was neither a ruffian nor a drunkard; he was a gentleman, the son of a clergyman with a parish near Sheffield' (Levy, 2010a, p. 214). As a house slave, she is very playful and enjoys spending time with him in the cellar.

Another example of the novel's subversion of the roles assigned to the Afro-Caribbean community can be observed in July's direct address to the reader while struggling with her son over the narrative voice:

Reader, my son tells me that this is too indelicate a commencement of any tale. Please pardon me, but your storyteller is a woman possessed of a forthright tongue and little ink. ... Let me confess this without delay so you might consider whether this tale is one in which you can find an interest. If not, then be on your way, for there are plenty books to satisfy ... your desire. (Levy, 2010a, p. 7–8)

She both lays claim to her narrative voice and memories and subverts the tone of classic slave narratives by acknowledging the potential biases or sensitivities of her audience and refusing to tone down her candid voice. This act of self-assurance challenges the historical silencing of enslaved individuals' voices, marking her as an active participant in shaping her own narrative rather than a passive subject of history. By subverting the solemn and restrained tone of classic slave narratives, she demands the reader's engagement on her own terms. Another instance further illustrates the theme of resistance through humor and physical agility. July narrates how she manages to avoid punishment as follows

Although hopping and hobbling, the missus could chase July around the room [...]. At these times July would jump, weave and spin to avoid her. For she knew that soon the tropical heat would so exhaust the demented fatty-batty missus that she would fall upon her daybed in a faint of lifelessness. (Levy, 2010a, p. 49)

July knows how to exploit her mistress to escape punishment and uses her strengths to outwit her. Alongside the struggles for the abolition of slavery, which eventually led to emancipation, these acts are shown as pivotal in the process of empowerment. Instead of submitting to violence, she reclaims control through wit and movement. The description of the “demented fatty-batty missus” falling into exhaustion highlights a reversal of power dynamics, where the oppressor is ridiculed and rendered powerless. This interplay between struggle and defiance underscores how agency can manifest even within the confines of oppression.

5. CONCLUSION

Andrea Levy’s *The Long Song* engages with the interplay between memory and history to offer an alternative perspective on slavery, one that foregrounds personal experience, resilience, and agency. Drawing on Maurice Halbwachs’ concept of collective memory, it is revealed in this study that the novel underlines how personal recollections differ from official history. By centering July’s voice, Levy challenges dominant historical narratives that often render enslaved individuals as voiceless victims. Instead, the novel emphasizes how memory, particularly the act of storytelling, becomes a tool of empowerment, shaping identity and resisting historical erasure. There are as many versions of the accounts of the past as many collectives, yet, individuals do not represent all collectives, and what they produce is not history although they expand historical discourse. This is illustrated by the unreliability of July’s narrative. However, individual memories play a significant role in contesting dominant voices in history. *The Long Song* is both an attempt to form a collective memory and to contest the learned history. Levy foregrounds the role of lived history in filling in the silences in the learned history through a story of resilience, agency, and survival written in a humorous tone. The novel, while acknowledging that memory is fallible and variable, gives voice to the collective memory of the Afro-Caribbean communities and represents the past as a lived experience. The humorous voice of the narrator refuses to present the members of the Afro-Caribbean community as victims who may evoke pity in the reader. Instead, the protagonist struggles to own her narrative voice to reconstruct the lost memory of enslaved people. She not only presents a broader picture of the past incidents but also exposes the process of construction of her memories. By portraying enslaved individuals as complex, strategic, and even joyful despite oppression, Levy disrupts the often one dimensional portrayal of enslaved people in historical accounts. Instead of a narrative that centres solely on trauma, *The Long Song* celebrates the resilience and agency of those who endured slavery, offering a more nuanced, memory-driven reconstruction of the past. Ultimately, the novel asserts that personal memory, with all its subjectivity and emotional depth, is just as vital, if not more so, than official history.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar Üniversitesi Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rates of Authors to the Article

The entire article was written by the author.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Assman, A. (2006). Memory, individual and collective. In: Robert E. Goodin and Charles Tilly (eds.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press: 210–24.
- Assmann, J. (2010). Communicative and cultural memory. In: Astrid Erll and Ansgar Nünning (eds.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: De Gruyter: 109–118.
- Bekers, E. (2018). Creative challenges to captivity: Slave authorship in black British neo-Slave narratives. *Life Writing*, 15 (1): 23–42.
- Escott, Paul D. (1979). *Slavery Remembered: A Record of Twentieth-Century Slave Narratives*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double-Consciousness*. Harvard: Harvard UP.
- Gohrlich, J. (2015). Conflicting models of agency in Andrea Levy's *The Long Song*. In: Barbara Buchenau and Virginia Richter (eds.) *Post-Empire Imaginaries*. Leiden: Brill: 413–434.
- Gould, P. (2007). The rise, development, and circulation of the slave narrative. In Audrey Fisch (ed.) *The Cambridge Companion to the African American Slave Narrative*. Cambridge: Cambridge UP: 11–27.
- Halbwachs, M. 1992. *On Collective Memory*. Lewis A. Coser (ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Levy, Andrea. (2010a). *The Long Song*. London: Tinder Press.
- Levy Andrea. (2010b). The writing of *The Long Song*. In: *The Long Song*. London: Headline Review: 405–416.
- McLeod, J. (2022) July's People: Adoption and Kinship in Andrea Levy's Fiction. *ariel: A Review of International English Literature*, 53 (1-2). pp. 167-192.
- Muñoz-Valdivieso, S. (2016). “This tale is of my making”: Empowering voices in Andrea Levy's *The Long Song*. *Journal of Postcolonial Writing*, 52 (1): 38–50.
- Öztabak-Avcı, E. (2017). “Playing bad for white ears”: A study of the narratee in Andrea Levy's *The Long Song*. *Journal of Narrative Theory*, 47 (1): 117–142.
- Partner, N., & Foot S. (2013). *The SAGE Handbook of Historical Theory*. New York: Sage.
- Rahbek, U. (2010). Voice and noise: a review of Andrea Levy's *The Long Song*. *Obsidian: Literature in the African Diaspora* 11 (2): 146.
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Beacon P.

Bigadiç Definesi

Mehmet Kayhan Murat¹

ÖZET

Bandırma Müzesi envanterinde 2024 yılı temmuz ayı itibariyle Antik ve İslami olmak üzere toplam 1657 sikke yer almaktadır. Müzeye kazı, satın alma, hibe ve müsadere yöntemiyle kazandırılan sikkeler arasında 8 sikkeden oluşan bir define de bulunmaktadır. Söz konusu define Balıkesir'in Bigadiç ilçesinde bulunduğundan dolayı Bigadiç Definesi olarak adlandırılmıştır. Toplamda 8 altın sikkeden oluşan definedeki sikkelerin tamamı *Heraclius*'a aittir. Sikkelerin en erken tarihli MS 610-613, en geç tarihli MS 626-629 yıllarında darp edilmiştir. Definedeki sikkeler *solidus* biriminde olup *Konstantinopolis* darplıdır. İki tipten oluşan sikkeler Erken Bizans Dönemi'nin sikke ikonografisini yansıtmaktadır. Yaklaşık 19 yıllık bir birikimin sonucunda oluşan definenin muhtemel gömü tarihi MS 626-629 yıllarından hemen sonradır. Bigadiç Definesi Anadolu'da ele geçen ve içerisinde *Heraclius*'a altın sikkelerin yer aldığı defineler ile karşılaştırılarak dönemin definelerinin anlaşılmasına katkı sağlamak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bigadiç, Bandırma, Sikke, Bizans, Define, *Heraclius*.

Bigadiç Hoard

ABSTRACT

As of July 2024, the Bandırma Museum inventory includes 1657 both Ancient and Islamic coins. Among the coins brought to the museum through excavation, purchase, donation, and confiscation, there is also a hoard of 8 coins. The hoard in question was named the Bigadiç Hoard because it was found in the Bigadiç district of Balıkesir. The coins in the hoard, consisting of 8 gold coins, all belong to Heraclius. The earliest coins were minted in 610-613 AD, the latest in 626-629 AD. The coins in the hoard are in solidus and are Constantinople minted. The coins, which consist of two types, reflect the coin iconography of the Early Byzantine Period. The probable burial date of the hoard, which was formed due to approximately 19 years of accumulation, is immediately after 626-629 AD. It aimed to contribute to the understanding of the hoard of the period by comparing the Bigadiç Hoard with the hoards containing Heraclius gold coins found in Anatolia.

Keywords: Bigadiç, Bandırma, Coin, Byzantium, Hoard, *Heraclius*.

¹ İletişim Yazarı: kyhmrt@gmail.com, Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Kafkas Üniversitesi/Kars, ORCID: 0000-0001-5314-6108.

1. GİRİŞ

Bandırma Müzesi'nde sikkeler üzerinde yapılan çalışmada müze envanterine 2024 yılı Temmuz ayı itibarıyla kayıtlı 1657 sikke incelenmiştir². Müzede bulunan sikkelerin 98'i *Daskyleion*, *Kyzikos*, *Zeytinliada* ve müze kurtarma kazılarında, 1559'u satın alma, hibe ve müsadere yoluyla kazandırılmıştır. Müze envanterinde yer alan sikkelerden 705'i Grek, 571'i Roma, 205'i Bizans³ ve 176'sı İslami Dönem sikkesidir. Müze envanter kayıtlarına göre müzeye sikke satan, hibe eden ve zor alımın gerçekleştirildiği şahıslar Bandırma ve çevresinde yaşamaktadır. Dolayısıyla müze koleksiyonundaki birçok sikkenin de Bandırma ve çevresinde bulunup müzeye teslim edildiği düşünülmektedir. Bandırma Müzesi'ne 2016 yılında kazandırılan sikkeler arasında bir Bizans defnesi de yer almaktadır. Müzeye zor alım yöntemi ile kazandırılan ve toplamda 8 altın sikkeden oluşan define Balıkesir'in Bigadiç ilçesinde bulunmuştur⁴.

2. BİGADIÇ DEFİNESİ

Define Balıkesir'in Bigadiç ilçesinde bulunduğundan dolayı Bigadiç Defnesi olarak adlandırılmıştır. Definede yer alan sikkelerin tamamı *Heraclius* Dönemi'ne (MS 610-641) aittir. Sikkelerden 6'sı imparatorun egemenliğinin ilk 10 yılına, 2'si ise ikinci 10 yılına aittir. Böylelikle define yaklaşık olarak 19 yıllık bir birikimin ürünüdür (Şekil 1). MS 610-629 yılları arasında darp edilen sikkelerin tamamı *solidus* birimindedirler. En hafifi 4,40 gram, en ağırının ise 4,50 gram olduğu sikkelerden oluşan definenin toplam ağırlığı 35,55 gramdır. Definede yer alan sikkelerin tamamı *Konstantinopolis* darphanesine aittir⁵.

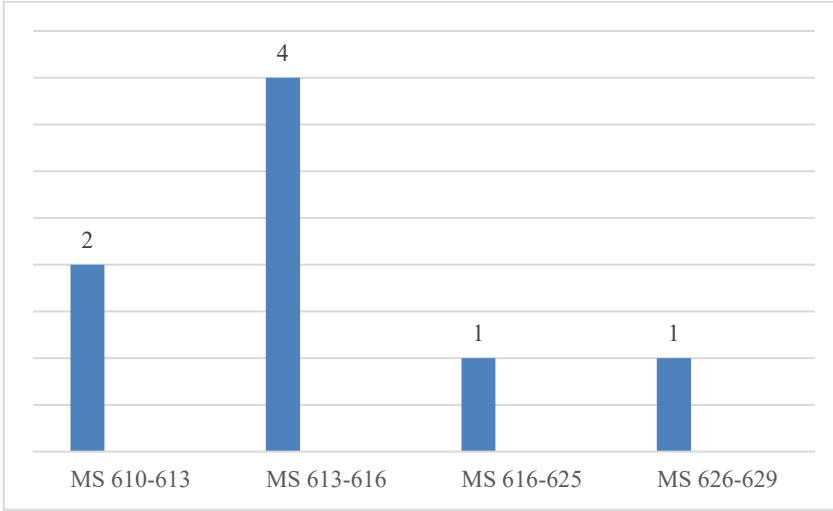
² Bu çalışmanın gerçekleşmesinde verdikleri izin ve bilgilerden ötürü Bandırma Müzesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

³ Bandırma Müzesi'nde yer alan Erken Bizans Dönemi sikkeleri için (Bkz. Murat, 2024).

⁴ Müze yetkilileri ile yapılan görüşmede; zor alım yönteminin gerçekleştirildiği şahıs, sikkeleri kırık bir seramik içerisinde tarlasını sürerken bulduğunu ve 8 sikkeden başka herhangi bir sikke ya da arkeolojik eserin olmadığını söylediği öğrenilmiştir. Definenin bulunduğu alanda bir keşif yapılmamıştır.

⁵ *Heraclius* Dönemi'nde sikke basımında gerekli madenlerin bulunmamasından dolayı başkentteki bazı değerli madenlerden yapılan kutsal eşyalar yerlerinden sökülüp eritilerek *solidus* ve *hexagram* birimindeki sikke basımlarında kullanılmıştır ve Konstantinopolis aynı zamanda altın sikke darbının merkezi olmuştur (Bkz. Grierson, 1999, s. 5-6, 13; Ünal, 2012, s. 9).

Şekil 1. Bigadiç Definesi'ndeki Sikkelerin Darp Yıllarına Göre Dağılımı

Heraclius Dönemi'nde *Konstantinopolis*'de darp edilen soliduslar 4 ana tip altında incelenmektedir. Bu tiplerdeki keskin değişim *Heraclius*'un 628'de İran dönüşünü takiben darp edilen sikkelerindeki portrelerinde takip edilmektedir. *Heraclius* 610-613 yıllarına tarihlendirilen 1. tip *solidus*larında ve 613-619 yılları arasına tarihlendirilen 2. tip *solidus*larında kısa sakallı ve 629-631 ile 632-641 yılları arasına tarihlenen 3. ve 4. tip *solidus*larında uzun sakallıdır. Bu 4 ana tipin alt sınıfları da bulunmaktadır. Alt sınıflar imparatorun giydiği tacın düz ya da kavisli olması, tacın üzerindeki haçın küresel ya da yarım daire üzerinde yer alması gibi ya da arka yüzde yer alan semboller dikkate alınarak oluşturulmuştur (DOC II/I, s.218, 221). Bigadiç Definesi'nde yer alan 8 sikkenin tiplerine baktığımızda 2 tip karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Kat. No. 1 ve 2'de buluna sikkelerdeki ön yüzünde imparatorun büstü ve arka yüzünde *potent* haç'ın bulunduğu tiptir. Bu sikkelerin ön yüzünde **DNH^ΕRACL^ΙYSPAC** lejandı ile imparatorun büstü cepheden, kısa sakallı, zırlı ve *paludamentum*lu olarak başında tüylü ve *pendilia*lı haçlı taç ile sağ elinde haç tutarken betimlenmiştir. Sikkelerin arka yüzünde **VICTORIA-AV^ΣY** lejandı ve lejand sonunda darphanenin şubesini belirten **Ι** harfi ve 2 basamaklı kaide üzerinde yer alan *potent* haç işlenmiştir. İkinci sikke tipinin ön yüzde *Heraclius* ve *Heraclius Konstantin*'in büstleri, arka yüzde ise *potent* haç'ın işlendiği tiptir (Kat. No. 3-8). Bu tipin ön yüzünde küçük harf farklılıkları olmakla beraber **ddNNH^ΕRACL^ΙYSEZH^ΕRACONS^ΣPPAVC** lejandı ile kısa sakallı, *khlamys* giyimli ve haçlı taçlı *Heraclius* ve ondan daha küçük betimlenmiş *Heraclius Konstantin*'in büstleri yer almaktadır. Sikkelerin arka yüzünde **VICTORIA-AV^ΣY** lejandı ve lejand sonunda darphane şubesini gösteren farklı harfler (**Ι**, **Ε** ve **ΙΘ**) ile 3 basamaklı kaide üzerinde *potent* haç'a yer verilmiştir. Bu tipte yer alan Kat. No. 6 ve 8'deki

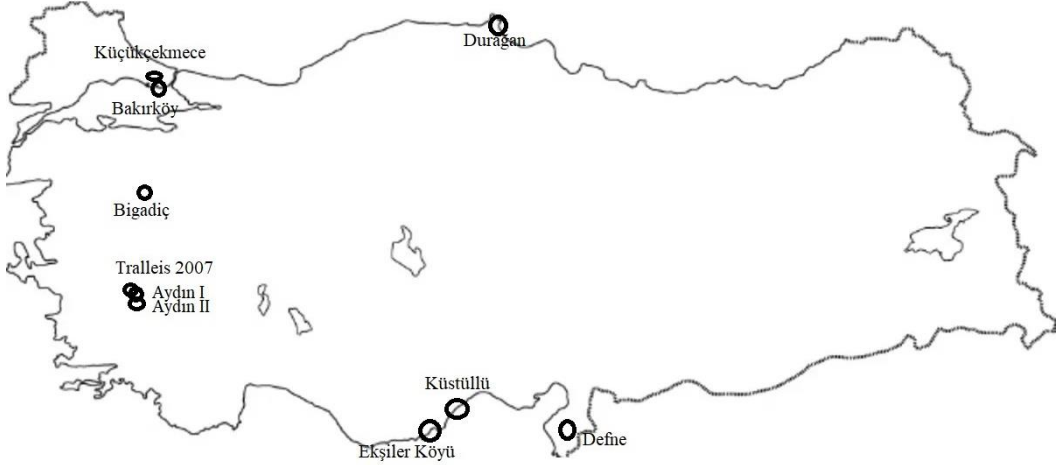
sikkelerin arka yüzlerindeki boşluk kısımlarına sırasıyla N ve I harfleri görülmektedir. Sikkelerin tamamının arka yüzünde kesimde *Konstantinopolis* darphanesini belirten CONOB harfleri bulunmaktadır.

Bigadiç Definesi, Anadolu'da bulunmuş ve yayınlanmış, içinde *Heracilius* Dönemi sikkelerinin de yer aldığı 9 altın sikke definesi ile karşılaştırılmıştır (Tablo 1, Harita 1). Bakırköy'de 1947'de ele geçen bir definde 47 adet Erken Bizans Dönemi altın sikkesi bulunmaktadır (Akyay, 1966, s. 159-167). Bakırköy Definesi'nde *Mauricius* 1, *Focas* 47 ve *Heracilius*'a ait 1 sikke yer almaktadır. Define MS 582-641 yılları arasına tarihlenmektedir. 2013 yılında Küçükçekmece Gölü Havzası'nda yapılan kazılarda 7 adet *solidus*tan oluşan bir define ele geçmiştir (Tekin, 2013, 69-71). Definedeki sikkelerden 5'i *Focas*'a 2'si *Heracilius*'a aittir. Define MS 603-616 yıllarına tarihlenmektedir. *Trallies*'de bulunan ve 59 sikkeden oluşan Aydın 1 adlı definde Anastasius 1, *Focas* 1 ve *Heracilius*'a ait 57 sikke yer almaktadır (Grierson, 1965, s. 208-219). Tamamı *solidus* biriminde olan sikkeler *Konstantinopolis* darplıdır ve definedeki sikkelerin tarih aralığı MS 491-629 yıllarıdır. *Tralleis*'de bulunan Aydın 2 adlı definde II. *Tiberius* 2, *Mauricius* 2, *Focas* 111 ve *Heracilius*'a ait 101 sikke bulunmaktadır (Grierson, 1965, s. 208-219). Definedeki sikkelerin tamamı Aydın 1 definesinde olduğu gibi *solidus* birimindedirler ve *Konstantinopolis* darphanesinde basılmışlardır. Aydın 2 definesindeki sikkeler MS 578-629 yılları arasına tarihlenmektedir. *Tralleis*'de bulunan her iki definenin de Sasani saldırılarının etkisiyle MS 615-618 yıllarında gömüldüğü düşünülmektedir (Grierson, 1965, s. 217-218). *Tralleis* kazılarının 2007 sezonunda 5 altın sikkeden oluşan başka bir define bulunmuştur (Ünal, 2023, s. 49-59). Sikkelerden 4'ü *Focas*'a 1'i *Heracilius*'a aittir. Definedeki sikkelerin tamamı *Konstantinopolis* darphanesine ait olup, define 602-613 yılları arasına tarihlenmektedir. Sinop Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Durağan Definesi 10 adet Erken Bizans Dönemi altın sikkelerinden oluşmaktadır (Casey, 2010, s. 112-113). *Solidus* birimindeki sikkelerden 1'i *Mauricius*, 5'i *Focas* ve 4'ü *Heracilius* Dönemi'ne aittir. *Konstantinopolis* darplı sikkelerden oluşan definenin tarih aralığı MS 582-641 yıllarıdır. Mersin ilinin Erdemli ilçesinin Küstüllü Köyü'nde 1992 yılında 48 altın sikkeden oluşan Erken Bizans Dönemi'ne ait define ele geçmiştir (Tekin, 1998, s. 279-285). Definedeki sikkeler I. *Iustinus* (3), II. *Iustinus* (1), II. *Tiberius* (1), *Mauricius* (6), *Focas* (34) ve *Heracilius* (3) oluşmaktadır. Tamamı *Konstantinopolis* darplı sikkelerden oluşan Küstüllü Definesi'ndeki sikkelerin tarih aralığı MS 538-613 yıllarıdır. Mersin'in Silifke ilçesinin Ekşiler Köyü'nde 2000 yılında 10 sikkeden oluşan Erken Bizans Dönemi definesi bulunmuştur (Öztürk, 2002, s. 119-126). Definedeki sikkelerden 1'i II. *Iustinus*, 2'si II. *Tiberius*, 3'ü *Mauricius*, 1'i *Focas* ve 3'ü *Heracilius* Dönemi'ne aittir. *Konstantinopolis* darplı sikkeler MS 565-641 yılları arasına tarihlenmektedir. 1965 yılında Hatay Defne'de bulunan Erken Bizans Dönemi Definesi 66 altın sikkeden oluşmaktadır (Metcalf, 1980, s. 91-101). Definedeki sikkeler *Mauricius* (1), *Focas* (23), *Heracilius* (32), II. *Konstans* (7) ve IV. *Konstantinos*'a (3) aittir. Definedeki sikkelerin tamamı *Konstantinopolis* darplı olup definenin tarih aralığı MS 583-681 yıllarıdır.

Tablo 1. Bigadiç Definesi'nin Anadolu'da Bulunan ve İçinde *Heraclius*'a Ait Sikkelerinde Bulunduğu Altın Sikke Defineleri ile Karşılaştırması.

Define	Tarihsel Aralık	Toplam Sayı	İmparatorlara Göre Sayısal Dağılım
Bigadiç	MS 610-629	8	<i>Heraclius</i> 8
Bakırköy	MS 582-641	47	<i>Mauricius</i> 1 <i>Focas</i> 47 <i>Heraclius</i> 1
Küçükçekmece	MS 603-616	6	<i>Focas</i> 5 <i>Heraclius</i> 2
<i>Tralleis</i> 2007	MS 607-613	5	<i>Focas</i> 4 <i>Heraclius</i> 1
Aydın I	MS 491-629	59	<i>Anastasius</i> 1 <i>Focas</i> 1 <i>Heraclius</i> 57
Aydın II	MS 578-629	216	<i>II. Tiberius</i> 2 <i>Mauricius</i> 2 <i>Focas</i> 111 <i>Heraclius</i> 101
Durağan Definesi	MS 582-641	10	<i>Mauricius</i> 1 <i>Focas</i> 5 <i>Heraclius</i> 4
Küstüllü Definesi	MS 538-613	48	<i>I. Iustinus</i> 3 <i>II. Iustinus</i> 1 <i>II. Tiberius</i> 1 <i>Mauricius</i> 6 <i>Focas</i> 34 <i>Heraclius</i> 3
Ekşiler Köyü Definesi	MS 565-641	10	<i>II. Iustinus</i> 1 <i>II. Tiberius</i> 2 <i>Mauricius</i> 3 <i>Focas</i> 1 <i>Heraclius</i> 3
Hatay Defne Definesi	MS 583-681	66	<i>Mauricius</i> 1 <i>Focas</i> 23 <i>Heraclius</i> 32 <i>II. Konstans</i> 7 <i>IV. Konstantinos</i> 3

Harita 1. Definelerin Buluntu Yerlerini Gösteren Harita

3. SONUÇ

Bizans'ın yoğun saldırılar altında bulunduğu *Heraclius* Dönemi'ne ait defineler Anadolu'nun farklı bölgelerinde ele geçmiştir. Yukarıda incelediğimiz altın sikkelerden oluşan defineler dışında *Heraclius* defineleri ve *Heraclius*'a ait sikkelerin de içinde bulunduğu birçok define daha bulunmuştur. Bandırma Müzesi'ne zor alım ile gelmiş olan definenin ise Bigadiç'te bulunduğu yer hakkında detaylı bilgiye sahip olunmaması definenin gizlenme koşulu yani gönüllü bir birikim mi, ya da yıkım, terk etme gibi ani bir olayla mı saklandığı gibi soruların cevapsız kalmasına neden olmaktadır. Defineyi bulan şahsın tarla sürerken bulmuş olduğunu söylemesi, definenin düz bir alanda olduğunu ve buda kesin olmamakla birlikte gömülerek saklandığını işaret etmektedir. Ancak bununla beraber definelerin gizlendikleri andaki parasal dolaşımı yansıttığı, o andaki ekonomik faaliyetlere atıfta bulunduğu, askeri ve siyasi olaylar hakkında bilgi verdiği gibi yorumlar yapılabilir (Demirel Gökalp, 2022, s.372) .

Bigadiç Definesi'ndeki 8 sikkeden 6'sı 610-616 yılları arasına tarihlenmektedir. Söz konusu tarihsel süreçte Sasaniler MS 610/611 yılında *Antiokhia*'yı almış, MS 615 ya da 616 yılında *Khalkedon* Sasanî ordusu tarafından kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilmiş arkeolojik kazılardaki sikke buluntularının da MS 616 yılında kesintiye uğradığı da görülmektedir (Tek, 2015, s. 116-129). Anadolu gerçekleştirilen birçok arkeolojik kazıda ve müze koleksiyonlarında bulunan *Heraclius* bronz sikkeleri ve bronz sikke defineleri de Sasanilerin Anadolu'ya gerçekleştirdiği akınlar ile ilişkilendirilebilir (Oyarçin ve Tekocak, 2020, s. 269-295).

Sonuç olarak Bigadiç’de bulunduğu bilinen ve *Heraclius* Dönemi’ne tarihlenen 8 adet solidus’dan oluşan define MS 610-629 yılları arasına tarihlenmektedir. Bigadiç Definesi yaklaşık 19 yıllık bir birikimi göstermektedir. Define için MS 610 yılı terminus post quem olarak kabul edilirse söz konusu birikim MS 629 yılı ve sonrasına tarihlenmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Mehmet Kayhan Murat tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akyay, Y. (1966). “Bakırköy’de Bulunan Bizans Sikke Definesi”. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı/Annual of the Archaeological Museums of Istanbul* 13-14. s. 159-167.
- Casey, J. (2010). *A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies*. London: Royal Numismatic Society.
- Demirel Gökalp, Z. (2022). “Kandıra’da Bulunan Bizans Definesi”. Ozan Hetto (Ed.). *Ülker Arıdoğan’a Armağan, Müzeciliğe ve Kültüre Adanmış Bir Ömür Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Yazıları* içinde (s. 371-388). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Grierson, P. (1965). “Two Byzantine Coin Hoards of the Seventh and Eighth Centuries at Dumbarton Oaks”. *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 19. s. 209-228.
- Grierson, P. (1968). *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, vol. 2, *Phocas to Theodosius III 602-717*. Washington D.C.
- Grierson, P. (1999). *Byzantine Coinage*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Metcalf, W. E. (1980). “Three Seventh-Century Byzantine Gold Hoards”. *Museum Notes (American Numismatic Society)*, Vol. 25. s. 87-108.
- Murat, M. K. (2024). “Bandırma Müzesi’nde Bulunan Erken Bizans Dönemi Sikkeleri”. *Karadeniz Araştırmaları XXI/84*. s. 1202-1228.
- Oyarçin, K. & Tekocak, M. (2020). “Anemurium Nekropol Kilisesi Heraclius Definesi”. *Seleucia X*. s. 269-295.
- Öztürk, İ. (2002). “Ekşiler Köyü (Tekeköy) Kurtarma Kazısı”. *12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 119-126.
- Tek, A. T. (2015). “Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3’de Pamphylia’ya “Olası” Bir Sasani Saldırısı”. *Colloquium Anatolicum*, 14. s. 116-129.
- Tekin, O. & Ünlü, Y. (1998). “Küstüllü Hoard of Byzantine Solidi”. *Anatolia Antiqua VI*. s. 279-285.
- Tekin, O. (2013). “The Solidi of Foundation Deposit from the Excavation at Küçükçekmece Lake Basin”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 2, s. 69-71.
- Ünal, C. (2012). *İzmir ili ve ilçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri 5. Yüzyıl Sonu - 8. Yüzyıl Ortası*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Matbaası.
- Ünal, C. & Lianta, E. (2023). “Some Thoughts On The Value Of Hoard Studies In Byzantine Numismatics In The Light Of A Hoard Found In Turkey”. *KAIROS*, Vol. 1. s. 49-59.

KATALOG

Heraclius (MS 610-641)

Konstantinopolis

Solidus

Sınıf I-A, MS 610-613

Öy. dNHERACL-IVSPPAC; büst cepheden, kısa sakallı, zırhlı ve paludamentumlu, başında tüylü ve pendilialı haçlı taç, sağ elinde haç tutuyor.

Ay. VICTORIA-AVŞÇ; iki basamaklı kaide üzerinde potent haç, lejand sonunda I kesimde CONOB

Ref.: DOC II/I, s. 245, 2b.1.

1. AV 21 mm, 4,40 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1006.

2. AV 21 mm, 4,50 g, Ky. 5; Müze Env. No. 1007

Sınıf II-A (b), MS 613-616

Öy. ddNNHERACLIYSEZH ERACONS ZPPAVC; Heraclius (solda) ve Heraclius Konstantin (sağda, daha küçük), cepheden, her ikisi de kısa sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, başlarının arasında haç.

Ay. VICTORIA-AVŞÇ; üç basamaklı kaide üzerinde, potent haç, lejand sonunda I kesimde CONOB

Ref.: DOC II/I, s. 248, 8j.1.

3. AV 21 mm, 4,45 g, Ky. 11; Müze Env. No. 1013

4. AV 20 mm, 4,50 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1009

5. AV 20 mm, 4,45 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1010

Sınıf II (A), MS 613-616

Öy. ddNNHERACLIYSEZH ERACONS ZPPAV; Heraclius (solda) ve Heraclius Konstantin (sağda, daha küçük), cepheden, her ikisi de kısa sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, başlarının arasında haç.

Ay. VICTORIA-AVŞÇ; üç basamaklı kaide üzerinde, potent haç, sağ boşlukta N lejand sonunda E kesimde CONOB

Ref.: DOC II/I, s. 248, 9a.2.

6. AV 21 mm, 4,40 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1011

Sınıf II-B (g), MS 616-625

Öy. JJNNHERACLIYSEZH ERACONS ZPPAVC; Heraclius (solda) ve Heraclius Konstantin (sağda, daha küçük), cepheden, her ikisi de kısa sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, başlarının arasında haç.

Ay. VICTORIA-AVŞÇ; üç basamaklı kaide üzerinde, potent haç, sağ boşlukta I lejand sonunda E kesimde CONOB

Ref.: DOC II/I, s. 251, 14d.1.

7. AV 20 mm, 4,40 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1012

Sınıf II-C (o), MS 626-629

Öy. ddNNhERACLIYSEZhERACONSZPPAVC; Heraclius (solda) ve Heraclius Konstantin (sağda, daha küçük), cepheden, her ikisi de kısa sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, başlarının arasında haç.

Ay. VICTORIA-AVCT; üç basamaklı kaide üzerinde, potent haç, lejand sonunda IΘ kesimde CONOB

Ref.: DOC II/I, s. 253, 22c.1.

8. AV 21 mm, 4,45 g, Ky. 6; Müze Env. No. 1008

Katalog Fotoğrafları

1

2

3

4

5

6

7

8

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* Romanının Jack Mezirow'un Dönüşümsel Öğrenme Kuramı Bağlamında İncelenmesi ¹

Sevcan Altıntaş^{2,3}, Ahmet Gökhan Biçer⁴

ÖZET

Bu çalışmanın amacı hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi bağlamında Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı ile yetişkin eğitimi kapsamında yer alan Jack Mezirow'un dönüştürücü öğrenme kuramı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu doğrultuda çalışma için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni tercih edilerek, literatür taraması yöntemi ile veriler toplanmıştır. Yapılan tarama ve incelemeler ile edebiyatın öğretici yönü üzerine durulmuş, *Tutunamayanlar* romanı dönüştürücü öğrenme ile irdelenerek eserde yer alan Turgut Özben karakterinin dönüşümü değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Turgut Özben karakterinin roman boyunca yaşadığı değişimin, dönüşümsel öğrenme basamaklarına göre gerçekleştiği gözlenmiş ve bu da uzman görüşleriyle desteklenmiştir. Ayrıca, hayat boyu öğrenme ve edebiyat ilişkisi üzerine yeterli çalışma yapılmadığı gözlenmiş, makalenin de bu alana ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin Eğitimi, Dönüştürücü Öğrenme, Edebiyat, *Tutunamayanlar*.

Analysis of Oğuz Atay's *The Disconnected* in the Context of Jack Mezirow's Transformative Learning Theory

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between Oğuz Atay's novel *The Disconnected* and Jack Mezirow's transformative learning theory, in the context of lifelong learning and adult education. For this purpose, case study design, one of the qualitative research designs, was preferred and data were collected through literature review method. With the literature review and examinations made, the didactic aspect of literature was emphasized and the transformation of Turgut Özben character was evaluated by examining the novel *The Disconnected* with transformative learning theory. As a result, it was observed that the transformation of Turgut Özben character took place according to transformational learning steps and it was supported by expert opinions. Additionally, it has been observed that there are not enough studies on the relationship between lifelong learning and literature, this article also aims to shed light on the field.

Keywords: Adult Education, Transformative Learning, Literature, *The Disconnected*.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER danışmanlığında 11.06.2024 tarihinde tamamladığımız Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* Romanının Jack Mezirow'un Dönüşümsel Öğrenme Kuramı Bağlamında İncelenmesi başlıklı Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye, 2024).

² İletişim Yazarı: sevcanustunsoy@gmail.com

³ Uzman, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Bilim Dalı, ORCID: 0009-0004-8902-8321.

⁴ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, agokhan.bicer@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4249-7495.

(Makale Gönderim Tarihi: 06.01.2025 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1614151](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1614151)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Bilgi toplumları, hayat boyu öğrenme becerisine sahip bireylere ihtiyaç duymaktadır. Hayat boyu öğrenen bireylerin varlığı ile sürdürebilir eğitim ve öğrenmeye toplumsal boyutta katkı sağlanacaktır. İnsan yaşarken yeni bilgiler edinip öğrenebilen, öğrendiklerini de yaşamında kullanabilen bir varlıktır. Bireylerin bu gelişimi hayat boyu öğrenme ile gerçekleşmektedir. Öğrenme, zamandan ve mekândan bağımsız olarak gelişebilmekte, hayat boyu devamlılığını sürdürebilmektedir. Hayat boyu öğrenme insanın nefes aldığı ilk günden, nefesinin sonlandığı son güne kadar devam etmektedir. Bireylerin hayat boyu öğrenme sürecinde edindiklerine ve kendilerinde meydana gelen gelişime yetişkin eğitimi kuramlarından dönüşümsel öğrenme oldukça katkı sağlamaktadır. Öğrenmenin sonu olmadığı gibi duyguların da sonu yoktur. Duyguların dışa vurumu da dil ve edebiyatla olmaktadır. Edebiyatın etki ettiği alan oldukça fazladır, aynı zamanda her sosyal bilimin öğretici yönü olduğu gibi edebiyatın da öğretici yönü mevcuttur. Edebiyatın öğreticiliği direkt olabildiği gibi dolaylı yollarla da olabilmektedir. Dolaylı yollar ele alındığında var olan çalışmalardan biri de romanlardır. Yetişkin eğitimi kuramlarından dönüşümsel öğrenme ile de bireyler kendilerinde ve hayatlarında yenilik sağlayarak gelişim göstermektedir. Bireylerdeki dönüşümün birçok kaynağı olmaktadır. Bunun bir örneği de edebi eserlerde gözlenebilmektedir. Örneğin; romandaki olayın akışı, karakterlerin içinde bulundukları durum ve olayları yansıtır şekilleri, hayata bakış açıları bireylerde öz değerlendirme ve değişime olanak sağlayacak düzeydedir. Romanın bu etkileri göz önüne alındığında, dönüştürücü öğrenmenin roman üzerinde çalışılması alana katkı sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda Oğuz Atay'ın eseri *Tutunamayanlar* dönüştürücü öğrenme göz önüne alınarak incelenmiştir. Çünkü Oğuz Atay, eserlerinde birçok bilim ve sanat dalından yararlanmıştı aynı zamanda bireyleri ön plana çıkarmakta, onların iç dünyasına ayna olmaktadır. Yapılan inceleme ile Mezirow'un dönüştürücü öğrenme basamaklarına özen gösterilerek roman incelenmiştir. Eserde Turgut Özben karakterinin dönüşümü dönüştürücü öğrenmeye örnek olacak nitelikte olduğu gözlenmiş olup, araştırma yapılırken karakter üzerinde durularak basamaklar tek tek dikkate alınmıştır. Uygunluğu uzman görüş formu hazırlanarak alanında doktoralı uzmanların görüşü alınmış ve onaylanmıştır.

2. YÖNTEM

Görüşme, doküman analizi ve gözlem gibi nitel veri toplama tekniklerinin yer aldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalar nitel araştırmalardır (Şimşek ve Yıldırım, 2021: 189). Bu araştırma da nitel araştırma yöntemlerine uygun biçimde yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışması yöntemi kullanılarak içerik analizi tekniği uygulanmıştır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Çalışmada hayat boyu öğrenme, duygusal zekâ, yetişkin eğitimi, dönüştürücü öğrenme ve edebiyat gibi kavramlar ele alınıp aralarındaki ilişki üzerine durularak, alan yazın taramasına bağlı araştırmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili yayınlar okunarak bilimsel araştırmalar incelenmiştir. Ek olarak çevrimiçi veri tabanlarından (Veri Tabanı İstatistik Sistemi, Google Scholar, Dergi Park, ProQuest), kitaplardan ve podcast röportajlarından yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni edebî eserler, örnekleme ise Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* adlı eseridir. İçerik analizinin amacı metinlerin içeriğinin ne anlama geldiğini, esas konunun ne olduğunu anlamak ve yorumlamaktır. Buna istinaden *Tutunamayanlar* içeriğindeki bilimsel bilgiler, öğretiler, edinilen tecrübeler ışığında dönüştürücü öğrenmeye uygunluk analizi yapılmıştır.

2.2. Verilerin Analizi

Tutunamayanlar romanının başkışısı Turgut Özben'in hayatında ve kendisindeki değişim ve dönüşüm Mezirow (1994: 224)'un ortaya attığı adımlar dikkate alınarak veriler analiz edilmiştir. Bu adımlar aşağıdaki şekilde gösterilmiş olup, alanında doktoralı üç uzmandan görüş alınarak verilerin güvenilirliği ve geçerliği sağlanmıştır.

Tablo 1. Jack Mezirow'un Dönüştürücü Öğrenme Adımları.

1. Zihinsel ikileme düşme.	Bireyin zihinsel çerçevede karmaşa ya da çatışma yaşadığı aşamadır.
2. Bireyin kendini incelemesi.	İkilem sonrası bireyin duygularında değişimler olması ve öz inceleme yapılabilme.
3. Eleştirel yolla mevcut varsayımların değerlendirilmesi.	Bireyin çevresini, yaşadıklarını ve kendisini eleştirel bir çerçevede gözlemlemesi.
4. Dönüşüm süreci farkındalığı.	Değerlendirme sonrası yaşadığı ya da farkına vardığı dönüşümü dile getirme.
5. Yeni roller, eylemler ve ilişkiler için yeni seçeneklerin keşfi.	Bireyin dönmek istediği rol için, kaynak arama çabasında olması ve bunu değerlendirmesi.
6. Eylem planı oluşturulması.	Bireyin yeni kararlar alarak olasıları denemek için plan yapması.
7. Planlarını uygulayabilmek için bilgi ve beceriler edinmesi.	Bireyin oluşturduğu eylem planına göre beceri ve bilgi kazanımı elde edilmesi.

8. Yeni roller kazanım çalışması.	Edinilen bilgiler doğrultusunda hareket etme.
9. Yeni roller ve ilişkilerde özgüven ve rekabet duygusu geliştirmesi.	Bireyin yapmış olduğu eylem ve hareketler doğrultusunda bireyde özgüven gelişimi.
10. Elde edilen yeni perspektifleri kendi hayatına uyarlaması.	Bireyin elde edilen yeni rol, bilgi ve becerilerini uygulamaya koyması.

Kaynak: Mezirow, J. (2000). Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress. *Higher and Adult Education Series*. San Francisco: Jossey Bass.

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

Bu bölümde *Tutunamayanlar* romanında yer alan Turgut Özben karakterinin dönüşümü, Jack Mezirow'un dönüşümsel öğrenme basamaklarına göre değerlendirilerek elde edilen bulgular atıflarla desteklenerek maddeler halinde sunulmuştur.

3.1. Sahip Olduğu İkilemin Yönünü Değiştirmesi

Tutunamayanlar romanı, toplumsal gerçeklikler içinde birey olma yolunda karşılaşılan durumlardan bahsederken, bireylerin yaşadığı içsel çatışma durumunu gözler önüne sermektedir. Romanda Selim ve Turgut, bu eserin başrol oyuncularını olmakla birlikte, toplum içinden ve topluma uyum sağlama/sağlayamama açısından bize ayna olacak olan karakterlerdir. *Tutunamayanlar*'ın ortaya atılma sebebi gerçekliği tartışmaktır. Somut dünyaya ait Turgut somutun dünyasındayken soyut gerçeklikle karşılaşmaktadır (Kardeşler, 2017: 86). Atay için de aynı tutum söz konusudur. Bu dünyada sürekli kendisiyle hesaplaşma içinde olan, içsel başkaldırı niteliğinde kendine karşı meydan savaşları vermekte olan biridir (Ecevit, 2006: 170). Atay, eserlerinde grotesk unsurları kullanarak kendi toplumundaki yozlaşmayı eleştirmiştir. Dahası hiciv unsurlarından yararlanarak kendi kültüründeki burjuva yaşam tarzına odaklanmıştır (Çakar, 2023:116). Eserin başkarakteri Turgut Özben burjuva yaşam biçimine sahip aynı zamanda topluma ayak uydurmuş bir bireydir. Bu da evindeki koltuk takımlarının düzeninden, alışılmış hayatın monotonluğundan, karı- koca ilişkilerinden anlaşılabilmektedir. Ancak Turgut bu durumun toplumun dayattığı düzenin olduğunu, aslında kendisine ait bir karar olmadığını yakın arkadaşı Selim'i ani ve acı bir şekilde kaybettikten sonra anlayarak gerçeklikle karşılaşmıştır. Bununla karşılaşan Turgut, içsel karşılaştırma yapmaktadır. Yazılarda dile getirilen oyunlar, hayatın bir vazgeçilmezi olup bireyin kendisiyle çekişmesine, çelişmesine ve tutarsızlık içine düşmeye açık hale gelmesine neden olmaktadır (Taburoğlu, 2022: 53). Bireysel hesaplaşma biçiminde ortaya çıkan varlık çatışması ve Doğu-Batı

kültür farklılığı Atay'ın eserlerinin ana taşıyıcılarıdır (Ecevit, 2006: 422). Turgut evlidir, mühendistir ve toplumsal düzene uyum sağlamaktadır. Bu da eserin başlarında tutunan olduğunun göstergesidir. Bireylerin hayatında deneyimlediği ani değişiklikler düşünsel ve fiili eylem açısından onların ikileme düşmesine sebep olmaktadır. Başkasının vefatı, emeklilik, başka bir kadın, beklenmedik ruh hallerine kapılmak, türlü tesadüfler onlar adına romantik diyebileceğimiz bir fiili başlatır; ihtimaller dâhilinde bireylerde kısa süreli hareketlenmeye sebebiyet vermektedir (Taburoğlu, 2022: 17). Eserde de Turgut'un yakın arkadaşı olan Selim'in vefatı onda içsel hesaplaşmaya dönüşmesi, aslında ikileme düştüğünün göstergesi olmaktadır. Hayatlarında ruhsal eylemlerin ön planda yer aldığı ve ruhunun derinliklerine inen Atay'ın kahramanları, nasıl ki somut dünyaya tutunamıyorlarsa, bedenlerine de tutunamazlar. Soyut akıl-somut beden, ruh-madde ikilemi, Atay'ın yazınsal dünyası incelendiğinde birçok yerde karşımıza çıkmaktadır. *Tutunamayanlar*'ın Turgut'u dünya edebiyatının en güçlü taşıyıcısı olan *Faust* gibi bu ikilemde yakınmalara sahiptir (T: 307; Ecevit, 2006: 534). Selim'in vefatı sonrası *Tutunamayanlar*'ın Turgut'u da varoluşsal kimlik meselesini hayatında tutunamayanlığa doğru yönelmektedir. “Kendine toplumun dışında bir yaşam kurmaya çalışan tutunamayanların Turgut'u eski giysilerini yok edip çırılçıplak kaldıktan sonra yeni baştan giyinirler” (T: 498). Selim'in vefat etmeden önceki yalnızlık içinde yazdıklarına Turgut sahip çıkar. Onun yazdıkları Turgut'un hayatını şekillendirmesine sebep olur (Taburoğlu, 2022: 49). Selim'in yazdıklarını okumak Turgut'ta ölüm korkusu oluşmasına da sebep olmuştur. Turgut bir gün rüyasında kendisinin öldüğünü görmekteyken ter içinde uyanır ve derin düşüncelere dalar. Ölümü bu kadar yakınında hissetmek Turgut'u bir hayli sarsmıştır; eserde de Turgut'un bilinç akışında ortaya çıkacak olan Olric'ten de bahsedilmiştir. “O zamanlar Olric yoktu, o zamanlar durumlar bu kadar açık bir bakıma da belirsiz değildi” (T: 36).

Selim'in hayatında sorgulama ve değişim izlerinin rastlanması, Turgut için yön değişikliğine örnek olarak gösterebilmektedir çünkü Turgut Selim'in izlerini takip etmekte, tutunamayan örneği olan Selimleşme yolunda ilerlemektedir. Ancak Turgut bile henüz bunun farkında değildir. Selim “Ne yapmalı?” başlıklı yazısında şöyle yazmıştır:

Bugüne kadar sürdürdüğüm gibi, çevremdeki kişilerin davranış ve tutumlarını bilinçsiz bir aldırılmazlıkla benimseyerek bu renksiz, kokusuz varlıkla yetinmeli mi; yoksa başkalarından farklı olan, başkalarının istediğinden çok farklı, köklü bir eylem isteyen gerçek bir insan gibi bu miskin varlığı kökten değiştirmeli mi? (T: 93).

Zihinsel ikileme düşen Turgut bir yandan kendisini bir yandan da çevresindekilerin davranışlarını incelemeye başlamıştır. Bir konuşmasında yarıda kalan sözünün arkasından kimsenin gitmemesi üzerine etrafındaki insanlara gereğinden fazla değer verdiğinin farkındalığını yaşamaktadır. “Almadıkları bir sürü Turgut vermişim onlara. Bu kadarıyla da idare edebilirmiş. Eski Turgutlara acıdı. Yalnız ben yaşamışım o Turgutları demek” (T: 403).

Selim’in ardından yine Selim’e yakınırken bulur kendini Turgut. İkilemdeki yön değişikliği başlamıştır bir kere. Öz eleştiri yapmaktan da alıkoyamaz kendini. “Birçok meseleyi bırakıp gittin. Beni bıraktın bu makinenin çarkları arasında. Ben de dişlilere kendimi kaptırdım. Eteğimin ucundan bağlandım bu düzene.” Selim her ne kadar son yazısında üstündekileri çıkarıp bu düzenden çıkması gerektiğini söylese de O bu sıralar bunu yapamayacağını düşünüp tutunacak bir yeri kalmayacağını düşünmektedir: “Düşünceler göklere yükseliyor, fakat vücut toprağa bağlı” (T: 307).

Turgut bir gün açlığını gidermek için lokantaya girdiğinde düşüncelere dalar, düşündükçe de terler. Orada başka biri olmak ister; dönüşüm ve değişim istencinin başlangıcıdır bu. Ancak dönüşümün zorluğu onu korkutmaktadır: “Hayatında ilk defa başka bir insan olma özlemini duydu. Hiç bilmediği bir içkinin susuzluğu gibi bir duygu. Değişebilmek. Kendinin bile tanıyamayacağı bir varlık olmak. Bütün canlıların bile karşı koydukları bir değişim, başkalaşım” (T: 319) sözleriyle Turgut’un yaşadığı dönüşüm sancısı Atay tarafından romana aktarılır.

3.2. Kendisini İncelemesi

Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’da yarattığı karakterler, her nefes alıp verdiklerinde, yaşamış olduğu çevreyi, hayatı ve her şeyden önce de kendilerini sorgulayan bireylerdir (Ecevit, 2006: 210). Kimliğimiz ve özne oluş yollarımız nedir? Özne nedir? Gibi sorular somuttan uzak gibi dursa da bireyin gelişim sürecini alakadar eden, bir bakıma hayatın tam da içinden kaynağını bulan fakat cevabını bulmakta zorlanan sorulardır. Tüm bu zorluklar ve çok seslilik içinde *Tutunamayanlar*’da var olan sorunların yanı sıra çoğunlukla kendisini tanımlama çabasında olan Selim Işık’la yaşamının bir döneminden sonra kendini tanıma yolcuğuna çıkan Turgut Özben’in hikâyesini okumaktayız (Mutlu, 2020: 1). Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*’da günümüz insanının çıkarı olmayan durumlar karşısında gösterdiği tutuk hareketlerini, aynı zamanda iç dünyasındaki çekişmeleri tanımlamakla birlikte tutunamayan için de şöyle demiştir:

Beceriksiz ve korkak bir hayvandır. İnsan boyunda olanları bile vardır. Dik arazide yokuş yukarı hiç tutunamaz. Yokuş aşağı kayarak iner (bu arada sık sık düşer). Genellikle başka hayvanların yuvalarında (onlar dayanabildikleri sürece

barınırlar). Toplu olarak yaşamayı da bilmezler ve dış tehlikelere karşı birleştikleri de görülmemiştir. Kendilerini korumayı bilmezler. Fakat gene taklitçilikleri nedeniyle başka hayvanların dövüşmesine özenerek kavgaya girdikleri olur. Şimdiye kadar hiç tutunamayanın bir kavgada başka bir hayvanı yendiği görülmemiştir.(...) Öldükten sonra cennete gideceği bazı yazarlarca ileri sürülmektedir. Fakat toplu ya da tek gittikleri her yerde hadise çıkardıkları için bunun pek mümkün olmayacağı sanılmaktadır (T: 149-151; Kardeşler, 2017: 84).

Turgut karakteri incelendiğinde, deneyimlediği gerçekliklerin onun davranışlarını biçimlendirdiği gözlenmektedir. *Tutunamayanlar*'ın başkışileri Turgut ve Selim'in deneyimledikleri çelişkiler, uyumsuzluklar ve yalnızlıkların ardında bütün kahramanların dönem dönem yaşadığı olaylar yer almaktadır (Kardeşler, 2017: 162). Yaşanan bu tecrübeler bireylerin kendileri hakkında daha çok fikir sahibi olmalarını sağlamıştır aslında. Atay'a göre "Kendini çözemeyen kişi, kendi dışında hiçbir sorunu çözemez"(T: 76). Bireyin sorunların çözümüne odaklanabilmesi için öncelikle kendisinin incelenmesi gerektiğine bu sözlerle değinmektedir. *Tutunamayanlar*'ın yazarına göre birey artık, toplumcu yaşamının koşullarından birinin bireye değinilmesi gerekliliğidir (Ecevit, 2006: 97). Turgut kendisini incelediği sırada "şey" diye adlandırdığı varlıktan söz etmektedir. Şey denilen varlık, romanın başkışisi Turgut için soyut bir varlıktır. O şey her neyse, Turgut'un içsel derinliğinde yer alan, kimsenin hatta kendisinin bile bilmediği bir "özben"lik olarak tanımlamaya çalıştığı ancak henüz keşfedemediği için şey olarak dile getirilmiştir:

Bu öyle bir şeydir ki kıskanır (...) anlatmaya başlarsın. Birden içinde bir duraklama duyarsın. Şey engel olur sana: 'Söyleme onu' der. Her şeyi anlatma belki sözlerinin arasında beni ele verirsin. (...) Her 'şey'i ayrıntılı anlatma o kadar. Bütün şey ayrıntılarda değil midir zaten? Ayrıntılarda ele vermez mi insan kendini? Başkalarına anlatamadıklarıyla beslenir, varlığını sürdürür o halde. Başkalarından sakladıklarıyla gelişir (T: 289-291; Ecevit, 2006: 173).

Turgut Özben, kimsenin farkında olmadığı, tanımlamanın oldukça zor olduğu ancak varlığından gayet de haberdar olduğu o varoluşsal özü yalnızca kendisine saklamak ister ve değerini sadece kendisi bilerek; onun alışlagelmiş bilim tasniflenmesi içinde yer edinmesini istememektedir. "Ben ne dediğimi biliyorum. Benim Turgut Özben'in öz benliği."(T: 288; Ecevit, 2006: 173). Kendi özünü incelediğinde, öz-benlik kavramı ile karşı karşıya gelmiştir. Aynı zamanda kendini Shakespeare'in oyunları ile kıyas yapmakta ve kendini Hamlet'e daha yakın bulmaktadır. "Ben herhâlde Hamlet'e yakınım diyordur Turgut" (T: 255). Atay gerçekten de bazı zamanlarda dokunaklı kişiliği, düzende var olan

çarpık ilişkilere gösterdiği duruşla Turgut’u Hamlet anımsatmasıyla kurgulamıştır (Ecevit, 2006: 248).

Atay’ın eserlerinde oyun vurgusuna sık rastlanmaktadır. Turgut da Selim gibi hayatı oyun teması üzerinden değerlendirmektedir. Üniversite yıllarında Selim, Turgut ve arkadaş grubunun kendi aralarında yaptığı kelime oyunlarından bahsederek “Hayatım ciddiye alınmasını istediğim bir oyundu.”(T: 31) der Turgut Özben. Aynı oyunu kendini tanıtırken de yapar Turgut. Kelime oyunları onun hayatının vazgeçilmezidir. “Benim, Turgut Özben’in öz benliği” (T: 323). Kendini iyi analiz etmiş, incelemiş olan Turgut, hayatında ciddiye alınmadığı vurgusunu bir kez daha yapmıştır.

Selim’in ölümünü öğrendiği günün ertesi sabahında, hayatı ve kendisini sorgulayan Turgut, insanların düşüncelerimize uygun şekiller alamamasından dem vurarak hayatın hapisane olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda aynı yatakta yattığı eşinin sadece saçlarından canlı bir insan olduğunu anladığını söyler ve “Hayat, düşünceleri tutan bir hapisanedir. İnsan, can sıkıcı bir saç demetidir, ben de akılsız bir robotum” diyerek kendisine de ağır eleştiride bulunmaktadır (T: 32).

Kendini inceleme örneğinde Selim’i de incelediğimizde ardında bıraktığı notta kendinden şu şekilde bahseder: “Ben aşağılık sahtekârın biriyim. Kendime bile sahtekârlık ediyorum; dolandırıyorum kendimi” (T: 99). Eserin ikinci yarısında öz benliğini, kendini öğrenmek ve yazmak için iç dünyasının en derinlerine yolculuğa çıkan Turgut Özben, soyutlaşma aşamasının başında kendisini gösterir. Olric, Turgut’un iç dünyasında kendisiyle baş başa kaldığında içsel konuşmalarını insani özelliklere büründürmek için Atay’ın keşfettiği özgün bir kurgusal çözümdür (Ecevit, 2006: 250). Tutunamayan olarak ilk yolculuğuna çıkan Turgut artık okur olmaktan çok yazarlığa geçiş sürecinde tedirginlik yaşamakta ve dönüşümü gerçekleştirdiği esnada tekrar kendisini incelemektedir. Bu durum romana “Benim büyük ve mustarip bir ruhum yok ki Olric. Ben on ikinci dereceden resmi bir Türk vatandaşım. Törelere bağlıyım yazamam ben. Ben fakir bir Turgut’um. Turgutların en önemsizi” (T: 581) sözleriyle yansır.

3.3. Mevcut Varsayımların Eleştirel Olarak Değerlendirmesi

Eser başlı başına bir eleştiri niteliğinde olup, *Tutunamayanlar* romanı, toplumun temel yapı taşı olan insanı tek tipleştirme, monotonlaştırma, sistematize etme ve yola getirme çabalarına başkaldırı niteliğindedir (Kardeşler, 2017: 89). Eserdeki oyun teması, hayata karşı gösterilen başkaldırı örneğidir. Turgut’un da içinde yer aldığı bireylerin, kendi korunaklı değerlerini yaşama dâhil etme, gelişmek ve yozlaşmanın içinde yer almamak, ‘özben’ine kavuşmak isteğinde olan bireyin bu savaştaki korunaklı limanıdır. Bir varoluş stratejisi olmakla birlikte giderek varoluşun kendisidir; bireyin toplumsal/maddesel şartlar

sebebiyle hayata geçiremediği gerçeğidir; hatta ve hatta oyun, “gerçek” in tam anlamıyla kendisidir (Ecevit, 2006: 277). Oyun temasına devam ederek hayat içindeki duruşundan bahsederken Turgut, düne bağlılığı ve yarına korkusuzca atılabilmekten bahsederken şu cümleleri kullanarak aslında çoğu kişinin dünde kaldığı ve düne bağlı kaldığını eleştirmektedir: “Bir gün öncesine korkak bir bezirgânlıkla sarılmadan yaşayabilecek miyiz? Yoksa yarından korktuğumuz için düne köle gibi bağlanacak mıyız?” (T: 316).

Kendini inceleme yolunda ilerlerken kendisine de sıkça eleştirel yaklaşımda bulunmaktadır Turgut: “Hiç kimseyi anlamıyorum. İnsanların arasına karışıp onlara uyduğum için de kendimden nefret ediyorum” (T: 426).

Selim'in ölümünü kabullenmekte zorlanan Turgut kendi insanlığı üzerinden yorum yaparak, ağır bir üzüntü sonrası yapılması gerekenleri dile getirir eleştirel bir söylemle: “İnsan gerçeklere karşı durur, yaşar ve olduğu gibi yaşamayı sürdürür Selim” (T: 31).

Selim ardında bıraktığı notunda kendini eleştirmekten bahseder. Bunu da ‘otokritik’ olarak tanımlar. Bu işlemin yapılması için kişinin önce eylem yapması gerektiğini düşünmektedir: “Kendini eleştirmenin, kendinden yakınma çerçevesinden çıkması gereklidir” diye yazmıştır (T: 98). Selim'in otokritik yapmasıyla birlikte Turgut'un da sürekli otokritik yaptığı gözlenmektedir. Turgut tutunamayanları düşünmektedir. Çünkü tutunamayan olabilmek için güzelce elekten geçilmesi gerekiyordur. Öyle herkes gelip tutunamayan olamamaktadır. Turgut'a göre tutunamayanlar ince elekten geçirilmeliydi hatta süzgecin varlığı rahatsızlık yaratmamalı vurgusu da yapılmıştır. “Fakat tutunamayanların bu kadarcık bir titizlik göstermesi de yadırganmamalıydı.”(T: 380).

Turgut, dönüşüm içindeyken bulunduğu çevreden uzaklaştığını, sıyrıldığını hissetmektedir. Bu his dönüşüm farkındalığının başladığını göstermektedir, aynı zamanda içinde bulunduğu duruma eleştirel gözle bakabildiğinin de bir diğer göstergesidir. İçinde bulunduğu mahallenin ve çevrenin eleştirisini yapmaktadır. Farkındalık sonrası gelen eleştiri, aslında üzümlü beddua etmesine sebep olmaktadır. “Ne kadar tutucu görünüyordunuz. Ne hileleriniz vardı. Ne kadar zayıf bağlarla bir arada tutuyormuşsunuz toplumu.” Aralarından ayrılıp uzaklaştığında yaşanacakları şöyle dile getirir: “Sahte bir şaşkınlık göstereceksiniz. Sizi hesaba katıp yola çıkanları büyük bir hayal kırıklığına uğratiyorsunuz” (T: 403).

Turgut zaman ne kadar geçerse geçsin, dönüşümün her evresinde kendini incelemeye ve özeleştiri yapmaya devam etmektedir. “Neden her istediğimi anlatamıyorum? Neden aynı yaşantının içinde bulunan insanlarla hiç ilişki kuramaz oldum?” (T: 408). Kendini inceleyen, ikileme düşerek içinde bulunduğu durumu eleştirmeye başlayan Turgut, yavaştan dönüşmeye başlamıştır bir kere.

3.4. Dönüşüm Sürecinin Farkında Olması

Basamakların çoğunda oyun kavramı karşımıza çıkacaktır çünkü oyun Atay için çoğu evrede kendini ifade etmenin bir yöntemi haline gelmiştir. Oğuz Atay, bir “tutunamayan insan” portresi oluşturma isteği içindeyken, eserde dile getirdiği derin hesaplaşmaları, ruh çözümlemelerini, ayrıntıları, içsel konuşmaları ve anlatabilmeyi ancak oyunla mümkün olabileceğinin bilincindedir (Kardeşler, 2017: 82). Tutunandan tutunmayana dönüşün simgesi Turgut Özben’dir. Çünkü Selim’in intiharına kadar geçen sürede Turgut mühendistir, evlidir, rahat bir hayat sürmektedir ve iki çocuk sahibidir yani tam bir tutunandır. Ancak aldığı haberle Turgut’un değişim süreci başlamaktadır (Kardeşler, 2017: 146). Selim’in tutunamayan olması doğuştan kaynaklanırken, Turgut’un farklı ve farkındalıklı yapılmış bir seçimdir (Ecevit, 2006: 293). Selim arkasında mektuba benzer bir yazı bırakarak hayatına son vermişti. O zamanlar Olric diye bahsedilen Turgut’un hayali arkadaşı yoktu. Turgut kendi kendine mektubun neden gelip onu bulduğunu sorguluyordu. “Demek hafifçe söylenme alışkanlığı ve kendi kendine konuşma o gece başlamıştı.” (T: 25-26). Turgut Özben kendine geldiğinde, gerçek benini yaşayabilenlerin aslında tutunamayanlar olduğunu anlamıştır (T: 26). Selim eğer ölümü tercih etmeyip yaşasaydı, Turgut da uyanmış olmayacak ve hayatını sorgulamayacaktı. Bu farkındalık, Turgut için rasyonel düzenin dışına çıkarak gerçekleşmektedir (Mutlu, 2020: 60). Selim’in arkasında bıraktığı yazı Turgut’un dönüşümünün başlangıcı olarak düşünülebilir. Turgut, Selim’in ölümünün ardından perdeyi biraz aralamak, bilgi edinmek için Selim’in evine gittiği sırada “Ne yapmalı?” başlığı altında yazıya denk gelir ve okuyup okumamak adına içsel çatışma yaşar. Bu anksiyete esnasında kendi kendine konuşurken Olric artık oluşmaya başlamıştır. Olric’in oluşumunu şu sözlerle anlamaktayız: “Efendim? Batsın efendin senin! Ne olur çıkıp gidelim buradan.(...)” (T: 93). Dönüşüm çerçevesi içerisinde Turgut eskiden önemsemediği şeyleri artık önemser olmuştu. Evinin dış görünüşünden tutalım da daire içindeki küçük aksaklıklar aklına takılır; düşün tepesinden akmaması, evyenin sık sık tıkanması ve bunların neden olduğu süreç Turgut’u düşündürür ve ona yaşadığı dönüşümü duyumsatır:

İnsan bunları neden görür? Daha doğrusu neden bunlara takılır aklı? Basit: demek yürümeyen bir şeyler var. Evet, ama yürümeyen şey nerede? Eşyada mı? Yoksa... Turgut henüz düşünemiyordu; yalnız bir huzursuzluk, huzursuzluk bile değil, insanı bazı şeyleri yapmaya ve bazılarını yapmamaya, fark ettirmeden iten ve davranışlarında, eski alışkanlıklarına yabancı gelen küçük değişiklikler. Eve dönerken acele etmek için ihtiyaç durmuyordu içinde, örnek olarak. Bu ihtiyaç eksikliğini de düşünmüyordu aslında; sadece eve dönerken acele etmiyordu (T: 44).

Bir gün Turgut, lokantaya yemek yemek için girdiği esnada dönüşümü ve başkalaşmayı düşünmüştür. Dönüşümün farkındadır, dönüşüm kendi içinde yol almaya başlamıştır. “Kendimi bırakmalıyım” diye söylendi. Direnmekten vazgeçmeliyim. Yaşamalıyım ve görmeliyim. Bilmediğim bir ülkeye yolculuktan korkmamalıyım.”(T: 320). Dönüşüm için cesareti de kendi kendine vermektedir Turgut. Tutunamayan olma yolunda ilerlediğini hisseden Turgut, Selim’in ölümünün ardından Metin’le buluştuğunda bunu şu cümleyle dile getirmektedir. “Gerçekle düş birbirine karışıyor; yalanın nerede bittiğini anlayamıyoruz. Tutunacak bir dalımız kalmıyor. Tutunamıyoruz.” (T: 254). Turgut dönüşüme ve değişime atılmak üzere olduğunu şöyle dile getirmiştir: “Sonu belirsiz bir kavgaya atılıyor Olric.” (T: 418).

Turgut’un dönüşüm sürecini kendi öz benliğini tamamlama ihtiyacı da körüklemektedir. Polat (2018: 105)’ a göre Turgut’un tamamlanma isteğine “ben” prizmasından kırılan ışık parçalarına benzeterek Olric’in de ona bazen şahitlik ettiğini dile getirmektedir. Turgut toplumsal düzene aykırı yaşamak istemektedir artık, yenilik görmek ve hayata karışmak istemektedir. “Onların istediği gibi yaşamak istemiyorum” der ve devam eder “Kendime yeni bir önsöz yazmak istiyorum. Yeni bir dil yaşatmak istiyorum.” (T: 541). İşte bu yenilik istenci ve dayatılan yaşam biçimini yadsıyış, romanda, Turgut’u değiştiren ve dönüştüren güçler olarak varlık bulmaktadır.

3.5. Yeni Roller, İlişkiler ve Eylemler İçin Yeni Seçenekler Keşfetmesi

Dönüşüm sürecinin farkında olan Turgut, artık yeni hayatındaki yeni Turgut için yol almaya başlamıştır. Bu yolda ona eşlik eden en yakın arkadaşı tabi ki Olric olacaktır. Olric, Turgut’un bölünmüş kişiliğinin alt benidir ve ilk defa genelevde ortaya çıkmaktadır. Olric Turgut’un Sancho Pancası olacaktır. Turgut ilk kez Selim’in intiharının sebeplerini araştıran bir arkadaş olmaktan ziyade tutunamayan olmaya doğru ilk ciddi hareketini genelevde gerçekleştirmektedir (Kardeşler, 2017: 116). Somut dış dünyadan ve maddesel yaşamdan uzaklaşan Turgut, iç dünyasına sığınmaya başlamaktadır. Bu ortaya çıkarmış olduğu iç dünyada yine kendisinin hayal dünyasında bulunan iç kişiliği Olric ona yol arkadaşlığına başlamaktadır (Kardeşler, 2017: 147). Tutunamayan olma serüveninde, yol arkadaşı Olric ile emin adımlarla ilerlemektedir Turgut. Tutunamayan Turgut, bir nevi Selimleşiyordu aynı zamanda.

Ecevit (2006: 193)’e göre Selimlik; korkudur, yabancılaşmadır, iletişimsizliktir, yalnızlıktır, Oblomovluktur, hayata karşı zayıflıktır; bireyin yaşamda dibe vurmuş durumudur. En dibe vurup, ayakları yere bastığında ise kendine ulaşip yeniden var olmaktır. Turgut da şu anki rolü olan tutunandan sıyrılıp farklılaşma adına yeni rol keşfi olarak Selimliği yani “tutunamayanlar”ı bulmuştur. Bunu da eserde Tunç Devri- Utanç

Devri gibi teşbihlerle süsleyerek anlatmıştır. “Utanç devri, tutunamayanların(disconnectus erectus) ortaya çıktığı tunç devrinden hemen sonra gelen tarih öncesi dönemdir.” (T:430).

Eserde yer alan İTHAF ve MUKADDİME bölümü mısralardan oluşmaktadır. 10. Mısra da tutunamayanlardan bahsetmektir. Turgut’un tutunandan yeni bir rol olan tutunamayanlar onun için keşiftir aynı zamanda. Oğuz Atay’a göre Tutunamayan (disconnectus erectus) beceriksiz ve korkak bir hayvandır; ilk bakışta dış görünüşü ile insana benzer. Arazide, yokuş yukarı hiç tutunamaz, yokuş aşağı da kayarak iner. Erkekleri yalnız yaşayamaz ve genellikle ya başka hayvanların yuvalarında barınırlar ya da terkedilmiş yuvalarda yaşarlar. Belirli bir aile düzenleri yoktur. Toplu olarak yaşamayı da bilmezler ve dış tehlikelere karşı birleştikleri de görülmemiştir. Belirli bir beslenme düzenleri de yoktur. Başka hayvanlarla birlikte yaşarken onların getirdikleri yiyeceklerle geçinirler. İçgüdüleri tam olarak gelişmemiştir. Kendilerini korumayı bilmezler (T: 149-151).

Roman boyunca Turgut, Selim’ in ölümünü ve ardındaki izleri takip ederek yeni rol için yeni seçenekler keşfe çıkar ve bir anlamda hem Selim’i hem de kendisini daha yakından tanır.

3.6. Eylem Planı Düzeni Oluşturması

Öznenin hayata kavuşmadığı durumlarda, belirsizliklerin aralanması için çeşitli yöntemler mevcuttur. Gölgede kalan ya da sır gibi saklanan durumları meydana çıkarmak için alışılmış düzenden ayrılıp kendini soyutlama ya da bir diğer deyişle düzene yabancılaşma en iyi yöntemdir (Ecevit, 2006: 170). Soyut düzlemde sürekli içsel hesaplaşma içerisinde olan Atay, eserlerine de bu durumu yansıtmıştır. Atay’ın kaleme aldığı karakterler, kişiliklerini çalışarak arılaştırmak isterler ve de kendileriyle sürekli bir hesap kitap içinde olup, öz benliğine kavuşma arzusu içinde yaşamaktadır; bunu harekete geçirmek için de oyunu bir araç olarak kullanırlar (Ecevit, 2006: 276). Turgut’ta da bu durum söz konusudur. Turgut, Selim’in vefatı sonrasında başlamış olduğu araştırmalarına devam ederken kendisiyle hesaplaşmaktadır, arayış haline bürünmektedir aynı zamanda dönüşmeye de başlamıştır, dönüşüm aşamasında eylem planı düzeni oluşturmaktadır. Bunu yaparken önce Selim’in iç dünyasını algılayabilmek için Turgut, Esat’la buluşarak Selim’ in o dönem okuduğu kitapları öğrenmektedir (T:347; Parla, 2021: 216). Selim’in arkadaşı olan Metin’i alkolü masaya oturtup konuşturmayı planlamıştır (T: 254). Ve bu planını da uygulama dökmüştür. Daha sonrasında da Metin ile telefon görüşmesi yapan Turgut Metin’e Selimle arasında geçen her şeyi noktasına kadar anlatmasını istemektedir (T: 369; Parla, 2021: 216). Üçüncü planı ise Turgut Özben’in Günseli’yi bulması ile başlamaktadır. Günseli Selim’in büyük aşkı olmasıyla birlikte ölmeden önceki anılarına sahip olan kişidir. Ondan da almış olduğu bilgiler onun için değerli olmaktadır. Son okuyacağı metin ise Selim’in günlüğüdür

(Parla, 2021: 219). Daha sonrasında planlarını zihninde oturtan Turgut, Selimleşmek daha doğrusu tutunamayan olabilmek adına yolculuk yapması gerektiğini düşünerek planlama yapmaya devam etmektedir Turgut: “Masanın yanına geldi, oturdu. Cebinden not defterini çıkardı. Masanın kenarına dayadı. Program yapmalıyım, bu işi sonuçlandırmalıyım. Nereden başlamalı? İşlerim ve evim ne kadar vaktimi alıyor? Kimsenin ne yaptığını anlamayacağı bir zaman kalmalı bana.” (T: 329). Böylelikle öze dönüş arzusu içinde, tutunamayan olma yolunda zihninde şemalar oluşturmuş, belirli plan doğrultusunda ilerlemektedir.

3.7. Planlarını Oluşturmak İçin Bilgi ve Yetiler Edinmesi

Selim'in gidişinin ardından istediği bilgileri edinebilmek adına, Turgut'un planı Metin'i konuşturup Selim hakkında daha çok bilgi edinmek olmuştur. Bilgi edindiği takdirde Selimleşme yolunda daha da ilerlemiş olacaktır. Bu plan doğrultusunda Metin'i alkollü masaya oturtup, sarhoş edip yeni bilgiler edindikten sonra Selimle daha önce de yaptıkları gibi kerhaneye gidip zihninde olanları tekrar canlandırıp ona aktarmasını beklemektedir. Kerhanedeki herkes de ona göre birer oyuncudur ve bu oyuna onları da katar.

Dostlarım! Burada dostlar arasındayım. Buranın kralıyım. Sorarım sizlere, kim, bir ülkeyi bu kadar ucuza ele geçirmiştir? Ben, kraliçeye rüşvet vererek, kerhanistanı ele geçirmiş bulunuyorum. Fakat şurasını da belirtmek isterim ki, bu zafer kolay olmamıştır. Bütün hükümet darbelerinde olduğu gibi, gecenin geç ve bir saatini seçtim. Muhafızlara içki dağıttım. Kızların bacaklarını okşadım. Kalanları da müzikle uyuttum. Şimdi artık planımı tatbik mevkiine koyabilirim (T: 268).

Böylelikle plan içindeki planını kerhane halkına arz eder. Tutunamayan olma yolunda hızla ilerleyen Turgut sadece bir tutunamayan değil aynı zamanda yazarlığa soyunan tutunamayan bir Turgut olma yolunda ilerlemektedir. Bu ilerleyiş doğrultusunda uzun bir yolculuğa çıkmış, bu yolculukta da kendine ve Olric'e yol arkadaşı olacak kitapları tercih etmiştir. Kitaplar onlara sadece yol arkadaşı olmayacak, yazarlık yolunda yeni bilgi ve yetenekler edinmesini de sağlayacaktır.

Adam kitapların parasını hesapladıktan sonra, Turgut bir paket de kâğıt istedi. Bir kelime söylemek yok Olric. Peki efendimiz. Kitapları sardırmadı. Kitapçıyla birlikte onları arabaya taşıdılar, arka kanepenin üstüne yığdılar. Turgut adama, bir açıklama yapmış olmak için, uzun bir yolculuğa çıktığını, bu yolculuğun ne kadar süreceğini bilmediği için, yolda okumak üzere bu kitapları aldığını söyledi (T: 583).

Uzun bir yola çıkan Turgut bilgi edinme evresine geçmiş, Selim'in tuttuğu günlükleri satır satır okuyarak Selimleşme ve onun gibi tutunamayan olmak nasıl olduğunu öğrenmektedir. “Beni hayata bağlayan tek şey bu günlük. Onun için yazıyorum...” (T: 616) diyerek yazar olmak istediğinin ipuçlarını da vermektedir.

3.8. Yeni Rollerini Edinmeye Çalışması

Artık dönüşüm neticelenmeye başlamıştır. Çıkıştığı bu yolculukta kitaplar en yakın arkadaşı olacaktır Turgut'un. Turgut kitapçıdan *Don Kişot*'u, *Oblomov*'u, Dostoyevski'nin ve Kafka'nın romanlarını alır. Turgut'un gidişinin ardındaki sır perdesini bu kitapların aklın serüvenini, bireyselliğe ket vuran halleri sorguya alması ile anlaşılabilir. Artık Selim gibi Turgut da çağdaş bir Pikaro'dur (Kardeşler, 2017: 125). Bu kitapların hepsinin zihnin macerasını ve varoluşsal durumları sorgulayışları, Turgut'un kaçışının manasını sorgulayışını göstermektedir. Ardında bıraktıkları toplumsal kabullerle yeni baştan hesaplaşmaya kalkışılmaz. Hesaplaşma aslında kaçışın kendisidir. Atay, tutunamayanların toplum tarafından dışlaması ile İsa'nın çarmıha gerilmesinin sebepleri arasında bir benzerlik kurmaktadır. Eserde dikkat çekici bir şekilde de İsa'yla ilgili bilgiler bir polis raporu parodisi biçiminde yazılmıştır (Apaydın, 2007: 66).

Yeni rol edinmeye çalışan Turgut içsel konuşması esnasında kendine öğütler vermeye başlamıştır: “Kendimle biraz yalnız kalmalıyım. Kendimi karşıma alıp öğüt vermeliyim. Bilmediğim bir maceraya atılıyorum çünkü.” (T: 322).

Turgut'un tutunamayan olmaya başlamasının örneklerini romanda görmekteyiz. Hantal yapıya sahip olan devlet daireleri de Turgut için oyun alanıdır. Turgut'un bu seferki oyunu genel müdüre imza attırmaktır. Selim için oyun tutunanların dünyasından uzaklaşmak için bir araçtır. Turgut için de oyun devlet otoritesini küçük burjuva değer yargılarını aşabilmek amacıyla kullandığı bir araçtır (Kıvanç Kardeşler, 2017: 118). Atay'ın eserde ele aldığı kişiler, toplumsal düzenden ayrılarak kendilerine iç dünyalarında yeni kimlik oluşturmaya çabalamaktadırlar (Ecevit, 2006: 172). Turgut'un da bütün çabası yeni kimliğine ulaşmak içindir. Eserin ikinci yarısında öz benliğini, kendini tanımak ve yazmak amacıyla kendi derinliklerine yolculuk eden Turgut Özben dönüşüm sürecinin başlangıcında belirir. Olric, Turgut'un iç dünyasında kendisiyle yalnız kaldığında içsel konuşmalarını insani özelliklere büründürmek amacıyla Atay'ın kullandığı kendine has kurgusal çözümdür (Ecevit, 2006: 250).

3.9. Yeni Roller ve İlişkilerde Rekabet Duygusu ve Kendine Güven Geliştirmesi

Turgut'un yeni rol olarak adlandırdığımız tutunamayan Turgut olması üçüncü bölümde karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü bölüm, Turgut'un tutunamayanlık macerasında farklı bir

dereceye gelmiş olduğunu göstermektedir (Kardeşler, 2017: 122). Tutunamayan olma kademesindeki Turgut'ta daha önce gözlemlenmediğimiz özgüven ve rekabet özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Metin'i konuşturmak için gittikleri kerhanede, kerhanistanı ele geçirdiğini düşünen Turgut, oranın kralı olduğunu iddia ederek planını gerçekleştirme yolunda hiç olmadığı kadar özgüvenli ve rekabet duygusuna kapılmaktadır. Kendi içinde aşırı alkole bağlı sıkıntılar yaşamış olsa bile dayanması gerektiğini ve oyunundaki kozların hepsini henüz oynamadığını kendine hatırlatmaktadır. “Dayanmak gerek, daha bütün kozlar oynanmadı, son çıkış yapılmadı.” Aynı zamanda kerhanede bulunan Safter isimli birine kim olduğunu sorduğunda “Eski bir kumarbaz, efendim.” cevabını alır ve bu efendim kelimesi özgüvenini daha da artırır (T: 274). Kerhane kralı olan Turgut, gözeneklerinden hava girmesini emretmiştir oradakilere. Gerekirse ince elbiseler giydirilmesini istemiştir. “Büyük yelpazeler getirin, iki adamın taşıyamayacağı kadar büyük yelpazeler. Mısır resimlerindeki firavunlara tutulanlar gibi geniş tüylü” (T: 276). Bu cümlelerden de Turgut'un oldukça özgüvenli olduğu gözlemlenebilmektedir.

Bir gün yazıhanede oturan Turgut, Selimleşme ve tutunamayan olma yolunda özgüven sahibi olmuş, yeni rolünü hayata geçirmek için adımını atmıştır. Telefonu açarak Ankara'da bulunan Selim'in yakın arkadaşı Metin'i arayarak, Selimle arasında olan biteni yazılı olarak istemiştir. Çünkü artık okur olmaktan ziyade yazar olacaktır ve yazarlık serüveninde yeni kimliğini doyasıya yaşamak istemektedir. Metin'i aradığı esnada kullanılan şu cümle de bunu göstermektedir. “Sahneye çıkıyoruz Olric” (T: 404).

Artık sahne Olric ve Turgut'undur. Topluma ayak uydurmayı bırakıp doludizgin yaşamayı öğrenmiştir Turgut. Düzenin kölesi olmaktan çıkmış, yeniliklere aç ve açıktır. “Ey insaf sahipleri! Ben ve Olric sizleri sarsmaya geldik” diyerek rekabet ve özgüven duygusuyla dolup taşmaktadır. “Açın kapıyı! Biz geldik! Korkudan dudağınız uçuklamasın” (T: 542) gibi cümlelerle de söylemlerine devam ederek, kendisine yüklenen özgüven ve rekabet duygusunun karşısına çıkan bireylerin korkuya kapılmasını engellemek istemektedir.

3.10. Kazanılan Yeni Perspektifleri Kendi Yaşamına Uyarlaması

Romanın ilerleyen bölümlerinde nihai başarıya ulaşacak olan Turgut Özben'in başkaldırısı, bireysel açıdan değerlendirildiğinde bir devrim özelliği taşımaktadır; dünyanın birlik güçleri tarafından engellendiği halde bireyin gelişmesi gerçekleşmiştir (Ecevit, 2006: 286).

Turgut, Metin'den Selimle arasında geçen her şeyi yazmasını istemiş ve bunu derhal yapmasını istemiştir. Artık yaşamında o da bir tutunamayıdır. Tutunamayan olma, istediği şeyleri vakit geçirmeden söyleyebilmektedir. “Metin! Hemen gönder mektubu. Bekliyorum” (T: 406).

Selim'in ölümünün ardından yaptığı o kadar araştırma ardından bir rapor hazırladığını söyler Turgut. Ancak rapor Turgut'u anlatmaktadır. Yaşadığı araştırma sürecinde kendini aramış ve sonunda bulmuştur.

Bu rapor değil, bu bildiğiniz kelimelerle yazılmış bir araştırma değil. Yaşayan, nefes alan, ısırap çeken, haykıran bir belge bu. Bu belgeyi okumayacağız Olric. Bu belgeyi, raporu yaşayacağız, anlıyor musun Olric?" der ve devam eder: "Bu belge biziz Olric. Ben Turgut Özben, elle tutulur bir belgeyim ben. Yüzüme baktıkça okumalısınız beni. Aranızda durmadan dolaşacak elden ele geçecek canlı bir delil (T: 544).

Artık tutunamayan olan Turgut kendini şöyle ifade etmektedir. "Ben özel teşebbüsüm Olric. Herkesle birlikte kalkıp, herkesle birlikte oturmam. Ben Amerika'yı keşfetmiş adamım" (T: 542). Tutunamayan Turgut artık rol yapamamaktadır. Zevk almadığını fark ettiği şeyleri devam ettirememekte, Selim'in günlüğünü okumak için uzun bir yolculuğa çıkmak istemektedir. "Uzun ve hazin bir yolculuk olacak, geçmişten geleceğe uzanan bir yolculuk. Bu yolculukta ben gelişimimi yaşayacağım. Kendime bu hürriyeti vermeden önce, kutuyu açıp bir satırını bile okumaya cesaret edemezdim. Yol uzun ve zahmetli. Bana müsaade." (T: 560). Ve yolculuk için hazırlık başlamıştır. "Eşyalarımızı hazırla Olric, gidiyoruz." (T: 565). Tutunamayan Turgut ve Olric, çıkmış oldukları uzun bir yolculuğa trenle devam etmişlerdir. Bu yolculuk içsel yolculuğudur aslında Turgut'un. Oturarak uyumayı öğrendi, kompartımandaki yabancılarla arkadaş oldu, tanımadığı kişilere el salladı. Trenin de bir adabı vardı onları öğrendi. "Trenin uğradığı bir şehre geldiler. Turgut bankaya uğrayarak bütün parasını çekti. Arabasını şehirde bir sokağın köşesinde bıraktı. Eşyasını, yeni satın aldığı bir bavula doldurdu ve trene bindiler" (T: 713). Romanın sonunda Anadolu'nun bilinmez yollarında Turgut'un bölünmüş kişiliğiyle, tren vesilesiyle seyahat yaptığı ve neticede kaybolduğu gözlenmektedir (Kardeşler, 2017: 128). Bu sözde kayboluş esasında özü buluştur. Turgut bu trenle yolculuk hikâyesini trencilik olarak ifade etmektedir. Dışarıdaki hayattan oldukça uzakta, iç dünyasına yönelmiş durumdadır. "Çocuk gibi oldunuz efendimiz. Evet, çocuklaşıyorum Olric, trencilik oynuyorum. Bütün oyunları nasıl oynamışsam bunu da öyle oynayabilirim Olric, istediğim gibi. Trenin dışında kalan dünyaya aldır mıyorum artık" (T: 716). Çocuklaşmak, bir bakıma özgürleşmektir onun için. Ona dayatılan tüm rollerin reddidir. Toplumsal normlardan uzaklaşmak bir bakıma onu benliğine kavuşturmuştur. Dönüşümün en güzel haline bürünmüştür, kendisi olmuştur.

Tutunamayanlar Ansiklopedisi için Turgut da ilk adımları atmış, yazmaya başlamıştır artık. Olric olarak bahsedilen zihinsel ürün kişisinden yani kendinden cesaret bulduğu da gözlenmektedir. "Ben de yavaş yavaş kendi bölümümü yazıyorum; bazı küçük değişiklikler yapmama izin verileceğini söylüyor Olric." ve ilerisi için planlarını da şöyle

dile getirmektedir: “Romanlar yazacağız, bitip tükenmeyen romanlar. *Tutunamayanların Sonu*, *Tutunamayanların Dönüşü* gibi. Tutunamayanların romanı biter mi?” (T: 720).

4. SONUÇ

Her edebi eser yazıldığı dönemin şartlarını ve imkânlarını okuyucularına yansıtmaktadır. *Tutunamayanlar* romanında da yazılmış olduğu dönemin izlerine rastlanmaktadır. Bu izler okuyucu açısından bilgi niteliğinde olmaktadır. Aynı zamanda eserler yazarların iç dünyası, bilgi birikimi, duygu ve düşüncelerine ait izler taşımaktadır; bunun da bir örneği *Tutunamayanlar* romanı ve Atay arasındaki bağıdır. *Tutunamayanlar*, toplumsal gerçeklikleri yansıtmış, bireylerin içsel çatışmalarına, duygu durumlarına ayna olmuştur. Toplum ve aile içi durumları da ele alan eser, bireylerin ruhsal ve bedensel eylemlerini de konu edinmiştir. *Tutunamayanlar* romanı yetişkin bireylere kendi içindeki sanatsal öğreti tekniği ile eğitimsel bilgiler içermekte olup öğrenme öğelerini içinde barındırmaktadır. Bireyde yenilikleri inşa edebilmek ve bilinçli kararlar vermek yetişkin eğitiminde öğrenme sürecinin temelidir. Bu süreç içinde var olan kuram ise dönüşümsel öğrenme kuramıdır. *Tutunamayanlar* bu kurama örnek olmaktadır. Atay'ın *Tutunamayanlar* eserindeki karakterlerin sıklıkla kendisini incelediği gözlenmekte olup dönüşüme açık kişilerin varlığı söz konusudur. Bireylerin öz eleştiri yapıyor olması da öğrenmeye başlangıçları olarak düşünülebilmektedir. Çünkü eserde sorunların çözümüne başlamak için bireylerin öncelikle kendilerini tanımaları gerekliliği vurgusu yapılmıştır. Aynı zamanda eserde yer alan bireyler dönüşüm aşamasında kendileriyle birlikte çevresini de gözlemlemektedir, bu da dönüşümsel öğrenmeye farklı bir boyut katmaktadır. Duygusal tecrübelerin kazanılması ya da kaybedilmesi dönüştürücü deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilerin hayatlarında gerçekleşen ani ölümün, onların dünyasında içe dönüşü sağlayarak dönüşüme olanak sağladığı da Turgut Özben karakteri ile gözlemlenebilmektedir. Eserde düzen kimileri için konforlu bir alan iken düzende rahatsızlık hissedenler için değişim ve dönüşüm farkındalığı söz konusu olmaktadır. Dönüşümsel öğrenme sürecinde bireylerin aşamaları sırasıyla yaşamadığı hatta farkında olmadan bazı basamakları aştığı gibi durumlar söz konusudur. Bazı bireylerin ise sıralı olarak ilerlediği ve basamakların tümünü eyleme geçirdiği gözlenmektedir. Eser içinde yer alan Turgut Özben karakterinin dönüşümsel öğrenme basamaklarının tamamını gerçekleştirdiği gözlenmekte olup dönüşümü tamamladığı sonucuna da ulaşmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akçay, R.C. (2012). Dönüşümsel öğrenme kuramı ve yetişkin eğitiminde dönüşüm. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(196), 5-18.
- Akpınar, B. (2010). Transformatif öğrenme kuramı: Dönüşerek ve değişerek öğrenme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2): 185-198.
- Apaydın, M. (2007). Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar adlı romanında mizah ve hiciv öğeleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 45-68.
- Atay, O. (2008). *Tutunamayanlar* (41.baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Balcı, Y. (2004). Oğuz Atay'ın romanlarında kahramanlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(16), 39-53.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2) , 368-388.
- Brock, S. E. (2010). Measuring the importance of precursor steps to transformative learning. *Adult Education Quarterly*, 60(2), 122–142.
- Çakar, E. (2023). “Alienation and Grotesque in Flannery O’connor’s Wise Blood and Oğuz Atay’s Tutunamayanlar”. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 57, 109-117.
- Deveci, T. (2014). The transformative learning experiences of learners of English as a foreign language at a university preparatory programme. *Transformative Dialogues: Teaching and Learning Journal*, 7(3), 1-19.
- Ecevit, Y. (2006). “Ben Buradayım” Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hoggan, C. & Hoggan- Kloubert, T. (2023). Critiques and evolutions of transformative learning theory. *International Journal of Lifelong Education*, 41(6), 1-8.
- İlik, M. Ü. (2022). *Dönüşümsel öğrenme kuramı bağlamında yetişkinlerin dönüşümü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kardeşler, K. (2017). *Olric & Oğuz Atay*. Ankara: Yason Yayınları.
- Kavcar, C. (2017). *Edebiyat ve Eğitim* (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Knowles, M. S. (1996). *Yetişkin Öğrenenler: Göz Ardı Edilen Bir Kesim*. (S. Ayhan, Çev). Ankara: A.Ü. Basımevi.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. The Jossey-Bass Inc. , San Francisco, California 94104, 1-237.
- Mezirow, J. (1994). Understanding transformation theory. *Adult Education Quarterly*, 44(4), 223-232.

- Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education*, (74), 5-12.
- Mezirow, J. (2000). Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress. *Higher and Adult Education Series*, San Francisco: Jossey Bass.
- Mutlu, H. (2020). Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar eserinde başkışilerin öznellik arayışı. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 45-62.
- Parla, J. (2021). *Don Kişot'tan Bugüne Roman* (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paul, L. A. (2020). Transformative education. *Educational Theory*, 70(5), 561-579.
- Polat, N. (2013). *Oğuz Atay Nerede?* Ankara: Doğu Batı Yayınevi.
- Şahin, Y. (2016). Edebiyatta başkaldırı ve Oğuz Atay. *IMCOFE/2016 Odessa. Yalova: Yalova Üniversitesi Yayınları*, 326-334.
- Şimşek, H., ve Yıldırım, A. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (14. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Taburoğlu, Ö. (2022). *Oğuz Atay - Yazı Eylemi ve Oyun: Anlatı Desenleri – I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Taylor, E. W. (2008). Transformative learning theory. *New Directions For Adult and Continuing Education*, (119), 5-13.

Theoretical-Methodological Contribution of Chicago School Urban Ecology Approach to Communication Studies

Sevil Bal¹

ABSTRACT

The Chicago School, founded in 1892, significantly shaped early communication studies, especially until the 1930s, focusing on the city-society relationship, mass communication, and the press. Beyond this, it offered a holistic theoretical and methodological framework based on human and urban ecology, pragmatism, and interaction. Although explored in a few studies, the school's concepts emphasize the interconnection of culture and communication in urban societies. This study proposes the urban ecology approach as a theoretical tool for understanding the communication-society relationship. The study is based on literature review and historical analysis. It discusses the historical context, research topics, and methodology of the Chicago School, particularly the contributions of Robert Ezra Park and Ernest Watson Burgess through their work on urban ecology and concentric zone theory. The study argues that this perspective provides a comprehensive framework for understanding modernity, urban life, and social interaction, offering valuable insights for communication studies and sociology disciplines.

Keywords: *Chicago School, Sociology of Communication, Urban Ecology.*

Chicago Okulu Kentsel Ekoloji Yaklaşımının İletişim Çalışmalarına Kuramsal ve Yöntembilimsel Katkısı

ÖZET

Chicago Okulu, 1892'deki kuruluşundan 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sosyal bilimlerin birçok alanında etkili olmuş, özellikle 1930'lara kadar iletişim çalışmalarını etkilemiştir. İletişim alanındaki araştırmalar, genellikle kitle iletişimi ve basın üzerinden kent-toplum ilişkisini ele almıştır. Ancak Chicago Okulu, insan ekolojisi, kentsel ekoloji, pragmatizm ve etkileşim gibi kuramsal çerçevelerle iletişim çalışmaları açısından da bütünlüklü bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırmanın amacı, iletişim çalışmalarında daha çok kitle medyası tartışmaları üzerinden ele alınan Chicago Okulu'nun kentsel ekoloji yaklaşımını iletişim-toplum ilişkisinin kavranması açısından bir kuramsal çalışma sahası olarak öne sürmektir. Çalışmada, literatür taraması ve tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Chicago Okulu'nun tarihsel bağlamı, araştırma konuları ve metodolojisi açıklanarak okulun önemli temsilcilerinden Robert Ezra Park ve Ernest Watson Burgess'in kentsel ekoloji ve ortak merkezli daireler kuramı tartışmalarının iletişim çalışmalarına katkısı irdelenmektedir. Bununla birlikte; kentsel ekoloji perspektifinin ve bu kapsamdaki kavram ve tartışmaların; iletişim çalışmaları açısından ve iletişim sosyolojisi perspektifiyle, modernite, kent ve toplumsal etkileşimin bütünlüklü olarak kavranmasında kuramsal ve yöntemsel bir yol haritası sunabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Chicago Okulu, İletişim Sosyolojisi, Kentsel Ekoloji.*

¹ Corresponding Author: sbal@baskent.edu.tr, Assistant Professor, Başkent University, Faculty of Communication, ORCID: 0000-0002-2737-4745.

1. INTRODUCTION

From the late 19th century to the second half of the 20th century, the Chicago School, which encompassed various disciplines such as sociology, anthropology, economics, architecture, political economy, and psychology, emerged within the University of Chicago. It provided a theoretical and methodological evaluation of a wide range of phenomena, including urbanization, population density, migration, crime, and ghettoization, all of which were consequences of the rapid industrialization process following World War I. These phenomena were examined through an interdisciplinary perspective, with a particular focus on the city of Chicago, where these processes were most observable (Abbott, 1997; Parker, 2004). Moreover, the Chicago School played a significant role in the development of early American communication research tradition. In contrast to the quantitative and managerial research focus of communication studies conducted under the leadership of Lazarsfeld at the Columbia University Bureau of Applied Social Research during the same period, the Chicago School emphasized the qualitative and ethnographic examination of social and urban interaction forms. This shift has positioned it as an alternative theoretical and methodological approach in the field of communication studies. Within this framework, the phenomenon of communication and mass communication is addressed as a fundamental reference point in understanding and explaining modern life and urban existence. Therefore, the "urban ecology" debate is not viewed as a separate research area for communication studies within the Chicago School, but rather as a natural field of inquiry to investigate these very relationships. This discussion serves as a starting point for rethinking the Chicago School's role in the communication studies literature, moving beyond the narrow research focus defined by terms like communication, press, and mass media, and offering a broader examination of the concepts and methods encompassed by the urban ecology approach and its associated studies. Building on this discussion, the aim of the research is to propose the urban ecology approach of the Chicago School, which is typically addressed through mass media discussions in communication studies, as a theoretical field for understanding the communication-society relationship. The study explains the historical context, research topics, and methodology of the Chicago School, and examines the contributions of its prominent representatives, Robert Ezra Park and Ernest Watson Burgess, particularly their discussions on the "Urban Ecology Approach" and the "Concentric Zone Model" in relation to communication studies and sociology of communication.

In this study, the contribution of the urban ecology approach to communication studies at the intersection of communication sciences, sociology, and urban studies is built on a literature review and historical analysis methodology. Literature discussion and historical analysis methodology were preferred in the research. Historical analysis is a research method that aims to make inferences about the current situation by examining a phenomenon, event, information, or theory in the past period in the context of cause and effect. With the 19th century transition to the scientific approach to history, the modern concept of historical analysis offers an alternative framework for the present situation and

conditions, starting from a comprehensive discussion such as who, where, for what purpose, and when the subject or research unit under investigation was introduced (Thorpe & Holt, 2008). Marwick (2001) emphasized that these questions can be applied to many texts, such as historical documents, artifacts, maps, and statistical tables. Research in communication studies (Figaro, 2015); (Sloan & Stamm, 2017) has also explored this method by examining schools of thought and theories in the field. Therefore, in this study, the theoretical framework, historical context, concepts, and method of the Chicago School are evaluated as an object of historical analysis for communication studies.

Robert Ezra Park, a key representative of the Chicago School and the founder of the urban ecology theory, which focuses on the distribution of individuals, communities, and societies within urban space and the nature of social processes occurring there, shaped his theory and works by examining the urban-spatial structure in which modern society itself is embedded. He developed his theory, which addresses the social transformation process unfolding in various stages such as interaction, conflict, consensus, and assimilation, drawing on the ideas of many different theorists (Gieryn, 2006). Another key figure of this school, Ernest Burgess, contributed to these studies with the concentric zone theory, which he developed together with Park. The problematization of "urban space" as a subject of research and the emphasis on a field-oriented research perspective can be regarded as other significant contributions of the urban ecology theory proposed by the Chicago School. Along with Park's theoretical works, a methodological framework and research process that can be considered within the context of applied sociology studies, which focus more on the city, was developed. This approach, which emphasizes the spatial dimension of the city and seeks to understand its physiological and social dynamics as an integrated whole, is noteworthy. The development of the urban ecology theory has gained prominence in the sociology literature, particularly within the subfield of urban sociology, and holds significance as an inspiration for contemporary environmental studies. On the other hand, the evaluation of this theory from the perspective of both communication and sociology disciplines, particularly in the interface of communication studies, is regarded as the unique contribution of the study.

In the first section of the study, the general research orientation of the Chicago School is discussed alongside its historical development process. The second section examines the sociological approaches of Robert Ezra Park and Ernest Watson Burgess, two of the school's key representatives. The final section explains Park's urban ecology theory and the concentric zone theory developed by Park and Burgess. Within this framework, concepts such as "biotic-cultural level," "social control," "competition," "interaction," "contextuality," and "social change" are highlighted. The research subjects of the school, natural communication orientations in sociological perspectives, and the treatment of social order are discussed in the context of modern urban societies and communication issues. Understanding the Chicago School within such a context can contribute to forming an alternative perspective for research in communication studies.

2. GENERAL CHARACTERISTICS AND RESEARCH ORIENTATION OF THE CHICAGO SCHOOL

The Chicago School, established in 1892 as the first sociology department in the United States at the University of Chicago under the direction of the Sociology Chair, and the intellectuals gathered around this school, such as John Dewey, George Herbert Mead, Robert Ezra Park, Ernest Watson Burgess, Roderick McKenzie, and Louis Wirth, along with the ideas of Charles Cooley, were particularly focused on understanding and researching the great transformation of the city of Chicago at the turn of the twentieth century. In a general sense and this frame, particularly from the period after World War I to the 1930s, the comprehensive body of urban-centered social research and worldview, which included both scholars and students, is defined as the Chicago School (Abbott, 1997).

In order to better understand the purpose of the establishment of the Chicago School and the research conducted within this framework, it is important to address the historical conditions of the period in which the school was founded. After World War I, both Europe and America entered a rapid process of industrialization. The city of Chicago in the United States, becoming a significant industrial region during this period, faced intense migration from various regions of Europe, Africa, and the Americas, leading to a concentration based on cheap labor. Looking at the population statistics of Chicago, one can observe a substantial increase in the city's population, rising from four thousand to two million over a span of thirty years. Subsequently, as industrialization progressed, the development of mechanization as a step in the process reduced the need for labor and directly caused an increase in unemployment rates. Additionally, basic life needs, such as housing and healthcare, which were driven by economic inadequacies, as well as the emergence of slum settlements, land price increases driven by speculative profits, the resulting social polarization, and the formation of subcultures, along with the rise in organized crime rates, led to the emergence of significant social problems (Williams III & McShane, 2004). The emergence of the Chicago School can be expressed in such a historical context. The communication processes between the increasingly differentiated groups brought about by these developments, as well as the consequences of mass communication, became a subject of early communication studies in the context of the school's discussions on modern urban society.

This historical background led to a need for the scholars, whose names would later be associated with the Chicago School, to interpret and explain the changes and transformations occurring in the city of Chicago. Therefore, the primary source of inspiration for the work of the Chicago School was the city of Chicago itself. In this context, topics such as the city's physical growth and expansion, the nature and density of its population, and the consideration of urbanization as a "way of life" are prominent (Aslanoğlu, 1998; Wirth, 1938). On the other hand, the school also focused on identifying, defining, and categorizing social problems in the city, and explaining them. Chicago, in this regard, serves as an example that makes applied field research possible. In this context,

Park referred to the city of Chicago as a "laboratory". Accordingly, issues that had been less explored in urban studies and were difficult to study in the field, such as migration, crime, and the interactions of disadvantaged groups, were considered fundamental research problems by the school (Park, 2011, 2015; Turut & Özgür, 2018). For instance, one of the major topics in this context, the phenomenon of crime and its social and economic relationship within the urban context, contributed to the development of criminology studies in later periods, creating a body of literature. In this regard, the general tendency within the school was to treat the environmental conditions and relationships as the starting point, rather than explaining the factors that contribute to crime through individual and/or hereditary traits (Cullen & Agnew, 2006).

In the literature, early research focusing on the layered structure and relationships of modern urban life, which is often addressed in urban sociology and environmental studies, is seen to be grounded within the Chicago School. The three key theories expressed here are: the "Urban Ecology Theory" developed by Robert Park, Ernest Burgess, and Roderick Duncan McKenzie; and Ernest Burgess's "Concentric Zone Model" and Louis Wirth's ([1938]2002) theory of "Urbanization as a Way of Life," which builds upon the Urban Ecology Theory, emerged as a framework for defining the characteristics of urban life (Giddens, 2013). The common point of these theories is to reveal the ecological and social conditions of urban life and the problems identified as a result of these conditions (Karakuş, 2013). While Park and Burgess examined the urban phenomenon from a conceptual, theoretical, and methodological perspective influenced by the natural sciences, the process of problematizing the city within a cultural framework became a key issue more emphasized by Wirth (Serter, 2013).

From the perspective of the Chicago School, the order of social reality is explained through "collective behavior." In other words, the order of social reality is shaped based on collective behavior (Erdoğan & Alemdar, 2010). When the works within the Chicago School are examined, it is observed that the school positions social order a priori, while viewing conflict as disruptions within specific periods, with the order being grounded as a dominant norm in the social structure. In this regard, it can be said that the school implicitly developed a theoretical and conceptual framework aimed at ensuring the functional integrity of this order. Therefore, the school focuses on the study of modern urban communities and interaction processes as its research object; potential solutions are evaluated in terms of reaching the universal-evolutionary laws of individual-collective struggle and the regulation and control of unforeseen crises through harmonizing mechanisms.

For the Chicago School, the social characteristics of individuals, communities, and societies, in addition to the physical features of the environments in which they live, and the acceptance of the city as a natural space, as a realm of human nature, are the key factors that directed the thinkers and research methodology of this school towards experimental sociology. Conducting fieldwork and obtaining practical findings from the concrete world is, therefore, of significant importance. When examining the methodological orientations

of the Chicago School, the first technique used in their research can be described as life story and in-depth interview studies. The aim of these studies is to uncover the events that shape people's lives. Another commonly preferred research technique in the school is termed the "ecological research method," which integrates the individual's subjective life experiences with the social context (Abbott, 1997; Williams III & McShane, 2004). Based on this, the research objects in studies conducted within the framework of the Chicago School and the Urban Ecology Theory are the groups, institutions, and relationships in the city of Chicago that enable physical and cultural interactions. Within the framework of sociological approaches, it can be said that the school presents a research synthesis that encompasses both the individual and society. This is because in urban life, individuals are studied as components of the society in which they live, and from the societal perspective, individuals become consumers, citizens, and voters. Therefore, it is considered that both structures mutually and deterministically influence each other in an integrated manner.

The contributions of the Chicago School to the social sciences in general, and to the fields of sociology and communication in particular, as well as the conceptual and methodological opportunities it provided for subsequent research, are noteworthy. The role of the studies conducted by Park and Burgess in the establishment of applied sociology in the United States, particularly in its focus on social problems, is emphasized (Lengermann & Niebrugge, 2007). Moreover, the Chicago School not only brought together researchers with different social identities and research orientations within the school, benefiting from this diversity, but also succeeded in transforming the transformation of the city of Chicago into a sociological discussion area, making it their own research environment (Bottomore, 1997). The emphasis on spatial studies of the city, the inclusion of the perspectives of the subjects under study as an alternative to managerial research, the conduct of applied field research, and the production of qualitative, inclusive findings and works are among the other significant contributions that are detailed in the following sections of the study.

When criticisms of the Chicago School are considered, they generally focus on key issues such as its establishment with Rockefeller funding, the presence of certain economic and political "concerns" in the nature of its work, and its failure to incorporate some significant social events of the time into its studies. The Chicago School emerged during a period of significant social, political, and economic transformation and struggle. This period was marked by strikes and campaigns for shorter working hours, the deaths of workers, and uprisings that were harshly suppressed by state apparatus. Instead of addressing this context, the school focused more on the lives of ethnic groups and immigrants in Chicago, often avoiding points that could potentially threaten America, and emphasized a "social order" perspective (Therborn, 1976). This focus has been another point of criticism directed at the school. In conclusion, the detailed examination of the historical position of the Chicago School, along with the economic and social characteristics of the city of Chicago, the fundamental starting points of the researchers who gathered within this school, the units they considered as their research objects, the research techniques they used, and their analytical theoretical works, facilitates the understanding of the formation of Robert Ezra

Park's Social Ecological Approach and provides clarity regarding the theoretical framework he himself developed.

3. THE APPROACH OF ROBERT EZRA PARK AND ERNEST WATSON BURGESS IN THE CHICAGO SCHOOL

Robert Ezra Park's academic perspective and theoretical orientation can be explained through a brief biographical assessment within the interface of communication studies. Born in 1864 into a middle-class family in Pennsylvania, it can be said that Park laid the foundations of his academic career after graduating from the University of Michigan in 1887, followed by approximately ten years of journalistic experience. Therefore, it is evident that Park's journalistic experience, gained through communication, played a significant role in shaping his methodological approach, particularly in the studies conducted during his time at the Chicago School. His emphasis on experimental sociology and field research, central to his social investigations, was strongly influenced by this experience (Thorns, 2004). Describing the social research process as a kind of reporting and considering communication as a natural component of understanding and examining the city, Robert Ezra Park's entry into the University of Chicago was facilitated by an invitation extended to him in 1914. From this point until 1936, he both engaged in academic work and provided academic training. Park's works include research articles related to journalism, a sociology book, and studies on urban issues, all of which were significant in his life. Mass media, the history of the press, and discussions on social control are among the key topics he addressed while studying the city. Examples of his works include "The Man at the Bottom", written as a result of a research trip; "Immigrant Press and Its Control"; "Introduction to the Science of Sociology", co-written with Ernest Burgess; "Characteristics of the Old World as Transferred", written with Thomas; "Human Communities"; and "The City" (Coser, 2008). One of the most significant contributions of Park to the field of sociology is his 1915 work "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in City Environments", which played a crucial role in the creation of the urban ecology theory, a fundamental contribution of the Chicago School (Wirth, 1945; Abbott, 1997). Given his works and contributions, it can be said that Park's concepts and theories in the literature were supported by field research, focusing on the identification and resolution of social problems through applied research, the impact of social environments on individual behavior, and the adoption of a research process aimed at an observable external world (Coser, 2008; Ritzer, 1996).

The approach, theory, and works of Ernest Watson Burgess were just as important as those of Robert Ezra Park in the formation and recognition of the Chicago School and the sociology tradition. Born in Tilbury, Ontario, in 1886, Burgess completed his education at Kingfisher University in Oklahoma before continuing his studies at the University of Chicago, where he became a professor in 1921. His work *Introduction to the Science of Sociology* (1921), co-authored with Robert Park, is considered one of the first and most influential sociology books, often referred to as the "Bible of Sociology" (Ritzer, 1996, p. 50). The key topics addressed in this book include sociology's history and human nature,

the process of social interaction, competition, conflict, assimilation, and the cycle of adaptation—issues that intersect with contemporary discussions in communication studies and communication sociology. Burgess, who served as the 24th President of the American Sociological Association (ASA), passed away in 1966.

As an extension of the urban ecology approach, he worked on topics such as family life, marriage, retirement, and aging policies in governments. In his 1939 book *Predicting Success or Failure in Marriage*, co-authored with Leonard Cottrell, he developed a scale to assess success and adaptation in marriage. In the book *Aging the Western Societies*, which he edited and published in three volumes, he presented a comparative analysis of issues like population structure, work, retirement, housing, and health insurance, alongside case studies on family relationships and upper-status groups in Europe. Along with Park, Burgess also developed a model conceptualizing the city through concentric zones/circles, which provides comprehensive insights into urban ecology. This model explains social phenomena such as central business districts, transition zones, economic positioning, and crime relations. It offers a set of concepts that allow for the examination of communication processes in urban societies, the role of mass media, and various dimensions of social interaction.

4. URBAN ECOLOGY APPROACH AND THE CONCENTRIC ZONE MODEL

The examination of the development of the city as a physical and social space of relationships was first explored in the research of the Chicago School and materialized through the Urban Ecology Theory. According to this theory, the structure of cities is a reflection of human nature, and the city serves as the natural habitat for civilized humans. The industrialization process of the modern city, along with the economic and social interactions it brings, and the problems associated with them, are the central themes of this theory, particularly through the works of Robert Park and Ernest Burgess, who systematized and established the framework. Another distinctive feature of the Urban Ecology Theory, which serves as a reference point for subsequent urban theories, is its effort to define the "urban space." In this context, the focus is on the regional distribution, settlement, and organizational forms of individuals and institutions. The assumption of the Urban Ecology Theory is that individuals and groups adapt to both natural and social conditions within organized structures. In other words, the core research question of the theory is to understand how and why human communities in modern urban life are positioned in harmony with their environment (Aslanoğlu, 1998). This point represents the understanding of the relationships and interactions that emerge within urban life. Therefore, communication, in the discussions of distribution, settlement, organization, and adaptation covered by the Urban Ecology Theory, becomes an inherently implicit, yet naturally studied, part of this process. Although communication is not the primary research focus in the theory, it is intrinsic to it. Consequently, this theory provides a research framework that can be explored when conceptually restructuring the relationship between city, society, and communication/media, particularly in the fields of communication studies and communication sociology.

The industrial concentration in the city of Chicago and the resulting physical-spatial growth, along with the tendency to examine urban subcultures living in different patterns across various regions of the city, is addressed by Robert Park through two main research questions. The first of these is: How do identities and institutions such as race, ethnicity, family, and economy form in different urban spaces during the urbanization process? The second question is: How are the relationships between these spatial-social structures established? (Güneş, 2013). Therefore, Park's first research question focuses on physical-spatial and environmental factors, while his second question paves the way for identifying the mechanisms that form interactional and relational behaviors between individuals and groups. In terms of communication and mass communication practices, the exploration of environmental factors such as modern urban life, its structure, spaces, and institutions, and the process of explaining the interaction between communities based on these factors, makes the Urban Ecology Theory's framework of the "modern city" highly relevant not only to "urban communication" studies but also in providing a meaningful perspective for communication studies grounded in the approach of communication sociology.

While developing his city-centered theory, Robert Park was influenced by the concepts and theories of several thinkers such as Auguste Comte, Herbert Spencer, Isaac Thomas, Charles Darwin, and Emile Durkheim (Cuff et al., 2005; Swingewood, 1998). In this context, particularly through the concepts of "biotic level" and "social level" within Urban Ecology, a theoretical framework is established, where Darwin's concept of "natural selection" is integrated, Spencer's influence is seen in discussions of evolutionary processes, and Durkheim's positivist and empirical approach is used to explain the methodological context, creating a synthesis (Park & Burgess, 1921; Freyer, 2015). A perspective that also incorporates elements of social psychology is encountered within Park's work. According to Park, humans are born with instinct, passion, and uncontrolled desires; civilization plays an important role as a balancing and regulating force for these primitive instincts. The freedom brought about by individual liberty, in contrast to the restrictive nature of social control mechanisms, creates a tension, and this dilemma occupies a crucial place in Park's conceptualization. Cities are described both as spaces invaded by masses, which are at risk of being driven by any kind of thought due to the breakdown of unity provided by the family, village, and church, and as areas where different social organizations emerge. Park explains this social process by combining Darwinian ideas of all living species' striving for natural equilibrium, fighting for survival under the most suitable environmental conditions, and the dominance of the superior species resulting from competition between different species, using ecological and natural terminology. From this point, Park incorporates terms such as "invasion," "conflict," "dominance," and "replacement" into his theory in an attempt to explain the transformation of modern cities (Güneş, 2013; McKenzie, 1925; Park, 2005; Saunders, 1981).

In this sense, Park's sociological perspective focuses on revealing the integrality of both an ecology related to human nature and a social process concerning society. In other words, through these two research questions, Park emphasizes not only a theoretical discussion

but also the practical responsibility of conducting research in line with these concepts. The ultimate goal, similar to his other works, can be expressed as the pursuit of discovering natural and universal social laws. Therefore, by grounding the study of urban positioning of individuals on the similarities between society and other natural systems, it would be possible to uncover the universal causes underlying these positions. One of Park's key contributions in this regard is the inclusion of the concept of space within the urban ecological approach, as well as his efforts to define space. Another is his development of conceptual definitions, advancing from basic classifications into an explanatory and analytical form that clarifies relationships between classified elements. The structure of cities is seen as "a reflection of human nature." Thus, the urban structure requires understanding and explaining a dilemma where individual freedoms are highlighted on one hand, while these freedoms are restricted by various regulatory mechanisms on the other.

Therefore, the city, as the space of contemporary life, should also be understood as the natural habitat of modern humanity. By focusing on the relationship between urban space and social organization, Park attempts to clarify this issue by borrowing concepts from Darwinian approaches (Freyer, 2015; Karakuş, 2013). Wirth (1945) suggests that concepts borrowed from plant and animal ecology are used within this framework. In the urban ecology approach, the focus is primarily on the biotic level of the city, with the cultural level being treated as a structure that rises upon the biotic level. In this way, concepts used in plant and animal ecology can also be applied to human ecology (Yörükan, 2005).

The fundamental assumptions in Park's theory can be summarized as: "the necessity of explaining the concepts of social harmony and balance in connection with evolution," "the existence of a reciprocal relationship between social equilibrium and social development," and "the importance of making a comparison between the biotic and cultural levels of the city and the concepts defined at these levels." In line with these assumptions, what Park tries to accomplish within his urban ecological theory is to explain that the mutual interdependence relationships established by all organisms within a process called the "web of life," which is central to Darwin's approach, and the resulting struggle and conflict due to the necessity of living in similar habitats, lead to a process of dominance. Park argues that such a process exists and operates similarly within human communities (Park & Burgess, 1921). In this context, the understanding of a natural space at the societal level, especially at the urban level, points to the competitive, conflictual, and dominative relationships that arise in a random and purposeless manner due to socioeconomic, cultural, and ethnic reasons, where individuals live together (Aslanoğlu, 1998). The structure of the city must contain both elements that promote individual freedoms and boundaries that balance these freedoms. Therefore, the fundamental discussion points and concepts mentioned here require an examination of social equilibrium, social development, competition, and conflict relationships as a result of modern humans' positioning within the urban space when analyzing contemporary communication practices.

The focal point of the research within Park's urban ecology approach is the spatial distribution of the population. Park explains the dynamics of neighborhood units in cities

through the activities of living beings that strive to reach the most suitable living space in their natural environment and settle there. For example, the neighborhood unit he studied has itself become such a selective and segregative spatial environment (Park, 1952, p. 79). According to Park, the city is not an artificial or constructed form; it is a product of human nature, bringing with it natural processes that facilitate interaction (Tuna, 1987). The city is a living organism. In this sense, it is no different from the human body. While disruptions may occur at certain times within a systemic integrity, there is an overall order. Identifying and solving these problems is important for maintaining this order. In this theory, Robert Park's unit of research can be expressed as settled groups of people in a specific physical, geographical, and cultural living space (Aslanoglu, 1998). The unit under consideration consists of groups defined and categorized according to their settlement characteristics in the urban space, and it is essential to study these aspects in detail.

4.1. Basic Concepts of Urban Ecological Approach

The process defined by Park as the biotic level and the cultural level refers to two dynamic structures within urban life that are interconnected. The biotic level primarily describes the physical, geographical, and concrete characteristics of the city's natural environment and its scarce resources, which can be observed within the city's natural space. As such, the biotic level points to a state of competition and conflict based on scarce resources. For example, the need for affordable housing close to the city center during migration leads to competition among these groups, followed by conflict and a process of division of labor. The urban fabric that forms in this context—such as business and commercial centers, residential areas, and shopping malls—represents the "natural space" of the city and carries the characteristics of the city's topography (Park, 1925, p. 12-13).

The cultural level, built upon the biotic level, refers to social relationships such as kinship, customs, norms, and values, and the institutions that structure these relationships, such as the family, school, mosque, and church. Urban life, in this sense, encompasses both a biotic level centered on competition and a cultural level centered on cooperation (Park, 2005, p. 65-72). The location, position, and ecological dependency that define the biotic level of the city, as well as the hierarchical relations, control mechanisms, and societal differences that define the cultural level, serve as indicators for understanding urban dynamics. The relationship between conflict and consensus, in this context, is made possible through the temporary stabilization of the hierarchical order and its legal control (Coser, 2008). Park frames the concept of community within this biotic order across three levels. The first level refers to the community being "organized within an ecological environment," the second to the community becoming "settled in a particular space and thereby possessing a certain influence," and the third to the "symbiotic relationship between individuals" within the community. Similar to the biotic and cultural level dichotomy, Park also establishes the interrelation between these two levels as it pertains to societies. According to Park, human communities are, on one hand, in competition with one another for the economic and ecological conditions of life, but on the other hand, they also engage in collective actions, existing as part of a holistic process that requires mutual dependence. The competition

referred to here corresponds to displacement for one group and dominance for another (Coser, 2008).

At this point, Park defines the concept of "social control", which is central to his work, as a mechanism that determines the boundaries of actions within urban spaces, controls various situations that may involve negative outcomes, and manages the process of adaptation. According to Park, society is an organization of control in every case. It is a central social phenomenon. This concept also helps to make sense of the tension between conflict and consensus. For Park, who defines sociology through the lens of collective behavior, it is crucial to uncover the meanings that different groups attribute to objects and their relationships with those objects in order to understand the interaction processes between these groups (Morva, 2013, p. 187-188). In fact, communication, particularly mass communication through its tools, is also part of this discussion of social control as a form of social interaction. Park, known for his work on the press and newspapers, emphasizes that these communication tools shape the processes of social control within urban life.

Park explains his definitions of social processes within the cycles of competition, conflict, consensus, and assimilation. Focusing on the interaction element in his conceptualization of competition, Park argues that the starting point of the social process cycle, the first step in the mental and social life and development process, is "understanding." Here, Park emphasizes the connection between natural and ecological processes and social processes (Bottomore, 1997). For instance, according to the author, plant communities that benefit from sunlight and people fighting to access valuable metals can be seen as similar in this regard (Coser, 2008). According to Park, the process of social change emerges from the onset of dissatisfaction, which leads to contradictions and conflicts, and as various movements emerge, it creates new areas of order and consensus.

At the level of competition, an unconscious tendency that lacks the stage of contact is emphasized. Here, the individual's inherent and unactivated impulses are brought to the forefront. However, in the subsequent stage of conflict, competition gives rise to a conscious and concrete action-oriented phase of conflict. In this phase, competitive groups position each other as rivals, others, or enemies. Therefore, competition refers to the individual's position within the ecological community, while conflict refers to the individual's position within the group. After conflict, a phase of adaptation, beginning with a struggle and ending with reconciliation, emerges. In this sense, all social and cultural patterns can be seen as products of a process of harmonization. Conformity makes balance possible. The concept of assimilation is also addressed in parallel with the behavior of adaptation, as a process of integration where different groups come together around a common cultural axis (Coser, 2008). Such a process of change is linked to Park's critique of an absolute order. Social mobility forms a context with "natural history," and in order for the continuation of the adaptation phase, the institutionalization processes of organized structures must be addressed at both the biological and cultural levels. Accordingly, different groups will initiate a different conflict process in search of their own adaptation,

and a new phase of consensus, reached by these groups, will be transformed by another conflict. Thus, socialization is maintained through such a control-adaptation cycle.

In Park's urban ecology approach, the concept of "social distance," influenced by psychology and social psychology, highlights that the proximity of individuals positioned in different ethnic backgrounds and social statuses, and the increased use of shared spaces, results in one group's influence over the other. In explaining the concept of social distance, Park proceeds through the concept of "prejudice". Prejudice, which is inherent and universal to the individual and therefore should not be considered pathological or anomic, is defined as the process by which an individual places their perceptions of other groups within their own mental framework, influenced by the context of the status quo. The emphasis is placed on the fact that prejudice is a characteristic of the individual. According to Park, prejudice itself is defined as "a force that is not aggressive but conservative in nature."

Within the context of the concept of self, the discussions surrounding crowds, publics, and marginal individuals are also key concepts in Urban Ecology Theory. The notion of the self, which was also emphasized by other researchers in the Chicago School, particularly in the works of Mead, is explained by Park in relation to the behaviors within society and the social roles an individual occupies based on their societal status. The dilemma between crowds and publics is expressed as follows: Crowds, whose belief in order has been undermined, are seen as both liberated masses on the one hand and, on the other hand, groups that, especially within religious structures and social movements, transform into followership groups led by a charismatic leader. These crowds, however, evolve into publics through processes of discussion, expressing opinions, and inter-group moderation.

The transformation from crowds to publics is a significant topic for Park because, for him, public formation should be understood as a social control mechanism that, implicitly highlighted by him, helps prevent mass movements from reaching dangerous levels and institutionalizes them (Coser, 2008). On the other hand, the beginning of this conflict process also signifies the beginning of a new reconciliation process. Finally, the marginal individual is described as a higher human model to whom Park attributes significant roles, possessing the potential to bridge cultural patterns and convey social innovations. This individual represents the ideal type aimed at achieving a civilized social order, evolving from all of his analyses.

4.2. The Concentric Zone Model

Developed from Urban Ecology Theory and contributing to this approach, the Concentric Zone Theory, also known as the Theory of Nested Regions, developed by Ernest Watson Burgess along with Robert Park, aims to explain the spatial organization of the city of Chicago and subsequently map a general tendency regarding the construction process of

cities. On the other hand, the theory also plays a crucial role in understanding and explaining the social origins of crime and its relationship with urban space. The central idea behind the formulation of this model is the assumption that both qualitative and quantitative growth in urban space leads to a social transformation that varies at the regional level, and that this process is not accidental but brings about a social pattern and chaos that clusters in residential areas. Therefore, the physical development of the city also affects and transforms the social development of the city at the regional level. According to Burgess' approach, which is also referred to as "concentration zones" (Dolu, 2010), the city of Chicago is composed of five zones that radiate outward from the center.

According to this model, the first zone is where business and commercial activities are conducted, forming the centers of economic structures and cultural spaces (e.g., sales stores, theaters, banks). In other words, the central business district is located in the heart of the city. The second zone is defined as the transition zone. This area is where the most recent immigrants first settle, characterized by low living standards and a high workforce potential, which are dominant due to the necessity of work. The third zone is occupied by industrial workers and early-generation immigrants. Compared to the previous zone, living standards are higher. The fourth zone consists of middle-class housing, and large-scale properties of the upper class are located here. Finally, the fifth zone consists of the suburbs² (Burgess, 1925, 2015, p. 20; Thorns, 2004).

In the context of urban-social determinism, individuals or communities positioned in the inner rings of the circle tend to move toward the outer rings as their conditions improve. As a result of this mobility, new immigrants settle in the inner rings of the city (Harris & Ullman, 2002). This implies a spatial, social, and interactive mobility that flows from the inner to the outer areas of the city. In this way, it can be said that Burgess (1925) spatially adapted the Urban Ecological Theory and provided an explanation for the process of urban growth. From another perspective, this theory focuses on the job sector and, through its determinative relationships, symbolizes the functioning of a competitive economic system.

²Burke (2009) explains a similar division by "prioritizing the characteristics of social levels." According to this, the regions are expressed in five zones centered around a common core. These include: the business center zone, the Transition Zone (where workers live), the zone where families with divided or single-parent households predominantly reside, the zone with better residential areas, and the zone where wealthier families who generally commute between home and work by car live. The first zone, being both the industrial center and the city center, is not a residential area. The second zone, the transition area, is home to many factories and immigrant families who constitute the labor force for these factories. The housing here is suitable for families living in low-standard conditions. The third zone, the worker's housing area, is where relatively better-off workers live. The fourth zone, the residential area, is where the wealthier class and their properties are located. The outermost zone is the suburbs, where the most expensive homes are situated. Those who live here generally commute long distances daily between work and home (Burke, 2009).

The contribution of the concentric zone theory to the Chicago School, Urban Ecology Theory, and various disciplines is its comprehensive explanation of the economic and social structure of cities, based on meeting the basic needs of natural life. Accordingly, individuals settle in these areas according to their professional, economic, social, and physical conditions in line with their natural needs, such as food and shelter. When a change occurs in their conditions, they adapt to the new order of another zone that fits their situation. Therefore, this approach contributes to explaining the phenomenon of migration by conceptualizing it through the premises of social ecological theory, combining both biotic and cultural levels. Burgess emphasized that the concentric zone theory should be considered as an ideal type, noting that rather than a one-to-one correspondence, it provides an analytical framework (Bogue, 1974).

4.3. Critisms Against Urban Ecology Approach

In conclusion, Urban Ecology Theory considers the city within a pluralistic, systematic, and interdisciplinary framework, encompassing relational contexts of various factors such as symbolic interactionism, pragmatism, organicism, cognitive processes, social structure, and control processes. The urban studies and sociology literature, as well as many other disciplines focused on space and its understanding—such as concepts and discussions on decay zones, luxury housing, cultural and biotic levels—find meaningful application in the fact that this theoretical framework provides an analytical toolkit that can be used by fields like communication studies to understand society and its interactions. Here, undoubtedly, the city as the space of modernity gains a new perspective through the synthesis of natural, physiological, and evolutionary, as well as social and cultural levels.

The criticisms directed at Urban Ecology Theory generally revolve around the inherited position of decay zones, the scope of cultural elements, the secondary role of economic determinism, the lack of consideration of the working-class struggle, the insufficient elaboration of the conceptual set in the social domain, and positivist reductionism (Güllüpnar, 2013; Lefebvre, 2013). In this context, Castells' (1977) critique can first be explained. According to Castells, Urban Ecology Theory fails to adequately explain the transformation of research questions over time. The theory is criticized for positioning decay zones or problematic residential areas within the city as static, unchangeable entities that cannot be improved (Castells, 1977). Furthermore, the criticism extends to the fact that the definition of space is limited to the city context, and that social phenomena are studied through the lens of urban ecology theory and reductionist positivism (Lefebvre, 2013).

Another criticism concerns the insufficient consideration of cultural factors in the formation of urban space and the need to place more emphasis on economic variables in the spatial distribution patterns of people and institutional structures (Davie, 1937; Firey, 1947). This critique should generally be associated with the Chicago School, as the school is criticized for neglecting the intense working-class struggles of the time and for offering a perspective that left the study of Chicago's cityscape incomplete in this regard (Güllüpnar, 2013).

The modern urban problems and dysfunctions within the scope of the Urban Ecological approach are explained through phenomena such as unemployment, poor working conditions, and poverty. One fundamental criticism that can be raised here is the lack of structural analyses addressing these issues or a critical evaluation of the existing economic system. For example, Park's conceptualization of the marginal man as an ideal type lacks a comprehensive analysis of which societal group this ideal type corresponds to, how this typology is formed in everyday life, and the social struggle process that it undergoes. There are no detailed definitions, explanations, or studies addressing these aspects. These approaches to the research object of society have led to the interpretation of both Park and Burgess, as well as the Chicago School in general, as reformist rather than sociological, resulting in criticism of their work.

Two main criticisms directed at the Concentric Zone Model are the insufficient attention given to the diverse effects of topographical and environmental conditions on spatial determinism, and the suggestion that the model may be inadequate when cities grow too large and cannot be explained by a single center (Keleş, 1972).

5. IN CONCLUSION: WHAT PERSPECTIVE CAN THE CHICAGO SCHOOL AND URBAN ECOLOGY APPROACH OFFER FOR COMMUNICATION STUDIES?

The Chicago School, particularly within the context of communication studies in Turkey, is often examined within a mainstream and liberal framework; there is a limited number of studies that thoroughly explore its potential contributions to the field, and its foundational works are typically presented within a very narrow and reductionist perspective (Morva, 2013). On the other hand, existing studies primarily evaluate the Chicago School and its representatives through their works and assessments that can be directly associated with communication and mass communication tools. However, when viewed from another perspective, the sociology of the Chicago School, with its emphasis on symbolic interactionism and pragmatism, and its urban ecology theory, including concepts such as the concentric zone theory, the city as a way of life, the city as a laboratory, mobility, conflict, interaction, invasion, etc., as well as the natural, structural conditions of these relational concepts, the study of phenomena like crime, poverty, ghettos, ethnography, and the development of qualitative research approaches, each offers an alternative research perspective, critique, conceptual and theoretical contribution, and methodology for communication studies. Throughout this discussion, the school focuses on the interaction between individuals, communities, and society; thus, communication as a research object and the field of communication studies can be considered a reference point to be examined within this framework.

It is known that the research tradition of the school, its theorists, and/or their works did not treat communication as a direct research question or core area of interest, and they did not have an academic focus on communication or produce studies specifically about

communication³ (Carey, 1989, 1996; Pooley & Katz, 2008). From the perspective of the school, communication, particularly mass communication (the press), is justified in terms of its role in understanding and constructing collective behavior, democracy, order, and harmony in modern urban life. In this context, its contributions to city life are expressed through knowledge transfer, public opinion formation, the circulation of moral consciousness and social norms, and the integration of social groups (Cooley, 1909; Park, 1938). However, the concepts and debates produced by this tradition, in line with the interdisciplinary approach of communication studies, both form an alternative tradition during the period when early field research emerged and offer a critical pragmatism framework in terms of theory, practice, philosophy, and methodology, providing a unique and critical perspective for the social sciences.

The process of transforming traditional and dispersed individuals and small communities into cohesive communities and societies that can coexist in modern cities, along with the establishment and maintenance of a common consciousness, has emphasized the integrative role and contribution of communication. In the ecological and urban ecology approach that stands out in this school, the reciprocal interactions of living beings in natural life, such as competition, adaptation, and invasion, are highlighted as continuing in a state of balance. Similarly, in urban life, the interaction, conflict, and reconciliation between different communities in spatial/regional areas, as expressed by Herbert Spencer's "biological society" and Robert Ezra Park's "biotic-cultural level," are emphasized (Giddens, 2013). Here, the dilemma between satisfying individual interests and norms suitable for the division of labor in modern urban life is underlined. Therefore, the Chicago School and Urban Ecology Theory provide indirect, yet original answers to the question "What is communication?" by addressing the relationship between individuals and society, and more specifically, to the question "What does communication do?" (Morva, 2011). The four social interaction processes—competition, conflict, adaptation, and assimilation—between urban areas classified as regions can also be explained in this context. According to Park and Burgess (1921), the competition unconsciously maintained with nature and the consciously carried out conflict stages result in adaptation, which then leads to a controlled process of assimilation and adjustment. For Park (2015), the city is not just a physical form consisting of structures, institutions, and spaces, but an active organizational interaction in which culture and social norms are constructed and shared. From this perspective, the urban ecology approach can be seen as possessing an inherent assumption of communication.

Similarly, in Burgess's Concentric Zone Model, there is a comparable communication pattern. The author defines a city center as the main business district, and at the boundary of this center, he adds a transition zone that facilitates intense interaction and supports trade.

³ In this regard, the Communication Committee established within the university by the school in 1948 aimed to conduct and review research focusing on the effects of mass communication on human behavior. On the other hand, one of the key figures of the school, Park, has published numerous studies on newspapers and news topics. For a comprehensive discussion on this subject, see: (Morva, 2013, p 118-121, 124).

At the boundary of this zone, there is the worker settlement as the site of labor force. As one moves outward to the periphery of the zone, the physical fabric of the urban space becomes structured with economic, cultural, organizational, and interactional relationships, and a regional distribution/spread is observed in which higher welfare groups become more concentrated (Burgess, 2015). Therefore, a study conducted to understand the relational dynamics here, the tensions and integration processes between transition zones, and the explanation of social issues can be understood in terms of communication context and the potential effects of mass communication.

Through social interaction, communication, which is implicit and part of ecology, serves as a component that builds and reproduces the processes of integration of individuals living together into communities and societies by transmitting norms, beliefs, values, cultures, and behaviors (Park, 1938). In this context, Robert Ezra Park, who had experience in journalism, reporting, and editing, positions communication, particularly the press as the mass communication practice of the era, as an interactional form based on physical, social, and cultural conflict. In his work *The Immigrant Press and Its Control* (1922), where he examined the assimilation processes of immigrants through the printed press, he emphasizes how social interaction, norms, and the equilibrium of assimilation are maintained through the press and its literate readers, highlighting the positive role of the press in the culturalization process and the power potential it carries. In his text *The Natural History of the Newspaper* (1923), Park stresses that the emergence of the newspaper in urban life is the result of the need for literacy and a product of the understanding of natural history. He explains the regulatory function of newspapers in transmitting information and rumors, enabling interaction related to urban life.

Therefore, in the context of communication studies and particularly the subdiscipline of communication sociology, the Chicago School's works, which address issues such as migration, urbanization, poverty, crime, spatial segregation, and many other social phenomena and the social problems that accompany them, represent a research tradition that integrates phases such as understanding these phenomena from the perspective of the subject, explaining them comprehensively, and addressing them through conceptual, theoretical, and applied studies. In this framework, the relationships of adaptation and control within the context of mass media actors and urban ecology theory are also explored (Hardt, 1994).

In addition to its conceptual and theoretical contributions to communication studies, the research methodology of the Chicago School should also be highlighted. When examining social phenomena, problems, and interactions in modern urban life, the preference for ethnography based on long-term and comprehensive field research can be considered an alternative and unique approach to the school's early administrative and quantitative research tradition. In this context, approaches such as the study of life histories, the use of observational techniques, and the collection of in-depth findings through neighborhood and city monographs have been adopted (Mattelart & Mattelart, 1998). It should be noted here that there is also a methodological perspective that combines empirical, quantitative

research with Park's journalistic background in terms of documentation. The technique of event mapping, which allows the discovery, identification, and examination of locations with high incidences of phenomena such as census statistics, crime, suicide, poverty, etc., can be evaluated within this framework (Cavan, 1983; Park, 2011). It stands out as a technique that can be considered in communication studies, particularly due to its ability to present a comparative dataset for different ethnic groups and regions.

The scope and limitations of this study, while also being a relatively under-explored point in both international and national literature as a review discussion, highlight the need for further debate and field research on current issues such as neoliberal urbanization, digital communication, and smart cities, which can be addressed within the context of the Chicago School. Indeed, the European Sociological Association's (ESA) 2024 conference call titled "The City 1925-2025: Reading 'The City' A Hundred Years Later: The Continuing Relevance of The Chicago School" is meaningful in this regard. In this paper, with reference to Robert Park's work, it is emphasized that The City has transformed in the context of new technologies and globalization processes that are subjects of various disciplines, and the necessity for contemporary research in understanding this transformation is underscored⁴.

Earlier, but original work, the 2016 special issue⁵ of the American Behavioral Scientist Journal titled "Communication in City and Community: From the Chicago School to Digital Technology" aimed to contribute to the literature with a similar objective. The issue included studies examining the contributions of the Chicago School to digital technology/communication from a theoretical perspective and current field research, such as "The Chicago School and Ecology in the Digital Age" (Wahl-Jorgensen, 2016), "Digital Streets in Harlem" (Lane, 2016), and "New Communication Technologies and the Future of Society" (Hampton, 2016). In Turkey, one of the very limited examples in the literature in this context is Oya Morva's study, which associates the ethnographic research tradition of the Chicago School's symbolic interactionism with the digital ethnography approach (Morva, 2017).

Katz and Hampton (2016, p. 3) highlight that the historical and contextual framework of communication and urban sociology research grounded in the Chicago School formed a holistic perspective addressing the social issues of the era, but from the mid-20th century onwards, as these two disciplines began to diverge, collaborative field studies based on ecological perspectives started to fade. The authors argue that communication and sociology approaches need to reconsider societal and technological transformation discussions with a holistic perspective, stating:

We cannot understand the opportunities and risks that individuals, families, and social groups experience as a result of increasing population diversity and social

⁴ For detailed information and the highlights of the call, see: <https://www.europeansociology.org/call/f7d1c9d3-e3b0-4dc2-bb71-8baf4ec5faa5>

⁵ For the special issue of American Behavioral Scientist, see: <https://journals.sagepub.com/toc/absb/60/1>

inequality, unless we explore the communities and places in which they are embedded and the media they use to communicate. We cannot understand how communication technologies connect people with diverse resources without understanding the ecological constraints inherent to the places where they interact. The role of media in the everyday lives of today's youth (or anyone, for that matter), should be contextualized among the many ways people interact online, in-person, and in-place. As new technologies become ever more integral to how individuals and collectives manage everyday interactions in an increasingly interconnected planet, let the role of communication in city and community once again guide our efforts to understand people and place (Katz & Hampton, 2016, p. 7).

Therefore, the analysis of phenomena at the intersection of communication/media studies, sociology, and urban studies—integrating discussions of digitalization in growth, organization, and interaction—and the development of appropriate methodologies and field studies can be seen as a key argument to be proposed for future research in the field.

In conclusion, despite numerous theoretical and methodological critiques, the distinctive approach of the Chicago School opens the discussion of examining not only the physical structure of modern urban life but also its various aspects of organizational interaction. In this context, communication is at the heart of this process as a reference point for social interaction. This interface necessitates a discussion in communication studies that revisits the current interaction possibilities of the modern city in the digital age, through the stages of segregation and integration. Future research is expected to benefit from a comprehensive research accumulation by revisiting the contribution of the Chicago School to communication studies in greater detail through the school's concepts and models, alongside the comparative findings that field studies can provide. Furthermore, there is a need to increase interdisciplinary applied studies supported by a sociological perspective in communication and adapt the urban ecology perspective of the school to contemporary technological trends.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences Institute were followed.

Authors' Contribution Rates to the Article

The entire article was written by author.

Statement of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Abbott, A. (1997). Of time and space: The contemporary relevance of the Chicago School*. *Social Forces*, 75(4), 1149–1182. <https://doi.org/10.1093/sf/75.4.1149>
- Aslanoğlu, R. A. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Asa Kitabevi.

- Bogue, D. J. (1974). *The basic writings of Ernest W. Burgess*. Community and Family Study Center. University of Chicago.
- Bottomore, T. (1997). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*. Ayraç Yayınevi.
- Burgess, E. W. (1925). The growth of the city. In *The City*. The University of Chicago Press.
- Burgess, E. W. (2015). Şehrin büyümesi: Araştırmaya giriş (P. Karababa Kayalığı, Trans.). In *Şehir – Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler*. Heretik Yayınları.
- Burke, R. H. (2009). *An introduction to criminological theory* (3. ed). Willan Publishing.
- Carey, J. W. (1989). *Communication as culture: Essays on media and society*. Unwin Hyman.
- Carey, J. W. (1996). The Chicago School and mass communication research. In E. E. Dennis & E. Wartella (Eds.), *American Communication research: The remembered history*. Erlbaum.
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach*. Edward Arnold.
- Cavan, R. S. (1983). The Chicago School of sociology, 1918-1933. *Urban Life*, 11(4), 407–420. <https://doi.org/10.1177/0098303983011004003>
- Cooley, C. H. (1909). *Social organization: A study of the larger mind*. Charles Scribner's Sons. <https://doi.org/10.1037/14788-000>
- Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik düşüncenin ustaları*. De-Ki.
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W., & Francis, D. W. (2005). *Perspectives in sociology*. Taylor & Francis e-Library.
- Cullen, F. T., & Agnew, R. (2006). *Criminological Theory: Past to present essential readings*. Roxbury Publishing Company.
- Davie, M. R. (1937). The pattern of urban growth. In G. P. Murdock (Ed.), *Studies in the Science of Society*. Yale University Press.
- Dolu, O. (2010). *Suç teorileri: Teori araştırma ve uygulamada kriminoloji* (2nd ed.). Seçkin Yayıncılık.
- Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi* (3rd ed.). Erk Yayınları.
- Figaro, R. (2015). The historical method(s) in communication research. *MATRIZES*, 9(2), 143–164.
- Firey, W. (1947). *Land use in central boston*. Harvard University Press.
- Freyer, H. (2015). *Sosyoloji kuramları tarihi* (T. Çağatay, Trans.; 3rd ed.). Doğu-Batı Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji* (H. Özel, Trans.). Kırmızı Yayınları.
- Gieryn, T. F. (2006). City as Truth-Spot: Laboratories and field-sites in urban studies. *Social Studies of Science*, 36(1), 5–38. <https://doi.org/10.1177/0306312705054526>
- Güllüpinar, F. (2013). Kent kuramları. In *Kent Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güneş, F. (2013). *İnsan ve toplum*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hampton, K. N. (2016). Persistent and pervasive community: New communication technologies and the future of community. *American Behavioral Scientist*, 60(1), 101–124.
- Hardt, H. (1994). Eleştirelin geri dönüşü ve radikal muhalefetin meydan okuyuşu: Eleştirel teori, kültürel çalışmalar ve amerikan kitle iletişimi araştırması. In M. Küçük (Ed.), *Medya, İktidar, İdeoloji*. Ark Yayınevi.
- Harris, D. C., & Ullman, E. L. (2002). *Kentin doğası, 20. yüzyıl kenti*. İmge kitabevi.
- Karakuş, Ö. (2013). Suç korkusunun sosyolojik belirleyenleri: Sosyal sermaye mi? sosyal kontrol mü? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), Article 1.
- Katz, V. S., & Hampton, K. N. (2016). Communication in city and community: From the Chicago School to digital technology. *American Behavioral Scientist*, 60(1), 3–7.
- Keleş, R. (1972). *Şehirciliğin kuramsal temelleri*. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lane, J. (2016). The digital street: An ethnographic study of networked street life in Harlem. *American Behavioral Scientist*, 60(1), 43–58.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim*. Sel Yayıncılık.
- Lengermann, P., & Niebrugge, G. (2007). Thrice told: Narratives of sociology's relation to social work. In C. Calhoun (Ed.), *Sociology in America: A History*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226090962.003.0003>
- Marwick, A. (2001). *The new nature of history: Knowledge, evidence, language* (1st ed.). Lyceum Books Inc.
- Matteltart, A., & Matteltart, M. (1998). *İletişim kuramları tarihi* (M. Zillioğlu, Trans.). İletişim Yayıncılık.

- McKenzie, R. D. (1925). The ecological approach to the study of human community. In *The City*. The University of Chicago Press.
- Morva, O. (2011). *Chicago Sosyoloji Okulu ve sosyal teoride iletişimin keşfi*. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=C7dCh_BgsvxkPWSPmhaXTQ&no=ZocntwPJFzTvXZ0zvhlDSw
- Morva, O. (2013). *Chicago Okulu: Pragmatik teoride iletişimin keşfi*. Doruk Yayıncılık.
- Morva, O. (2017). Chicago sosyoloji okulu'nun etnografik mirasını yeniden okumak: Dijital etnografi çağında sembolik etkileşimcilik. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4(1), 135–154.
- Park, R. E. (1925). *The City: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment*. The University of Chicago Press.
- Park, R. E. (1938). Reflections on communication and culture. *American Journal of Sociology*, 44(2), 187–205.
- Park, R. E. (1952). *Human Communities*. The Free Press.
- Park, R. E. (2005). Human Ecology. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader*. Routledge.
- Park, R. E. (2011). Toplumsal düzensizlik (B. Arıbaş, Trans.). In M. Borlandi, R. Boudon, M. Cherkaoui, & B. Valade (Eds.), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. İletişim Yayıncılık.
- Park, R. E. (2015). Topluluğun örgütlenmesi ve çocuk suçları (P. Karababa Kayaılığ, Trans.). In *Şehir – Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. Heretik Yayınları.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the science of sociology*. The University of Chicago Press.
- Parker, S. (2004). *Urban Theory and The Urban Question*. Routledge.
- Pooley, J., & Katz, E. (2008). Further notes on why American sociology abandoned mass communication research. *Journal of Communication*, 58(4), 767–786. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00413.x>
- Ritzer, G. (1996). *Classical sociological theory*. The McGraw-Hill Companies. Inc.
- Saunders, P. (1981). *Social theory and the urban question*. Routledge.
- Serter, G. (2013). Şikago Okulu kent kuramı: Kentsel ekolojik kuram. *Journal of Planning*, 23(2), 67–76. <https://doi.org/10.5505/planlama.2013.98608>
- Sloan, D., & Stamm, M. (2017). *Historical methods in communication*. Vision Press.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akınhay, Trans.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Therborn, G. (1976). *Science, class and society*. New Left Books.
- Thorns, C. D. (2004). *Kentlerin dönüşümü*. Soyak Yayınları.
- Thorpe, R., & Holt, R. (2008). Historical analysis. In *The SAGE dictionary of qualitative management research* (p. 109). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9780857020109>
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkış ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Klasik kent kuramlarından eleştirel kent kuramlarına geçiş bağlamında kentleri yeniden okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- Wahl-Jorgensen, K. (2016). The Chicago School and Ecology: A Reappraisal for the Digital Era. *American Behavioral Scientist*, 60(1), 8–23.
- Williams III, F. P., & McShane, M. D. (2004). *Criminological Theory* (4th ed.). Pearson Education, Inc.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1–24.
- Wirth, L. (1945). Human Ecology. *American Journal of Sociology*, 50(6), 483–488.
- Yörük, A. (2005). *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*. Nobel Yayın Dağıtım.

Vergi Uyuşmazlıklarının Çözüm Yollarının Vergi Uyumuna Etkisi: Manisa İli Örneği Üzerine Bir Araştırma¹

Ali Rıza Gökbunar², Muhammet Emin Coşkun^{3,4}

ÖZET

Bu araştırmada, vergi uyuşmazlıklarının idari ve yargısal aşamada çözüm yollarının Manisa İli örneğinde vergi uyumuna etkisi incelenmektedir. Araştırmanın yöntem kısmında 275 SMMM'den anket verileri toplanmıştır. Elde edilen sonuçlar çerçevesinde politika yapıcılara vergi uyumunu geliştirici tavsiyelerde bulunulması amaçlanmıştır. Araştırmada yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi, araştırmaya konu olan ölçeklerin birbirleriyle olan ilişkisini sınamak amacıyla korelasyon analizi ve araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde uyuşmazlıkların çözümünde prosedürel adalet ve dağıtım adaleti ölçekleri vergi uyumunu pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmaya konu olan ceza adaleti ve yargı yoluna başvuru ölçeklerinin, vergi uyuşmazlıklarının çözümünde anlamlı etkileri gözlemlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi uyuşmazlıkları, Vergi uyumu, Yargı yoluna başvuru.

Analysis of the Effect of Tax Dispute Resolution Methods on Tax Compliance: A Research on the Manisa Province Example

ABSTRACT

In this research, it is examined whether the methods of solving tax disputes at the administrative and judicial stages have an effect on tax compliance in the case of Manisa province. In the method part of the research, survey data was collected from 275 CPA. The results obtained were aimed to provide recommendations to policy makers to improve tax compliance. In the research, confirmatory factor analysis was used to test the construct validity, correlation analysis was used to test the relationship between the scales subject to the research, and structural equation modeling was used to test the hypotheses of the research. The findings show that procedural and distributive justice in resolving disputes positively affects tax compliance. No significant effect was

¹ Bu araştırma, “Vergi Uyuşmazlıklarının İdari ve Yargısal Aşamada Çözüm Yollarının Vergi Uyumuna Etkisinin Analizi: Manisa İli Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, aliriza.gokbunar@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7955-832X.

³ İletişim Yazarı: muhammetemin.coskun@cbu.edu.tr

⁴ Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, muhammetemin.coskun@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6071-2200.

(Makale Gönderim Tarihi: 06.01.2025 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: 10.18026/cbayarsos.1614695

Makale Türü: Araştırma Makalesi

observed in the resolution of tax disputes in the criminal justice and judicial administration application scales that were the subject of the research.

Keywords: *Tax disputes, Tax compliance, Recourse to judicial remedies.*

1. GİRİŞ

Vergi uyuşmazlıkları, vergi idaresinin hazineci yaklaşımı, mükelleflerin gelir kayıpları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Vergi uyuşmazlıkları etkin mali sistemin önündeki engellerden biridir. Devlet gelir kaybına uğramakta vatandaş ise vergiye gönüllü uyum noktasından uzaklaşmaktadır. Çok değişkenli bu yapı çözülmesi gereken mali sorunların başında gelmektedir.

Vergi uyuşmazlıkları, vergi idaresi ve mükellef arasında geçen uyuş(a)mama durumunu ifade etmektedir. Uyuşmazlıkların temel nedeni incelendiğinde vergi idaresinin uygulamış olduğu tutarsız uygulamalar, mükellef tarafından açık ve anlaşılır bulunmayan vergi politikaları, karmaşık olarak ifade edilebilecek yönetim süreçleri, vergi hukukunun (genel mevzuatın) sorunların çözümünde yetersiz kalması, sınırlı mali şeffaflık ve diğer faktörler vergi uyuşmazlığının nedenleri olarak ifade edilebilir (Thomas vd., 2019: 80-91).

Vergi uyuşmazlıkları ortaya çıkış aşaması incelendiğinde, hukuk devleti gereği devletin vergilendirme sürecinde uyması gereken kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar Anayasa ve vergi kanunlarında belirlenmiştir. Kurallarda düzenlenen hükümlere uyulmaması vergi idaresi ve mükellefler arasında uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İdare ve mükellef arasında uygulamada vergi, resim, harç vb. mali yükümlülükler ve bu yükümlülüklerle bağlı olan zam, cezalar, tarh, tahakkuk ve tahsil aşamalarında usul ve esasa ilişkin maddi ve şekli hatalar veya diğer bir ifadeyle eksik işlemler nedeniyle uyuşmazlıklar ortaya çıkmaktadır (Tosuner ve Arıkan, 2008: 111).

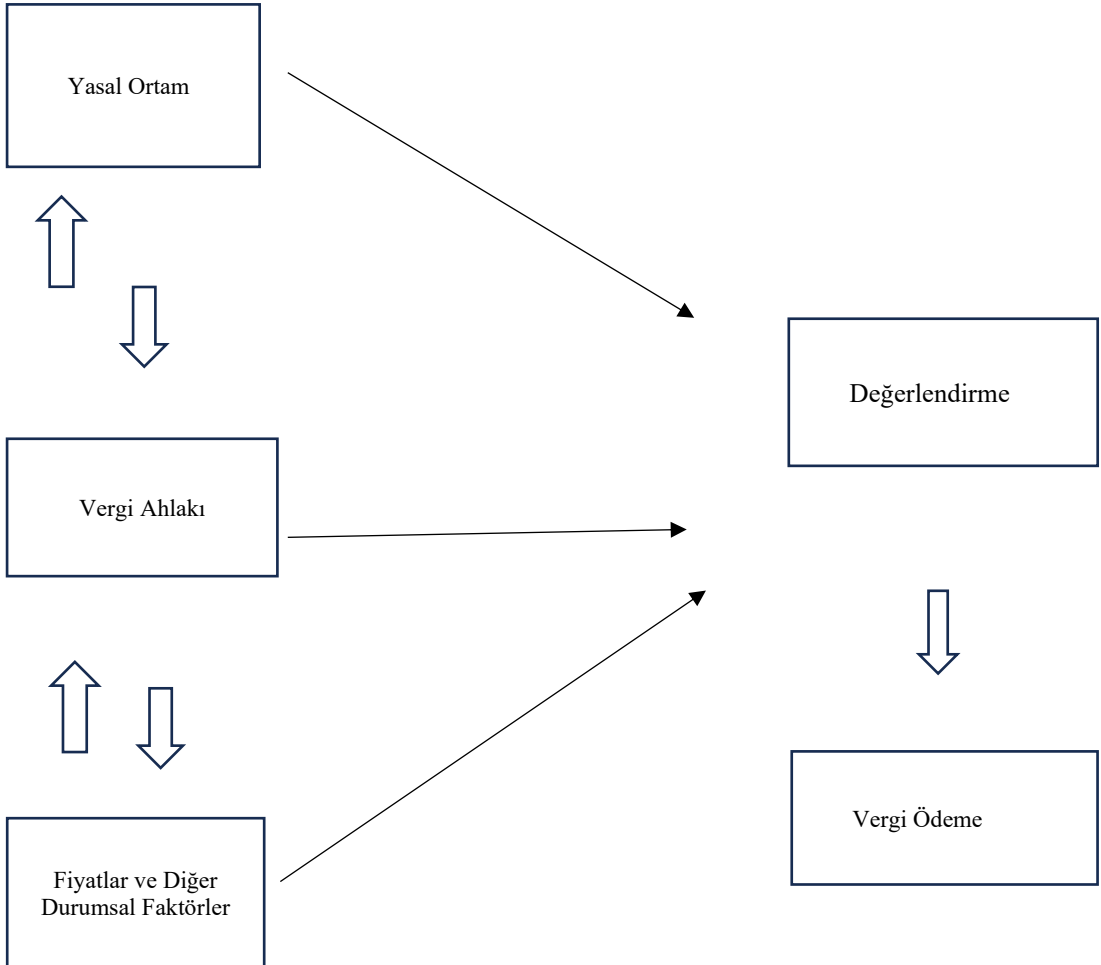
Vergi uyuşmazlıkları taraflar arasında anlaş(a)mama hali vergi uyumu sorununu da beraberinde getirmektedir. Vergi uyumu, mükelleflerin vergisel ödev ve sorumluklarını eksiksiz ve zamanında yerine getirilmesini ifade etmektedir. Bu çerçevede mükelleflerin maddi ve şekli ödevleri olarak ifade edilen vergi beyannamelerinin, vergi kanunlarından doğan diğer sorumluluklarının yerine getirilmesi vergi uyumu açısından önem taşımaktadır (Bişgin ve Ünlüer, 2019: 47-56).

Her ne kadar vergi uyumu belirli sorumlulukların zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesini içeren bir kavram olsa da özü itibarıyla karmaşık bir olgudur. Çok değişkenli bir boyut olarak yazında tartışılmaktadır. Vergi uyumunu etkileyen boyutlar incelendiğinde mükelleflerin içinde bulunmuş oldukları durum, kamuya karşı olan tavır, vergilerin algılanan adaleti, sosyal normlar, vergi uyumsuzluklarının idare tarafından tespit edilip cezalandırılması gibi unsurlar vergi uyumunun boyutlarını oluşturmaktadır (Franzoni, 1998: 2).

Vergi uyumu literatürü incelendiğinde birçok disiplinin iç içe geçtiği gözlemlenebilir. Vergi uyumu kavramı açıklanırken neo-klasik iktisat yaklaşımıyla paralel cezalar ve

denetimler üzerinden vergi uyumu incelenmektedir. Bu yaklaşım suç ekonomisi ve modeli olarak ta ifade edilebilir. Bu modelde Becker (1968), Allingham ve Sandmo (1972), Sivrinivasan (1973) yaklaşımları ekseninde birey cezalandırılma olasılığı karşılığında vergi uyumunu tercih etmektedir. Diğer bir ifadeyle cezalandırma sonucunda katlanacağı maliyetler yüksek olan mükellef vergi uyumunu tercih edecektir. Vergi uyumunda ikinci yaklaşımın davranışsal iktisat perspektifinden olduğu söylenebilir. Bu çerçevede birey tercihlerinin altında yatan unsurların incelenmesi olarak ifade edilebilecek yaklaşımdır. Psikolojik yaklaşım olarak ta ifade edilen bu bakış açısının temel sorusu ise insan neden vergi öder? Bu soruya salt cezai müeyyidelerle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Burada vergi ahlakına ilişkin unsurların modele eklenmesi gerekmektedir (Çevik, 2012: 259-261 Alm, 2019: 354, Torgler, 2003:3).

Şekil 1. Mükellef vergi uyumu davranış modeli

Kaynak: Song ve Yarbrough, 1978: 444.

Literatürde sıklıkla referans gösterilen vergi uyumu mükellef davranış modeli olarak ifade edilen yaklaşım incelendiğinde mükelleflerin vergi ödeme diğer bir ifadeyle vergi uyumu davranışları oldukça kompleks gözükmemektedir. Mükellefler vergi uyumunda yasal ortam, vergi ahlakı ve diğer faktörler ekseninde değerlendirme yapıp verginin maddi ödevini yerine getirmektedir.

Vergi uyumsuzluklarının çözümünde idari ve yargısal aşamada çözüm yolları değerlendirildiğinde uyumsuzlukların idari aşamada çözülmesinde, hata düzeltme, pişmanlık ve ıslah, cezalarda indirim, uzlaşma ve izaha davet gibi müesseseler bulunmaktadır. Vergi uyumsuzluklarının idari aşamada çözülmesinde vergi uyumu konusunda olumlu katkısı beklenmektedir. Mükelleflerin vergi uyumsuzlukları noktasında karşılarında muhatap bir vergi idaresi görmeleri ve bu idareyle kuracakları hızlı ve etkin uyumsuzluk çözüm yolları mükelleflerin gönüllü vergi uyumunu destekler niteliktedir. İdari aşamada çözülmeyen vergi uyumsuzlukları vergi yargısına konu edilebilir. Vergi uyumsuzluklarının çözümünde uyumsuzlukların vergi yargısına konu edilmesinin teorik olarak faydası beklenmektedir. Örneğin içtihat ve yorum yoluyla vergi uyumsuzluklarının çözüme ulaştığı söylenebilir. Vergi uyumsuzluklarının vergi yargısına konu edilmesinin doğrudan amacı vergi uyumunu arttırmak olduğu söylenememektedir. Fakat bu çerçevede idari aşamada çözüm elde edilemeyen uyumsuzluklar ve idarenin davranışları vergi yargısına konu edilip çözüme ulaştığı taktirde vergi uyumuna ilişkin algı ve tutumun değişmesi beklenir (Coşkun, 2024: 45-85, Öncel vd., 2013: 184-185).

Vergi uyumsuzluklarının çözümünde prosedürel adalet, dağıtım adaleti, ceza adaleti, yargı yoluna başvuru ve vergi uyumu ölçekleri ile Manisa İli'nde vergi uyumuna yönelik araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede prosedürel adalet ölçeği, (Murphy, 2011) vergi idaresinin uyumsuzlukların çözümünde adil, mükellef haklarına ve görüşlerine saygılı davranmasını ifade etmektedir. Dağıtım adaleti (Verboon ve Dijke, 2007) ölçeği ise, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımını ifade ettiği söylenebilir. Ceza adaleti (Topal, 2016) ölçeği, vergi uyumsuzluğu gösteren mükellefe yönelik cezai sorumlulukları içeren ölçektir. Yargı yoluna başvuru (Kaplan, 2023) ise vergi uyumsuzluklarının vergi yargısına konu edilmesidir. Vergi Uyumu (Biyen vd. 2021) ölçeği ise mükelleflerin vergisel ödev ve sorumluluklarını eksiksiz olarak gönüllü veya cebri olarak yerine getirmesidir.

2. YÖNTEM

2.1 Literatür Özeti

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Yöntem	Örnekleme	Ülke	Bulgular

Savaşan vd. (2012)	Nitel Yöntem (Mülakat-Örnek Olay Çalışması)	3	Türkiye	Uyuşmazlığın çözüm yolları mükellefleri etkilemektedir.
Yardımcıoğlu ve Kütükçü (2014)	Veri Analizi	-	Türkiye	Vergi mevzuatının karmaşıklığı uyuşmazlığını etkiler
Armağan (2009)	Veri Analizi	-	Türkiye	Vergi mevzuatı, yorum farklılıkları uyuşmazlıkları etkilemektedir.
Kızıltoprak (2020)	Soyut Model	-	Türkiye	Fayda Maksimizasyonu uyuşmazlıkların çözümünü etkilemektedir.
Eroğlu ve Cibo (2019)	Anket	401	Türkiye	Uzlaşma vergi uyumunu etkilememektedir.
Biyan vd. (2021)	Anket	300	Türkiye	Vergi uyum düzeyi arttıkça izaha davete uyumunda artmaktadır.
İpek ve Kaynar (2009)	Anket	409	Türkiye	Vergi uyumu ile demografik faktörler arasında ilişki bulunmaktadır.
Akbelen vd. (2021)	Anket	320	Türkiye	Sosyal normlar ve dağıtım adaleti ile vergi uyumu arasında anlamlı ilişki vardır.
Göksu ve Saruç (2012)	Mülakat	15	Türkiye	Vergi adaleti, eğitim, vergi bilinci gibi değişkenler uyumu etkiler.
Güzel ve Özer (2023)	Anket	392	Türkiye	Norm, vergi ahlaki vergi sistemine olan güven vergi uyumunu etkiler.

Ayas ve Saruç (2015)	Anket	480	Türkiye-İtalya	Kamu harcamaları, cinsiyet ve yaş vergi ahlakını etkilemektedir.
Çelik (2022)	Anket	177	Türkiye	İş tecrübesi, nüfus ve risk alma vergi uyumunu etkiler
Bişgin ve Ünlüer (2019)	Nitel Yöntem	40	Türkiye	Muhasebe meslek mensupları mükellefi etkilemektedir.
Torgler vd. (2008)	Veri Analizi	2003	Türkiye-ABD	Vergi ahlakı vergi kaçakçılığı üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir.
Vogel (1974)	Anket	1976	İsveç	Eğitim, Cinsiyet ve Yaş Uyumu etkiler
Torgler vd. (2007)	Deneyssel ve Anket	239 (Deneyssel) 1000 (anket)	İsviçre- Avustralya- Kosta Rika	Vergi ahlakı vergi uyumunu etkilemektedir.
Baeli (2021)	Anket	100	Endonezya	Vergi bilinci, mali durum ve hizmet ödemeyi belirler
Cummings vd. (2005)	Deneyssel ve Anket	3059 kişi	Afrika	Devlet ve vergi idaresi uyumu etkilemektedir.
Kasipillai ve Abdul-Jabbar (2006)	Anket	156	Malezya	Etnik köken vergi uyumunu etkilemektedir.
Alm vd. (2015)	Deneyssel	347	ABD	Benzer Grup davranışı tespit olduğu ifade edilmektedir.
Mahangila (2017)	Deneyssel	75	Tanzanya	Vergi uyum maliyetleri artıkça uyum azalır

Gangi vd. (2013)	Anket	2184	Hollanda	Algılanan hizmet vergi uyumunu etkilediği söylenebilir
Wahl vd. (2010)	Deneyisel	247 (Deneyler Toplamı)	Deneyisel	İdareye güven ve güce dayalı politikalar vergi uyumunu etkilemektedir.
Murphy (2008)	Anket	652	Avustralya	Otorite ile vergi uyumu arasında ilişki vardır.
Blaufus vd (2014)	Anket	894	Almanya	Bireysel vergi yükü ile vergi uyumu arasında ilişki bulunmaktadır.
Faizal vd. (2017)	Anket	300	Malezya	Prosedürel adalet vergi uyumunu etkilediği ifade edilmektedir.
Budiarto vd. (2018)	Anket	207	Endonezya	Dine yönelik tutumların vergi uyumu üzerinde etkisi bulunmamaktadır
Coleman (1996)	Deneyisel	47.000	ABD	Denetimler farklı gelir gruplarında farklı tepkilere neden olur. Hizmet kalitesinin etkisi yoktur.

Kaynak: Literatür verilerinden tarafımızca hazırlanmıştır.

Vergi uyumu literatürü yerli ve yabancı araştırmalar üzerinden incelendiğinde anket, veri analizi, deneyisel olmak üzere birçok çalışmaya rastlanılmaktadır. Vergi uyuşmazlıklarından, vergi mevzuatına, vergi ahlakı, eğitim, yaş, cinsiyet, vergi bilinci ve vergi idaresine güven olmak üzere çeşitli değişkenlerin vergi uyumu üzerinde etkisinin olduğu ifade edilebilir.

2.2 Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde prosedürel adalet vergi uyumunu pozitif etkiler.
H₂: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde dağıtım adaleti vergi uyumunu pozitif etkiler.
H₃: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yollarına başvuru vergi uyumunu pozitif yönde etkiler.

H₄: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde ceza adaleti vergi uyumunu pozitif yönde etkiler.
H₅: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde prosedürel adalet vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.

H₆: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde dağıtım adaleti vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.

H₇: Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yollarına başvuru vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.

H₈: Vergi uyum düzeyi cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

H₉: Eğitim seviyesi arttıkça vergi uyum düzeyi artmaktadır.

2.3 Araştırma Evreni ve Örneklem

Manisa İli araştırma evreninde SMMM olarak hizmet veren 932 (Türmob, 03.07.2023) meslek mensubu hedef alınmıştır. Söz konusu araştırma evreninden basit tesadüfi örneklem seçimi gerçekleştirilmiş yine bu çerçevede örneklem seçiminde sıklıkla kullanılan formülasyon kapsamında (Cochran, 1977: 75-76):

$$n = [N \cdot t^2 \cdot p \cdot q] / [d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q]$$

Formülde;

N: Araştırma Evrenindeki Kişi Sayısı

n: Örneklem Konu Olacak Meslek Mensubu Sayısı

p: Olayın Gerçekleşme Olasılığı

q: Olayın Gerçekleşmeme Olasılığı

t: Anlamlılık Düzeyinde Bulunan t Tablosuna Göre Teorik Değer

d: Olayın Gerçekleşme Olasılığına Göre Kabul Gören Örneklem Hatası

Bu çerçevede gerçekleşme olasılığı % 50 yine örneklem hata payı % 5 güven seviyesi % 95 olarak kabul edilen t değeri 1,96 kabul edilip ilgili değerler yerine konulduğunda ilgili sonuç,

$$n = [(932) \cdot (1,962) \cdot (0,5) \cdot (0,5)] / [(0,052) \cdot (932 - 1) + (1,962) \cdot (0,5) \cdot (0,5)] = 272,2384$$

olarak bulunmuştur.

Araştırma evreninde 932 olan SMMM sayısı araştırma örneklemini için formül kapsamında 272 olarak belirlenmiş kayıp değerler vd. yöntemsel sorunlar göz önünde tutularak 275 SMMM ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

2.4 Veri Toplama Araçları ve Ölçekler

Araştırma verileri anket yöntemiyle online olarak toplanmıştır. 5’li likert tipi ölçekle katılımcılara 1 kesinlikle katılmıyorum ifadesinden başlayarak 5’e kadar kesinlikle katılıyorum aralığında değişen ifadeler yöneltmiştir. Araştırma toplamda 35 ifadeden oluşmaktadır. Bunlardan 7’si demografik ve mesleki olup 28’i ise ölçeklere ilişkin ifadelerdir.

Araştırmanın ölçekleri incelendiğinde, Prosedürel Adalet (Murphy, 2011) ölçeği, Cronbach’s Alfa Güvenirlik değeri ($\alpha=0.61$) Yargı yoluna başvuru (Kaplan, 2023) Cronbach’s Alfa Güvenirlik değeri ($\alpha=0.63$) Ceza adaleti (Topal, 2016) Cronbach’s Alfa Güvenirlik değeri ($\alpha=0.55$) Dağıtım adaleti (Verboon ve Dijke, 2007) ölçeği ise, Cronbach’s Alfa Güvenirlik değeri ($\alpha=0.74$) Vergi Uyum (Biyan vd. 2021) ölçeği Cronbach’s Alfa Güvenirlik değeri ise ($\alpha=0.88$). Araştırma ölçeklerinin toplam güvenirlik değeri ise ($\alpha=0.83$)’dür.

3. BULGULAR

3.1 Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 275 SMMM’nin cinsiyet, eğitim, mesleki tecrübe, mükellef sayısı, uyuşmazlıkların çözümünde tercih ettikleri çözüm yolları, tercih edilen idari çözüm yolu, uyuşmazlıkların çözümünde idari çözüm yollarının zorunlu olmasına yönelik ifadeler tablo 2’de değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Demografik Frekans ve Yüzdeleri

	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	200	72.7
Kadın	75	27.3
Eğitim		
Lise	2	0.7
Ön Lisans	6	2.2
Lisans	202	73.5
Yüksek Lisans	60	21.8

Doktora	5	1.8
Mesleki Tecrübe		
0-5 Yıl	24	8.7
5-10 Yıl	53	19.3
10-15 Yıl	121	44.0
15+ Yıl	77	28.0
Mükellef Sayısı		
1-30 Kişi	57	20.7
30-50 Kişi	71	25.8
50-100 Kişi	111	40.4
100+ Kişi	36	13.1
Çözüm Tercihi		
İdari Çözüm Yolu	231	84.0
Yargısal Çözüm Yolu	44	16.0
Tercih Edilen İdari Çözüm Yolu		
Uzlaşma	195	70.9
Cezalarda İndirim	30	10.9
Hata Düzeltme	17	6.2
Pişmanlık ve Islah	21	7.6
İzaha Davet	12	4.4
İdari Çözüm Yolu Zorunluluğu		
Evet	184	66.9
Hayır	91	33.1
Toplam	275	100

Araştırmaya katılan SMMM'lerin 200'ü erkek 75'i kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Eğitim durumu Lisans mezuniyeti olan katılımcı % 73.5'le 202 kişidir. Mesleki tecrübe 10-15 yıl arasında olanların sayısı katılımcıların % 44'ünü oluşturmaktadır. Mükellef sayısı bakımından 50-100 kişiden sorumlu SMMM sayısı 111 ile % 44'dür. SMMM'lerin % 84'ü yani 231 kişi çözüm yollarından idari çözüm yolunu tercih etmektedir. İdari çözüm

yollarından ise uzlaşma müessesesi katılımcıların en çok tercih ettiği çözüm yolunu oluşturmaktadır. Katılımcıların % 70.9'u uzlaşma müessesini diğer idari çözüm yollarına oranla daha çok tercih etmektedir. İdari çözüm yollarının etkinliğini arttırmaya yönelik idari çözüm yollarının tüketilme zorunluluğu katılımcıların % 66.9 tarafından tercih edilmektedir.

3.2 Araştırmanın Hipotezine İlişkin Bulgular

Tablo 3. Korelasyon Analizi

Boyutlar	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Prosedürel Adalet	1				
Yargı Yoluna Başvuru	0.260**	1			
Ceza Adaleti	0.316**	0.106	1		
Dağıtım Adaleti	0.676**	0.281**	0.398**	1	
Vergi Uyumu	0.633**	0.223**	0.280**	0.704**	1

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$ (1) Prosedürel Adalet, (2) Yargı Yoluna Başvuru, (3) Ceza Adaleti, (4) Dağıtım Adaleti, (5) Vergi Uyumu

Araştırmanın Pearson korelasyon analizi sonuçları iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Korelasyon analizi iki değişken arasında neden sonuç ilişkisini yansıtmamakla beraber değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlar. Prosedürel adalet diğer ölçekler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0.01$). Yargı yoluna başvuru ölçeğinin ise prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve vergi uyumu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkisi bulunmaktadır ($p < 0.01$). Araştırma ölçeklerinden yargı yoluna başvuru ile ceza adaleti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p > 0.05$). Ceza adaleti ölçeği ile prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve vergi uyumu ölçeği arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmektedir ($p < 0.01$). Dağıtım adaleti ve vergi uyumu ölçeği ile diğer ölçekler arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur ($p < 0.01$).

Araştırmanın hipotezlerini test etmeden önce doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede model uyum iyiliğine ilişkin katsayılar değerlendirilmiştir. CMIN (x2) / DF, CFI, NFI ve RMSEA katsayıları incelenmiştir.

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Katsayıları

Uyum Göstergesi	Değerler	Uyum

CMIN (χ^2/DF)	2.204	İyi Uyum
CFI	0.911	Kabul Edilebilir
RMSEA	0.066	Kabul Edilebilir
NFI	0.90	Kabul Edilebilir

Yapılan analiz sonuçlarına göre model fit değerleri olarak kabul edilen değerler CMIN, CFI, NFI ve RMSA değerlerin araştırma modeli için uygun olduğu ifade edilebilir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuç

İlişki	B	S.E	C. R.	P
VU <----- PA	0.336	0.282	3.497	0.000
VU<-----DA	0.739	0.294	5.694	0.000
VU<-----YY	-0.098	0.104	-1.662	0.096
VU<-----CA	-0.072	0.437	-0.939	0.348

(B: Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları, S.E: Standart Hata, C.R: Kritik Oran P: Hipotez)

Yapısal eşitlik modellemesi çerçevesinde uyuşmazlıkların çözümünde prosedürel adaletin ile vergi uyumu arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın H_1 hipotezinde prosedürel adalet çerçevesinde uyuşmazlıkların çözümünde mükellef haklarına adil ve saygılı vergi idaresi davranışı vergi uyum düzeyini arttırdığı söylenebilir ($\beta=0.336$, $p=0.000$). H_1 'deki prosedürel adalet vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu literatürdeki çalışmalarla benzer şekilde ifade edilmektedir. Faizal vd. (2017) yaptıkları çalışmada prosedürel adalet ve vergi uyumu arasında anlamlı ilişki olduğunu ifade

etmişlerdir. Gangi vd. (2013) vergi idaresi hizmetlerinin vergi uyumunu etkilediğini ifade etmişlerdir. Wahl vd. (2010) göre idareye güven vergi uyumunu arttırmaktadır.

Uyuşmazlıkların çözümünde dağıtım adaleti ile vergi uyumu arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. **H₂**'deki vergi uyuşmazlıklarının çözümünde dağıtım adaleti vergi uyumunu etkilemektedir. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı algısı vergi uyum düzeyini arttırdığı araştırma kapsamında ifade edilebilir ($\beta=0.739$, $p=0.000$). Akbelen vd. (2021) yaptıkları çalışmalarında vergi uyumu niyetinin dağıtım adaleti faktörleri tarafından etkilendiğini ifade etmişlerdir. Ayas ve Saruç (2015) yaptıkları çalışmada kamu kaynaklarının kullanımı ve algılanan vergi yükü vergi ahlakının belirleyici faktörü olarak değerlendirilmiştir. Çalışma çerçevesindeki bulgular literatürle benzer sonuçlanmıştır.

Araştırmanın **H₃**' deki hipotezi olan vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yoluna başvuru ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($\beta=-0.098$, $p=0.096$). Beklenin aksine vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargısal süreç vergi uyumu ile anlamlı bir ilişki kurulamamıştır. Uzun süren yargısal süreç, yargı masrafları araştırma örneklemini çerçevesinde vergi uyumu noktasından uzaklaştırıldığı söylenebilir. Literatürde yargı yoluna başvuru vergi uyumu ilişkisine yönelik görgül çalışmalar tespit edilememiştir.

H₄ hipotezinde uyuşmazlıkların çözümünde ceza adaleti vergi uyumunu pozitif etkiler beklentisi karşılanmamıştır. Bu çerçevede ceza adaleti vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir ($\beta=-0.072$, $p=0.348$). Murphy (2008) cezalar, ikna ve iş birliğinin vergi uyumu yönündeki karşılaştırmalarının yaptığı çalışmada mükelleflerin otoriteye göstermiş olduğu tavırların olumsuz olması vergi uyumundan uzaklaştırırken olumlu ilişkilerin vergi uyumunu arttırdığı ifade edilmektedir. Baeli (2021) yapmış olduğu çalışmada ceza sisteminin varlığı ödeme isteğinin arttığını gözlemlemiştir. Faizal vd. (2017) yapmış olduğu çalışmada güven boyutunun ceza adaleti unsuru ile ilişkisi ifade edilmiştir. Literatürdeki örneklerin aksine çalışma örnekleminde vergi uyumu ceza adaleti arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenememiştir.

Araştırmanın diğer hipotezleri olan **H₅**, **H₆** ve **H₇** test etmek amacıyla aracı etki analizi yapılmıştır. Bu çerçevede ceza adaleti, prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve yargı yoluna başvurunun vergi uyumu arasında aracı etkisi olup olmadığı incelenmiştir. YEM kapsamında standart dolaylı etkiler, hatalar ve bootstrap yöntemiyle %95 güvenilirlik aralığında 5000 yeniden örnekleme (sample) alınmıştır.

Tablo 6. Aracı Etki Analizi

Aracı Değişken	İlişki	Standart Dolaylı Etki (β)	S.E	Bootstrap Alt-Üst Sınır	Aracı Etki
	VU←CA←PA	0.004	0.046	-0.066, 0.140	-
Ceza Adaleti	VU←CA←DA	0.618	0.096	-0.535, 0.097	-

VU←CA←YY	-0.122	0.090	-0.023, 0.111	-

H₅'nolu hipotezde iddia edilen prosedürel adalet ile vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin anlamlı aracı etkisi gözlemlenmemiştir ($\beta=0.004$, -0.066, 0.140). **H₆** Dağıtım adaleti vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin aracılık etkisi Bootstrap güven aralığı yine sıfırı kapsadığı için anlamlı bir etki gözlemlenmemiştir ($\beta=0.618$, -0.535, 0.097). **H₇** hipotezi çerçevesinde yargı yoluna başvuru ile vergi uyumu arasında ceza adaleti algısının aracı etkisi gözlemlenmemiştir ($\beta=-0.122$, -0.023, 0.111).

H₈, **H₉**, hipotezleri olan demografik değişkenler için T Testi ve ANOVA analizi yapılmıştır. Bu çerçevede vergi uyumu açısından kadınların erkeklere oranla vergi uyumu anlamlı farklılıkları bulunmamaktadır ($p>0.05$) Bu çerçevede **H₈** hipotezi kabul edilmiştir. Vergi uyumu noktasında cinsiyetler açısından farklılık bulunmamaktadır. **H₉** vergi uyumu eğitim ilişkisi reddedilmiştir ($p>0.05$).

Çalışma örneklemini için eğitim seviyesi arttıkça vergi uyumuna yönelik davranışların arttığı ifade edilmemektedir. İpek ve Kaynar (2009), yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere oranla vergi uyumu yönünde davranışlarının olduğu, eğitim seviyesi ile vergi uyumu arasında ifadeler bakımından anlamlı farklılığın olduğunu ifade etmişlerdir. Göksu ve Saruç (2012) farklı meslek gruplarına yönelik yapmış oldukları mülakat çalışmasında eğitim sisteminin vergi ödeme bilinci içerecek biçimde şekillendirilmesinin vergi ödeme çabasının arttırılacağı yönünde katılımcılar görüş bildirmiştir. Vogel (1974) eğitimin eşitsizliğe neden olduğu kadınların erkeklere oranla vergi uyumu yönünde davranışları olduğunu ifade etmiştir. Ayas ve Saruç (2015) Türkiye ve İtalya'yı karşılaştırdıkları çalışmalarında Türkiye'deki erkekler kadınlara oranla daha yüksek vergi ahlakına sahipken İtalya'da kadınların erkeklerden daha yüksek vergi ahlakına sahip olduğu ifade edilmiştir. Blaufus vd. (2014) yapmış oldukları çalışmalarında vergi uyumu ile eğitim düzeyleri arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki gözlemlenmemişlerdir.

Tablo 7. Araştırma Hipotezleri

Hipotez No:	Hipotez	Durum
H₁	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde prosedürel adalet vergi uyumunu pozitif etkiler.	Kabul edildi.
H₂	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde dağıtım adaleti vergi uyumunu pozitif etkiler	Kabul edildi.
H₃	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yollarına başvuru vergi uyumunu pozitif yönde etkiler.	Reddedildi.

H₄	Vergi uyuşmazlıkların çözümünde ceza adaleti vergi uyumunu pozitif yönde etkiler.	Reddedildi.
H₅	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde prosedürel adalet vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.	Reddedildi.
H₆	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde dağıtım adaleti vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.	Reddedildi.
H₇	Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yargı yollarına başvuru vergi uyumu ilişkisine ceza adaleti aracılık etmektedir.	Reddedildi.
H₈	Vergi uyum düzeyi cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.	Kabul edildi.
H₉	Eğitim seviyesi arttıkça vergi uyum düzeyi artmaktadır.	Reddedildi.

Araştırma hipotezlerinin sonucu değerlendirildiğinde araştırma ölçeklerinden prosedürel adalet ve dağıtım adaleti uyuşmazlıkların çözümünde vergi uyumunu pozitif yönde etkiler. Yargı yoluna başvuru ve ceza adaleti ise uyuşmazlıkların çözümünde vergi uyumu ilişkisinde anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Yapılan yapısal eşitlik modellemesi çerçevesinde ceza adaletinin prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve yargı yoluna başvuru ile vergi uyumu arasında aracı etkisi söz konusu değildir. Demografik değişkenler olan cinsiyet ve eğitimin literatürdeki bulguların aksine çalışma örnekleminde farklı sonuçlar bulunmuştur. Kadınların erkeklere oranla daha yüksek vergi uyumu düzeyine sahip oldukları çalışma çerçevesinde gözlemlenememektedir. Eğitim düzeyi ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenememiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Vergi uyuşmazlıkları kamu mali yönetiminde etkinsizliklere neden olmaktadır. Taraflar arası yaşanan uyuşmazlıklar kamu alacağının hazineye geç intikaline neden olmaktadır. Uyuşmazlıkların kamusal mal ve hizmet üretiminden tutup makro ekonomik indikatörlere kadar birçok olumsuz sonucu olmaktadır. Ekonomik ve sosyal hayatın olağan akışı içinde sürdürülebilmesi için vergilerin hukuki zeminde hazineye en kısa sürede iletilmesi gerekmektedir. Vergi uyuşmazlıklarının idari ve yargısal aşamada çözümü bu çerçevede oldukça önemlidir. Uyuşmazlıkların çözümü ile vergi gelirlerinin idare tarafından geç tahsil edilmesini ifade eden zaman maliyeti ortadan kalkmaktadır. Mükellef açısından üzerindeki psikolojik baskı uyuşmazlıkların çözümü ile minimize edilmektedir.

Vergi uyuşmazlıklarının çözüm yollarının vergi uyumuna etkisi bulunmaktadır. Vergilere karşı ödev ve sorumlulukları salt cezai müeyyideler ile yerine getirilmesi oldukça güçtür. Burada birçok değişken devreye girmektedir. Örneğin vergi idaresi mükellefin içinde bulunmuş olduğu durumu göz önünde bulundurması, yaşanan uyuşmazlıkların çözümü

sırasında mükellef haklarına adil, saygılı ve tarafsız davranması mükelleflerin davranışsal açıdan vergi uyumuna katkı sağlamaktadır.

Araştırmaya konu olan ölçekler sırasıyla prosedürel adalet, dağıtım adaleti, yargı yoluna başvuru ve ceza adaletidir. Manisa İli araştırma evreninde 275 SMMM ile yapılan anket çalışması sonucunda vergi uyuşmazlıklarının çözümünde adil, tarafsız hizmet, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı algısı vergi uyumu yönünde olumlu anlamlı ilişkiye sahiptir. Araştırma bulgusu çerçevesinde idare-mükellef ilişkisi ve mükelleflerin algıladığı psikolojik ve maddi vergi yükü uyuşmazlıklarının çözümünde vergi uyumunu etkilemektedir. Araştırmanın hipotezleri değerlendirildiğinde prosedürel adalet ve dağıtım adaletinin vergi uyumunu pozitif yönde etkilediği kabul edilmiştir.

Araştırmanın diğer ölçekleri olan Yargı yoluna başvuru ve ceza adaleti ilişkin bulgular değerlendirildiğinde yargı yoluna başvuru ve ceza adaletinin vergi uyumunda anlamlı bir etkisi gözlemlenememiştir. Yargı yolunun uzun sürmesi ve maddi külfeti, salt cezai tedbirlerin uyuşmazlıkların çözümünde yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yargı yoluna başvuru ve ceza adaleti ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenememiştir.

Ceza adaletinin uyuşmazlıkların çözümünde aracı etkisine yönelik bulgular incelendiğinde prosedürel adalet vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin aracı etkisi gözlemlenememiştir. Dağıtım adaleti vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin aracılık etkisi söz konusu değildir. Yine bu kapsamda yargı yoluna başvuru vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin aracılık etkisi bulunmamaktadır. Araştırmanın hipotezlerinden prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve yargı yoluna başvurunun vergi uyumu ilişkisinde ceza adaletinin aracılık etkisi anlamlı değildir. Araştırmanın bu safhasında kurulan hipotezler reddedilmiştir.

Uyuşmazlıkların çözümünde idari çözüm yollarının vergi uyumunu arttırdığı hem teorik hem de ampirik bulgularla desteklenmektedir. Cezai tedbirlerin yanı sıra davranışçı ve mali sosyolojik gerçekleri göz önüne alınarak yeni bir çözüm mekanizması vergi uyumu konusunda etkin ve verimli olacaktır. Araştırma bulgularının ilgi çekici noktalarından bir diğeri uyuşmazlıkların çözümünde yargı yoluna başvurunun vergi uyumu noktasında anlamlı bir etkisi gözlemlenememektedir. Bu çerçevede yargısal sürecin bizzat kendisi maddi ve psikolojik külfet olarak algılandığı ifade edilebilir. Araştırmanın demografik ve mesleki bölümünde sorulan ifadeler çerçevesinde katılımcıların %66.9'u uyuşmazlıkların çözümünde idari çözüm yollarının tüketilmesini zorunlu olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıdan vergi uyuşmazlıkların çözümünde politika yapıcılar idari çözüm yolunun tüketilmesini uluslararası uygulamalarda olduğu gibi zorunlu kılabilir. Böylelikle hazine alacağı kısa sürede intikal edecektir. Yine bu çerçevede mükellefler maddi ve psikolojik külfetten kurtulacak ve vergi yargısının iş yükü azalacaktır.

Vergi uyuşmazlıklarının çözümü kamu mali yönetiminde çözülmesi gereken önemli sorunlardan biridir. Uyuşmazlıkların çözümünde araştırma bulguları göze alınarak değerlendirildiğinde cezai sorumlulukların tek başına yeterli olmadığı gözlemlenmektedir.

Gerçekten uyuşmazlıkların çözümünde prosedürel adalet ve dağıtım adaleti yönünde atılacak adımlar hukukun ıslah edici unsurlarından da faydalanılmasını sağlayacaktır. Uyuşmazlıkların çözümü dürüst mükellefler açısından haksızlık duygusu oluşturmaması için çözüm mekanizmasında ödev ve sorumluluklarını zamanında yerine getirenlere yönelik uygulamalar ihdas edilmelidir. Bu durum hem dürüst mükelleflerin hem de uyuşmazlık yaşayan mükelleflerin vergi uyumu zeminine çekilmesiyle sonuçlanacaktır.

Vergi uyuşmazlıklarının çözüm yolunun vergi uyumuna etkisi meslek mensupları tarafından önemli bulunsa da çözüm sırasında belirli sınırlar dahilinde kalması ve esnetilmemesi uyuşmazlıkların çözümünde etkinsizliğe neden olmaktadır. Bu çerçevede vergilendirmede adalet ilkesi gözetilerek gelire oranlı vergi uyumuna hizmet edecek vergi uyuşmazlıkları çözüm modelleri inşa edilmelidir. Vergi idaresinin çağın dijital ihtiyaçları göz önüne alınarak idarenin dijital altyapısı uyuşmazlık çözümü için güncellenmelidir. Uyuşmazlıkların çözümünde vergi idaresi kaynaklı birçok usul hatası meydana gelmektedir. Bu çerçevede vergi idaresi personeli kurum içi eğitim mekanizmalarıyla desteklenmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akbelen, Z., Arlı, B., N, Leba., R., ve Aydemir, M. (2021). Sosyal Normlar ve Dağıtım Adaleti Algısının Vergi Uyumuna Üzerindeki Etkileri. *International Journal of Social Inquiry*. 14(1): 1- 25.
- Alm, J., Bloomquist, M., ve McKee, M. (2015). On The External Validity of Laboratory Tax Compliance Experiments. *Economic Inquiry*. 53(2): 1170–1186.
- Alm, J. (2019). What Motivates Tax Compliance?. *Journal of Economic Surveys*. 33(2): 353- 388.
- Armağan, R. (2009). Vergi Uyuşmazlıklarının Yargı Sürecinde Çözümü: Isparta İli Özelinde Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*. 156: 199- 218.
- AYAS, İ. ve Saruç, T. N. (2015). Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya-Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17(2): 179-188.

- Baeli, J. (2021). Analysis Of Tax Compliance Based On Psychological Factors And Tax Administration. *AKADEMİK: Journal Mahasiswa Ekonomi&Bisnis*. 1(3): 87-94.
- Bişgin, A. ve Ünlüer, S. (2019). Türkiye’de Muhasebe Meslek Mensupları ile Mükellefler Arasında Gerçekleşen Etkileşimlerin Vergi Uyumu Bağlamında İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*. 1(1): 45-57.
- Bıyan, Ö., Bıyan, N., A., ve Ötgen, Z. (2021). İzaha Davet Müessesinin Vergi Uyumu Üzerindeki Etkisinde Güvenin Aracılık Rolü: Denizli İli Muhasebe Meslek Mensupları Örneği. *International Journal Of Puplic Finance*. 6(2): 332-352.
- Blaufus, K., Eichfelder, S., ve Hundsdoerfer, J. (2014). Income Tax Compliance Costs of Working Individuals: Empirical Evidence From Germany. *Puplic Finance Review*. 42(6):800- 829.
- Budiarto, S. D. ve Yennisa, R. W. (2018). Does Religiosity Improve Tax Compliance? An empirical research based from gender. *JDA*. 10(1):82-90.
- Çelik, E. (2022). Neoklasik İktisattan Davranışsal İktisada Doğru Vergi Uyum: Ampirik Bir Analiz. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*. 4(3): 232-243.
- Cochran, W. G. (1977). *Samplimg Techniques*. Canada: John Wiley&Sons Inc.
- Coleman, S. (1996). The Minnesota Income Tax Compliance Experiment State Tax Results. *MPRA Paper No: 4827*:1-59.
- Coşkun, M. E. Vergi Uyuşmazlıklarının İdari ve Yargısal Aşamada Çözüm Yollarının Vergi Uyumuna Etkisinin Analizi: Manisa İli Örneği. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024.
- Cummings, R., G., Martinez, V., J., McKee, M., ve Torgler, B. (2005). Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence. *CREMA Working Paper*. No: 2005- 29: 1-35.
- Çevik, S. (2012). Mükellefin Devlet ve Toplumla Etkileşimi, Bireysel Normlar ve Vergi Ahlakı. *Maliye Dergisi*. 163:258-289.
- Eroğlu, O. ve Cibo, H. (2019). Uzlaşmanın Vergiye Gönüllü Uyuma Etkisi: Ankara’daki SMMM, YMM ve SM’ler Üzerine Bir Uygulama. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*. 8(15): 110-132.
- Göksu, G. G. ve Saruç, N. T. (2012). Türkiye’de Vergiye Uyum: Mülakat Çalışması. *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 176: 1-11.
- Güzel, A. S. ve Özer, G. (2023). Muhasebecilerin Vergi Ahlakının ve Vergi Uyumunun Belirleyicileri Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 25(1): 213-235.
- Faizal, M. S., Palil, R. M., Maelah, R., ve Ramli, R. (2017). Perception on jusiticei trust and tax compliance behavior in Malaysia. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 38(2017):226-232.
- Franzoni, L. A. (1 Eylül 1998). *Tax Evasion and Tax Compliance*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=137430> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.137430>. Erişim Tarihi: 11.04.2023.
- İpek, S. ve Kaynar, İ. (2009). Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları. *Maliye Dergisi*. 157: 116-130.
- Kaplan, A. (2023). *Mükellef Haklarının Vergi Uyumuna Etkisinin Analizi: Batı Akdeniz Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasipillai, J. ve Abdul Jabbar, H. (2006). Gender and Ethnicity Differences in Tax Compliance. *Asian Academy of Management Journal*, 11(2): 73–88.
- Kızıltoprak, Ö. (2020). Vergi Uzlaşma Görüşmelerinde Oyun Teorik Metodoloji ile Stratejik Konumlanma. *International Anatolia Academic Online Journal*. 6(1): 25-36.
- Mahangila, N. D. (2017). The Impact of Tax Complimance Costs on Tax Complimance Behaviour. *Journal of Tax Admisnistration*. 3(1): 57-76.
- Murphy, K. (2011). Procedural justice, emotions and resistance to authority. *Emotions, Crime and Justice* (ss.211-232). Editörler In S. Karstedt, I. Loader & H. Strang (Eds.). Oxford ve Portland: Hart Puplishing.
- Murphy, K. (2008). Enforcing Tax Compliance: To Punish or Pursuade?. *Economic Analysis &Policy*. 38(1): 113-135.
- Gangi, K., Muelbacher, S., Groot, M., Goslinga, S., Hofmann, E., Kogler, C., Antonides, G., ve Kirchler, E. (2013). "How can I help you?" Perceived Service Orientation of Tax Authorities and Tax Compliance. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*. 69 (4): 487-510.

- Öncel, M., Kumrulu, A., ve Çağan, N. (2013). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Savaşan, F., Altundemir, M. E., ve Ulupınar, A. (2012). Vergi Uyuşmazlıklarının Çözüm Yollarının Nitel Araştırma Yöntemleriyle Karşılaştırılması. *Maliye Dergisi*. 162: 126-144.
- Song, Y. ve Yarbrough, E. T. (1978). Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey. *Public Administration Review*. 38(5): 442-452.
- Thomas, B., Beeky, L., ve Kyle, J. (2019). Discussion Paper on Improving Dispute Settlement Anonymity, “Belt and Road” Jurisdications in BRITACOM. *Special Edition, Building a Growth-Friendly Tax Environment in Collaboration with International Taxation in China*. April, 2019.
- Topal, H. M. (2016). Vergi Adaleti Algısı: Gelir Vergisi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 9(2): 149-172.
- Torgler, B. (2003). Tax Morale and Institutions. *Center For Research in Economics, Management and The Arts Working Paper*. No. 2003-09: 2-36.
- Torgler, B., Schaffner, M., ve McIntyre, A. (2007). Tax Compliance, Tax Morale and Governance Quality. *Center For Research in Economics Management and the Arts Working Paper No. 2007-17*: 1-41.
- Torgler, B., Demir, C., I, Macintyre, A., ve Scheffer, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis & Policy*. 38(2): 313-339.
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2008). *Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı*. İzmir: Neşa Yayınevi
- Verboon, P. ve Dijke, M. V. (2007). A self-interest analysis of justice and tax compliance: How distributive justice moderates the effect of outcome favorability. *Journal of Economic Psychology*. 28. 704-727.
- Vogel, R. C. (1974). Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data. *National Tax Journal*. 27 (4): 499-513.
- Wahl, I., Kastlunger, B., ve Kirchler, E. (2010). Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the “Slippery Slope Framework”. *LAW & POLICY*. 32(4): 383-406.
- Yardımcıoğlu, M. ve Kütükçü, M. (2014). Vergi Uyuşmazlıklarında İdari ve Adli Çözüm Yolları, Kahramanmaraş Vergi Dairesi Başkanlığında Örnek Çalışma. *Akadem*

Türkiye’de Zorbalığa Maruziyet ve Öğrenci Refahı

Zeliha Karaağaç Cingöz¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ortaöğretim kademesinde öğrencilerin doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kaldığı zorbalık durumunun cinsiyet, okul türü, okul bölgesi, sosyoekonomik statü, akademik başarı, devamsızlık ve yaşam memnuniyeti gibi değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırma nicel araştırma yöntemine uygun olarak hazırlanmış olup araştırmanın veri setini PISA 2022 Türkiye uygulaması öğrenci anketi oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre okullarda fiziksel zorbalık unsurları psikolojik ve sosyal zorbalıktan daha az görülse de azımsanamayacak düzeydedir. Öğrencilerin yaklaşık dörtte biri okulda çeteler görmekte, kavgalara şahit olmakta ve silah taşıyan öğrencilere rastlamaktadır. Erkek öğrenciler, yaşam memnuniyeti ve akademik performansı görece düşük olan grupların zorbalığa maruziyet açısından dezavantajlı gruplar olduğu görülmüştür. Zorbalığa maruziyetle devamsızlık arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmesi zorbalığa maruziyetin eğitimden mahrumiyete neden olabilecek bir risk olduğuna işaret etmektedir. Çalışma, okul güvenliğini artırmak, olumlu okul iklimi oluşturmak ve öğrenci refahını desteklemek için kapsamlı ve hedefli politikaların gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akran Zorbalığı, Dezavantajlı Gruplar, Öğrenci Refahı.

Bullying and Student Well-being in Türkiye

ABSTRACT

This study aims to examine the exposure of secondary school students in Turkey to direct or indirect bullying, considering variables such as gender, school type, school district, socioeconomic status, academic achievement, absenteeism, and life satisfaction. The research was prepared in accordance with the quantitative research method, and the PISA 2022 Turkey application student questionnaire constitutes the study's dataset. According to the research findings, although elements of physical bullying are observed less frequently than psychological and social bullying in schools, they are still at a significant level. Approximately a quarter of students observe gangs in school, witness fights, and encounter students carrying weapons. Male students and groups with relatively lower life satisfaction and academic performance were found to be disadvantaged in terms of exposure to bullying. The observation of a significant relationship between exposure to bullying and absenteeism indicates that exposure to bullying is a risk that can lead to deprivation of education. The study emphasizes the necessity of comprehensive and targeted policies to enhance school safety, foster a positive school climate, and support student well-being.

Keywords: Peer Bullying, Disadvantaged Groups, Student Well-being.

¹ İletişim Yazarı: zeliha.karaagac@meb.gov.tr, Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-5704-7200.

(Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2025 / Yayın Tarihi: 27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1615433](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1615433)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Zorbalık düşmanca bir niyet taşıyan, mağdura sıkıntı veren, tekrarlanan, fail ve mağdur arasında güç farkının olduğu eylemler bütünüdür (OECD, 2019). Akran zorbalığı ise okul ya da sosyal çevrede daha güçlü olan çocukların görece daha güçsüz olanlara kasıtlı ve tekrarlayan fiziksel, duygusal, sosyal olarak zarar verici davranışlar sergilemesidir (Olweus, 2013).

Zorbalıkla ilgili akademik çalışmaların geçmişi çok eskiye dayanmamaktadır. 1960’larda başlayan ve İskandinav ülkelerinde yapılan ilk zorbalığa dair alanyazın çalışmaları zorbalık kurbanları ile başlanmıştır. Daha sonrasında ise davranış kalıpları, kişilik tipleri incelenmiştir (Olweus, 2013). Zorbalığın doğasını, nedenlerini, sonuçlarını anlamada ve mücadele yöntemlerinin belirlenmesinde önemli bir başlangıç noktası olan bu araştırmalar zorbalığı genellikle psikososyal gelişim bağlamında ele almaktadır.

Zorbalığın nedenleri karmaşık olup bireyin kişilik özellikleri, aile ortamı, sosyal çevre ve okul iklimi gibi birçok faktörden etkilenebilir. Ama genel olarak zorbalık davranışını sergileyen bireyin kendini diğerlerinden üstün görme, bir çözüm yolu olarak şiddet davranışını benimseme, kendinin ve davranışının haklı olduğunu düşüncesine sahip olma özellikleri olduğu söylenebilir (Genç, 2007). Güçlerini kanıtlamak, diğerlerini kontrol altında tutmak, kendi güvensizliklerini gizlemek, aileden ya da arkadaşlarından örnek aldığı ya da maruz kaldığı şiddet döngüsünü devam ettirip başkalarını aşağılayarak kendini daha iyi hissetmek, zorbalık eylemine dâhil olarak grup kabulü almak, mağdur olmaktansa fail olmayı tercih etmek gibi çok farklı nedenler (Yelboğa ve Koçak, 2019) ile zorbalık döngüsü devam etmektedir.

Yapılan araştırmalar ve tanımlamalar incelendiğinde bireyler arasında bir güç dengesizliğinin olduğu, zarar verme amacı taşıdığı, fiziksel, sözel, sosyal gibi farklı şekillerde ortaya çıkabileceği ve tekrarlayan bir davranış olduğu söylenebilir (Hamurcu, 2020). Zorbalıkla ilgili araştırmalara bakıldığında genellikle gençlik dönemi ve okul ortamının ele alındığı görülmektedir (Tıprıdamaz Sipahi, 2008). Bunun nedeni gençlik döneminin ve okulun bireyin gelişimi ve geleceği için kritik dönem ve ortak olmasıdır. Nitekim çocukluk ve gençlik çağı hem fiziksel hem de psikolojik olarak hızlı bir gelişim süreci, kimlik oluşumunda yaşanan çatışma ya da itaat dönemlerini kapsayan geniş ve önemli bir dönemdir. Bu dönemde gençler zorbalığın hem uygulayıcısı hem mağduru hem de tanığı olabilmektedir (Yelboğa ve Koçak, 2019). Öğrencilerin ailede, etrafında, okul ortamında, kitle iletişim araçlarında, kullandıkları dijital mecralarda zorbalık unsurlarına taraf olmasa dahi maruz kalmalarının kaygı verecek düzeyde olması bu konudaki akademik araştırmaların da artmasını beraberinde getirmiştir. Son yıllarda artan dijitalleşmeyle birlikte siber zorbalık da yoğun gündeme alınmış ve dijital mecralarda bireylerin özellikle de gençlerin maruz kaldıkları zorbalıklar da araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Ancak Türkiye’deki mevcut araştırmalar incelendiğinde ülke genelinde okullarda yaşanan akran zorbalığının boyutlarına dair bilgi verecek veri paylaşımı ya da araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Farklı nedenlerden kaynaklanan zorba davranışlar farklı türlerde kendini gösterebilir. Bu nedenle zorbalığın; fiziksel zorbalık (dövme, itme, eşyasına el koyma gibi fiziksel temas içeren eylemler), sözel zorbalık (alay etme, ağza alınmayacak sözler, tehdit gibi sözel saldırılar), sosyal zorbalık (dışlama, dedikodu, sosyal medyada aşağılama gibi sosyal ilişkileri bozan eylemler), duygusal zorbalık (iftira atma, aşağılama, yalnız bırakma gibi duygusal zarar veren eylemler) ve siber zorbalık (internet ve sosyal medya gibi dijital platformlar üzerinden yapılan zorbalık) gibi farklı türleri bulunmaktadır (Özbek ve Taneri, 2023). Zorbalık hem kurban hem fail hem de tanık için bir stres unsurudur ve olumsuz etkiler doğurur. Zorbalık, mağdur ya da tanık olan öğrencilerde baş ağrıları, mide krampları, uyku bozukluğu gibi fiziksel, okul başarısının düşmesi gibi akademik ve uzun vadede depresyon, anksiyete, özgüven eksikliği gibi psikolojik, aile ve arkadaşlarla iletişim bozukluğu gibi sosyal, suç unsurlarının faili olma gibi toplumsal sorunların doğmasına neden olabilecek kapasitede önemli bir durumdur (Özbek ve Taneri, 2023; Tıprıdamaz Sipahi, 2008). Bu nedenle bireylerin gelişimini olumsuz etkileyen ciddi bir sorun olan akran zorbalığı konusunda farkındalık yaratmak ve önleyici çalışmalar yapmak büyük önem taşımaktadır.

Okul iklimini olumsuz etkileyen unsurların başında gelen zorbalık sadece doğrudan maruz kalan öğrencilerin okul başarılarını olumsuz etkilememekte aynı zamanda zorbalığa tanık olan öğrencilerin yaşadığı dolaylı zorbalık tüm okul öğrencilerini de etkilemektedir (Özdiñer-Arslan ve Savaşer, 2009). Bu durumlar da öğrencilerin derslere odaklanamaması, devamsızlık yapması, derslere girmemesi ve en nihayetinde zorbalığın boyutuna göre okul terklerine kadar giden bir olumsuz süreci başlatmaktadır. Hatta zorbalığın okul fobisine neden olduğunu ileri süren araştırmalar da mevcuttur (Pişkin, 2002). Zorbalığa maruz kalan öğrencilerin failer ile aynı ortamda olması dikkatlerini derslerden çok zorbalığın hedefi olmaktan nasıl kurtulacaklarına yönelmelerine neden olmaktadır. Bir çıkış yolu bulamayan öğrenciler için ise bu durum devamsızlık ve okul terki ile sonuçlanarak eğitim süreçlerini ve bir domino etkisi ile tüm hayatlarını olumsuz etkilemektedir (ESÇG, 2024; OECD, 2019). Bu nedenle araştırmada akran zorbalığının ortaöğretim sistemindeki mevcut durumu, devamsızlık ve akademik başarı gibi alanyazında ilişkili olduğuna dair bulgular bulunan seçili değişkenlerle birlikte ele alınmıştır. Mevcut durum ortaya konularak sosyal politika perspektifinden öğrencilerin iyi oluşu ve ülkenin insan kaynağına olan etkilerinin tartışılması hedeflenmektedir. Zira zorbalığa maruziyet uzun vadede ciddi sonuçlara sebep olabilen bir eğitimsel engel ve eşitsizlik sorunu olabilmektedir.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de giderek artan zorbalık, tutum ve eylemleri hem uluslararası gündemlerde hem de ülke politikalarında önemli bir yer edinmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında pilotlama çalışması ile “Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi” projesi başlatılmıştır. Proje eğitimin tüm unsurlarına okullardaki şiddetin önlenmesine yönelik görev ve sorumluluklar yüklemiş, eğitimler düzenlenmiş, model uygulamalar hayata geçirilmiş, erken uyarı uygulamalarına yönelik kitapçıklar hazırlanmıştır. Ayrıca proje kapsamında “şiddet algısı” ile ilgili il çalıştayları yapılmış,

görüş, beklenti ve öneriler alınmıştır. Bu raporlar açık erişimle yayımlanmaktadır (MEB, 2014a). Proje kapsamında hazırlanan Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi Strateji ve Eylem Planının stratejik amaçlarından biri “Veri toplama ve risk belirleme uygulamalarının iyileştirilmesi”dir (MEB, 2015). Ancak okullarda şiddetin mevcut durumuna yönelik resmi bir veri paylaşımı yapılmamıştır. Proje kapsamında hazırlanan web sayfasında araştırma raporları kısmında yayımlanan literatür taraması kitapçığında ise Türkiye’ye dair veri sunan sadece bir çalışmaya yer verilmiştir. O da sadece bir il özelinde yapılan bir çalışmadır (MEB, 2014b).

Millî Eğitim Bakanlığı 26.08.2024 tarihinde “Okullarda Şiddetin Önlenmesi Genelgesi” yayımlamıştır (MEB, 2024a). Genelgede Bakanlığın tüm birimleri, ilgili diğer bakanlıklar, yöneticiler, öğretmenler, veliler, öğrenciler şiddetin her türüne karşı koruyucu ve önleyici tedbirlere ortak edilmiş, şiddetin önlenmesinde yaygın eğitim çalışmalarına ayrıca yer verilmiştir. Genelgenin yayımlanması son yıllarda Türkiye’de okullarda şiddetin önemli boyutlara geldiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Ancak ülke genelinde hem resmi verilerle hem de akademik çalışmalarda okullardaki şiddetin boyutlarına yönelik kapsamlı bir veri bulunmamaktadır. PISA araştırması ise sadece on beş yaş grubunun akademik beceri performansını ele almayan bunun dışında ülkelere eğitim sistemlerini değerlendirmelerine yönelik kapsamlı veriler de sunan bir tarama programıdır. Bu kapsamda her döngüde araştırma sorularına yeni sorular yeni indeksler eklemektedir. Örneğin; 2018 araştırmasında kendisine zorbalığa uğrama indeksi ile yer bulan okullarda görülen şiddet vakaları, 2022 yılında okul güvenlik riskleri ve güvende hissetme indeksi gibi soru setleriyle geniş bir yer bulmuştur. OECD ülkeleri genelinde her türden zorbalık eylemlerinin görülme sıklığı PISA 2022 uygulamasında önceki döngüye göre genel olarak azalma eğilimi olmasına rağmen Türkiye’de artış gösterdiği raporlanmıştır (OECD, 2023b, s.107).

Bu çalışmada da eğitime erişim ve eğitim başarısında önemli bir etken olan zorbalığa maruziyet meselesini hem öğrenci refahı hem de kapsayıcı, dirençli ve eşit bir eğitim sistemi dezavantajlı gruplar ve sosyal politika bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Araştırma PISA 2022 veri setinden yola çıkarak hazırlanmıştır. UNICEF tarafından benimsenen çocuk refahına dair politika alanları -maddi refah, sağlık ve güvenlik, eğitimsel refah, aile ve akran ilişkileri, davranışlar ve riskler, öznel refah- (UNICEF, 2007, s.2) incelenerek veri setinde yer alan değişkenler öğrenci refahı ve zorbalığa maruziyet ile ilgili değişkenler amaçlı olarak seçilmiştir. Çalışma hem Türkiye’ye genellenebilen bir veri setine dayanması hem de OECD ülkeleriyle kıyas yapmaya imkân tanıyan bir nitelik taşıması bakımından değerlidir.

Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- a. Türkiye’de ortaöğretim kademesinde öğrencilerin zorbalığa maruziyetinin genel görünümü ve OECD ülkelerine göre durumu nasıldır?

- b. Zorbalığa maruziyet; cinsiyet, okul türü, okul bölgesi, ekonomik, sosyal ve kültürel statü, akademik başarı, okula devamsızlık durumu ve yaşam memnuniyetine göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Çalışma nicel araştırma desenine uygun olarak hazırlanan bir tarama araştırmasıdır. Tarama araştırması belli bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan araştırmadır (Büyüköztürk, vd. 2021, s.16). Bu çalışmada da ortaöğretim öğrencilerinin okulda zorbalığa maruziyet durumu ortaya konulmuştur. PISA 2022 uygulaması öğrenci anketinin araştırma soruları çerçevesinde zorbalık ve türleri ile ilgili olarak öğrencilere sorulan sorular üzerinden betimsel analizler ile mevcut durum değerlendirmesi yapılmıştır. Daha sonrasında değişkenler arasındaki anlamlı fark olup olmama durumunu istatistiksel olarak tespit etme üzerine kurulu analizlerinden faydalanılmıştır. Bu bakımdan çalışma nicel araştırma deseninde tarama tekniğine uygundur.

2.1. Veri Seti

Araştırmanın veri setini PISA 2022 uygulamasının araştırmacılar için açık erişimde olan öğrenci anketi oluşturmaktadır. PISA 2022 uygulaması 81 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (OECD, 2023a). Katılımcı ülkelerden biri olan Türkiye’de ise İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) I. düzeye göre seçilen 196 okul ile araştırmaya dâhil olmuştur. Araştırmaya dâhil olan 196 okuldan toplamda 7250 öğrenci ankete katılmıştır (MEB, 2024). Araştırmanın veri setini PISA 2022 uygulamasına Türkiye’den katılan ve ortaöğretim kademesindeki öğrenci anketi ve OECD PISA ekibi tarafından hesaplanan seçili indeksler oluşturmaktadır. PISA öğrenci anketi temelde öğrenci, ailesi ve evi, hayatı hakkındaki düşünceleri, okulu, okul programı ve öğrenme süreleri, okuldaki fen/okuma/matematik dersi ve fen/okuma/matematik alanlarına öğrencinin bakış açısı olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Anket bölümleri aynı kalmakla beraber her döngüde öncelikli alana ve özel araştırma konusuna göre alt sorular değişebilmektedir.

OECD’nin araştırmacılarla paylaştığı dosyalardan temin edilen öğrenci anketi verileri, araştırma sorularına göre ayıklanmış ve analizler için uygun hale getirilmiştir. Çalışmanın konusu zorbalığa maruziyet ve öğrenci refahı olduğu için öğrenci anketinde yer alan zorbalık, güvenlik ve iyi oluşa ilişkin sorular seçilerek veri seti oluşturulmuştur. Öğrenci anketinde okul kültürü ve iklimi modülü altında okul kaynaklı zorbalık ve güvenlik risklerine dair ilgili 4 alt alan bulunmaktadır. Bu alanlarda toplamda 24 soru yer almaktadır. Öğrencilerin bu sorulara verdikleri yanıtları karşılaştırmak adına OECD tarafından indeks hesaplamaları yapılmaktadır. İndeks değerleri de veri setinde yer alarak araştırmacılarla paylaşılmaktadır. Bu araştırma için araştırmanın amaçları çerçevesinde aşağıda yer alan dört indeks seçilerek analizlerde kullanılmıştır:

- a. Zorbalığa uğrama indeksi: Öğrencilerin okulda zorbalığa maruz kaldıklarını gösteren çeşitli deneyimleri ne sıklıkta yaşadıklarına ilişkin derecelendirmeleridir.
- b. Güvende hissetme indeksi: Öğrencilerin algıladıkları güvenlikle ilgili dört ifadeye katılma derecelerini ifade eden indekstir. Bu ölçekteki bazı maddeler ölçeklendirmeden önce ters kodlanmıştır.
- c. Okul güvenliği riskleri indeksi: Öğrencilerin okuldaki güvenlik risklerini gösteren bir dizi olayın meydana gelip gelmediğine ilişkin yanıtlardan oluşturulan bir indekstir.
- d. Aidiyet duygusu indeksi: Öğrencilerin duygusal zorbalığa uğrama durumları ile ilişkilendirilebilecek altı ifadeye katılma derecelerine yönelik sorular üzerinden oluşturulan bir indekstir.

Ayrıca araştırmanın amaçları çerçevesinde cinsiyet, okul türü, okul bölgesi, öğrencilerin devamsızlık durumu ile ilgili sorular, OECD tarafından hesaplanan ekonomik, sosyal ve kültürel statü (ESKS) indeksi, hayat memnuniyet dereceleri ve öğrenciler için PISA testlerinden yola çıkılarak hesaplanan makul değerler de veri setine dâhil edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerinin analizinde SPSS 22 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırmanın alt sorularına göre belirlenen öğrenci anketi soruları için OECD PISA araştırma ekibi tarafından geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapıldığı için bu çalışmada ayrıca yapılmamıştır. Değişkenlerin çeşitleri ve yapısı (süreklilik, sıralılık, kesiklik, kategoriklik, normallik, homojenlik, çarpıklık vb.) incelenerek verinin niteliğine uygun analiz yöntemleri belirlenmiştir. Betimsel analizlerde öğrencinin hayatında zorbalığın mevcudiyetini görmek için öğrenci cevaplarından yola çıkılarak frekans analizlerine ve gruplar arası farklılık analizlerine başvurulmuştur. Analizlerde, verilerin özelliğine göre; iki ana kütleli ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına yönelik olarak yapılan birbirinden bağımsız iki grubu karşılaştırmaya imkân tanıyan t testi (Lorcu, 2015, s.111), ikiden fazla ana kütleli ortalamaları arasındaki farkın incelenmesi için kullanılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) (Lorcu, 2015, s.121), normal dağılım göstermeyen gruplar arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını incelemek için klasik ANOVA yerine tercih edilen Welch-F testi (Karagöz, 2016, s.562) ve gruplar arası varyansın eşit olmaması durumunda kullanılan post-hoc tekniklerinden Tamhane's T3 tekniği kullanılmıştır (Kayri, 2009). Anket sorularına tüm öğrenciler tüm sorulara cevap vermemiştir. Bu nedenle sorular özelinde kayıp veriler söz konusudur. Kayıp veriler için bir tahmin yöntemi kullanılması tercih edilmeyerek veriden çıkarılmıştır.

Zorbalığa maruziyet değerlendirme: Öğrencilerin zorbalığa maruziyet durumuna ilişkin değerlendirmelerde PISA tarafından hesaplanan “zorbalığa uğrama indeksi”, “güvende hissetme indeksi”, “okul güvenliği riskleri indeksi” ve “aidiyet duygusu indeksi” kullanılmıştır. İndeks OECD ülkeleri genelinde ortalama 0, standart sapma ise 1 olarak kabul edilmiştir. İndeksin sıfır değerinden uzaklaşarak artı değeri alması ilgili indeks nezdinde öğrencinin OECD ortalamasının üstünde olduğu, eksi yönde artması ise OECD

ortalamasının altında olduğunu ifade etmektedir (OECD, 2019). OECD ortalamasının üstünde olma durumu; zorbalığa uğrama indeksi bakımından değerlendirildiğinde daha fazla zorbalığa uğradığı, güvende hissetme indeksi bakımından değerlendirildiğinde daha fazla güvende hissettiği, okul güvenliği riskleri indeksi açısından değerlendirildiğinde daha fazla risk algıladığı, aidiyet indeksi nezdinde değerlendirildiğinde ise daha fazla okula aidiyet hissettiği anlamına gelmektedir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel statü değerlendirmesi: PISA araştırması öğrencilerin sosyoekonomik özelliklerinden yola çıkarak bir ekonomik, sosyal ve kültürel statü indeksi hesaplaması yapmaktadır. Bu indeks; ebeveynlerin eğitim durumları, ebeveynlerin meslekleri ile ekonomik ve kültürel sermaye göstergesi olarak kabul edilebilecek varlık durumuna ilişkin sorulardan oluşan bir indekstir. İndeks değerinin pozitif değer alması OECD ortalamasının üstünde bir ekonomik, sosyal ve kültürel statüye sahip olduğu, negatif değer alması ise ortalamanın altında bir değere sahip olduğu anlamına gelmektedir (OECD, 2024). PISA araştırması analizlerinde öğrencileri bu indeks değerlerine göre dört çeyrek grupta değerlendirmekte ve kendi ülke ESKS indeks sıralamasında üst çeyrekte yer alanları avantajlı, alt çeyrekte yer alanları ise dezavantajlı olarak değerlendirmektedir (OECD, 2023b, s.321). Bu çalışmada ise genel olarak OECD ile karşılaştırma yapmak amaçlandığı için pozitif ya da negatif değer almasına göre avantajlı ve dezavantajlı olarak gruplandırılarak değerlendirilmiştir.

Akademik başarı değerlendirme: PISA, öğrenci performansını raporlamak için makul değerler (plausible values) olarak adlandırılan tahmin yöntemlerini kullanmaktadır. Veri setinde ise öğrencilerin matematik, fen ve okuma alanlarında döngüdeki ağırlıklı alanlara göre değişen sayıda makul değerler bulunmaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin herhangi bir alandaki yeterlik ya da becerilerini değerlendirmek değil genel olarak akademik performanslarına dair bir fikir vermesi amaçlandığı için öğrencilerin akademik başarılarını değerlendirme ölçütü olarak makul değerlerin aritmetik ortalaması referans alınmıştır. Ayrıca PISA uygulamasında 500 puan ölçek için ortalama değer olarak kabul edilmektedir (OECD, 2024). Akademik performans değerlendirmesinde üç alan birlikte ele alındığı için beceri düzeyleri değil ölçek ortalaması olarak kabul edilen 500 puan referans alınmış ve öğrenciler bu değerlerin üstünde ya da altında puan alma durumlarına göre gruplandırılmıştır.

Hayat memnuniyet değerlendirme: PISA öğrencilere “genel olarak bugünler hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” sorusunu sormakta öğrencilerden 0 ila 10 arasında bir puan vermesini istemektedir. Hayat memnuniyet derecesi kategorik analizlerde; 0-4 düşük, 5-7 orta ve 8-10 yüksek olmak üzere kategorize edilerek analizlerde kullanılmıştır.

Devamsızlık değerlendirme: Öğrenci anketinde öğrencilerin devamsızlık durumlarına ilişkin 3 soru alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri; üst üste üç aydan uzun bir süre devamsızlık yapıp yapmama durumunun eğitim kademesine göre sorulduğu alandır. Bu alandan da sadece ortaöğretim kademesi seçilmiştir. Karşılaştırmalı analizlerde bu veri kullanılmıştır. Son olarak da devamsızlık nedeniyle ilgili 10 sorudan oluşan soru setinden

akran zorbalığıyla ilgili 2 soru betimsel analizler için değerlendirmeye alınmıştır. Detaylar ilgili değişkenin analizlerinden önce paylaşılmıştır.

2.4. Sınırlılıklar

PISA on beş yaş grubu öğrencilere yönelik yapılan bir araştırmadır. On beş yaş grubuna dahil olan ortaokul öğrencileri de olduğu için örneklem içerisinde ortaokul öğrencileri de yer almaktadır. Temsil azlığı ve kademe farklılığı nedeni ile araştırmaya ortaokul öğrencileri dahil edilmemiştir. Çalışma PISA 2022 uygulamasına katılan 7234 öğrenciyle sınırlıdır. Bununla birlikte veri toplama aracı anket olduğu için öğrenci görüşlerine dayalıdır. Araştırmanın amaçları ve veri niteliği doğrultusunda bu çalışmada betimsel ve gruplar arası farklılık analizleri tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu başlık altında araştırma soruları çerçevesinde yapılan analizlere ve elde edilen sonuçlara yer verilerek en nihayetinde ortaöğretim sistemindeki öğrencilerin zorbalığa maruziyet durumunun ve boyutunun nasıl olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

PISA öğrenci anketinde öğrencilerin fiziksel, psikolojik, sosyal zorbalık türlerine yönelik dolaylı ve doğrudan maruz kalma durumlarına dair birtakım sorular sorulmaktadır. Bu sorulara öğrencilerin verdiği cevaplar kategorik olarak incelenmiştir. Buna göre katılma ve katılmama yanıtları birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin; %26,2'si okulda kendini yabancı ya da dışlanmış hissettiğini, %29,9'u okulda diğer öğrencilerle kolaylıkla arkadaşlık kuramadığını, %31,5'i kendini okulun bir parçası olarak hissetmediğini, %29,2'si kendini aykırı ve okula ait değilmiş gibi hissettiğini, %30,9'u diğer öğrencilerin kendisini sevmediğini düşündüğünü, %28,6'sı kendini okulda yalnız hissettiğini ifade etmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Okula Aidiyet Sorularına Verilen Öğrenci Cevapları

Sorular	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Okulda kendimi yabancı (ya da dışlanmış gibi) hissedirim.	774	12,9	797	13,3	2495	41,5	1945	32,4
Okulda diğer öğrencilerle kolaylıkla arkadaşlık kurarım.	1191	20	2981	50,1	1269	21,3	512	8,6
Kendimi okulun bir parçası olarak hissedirim.	1099	18,2	3042	50,4	1368	22,7	530	8,8
Kendimi aykırı ve okula ait değilmiş gibi hissedirim	721	12,1	1021	17,1	2574	43,1	1658	27,8
Diğer öğrencilerin beni sevdiğini düşünüyorum.	860	14,3	3287	54,7	1427	23,7	435	7,2
Okulda kendimi yalnız hissediyorum.	798	13,3	920	15,3	2540	42,4	1738	29,0

Dışlanmış hissetme, sevilmediğini düşünme, yalnız hissetme, zayıf aidiyet hissi gibi sosyal ve psikolojik zorbalık unsurlarıyla ilişkilendirilebilecek bu sorulara verilen öğrenci yanıtlarına göre öğrencilerin tüm sorulara göre ortalama %29,3’ünün okul temelli sosyal ve psikolojik iyi oluş bakımından refah içinde olmadığı görülmektedir. Nitekim okula aidiyet duygusu 2018 döngüsüne göre azalmıştır (OECD, 2023c, s.5).

Nitekim öğrencilere son 12 ay boyunca, aşağıdaki durumlarla okulunuzda ne sıklıkla karşılaştınız soruları yöneltildiğinde öğrencilerin; %27,6’sı diğer öğrenciler tarafından bilerek yalnız bırakılma, %33,1’i diğer öğrenciler tarafından alay edilme, %12,4’ü diğer öğrenciler tarafından tehdit edilme, %11,5’i kendisine ait olan şeylerin zorla elinden alınması, %9,9’u diğer öğrenciler tarafından itilme veya şiddete maruz kalma, %25,7’si hakkında çirkin dedikodular çıkarılma, %16,4’ü fiziksel bir kavgaya karışma, %6,8’i okulda kendini güvende hissetmediği için evde kalma, %2,5’i tehdit ettiği için okulda birine para vermek zorunda kalma gibi akran zorbalıklarına farklı sıklıklarda da olsa maruz kaldığını ifade etmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Okulda Zorbalığa Maruz Kalma Sorularına Verilen Öğrenci Cevapları

Sorular	Hiç		Yılda birkaç kez		Ayda birkaç kez		Haftada bir	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Diğer öğrenciler beni bilerek yalnız bıraktı.	5227	72,4	1090	15,1	490	6,8	413	5,7
Diğer öğrenciler benimle alay etti.	4823	66,9	1290	17,9	563	7,8	534	7,4
Diğer öğrenciler tarafından tehdit edildim.	6310	87,7	567	7,9	173	2,4	148	2,1
Diğer öğrenciler bana ait olan şeyleri zorla elimden aldılar veya onlara zarar verdiler.	6382	88,5	510	7,1	163	2,3	155	2,1
Diğer öğrenciler tarafından itildim veya şiddete maruz kaldım.	6497	90,1	448	6,2	135	1,9	128	1,8
Diğer öğrenciler hakkımda çirkin dedikodular çıkardı.	5357	74,4	1107	15,4	407	5,7	329	4,6
Okul sınırları içinde fiziksel bir kavgaya karıştım.	6021	83,6	778	10,8	249	3,5	154	2,1
Okulda güvende hissetmediğim için evde kaldım.	6524	90,5	330	4,6	161	2,2	194	2,7
Beni tehdit ettiği için okulda birine para verdim	7019	97,5	85	1,2	44	0,6	54	0,7

Bununla birlikte katılma ve katılmama yanıtları birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin; %18,6’sı okula giderken kendini güvende hissetmediğini, %16,7’si okuldan eve dönerken kendini güvende hissetmediğini, %13,5’i sınıfta kendini güvende hissetmediğini, %20’si okul koridoru, kafe gibi okul mekânlarında kendini güvende hissetmediğini ifade etmiştir. OECD ortalamaları ise okul yolunda güvende hissetmeme %8, sınıfta kendini güvende hissetmeme %7 ve okulun diğer yerlerinde kendini güvende hissetmeme %10’dur (OECD, 2023c, s.6). Bu durum okul güvenlik riski algısı noktasında dezavantajlı olduğumuza ve

okul iç ve dış güvenliğinin artırılması noktasında çalışmalara ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3. Okul güvenlik risklerine dair sorulan sorulara verilen öğrenci cevapları

Sorular	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Okula giderken kendimi güvende hissedirim.	2177	30,1	3703	51,3	940	13,0	403	5,6
Okuldan eve giderken kendimi güvende hissedirim.	2360	32,7	3654	50,6	839	11,6	366	5,0
Okulda sınıflarımda kendimi güvende hissedirim.	2366	32,8	3880	53,8	655	9,1	315	4,4
Okulun diğer yerlerinde kendimi güvende hissedirim (ör. koridor, kafeterya, tuvalet).	2060	28,5	3712	51,2	1020	14,1	425	5,9

Ayrıca öğrencilere son dört hafta boyunca okulda meydana gelen zorbalık eylemlerine dair sorular sorulmuş, öğrencilerin; %5,5'i okulun tahrip edildiğini, %26,8'i okul sınırları içerisinde birisinin yaralandığı bir kavgaya şahit olduğunu, %25,9'u okulda çeteler gördüğünü, %28,4'ü bir öğrencinin bir başka öğrenciyi yaralamakla tehdit ettiğini duyduğunu, %26,3'ü okulda silah veya bıçak taşıyan bir öğrenci gördüğünü ifade etmiştir (Tablo 4). OECD genelinde sırasıyla bu oranlar %20, %17, %12, %20, %11'dir (OECD, 2023b, s.104).

Tablo 4. Okulda Yaşanan Zorbalık Olaylarına Dair Sorulan Sorulara Verilen Öğrenci Cevapları

Sorular	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
Okulumuz tahrip edildi.	394	5,5	6804	94,5
Okul sınırları içinde birisinin yaralandığı bir kavgaya şahit oldum.	1932	26,8	5286	73,2
Okulda çeteler gördüm.	1866	25,9	5347	74,1
Bir öğrencinin başka bir öğrenciyi yaralamakla tehdit ettiğini duydum.	2050	28,4	5164	71,6
Okulda silah veya bıçak taşıyan bir öğrenci gördüm.	1895	26,3	5322	73,7

Öğrencilerin devamsızlık yapmasındaki nedenler arasında zorbalığa maruziyet durumu ile alakalı olduğu için seçilen iki soru ayrı olarak incelenmiştir. Bu sorular ortaöğretim kademesinde okurken üç aydan fazla okula gitmeme durumunu yaşayan öğrenciler tarafından cevaplanmıştır. Üç aydan fazla okula gitmediğini beyan eden öğrenci sayısı 353, oranı ise %4,9'dur. Bu öğrencilerin %13,6'sı şiddet ve saldırganlık gibi örneklendirilen olaylardan ötürü okuldan uzaklaştırıldığını, %18,4'ü okulda kendini güvende hissetmediği için üç aydan fazla okula gidememe durumunda kaldığını ifade etmiştir (Tablo 5). Veri setinde yer alan 7234 öğrenci üzerinden bu oranlar hesaplandığında ise şiddet, saldırganlık gibi sebeplerden dolayı uzaklaştırılan öğrenci oranı %0,9 iken kendini güvende hissetmediği için üç aydan fazla okula gitmeyen öğrenci oranı %1,3'tür. Zorbalık eylemi

bu iki soruda fail ve mağdur olarak birlikte değerlendirildiğinde toplamda %2,3'lük bir kesimin eğitiminin aksamasına neden olmuştur. Bu gibi eğitimsel eşitsizlik problemlerinde ise oranlardan ziyade eğitim hakkına erişemeyen öğrencilerin varlığı asıl mesele olarak tartışılmalıdır.

Tablo 5. Üç Aydan Fazla Devamsızlık Yapan Öğrencilerin Nedenleri

Sorular	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
3 aydan fazla okula gitmememin sebebi nedir: Bir sebepten dolayı uzaklaştırdım (örneğin; şiddet, saldırganlık, uyuşturucu kullanımı, uyuşturucu ticareti).	72	13,6	456	86,4
3 aydan fazla okula gitmememin sebebi: Okulda kendimi güvende hissetmiyordum.	97	18,4	429	81,6

Okul kaynaklı şiddet ve öğrencilerin yaşamış olduğu zorbalığa maruziyet durumu dünya geneli için bir sorun olmakla birlikte mutlak olarak oranın söz konusu tarihin hiçbir zamanında mümkün değildir. Okul kaynaklı şiddet unsurlarını en aza indirmek ise her zaman ülkelerin sorumluluğunda olan bir konudur. Ülke değerlendirmesi yaparken farklı değişkenlere ve diğer ülkelerdeki durum ile karşılaştırmak politikalara yön vermeye yardımcı olacak bir husustur. Bu nedenle PISA sadece öğrencilerin akademik performanslarına değil eğitim sistemlerinin dirençliliğini, kapsayıcılığını, eşitliğini de konu edinmekte, güvenli eğitim ortamlarının sunulma durumunu çeşitli alanlarda ele almaktadır. PISA’nın 4 alt alan olarak çalışıp birer indeks haline getirmiş olduğu “zorbalığa uğrama indeksi”, “güvende hissetme indeksi”, “okul güvenliği riskleri indeksi” ve “aidiyet duygusu indeksi” OECD ortalaması ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Tablo 6). Buna göre;

- Zorbalığa uğrama indeksi incelendiğinde; ülke ortalamasının -0,26 olması, zorbalığa uğrama durumu bakımından OECD ülkelerindeki öğrencilere göre daha az maruz kaldığını ifade etmektedir. Ayrıca Türkiye’deki öğrencilerin %57,9’unun OECD ülkelerindeki ortalama öğrencilerden daha az zorbalığa maruz kaldığı görülmüştür.
- Güvende hissetme indeksi incelendiğinde; ülke ortalamasının -0,75 olduğu görülmüştür. Bu durum Türkiye’deki öğrencilerin OECD ülkelerindeki öğrencilere göre kendilerini daha az güvende hissettikleri anlamına gelmektedir. Ortalamanın altında olan öğrenci oranına bakıldığında ise öğrencilerin %65,1’i OECD ülkelerindeki ortalama öğrencilerden daha az güvende hissetmektedir.
- Okul güvenliği riskleri indeksi incelendiğinde; ülke ortalamasının 0,35 olması Türkiye’deki öğrencilerin OECD ülkelerindeki öğrencilere göre daha fazla okulda güvenlik riski taşıdığı anlamına gelmektedir. Öğrenci oranlarına bakıldığında Türkiye’deki öğrencilerin %50,5’i OECD ülkelerindeki ortalama öğrencilerden daha fazla okul güvenliği riski hissetmektedir.

- d. Aidiyet duygusu indeksi incelendiğinde; ülke ortalamasının -0,30 olduğu görülmüştür. OECD raporlarında bu değer 2015 döngüsünde -0,44, 2018 döngüsünde ise -0,14 olarak raporlanmıştır (OECD, 2023b, s.319). Bu durum bir taraftan Türkiye’deki öğrencilerin OECD ülkelerindeki öğrencilere göre daha az okula aidiyet hissettiği anlamına gelirken aynı zamanda okula aidiyetin dirençli bir yapıda olmadığına işaret etmektedir. Öğrenci oranlarına bakıldığında ise 2022 döngüsünde Türkiye’deki öğrencilerin %69,3’ünün OECD ülkelerindeki öğrencilerden daha az okula aidiyet hissettiği görülmüştür.

Tablo 6. Zorbalığa Maruziyet İndekslerinde Ülke Ortalaması ve OECD ile Karşılaştırması

İndeks	Ülke ortalaması	OECD ortalaması altındaki öğrenci		OECD ortalamasının üstündeki öğrenci	
		N	%	N	%
Zorbalığa uğrama indeksi (ZUI)	-0,26	4201	57,9	3048	42,04
Güvende hissetme indeksi (GHİ)	-0,75	4726	65,1	2523	34,8
Okul güvenliği riskleri indeksi (OGRİ)	0,18	3582	49,4	3667	50,5
Okula aidiyet duygusu indeksi (OADİ)	-0,34	5027	69,3	2222	30,6

Öğrencilerin zorbalığa maruziyet durumu söz konusu olduğunda bir dizi değişkene göre bu durumunu farklılaşma durumuna da bakılmalıdır ki hedef odaklı olarak nedenler ve çözüm politikaları geliştirilebilsin. Bu nedenle okulda akran zorbalığına maruziyet durumu incelenen dört indeks özelinde, bu çalışmada amaçlı olarak seçilen ve veri setinde yer alan cinsiyet, okul türü, okul bölgesi, ekonomik, sosyal ve kültürel statü, akademik başarı, devamsızlık, yaşam memnuniyeti değişkenlerine göre ayrıca incelenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. İndekslerin Gruplar Arası Farklılık Analizleri

Değişken	Grup	İndeks ortalamaları				Gruplar Arası Farklılık Analizleri (T testi, ANOVA, Welch Testi)			
		ZUI	GHI	OGRİ	OADI	ZUI	GHI	OGRİ	OADI
Cinsiyet	Kız	-	-	0,20	-0,28	$t=-8,651$ $df=7182,241$	$t=-5,609$ $df=7117,131$	$t=-10,814$ $df=7145,342$	$t=2,257$ $df=7147,104$
	Erkek	0,30	0,49	-	-	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,02$
		0,09	0,35						
Okul Türü	AL	-	-	0,36	-0,31	$F=0,576$ $df1, df2=6,7213$	$F=1,510$ $df1, df2=6,7216$	$F=0,45$ $df1, df2=6,7214$	Welch $F=1,184$ $df1, df2=6,186,764$
	FL	0,21	0,43	-	-	$p=0,75$	$p=0,17$	$p=0,84$	$p=0,31$
	SBL	-	-	0,40	-0,36				
	SSL	0,19	0,33	-	-				
	MTAL	0,24	0,64	0,43	-0,43				
	AIHL	-	-	0,33	-0,29				
		0,18	0,40	-	-				
		0,17	0,37	0,34	-0,31				
Okul Bölgesi	Köy	-	-	0,02	-0,41	$F=1,184$ $df1, df2=4,7165$	$F=1,243$ $df1, df2=4,7176$	Welch $F=2,862$ $df1, df2=4,969,237$	Welch $F=21,505$ $df1, df2=4,950,476$
	Kasaba	0,06	0,32	0,20	-0,34	$p=0,31$	$p=0,29$	$p=0,02$	$p=0,56$
	Şehir	0,22	0,40	0,43	-0,30				
	Büyükşehir	0,20	0,41	-	-				
	Mega şehir	0,18	0,42	0,32	-0,29				
		0,18	0,48	0,58	-0,23				
ESKS	Dezavantajlı	-	-	0,37	-0,32	$t=-0,048$ $df=1919,976$	$t=-2,932$ $df=7221$	$t=2,673$ $df=7219$	$t=-3,738$ $df=1787,754$
	Avantajlı	0,19	0,43	0,27	-0,21	$p=0,96$	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$
		0,19	0,34						
Puan	500 puan altı	-	-	0,45	-0,35	$t=4,704$ $df=4568,296$	$t=-5,669$ $df=7221$	$t=11,849$ $df=4828,122$	$t=-6,128$ $df=7207$
	500 puan ve üstü	0,16	0,46	0,12	-0,20	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$
		0,28	0,31						
Devamsızlık	Hayır	-	-	0,33	-0,29	Welch $F=13,846$ $df1, df2=2,239,897$	$F=1,269$ $df1, df2=2,7108$	$F=18,929$ $df1, df2=2,7104$	$F=13,190$ $df1, df2=2,7095$
	Bir kez	0,21	0,41	0,74	-0,51	$p=0,00$	$p=0,281$	$p=0,00$	$p=0,00$
	Birden fazla	0,05	0,53	-	-				
		0,18	0,41	0,70	-0,61				
Yaşam Memnuniyeti	Düşük	0,06	-	0,52	-0,50	Welch $F=207,037$ $df1, df2=2,4107,546$	Welch $F=128,580$ $df1, df2=2,3832,661$	Welch $F=62,094$ $df1, df2=2,3990,321$	Welch $F=123,723$ $df1, df2=2,3652,900$
	Orta	-	0,62	0,22	-0,20	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$	$p=0,00$
	Yüksek	0,32	0,36	0,20	-0,06				
		0,53	0,11						

Zorbalığa uğrama indeks değerinin negatif yönde büyümesi daha az zorbalığa uğranıldığını, pozitif yönde büyümesi ise daha fazla zorbalığa uğranıldığını anlamına gelmektedir (OECD, 2023b, s.270). Zorbalığa uğrama indeksi seçili değişkenlere göre incelendiğinde;

- Zorbalığa uğrama indeksi bakımından kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmek için *t* testi analizine başvurulmuştur. Buna göre kızların zorbalığa uğrama indeks puanları ($M=-0,30$) erkeklerin zorbalığa uğrama indeks puanlarından ($M=-0,09$) anlamlı derecede daha küçüktür, $t(7182,241)=-8,651$, $p<0,05$. Bu sonuç kızların erkeklerden daha düşük oranda zorbalığa uğradığı anlamına gelmektedir.

- b. Zorbalığa uğrama indeksinin okul türü ($F(6,7213)=0,576, p>0,05$), okul bölgesi ($F(4,7165)=1,184, p>0,05$) ve ekonomik, sosyal ve kültürel statü indeks gruplarına göre $t(1919,976)=0,048, p>0,05$ anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.
- c. Öğrenciler 500 puan üstünde ya da altında olma durumlarına göre zorbalığa uğrama indeks puanları t testi ile karşılaştırılmış, 500 puan altında olan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=-0,16$) 500 puan ve üstünde olan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerlerinden ($M=-0,28$) anlamlı derecede daha büyük olduğu görülmüştür, $t(4568,296)=4,704, p<0,05$. Bu sonuç 500 puan altında olan öğrencilerin diğerlerinden daha büyük oranda zorbalığa uğradığı anlamına gelmektedir.
- d. Zorbalığa uğrama durumu öğrencilerin devamsızlık yapma durumu ve yaşam memnuniyetlerine göre de gruplar arasındaki farklılıkların anlamlılığını görmek için istatistiksel analizlere başvurulmuştur. Öğrencilerin devamsızlık yapma durumunda üçlü bir gruplama olduğu ve gruplar arası varyans homojenliği olmadığı için Welch F testi kullanılmıştır. Buna göre üst üste üç aydan fazla devamsızlık hiç yapmayan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=-0,21$), bir kez yapan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=0,05$) ve birden fazla kez üç aydan fazla devamsızlık yapan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=0,18$) arasında Welch F testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (Welch $F(2,239,897)=13,846, p<0,05$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için varyanslar eşit olmadığı için tercih edilen Tamhane's T3 yöntemi ile yapılan post-hoc analizinde bir kez ve iki ya da daha fazla kez üç aydan fazla devamsızlık yapan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememişken hiç üç aydan fazla devamsızlık yapmayan öğrenciler ile diğer gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu bulgu devamsızlığı az olan öğrencilerin zorbalığa uğrama durumlarının da düşük olduğu anlamına gelmektedir.
- e. Yaşam memnuniyeti düşük, orta ve yüksek olarak gruplanan varyans eşitliğinin olmadığı öğrenci gruplarında zorbalığa uğrama indeks değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Welch F testi sonuçlarına göre düşük yaşam memnuniyetinde olan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=0,06$), orta düzeyde yaşamam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=-0,32$) ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin zorbalığa uğrama indeks değerleri ($M=-0,53$) arasındaki fark anlamlıdır (Welch $F(2,4107,546)=207,037, p<0,05$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için post-hoc analizine başvurulmuş, Tamhane's T3 testi sonuçlarına göre tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Güvende hissetme indeks değerinin negatif yönde büyümesi öğrencilerin daha az güvende hissettiği, pozitif yönde büyümesi ise daha fazla güvende hissettikleri anlamına

gelmektedir (OECD, 2023b, s.272). Güvende hissetme indeksinin değişkenlere göre gruplar arası farklılık analizlerine bakıldığında;

- a. Kız öğrencilerin indeks puanlarının ($M=-0,49$) erkeklerin indeks puanlarından ($M=-0,35$) anlamlı derecede daha küçük olduğu görülmüştür ($t(7117,131)=-5,609$, $p<0,05$). Bu sonuç kızların erkeklerden daha az güvende hissettiği anlamına gelmektedir. Bu durum OECD ülkeleri için de geçerlidir (OECD, 2023b, s.107).
- b. Güvende hissetme indeksinin ekonomik, sosyal ve kültürel statü gruplarına göre değişimleri OECD ortalamasının üstünde ve altında kalma durumuna göre avantajlı ve dezavantajlı olmak üzere iki grup olarak incelenmiştir. Dezavantajlı öğrencilerin güvende hissetme indeksleri ($M=-0,43$) ile avantajlı öğrencilerin güvende hissetme indeksleri ($M=-0,34$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t(7221)=-2,932$, $p<0,05$). Grupların indeks ortalamaları incelendiğinde ekonomik, sosyal ve kültürel statü bakımından avantajlı olan grubun kendini daha güvende hissettiği söylenebilir. OECD genelinde de dezavantajlı öğrencilerin kendilerini daha az güvende hissettiği raporlanmaktadır (OECD, 2023b, s.107).
- c. 500 puan altında olan öğrencilerin indeks değerlerinin ($M=-0,46$) 500 puan ve üstünde olan öğrencilerin indeks değerlerinden ($M=-0,31$) anlamlı derecede daha küçük olduğu görülmüştür, $t(7221)=-5,669$, $p<0,05$. Bu sonuç 500 puan altı olan öğrencilerin diğerlerinden daha az güvende hissettikleri anlamına gelmektedir. OECD genelinde de durum kendini okulda güvende hissettiğini ifade eden öğrenciler daha iyi performans sergilediği şeklindedir (OECD, 2023b, s.103).
- d. Yaşam memnuniyet düzeylerine göre öğrencilerin güvende hissetme indeksleri arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan Welch F testi sonuçlarına göre düşük yaşam memnuniyetinde olan öğrencilerin güvende hissetme indeks değerleri ($M=0,62$), orta düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olan indeks değerleri ($M=-0,36$) ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin indeks değerleri ($M=-0,11$) arasındaki fark anlamlıdır (Welch $F(2,3832,661)=128,580$, $p<0,05$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için post-hoc analizine başvurulmuş, Tamhane’s T3 testi sonuçlarına göre tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$).
- e. Güvende hissetme indeksi ile okul türü, okul bölgesi ve devamsızlık durumlarına göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Okul güvenlik riskleri indeks değerinin negatif yönde büyümesi güvenlik risklerinin azaldığı, pozitif yönde büyümesi ise daha fazla okul güvenlik riski taşıdığı anlamına gelmektedir (OECD, 2023b, s.274). Bu risk diğer indeksler gibi öğrenci görüşlerine dayalı olduğu için öğrenciler tarafından algılanan risktir. Okul güvenlik riskleri indeksinin seçili değişkenlere göre gruplar arası farklılık analizlerine bakıldığında;

- a. Kızların indeks puanlarının ($M=0,20$) erkeklerin indeks puanlarından ($M=0,50$) anlamlı derecede daha küçük olduğu görülmüştür ($t(7145,342)=-10,814, p<0,05$). Bu sonuç vandalizm, yaralanma, çete olayları gibi okul güvenlik risklerine dair sorularda erkeklerin kızlardan daha fazla okul güvenlik riski algıladığı anlamına gelmektedir.
- b. Okul güvenlik riskleri indeksinin okul türlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.
- c. Okul bölgesine göre incelendiğinde ise gruplar arası anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (Welch $F(4,969,237)=2,862, p<0,00$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için post-hoc analizine başvurulmuş, Tamhane's T3 testi sonuçlarına göre ise köy ve kasaba arası hariç diğer tüm gruplar arasındaki fark anlamlı çıkmıştır ($p<0,05$). Bu bölgeler arasında mega şehirler ($M=0,58$) ile en yüksek riski barından okul bölgesi olarak öne çıkmaktadır.
- d. ESKS bakımından dezavantajlı öğrencilerin okul güvenlik riski indeksleri ($M=0,37$) ile avantajlı öğrencilerin okul güvenlik riskleri indeksleri ($M=0,27$) arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t(7219)=2,673, p<0,05$). Bu sonuç ekonomik sosyal ve kültürel statü açısından dezavantajlı öğrencilerin daha fazla okul güvenlik riski içerisinde olduğu anlamına gelmektedir.
- e. 500 puan altında olan öğrencilerin indeks değerlerinin ($M=0,45$) 500 puan ve üstünde olan öğrencilerin indeks değerlerinden ($M=0,12$) anlamlı derecede daha büyük olduğu görülmüştür ($t(4828,122)=11,849, p<0,05$). Bu sonuç görece düşük akademik performans sergileyen öğrencilerin diğerler öğrencilerden daha fazla okul güvenlik riski algıladıkları anlamına gelmektedir.
- f. Öğrencilerin devamsızlık durumları ve okul güvenlik riski indeksleri arasındaki farklılaşma ANOVA testiyle incelendiğinde hiç üç aydan fazla devamsızlık yapmayan öğrenciler ($M=0,33$) ile bir ($M=0,74$) ya da birden fazla ($M=0,70$) devamsızlık yapan öğrencilerin indeks değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir ($F(2,7104)=18,929, p<0,00$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için Tamhane's T3 yöntemi ile yapılan post-hoc analizinde bir kez ve iki ya da daha fazla kez üç aydan fazla devamsızlık yapan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememişken hiç üç aydan fazla devamsızlık yapmayan öğrenciler ile diğer gruplar arasında okul güvenlik riskleri indeksi bakımından anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu üç aydan fazla devamsızlığı olan öğrencilerin daha fazla okul güvenlik riski algıladıkları anlamına gelmektedir.
- g. Yaşam memnuniyet düzeylerine göre okul güvenlik riski indeksi arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan Welch F testi sonuçlarına göre ise düşük yaşam memnuniyetinde olan öğrencilerin indeks değerleri ($M=0,52$), orta düzeyde yaşamam memnuniyetine sahip olan indeks değerleri ($M=0,22$) ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin indeks değerleri ($M=0,20$) arasındaki fark anlamlıdır (Welch $F(2,39990,321)=62,094, p<0,05$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu

görmek için post-hoc analizine başvurulmuş, Tamhane’s T3 testi sonuçlarına göre düşük yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin okul güvenlik riskleri indeksi bakımından diğer gruplar ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülürken ($p<0,05$) orta ve yüksek düzeydeki gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$).

Okula aidiyet duygusu indeks değerinin negatif yönde büyümesi öğrenciler tarafından daha az okula aidiyet hissedildiği, pozitif yönde büyümesi ise daha fazla okula aidiyet hissedildiği anlamına gelmektedir (OECD, 2023b, s.271). Okula aidiyet duygusu indeksinin değişkenlere göre gruplar arası farklılık analizlerine bakıldığında;

- a. Kızların indeks puanlarının ($M=-0,28$) erkeklerin indeks puanlarından ($M=-0,33$) anlamlı derecede daha büyük olduğu görülmüştür ($t(7147,104)=2,257, p<0,05$). Bu sonuç kızların erkeklerden daha fazla okula aidiyet duygusu hissettiği anlamına gelmektedir.
- b. Okula aidiyet duygusu indeksinin okul türlerine ve okul bölgelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.
- c. ESKS bakımından dezavantajlı öğrencilerin okula aidiyet duygusu indeksleri ($M=-0,32$) ile avantajlı öğrencilerin okul güvenlik riskleri indeksleri ($M=-0,21$) arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($t(1787,754)=-3,738 p<0,05$). Bu sonuç ekonomik, sosyal ve kültürel statü açısından avantajlı öğrencilerin daha fazla okula aidiyet duygusu oluşturabildiği anlamına gelmektedir.
- d. 500 puan altında olan öğrencilerin indeks değerlerinin ($M=-0,35$) 500 puan ve üstünde puan alan öğrencilerin indeks değerlerinden ($M=-0,20$) anlamlı derecede daha küçük olduğu görülmüştür ($t(7207)=-6,128, p<0,05$). Bu sonuç 500 puan altında olan öğrencilerin diğerlerinden daha az okula aidiyet duygusu taşıdığı anlamına gelmektedir.
- e. Öğrencilerin devamsızlık durumları ve okul güvenlik riski indeksleri arasındaki farklılaşma ANOVA testiyle incelendiğinde hiç üç aydan fazla devamsızlık yapmayan öğrenciler ($M=-0,29$) ile bir ($M=-0,51$) ya da birden fazla ($M=-0,61$) devamsızlık yapan öğrencilerin indeks değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir ($F(2,7095)=13,190, p<0,00$). Tamhane’s T3 tekniği ile yapılan post-hoc analizinde ise bir kez ve iki ya da daha fazla kez üç aydan fazla devamsızlık yapan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememişken hiç üç aydan fazla devamsızlık yapmayan öğrenciler ile diğer gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu üç aydan fazla devamsızlığı olan öğrencilerin olmayanlara göre daha az okula aidiyet hissettiği anlamına gelmektedir ki devamsızlığın arttığı grupta aidiyet indeksi de düşmektedir.

Yaşam memnuniyet düzeylerine göre okul güvenlik riski indeksi arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan Welch F testi sonuçlarına göre

ise düşük yaşam memnuniyetinde olan öğrencilerin indeks değerleri ($M=-0,50$), orta düzeyde yaşamam memnuniyetine sahip olan indeks değerleri ($M=-0,20$) ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin indeks değerleri ($M=-0,06$) arasındaki fark anlamlıdır (Welch $F(2,3652,900)=123,723$, $p<0,05$). Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğu görmek için yapılan post-hoc analizine başvurulmuş, Tamhane's T3 testi sonuçlarına göre tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$). İndeks ortalamalarından da görüleceği üzere düşük yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin okula aidiyet duyguları daha düşük iken yüksek yaşam memnuniyetine sahip olan öğrencilerin okula aidiyet duygusu daha yüksektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Zorbalığa maruziyet durumu bireyleri psikolojik, sosyolojik, akademik açıdan farklı şekillerde etkileyebilme, ileriki dönemlerde fail haline getirme, suça sürüklenme gibi kritik riskler barındıran bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle araştırmaya öğrencilerin okul ikliminde karşılaşabilecekleri doğrudan ve dolaylı şiddet unsurlarına yönelik olduğu düşünülen seçili sorular dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin okulda fiziksel ve duygusal zorbalık türlerine doğrudan maruz kalma durumlarına bakıldığında fiziksel zorbalığa maruziyet duygusal zorbalığa maruziyetten daha az olsa da tehdit edilerek birilerine para vermek zorunda kalan, fiziksel zarar gören, eşyalarına el konulan öğrencilerin varlığının yadsınamayacak durumda olduğu görülmüştür.

Zorbalığa maruziyet dolaylı şiddeti de içermektedir ve öğrencilerin ortalama dörtte birinin okulda çeteler gördüğünü, birisinin yaralandığı kavgaya şahit olduğunu, silah ya da bıçak taşıyan öğrencileri gördüğünü ifade etmesi çarpıcı bir sonuçtur. Okulda şiddetin boyutlarının büyüklüğü son yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından da görülmekte ve okulda şiddetle mücadeleyle yönelik genelge, proje ve eylem planları hayata geçirilmektedir.

Araştırma sonucunda, OECD ülkelerindeki öğrencilere nazaran daha az zorbalık durumu yaşamalarına rağmen Türkiye'deki öğrencilerin okul güvenlik riskleri algılarının ve güvensizlik hissinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Nitekim okulda, okul yolunda, sınıflarda, okulun koridor, tuvalet, kafeterya gibi diğer mekânlarında kendini güvende hissetmeyen öğrenci oranının da oldukça yüksek olması söz konusudur. Bu durum okul güvenliği hususunda Türkiye'de ciddi bir sorun olduğuna ve kurumsal anlamda okul ortamının sorgulanması ve okul ikliminin okul çevresi ile bir bütün olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okulda güvenlik görevlisi istihdamının standartlaştırılması etkili sonuçlar verebilir. Bununla birlikte okul polisi uygulaması bu hususta hayata geçirilen önemli bir adım olsa da bazı çıkmazları bulunmaktadır (Yaman ve Ayar, 2009). Ayrıca okul kültürü ve olumlu okul iklimine yönelik yürütülecek uygulamalar da okulda şiddet kültürünün azaltılmasında yararlı etkili bir stratejidir (Smith, 2016). Bununla birlikte öğretmen desteğinin artmasının okulda akran zorbalığının azalmasında etkili bir güçtür (OECD, 2023b, s.92). Öğretmen ve öğrenci

ilişkilerini desteklemek, güçlendirmek, olumlu etki oluşturacak düzenlemeler yapmak en uygulanabilir ve etkili politika olarak öncelenmelidir.

Öğrencilerin yaklaşık üçte birinin kendini okula yabancı, dışlanmış, yalnız, okula ait değilmiş gibi hissetme, kolay arkadaşlık kuramama, diğer öğrenciler tarafından sevilmediğini düşünme gibi sosyal uyum, okul ve akran ilişkilerinde kırılma gibi sorunlarla mücadele ettiği görülmüştür. Sosyal ve psikolojik şiddet unsurları içeren bu sorulara verilen cevaplar öğrencilerin üçte biri için sosyal ve psikolojik iyi oluş durumlarına dair olumsuz bir durum içerisinde olduklarını göstermektedir. Yaşam memnuniyeti düşük öğrenci oranlarının da giderek düşmesi -2018’de yaşam memnuniyeti düşük öğrenci oranı %34 iken 2022 döngüsünde bu oran %44 olmuştur (OECD, 2023c, s.5-6)- bunu doğrulamaktadır. Okula aidiyet duygusu indeksi bakımından Türkiye’deki öğrencilerin OECD ülkelerindeki ortalamaya göre daha düşük olması da okul ile olumlu bağ geliştirici çalışmaları gerekli kılmaktadır. Nitekim yine OECD raporları yüksek okula aidiyet duygusuna sahip öğrencilerin kendilerini okulda daha güvenli hissettikleri ve daha az zorbalığa maruz kaldıklarını raporlamaktadır (OECD, 2023b, s.102).

Araştırma sonucunda şiddet, saldırganlık, madde kullanımı gibi istenmeyen bir durumdan dolayı okuldan uzaklaştırılan ya da kendini güvende hissetmediği için üç aydan fazla süre ile okula gitmeyen öğrenci oranlarının toplamda %2,3 olduğu görülmüştür. Bu da ister fail ister mağdur olsun zorbalığın az ya da çok bir kesim öğrenci için eğitimsel bir engel teşkil ettiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle mesele oranların büyüklüğü değil eğitim hakkı olarak ele alınmalıdır. Bu konuda resmi istatistiklerin paylaşılması; mevcut durumun görülmesi, kırılğan grupların tespiti, araştırmacılar tarafından değerlendirilmesi ve konu özelinde çalışmalar yapılmasında başlangıç noktası olması adına önem arz etmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre erkek öğrencilerin, akademik başarıları ve yaşam doyumu düşük olan öğrencilerin daha fazla zorbalığa uğradığı, daha az güven duygusuna ve okula aidiyet hissine sahip olduğu görülmüştür. Erkekler arasında görülen yüksek oranlar dünya genelinde de benzer bir seyirdedir. Pek çok farklı ülkede erkekler zorbalıkta hem fail hem mağdur konumunda daha fazla orandadır. Özellikle ergenlik dönemine denk gelen bu yaş aralığında görülen zorbalık ve mağduriyeti zorbalığın türüne göre cinsiyette değişiklik arz etmektedir. Örneğin, kızlar çevrimiçi zorbalığa erkelerden daha fazla maruz kalmaktadır (Butnaru, 2021; Smith, vd., 2019). Bu çalışmalar cinsiyete ve zorbalığın türüne göre faili ve mağduru olmanın değişiklik arz ettiğini ve Türkiye’de bu konuda derinlemesine araştırmalar ve zorbalıkla mücadele programlarının geliştirilebileceğini göstermektedir. Ancak okulda zorbalıkla ilgili çalışmalar genellikle batı ülkelerinde yoğunlaşmaktadır (Smith, vd., 2016).

Zorbalığa uğrama durumunun okul türü, okul bölgesi ve sosyoekonomik duruma göre anlamlı bir şekilde değişmediği görülmüştür. Bu durum zorbalığın her tür okulda ve her sosyal sınıfta görülebilen bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Ancak okula aidiyet hissi sosyoekonomik statüye göre değişmektedir. Avantajlı sosyoekonomik statüye sahip olanlar daha fazla aidiyet hissine sahiptir. Bu durum avantajlı sosyoekonomik statüye sahip

öğrencilerin okula daha fazla aidiyet duygusu hissetmesi, bu öğrencilerin okulda daha fazla destekleyici bir ortam bulduğu gibi bir eşitsizliğin varlığını düşündürmektedir. Ayrıca okula aidiyet duygusu ile zorbalığa maruziyet arasındaki ters yönlü ilişkiyi ortaya koyan başka çalışmalar da mevcuttur (Guo, vd., 2024). Bu nedenle zorbalığa karşı okul temelli müdahaleler özel önem arz etmektedir. Bu konuda farklı ülkelerde yürütülen çalışmalar bulunmaktadır (Smith, 2016). Bu çalışmalarda öğrencilerin okula aidiyetlerini artıracak güvenli ve saygılı bir ortam sunmak, akran desteğinin dahil edilmesi, cezadan çok disiplin kültürünü yerleştirmek gibi önleyici çalışmalar öne çıkmaktadır.

Akademik başarısı düşük olan öğrencilerin daha yüksek oranda zorbalığa uğradığı, daha az okula aidiyet hissi geliştirdiği sonucu, düşük akademik başarının öğrencileri zorbalığa karşı daha savunmasız hale getirebileceği, akademik başarısızlığın ise öğrencilerin sosyal çevreden dışlanmasına ve zorbalığa uğramasına, okula aidiyet duygusu geliştirememesine neden olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Kıbrıs özelinde yapılan bir araştırma sonucunda da geleneksel ve siber zorbalığa uğrama durumu ile akademik başarı arasında benzer bir ilişki görülmüştür (Solomontos-Kountouri, 2017). Ayrıca zorbalığa uğrama ile devamsızlık arasında gözlenen güçlü ilişki, zorbalığın öğrencileri okuldan uzaklaştıran önemli bir faktör olduğunu bu durumda eğitimden uzak kalarak başarı performansını etkileme potansiyeli ile birlikte değerlendirilmelidir.

Okul güvenlik riskleri endeksi değişkenlere göre incelendiğinde; erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla okul güvenlik riski algıladığı, farklı bölgelerindeki öğrencilerin farklı düzeylerde güvenlik riskleri algısına sahip olduğu, dezavantajlı, akademik başarısı düşük, devamsızlığı yüksek ve yaşam memnuniyeti düşük öğrencilerin daha fazla güvenlik riski algıladığı görülmüştür. Köy ve kasaba hariç tüm şehir merkezleri arasında anlamlı farklılıklar olduğunu gösteren sonuçlar, özellikle mega kentlerdeki öğrencilerin daha fazla okul güvenlik riskleriyle karşılaşabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, okul güvenliğine ilişkin hedeflenen politikalarda bu bölgelere öncelik verilmelidir. Dezavantajlı öğrencilerin yaşadıkları ortamların daha güvensiz olabileceğini ya da okulda daha az destekleyici bir ortam bulabileceğini, düşük akademik başarının öğrencilerin sosyal ortamdan dışlanmasına ve zorbalığa maruz kalmasına neden olan bir unsur olabileceğini düşündürmektedir. Sık sık devamsızlık yapan öğrencilerin ve yaşam memnuniyeti düşük olan öğrencilerin okul güvenlik riskleri indeksinin daha yüksek olması, devamsızlık, okula aidiyet, güvenlik ve yaşam memnuniyeti gibi değişkenler ile arasında neden sonuç ilişkisinin kurulabileceğine işaret etmektedir (OECD, 2023b, s.102). Zorbalığa maruz kalma faktörü öğrencilerin hem yaşam memnuniyetini azaltabilir hem de güvenlik algılarını olumsuz etkileyebilir. Araştırma sonucunda daha yüksek oranda zorbalığa uğrayan öğrencilerin yaşam doyumunun da düşük olduğu, kendilerini daha az güvende hissettiği, daha düşük okula aidiyet hissi geliştirdiği sonucu, zorbalığın öğrencilerin genel yaşam doyumunu olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim alanyazın çalışmaları özellikle bu dönemlerde şiddete maruziyet, okul başarısının düşüklüğü gibi problemlerin intihara varan psikolojik problemlerle sonuçlandığını koymaktadır (Tatlıhoğlu, 2016; Akın ve Berkem, 2013).

Neden ne olursa olsun sonuç olarak sosyal ve psikolojik iyi oluş durumlarının negatif olduğu bir tabloda öğrencilerin uzun vadede akademik başarı sorunu, duygusal ve sosyal sorunlar yaşamasına neden olabilecek niteliktedir. Zira güvensizlik hissi içerisindeki bir öğrenci derslere odaklanmasında sorunlar yaşayabilmektedir. Şiddet okul kaynaklı olduğunda şiddetten kaçınma, okuldan kaçınma ile eşleşebilir ve devamsızlık sorunları, okul değiştirme, yeni okulda aynı kaygıları taşıma, sosyal olarak uzaklaşma, içe kapanıklık, anksiyete, depresyon gibi bir dizi sorun psikolojik, sosyolojik ve akademik iyi oluşunu olumsuz etkileyebilmektedir (Özbek ve Taneri, 2023; Tıpırdamaz Sipahi, 2008). Okul rehber öğretmenleri başta olmak üzere tüm okul topluluğunun birlikte çalıştığı okul temelli sosyal ve psikolojik iyi oluş çalışmalarının başlatılması bu açıdan değerli bir girişim olacaktır.

Olumlu okul ikliminin oluşturulmasına yönelik girişimler artırılmalı, öğrencilerin okul ile olumlu bağ kurmaları ve aidiyet hislerinin gelişimi için sosyal becerilerin geliştirilmesine, saygı ve birlikte yaşama kültürünün oluşumuna yönelik yönetici, öğretmen, öğrenci, okul personeli, aileler olmak üzere tüm okul topluluğuna, zorbalığın tüm türlerine yönelik farkındalık çalışmaları yürütülmelidir. Zorbalıkla mücadelede önleyici, müdahale edici ve iyileştirici programlar hayata geçirilmelidir. Rekabetçi, hoşgörüsüz ve destekleyici olmayan bir sınıf ve okul iklimi zorbalığın yayınlaşmasına sebep olabilir. Bu nedenle öncelikle olumlu bir sınıf ve okul iklimi oluşturmak için öğretmen tutumlarından, okulun zorbalıkla mücadele politikalarından, okul kurallarından, güvenlik düzenlemelerine kadar duyarlı bir okul iklimi oluşturulmalıdır. Öğrenci refahını doğrudan etkileyen zorbalığa maruziyet, zorbalık faili ve mağduru olma belirtileri gösteren öğrenciler için erken teşhis ve müdahale için sistemler kurulmalıdır. Önleyici politikalarda özellikle öğrencilere sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin kazandırılmasına özel önem verilmelidir.

Okulda görülen zorbalık tutum ve eylemleri toplumdaki durumun bir yansımasıdır. Şiddet okul kaynaklı olmasa da okul ortamına taşınabilmektedir. Bu nedenle olumlu okul ve sınıf iklimini desteklemek için aile ortamını da okul ile tutarlı zemine çekmek aile eğitimlerini de gerekli kılmaktadır. Özellikle okul bölgesine göre değişebilen güvenlik riskleri ve şiddet kültürü ile mücadele ederken yerel yönetimler, okul polisleri gibi tüm toplumsal unsurları da işin içine katmak verimliliği artıracaktır. Özellikle Hamilton vd. tarafından siber zorbalıkla mücadele kapsamında beş ülkeden katılımcılar ile gerçekleştirilen “Kalite Çemberi Yaklaşımı” (Hamilton, vd. 2020) gibi öğrencilere, ailelere, öğretmenlere ve sosyal medya sağlayıcılarına yönelik, konuyla ilgili farkındalığı artıracak ve zorbalıkla kendi bağlamlarında mücadele etmelerine yardımcı olacak içerik üretilmesi deneyimlenmiş etkili bir strateji olacaktır.

Zorbalığa maruziyet bakımından dezavantajlı olan kesimler özelinde hedefli politikalar yürütülmelidir. Bunun için de zorbalığın nedenleri ve maruziyet yaşayanlar üzerine derinlemesine çalışmalar gereklidir. Bu çalışmada genel durum, OECD ile karşılaştırma, cinsiyet, okul bölgesi, sosyoekonomik durum gibi bazı değişkenlere göre yapılan analizler hedefli politika geliştirilmesi adına genel bir yön göstermektedir. Ancak araştırmacıların bu konularda derinlemesine çalışmalar yürütmesi, dezavantajlı grupların tespit edilmesi,

nedensel ve boylamsal araştırmalar yapılması, deneysel araştırmalarla önleyici, müdahale edici ve iyileştirici modellerin üretilmesi politika yapıcılara daha detaylı yön gösterecektir. Bunun için zorbalığın tüm türlerine ilişkin okullardan yaşanan olaylara dair veri toplanması, resmi makamlarca şeffaf veri paylaşımının yapılması, araştırma izinlerinin verilmesi, şiddetin türleri ve boyutlarını daha iyi görmek adına büyük katkı sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akın, E. & Berkem, M. (2013). İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Olumsuz Yaşam Olayları: Vaka Kontrol Çalışması, *Fırat Tıp Dergisi*, 18(1), 26-29.
- Butnaru, S. (2021). Socio-educational correlates of bulliing in the school context. *Proceedings of CBU in Social Sciences*, 2, 66-72. Erişim adresi: <https://doi.org/10.12955/pss.v2.203>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2021). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*, PegemAkademi, Ankara.
- Genç, G. (2007). *Genel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi*. (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/>
- Guo, Q., Yue, Z., Fangying, Q., & Xiao, L. (2024). Social media use enhances adolescents' school belong albeit increases bullying victimization: A study of the 2018 PISA survey, *Current Psychology*. 43(45), 34841-34852. DOI: 10.1007/s12144-024-06937-y
- Hamilton, J., Purdy N., Willems, R. A., Smith, P. K., Culbert, C., Brighi, A., Fiedler, N., Guarini, A., Mameli, C., Menin, D., Scheithauer, H., & Völlink, T. (2020). Using the quality circle approach to empower disadvantaged youth in addressing cyberbullying: an exploration across five European countries, *Pastoral Care in Education*, DOI: 10.1080/02643944.2020.1788127
- Hamurcu, S. (2020). İlkokul öğrencilerinde akran zorbalığı: Ankara Pursaklar örneği. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 5540-5564. DOI: 10.26466/opus.758653
- Karagöz, D. (2016). Modified Welch test statistic for ANOVA under Weibull distribution. *Hacettepe Journal of Mathematics and Statistics*, 45(2), 561-573.
- Kayri M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (Post-Hoc) teknikleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 51-64.
- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2014a). Şiddet algısı il çalıştayları raporu. Erişim adresi: https://siddetinonlenmesi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/17120314_1.1.4_calistay_raporlari.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2014b). Okulda şiddet üzerine literatür taraması. Erişim adresi: https://siddetinonlenmesi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/17120242_1.1.2_literatur_taramasi.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2015). Eğitim ortamlarında şiddetin önlenmesi strateji ve eylem planı. Erişim adresi: https://siddetinonlenmesi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/17120747_1.1.12_strateji_raporu.pdf

- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024a). 20.08.2024 tarihli ve E-26670320-010-06-112578607 sayılı “Okullarda Şiddetin Önlenmesi” konulu Genelge. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_08/28104927_okuldasiddetinonlenmesigenelgesi.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024b). PISA 2022 Türkiye Raporu. Milli Eğitim Bakanlığı. https://pisa.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_03/21120745_26152640_pisa2022_rapor.pdf
- Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9(1), 751-780. Retrieved from <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019). *PISA 2018 Assessment and analytical framework*, OECD Publishing. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023a). *PISA 2022 Results (Volume I): The state of learning and equity in education*, OECD Publishing, Paris, Retrieved from <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023b). *PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption*, PISA, OECD Publishing, Paris, Retrieved from <https://doi.org/10.1787/a97db61c-en>.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023c). *PISA 2022 Results- Factsheets*
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). *PISA 2022 Technical report*, OECD Publishing. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/01820d6d-en>
- Özdiğer Arslan, S., & Savaşer, S. (2009). Okulda zorbalık. *Millî Eğitim Dergisi*, 39(184), 218-227.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı, tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(2), 531- 562.
- Smith, P. K., López-Castrob, L., Robinson, L., & Görzig, A. (2019). Consistency of gender differences in bullying in cross-cultural surveys, *Aggression and Violent Behavior*, 45, 33-40, DOI: 10.1016/j.avb.2018.04.006.
- Smith, P.(2016). School-based interventions to address bullying, *Estonian Journal of Education*, 4(2), 142-164. DOI: 10.12697/eha.2016.4.2.06a
- Smith, P., K., Kwak, K., & Toda Y. (2016). Reflections on bullying in eastern and western perspectives, In book: *School Bullying in Different Cultures*, DOI: 10.1017/CBO9781139410878.023
- Solomontos-Kountouri, O., Tsagkaridis, K., Gradingier, P., & Strohmeier, D. (2017). Academic, socio-emotional and demographic characteristics of adolescents involved in traditional bullying, cyberbullying, or both: Looking at variables and persons. *International Journal of Developmental Science*, 11, 1-12. DOI: 10.3233/DEV-17219.
- Tatlıhoğlu, K. (2016). Okullarda şiddet ve zorbalık: Risk faktörleri, koruma, önleme ve müdahale hizmetleri: Konya örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 209-232. <https://doi.org/10.29029/busbed.328657>
- Tıpırdamaz-Sipahi, H. (2008). *İzmir ili Bornova ilçesinde ilköğretim 6. ve 7. sınıf öğrencilerinde akran zorbalığı, etkileyen ve eşlik eden faktörler* (Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/>
- Türkiye, PISA, OECD Publishing, Paris, Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_2fca04b9/turkiye_5a6863b0/d67e6c05-en.pdf
- UNHCR Türkiye Eğitim Sektörü Çalışma Grubu (EŞÇG). (2024). *Türkiye’de eğitim sektöründe akran zorbalığının ele alınması Savunuculuk Notu*. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/112747>
- UNICEF. (2007). *The well-being of children in wealthy countries: UNICEF Report Card 7*. Retrieved from, <https://cwrp.ca/sites/default/files/publications/Unicef52E.pdf>.
- Yaman, E., & Ayar, N. (2009). Okul güvenliğinde farklı bir yaklaşım: Okul polisi uygulaması. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 11(2), 147-171.
- Yelboğa, N. & Koçak, O. (2019). Ergenlerde akran zorbalığını yordayan bazı faktörlerin zorba ve mağdur bireyler açısından değerlendirilmesi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2286-2320. DOI: 10.26466/opus.543567.

Konkordato Riskinin Nakit Dönüşüm Döngüsü Çerçevesinden Değerlendirilmesi: BIST Kobi Sanayi Endeksi Örneği¹

Batuhan Fatih Mollaoğulları²

ÖZET

Resesyon ve ekonomik küçülme dönemlerinde daralan talep ile işletmelerin satışlarında azalmalar meydana gelebilmektedir. Ayrıca satışlar içindeki vadeli satışların artması ile işletmelerin nakit döngüsünde problemlerin çıkma olasılığı yükselmektedir. Ortaya çıkan bu durum işletmelerin finansal durumunda dengeyi bozarken ek olarak işletmelerin vadesi gelen borçları ödemesinde de sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebep olabilmektedir. Bu çerçevede borçlarını ödeme yeteneğini kaybeden işletmelerin başvurduğu hukuki yollardan birisi de konkordato kurumudur. Borçların ertelenmesi anlamına gelen konkordato, finansal anlamda zor durumda olan işletmelerin mahkeme kararıyla borçlarını yeniden yapılandırmasına imkân tanıyan, işletme ile alacaklılar arasında gerçekleşen bir anlaşmadır. Ülkemizde de son dönemlerde yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle icra ve konkordato taleplerinde yükseliş söz konusudur. Bu çalışma çerçevesinde konkordato kavramı incelenerek, işletmeleri konkordatoya iten finansal sebepler muhasebesel anlamda tartışılmıştır. Ayrıca BIST KOBİ Sanayi endeksine dahil 29 adet işletmenin 2021/22/23 yılları finansal tablolarından elde edilen finansal oranlar dikkate alınarak bu işletmelerin konkordato risk durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konkordato, Muhasebe, Finansal Oranlar.

Evaluation of Concordat Risk from the Cash Conversion Cycle Perspective: The Case of BIST SME Industrial Index

ABSTRACT

During periods of recession and economic contraction, businesses may experience declining sales due to diminishing demand. Furthermore, the increase in credit sales within total sales elevates the probability of complications arising in companies' cash conversion cycles. While this emergent situation disrupts the equilibrium in businesses' financial conditions, it may additionally cause enterprises to encounter difficulties in meeting their maturing debt obligations. Within this framework, one of the legal recourses available to businesses that have lost their debt servicing capability is the concordatum institution. Concordatum, which signifies the postponement of debts, is an agreement between the enterprise and its creditors that enables financially distressed businesses to restructure their debts through court order. In our country, due to recent economic challenges, there has been an observable increase in execution and concordatum applications. Within the scope of this study, the concept of concordatum has been examined, and the financial factors compelling businesses toward concordatum have been discussed from an accounting perspective.

¹ Çalışma 4-5 Ekim 2024 tarihinde düzenlenen III. Sardes Para Kongresi'nde özet bildirisi olarak sunulmuştur.

² İletişim Yazarı: b.mollaogullari@cbu.edu.tr, Dr.Öğr.Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman Anabilim Dalı, ORCID:0000-0002-7218-1299.

(Makale Gönderim Tarihi: 01.04.2025 / Yayın Tarihi:27.06.2025)

Doi Numarası: [10.18026/cbayarsos.1618372](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1618372)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Additionally, the concordatum risk status of 29 companies included in the BIST SME Industrial index has been evaluated by considering the financial ratios derived from their financial statements for 2021/22/23.

Keywords: *Concordat, Accounting, Financial Ratios.*

1. GİRİŞ

Likidite (nakit ve nakit benzerleri) düzeyi, işletmelerin vadesi gelen kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabilmeleri ve aynı zamanda karlılıklarını sürdürülmesini adına bir ön koşuldur. Atrill (2009) nakdi varlığı, bir işletmenin can damarı olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla bir işletmenin acil yükümlülüklerini karşılayabilmesi ve ticari alanda faaliyetlerine devam edebilmesi için yeterli nakit üretme kapasitesine ulaşması gerekmektedir. Yetersiz likidite varlığı özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin faaliyetlerini durdurmalarındaki en büyük nedenler arasında gösterilebilir.

Nakit ve benzerlerinin yönetimi başarılı işletme sermayesi yönetiminin temel taşı olarak görülebilir. Bu çerçevede nakit yönetimi, çok fazla nakit tutmanın fırsat maliyeti ile çok az nakit tutmanın maliyeti arasındaki dengeyi tutarak işletme için en uygun nakit miktarının belirlenmesi ve bu çerçevede nakit akışlarının planlanması olarak tanımlanabilir (Ross vd., 2011, Atrill, 2003). Bir işletmede likit varlıkların ve kısa vadeli yükümlülükleri etkin bir şekilde planlamak ve kontrol altında tutmak nakit ve benzerlerinin yönetimi için en hayati gerekliliklerin başında gelmektedir. Nakit seviyesini optimum düzeyde tutulmaması (eksik veya gereğinde fazla) karlı yatırımların kaçırılmasına veya likidite krizi ile karlı karşıya kalınmasına sebebiyet verebilir (Konuk ve Zeren, 2014, s.161).

İşletmelerin ticari alanda başarılı olabilmeleri, rekabetle başa çıkabilmeleri ve sürdürülebilirliklerini sağlamalarındaki en büyük etkenlerden biri sağlam ve sağlıklı finansal yapıya sahip olmalarından geçmektedir. İşletmeler faaliyetlerini devam ettirirken maruz kaldıkları sistematik ve sistematik olmayan riskler³ karşısında ayakta kalabilmeleri hem ilişkide olduğu paydaşların sürekliliği hem de kendi yaşam döngüsü için büyük önem arz etmektedir.

Finansal krizler sektörel bozulmalar, küresel felaketler, değişimler özellikle borç gelir dengesini tam olarak dengeye getirememiş, özkaynakları yetersiz işletmeleri faaliyetlerini sürdüremez hale getirebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında önce pandemi ile bozulan dengeler sonrası Türkiye’de faiz oranları, döviz kurları, cari açık, enflasyon gibi bir takım makroekonomik göstergelerde yaşanan değişimlerin beraberinde getirdiği belirsizlik ortamı;

- a. İşletmeler açısından mali istikrarsızlıkların oluşmasına,
- b. Borçlanma maliyetlerinin artmasına,

³**Sistematik riskler**, İşletme yönetiminin müdahale edemeyeceği kur, enflasyon, faiz oranı vb. risklerdir. **Sistematik olmayan riskler** ise, işletme yönetiminin müdahale edebileceği yönetim, finansal vb. risklerdir. Her işletmenin kendi yapısı çerçevesinde maruz kaldığı kontrol edilebilir risklerdir (Sayılğan, 2003:340).

- c. Nakit akışta sıkıntı çekmelerine,
- d. Borç ödeme gücünün azalmasına,

sebebiyet vermekle beraber birçok işletmenin iflas etmesine ya da iflasın eşiğine gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bütün bu sebepler işletmelerin faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürmelerine engel olmaktadır.

Yüksek enflasyonun olduğu dönemlerde işletmelerin kısa dönemde yatırım yapma istek ve güçleri sektöre uğramaktadır. Enflasyon ile yükselen faizler işletmelerin krediye ulaşmalarını zorlaştırırken aynı zamanda finansman maliyetlerini de artırmaktadır. Bu durum işletmelerin uzun dönemde karlılıklarına zarar verirken özkaynakların zayıflamasına sebebiyet vermektedir. Bu çerçevede nakit varlıklarını iyi yönetemeyen işletmeler bu maliyetlerle ve finansal verilerindeki bozulmalar ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Finansal durumları bozulan işletmelerin faaliyetlerine devam etmek için başvurdukları hukuki yollardan birisi olan konkordato müessesesi, genel tanım itibarıyla iyi niyetli, işlerine, faaliyetlerine devam ederek borçlarını ödemek isteyen dürüst borçluları korumak amacı taşıyan bir kurum olarak tanımlanabilmektedir (Akbulak, 2018, s. 97). Dolayısıyla elinde olmayan sebeplerle finansal durumu bozulan fakat ticari faaliyetlerine devam etmek isteyen dürüst işletmelerin (borçluların) korunmasını sağlayan hukuki bir süreç olarak da ifade edilebilmektedir (Bilen ve Güler, 2019, s. 83). Konkordato 28 Şubat 2018 tarihindeki TBMM Genel Kurulunda kabul edilen 7101 sayılı kanun ile iflas ertelenmenin yerine getirilmiş, 15/03/2018 tarihli ve 30361 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanarak işletmelere varlıklarını sürdürebilme imkânı tanıyan hukuki bir düzenleme olarak Türk hukukunda yerini almıştır

Çalışmada ilk olarak konkordato kavramı üzerinde kısaca durulmuş ardından işletmelerin finansal raporlarındaki bilgilerden yola çıkarak elde edilen faaliyet oranları dikkate alınarak konkordato riski ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Finansmana erişimin zor ve maliyetli olduğu ekonomik durgunluk dönemlerinde işletmeler, vadesi gelen borçlarını ödemede zorluk çekebilmektedir. Bu durumun sürekliliği yani sürdürülebilir borç yapısının işletmedeki eksikliği işletmeleri konkordato sürecine doğru itebilmektedir. Konkordato, borçlunun vadesi geldiği halde borçlarını ödeyemediği diğer bir ifadeyle temerrüde düştüğü bir durumla karşı karşıya kalması halinde, alacaklılardan yapılandırma talebinde bulunmak veya indirim istemek suretiyle borçlarını ödeme talebinde bulunarak olası bir iflastan kurtulmasını sağlayan hukuki bir müessesedir (Koç ve Uzay, 2020, s. 497).

Hem borçluları hem de alacaklıları korumayı amaçlayan konkordatoda temel amaç borçların tasfiyesi ve ardından işletmenin varlığını korumasına ve faaliyetlerini sürdürmesini sağlamak olarak ifade edilebilir (Geniş ve Can, 2021, s. 81). Konkordato kurumu hem borçlunun hem de alacaklının yararına. Konkordato ile borçlu şayet iflas

yükümlülüklerine tabi ise iflasa dahil her türlü hukuki ve cezai yükümlülüklerden kurtulmuş olacaktır. Alacaklı açısından ise haciz ve iflasın gerektirdiği maliyetlere katlanmadan alacaklarını elde edecektir (Uyar, 2019, s.7).

Genel olarak konkordato niteliğine ve içeriğine göre olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir. Konkordato süreci niteliğine göre; adi, iflas içi ve mal varlığının terkin suretiyle konkordato olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Adi konkordato, İcra ve İflas kanunun 285. Maddesine göre borçlarını vadesinde ödeyemeyen veya böyle bir tehlike altındaki borçlunun muhtemel iflastan kurtulmak için başvurduğu resmi bir müessese olarak tanımlanmaktadır. İflas içi konkordatoya ise sadece iflasa tabi olan borçlular başvurabilmektedir. Bu konkordato türünde borçlu iflas etmiş ve iflas hükümleri uygulanmaya başlamıştır. Bu durumda başvuru konkordato borçlar yeniden yapılandırılarak borçlunun ticari hayata dönmesi sağlanmaktadır (Çıtak ve Güneş, 2020, s. 503). Son olarak mal varlığının terkin suretiyle konkordato türünde borçlu tüm mal varlığını alacaklılara devrettiği için tekrardan ticari hayata dönmesi söz konusu değildir ve adi konkordato süreçleri uygulanmaktadır (Akil, 2012, s. 821)

Konkordato müessesesi içeriğine göre ise vade, tenzilat ve karma konkordato olmak üzere üç ana gruptan oluşmaktadır. Borçlarının tamamını ödeyemeyecek durumda olan borçlunun alacaklılara borçlarının tamamını taksitle veya vadeli olarak ödeme taahhüdünde bulunduğu konkordato çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Tenzilat (yüzde) konkordatosunda alacaklılar alacaklarının bir kısmından vazgeçmekte, karma konkordato ise hem alacaklılar alacaklarının bir kısmından feragat etmekte hem de kala kısmı için yeni bir vadenin belirlendiği konkordato türü olarak ifade edilmektedir. (Beyazıt vd.,2023, s. 50).

Konkordato talebi hem borçlular hem de alacaklılar tarafından yapılabilir. Bu çerçevede alacaklı konkordato başvurusunu asliye ticaret mahkemesine yapabilir. Başvurusunda gerekli belgelerin eksiksiz olarak mahkemeye sunulması durumunda mahkeme derhâl geçici mühlet kararı verir. Geçici mühletin amacı, kesin mühlet verilmesi için gerekli inceleme, değerlendirme ve duruşma yapılncaya kadar geçecek sürede borçlunun mal varlığını korumaktır. Kesin mühlet süreci mahkeme kararıyla 12 ay sürebilirken ihtiyaç halinde bu süre 6 ay daha uzatılabilir. Kesin mühlet sonunda alacaklılarla müzakere toplantısı düzenlenir ve konkordato planı alacaklılar tarafından kabul edilir ise borçlunun konkordato talebi mahkemece onaylanır. Böylece borçluya borçlarını ödeme imkânı sunulmuş olmaktadır (Kıymık, 2022, s. 2; Temiz ,2019, s. 268).

Şekil 1: Konkordato Süreci

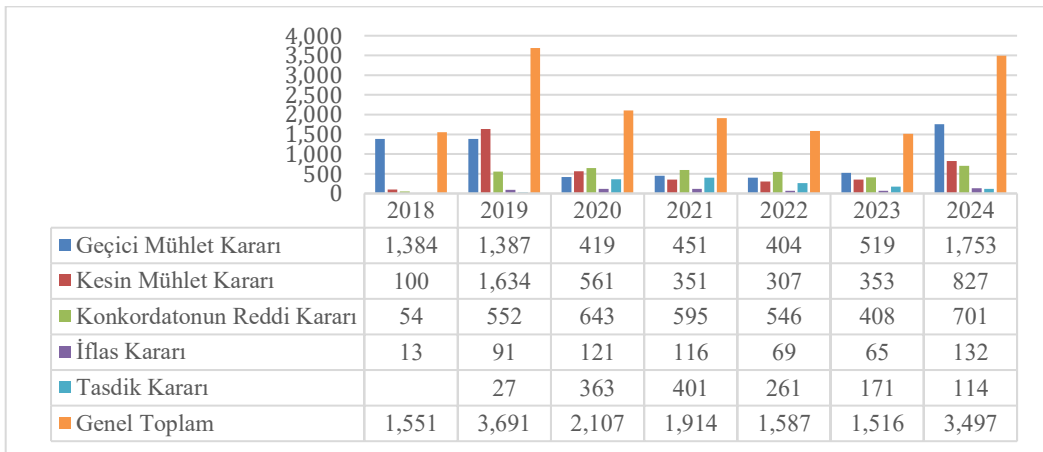

Kaynak: Temiz, H. (2019). Konkordato sürecinde muhasebeleştirme işlemleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 268

Borçlu için olumsuz bir durum olarak nitelendirilen kötü senaryoda yani borçlunun konkordato talebi onaylanmadığı durumda ise işletme borca batık olması halinde mahkemece işletmenin iflasına karar verilmektedir.

Şekil 2’de 2018 -2024 yılları arası Türkiye’de konkordato sürecine giren işletme sayıları gösterilmiştir. Şekil üzerinden görüldüğü üzere 2019 pandemi öncesi artan konkordato başvurularının 2023 yılına kadar azalan trendde olduğu görülmektedir. Fakat bu durumun 2024 yılına gelindiğinde tersine döndüğü görülmektedir. Yeni ekonomi politikaları ve beraberinde gelen ekonomik sıkılaşma ile işletmelerin likiditeye ulaşım imkanların zorlaştırılması işletmeleri özellikle kısa vadeli borçları ödeyemez duruma getirdiği bunun bir sonucu olarak da konkordato sürecine giren işletme sayılarının artmasını beraberinde getirdiği görülmektedir. Son olarak şekil 2’de verilen ve geçici mühlet kararı ile başlayan konkordato sürecinden de anlaşılacağı üzere konkordato başvurularının büyük bir kısmının olumsuz sonuçlandığı görülmektedir. Bu durum şirketleri iflas ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Şekil 2: Konkordato Başvuru Sayıları

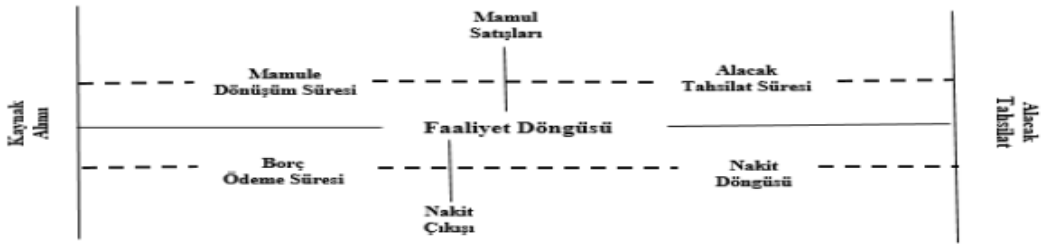
Kaynak: <https://www.konkordatotatip.com> (Erişim Tarihi: 05.01.2025)

3. KONKORDATO SÜRECİ: MUHASEBAT SİSTEMİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

İşletmelerin ticari alanda faaliyetlerini sürdürebilmesi, işletme sermayesi (faaliyet) döngüsü olarak adlandırılan çemberi sağlıklı bir şekilde tamamlamalarına bağlıdır. Nakit dönüşüm döngüsü, bir firmanın üretken kaynakları satın almak için yaptığı fiili nakit harcamaları ile ürün satışlarından elde edilen nakit gelirlerinin nihai geri kazanımı arasındaki net zaman aralığını yansıtarak, bir birimlik nakit ödemelerini bir firmanın normal faaliyetlerinden elde edilen bir birimlik nakit girişine dönüştürmek için gereken süreyi ortaya koyar (Richards ve Laughlin, 1980, s. 34). Diğer bir ifadeyle nakdin mala, malın alacağı ve alacağın tekrardan nakde dönüşme süreci olarak kısaca tanımlanabilir (Kaygusuz, 2012).

Kurumsal likiditenin ölçümünü iki ana boyut (statik ve dinamik) çerçevesinden incelemek mümkündür. İlki bilanço tutarlarından hesaplanan cari oran gibi yaygın olarak kullanılan geleneksel oranlara dayanmaktadır ve statik boyut olarak ifade edilmektedir. Bu boyutta işletmelerin likiditeleri belli bir zaman noktasından ölçülürken dinamik boyutta temel alınan nakit dönüşüm döngüsünde işletmenin operasyonel likiditesini ölçmesi açısından önem kazanmaktadır (Moss ve Stine, 1993, s. 25; Lancaster vd.,1998, s. 27).

Şekil 3: Faaliyet Döngüsü (Nakit Akış Döngüsü)

Kaynak: Richards ve Laughlin, 1980, s.35 (Çeviren: Yılmaz, 2024, s.311)

İşletme üretilecek mallar için gerekli hammaddeyi sipariş eder ve genellikle kredili alım söz konusudur. Daha sonra işletme hammaddeyi ürünlere dönüştürülür ve ürünler satılır (genellikle kredili satış). Bu döngünün bir noktasında alacaklar tahsil edilmeden satıcılara olan borçlar ödenmelidir. Bu ödeme nakit veya borçlanma ile ödenmektedir. Son olarak

nakit döngüsü alacakların tahsili ile tamamlanır (Ercan ve Ban, 2012, s. 277). Fakat alacakların tahsili söz konusu olmazsa işletme likidite dar boğazına girebilir. Bu durumun sürekliliği özellikle finansal kriz dönemlerinde borçlanmanın zor ve yüksek maliyetli olduğu dönemlerde işletme faaliyetlerinin devamını olumsuz etki edebilir ve işlemeyi konkordatoya sürecine sürükleyebilir.

İşletmeler özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde ticari alanda ayakta kalmak çok daha fazla önem arz ettiği için yatırım faaliyetlerine ara verebilir veya erteleme yoluna gidebilmektedir. İşletmeler için de faaliyetlerin devamı başarılı işletme sermayesi yönetimi ile söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında işletmeler için nakit yönetimi oldukça önemli konuma gelmektedir (Sakarya, 2008, s. 228). İşletme yöneticilerinin işletme sermayesi yönetimine dolayısıyla nakit (likidite) yönetimi konusunda başarısız olmaları işletme faaliyetlerinin aksamasına ve bu durumun devamında da faaliyetlerin tamamen durdurmalarına sebep olabilmektedir (Yücel ve Kurt, 2002, s. 2). Özellikle ekonomik durgunluk ve faiz oranlarının yüksek olduğu, finansa erişimin zor ve maliyetli olduğu dönemlerde ortaya çıkan bu kriz işletmeleri iflasa veya konkordato sürecine götürmektedir.

Bütün bunlar çerçevesinde işletmeleri konkordato sürecine iten başlıca finansal sebepler şu şekilde özetlenebilir (Özdemir, 2018, s. 1);

- a. Alacakların vadelerinin uzaması, borçların vadesinin kısılması (Vade uyumsuzluğu)
- b. Net işletme sermayesi yetersizliği
- c. Yanlış varlık finanslama politikaları
- d. Dövizle vadeli borçlanmalar
- e. Öz kaynak yetersizliği nedeniyle yüksek faiz oranlarından kredi kullanmak

Faaliyet döngüsü yönetimi özelinde nakit yönetiminin temel amacı işletmenin finansal açıdan zor duruma gelmeden işletmenin elinde tutması gereken nakit tutarını yani likiditeyi ayarlamaktır. Dolayısıyla iyi bir likidite yönetimi işletmeleri iflastan koruyan en önemli argümanların başında gelmektedir.

2024 yılında daha fazla kendini hissettiren yeni ekonomik konjonktür likiditeye ulaşmada sorun yaşayan işletmelerin finansal stres yaşamalarına sebep olurken, borçlarını ödemede kolaylık elde etmek amacıyla konkordatoya yöneldiklerini görebilmekteyiz. Tabi bu durumu yani 2024 yılında konkordato sürecine yönelen işletmelerin sayısının artmasını ekonomik konjonktürdeki değişime bağlamak eksik bir değerlendirme olacaktır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) blog sayfası Merkezin Güncesinde yer alan "Konkordato Gelişmelerine Yakından Bir Bakış" başlıklı analizde (2024), araştırmacılar 2024 yılı öncesinde yüksek borç ve düşük likidite ile faaliyetlerini sürdürmeye çalışan işletmelerin konkordato taleplerinin dönemsel olarak yükseldiğinin altını çizmişlerdir. Ek

olarak araştırmacılar bu işletmelerin konkordato öncesinde müşteri ve tedarikçi sayısının da azaldığını ifade etmişlerdir.

4. LİTERATÜR

Nakit akış döngüsü ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar hem uluslararası hem de ulusal yazında oldukça fazla olması dikkat çekmektedir. Görece yeni çalışmalar dikkate alındığında araştırmacılar genel bulgu itibarıyla işletmelerin finansal performansları nakit akış döngüsü arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar (Yılmaz, 2024; Özkan vd. (2021); Lyrouti ve Lazaridis, 2000; Wang, 2019; Zakari ve Saidu (2016); Zhang vd., (2019); Ceylan, (2021), nakit akış sürecindeki kısalmanın işletme karlılıklarını yani finansal performanslarını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Boisjoly vd. (2020) çalışmalarında işletmelerin nakit döngüleri ile hissedar değerini artırma amacının ve sermaye getirisinin (ROIC) yüksek derecede korele olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Wang (2002) ise Japonya ve Tayvan'daki firmalar için likidite yönetimi ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi ve likidite yönetimi ile şirket değeri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında agresif likidite yönetiminin işletme performansını artırdığını ifade etmiştir.

Diğer bir taraftan çalışanın temelini oluşturan İşletme büyüklüğü ile nakit dönüşüm süresi arasındaki ilişkinin incelendiği bazı çalışmalar;

Uyar'ın (2009) yaptığı çalışmada nakit dönüşüm süresi ile işletme büyüklükleri arasındaki ilişki incelenmiş ve büyük işletmelerin nakit dönüşüm süresinin küçük işletmelere kıyasla daha kısa olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacı ayrıca makalede, perakende/toptan sektörünün imalat endüstrilerinden daha kısa bir nakit dönüşüm döngüsüne sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumun temel nedenini perakende/toptan sektörünün mal üretmemesi, bunun yerine satışa hazır malları deposunda tutmasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir.

Moss ve Stine (1993), perakende işletmeleri üzerine yaptıkları çalışmada nakit dönüşüm süresinin uzunluğunda işletme büyüklüğünün bir etken olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ebben ve Johnson (2012), nakit dönüşüm döngüsü ile likidite, yatırılan sermaye ve küçük firmaların zaman içindeki performans düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada küçük işletme sahiplerinin/yöneticilerinin nakit dönüşüm döngüsünü yönetmede reaktif olduklarını ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar verimli nakit dönüşüm döngüsüne sahip işletmelerin daha likit olduklarını dolayısıyla küçük işletmelerin yöneticilerinin bunu göz ardı ettiklerini ifade etmişlerdir.

Fransisca vd.'nin (2023) yaptıkları çalışmada büyük şirketlerin borç ödemediği daha hızlı nakit tahsilatı nedeniyle önemli varlıklara ve satışlara sahip olduğunu, böylece nakit dönüşüm döngüsünün daha kısa olduğunu ve karlılığı artırdığını sonucuna ulaşmışlardır.

Sakarya (2008) çalışmasında İMKB’de işlem gören KOBİ niteliğindeki işletmelerin nakit dönüşüm sürelerini dikkate alarak nakit yönetimlerinin etkinliğini sektörel farklılıkları da ortaya koyarak ölçmüşlerdir.

Yenisu ve Yenice (2022), Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren 108 imalat şirketinin yıllık finansal verilerinden yararlanarak yaptıkları analizde nakit akış süresinin metal sektöründe en az, tekstil sektöründe ise en yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca araştırmacılar yaptıkları panel regresyon analizi sonucunda nakit akış döngüsünün belirleyicilerinin önceki dönem nakit akış süresinin ve aktif devir hızının olduğunu ortaya koymuşlardır.

Chang (2022) çalışmada farklı ülkelerden işletmeleri örneklem olarak kabul ederek nakit dönüşüm döngüsü ve kurumsal performans arasındaki ilişkinin küresel ampirik bir analizini yapmışlardır. Araştırmacı nakit dönüşüm döngüsü ile firma karlılığı ve değeri arasında negatif bir ilişki gözlemlemiş ve bunun da agresif bir işletme sermayesi politikasının kurumsal performansı artırabileceğini ortaya koymuştur.

Cristea ve Cristea (2018) araştırmacılar 2002’den 2016’ya kadar on beş yıllık bir süre boyunca Bükreş Borsası’nda işlem gören çeşitli sektörlerden finansal olmayan şirketler için nakit dönüşüm döngüsü ile kurumsal karlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar çoklu regresyon analizi sonucunda nakit dönüşüm döngüsü ile firmaların performansı arasında negatif bir ilişkiye işaret etmişlerdir.

Garanina ve Petrova (2015), 2001-2012 dönemi için çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunan 720 Rus şirketinin nakit dönüşüm döngüsü verilerinin işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Regresyon analizi sonucuna göre işletme varlıklarının getirisi ile nakit dönüşüm döngüsü arasında ters bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öte yandan Konuk ve Zeren (2014) BIST (İstanbul Borsası) gıda-içecek endeksinde faaliyet gösteren firmaların nakit dönüşüm döngülerinin optimallliği araştırmışlardır. Araştırmacılar panel veri analizi sonucunda gıda-içecek endeksindeki firmaların çoğunun dengeli bir işletme sermayesi politikası izlemediğini ortaya koymuşlardır.

Son olarak Muscettola (2014), 4226 İtalyan Kobisinden elde ettiği verileri kullanarak bu işletmelerde nakit dönüşüm döngüsünün karlılığı nasıl etkilediğini değerlendirmiştir. Araştırmacı ortalama alacak süresinin karlılıkla önemli ölçüde pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ek olarak yazar işletmelerde nakit dönüşüm süresinin azalmasıyla karlılığın artacağı sonucuna ulaşmıştır.

5. YÖNTEM

5.1.Araştırmanın Modeli, Amacı ve Kapsamı

Birçok işletme çeşitli nedenlerle likidite sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum özellikle büyük firmalara kıyasla küçük işletmeler için geçerlidir. Çünkü hem para hem de sermaye piyasalarına daha iyi erişimi olan daha büyük firmalar, daha az dönen varlık tutabilir ve nakit ihtiyaçlarını borçlanma yoluyla daha hızlı ve verimli bir şekilde karşılayabilir (Moss ve Stine, 1993, s. 25). Dolayısıyla bu çalışma ile Borsa İstanbul KOBİ Sanayi endeksinde (XKOBİ) işlem gören şirketlerin bilanço verileri dikkate alınarak

şirketlerin nakit döngüsü, faaliyet oranları tespit edilerek konkordato riski ile ilgili değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Borsa İstanbul KOBİ Sanayi endeksinde (XKOBİ) işlem gören 29 adet işletmenin 2021- 2022-2023 bilanço ve gelir tablosu verilerinden elde edilen, faaliyet oranları ve nakit döngülerindeki durumun şirketlerin konkordato riskine etkisi incelenmiştir. BIST XKOBİ endeksinde yer alan işletmelerin 2021 – 2023 yıllarındaki finansal durum ve nakit akış tablosu birer yıllık dönemler halinde çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu yılların seçilmesinin sebebi, temel alınan yıllar itibariyle ülkedeki ekonomik göstergelerde birtakım bozulmaların ortaya çıkması ve bu durumun işletmelerin faaliyetlerindeki bozulmaları beraberinde getirmesi ayrıca nakit yapısında dengesizlikleri ortaya çıkarması sebebiyle çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmada BIST KOBİ endeksine dahil 29 adet işletmenin likidite yapısının konkordato riskine etkisi incelenmiştir. Vanet Gıda A.Ş.’nin stok devir hızı sağlıklı şekilde hesaplanamadığı için araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırmada şirketlere ait kullanılan finansal tablolar, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve Fintables internet sitesinden elde edilmiştir.

5.2. Verilerin Analizi

Yapılan araştırmada işletmelerin nakit akış tablosunda yer alan nakit varlığının devamlılığı ve finansal durum tablosundan elde edilen likidite oranları ele alınmıştır. Çalışma kapsamında işletmelerin nakit yapısındaki ve likidite oranlarında değişimlerin işletmelerin konkordato riskine etkisi yıllar itibariyle değerlendirilmiştir. Analize dahil edilen şirketlerin listesi Tablo 1’de verilmiştir.

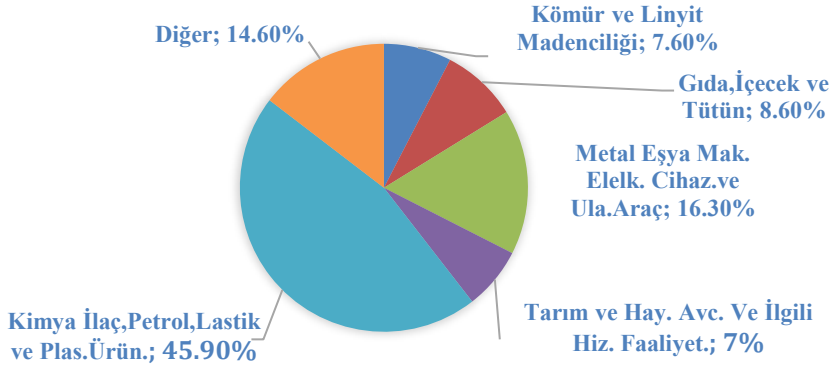
Tablo 1: Borsa İstanbul Kobi Sanayi Endeksine Dahil Olan Şirketler

Borsa Kodları	Şirket	Sektör
Aysel	Acıpayam Selüloz	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Almad	Altındağ Madencilik ve Enerji	Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları
Ange n	Anatolia Tanı ve Biyoteknoloji	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Bayrk	Bayrak Taban Sanayi	Tarım ve Hayvancılık Avcılık ve İlgili Hizmet Faaliyetleri
Burva	Burrelik Vana	Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları
Dnısı	Dinamik Isı Makina Yalıtım	Kömür ve Linyit Madenciligi
Dogu b	Doğusan	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Emke l	Emek Elektrik	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Ensrı	Ensari Deri	Gıda İçecek ve Tütün

Ersu	Ersu Gıda	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Fade	Fade Gıda	İmalat / Gıda, İçecek ve Tütün
Fmız	Federal Moğul İzmit	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım
p	Piston	Araçları
Formt	Formet Metal ve Cam	İmalat / Metal Eşya Makine Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım
Izfas	İzmir Fırça	Araçlar
Izınv	İz Yatırım Holding	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Luksk	Lüks Kadife	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık / Tarım ve Hayvancılık Avcılık ve İlgili Hizmet Faaliyetleri
Nıbas	Niğbaş Niğde Beton	İmalat / Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri
Oncs	Oncosem Onkolojik	İmalat / Taş ve Toprağa Dayalı
m	Sistemler	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Ozrdn	Özerden Ambalaj	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Poltk	Politeknik Metal	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Prkm	Park Elek. Madencilik	Madencilik ve Taş Ocakçılığı / Kömür ve Linyit
Przm	Prizma Pres	Madenciligi
a	Matbaacılık	İmalat / Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Basım
Rodrg	Rodrigo Tekstil	İmalat / Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri
Rtalb	Rta Laboratuvarları	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
Samat	Saray Matbaacılık	İmalat / Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Basım
Selgd	Selçuk Gıda	İmalat / Gıda, İçecek ve Tütün
Seyk	Seyitler Kimya	İmalat / Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler
m	Yaprak Sut ve Besi	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık / Tarım ve Hayvancılık Avcılık ve İlgili
Yaprk	Çift.	Hizmet Faaliyetleri

Analize dahil olan işletmelerin beş tanesi kimya sektöründe faaliyet gösterirken, iki tanesi metal eşya sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer bileşenler ise tarım ve hayvancılık, madencilik ve gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. Endekse toplam olarak baktığımızda ise Borsa İstanbul Kobi Sanayi Endeksine dahil işletmelerin sektörel dağılımı da aşağıdaki gibidir.

Şekil 4: Borsa İstanbul KOBİ Sanayi Endeksinde İşlem Gören Şirketlerin Sektörel Dağılımı

Kaynak: <https://www.borsaistanbul.com> (Erişim tarihi: 01.12.2024)

6. BULGULAR

İşletmelerin nakit akışlarını etkin bir şekilde yönetebilmeleri işletmelerin süreklilikleri için kritik öneme haizdir. Nakit dönüşüm döngüsü bu anlamda işletmelere nakit yönetimi ile ilgili önemli bilgiler veren finansal gösterge olarak ifade edilmektedir. Nakit dönüşüm döngüsü üç ana bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden ilki, işletmelerin stoklarını ne kadar süre elinde tuttuğunu gösteren stok devir süresi, ikincisi işletmelerin ticari alacaklarını tahsil etme süresini ifade eden alacak devir süresi son olarak da işletmelerin ticari borçlarını ödeme süresini gösteren borç devir süresidir.

Nakit dönüşüm döngüsü, işletmelerin satın alımlar için yaptığı nakit harcanması ile satışlardan elde ettiği nakit arasında geçen süre farkını ifade eder. Bir firmanın yönetiminin etkinliğini ve dış finansmana olan içsel ihtiyacını ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir ölçüt (Wang, 2019, s. 472) olup aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

NDS = Stok Devir Süresi + Alacak Devir Süresi (Ticari) -Borç Devir Süresi (Ticari)

İşletmenin faaliyet süreci sonunda nakit girişlerinin nakit çıkışlarından sonra gerçekleşmesiyle pozitif nakit döngüsü oluşmaktadır. Pozitif nakit döngüsüne sahip işletmeler nakit açığını mevcut likit varlıklarından veya yabancı kaynaklarla finanse etmesi gereklidir. Bu durum işletmeler için ekstra maliyet anlamına gelmektedir. Diğer bir durum ise nakit girişlerinin nakit çıkışlarından önce gerçekleşmesi durumudur. Bu da negatif nakit döngüsü olarak ifade edilmektedir. Negatif nakit döngüsünde, işletmenin borç ödeme süresi faaliyet süresinden daha uzundur. Negatif nakit dönüşüm süresinin oluşması, işletmenin çalışma sermayesine ihtiyaç duyduğunu, ancak tedarikçileri tarafından finanse edildiğini ifade etmektedir. (Hutchison vd., 2007, s. 42; Özkan vd., 2021, s. 28; Karadeniz, 2012, s. 126). Dolayısıyla, verimli bir finansal yönetim için firmaların nakit dönüşüm günlerini mümkün olduğunca az tutmaları firma sahiplerini/yöneticilerini nakit darboğazları ve likidite sorunları gibi birçok endişeden kurtarabilecektir. Tersisi durumda ise işletme

sermayesine yapılacak yatırımın büyümesi söz konusu olacağından işletmelerin fon maliyetlerinde artışlar söz konusu olacaktır. Dolayısıyla fonlama maliyetlerinin arttığı ve fonlama seçeneklerinin azaldığı makro ekonomik dönemlerde alacak tahsilatları ile borç ödeme zamanlamasındaki farkın negatif olarak açılması işletmeleri faaliyetlerini fonlamada zorluk çekmesine yol açmaktadır. Bu durumun işletmeler açısından süreklilik arz etmesi işletmeleri konkordato sürecine doğru sürüklemektedir. Özetle işletme sermayesi yatırımlarını optimal seviyede tutarak nakit dönüşüm süresini azaltabilmeyi başarabilen işletmeler kur, likidite ve faiz maliyeti risklerini en aza indirerek işletme değerini yükseltebilmektedirler (Karadeniz ve Beyazgül, 2016, s. 246)

Tablo 2: Analize Dahil Edilen İşletmelerin Nakit Dönüşüm Süresi Sonuçları

Yıllar	2021				2022				2023			
İşletme (Borsa Kodları)	Alacak Devir Süresi (Gün)	Stok Devir Süresi (Gün)	Borç Devir Süresi (Gün)	Nakit Dön. (Gün)	Alacak Devir Süresi (Gün)	Stok Devir Süresi (Gün)	Borç Devir Süresi (Gün)	Nakit Dönüşümü (Gün)	Alacak Devir Süresi (Gün)	Stok Devir Süresi (Gün)	Borç Devir Süresi (Gün)	Nakit Dönüşümü (Gün)
ACSEL	64,52	87,8	44,55	107,77	24,26	84,51	19,5	89,26	47,06	101,12	41,19	106,99
ALMAD	180	1,24	1285,71	-1104,4	146,94	0,27	16,11	131,1	66,67	0,23	8,81	58,09
ANGEN	68,31	387,1	51,87	403,53	67,04	1565,22	57,23	1575,02	125	2000	80,36	2044,64
BAYRK	94,24	194,59	43,48	245,36	75,47	100	19,7	155,77	84,51	87,17	25,03	146,64
BURVA	119,6	188,48	48,71	259,37	71,29	371,13	54,71	387,71	42,4	94,24	12,82	123,83
DNISI	78,43	48,26	37,85	88,83	67,8	46,81	22,94	91,67	71,86	50,21	21,96	100,1
DOGUB	33,9	160,71	41,67	152,95	6,39	243,24	63,94	185,69	12,28	214,29	50,99	175,57
EMKE	70,04	157,21	226,42	0,83	122,03	153,19	203,39	71,84	141,18	209,35	251,75	98,73
ENSRI	137,4	313,04	165,9	284,55	78,09	692,31	288	482,4	79,12	553,85	147,54	485,43
ERSU	34,55	339,62	118,81	255,36	9,76	184,62	89,78	104,6	28,48	240	101,41	167,07
FADE	90,23	391,3	40,22	441,31	51,95	279,07	37,27	293,75	47,87	130,43	25,73	152,57
FMIZP	35,02	37,11	27,31	44,82	15,44	28,73	17,13	27,05	18,13	30,1	15,74	32,49
FORMT	171,43	191,49	160	202,92	168,22	146,94	181,82	133,34	165,14	222,22	168,22	219,14
IZFAS	111,11	160,71	60,4	211,42	121,62	139	51,5	209,12	113,92	98,09	33,4	178,62

IZINV	113,2 1	163,6 4	173,0 8	103,7 7	23,61	51,06	37,58	37,09	145,1 6	96,51	76,6	165,08
LUKS K	95,24	132,8 4	50,49	177,5 9	79,82	112,5	38,01	154,31	100	112,5	35,09	177,41
NIBAS	51,21	39,78	24,49	66,5	60,81	19,27	48	32,08	127,2 1	49,11	92,07	84,25
ONCS M	78,26	173,9 1	82,19	169,9 8	83,72	165,1 4	48,71	200,14	91,6	145,7 5	37,7	199,66
OZRD N	53,81	77,09	69,5	61,4	44,55	55,9	55,73	44,73	37,58	64,98	44,72	57,84
POLT K	121,6 2	68,83	71,43	119,0 3	80,36	50,14	27,11	103,39	93,26	73,62	35,89	130,99
PRKM E	47,31	37,7	57,6	27,4	47,87	45	91,84	1,04	50,85	51,87	79,65	23,07
PRZM A	122,4 5	226,4 2	69,5	279,3 7	86,12	321,4 3	176,4 7	231,08	145,7 5	537,3 1	198,9	484,17
RODR G	41,24	562,5	235,2 9	368,4 4	27,15	571,4 3	371,1 3	227,44	13,71	562,5	302,5 2	273,69
RTAL B	83,14	32,23	98,36	17,01	154,5 1	142,8 6	52,48	244,89	233,7 7	223,6	122,8 7	334,5
SAMA T	122,0 3	238,4 1	84,91	275,5 4	28,44	67,42	26,59	69,26	43,8	100	38,75	105,04
SELG D	98,63	49,18	13,36	134,4 5	94,99	111,1 1	32,94	173,16	86,33	176,4 7	34,48	228,32
SEYK M	60,81	123,2 9	34,72	149,3 8	71,43	285,7 1	39,69	317,45	59,9	226,4 2	23,54	262,77
YAPR K	29,17	48,06	81,26	-4,03	41,28	63,72	64,75	40,25	29,01	60,1	42,35	46,76
GENE L ORT	85,96	165,4 5	124,9 7	126,4 4	69,68	217,7 8	79,79	207,67	82,2	232,5 7	76,79	237,98

Tablo 2'deki veriler genel olarak değerlendirildiğinde işletmelerin ortalama nakit döngüsü süresinin 2021 yılında 126 gün iken 2022 yılında %64 artışla ortalama 207 güne çıktığı görülmektedir. 2023 yılında ise bu sayı 2021 yılına göre % 88 artışla yaklaşık 238 güne kadar çıkmıştır. Bu da işletmelerin faaliyetlerini devam edebilmek adına varsa likit varlıklarını kullanacağı gün sayısının artmasına yoksa yabancı kaynaklarla finanse edeceği gün sayının arttığı anlamına gelmektedir. İşletmelerin artan finansman ihtiyacı enflasyonist dönemlerde faizlerin yüksekliğini de dikkate alınırsa finansman maliyetlerinde ciddi artışı beraberinde getirecektir. Bu durum işletmelerin faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ile ilgili ciddi endişeleri beraberinde getirecektir.

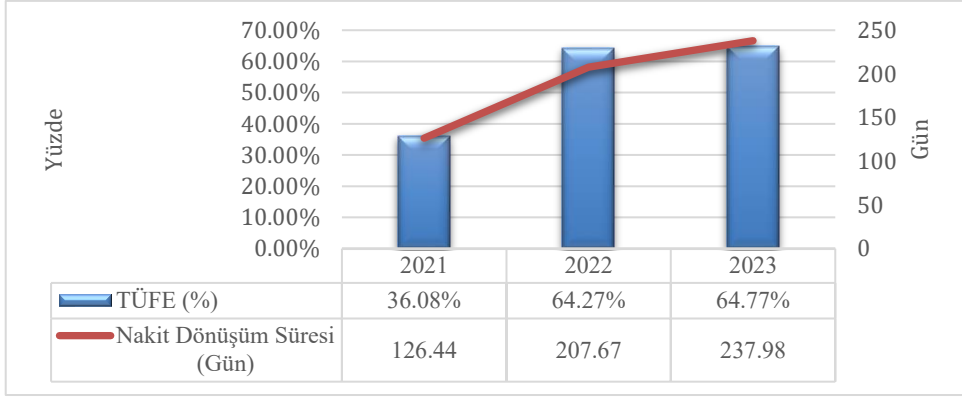
Tablo 2'deki veriler çerçevesinden bir değerlendirme yapıldığında kobi olarak nitelendirilen işletmelerin konkordato risklerinin yıllar itibariyle attığı diğer finansal veriler hariç tutularak sadece nakit dönüşüm gün süresi çerçevesinde ifade edilebilir.

Tablo 2’deki veriler işletmeler özelinde değerlendirildiğinde ise 2021 yılında 403/gün ile en kötü nakit dönüşüm süresine sahip işletmenin Anatolia Tanı ve Biyoteknoloji ürünleri TAŞ’nin olduğu görülmektedir. İşletmeye ait veriler incelendiğinde bu durumun stok devir süresindeki kötü durumdan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. İşletmenin daha sonraki yıllarda verileri daha da kötüleşmiş ve nakit dönüşüm süreleri sırayla 1575/gün ve 2044/gün e kadar çıkmıştır. Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler sektöründe faaliyet gösteren şirket moleküler tanı ürünleri ile çeşitli biyoteknolojik cihazların üretimini ve ticaretini gerçekleştirmektedir. Yıllar itibariyle işletmenin alacak devir hızı ve borç devir hızı birlikte değerlendirilip dikkate alındığında vade avantajı yakalayamadığı, stoklarını eritmekte zorluk çektiği ifade edilebilir. Bu durum işletmenin işletme sermayesinin sürdürülebilirliği hakkında ciddi endişe uyandıracak seviyeleri işaret edebilir. Dolayısıyla işletmenin nakit dönüşüm süresinin ortalamaların çok üstünde olması işletmeye konkordato süreci öncesi için erken uyarı ölçüsü olarak görülebilir.

Diğer bir değerlendirmede ise Altınyaz Madencilik ve Enerji Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin 2021 yılındaki nakit dönüşüm süresin borç devir süresindeki yükseklikten kaynaklı -1104/ gün olarak tabloda yer almıştır. Bu durum işletmenin çalışma sermayesine ihtiyaç duyduğunu, ancak tedarikçileri tarafından finanse edildiğini açıkça göstermektedir. Daha sonraki yıllarda ise işletmenin nakit dönüşüm süresi 2022 yılında 131/güne yükselirken 2023 yılında ise 58/güne kadar düşmüştür. Ortaya çıkan hızlı nakit dönüşüm süresi sonuçları Uyar (2009), Yenisu ve Yenice (2022)’nin bulgularıyla da aynı doğrultudadır. Araştırmacılar çalışmalarında imalat işletmeleri arasında en hızlı nakit dönüşüm süresinin metal sektörüne ait olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durum kobi endeksindeki diğer işletmeler ve ortalamalarla karşılaştırıldığında ve sadece nakit dönüşüm süresi çerçevesinde analiz edildiğinde işletmenin faaliyetlerini finanse etmede ekstra bir faiz yüküne katlanmadığını ve işletme sermayesinin sürdürülebilir olduğunu gösterebilmektedir. Fakat diğer bir taraftan satıcılara olan borcun vadelerinin uzatılması ile işletmenin sorunlarının maskelenmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ortaya çıkan bu uç durumun daha iyi analiz edilmesi adına gelecek çalışmalarda işletmenin mensubu olduğu sektörün bilgileri dikkate alınabilir.

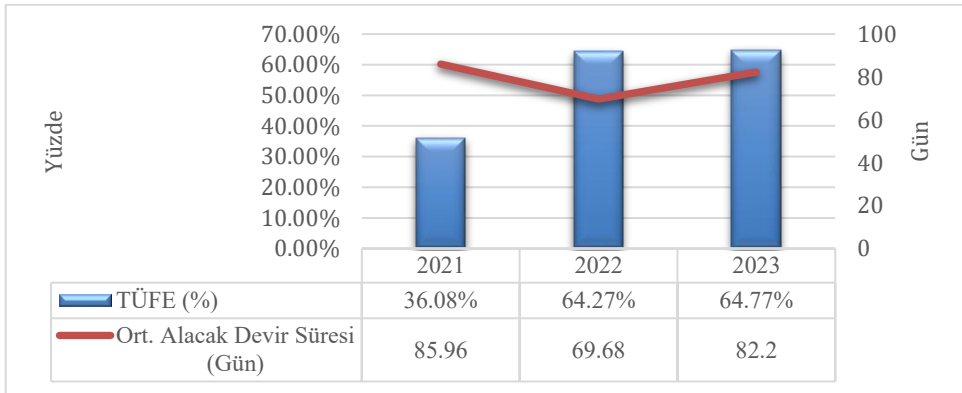
Tablo 2 incelendiğinde Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri sektöründe faaliyet gösteren Rodrigo Tekstil işletmesinin 2021 yılındaki nakit dönüşüm süresi 368/ gün ile tablodaki en uzun süreye sahip işletmeler arasında olduğu görülmektedir. Rodrigo Tekstil işletmesinin 2022 ve 2023 yıllarında nakit dönüşüm süresi kısalsa da ortalamaların üstünde kalmaya devam etmiştir. Bu durum nedeni tekstil sektöründe stok tutma süresinin nispeten daha uzun olması (Yenisu ve Yenice 2022) olarak ifade edilebilir.

Şekil 5: Enflasyon Oranlarındaki Değişim ile Ortalama Nakit Dönüşüm Süresi Arasındaki İlişki

Şekil 5 incelendiğinde yıllar itibariyle TÜFE'deki artış yüzdeleri, yine aynı yıllar itibariyle ortalama nakit dönüşüm sürelerindeki artış yüzdeleri ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik enflasyonun işletmelerin özellikle de kobi olarak nitelendirilen daha küçük ölçekli işletmelere etkisini göstermesi açısından önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. 2021 ile 2022 arasındaki enflasyondaki artış %77'leri bulurken aynı dönemdeki ortalama nakit dönüşüm sürelerindeki artış %66 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum işletmelerin enflasyonun yıkıcı etkileriyle karşı karşıya kaldıklarının önemli göstergelerinden biri olarak ifade edilebilir.

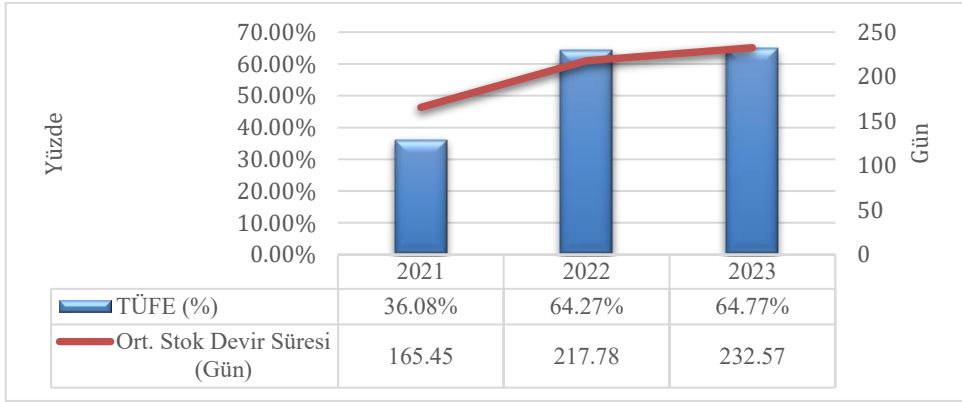
Şekil 6: Enflasyon Oranlarındaki Değişim ile Ortalama Alacak Devir Süresi Arasındaki İlişki

Şekil 6 incelendiğinde analize dahil yıllar itibariyle enflasyon verisindeki yüzdesel artışın işletmelerin alacaklarını tahsil etme gün sayılarını etkilemediğini ifade edebiliriz. Hatta

2021 -2022 arasındaki enflasyondaki %77'lik artışa rağmen ortalama tahsil süresinin yaklaşık %20 düştüğü söyleyebiliriz. Bu durum işletmelerin alacaklarının vadelerini düşürdüklerini böylece paranın zaman değerinin getireceği olumsuz durumdan negatif etkilenmemek ve korunmak adına çalıştıklarının göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 7: Enflasyon Oranlarındaki Değişim ile Ortalama Stok Devir Süresi Arasındaki İlişki

Şekil 7 incelendiğinde ise analize dahil yıllar itibariyle enflasyon verisindeki yüzdesel artışın işletmelerin ortalama stok devir sürelerinde benzer yüzdesel artışı beraberinde getirdiğini görmekteyiz. İşletmeler enflasyondaki artış ile stoklarını eritmekte zorlandıkları ifade edilebilir. Enflasyon ile ortaya çıkan yerine koyma maliyetlerindeki artış, ürün fiyatlarındaki aşırı artışlar bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.

Şekil 8: Enflasyon Oranlarındaki Değişim ile Ortalama Borç Devir Süresi Arasındaki İlişki

Son olarak şekil 8 değerlendirildiğinde, analize dahil yıllar itibariyle enflasyon verisindeki yüzdesel artışın işletmelerin ortalama stok devir sürelerinde tam tersi fakat benzer yüzdesel bir etki yaptığı görülmektedir. Enflasyon ile artan faiz oranları işletmelerin daha yüksek oranlardan borçlanabildiklerini ve ayrıca satıcı tarafın enflasyonun yıkıcı etkisinden kurtulmak adına ticari borçların vadelerini düşürme eğiliminde olmaları işletmelerin ortalama borç devir süresindeki düşüşün nedenleri arasında sayılabilir.

Özetle nakit dönüşüm süresinin artması, işletmenin finansman ihtiyacını arttırırken, (Sakarya 2008; Ercan ve Ban, 2010) bu durumun işletmeler özellikle de Kobilere açısından erken uyarı ölçüsü olarak da görülebileceği şeklinde yorumlanabilir. Özellikle enflasyonist dönemlerde paranın zaman değerinden dolayı nakit dönüşüm süresinin kısa olması işletmeleri enflasyonun yıkıcı etkilerinden daha az tahribatla çıkmasını sağlayacaktır. Nakit dönüşüm süresinin uzun olması, işletmenin stok devrinde veya alacak tahsilâtında sorun yaşadığının göstergesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca nakit dönüşüm süresi analizi yapılırken işletmelerin satıcılara olan borcun ödeme süresinin uzaması ile bu sorunları maskelenmiş olabileceği de dikkate alınmalıdır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Nakit dönüşüm döngüsü analizi, bir firmanın likidite ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut fonların uygun miktar ve zamanlamasını sağlayacak şekilde bir firmanın işletme sermayesi pozisyonunu yönetmek için daha açık bilgiler sağlar.

Dönen varlıkların ve kısa vadeli yükümlülüklerin yönetimi anlamına gelen likidite yönetimi, bir işletmenin başarılı bir şekilde yönetilmesinde önemli bir rol oynar. İyi yönetilemeyen likidite işletmeyi kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayamaz duruma getirebilir. Kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getiremeyen işletmeler özellikle küçük işletmeler finansmana ulaşmada da zorluk çekecektir (Uyar, 2009, s. 186). Sonuç olarak bu durum işletme faaliyetlerinin aksamasına ve hatta durmasına sebebiyet verecektir.

Likidite yönetimi, küçük, orta veya büyük tüm işletmeler için gereklidir. Çünkü, müşterilerden zamanında nakit toplamak ve böylece kısa vadeli borçları ödemekte zorluk çekmemek anlamına gelir. Bu nedenle, bir işletme likiditesini iyi yönetemediğinde, nakit sıkıntısı yaşayacak ve yükümlülüklerini ödemekte zorluk çekecektir. Sonuç olarak, likidite yönetimi, karlılığa ek olarak, devam eden endişe için hayati öneme sahiptir.

Verimli işletme sermayesi yönetimi, envanterden, alacak hesaplarından ve borç hesaplarından nakit serbest bırakmayı içerir. İşletmeler bu bileşenleri etkin bir şekilde yöneterek pahalı dış finansman kaynaklarına olan bağımlılıklarını azaltabilirler. Bu, işletme sermayesi bileşenlerinin kullanım verimliliğini artıracak ve daha fazla karlılığa ve piyasa değeri yaratılmasını beraberinde getirecektir.

Nakit dönüşüm döngüsü, işletmeler için finansman kararları açısından da büyük önem taşır. Uzun nakit dönüşüm döngüsü seviyesine sahip işletmeler, işletme sermayelerini desteklemek için daha fazla fona ihtiyaç duyarlar ve bu noktada genellikle değişken faizli borca başvururlar. Ancak, özellikle finansal kriz dönemlerinde yüksek miktarda değişken faizli borç, firma performansına olumsuz etki edebilir (Wang, 2019, s. 472). Firmalar nakit dönüşüm döngülerini kısaltmalı ve nakit döngülerini operasyonlarına zarar vermeden mümkün olan en kısa sürede tamamlamaya çalışmalıdır. Alacak devir süresi, stok devir süresini kısaltmak ve eşanlı olarak borç devir süresini uzatmak maliyetleri artırmadan ve satışlara zarar vermeden nakit dönüşüm süresini kısaltabilir. Nakit dönüşüm süresinin kısaltılması, net cari varlık gereksinimini azaltır ve serbest nakit akışının derecesini artırır bu durum Ehrhardt ve Brigham'n da (2009) bahsettiği üzere firma değeri üzerinde somut bir etki yaratabilecektir. Dolayısıyla elde tutma ve fırsat maliyetinin en aza indirildiği optimal stok, alacak ve borç seviyelerinin belirlenmesi ve nakit dönüşüm döngüsünün bu optimal noktalara göre hesaplanması, işletme sermayesi yönetiminin verimliliğine ilişkin daha eksiksiz ve doğru bilgiler sağlar (Nobanee ve Hajjar, 2017, s. 13).

Özetle, operasyonel kesintiye uğramadan devam etmek için gereken işletme sermayesinin finansmanı, borçlar veya ticari kredilerle sağlanır. Ticari borçlar, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için banka kredilerine sınırlı erişim nedeniyle en önemli kısa vadeli finansman kaynağıdır. KOBİ'ler, işletme sermayesi ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü, ihtiyaç duydukları hammaddeyi satın aldıkları tedarikçilerden ödünç aldıkları ticari kredilerle finanse ederler. Bu noktada, üretim sürecini ve alacakların tahsilatını hızlandırmak ve borçlarla ilgili ödemeleri makul süreler içinde yavaşlatmak, yani nakit dönüşüm döngüsünü kısaltmak, gereken miktarda işletme sermayesinin sağlanmasını sağlayacaktır (Erem Ceylan, 2021, s. 111)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akil, C. (2012). Malvarlığının terki suretiyle konkordatoda konkordato tasfiye memuru. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(3), 819-858.
- Atrill, P. (2020). Financial Management for Decision Makers. fifth edition Pearson Education Limited Edinburgh Gate Harlow Essex CM20 2JE England
- Bayazıtlı, E., Altay, A., Toraman, B., Bulur, A., Durna, E., & Ülger, Z. (2019). Konkordato komiserliği temel eğitim kitabı. *TC Adalet Bakanlığı, Bilirkişilik Daire Başkanlığı Yayını. Ankara.*
- Bilen, C.İ. ve Güler, S. (2019). Konkordato ve Alacakların Akıbeti, *Vergi Dünyası*, 38 (449), 81-97
- Boisjoly, R. P., Conine Jr, T. E., & McDonald IV, M. B. (2020). Working capital management: Financial and valuation impacts. *Journal of Business Research*, 108, 1-8.
- Chang, C. C. (2022). Cash conversion cycle and corporate performance: Global evidence. In *Encyclopedia of Finance* (pp. 2597-2626). Cham: Springer International Publishing.
- Cristea, C., & Cristea, M. (2018). Cash conversion cycle and corporate performance: evidence from Romania. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 184, p. 04009). EDP Sciences.
- Çıtak, N., Güneş, M. A. (2020). Bir Yeniden Yapılandırma Müessesesi Olarak Konkordato ve Bir Üretim İşletmesi Uygulaması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 501-517.
- Ehrhardt, M. C.; Brigham, E. F. (2019), *Corporate Finance: A Focused Approach*, 3rd edition, United States of America: South-Western Cengage Learning.
- Ercan, M.K. ve Ban, Ü. (2010). Değere Dayalı İşletme Finansı Finansal Yönetim. Ankara: Gazi Kitabevi
- Erem Ceylan, I. (2021). "Does Cash Conversion Cycle Affect Firm Profitability? Evidence from the Listed Small and Medium-Sized Enterprises", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 110 – 123.
- Fransisca, C., Shalahuddin, A., Wendy, W., Giriati, G., & Hasanudin, H. (2023). The influence of cash conversion cycle, capital structure, and liquidity on profitability with firm size as moderation. *International Journal of Applied Finance and Business Studies*, 11(3), 528-534.
- Garanina, T. A., & Belova, O. A. (2015). Liquidity, cash conversion cycle and financial performance: case of Russian companies.
- Geniş, O., & Can, E. N. (2021). İşletmelerde Konkordato Sürecinin İşleyişi, Uygulama ve Finansal Yönden Değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (115), 77-102.
- <https://tombblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/konkordato+gelismelerine+yakindan+bir+bakis> (01.11.2024)
- Hutchison, P. D., Farris II, M. T. and Anders, S. B.,(2007). "Cash-to-cash analysis and management", *The CPA Journal*, Vol. 77 No. 8, pp. 42-47
- Karadeniz, E., & Beyazgül, M. (2016). Halka Açık Turizm Şirketlerinin Nakit Dönüşüm Sürelerinin Analizi: Türkiye ve Bazı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 243-257.
- Karadeniz, E. (2012). Turizm Sektörünün Nakit Dönüşüm Süresinin Analizi: İMKB turizm Şirketleri ve TCMB Sektör Bilançoları Üzerinde Bir Araştırma, *Cag University Journal of Social Sciences*, 9 (1): 122-145.
- Kaygusuz, S. (2012). Finansal Tablolar. Banar, K. ve Ekerğil, V. (Ed.). Genel Muhasebe I içinde (Ünite 2). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kıymış, H. (2022). "Konkordato Sürecinin Mali Yapı Bakımından İncelenmesi: Bir Uygulama", (Doktora Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Konuk, F., & Zeren, F. (2014). Is cash conversion cycles optimum in Turkish listed food-beverage firms?. *Theoretical & Applied Economics*, 21(12).
- Lancaster, C., Stevens, J. L., & Jennings, J. A. (1998). Corporate liquidity and the significance of earnings versus cash flow. *Journal of Applied Business Research*, 14(4), 27.
- Lyrودي, K., & Lazaridis, Y. (2000). The cash conversion cycle and liquidity analysis of the food industry in Greece. Available at SSRN 236175.
- Moss, J.D. and Stine, B. (1993), "Cash Conversion Cycle and Firm Size: A Study Of Retail Firms", *Managerial Finance*, Vol. 19 No. 8, pp. 25-34

- Muscettola, M. (2014). Cash conversion cycle and firm's profitability: An empirical analysis on a Sample of 4,226 Manufacturing SMEs of Italy. *International Journal of business and management*, 9(5), 25.
- Nobanee, H. , AlHajjar, M. (2014) An Optimal Cash Conversion Cycle. *International Research Journal of Finance and Economics*. March (120), 13-22.
- Özdemir, M. (2018). Konkordatonun muhasebe işlemlerine etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4, 1-12.
- Özkan, T., Duran, N.İ., Demirkale, Ö. (2021). Faaliyet Döngüsü ve Nakit Akış Döngüsünün Türkiye'deki Çimento Endüstrisinin Finansal Performansı Üzerindeki Etkileri. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(1), 27-41. Doi:10.24988/ije.202136103
- Özkan, T., Koşan, N. İ., & Demirkale, Ö. (2021). Faaliyet döngüsü ve nakit akış döngüsünün Türkiye'deki çimento endüstrisinin finansal performansı üzerindeki etkileri. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(1), 27-41
- Özşahin Koç, F., Uzay, Ş. (2020). Konkordato Sürecinin İşletmelerin Sürekliliğine Katkısı. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 13 (2), 495-515.
- Richards, V.D., & Laughlin, E.J. (1980). A cash conversion cycle approach to liquidity analysis. *Financial Management*, 9(1), 32-38
- Richards, Verlyn D., Laughlin, Eugene J. (1980). A Cash Conversion Cycle Approach to Liquidity Analysis, *Financial Management*, Spring, 1980, Vol. 9, No. 1 pp. 32-38
- Ross, S. A., Westerfield, R. W., Jaffe, J. F., & Jordan, B. D. (2011). Core principles and applications of corporate finance.
- Sakarya, Ş. (2008). Nakit Yönetiminde Nakit Dönüş Süresi Analizinin Kullanılması: İMKB'deki KOBİ'ler Üzerinde Ampirik Bir Çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2): 227-248.
- Sakarya, Y. D. D. Ş. (2008). Nakit yönetiminde nakit dönüş süresi analizinin kullanılması: İMKB'deki Kobi'ler üzerine ampirik bir çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 227-248.
- SAKARYA, Y. D. D. Ş. (2008). Nakit yönetiminde nakit dönüş süresi analizinin kullanılması: İMKB'deki Kobi'ler üzerine ampirik bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 227-248.
- Sayılgan, Güven (2003), Soru ve Yanıtlarla İşletme Finansmanı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Temiz, H. (2019). Konkordato sürecinde muhasebeleştirme işlemleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 268-278.
- Uyar, A. (2009). The relationship of cash conversion cycle with firm size and profitability: an empirical investigation in Turkey. *International research journal of finance and economics*, 24(2), 186-193.
- Uyar, T. (2019). Yeni Konkordato Hukukumuzun Temel İlkeleri. *Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları*.
- Wang, B. (2019), "The Cash Conversion Cycle Spread", *Journal of Financial Economics*, No. 133, 472-497
- Wang, B. (2019). The cash conversion cycle spread. *Journal of financial economics*, 133(2), 472-497.
- Wang, Y. J. (2002). Liquidity management, operating performance, and corporate value: evidence from Japan and Taiwan. *Journal of multinational financial management*, 12(2), 159-169.
- Yenisu, E. & Yenice, S. (2022). Nakit Akış Döngüsünün Belirleyicileri: Türkiye İmalat Sanayi Örneği. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 43-56.
- Yılmaz, İ. (2024). Nakit Döngüsü Teorisi Kapsamında Nakit Döngüsü ve Likidite Oranları ile Kârlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul Üzerinde Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 305-331.
- Yücel, T., Kurt, G. (2002). Nakit Dönüş Süresi, Nakit Yönetimi ve Karlılık: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Çalışma, İMKB Dergisi, 6(22): 1-15.
- Zakari, M.; Saidu, S. (2016). "The Impact of Cash Conversion Cycle on Firm Profitability: Evidence from Nigerian Listed Telecommunication Companies", *Journal of Finance and Accounting*, 4 (6), 342-350
- Zhang, T., Zhang, C. Y., Pei, Q., 2019. Misconception of providing supply chain finance: Its stabilising role. *International Journal of Production Economics*. Vol 213, 175-184.

Reflexivity in Social Sciences in Türkiye: Methodological Reflections and Applications¹

Emine Dünder ^{2 3}, İlknur Yüksel Kaptanoğlu⁴

ABSTRACT

Reflexivity, especially in recent years, has become one of the most discussed concepts in qualitative research methodology. Although reflexivity can be a challenging endeavor, its significance makes it indispensable for qualitative research methodology. In this article, as authors, we aimed to comprehensively address the concept of reflexivity by examining articles accessed through DergiPark in the field of social sciences in Türkiye. In this regard, we discussed the methodological contributions of reflexivity, its connection with subjectivity and positionality, its role in facilitating the sharing of experiences, and its importance in maintaining research ethics. With this article, we seek to offer new perspectives on the subject through the example of Türkiye, contribute to scientific discourse, and support the advancement of the academic discussion environment.

Keywords: *Reflexivity, Qualitative research, Subjectivity, Positionality.*

Türkiye'deki Sosyal Bilimlerde Düşünümsellik: Metodolojik Yansımalar ve Uygulamalar

ÖZET

Düşünümsellik, özellikle son yıllarda, nitel araştırma metodolojisinde en çok tartışılan kavramlardan birisidir. Düşünümsellik, zorlu bir çaba olmasına karşın, sahip olduğu önem, onu nitel araştırma metodolojisi için vazgeçilmez kılmaktadır. Bu makalede yazarlar olarak, Türkiye'deki

¹ This article is based on the conceptual and theoretical framework of the first author's doctoral dissertation.

² Corresponding author: emine.dunder@cbu.edu.tr

³ Research Assistant, Manisa Celal Bayar University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Sociology, 0000-0002-0432-2272.

⁴ Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University Institute of Population Studies Department of Social Research, 0000-0001-5969-1238.

sosyal bilimler alanında DergiPark üzerinden erişilen makaleleri inceleyerek, düşünümSELLİK kavramını kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçladık. Bu hedef doğrultusunda, düşünümSELLİĞİN metodolojik katkılarını, öznellik ve konumsallık ile olan bağlantısını, deneyim paylaşımı kolaylaştırmadaki rolünü ve araştırma etiğini sürdürmedeki önemini tartıştık. Bu makale ile Türkiye örneği üzerinden konuya dair yeni bakış açıları sunmayı, bilimsel söyleme katkıda bulunmayı ve akademik tartışma ortamının gelişimine katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: *DüşünümSELLİK, Nitel araştırma, Öznellik, Konumsallık.*

1. INTRODUCTION

Reflexivity is fundamentally about self-examination, introspection, and questioning. While this concept can be traced back to philosophical texts from ancient times, it has gained significance in the discipline of methodology, particularly in qualitative research. The practice of reflexivity, also known as self-reflexivity, has emerged as an indispensable aspect of qualitative research.

Despite the absence of a universally agreed-upon definition of reflexivity due to its complex and multifaceted nature, the definitions found in the literature exhibit certain commonalities. For instance, Giddens defined reflexivity as "self-awareness" (1976, p. 17). Years later, Finlay (2002a, p. 209) offered a similar definition of reflexivity, underscoring the importance of explicit self-awareness in qualitative research. Cunliffe (2003) expanded the concept by drawing attention to the role of social context and power dynamics, defining reflexivity as a deeper engagement with the research context, in which the researcher continuously reflects on their role and the dynamics at play. Finally, from a more thorough lens, Mason (2002, p. 5) emphasizes critical thinking in her definition: "thinking critically about what you are doing and why, confronting and often challenging your own assumptions, and recognizing the extent to which your thoughts, actions and decisions shape how you research and what you see." As these definitions suggest, reflexivity requires researchers (subject) to critically reflect on, question, and acknowledge their subjectivity, positionality, and the social context of their research, while actively engaging in the research process.

Reflexivity underscores the impact of existing knowledge on our thought processes and the way research findings are formulated. While it is recognized as a crucial element in producing high-quality qualitative research, it is often difficult and sometimes overlooked (Mason, 2002, p. 5; Probst, 2015). Reflexivity allows for deep discussions on the researcher's experiences, subjectivity, research context, and power dynamics, contributing to a broader discourse on ontology, epistemology, and knowledge colonization (Berger, 2015, p. 220). By addressing methodological dilemmas, reflexivity enhances transparency, rigor, and understanding of both the research process and phenomena (Day, 2012).

When examining the literature on reflexivity, the first observation was the absence of agreement on the terminology used to define this concept. In English literature, "reflexivity" and "self-reflexivity" are often used interchangeably and share overlapping meanings. However, we consider reflexivity to be a broader concept that encompasses self-reflexivity. Methodologically, we interpret reflexivity as the researcher's critical evaluation and assessment of not only themselves but also all aspects of their research. Therefore, for the remainder of this article, we will use the term "reflexivity", rather than "self-reflexivity."

For the past two years, we have been intensively studying the concept of reflexivity in the context of my doctoral thesis under the supervision of this article's co-author. I was deeply influenced by the comprehensive nature of the concept during the courses I took in my doctoral program and realized that merely thinking about it could significantly contribute to the development of my researcher identity. Furthermore, upon reviewing the literature, we observed that studies directly addressing reflexivity are notably limited in Türkiye. As far as we have observed, this article is the first comprehensive attempt to systematically examine reflexivity in the context of Türkiye's social sciences literature across various disciplines. Therefore, it was mutually agreed that writing a thesis on reflexivity would be a valuable endeavor and that the research would necessitate extensive fieldwork, as this abstract concept is believed to manifest uniquely among different researchers. To capture these diverse experiences, we prepared a guideline, and I conducted in-depth interviews with thirty-one researchers across the disciplines of anthropology, sociology, and women's studies in Türkiye. However, this article includes an evaluation of the literature in Türkiye, rather than an analysis of the data from the fieldwork conducted within the scope of the thesis.

As researchers who prioritize the concept of reflexivity and aspire to delve deeper into this subject, we aimed in this article to understand the importance of the concept within the context of methodological reflexivity. The literature on qualitative research in Türkiye is expanding, with an increasing emphasis on personal experiences that engage with key concepts such as reflexivity, subjectivity, positionality, and the researcher-researched relationship (Akarsu, 2029, p. 2-3). Given this context, we believe understanding researchers' experiences of reflexivity is particularly important in a country like Türkiye, which has a multitude of cultural, political, and identity differences, along with various complexities and conflicts arising from these differences. Thus, this article explores the significance of reflexivity, contextualizing it with applications from the social science literature in Türkiye, while aiming to clarify what reflexivity signifies within this context and examining the reasons behind its limited consideration. Furthermore, it seeks to deepen our understanding of the concept, contribute to the existing academic literature, and foster a discussion environment regarding reflexivity in Türkiye.

2. RESEARCH METHODOLOGY

Significant efforts regarding reflexivity have been made in the academic field in Türkiye, and it is essential to examine these contributions systematically. These efforts include reflexive texts from various research fields, such as women's studies (Bayrakçeken Tüzel et al., 2023), migration studies (Soysüren and Poyraz, 2024), ethnographic research (Harmanşah and Nahya, 2018), and social work studies (Akçay et al., 2020), which reflect on research experiences. Additionally, methodological works specifically addressing reflexivity, such as the edited volume by Hattatoğlu and Ertuğrul (2009), provide valuable insights where scholars critically examine their positionality and the complexities of their research processes. However, to conduct a systematic assessment, we have chosen to limit our study to articles and have preferred to contribute to literature within this framework. In this regard, we accessed the articles via DergiPark.

Searches on DergiPark were conducted using the following keywords: 'reflexivity', 'reflexive', 'self-reflexivity', 'field experience', 'research experience', and 'field notes'. These searches resulted in twenty-one publications related to reflexivity, covering the period from 2015 to 2024. It is worth emphasizing that it is quite difficult to determine the disciplinary distribution of these articles. Our observation suggests that most of the published studies have an interdisciplinary nature; however, we can note that most articles can be evaluated within the frameworks of women's studies, sociology, and anthropology. As co-authors of this study, we engaged in multiple online discussions and exchanged numerous emails throughout the article process. We held extensive deliberations on the objectives and scope of our study while also making a concerted effort to stay updated on the continuously evolving literature in the field. Considering our readings and discussions, we decided it would be valuable to explore the discussion around four key themes that generated from our review of the literature: reflexivity as a methodological contribution, reflexivity as subjectivity and positionality, reflexivity as a space for sharing research experiences, and reflexivity as a path to ethical research.

3. REFLEXIVITY AS A METHODOLOGICAL CONTRIBUTION

Reflexivity in Türkiye's social science literature is not only discussed from a methodological perspective but also frequently within conceptual and theoretical frameworks, particularly in sociology and anthropology. Therefore, we believe examining the conceptual and theoretical contributions of reflexivity through anthropology, sociology, and women's studies, while considering their developmental processes, will be valuable.

The concept of reflexivity prominently emerged in anthropology, largely attributed to British cultural anthropologist Victor Turner. Turner's phenomenological approach, marked by heightened self-awareness, facilitated reflexivity as a subject of discourse within the discipline (Jules-Rosetta, 1994, p. 172). He introduced the idea of plural reflexivity, describing it as "the ways in which a group or community seeks to portray, understand, and

then act on itself" (Turner, 1979, p. 465). A significant turning point in reflexivity's development occurred with the publication of Bronislaw Malinowski's field diaries in 1967. Madden (2023, p. 9) noted that these diaries revealed a stark contrast between Malinowski's scholarly work and his personal reflections, igniting debates about ethnographic data and emphasizing reflexivity's importance in research methodologies. Following this, Scholte contributed to the reflexivity discourse in his work "Towards a Reflective and Critical Anthropology," asserting that anthropological activities are both scientific and expressive of a cultural world that requires further reflexive understanding (Scholte, 1972, p. 431). The 1980s introduced the "reflexive turn" in anthropology, driven by critical and feminist theories that addressed ethnocentrism and androcentrism. This period saw an increase in feminist ethnographies and post-modern narratives, establishing reflexivity as a central component of ethnographic research. The evolution of autobiographical data and narrative styles further facilitated this trend. Contemporary anthropology showcases reflexivity through self-centered monologues and introspective narratives (Nazaruk, 2011).

A scrutiny of the literature reveals several significant publications in Türkiye that address the intersection of ethnography and reflexivity, particularly in the sociology discipline. Notably, Değirmenci (2018), as a sociologist, discussed how photography could be employed as data in sociological and anthropological research. His study addressed photography both as a source of data in ethnography and as a methodological tool for expressing reflexivity, emphasizing that photography, with its iconic and symbolic elements, served as a powerful tool that enhanced the rhetoric of the text.

This notable contribution in the literature, while examining visual materials within ethnographic narratives, also reveals the new possibilities that visual methods offer for reflexive practices. By proposing a multi-sensory and broader approach to field experience, it provides a noteworthy contribution to literature traditionally dominated by text-based research paradigms. However, deliberations on reflexivity are not limited to the realm of methodological choices; they also call for a rethinking of theoretical orientations that guide such choices. In this regard, relational ethnography offers a productive framework through which to critically engage not only with the researcher's positioning, but also with the multidimensional nature and full trajectory of knowledge generation.

In 2022, Özuz Dağdelen, a scholar specializing in media sociology, examined the importance of reflexivity and relationality within media ethnography. She explored the integration of critical-realist Bhaskar's theories with those of Mead, who is renowned for his work in symbolic interactionism and pragmatic philosophy. Dağdelen suggested that this combined approach could enhance relational ethnography by giving equal weight to both epistemological and ontological considerations. She emphasized that a media ethnography rooted in reflexivity and relationality, viewed through a critical-realist lens, can achieve this balance.

Reflexivity also manifests as a process through which researchers experience their presence in the field in tangible and embodied ways. In this context, the academic literature in Türkiye includes studies that approach ethnographic research from a methodological standpoint and place reflexivity at the heart of these discussions.

In the article co-authored by sociologist Güllüpınar and his doctoral student Işık (2021), they discussed the significance of reflexivity throughout all stages of research. The authors focus on strategies for effectively taking ethnographic field notes, offering a theoretical framework for participatory observation, and exploring the unique literary style of field notes. They also provide a thorough literature review on the writing techniques used in ethnographic research. According to the authors, field notes are not only a crucial part of the research process but also play a key role in the analysis phase. However, they acknowledge that field notes are inherently selective and shaped by the researcher's own perspective. Additionally, the note-taking process is influenced by the researcher's personal preferences and the varied experiences they encounter in the field. Reflexivity becomes essential at this stage, as it enables researchers to critically examine their positionality, resulting in a more transparent analysis. By engaging in reflexive note-taking, researchers can explore how their presence and perspective shape both the field itself and the data they generate.

Beyond writing and observational practices, reflexivity is also shaped by the researcher's positionality and the socio-cultural context in which they are embedded. Accordingly, studies that focus on how subjectivity intertwines with structural factors and identity-based dimensions offer valuable insights for a more profound understanding of reflexivity.

Another notable study by Nuhurat (2020), a prominent scholar in sports and football anthropology, delved into reflexivity through the framework of ongoing self-criticism and inquiry, core principles of anthropology. She emphasized the importance of reflexivity in critically evaluating positionalities, particularly concerning spatial locations and cultural frameworks. In her research on football and traffic, she explored the intersectionality of gender and class subjectivities. Nuhurat highlighted how her class position shaped her approach to studying football, while her gender influenced her research on traffic and urban issues. She argued that reflexivity requires considering all dimensions of subjectivity, viewing them through an intersectional lens.

From a wider analytical perspective, Nuhurat's work situates reflexivity within a multilayered framework that encompasses spatial, class-based, and cultural dimensions. This orientation resonates with ongoing scholarly discussions that frame reflexivity as a concept with both historical depth and interdisciplinary scope. Indeed, the development of reflexivity within the social sciences literature has been shaped by multilayered debates and evolving lines of inquiry.

The historical development of reflexivity in sociology presents challenges, given that the discipline emerged in the 19th century, although its philosophical roots can be traced back to Ancient Greece. Key starting points for discussing reflexivity include the German Historical School and Dilthey's focus on the historical and cultural dimensions of knowledge (Dilthey, 2002). Weber (1947), in a manner related to reflexivity, defined sociology as the interpretive understanding of social action, emphasizing that social actions are influenced by individuals' social positions, interests, and values. Reflexivity became significant in later sociological discourse, featuring in the works of scholars like Mills, Giddens, and Bourdieu. On the other hand, Giddens understands reflexivity particularly in the context of modernity. He contended that modern social life is characterized by the constant critiquing and reform of practices based on new information (Giddens, 1990). Beck also related reflexivity to modernization, identifying reflexive modernization as the final stage of social change, addressing risks in a "risk society" (Beck et al., 1994). Garfinkel viewed reflexivity as essential for understanding social order, allowing individuals to reflect on their actions naturally (Dogan and Oral, 2020, p. 45-46). Contemporary discussions focus on "reflexive sociology," a term popularized by Gouldner (1972), who argued that sociological knowledge is intertwined with both the knower and the context. Bourdieu expanded this concept, critiquing dualistic thinking in sociology and foregrounding the need for sociologists to critically engage with their own doxa, identity, and position within the scientific community (Bourdieu & Wacquant, 2003).

A significant portion of the sociological literature on reflexivity in Türkiye consists of articles addressing the concept of reflexive sociology, which is grounded in Bourdieu's works. For instance, Akarca (2024) who is an expert in political science, discussed the reflexive method based on Bourdieu's theoretical approach in his article. Adopting a conceptual content analysis approach, the author attempted to explain reflexive methodology by drawing on Bourdieu's conceptualizations such as scientific field, scientific capital, scientific habitus, and scientific attitude, making a significant contribution to the relevant literature. Additionally, Kineşçi (2017) analyzed reflexive sociology through the perspectives of the renowned thinker Bauman. In this study, which was prepared by using the method of text analysis, reflexive sociology was understood as "a process of critical thinking and evaluation that focuses on the ontological, epistemological, and methodological foundations of sociology" (2017, p. 61). In the discussions that formed the foundation of Bauman's understanding of modernity and postmodernity, reflexivity was presented by the author as an element that "expands the horizon of sociology, which is concerned with the science of being a society and additionally, the formation of this society" (2017, p. 69).

These theoretical contributions, which are critically engaged with the epistemological and ontological dimensions of reflexive sociology, are particularly instructive for revealing the

analytical potential of reflexivity - not only in examining social events and phenomena but also in making sense of contemporary social transformations.

Reflecting this line of inquiry, Çelik (2024) explored artificial intelligence discussions through the reflexivity analyses of Beck and Giddens. She argued that their theories provide a deeper understanding of humanity's historical trajectory and modernity's new dimensions, while expanding views on AI's impact. The article emphasizes the significance of reflexivity in modernity and its relationship with AI, offering a critical perspective (2024, p. 3-4). She explains that Beck and Giddens' analyses show modernity's continual reshaping, with evolving identities. As part of reflexive modernity, AI reshapes social structures, boundaries, and identities, deepening reflexivity while introducing uncertainties and risks, prompting individuals to engage more with their existence.

In a different vein, women's studies, as an interdisciplinary field, exemplify intense discussions on reflexivity, primarily through feminist research rooted in feminist theory. Feminist theory interrogates the relationship between epistemology and ontology, challenging the assumptions inherent in positivist paradigms, especially regarding objectivity (Hemmings, 2012, p. 148) and they highlight the subjective character of knowledge and the importance of being reflexive (Mazanderani, 2017, p. 81). Scholars agree that a neutral stance is neither possible nor desirable, highlighting reflexivity as a central topic in feminist literature (Oakley, 1981; Mauthner and Doucet, 2003, p. 416).

In feminist research, reflexivity reflects the researcher's identity and a commitment to recognizing silences within epistemological frameworks and power dynamics (Finlay, 2002b, p. 695). The power-knowledge relationship is critically examined, with a focus on the significance of the researcher's positionality (Ramazanoğlu and Holland, 1999, p. 386). Harding plays a key role in reflexivity discussions, critiquing traditional objectivity as androcentric and advocating for "strong objectivity," which includes diverse subjective experiences (Harding, 1995). She argued that traditional science, shaped by Western, male perspectives, is a "bad science" and that researcher positionality should be acknowledged (Harding, 1986, p. 8). Standpoint theory, to which Harding contributed, asserts that knowledge arises from struggles between dominant and marginalized voices, with knowledge from marginalized groups often being more reliable due to inequality (Hemmings, 2012, p. 155). Feminist standpoint theory, evolving through theorists like Hartsock and Collins, emphasizes the importance of marginalized perspectives in enhancing feminism and social science. Reflexivity, central to feminist theory, underscores the value of personal experiences and subjective insights in knowledge production.

At this juncture, it is important to note that the feminist literature on reflexivity in Türkiye primarily centers on the personal experiences of researchers. In this context, one of the most notable academic contributions is by Karababa Demircan (2020). She explored the evolution of research methodologies in response to the widespread impact of the COVID-

19 pandemic, drawing on her own fieldwork experiences in the article. She conceptualized reflexivity as a process that 'takes responsibility for the silenced voices within relations of opposition, established and transformed through space, and occurs within a framework in which the researcher does not evade their own emotions and experiences.' In this respect, she offered critical insights into the researcher-researched relationship, particularly addressing strategies to minimize potential hierarchies in interviews that are not conducted face-to-face and discussing the responsibility of the consulted individual.

As this section illustrates, reflexivity occupies a multifaceted position in the social science literature in Türkiye, as both a methodological tool and a critical theoretical lens. Through the contributions of visual and textual methodologies, relational and reflexive sociological frameworks, and feminist epistemologies, reflexivity helps to forge a strong connection between methodological rigor and theoretical depth.

4. REFLEXIVITY AS SUBJECTIVITY AND POSITIONALITY

Reflexivity is a concept intrinsically linked to subjectivity and positionality. Subjectivity forms the foundation of reflexivity, as researchers cannot be entirely independent or objective when generating data. Instead, they must recognize and engage with this inherent bias to better understand their roles in the research process (Mason, 2002, p. 7). The relationship between reflexivity and subjectivity lies in the necessity to incorporate the researcher's emotions, thoughts, viewpoints, and experiences into the research. Reflexivity enables researchers to acknowledge the impact they have on the research, considering how these influences shape social realities. In this context, subjectivity is seen not only as an individual phenomenon but also as a social and cultural construct.

The researcher's subjectivity is more than just an element to be considered; it plays an active role throughout the research process. Rather than viewing it as a limitation to minimize, it should be recognized as a valuable resource to be utilized (Fook, 1999, p. 13). Therefore, researchers must openly articulate their assumptions, decisions, and personal experiences during the research process. Failing to do so may lead to the misconception that research outcomes represent objective 'realities,' when, in fact, they are socially constructed. Thus, reflecting on and documenting research subjectivity is essential for conducting reflexive research. This process requires the constant evaluation of the researcher's positionality, how it is perceived by others, and the impact of these perceptions on the research journey.

Moreover, reflexivity is a vital methodological approach that acknowledges the impact of subjectivity on the research process and explores its consequences for the findings. Rather than disregarding subjectivity, researchers embrace it as a tool to deepen their understanding of social realities. Reflexivity is an ongoing and relational process that encourages active engagement, allowing researchers to critically examine how their personal biases, beliefs, and experiences shape their work (Berger, 2015). Ultimately, this

approach enhances scholarly contributions by offering a more nuanced understanding of the researcher's role and by situating their work within broader social contexts (Gordon, 2022).

Another concept closely related to reflexivity is positionality. Maintaining reflexivity involves researchers consistently locating (and relocating) themselves within their work, actively engaging with the research process, participants, and methodologies (Bott, 2010, p. 160). The researcher's positionality, shaped by factors such as class, gender, ethnicity, and other social identities, plays a crucial role in shaping the scope, interpretations, and outcomes of the research. Thus, positionality involves not only recognizing an individual's subjectivity but also understanding how it interacts with broader social structures. Reflexivity serves as a tool for cultivating this awareness, enabling researchers to acknowledge and critically engage with the influence of their position throughout the research process. In contemporary qualitative methodology, reflections on researcher positionality have become increasingly central to knowledge production, reshaping discussions on the researcher's role.

We contend that feminist literature has been instrumental in advancing discussions on positionality. Feminist frameworks, which inherently challenge hierarchical power dynamics, have extended this critique to include the positionality of the researcher, examining its influence on knowledge generation and interpretation. Standpoint theory emphasizes the perspectives of marginalized groups in knowledge production, arguing that these groups may possess a more critical and nuanced understanding of social structures and power relations (Harding, 2016). Through the lens of positionality, feminist scholars engage with their own social positions, reflecting on how these positions shape the research process. This approach not only deepens the understanding of how personal experiences, but also broader social and cultural contexts, influence the production of knowledge (Collins, 1990; Haraway, 1988). Ultimately, it fosters more critical, nuanced, and transparent knowledge generation.

One of the key contributions to the discussion of researcher positionality in the literature of Türkiye is an article by sociologist Kaçar Tunç. In her 2020 article, Kaçar Tunç provided an in-depth methodological discussion of researcher positionality, questioning the binary notion of being either fully an insider or an outsider within the research process. She argued that conceptualizing researcher positionality as a fixed or static entity is both misleading and overly simplistic. Instead, she posited that positionality is inherently fluid, continuously shifting and evolving throughout the research process. As a result, she underscored the importance of understanding positionality as "the space between," a dynamic and relational concept that captures the ongoing negotiation of the researcher's position within the research context.

This perspective, which argues that the researcher's position cannot be defined through fixed, immutable, or binary categories, has been gaining increasing traction in the literature on reflexivity and positionality. Feminist scholars, in particular, tend to conceptualize positionality not as a static attribute but as a continuously evolving process shaped through interactions with shifting contexts. Within this framework, another notable contribution comes from Dinçer, known for her work in gender studies and political science.

In 2019, Dinçer explored researcher positionality through the insider-outsider dichotomy, investigating the complex and often dual role of the researcher. She argued that in feminist research, reflexivity serves as a vital mechanism, bridging the gap between academia and activism, thus enabling a more profound engagement with both fields. Dinçer noted that conceptualizing academia and activism as opposing forces may reinforce hierarchies within the research process. Therefore, engaging in reflexivity about this duality can facilitate the connection of these seemingly disparate spheres (2019, p. 3738).

In conclusion, studies in the literature from Türkiye clearly demonstrate that any analysis of reflexivity that lacks a critical awareness of subjectivity and positionality is inevitably incomplete. Particularly within feminist and critical perspectives, the literature emphasizes that researchers must continuously interrogate their own subjectivities and positionalities, as well as the hierarchical power dynamics of research and the broader social context in which they operate. Building on this foundation, the following section turns to studies that focus on researcher experiences in Türkiye, aiming to explore how reflexivity creates space for experiential reflection and contributes to research practice.

5. REFLEXIVITY AS A SPACE FOR SHARING RESEARCH EXPERIENCES

The sharing of research experiences within the academic community plays a crucial role in the context of reflexivity. This process allows researchers to critically examine their own positionality and assess the impact of their presence on the research. Reflexivity involves incorporating the researcher's personal perspectives, emotions, and experiences into the research, while also being aware of how these factors are shaped by broader social and cultural contexts. When researchers candidly share their experiences -acknowledging challenges, biases, and significant moments encountered during the research- such openness not only enhances the transparency of the research but also provides a more nuanced and comprehensive understanding of the findings.

In the social science literature in Türkiye, the sharing of research experiences is most notably seen in the fields of sociology and women's studies, particularly within feminist studies. The article by feminist sociologist Tuncer (2015) made a significant contribution to the discourse on sharing field experiences. She highlighted that public space, as a socially constructed phenomenon shaped by gender, is experienced and perceived differently by women. In her study, she explored how women's experiences in public spaces necessitate a distinct methodological approach. Drawing on her doctoral research, she highlighted the

fluidity of boundaries between public and private spaces, which are continuously redefined through women's everyday use. To address this, Tuncer employed a qualitative research method that places 'public space' within a broader context, revealing the processes and relationships involved in daily life outside the home. Tuncer's work not only contributes to feminist urban research but also offers a valuable methodological perspective on how public spaces can be reconceptualized through experience-based inquiry.

The researcher's presence in the field and the way this presence is represented in the text inevitably carry ethical and political dimensions. When field tensions, ethical dilemmas, and uncertainties - especially those rooted in class and ethnicity- are shared reflexively, it allows the research process to be understood by readers in a more comprehensive and layered way. In this regard, a notable contribution to the academic literature comes from Deniz, who critically interrogated her own positionality as a researcher in her fieldwork with Russian immigrant women. In this work, Deniz (2017) analyzed the relationship between the researcher and the researched by examining the intersection of categories like ethnicity, gender, and socio-economic status, while reflecting critically on the researcher's positionality. She emphasized that in Türkiye's field research tradition, experiences deemed 'insignificant' or 'contradictory' are often excluded from research texts. These overlooked moments, such as identity conflicts or bureaucratic barriers, can significantly affect the research process, potentially altering its direction. By sharing these field experiences, Deniz argued that acknowledging the dynamic nature of the field is essential to fully understanding and evaluating research findings.

Reflexivity is not confined to experiences in the field; it also shapes how researchers engage with their data and determine which aspects are included in the academic text and in what form. In this regard, studies that focus on the methodological and emotional dilemmas researchers face after returning from the field—rather than solely on the fieldwork itself—play a crucial role in illuminating reflexivity as a multidimensional research practice.

Özkan, a scholar specialized in mass communication and media studies, presented an article rooted in fieldwork experiences and framed within a feminist perspective. In her ethnographic study on female tailors in Bursa, Türkiye, Özkan (2017) shared her fieldwork experiences and challenges while reflecting on feminist methodology. A key point highlighted in her article is the difficulty researchers face when returning from the field, especially when dealing with large amounts of data (such as interview transcriptions, field notes, and diaries) and deciding how to select and process it. One challenge is determining how to integrate the voices of research subjects with theory, and to what extent this should happen. Establishing a balance in this process is both challenging and instructive for the researcher (2019, p. 6). Reflexive practices play an important role in making this process more effective.

Undoubtedly, factors such as the researcher's sense of belonging to the community they study, as well as their proximity or distance to it, are integral components of reflexive inquiry. In light of this, sociologist Zırh (2017), in a different academic work, drew extensively on his personal field experiences, offering insights that enriched both ethnographic and sociological literature. By reflecting on his research on Aleviism as a non-Alevi, he deepened our understanding of the research context's dynamics, enhancing theoretical frameworks and offering practical perspectives for future studies. A key emphasis of the study was researcher positionality. Instead of debating whether being an insider or outsider offers a better perspective, Zırh argued that assessing the unique characteristics of each position is more valuable. He underscored the importance of questioning one's own position and experiences in the field, highlighting the significance of reflexivity.

After referencing articles from the literature in Türkiye, it would be valuable to briefly address academic journals. *Moment Journal*, published since 2014 by the Faculty of Communication at Hacettepe University, and *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, an international peer-reviewed journal published by the Women's Studies Research and Practice Center (KASAUM) at Ankara University, both contribute significantly to the academic discourse in their respective fields. It is remarkable that many of the studies we have discussed are published in these two journals, which may point to a broader trend or pattern rather than being purely coincidental. The approach of these journals can be seen in their openness to feminist and critical methodologies, their encouragement of reflexive writing that weaves in personal narratives, and their relatively flexible attitude toward alternative scholarly forms. At this point, it is worth noting that the opportunities for publishing articles that integrate field experiences in Türkiye are quite limited, and expanding such opportunities that encourage experiential sharing holds considerable value.

In conclusion, it becomes evident that the sharing of research experiences holds critical significance for reflexivity within the social sciences literature in Türkiye. The originality and significance of these publications arise from the researchers' ability to confront challenges, uncertainties, and occasional failures, providing a critical and honest evaluation of their positions in the research process. The sincere sharing of experiences throughout the research process contributes to making knowledge generation more accessible. It is reasonable to predict that publications incorporating subjective evaluations of field experiences will continue to increase, especially with contributions from a younger generation of scholars more inclined to adopt reflexive methodologies.

6. REFLEXIVITY AS A PATH TO ETHICAL RESEARCH

Reflexivity can make significant ethical contributions to research. However, in Unger's framework, the ethical dimension of reflexivity encompasses and goes beyond its methodological dimension and includes the following steps: "a) anticipating potential

ethical issues to the best of one's ability and available knowledge, b) addressing ethically important moments as they emerge during the research process c) reflecting on more fundamental issues concerning the larger role of social science research in society.” (2021, p. 199)

The first step of reflexivity, as outlined by Unger (2021), involves researchers being clear about their position and aware of potential biases or assumptions. This is vital for assessing the credibility of qualitative research findings. Reflexivity goes beyond critically evaluating the researcher's role, position, and biases; it also involves recognizing how personal history, experiences, and social identity shape the research process and outcomes. When applied effectively, reflexivity ensures a transparent acknowledgment of the researcher's influence, fostering more honest and ethical research outcomes.

In qualitative research methodology, it is crucial to share power between the researcher and the participants, ensuring that the voices of those being studied are acknowledged. This concern encompasses several key practices, such as co-developing the research focus and analysis, sharing data with participants, conducting extensive member checks, and engaging in co-writing practices (Pillow, 2003, p. 185).

Beyond understanding the internal dynamics of the research process and the researcher's positionality, reflexivity also involves addressing the ethical dimensions of the research itself. In this sense, researchers must maintain a critical perspective throughout every stage of the study, constantly questioning both their own position and the ethical integrity of their research to ensure that ethical standards are upheld throughout.

Moreover, ethical reflexivity extends beyond simply assessing research based on scientific rigor and the reliability of findings. It recognizes research as a social process with significant consequences for all participants involved (Unger, 2021, p. 189). In this respect, we argue that reflexivity does not eliminate ethical tensions but instead, creates opportunities for developing new ethical frameworks that allow for a more honest and nuanced exploration of ethical dilemmas.

The increasing number of publications addressing reflexivity in the social sciences literature in Türkiye is expected to contribute significantly to ethical discussions and foster the development of more ethically informed research practices. However, works specifically exploring the intersection of ethics and reflexivity remain limited. The only article on this topic, by Güllüpınar and Özkan (2021), discussed ethical issues in ethnographic research and the role of reflexivity in addressing them. The article highlights how the close relationships formed in ethnography can blur the distance between the researcher and participants, raising concerns about confidentiality and trust. It also addresses the emotional and social harm researchers may experience, emphasizing the importance of self-awareness and reflexivity in mitigating these risks.

As a final remark, it can be stated that, although studies in Türkiye's social science literature that directly address the relationship between reflexivity and ethics remain limited and still in an early stage, they carry significant potential. Future research in this area could make original and meaningful contributions by focusing on the development of context-sensitive, experience-based ethical frameworks.

7. CONCLUSION

As researchers who consider reflexivity to be of critical importance, we explored its significance by reviewing existing literature and incorporating articles from the social sciences in Türkiye. We focused on its methodological contributions, relationship with subjectivity and positionality, role in facilitating the sharing of research experiences, and ethical aspects. Our aim was to examine reflexivity comprehensively, structuring our discussion under four key headings. However, it's important to note that these categories are interconnected, with reflexivity's dimensions often overlapping.

Throughout our focus on the various dimensions of reflexivity, we deliberately chose to include the context of Türkiye in our discussion. This preference is primarily rooted in the observation that, although our literature review has identified studies that address the concept of reflexivity across various disciplines, we have found no academic works that specifically examine reflexivity in the context of studies conducted in a country. We hope that such an academic endeavor could provide valuable insights and serve as an example for future research in this area. Furthermore, we assert that an inquiry situated within the specific context of Türkiye would hold intrinsic value in its own right.

Recently marking its 100th anniversary, Türkiye is situated at the crossroads of Asia and Europe, established in a region that has hosted numerous civilizations for thousands of years. With a population exceeding 80 million, Türkiye is characterized by significant ethnic and cultural diversity. Moreover, over the past 15 years, the increasing mobility of international migrants and refugees has rapidly transformed Türkiye's demographic structure, as the country has evolved into both a transit and destination point (Karataş & Ayyıldız, 2021; Şişman & Bolun, 2020). Given these shifts, it can be argued that Türkiye's complex cultural, ethnic, and religious landscape heightens the significance of reflexivity discussions. The variety of researchers, research topics, and methodological concerns—such as positionality and power relations in the field—offers valuable avenues for further exploration. These discussions not only enrich the academic community but also contribute to broader societal dialogues.

In recent years, Türkiye has undergone significant structural transformations across political, socio-economic, and cultural spheres, leading to the development of a polarized social structure. Some social dynamics have been suppressed, while at other times, resistance and reactions have surfaced. Reflecting these shifts, the academic field - especially the social sciences- has also experienced notable divisions. Voices from

opposition groups, whether organized or unorganized, do not solely arise from political, socio-economic, or cultural foundations; they have had a particularly significant impact within the women's movement. The field of women's studies, in particular, has adopted a more assertive and proactive approach aimed at social transformation. Therefore, it is unsurprising that reflexivity is most prominently observed in this discipline in Türkiye, especially given the broader influence of the women's movement in the country.

In this context, the ways in which researchers navigate the evolving and polarized socio-political and socio-cultural climate, the extent to which they can freely express their perspectives during fieldwork and writing, and the ethical implications of these practices are crucial areas of inquiry within reflexivity. Understanding how scholars engage with these challenges provides valuable insights into the intersection of research and the broader societal shifts currently shaping Türkiye.

Reflexivity not only contributes to our understanding of the changing conditions of the world through its theoretical insights but also facilitates the creation of a space for sharing research experiences, ultimately enabling us to conduct more rigorous and ethically sound research. In this regard, cultivating a research environment where such a crucial issue is addressed with greater transparency—and where, through honest and critically reflective perspectives, we can learn more from each other (and, through reflective thinking, from ourselves)—has the potential to transform the way we approach research. Considering these aspects, we believe that increasing the number of publications focused on reflexivity or those that openly share field experiences, as well as expanding the availability of journals where such academic works can be published, is of great importance. By doing so, such engagements help raise awareness of the challenges others may face in similar contexts, thereby contributing to the development of a more robust culture of dialogue and critical reflection within academic communities, while also fostering a more ethical and responsible research culture.

LIMITATIONS

We acknowledge that, like all academic works, this study has several limitations. We have limited this study to three disciplines within the social sciences: sociology, anthropology, and women's studies. However, the inclusion of other disciplines such as health sciences and social policy could have helped broaden the understanding of the topic. Furthermore, to conduct the research in a more systematic manner, we focused exclusively on studies accessible through DergiPark. Nevertheless, we are aware that there are numerous other academic initiatives related to reflexivity, including books and articles not indexed by DergiPark. Another limitation of our study is that, although we have approached the subject from a theoretical perspective, we were unable to present the results of our own fieldwork on reflexivity, as the analysis is still ongoing. We hope to present our analysis of the

experiences and perspectives of researchers in Türkiye to the academic community in a separate study.

Statement of Research and Publication Ethics

All processes of the article were conducted in accordance with the research and publication ethics principles of the *Journal of the Institute of Social Sciences, Manisa Celal Bayar University*.

Authors' Contributions

Emine Dündar, a doctoral candidate, was responsible for the conceptualization of the study, identification and review of the relevant articles, analysis and interpretation of the data, and the preparation of the initial draft of the manuscript. As the advisor and second author, İlknur Yüksel-Kaptanoğlu contributed to the conceptualization and analysis through revisions and supported the writing and design of the manuscript.

Conflict of Interest Statement

The authors declare that there is no conflict of interest with any individual or institution.

REFERENCES

- Akarca, A. (2024). Pierre Bourdieu: Bilimsel alan ve düşünsel yöntem. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(50), 2049-2068.
- Akarsu, A. (2019). Qualitative research culture: Reflections from the field. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Akçay, S. et al. (Eds.). (2020). *Araştırma yolculuğundan yansımalar: Sosyal hizmet araştırmalarında saha deneyimleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bayrakçeken Tüzel, G. et al. (Eds.). (2023). *Feminist olan politiktir: Yıldız Ecevit'e armağan*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Beck, U., A. Giddens and S. Lash (1994). *Reflexive modernisation: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity.
- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: Researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2), 219-234.
- Bott, E. (2010). Favourites and others: reflexivity and the shaping of subjectivities and data in qualitative research. *Qualitative Research*, 10(2), 159-173.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çelik, T. N. (2024). Ulrich Beck ve Anthony Giddens' in düşünümsellik analizi bağlamında yapay zeka tartışmalarına uzanmak. *Muhakeme Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Collins, P. H. (1990). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Unwin Hyman.
- Cunliffe, A. L. (2003). Reflexive inquiry in organizational research: Questions and possibilities. *Human relations*, 56(8), 983-1003.
- Day, S. (2012). A reflexive lens: Exploring dilemmas of qualitative methodology through the concept of reflexivity. *Qualitative Sociology Review*, 8(1), 60-85.
- Değirmenci, K. (2018). Etnografik bir veri olarak fotoğraf: temsil, düşünümsellik ve gerçekçilik. *Antropoloji*, 36, 87-102.
- Deniz, A. (2017). Kesişen kimlikler ekseninde bir konum tartışması: Bir kadın araştırmacının Türkiye'de yaşayan rus göçmen kadınlarla karşılaşmasından notlar. *Fe Dergi*, 9(1), 11-26.
- Dilthey, W. (2002). *The formation of the historical world in the human sciences (Vol. 3)*. Princeton University Press.
- Diñçer, P. (2019). Feminist araştırmada içeriden ve/veya dışarıdan olmak: Akademi ve aktivizm arasında bir köprü olarak düşünümsellik. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3728-3745.
- Dogan, B., & Oral, S. (2020). Toplumsal gerçekliğin inşasında etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik kuramlarının etkisini kavramak. *Hafıza*, 2(1), 39-50.
- Finlay, L. (2002a). Negotiating the swamp: the opportunity and challenge of reflexivity in research practice. *Qualitative Research*, 2(2), 209-230.
- Finlay, L. (2002b). "Outing" the researcher: The provenance, process, and practice of reflexivity. *Qualitative Health Research*, 12(4), 531-545.
- Fook, J. (1999). Reflexivity as method. *Annual Review of Health Social Science*, 9(1), 11-20.
- Giddens, A. (1976) *New rules of sociological method*. London: Hutchinson.
- Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Gordon, S. F. (2022). "The personal is political": Practising reflexivity during the pandemic. *Psicología Iberoamericana*, 29(2).
- Gouldner, A. W. (1972). The coming crisis of western sociology. *Science and Society*, 36(1), 317-321.
- Güllüpinar, F., & Özkan, Ö. (2021). Etnografik Mülakatın İmkân ve Sınırlılıkları Üzerine: Konumsallık, Etik ve İnşa Sorunları. *Yüziüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi*, 54(1), 11-40.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Harding, S. (1995). "Strong objectivity": A response to the new objectivity question. *Synthese*, 104(3), 331-349.
- Harding, S. (2016). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Cornell University Press.
- Harmansah, R., & Nahya, Z. N. (Eds.). (2018). *Etnografik hikâyeler: Türkiye'de alan araştırması deneyimleri*. İstanbul: Metis.
- Hattatoğlu, D. & Ertuğrul, G.(Eds.). (2009). *Methodos: Kuram ve yöntem kenarından*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Hemmings, C. (2012). Affective solidarity: Feminist reflexivity and political transformation. *Feminist Theory*, 13(2), 147-161.
- Işık, Ş. B., & Güllüpinar, F. (2021). Sahada etnografik not alma stratejileri:Düşünümsellik ve metin inşa etmenin incelikleri üzerine. *Şarkiyat*, 13(3), 1159-1175.
- Jules-Rosette, B. (1994). Decentering ethnography: Victor Turner's vision of anthropology. *Journal of Religion in Africa*, 24(2), 160-181.
- Kaçar Tunç, G. (2020). Nitel araştırmalarda konumsallık ve düşünümsellik: Yakınsallık ve mesafe arası müzakere. *Humanitas*, 8(16), 249-266.

- Karababa Demircan, P. (2020). Büyük kapanmada yeni yöntemler: Pandemide feminist öz-düşünümselliği uygulamak. *Moment Dergi*, 7(2), 129-148.
- Karataş, K., & Ayyıldız, A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde göç gerçeği: Küresel hareketliliğin neresindeyiz? *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 473-500.
- Kineşçi, E. (2017). Düşünümsel sosyoloji açısından Zygmunt Bauman sosyolojisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 61-70.
- Madden, R. (2023). *Entering the field*. Sage Publications.
- Mason, J. (2002). *Qualitative researching*. Sage Publications.
- Mauthner, N. S., & Doucet, A. (2003). Reflexive accounts and accounts of reflexivity in qualitative data analysis. *Sociology*, 37(3), 413-431.
- Mazanderani, F. H. (2017). "Speaking back" to the self: a call for "voice notes" as reflexive practice for feminist ethnographers. *Journal of International Women's Studies*, 18(3), 80-94.
- Nazaruk, M. (2011). Reflexivity in anthropological discourse analysis. *Anthropological notebooks*, 17(1), 73-83.
- Nuhurat, Y. (2020). Sosyal ve kültürel antropolojide öz-düşünümsellik: Sahadan örnekler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 130-156.
- Oakley, A. (1981). Interviewing women, a contradiction in terms. In H. Roberts (Ed.), *Doing Feminist Research*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Özkan, Ç. Y. (2019). Feminist yöntemi alan deneyimleri(m) üzerinden tartışmak. *Fe Dergi*, 11(1), 1-8.
- Özuz Dağdelen, E. (2022). Transzendental Realizm ve Pragmatik Felsefe Işığında Medya Etnografisinde Düşünümsellik ve İlişkiselik: Roy Bhaskar ve George Herbert Mead. *Journal of Faculty of Letters/Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2).
- Pillow, W. S. (2003). Confession, catharsis, or cure? Rethinking the role of reflexivity in qualitative research. *Qualitative Studies in Education*, 16(2), 175-196.
- Probst, B. (2015). The eye regards itself: Benefits and challenges of reflexivity in qualitative social work research. *Social Work Research*, 39(1), 37-48.
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (1999). Tripping over experience: some problems in feminist epistemology. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 20(3), 381-392.
- Scholte, B. (1972). Toward a reflexive and critical anthropology. *Reinventing Anthropology*, 430, 57.
- Şişman, Y., & Balun, B. (2020). Transit göç ve Türkiye. *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2), 61-79.
- Soysüren, İ. & Poyraz, M. (Eds.). (2024). *Göç araştırmalarında yöntem: Örnek nitel araştırma deneyimleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Tuncer, S. (2015). Dışarı çıkmak: Özelden kamusal feminist bir saha hikâyesi. *Moment Dergi*, 2(2), 30-58.
- Turner, V. (1979). Frame, flow and reflection: Ritual and drama as public liminality. *Japanese Journal of religious studies*, 465-499.
- Unger, H. (2021). Ethical reflexivity as research practice. *Historical Social Research* 46(2), 186-204.
- Weber, M. (1919) 'Science as a profession and a vocation', in *Max Weber: Collected methodological writings*, London: Routledge.
- Zırh, B. C. (2017). Alevi-olmayan bir araştırmacı olarak alevilik üzerine çalışmak: Göç-Mekânda ama evde çok-alanlı etnografi. *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4(1), 52-72.